

Marina Lukšič Hacin, Mirjam Milharčič Hladnik, Damir Josipovič,

Aleksej Kalc, Marijanca Ajša Vižintin

**SOCIALNA, GOSPODARSKA IN KULTURNA ZGODOVINA
SLOVENSKEGA IZSELJENSTVA 1945–1991**

Študija je zaključni rezultat raziskovalnega poročila projekta *Socialna, gospodarska in kulturna zgodovina slovenskega izseljenstva 1945–1991* (J5-8246), ki ga je v letih 2017–2020 iz državnega proračuna sofinancirala Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije.

Ljubljana 2020

Projekt Socialna, gospodarska in kulturna zgodovina slovenskega izseljenstva (1945-1991), št. J5-8246, je sofinancirala Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije iz državnega proračuna.

ARRS

JAVNA AGENCIJA ZA RAZISKOVALNO DEJAVNOST
REPUBLIKE SLOVENIJE

Trajanje projekta: 1. maj 2017–30. april 2020

Spletna stran projekta: <https://isim.zrc-sazu.si/sl/programi-in-projekti/socialna-gospodarska-in-kulturna-zgodovina-slovenskega-izseljenstva-1945-1991#v>

Kataložni zapis o publikaciji (CIP) pripravili v Narodni in univerzitetni knjižnici v Ljubljani
[COBISS.SI-ID=30836483](https://nuk.ub.uni-lj.si/COBISS.SI-ID=30836483)

ISBN 978-961-05-0475-7 (pdf)

Marina Lukšič Hacin, Mirjam Milharčič Hladnik, Damir Josipovič, Aleksej Kalc, Marijanca Ajša Vižintin

Socialna, gospodarska in kulturna zgodovina slovenskega izseljenstva 1945–1991

Izdajatelj: ZRC SAZU, Inštitut za slovensko izseljenstvo in migracije

Za izdajatelja: Marina Lukšič Hacin

Založila: Založba ZRC

Za založnika: Oto Luthar

Glavni urednik založbe: Aleš Pogačnik

KAZALO

PREDGOVOR	9
I. IZSELJEVANJE Z OBMOČJA DANAŠNJE SLOVENIJE V OBDOBJU 1945–1991: OD NOVE SFRJ DO OSAMOSVOJITVE SLOVENIJE <i>Damir Josipovič</i>	13
UVOD	14
PODROBEN PREGLED MIGRACIJSKIH SPREMENB PO PODOBDOBJIH MED LETOMA 1945 IN 1991.....	19
Popis prebivalstva 1948 – vzpostavitev Ljudske republike Slovenije in priključitev večjega dela nekdanje Julijske krajine	19
Popis 1953 – pokazatelj nadaljevanje emigracije iz Slovenije.....	12
<i>Istra kot posebno območje najpoznejše vključitve v Jugoslavijo in Slovenijo (1945–1961)</i>	24
<i>Razmejitev med Italijo in Slovenijo v Istri</i>	26
<i>Mejne spremembe v Istri med Slovenijo in Hrvaško v obdobju 1948–1961 ter vpliv na statistiko prebivalstva Slovenije</i>	27
Popis 1961 – zaključeno obdobje ozemeljske konsolidacije Slovenije.....	32
<i>Podatki registra o migracijah v Slovenijo/iz Slovenije v obdobju po drugi svetovni vojni</i>	33
Popis 1971 – obrisi obsega zdomstva kot dokončne emigracije	37
Popis 1981 – selekcija zdomcev glede ostanka v tujini ali povratka v domovino	40
Leto 1991 – razpad Socialistične federativne republike Jugoslavije ter konec tridesetletnega obdobja dinamičnih zunanjih in notranjih selitev	47
PROBLEMATIKA DEJAVNIKOV MIGRACIJ.....	52
ŽELJE PO PRESELITVI.....	53
EKONOMSKI VIDIKI MIGRACIJ.....	54
MAKROEKONOMSKI VIDIK ZAČASNEGA DELA V TUJINI – ZDOMSTVO KOT NOVODOBNA PEČALBA.....	58

PRESELJEVANJE SLOVENCEV MED JUGOSLOVANSKIMI REPUBLIKAMI IN POSELITVENI VZOREC 1945–1991.....	63
JUGOSLAVIJA KOT POLIGON DIRIGIRANIH MIGRACIJ IN ETNIČNOSTI	68
PROSTORSKI VZOREC POSELITVE SLOVENCEV ZUNAJ SLOVENIJE	75
MIGRACIJE V VENOMER KRIZNIH RAZMERAH.....	77
OTROCI V MIGRACIJSKIH STATISTIKAH: OD MIGRACIJ DRUŽIN DO »PIONIRSKIH« MIGRACIJ	79
Metodološki problemi pri raziskovanju migracij otrok.....	79
Otroci slovenskih izseljencev v migracijah v jugoslovanskem prostoru.....	81
ZAKLJUČEK	86
LITERATURA	88

II. POLITIČNI, EKONOMSKI IN DRUŽBENI VIDIKI MIGRACIJ NA SLOVENSLEM PO DRUGI SVETOVNI VOJNI *Marina Lukšič Hacin* 92

OD POLITIKE REVANŠIZMA DO AMNESTIJE IN LIBERALIZACIJE	93
Medvojna in povojna prehajanja, odhajanja in izgoni.....	94
Medvojna in povojna prihajanja in vračanja	101
Obnova in preseljevanje po Jugoslaviji	102
»Nove« povojne mednarodne izselitve.....	105
Odnos do izseljencev, ki so po drugi svetovni vojni ostali v tujini, in njihovih potomcev	107
MIGRACIJSKA DINAMIKA DO NAFTA NE KRIZE LETA 1973	114
Migracijska situacija v Evropi od druge svetovne vojne do naftne krize	114
<i>Gospodarska povezovanja med zahodnoevropskimi državami</i>	116
<i>Bilateralne pogodbe</i>	119
<i>Mednarodno sodelovanje med sindikati</i>	120
<i>Povojna gospodarskomigracijska dinamika</i>	122
Izseljevanje iz Slovenije/Jugoslavije v času od leta 1962 do naftne krize.....	124

Primer Nemčije.....	131
<i>Sodelovanje med sindikati</i>	139
MIGRACIJSKA DINAMIKA OD NAFTA NE KRIZE DO OSAMOSVOJITVE SLOVENIJE	142
Migracijska situacija v Evropi po naftni krizi	142
<i>Sodelovanje na medvladni ravni med državami članicami EGS, pozneje EU</i>	146
Izseljevanje iz Slovenije/Jugoslavije po naftni krizi	150
<i>ZR Nemčija</i>	151
<i>Negativna selekcija med imigranti v državah sprejema in povratništvo v izvorne države</i>	153
<i>Selektivno zaposlovanje v državah sprejema in beg možganov iz izvornih držav</i>	155
DRUGE (VZPOREDNE) MIGRACIJSKE MREŽE OD LETA 1962 DO LETA 1991	158
Priseljensko-izseljenska dinamika v okviru Gibanja neuvrščenih	158
Izseljensko-priseljenska dinamika medrepubliških selitev s poudarkom na Sloveniji.....	159
<i>Medrepubliško izseljevanje Slovencev po Jugoslaviji</i>	159
<i>Medrepubliško priseljevanje v Slovenijo</i>	160
LITERATURA	163

III. MIGRACIJE V ZAMEJSTVIH PO DRUGI SVETOVNI VOJNI

<i>Aleksej Kalc</i>	179
UVOD	180
MED VOJNO IN V LETIH PO NJEJ: POVRATNIKI, OPTANTI, PREBEŽNIKI IN BEGUNCI	180
»EKSODUS« IZ ISTRE IN NJEGOVE POSLEDICE	184
SLOVENSKA POLITIČNA EMIGRACIJA	186
»AVSTRALSKI VAL« IN DRUGA IZSELJEVANJA V TUJINO	188
BENEŠKA SLOVENIJA IN REZIJA	193
MIGRACIJE IN »MANJŠINSKA EKONOMIJA«	197
ORGANIZIRANOST ZAMEJSKEGA IZSELJENSTVA IN IDENTITETNI VIDIKI	198
LITERATURA	202

IV. ORGANIZIRANOST SLOVENSКИH IZSELJENCEV, DOPOLNILNI POUK SLOVENŠČINE IN LITERARNA UMETNOST

Mirjam Milharčič Hladnik, Marijanca Ajša Vižintin **206**

ZVEZNA REPUBLIKA NEMČIJA..... 213

ŠVEDSKA..... 223

BOSNA IN HERCEGOVINA..... 228

ARGENTINA 233

ZDRUŽENE DRŽAVE AMERIKE..... 236

KANADA 239

AVSTRALIJA 241

LITERATURA 243

V. ŽIVLJENJSKE ZGODBE SLOVENSКИH IZSELJENK,

IZSELJENCEV *Mirjam Milharčič Hladnik, Marijanca Ajša Vižintin*..... **255**

MNOŽIČNA IZKUŠNJA PREBEŽNIŠTVA IN DRUGIH OBLIK IZSELJEVANJA MLADIH PO
DRUGI SVETOVNI VOJNI – KOLAŽ ZGODB IN PRIPOVEDI..... 256

VIKTOR DEBELJAK – DELO PO DRŽAVAH ČLANICAH GIBANJA NEUVRŠČENIH 270

ANTON BOŽIČ – OD PREBEŽNIKA DO SAMOSTOJNEGA PODJETNIKA 283

CVETKA SCHMIDT – VPLIVI SORODSTVENIH MREŽ NA SELITVE 296

JANA IN FRANC KOLMAN – OD EKONOMSKE MIGRACIJE DO SLOVENSKEGA
DRUŠTVA 308

LITERATURA 341

VI. PRILOGE	356
PRILOGA 1: ORGANIZIRANE OBLIKE DELOVANJA SLOVENSКИH IZSELJENCEV (delovna različica – izbor do leta 1991)	357
PRILOGA 2: AKTIVNE OBLIKE DELOVANJA IZSELJENCEV IZ JULIJSKE KRAJINE V ČASU PRVE JUGOSLAVIJE	420
PRILOGA 3: SEZNAM BIBLIOGRAFIJ IN POPISOV SLOVENSКИH IZSELJENSKIH TISKOV	422

**SOCIALNA, GOSPODARSKA IN KULTURNA ZGODOVINA
SLOVENSKEGA IZSELJENSTVA 1945–1991**

PREDGOVOR

V prevladujoči historiografiji, njenem tematiziranju in tolmačenju zgodovine slovenskega prostora so migracije pogosto spregledane ali pa so kot nekakšen privesek zgolj omemba osrednjemu dogajanju. Redka je literatura, ki se prvenstveno ukvarja z migracijskimi temami, mnogo vidikov še ni osvetljenih. Pri znanstveni produkciji na temo migracij ostaja problematična tudi preglednost v daljši časovni perspektivi, ko so posamezna zgodovinska obdobja in vprašanja deležna neenakomerne pozornosti. Študijski dosežki in védenje o migracijski dinamiki v slovenskem prostoru, vključujoč tudi slovensko izseljenstvo, tako ostajajo razpršeni in nepovezani v enovito, sistematično, pregledno in vsaj v evropski prostor vpeto razpravo.

Od srede osemdesetih let 20. stoletja je študijsko zanimanje za migracije in njihovo zgodovino v Sloveniji hitro naraščalo. Razživel se je zlasti preučevanje transnacionalnih migracij v slovenski prostor in iz njega ter preučevanje slovenskih izseljenskih skupnosti po svetu. Kljub bogati beri del iz tega obdobja in multidisciplinarnim raziskovalnim prizadevanjem ostaja poznavanje in upoštevanje zgodovine ter vloge migracij na Slovenskem dokaj pomanjkljivo in neskladno s težo, ki so jo migracije imele v družbenem, gospodarskem, političnem in kulturnem dogajanju, od srede 19. stoletja dalje še zlasti v slovenskem narodno-konstitutivnem pomenu.

Zaradi naštetih okoliščin smo na Inštitutu za slovensko izseljenstvo in migracije ZRC SAZU oblikovali dolgoročni cilj sistematičnega temeljnega raziskovanja, katerega glavni rezultat bo celovit, pregleden, analitičen in interpretativen prikaz problematike selitev v slovenski etnični prostor in iz njega ter prikaz slovenskega izseljenstva v časovnem loku od srede 19. stoletja do danes. Obravnava bo zajela štiri zgodovinske faze:

1. od srede 19. stoletja do razpada avstro-ogrske monarhije, ko so bila gibanja, ki so sovpadala z velikimi modernizacijskimi procesi, usmerjena največ v ZDA in kraje v monarhiji;
2. v obdobju Kraljevine Jugoslavije, ko se je z redefinicijo evropskega geopolitičnega zemljevida, z novimi ekonomskimi in drugimi politikami pojavila nova migracijska dinamika v Evropi, slovensko izseljevanje pa se je preusmerilo proti Južni Ameriki, Franciji, Belgiji, Nizozemski in Nemčiji ter v druge dele nove skupne države Jugoslavije;

3. v obdobju socialistične Jugoslavije, ko je najprej nastopila faza, zaznamovana s politično izselitvijo, z ideološko povzročenimi pri- in izselitvami ter z izseljenskimi skupnostmi (Argentina, ZDA, Kanada, Avstralija, Italija); sledila je faza delovnih migracij v evropske (Nemčija, Švedska) in prekomorske dežele (predvsem Avstralija) ter imigracija v Republiko Slovenijo iz drugih jugoslovanskih republik in držav članic Gibanja neuvrščenih;
4. od nastanka samostojne Republike Slovenije, ko je migracijska dinamika v slovenski prostor in iz njega odraz globalnih in regionalnih nemirov ter spopadov, globalizacijskih procesov, procesov evropske integracije in od leta 2008 globalne politično-družbeno-ekonomske krize.

Na razpis Javne agencije za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije smo pred leti oddali projektno prijavo »Socialna, gospodarska in kulturna zgodovina slovenskega izseljenstva«. Za predlagani projekt J5-7167, ki ga je v letih 2016–2018 iz državnega proračuna sofinancirala Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije, so bila odobrena samo polovična sredstva, zato se je moral načrtovani obseg skrajšati na obdobje selitev na Slovenskem v obdobju 1870–1945. Besedilo smo označili kot **I. del**. Glavni rezultat projekta je raziskovalno poročilo, ki je bilo tudi rokopis za znanstveno monografijo *Doba velikih migracij na Slovenskem*, izdano v letu 2020 pri Založbi ZRC.

Na naslednjem razpisu ARRS smo prijavi nadaljevanje projekta (**II. del**), to je oris problematike selitev s slovenskega etničnega prostora v obdobju od 1945 do 2016. Tudi projekt J5-8246 je bil odobren le v polovičnem obsegu in zato skrajšan na obdobje od 1945 do 1991. Na naslednjem razpisu ARRS bomo prijavi še tretji del, ki bo obravnaval obdobje od osamosvojitve Slovenije do leta 2018. V njem bi zajeli še zadnje, tretje obdobje prvotno zastavljenega celovitega pregleda zgodovine slovenskega izseljenstva od srede 19. stoletja do danes. Pričujoče raziskovalno poročilo predstavlja enega od glavnih rezultatov druge faze opisanega dolgoročnega preučevanja migracijske dejavnosti v slovenskem prostoru oziroma enega od ključnih zaključnih rezultatov drugega raziskovalnega projekta na temo socialne, gospodarske in kulturne zgodovine slovenskega izseljenstva 1945–1991 (J5-8246). Raziskovalno poročilo je rokopis za znanstveno monografijo, ki bo drugi del načrtovane trilogije. Celotno trilogijo bomo izdali tudi v angleškem jeziku pri tujih založbah, prilagojeno potrebam tujega bralstva. Prva knjiga je že sprejeta za izdajo pri založbi Lang in bo predvidoma izšla leta 2022.

Spoznanja pričujočega raziskovalnega poročila oz. rokopisa znanstvene monografije izhajajo iz obstoječe domače in mednarodne študijske literature z dodatno preučitvijo tistih virov, vsebin in problemov, ki so izostali iz dosedanjih zanimanj in so bistveni za umestitev problematike v širše zgodovinsko dogajanje. Zaključni rezultati so tako dosežke dosedanjih študij z novimi spoznanji projektne raziskave povezali v enovito razpravo. S tem so vprašanje migracij, in še zlasti izseljevanja, vgradili v zgodovino slovenskega prostora in poudarili razmerja med migracijami in drugimi procesi, ki so v obravnavanem obdobju sooblikovali tako slovensko zgodovino kot zgodovino Evrope in priseljskih držav.

Besedilo nas najprej uvede v pregledno, a hkrati na izbranih pomembnih mestih podrobno povedno tematiko z naslovom »*Izseljevanja z območja današnje Slovenije v obdobju 1945–1991: od nove SFRJ do osamosvojitve Slovenije*« (Damir Josipović) z demografskimi in geografskimi osvetlitvami ter z obravnavami posameznih migracijskih specifik, ki so nujne za nadaljnje razumevanje vsebine. Sledi poglavje »*Politični, ekonomski in družbeni vidiki migracij na Slovenskem po drugi svetovni vojni*« (Marina Lukšič Hacin), ki ga v vidikih odvisnosti migracijske dinamike od političnosti, če omenim npr. državne meje, nadgrajuje poglavje »*Migracije v zamejstvih po drugi svetovni vojni*« (Aleksej Kalc). Drugi del rokopisa se osredotoča na slovensko izseljenstvo na ravni organiziranih oblik delovanja in skozi individualne izkušnje, sledita poglavji »*Organiziranost slovenskih izseljencev, dopolnilni pouk slovenščine in literarna umetnost*« (Mirjam Milharčič Hladnik, Marijanca Ajša Vižintin) in »*Življenjske zgodbe slovenskih izseljenk, izseljencev 1945–1991*« (Mirjam Milharčič Hladnik, Marijanca Ajša Vižintin). Besedilo je dodatno obogateno s prilogami, ki predstavljajo delovno gradivo selektivnega popisa organiziranih oblik delovanja slovenskih izseljencev doma in po svetu od devetnajstega stoletja do osamosvojitve Slovenije.

Tako je izdelana celovita pregledna študija o prostovoljnih in prisilnih migracijah v slovenski etnični prostor in iz njega v obdobju 1945–1991 ter o Slovencih po svetu v obravnavanem času. V Sloveniji še nimamo celovitega prikaza, ki bi na enem mestu zbral in povezal socialne, gospodarske in kulturne vidike slovenskega izseljenstva od konca druge svetovne vojne do osamosvojitve Slovenije ter ga vgradil tako v novejši zgodovinski razvoj na Slovenskem kot v širši kontekst evropskih migracij. Evropske zgodovine migracij ne zajemajo slovenskega izseljenstva, ker je večina literature o tem razdrobljena, razpršena in jezikovno nedostopna tujemu bralstvu. Spoznanja številnih študij, ki so bile v Sloveniji narejene v zadnjih desetletjih, so tudi slovenskemu strokovnemu in širšemu bralstvu slabše

dostopna, saj še niso pregledno in interpretativno povezana, sama tematika izseljenstva pa je v zgodovinisju obravnavana ločeno od ostalega zgodovinskega dogajanja.

Pričujoče raziskovalno poročilo/rokopis monografije predstavlja drugi del celovitega pregleda slovenskega izseljenstva in dopolnjuje rezultate prejšnjega projekta (zgodovina slovenskega izseljenstva do leta 1945) oziroma znanstvene monografije *Doba velikih migracij na Slovenskem (2020)*. Rokopis bomo prijavili na razpis za sofinanciranje znanstvenega tiska in znanstveno monografijo objavili predvidoma v letu 2021 ter jo v nadaljevanju priredili za izdajo v tujini pri tuji založbi.

**I. IZSELJEVANJE Z OBMOČJA DANAŠNJE SLOVENIJE V OBDOBJU
1945–1991: OD NOVE SFRJ DO OSAMOSVOJITVE SLOVENIJE**

DAMIR JOSIPOVIČ

Utjecaj srpskog ili hrvatskog jezika na slovenski povezan je, naravno, s prisutnošću oko 200.000 radnika iz jugoistočnih krajeva Jugoslavije među Slovencima, dakle s jednim demografskim, socijalnim pa i nacionalnim pitanjem. Sociološka istraživanja (u svijetu) pokazuju da se problemi te vrste očituju na osjetniji način kad se broj nekog drugog, manje ili više različitog etničkog ili nacionalnog elementa približi omjeru od oko 10 postotaka (...); sad je, eto, i u Sloveniji broj radnika iz drugih jugoslavenskih sredina dosegao tu kritičnu granicu. U posljednjem slučaju razlika je u tome što nisu posrijedi starosjedioci, nego najvećim dijelom novi došljaci. Ti su »došljaci s juga« bili potrebni Sloveniji. Oni su, sigurno, dali svojim radom odgovarajući doprinos razvoju naše najrazvijenije republike, ali je i ona njima dala posao bliži zavičaju, bolju zaradu, radnu kulturu. Slovensko radništvo se, kao što znamo, nije odlijevalo u tuđinu; postotak onih koji su otišli gotovo je zanemariv. Siromašni i neuki ljudi s juga i istoka postali su za dio Slovenaca nacionalnim problemom (Predrag Matvejevič, oktobar 1987, Zihherlovi dnevni, FSPN).

UVOD

Ozemlje, ki ga danes zaobjema Republika Slovenija, je bilo podobno kot druga fizično-geografsko prehodna in politično-geografsko kontaktna območja vedno podvrženo procesom priseljevanja in izseljevanja. Pred 19. stoletjem in pred uvedbo modernih popisov prebivalstva (od leta 1857 naprej) ni mogoče natančno govoriti o obsegu migracij in preseljevanj na ozemlju, ki ga danes predstavlja Slovenija. Ne glede na drugačno zgodovino in znana dejstva je danes v Sloveniji razširjeno prepričanje, da smo bili vedno dežela imigracije, ne pa tudi emigracije. Kako zmotna in izkrivljena je prevladujoča *main-stream* slika migracij, dokazuje monografija o izseljevanju pred 2. svetovno vojno (Kalc et al. 2020, Milharčič Hladnik 2020). Tudi obdobje po 2. svetovni vojni do slovenske osamosvojitve je bilo prav tako večino časa orientirano v presežno izseljevanje. Razmere na področju migracij so se spremenile le v obdobju intenzivnejše industrializacije od sredine šestdesetih let 20. stoletja, v zadnjem desetletju in pol pa znova stopamo po poti povečanega izseljevanja slovenskih državljanov. To pa opozarja na nekatere zakoreninjene vzorce, na modus operandi, značilen za razvoj v postkoloniji (prim. Cohen, Boaz, Rokkan in Lipset 1963; Calvet 1987; Anderson 1991; Smith

1991; Gellner 1995; Poutignat in Streiff - Fenart 1995). Obdobje prevladujoče imigracije druge polovice sedemdesetih in prve polovice osemdesetih ter le deloma devetdesetih se je po utrditvi samostojnosti in postopnem povratku k parohialnim družbeno-gospodarskim odnosom (prim. Drenovec 2015), ki ga ni uspela zaustaviti niti podomačena evropska zakonodaja, preobrnilo nazaj na pot izseljevanja najvitalnejših skupin prebivalstva, to je mlajših aktivnih državljanov.

Kot je že ob koncu 19. stoletja dokazoval eden izmed pionirjev migracijskih raziskovanj Anglež Ernest Ravenstein, ima vsak izselitveni ali priselitveni tok po definiciji svoj protitok, ki pa si med seboj, kot bomo videli, nista nujno v enakem obsegu. Že samo na podlagi tega preizkušenega principa je gotovo, da moramo vedno poleg priseljevanja predvidevati tudi odseljevanje ali izseljevanje prebivalstva. Sistematično izseljevanje je bilo – prav tako kot priseljevanje – v različnih medsebojnih razmerjih vedno spodbujano z zelo različnimi vzroki in dejavniki; to je veljalo za celoten slovenski prostor. Znane so prisilne selitve upornih kmetov iz Frankovske in Turingije v 14. stoletju na Črno Kranjsko (Kočevsko) pa sistematična, zlasti južnotirolska kolonizacija Rovtarskega hribovja v velikem zemljepisnem trikotniku med Kranjem, Logatcem in Tolminom. Kolonizacija germanskih in germaniziranih skupin prebivalcev se je od 9. do 15. stoletja vršila tudi zunaj srednjeveške Kranjske, in sicer na Koroškem, Štajerskem, v Slavoniji, zahodni in južni Panoniji ter na zahodu v Furlaniji in Primorju, vendar seveda prostorsko zunaj današnje Slovenije (Kos 1933: 113–117). Velike premike prebivalstva, odločilne za poznejša razmerja moči in tvorbo upravopolitičnih entitet, so povzročila vojaška osvajanja od severovzhodne in jugovzhodne strani: najprej Goti in Huni v 4. in 5. stoletju, nato Langobardi in potem med 6. in 9. stoletjem mogočni multietnični Obri, izpod nadoblasti katerih se politično izvijajo le Hrvati na zahodu in Bolgari na vzhodu. Hrvaške skupine se tako nahajajo po vseh percipirano slovenskih zgodovinskih deželah (Koroška, Kranjska, Slavonska krajina, Štajerska, Slavonija/Slovinje). Od 9. stoletja naprej uradna zgodovina zaznava prodor Frankov na vzhod in jugovzhod pa selitve dela Karantancev v Panonijo, nato pa nove vdore z vzhoda: najprej zlasti od 10. stoletja Madjarov, v 13. stoletju Mongolov in Tatarov ter od 14. stoletja naprej še osmanskih Turkov. Vsi ti so upravljali etnično zelo raznolike skupine, ki so jim bile v vojaškem in gospodarskem smislu podrejene (Pohl 1988). Med njimi so take, katerih ime je do danes izginilo (npr. Dudlebi v srednjem Pomurju), pa tudi drugačne, ki so z vojaško organizacijo uspešno podjarmile dele slovanskega prebivalstva, ohranile etnonim, a bile kmalu potem poslovanjene (npr. Hrvati v Liki in Bolgari v Dobrudži).

Vsaj od 11. stoletja naprej današnje severovzhodno Slovenijo usodno zaznamuje zgodovinski nastop Madjarov v panonsko-karpatskem bazenu, od 15. stoletja naprej pa globok prodor osmanskih Turkov v osrčje Balkanskega polotoka, do 17. stoletja pa prek Prekmurja in Ogrske vse do Dunaja. Če se je ogrsko-germanska meja po madjarskem pokristjanjenju in nemškem pritisku med 10. in 12. stoletjem pomaknila iz Prlekije oz. Slovenskih goric proti vzhodu na Kučnico in Muro ter Dravo, pa je bilo ozemlje od Primorske, Kranjske z Belo krajino in Žumberkom do Posavja, Posotelja in Podravja ter Pomurja pod velikim pritiskom beguncev, prebeglih pred osmanskimi osvajanji. Te naselitve so bistveno manj konsistentno zaznane zaradi uničenja celotnih držav (Bolgarije, Srbije, Bosne, Hercegovine) ali razpada državnih sistemov ter zvedenja na njihove ozemeljske ostanke (Hrvaške po Krbavski bitki 1483 in Ogrske po Mohački bitki 1526) in zaradi potrebe po krepitvi bojnih vrst in obrambe preostalega ozemlja, ki ga Turki še niso uspeli zavzeti. Tako med 15. in 18. stoletjem zaznavamo sto tisoče prebegov ali uskokov iz današnjih Hrvaške, Bosne in Hercegovine na takratno svobodno ozemlje habsburške monarhije (Šehić in Tepić 2002: 73). Prav te zgodovinske okoliščine in migracije predisponirajo politično-geografski, jezikovni in ozemeljski razvoj današnje Slovenije. Pri tem po številčnosti izstopajo migracije iz časa osmanskih Turkov, ko se je v redko poseljene ter od vojn, lakote in od bolezni opustošene kraške in subpanonske predele priselilo po ocenah okoli 200.000 prebivalcev, kar je ob okoli 250.000 preostalih prebivalcih predstavljalo skoraj polovico ljudi. Hkrati se je v večstoletnem obdobju turških vpadov na habsburško ozemlje vse do Koroške z območja današnje Slovenije izselilo kot prisilni migranti (ujetniki in sužnji) vsaj 250.000 ljudi. Ocene prebivalstva za 15. stoletje na današnjem slovenskem ozemlju govorijo o okoli 500.000 prebivalcih, stoletje pozneje pa le še o 450.000, kar kaže na ogromno zamenjavo prebivalstva (prim. Kos 1933; Jug 1955; Mikeln 1991; Voje 1992).

Krčenje sultanata na Balkanu od konca 17. stoletja naprej povzroči povratne migracije zlasti islamiziranih prebivalcev Ogrske, Like, Dalmacije in Vojvodine in pa nove krščanske begunce iz skrčenih osmanskih ozemelj (Voje 1994: 213–218). Za današnje slovenske pokrajine pa to obdobje pomeni predvsem prenehanje ogroženosti pred vpadi, ki so v nasprotno smer od uskokov odnesli četrt milijona ljudi. Obdobje od konca 18. stoletja zato pomeni prebivalstveno konsolidacijo in demografsko rast, ki pa ju že konec 19. stoletja zaznamuje množična emigracija v druge evropske in prekomorske dežele (Kalc et al. 2020) in ki se nadaljuje globoko v 20. stoletje ter končno obnovi z jugoslovanskim zdomstvom druge

polovice 20. stoletja in novim izseljevanjem 21. stoletja. To je tudi čas velike negotovosti in pospešenega izseljevanja, saj zaznamuje obdobje dveh svetovnih vojn, pandemije španske gripe in dolgotrajne gospodarske krize, ki je zdesetkala najvitalnejše dele takratnega prebivalstva na današnjem ozemlju Slovenije. Vojne izgube in travmatizacija prebivalstva vseh starosti zaradi primanjkljaja hrane in drugih življenjsko potrebnih dobrin, predvsem pa občutja varnosti, povzročča večgeneracijske prenose travme na naslednje rodove (Sotero 2006).

Obdobje po drugi svetovni vojni je sprva nadaljevalo emigracijske procese utrjene v prvi polovici 20. stoletja. Kljub spremembi družbenega sistema so vojne žrtve ter politična emigracija znova zmanjševale skupno število prebivalcev, kar ostane prikrito, saj vse do pred nekaj leti nismo poznali celovitih ocen o številu žrtev druge svetovne vojne (vir: baza podatkov Inštituta za novejšo zgodovino). Po letih obnove razrušenega gospodarstva in s postopnim urejanjem odnosov s sosedami se je začelo bolj ali manj obsežno trajno prehajanje meje v države kapitalističnega sistema produkcije (Italija, Avstrija, Nemčija, Francija), ki je v prvem desetletju po osvoboditvi ostala z vidika podatkov precej prikrita, saj je takrat potekala intenzivna migracijska dinamika med jugoslovanskim in italijanskim delom STO. Zato prvo obdobje do leta 1956 ne označuje le ozemeljska okrnjenost Slovenije, ampak tudi metodološko problematične ocene spremembe števila prebivalcev.

Obdobju visoke gospodarske rasti v petdesetih letih – ene najvišjih na svetu je Jugoslavija takrat dosegala z 9-odstotno medletno rastjo bruto domačega proizvoda, npr. leta 1959 (vir: OECD, SZS) – je sledil demografski razcvet, ki pa zaradi izjemno velikih mladih generacij povojnega »baby-booma« po mnenju federalnega državnega vodstva ne bi mogel najti zaposlitve v domači industriji, zato je Jugoslavija postopno začela sklepanje sporazumov o začasnem delu jugoslovanskih delavcev v tujini, začeniši z Avstrijo leta 1962. S tem se je obnovila kultura izseljevanja, tako značilna in utrjena v slovenski kolektivni memoriji, saj je tudi iz Slovenije veliko ljudi končalo na začasnem delu kot obliki dokončne emigracije. Zdomstvo so od šestdesetih let 20. stoletja oblasti smatrale kot začasen pojav in ga v popisih prebivalstva temu ustrezno obravnavale. Vsi zdomci so bili namreč šteti v »stalno prebivalstvo«, čeprav jih lahko že desetletja ni bilo v državi (Josipovič 2012).

Obdobje od šestdesetih let naprej zaznamuje razmahnjena industrializacija z glavnim politično-gospodarskim ciljem deagrariacije in urbanizacije. Da bi se poskušalo čim več ljudi zadržati v državi in na razpršeno, a gosto poseljenem podeželju ter jih hkrati odvrniti od

primitivne kmetijske proizvodnje, se je v Sloveniji uveljavil model policentričnega razvoja (Klemenčič 1971). Policentrizem je izhajal iz politike vzpostavljanja zadružnih domov, ki je zajelo celotno podeželje že v obdobju 1946–1950 in ki je v začetnem obdobju žel uspehe, usmerjen pa je bil zlasti v preprečitev neenakomernega praznjenja podeželja in obmejnih predelov, kajti posebej intenzivno emigracijo so že v šestdesetih doživljala periferna območja Prekmurja in Štajerske (Josipovič 2009). Hkrati to obdobje zaznamuje tudi začetek intenzivnejšega priseljevanja iz drugih jugoslovanskih republik, medtem ko so bili Slovenci že v veliki meri naseljeni po drugih delih Jugoslavije. Tako je približno 70.000 Slovencev (pogosto kot nameščencev) odšlo v druge republike, zlasti v urbana središča, in se pridružilo že obstoječim slovenskim pretežno agrarnim skupnostim iz obdobja planskih migracij v okviru Avstro-Ogrske in Kraljevine SHS oziroma Kraljevine Jugoslavije (Josipovič 2014). Če k tej številki prištejemo še približno 60.000 Slovencev, ki so trajno ostali v zdomstvu po Nemčiji, Avstriji, Švedski, Franciji, Belgiji in po drugih evropskih deželah, se je velik del naravnega prirastka prebivalstva Slovenije dejansko prelil v dokončno emigracijo – do leta 1991 skupno okoli 130.000. To lahko razberemo iz trenda v spremembah zastopanosti posameznih etničnih opredelitev po popisih prebivalstva 1948–1991 (preglednica 6). Iz preglednice 1 je tudi razvidno, da je število prebivalcev Slovenije najbolj narastlo v obdobju 1971–1981, kar gre predvsem na račun že omenjenih »baby-boom« generacij, rojenih v obdobju 1946–1955, v drugi vrsti pa na račun povečanega priseljevanja. Medtem ko se je število opredeljenih za Slovence strmo vzpenjalo do leta 1961, se je po nastopu zdomstva ta trend upočasnili. Delež opredeljenih za Slovence se je od leta 1948 rahlo zmanjševal, najprej na račun izseljevanja Slovencev in priseljevanja iz drugih republik, nato pa na račun nižjega opredeljevanja v etničnem smislu, zato vseh razlik ne moremo pojasniti le s presežno emigracijo Slovencev. Deleži drugih etničnih pripadnosti so bili do leta 1991 nizki in so dosegali pri Hrvatih (53.000) slabe 3 %, pri Srbih (47.000) pa okoli 2,5 % izmed vseh opredeljenih po etnični pripadnosti. Medtem ko so bili Hrvati, tako kot Slovenci na Hrvaškem, v Sloveniji tradicionalno prisotni, se je število Srbov z migracijami izrazito povečevalo po drugi svetovni vojni, še posebej v sedemdesetih letih, medtem ko jih popisi pred prvo svetovno vojno niso beležili. Številčneje prisotni so bili še Bošnjaki (30.000) z 1,6 %, katerih polovica se je priselila v osemdesetih letih, vseh ostalih pa je bilo manj kot 14.000, tako da je skupni delež vseh priseljenih iz tujine, vključno z drugimi jugoslovanskimi republikami, dosegal okoli 7 % oziroma 130.000 in se je po velikosti izenačil z obsegom slovenske neto emigracije.

PODROBEN PREGLED MIGRACIJSKIH SPREMEMB PO PODOBDOBJIH MED LETOMA 1945 IN 1991

Ker se v tem prispevku posvečamo predvsem vprašanju izseljevanja, bo priseljevanje omenjano v smislu pojasnjevanja migracijske dinamike in bilance na tem območju. Prav vsak emigrant je s perspektive države ali območja nove naselitve imigrant oziroma priseljenc, zato je migracijske procese treba obravnavati sintezno in simultano (Lukšič Hacin 2016). Ozemlje Slovenije se je zaokrožilo v bolj ali manj današnjo velikost šele leta 1956 in je ostalo v istih okvirih vse do osamosvojitve leta 1991, ko pa je bilo treba natančen potek razmejitve z nekdanjo jugoslovansko sosedo Hrvaško šele ugotoviti, definirati in zabeležiti.

Prispevek se časovno nanaša na obdobje po 2. svetovni vojni, zato je bilo treba rekonstruirati migracijsko bilanco tudi za dele nekdanjega Svobodnega tržaškega ozemlja (STO), ki je osem let (1947–1954) obstajalo kot mednarodnopravni državni subjekt in iz katerega se je v novo Ljudsko republiko Slovenijo vključilo ozemlje koprskega okraja. Po leta 1955 doseženem medrepubliškem sporazumu pa se Sloveniji priključijo tudi vasi in zaselki z območja katastrskih občin Gradin, Topolovac in Šalež. Ta sprememba je bila kot edina medrepubliška mejna korekcija potrjena v zvezni skupščini v Belgradu leta 1956.

POPIS PREBIVALSTVA 1948 – VZPOSTAVITEV LJUDSKE REPUBLIKE SLOVENIJE IN PRIKLJUČITEV VEČJEGA DELA NEKDANJE JULIJSKE KRAJINE

Prve učinke vojne in vplivov na izseljevanje iz Slovenije popis iz leta 1948 še ni mogel izmeriti. Njegov namen je bil zlasti preveriti stanje prebivalstva v primerjavi z zadnjim regularnim popisom iz leta 1931 in demografske posledice vojne. S popisom se je mudilo, zato je tudi metodološko pomanjkljiv, čeprav prvič uveljavi koncept stalnega prebivalstva. Zato ni neposredno primerljiv s predhodnim popisom iz 1931, ki je beležil prisotno prebivalstvo v kritičnem trenutku popisa. Tudi datum popisa je bil nenavaden (15. marec 1948) in je za 16 dni odstopal od siceršnjih kritičnih trenutkov popisa (31. marec) naslednjih popisov. Tudi ozemeljske spremembe in nedokončno rešeno vprašanje zunanjih meja Jugoslavije, zlasti proti Italiji, ki je v celotnem kopenskem poteku zadevalo prav Slovenijo, je predstavljalo velike metodološke ovire pri primerjavah. Od februarja 1947 naprej je bilo z mirovnim sporazumom z Italijo priključenega večino ozemlja Primorske in severovzhodni del Istre (nekdanji Coni A in B Julijske krajine), vendar brez delov, ki so bili vključeni v STO s

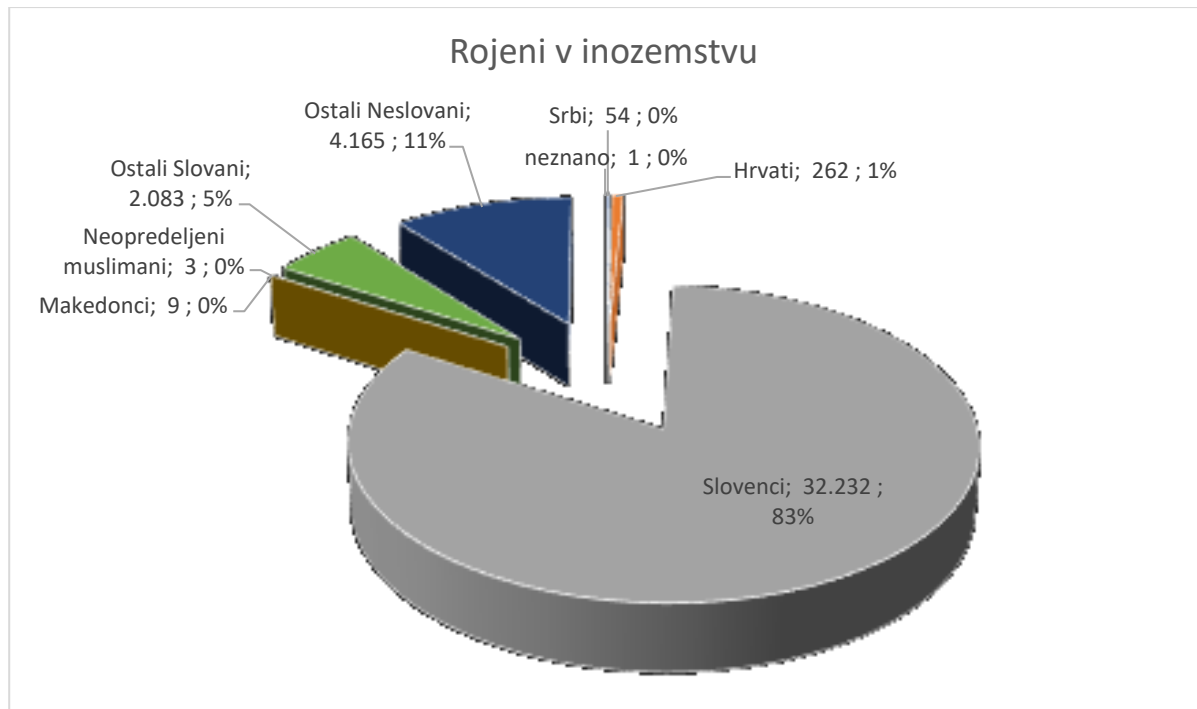
skupno površino 534 km² (Simeunović 1964). Slovenija je takrat obsegala 19.992 km² in ni imela izhoda na morje.

Od osnovnih podatkov o prebivalstvu so za migracije najzanimivejši podatki o prebivalstvu po rojstnem kraju. Od skupno 1,392.186 stalnih prebivalcev (brez Koprškega okrožja STO) je bilo rojenih v Sloveniji 1,315.430 oziroma 94,5 %. Od preostalih 5,5 % se približno enakomerno razdelita skupini rojenih v drugih republikah FLRJ (37.823 ali 2,7 %) in rojenih v inozemstvu (38.809 ali 2,8 %), medtem ko je bil za 124 ljudi kraj rojstva neznan (vir: Popis 1948). Preseneča zlasti veliko absolutno število rojenih v tujini. Ker so pri izračunih že upoštevali novo mejo z Italijo in potrditev meje z Avstrijo, je velik del priseljenih iz inozemstva vezan na rojene otroke slovenskim izseljencem po srednji in zahodni Evropi, velik pa je tudi delež prisilnih migrantov iz Koroške in Štajerske po za Slovence neuspešnem koroškem plebiscitu in pa določen del Slovencev iz STO in Italije. Žal ni na voljo podrobnejših rezultatov po državi rojstva za posamezne jugoslovanske republike, ampak le za celotno Jugoslavijo. To nam je, kot bomo videli na primeru Slovenije, le posredno v pomoč. Skupno je bilo v Jugoslaviji leta 1948 kar 305.034 rojenih zunaj države: na Madjarskem 66.053, v Italiji 54.204, Rusiji 32.781, na Češkoslovaškem 32.444, v Avstriji 29.521, Romuniji 26.692, Grčiji 9.941, v Albaniji 7.609, v vseh preostalih pa 45.789 (vir: Popis 1948). Večina odpade na države, ki so mejile na Jugoslavijo, po spolni sestavi priseljenih iz tujine pa je razvidno, da je šlo v veliki meri tudi za prekomejne poroke, ko so se na jugoslovansko stran pretežno priseljevale ženske: npr. iz Avstrije (presežek +4.545 žensk oz. 36 %), Madjarske (presežek +8.535 žensk oz. 30 %), Romunije (presežek +4.446 žensk oz. 40 %), Albanije (presežek +1.239 žensk oz. 39 %). Grčija, Češkoslovaška in druge dežele kot kraj rojstva so po spolu uravnotežene, z rahlo prevlado žensk, medtem ko izrazito prevladujejo moški, rojeni v Rusiji (presežek +10.039 moških oz. 88 %) in Italiji (presežek +2.146 moških oz. 8 %).

Po drugi strani so na voljo podatki o etnični pripadnosti rojenih v inozemstvu po takratni klasifikaciji. Iz slike je razvidno, da je med rojenimi v tujini kar 83 % Slovencev (32.232 oseb), sledi skupina »Ostalih Neslovanov« z 11 % (4.165 oseb), ki vključuje zlasti Nemce, Italijane in Madžare, in skupina »Ostalih Slovanov« s 5 % (2.083 oseb), v kateri so zlasti Čehi, Slovaki, Rusini, Poljaki, Bolgari in Rusi. Hrvatov je 262 ali 1 %, preostalih pa je manj kot odstotek (slika 1). Niso pa se rojeni v tujini priseljevali izključno v republiko lastne etnične večine. Tako najdemo Slovence iz tujine tudi na Hrvaškem (3.165 oseb), v Srbiji (1.400) in celo v Makedoniji (63). Pri Srbiji in morda tudi Makedoniji je mogoče, da gre tudi

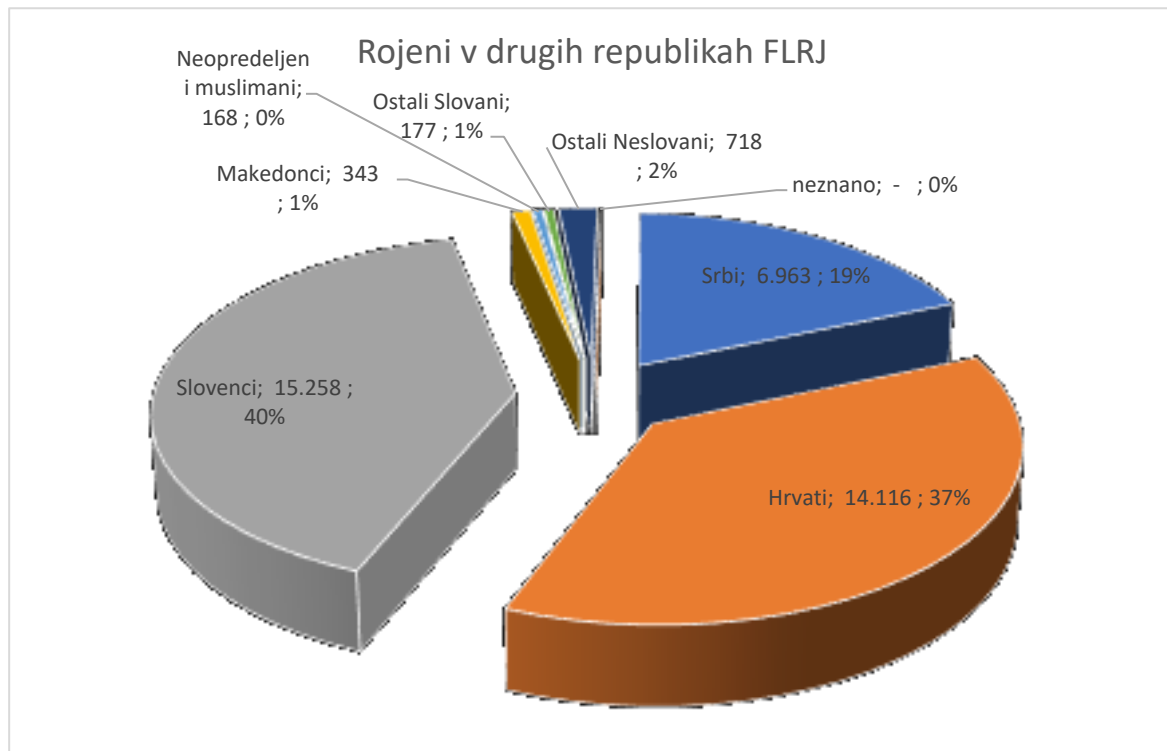
za Slovence iz Banata in Transilvanije, ki so jih kot etnično kategorijo beležili romunski popisi, nazadnje leta 2001, večina od nekaj nad 200 ljudi pa je živila na območju Temišvara in Arada (Josipovič 2012, 2014).

Slika 1: Rojeni v inozemstvu (zunaj območja FLRJ) (vir: Popis 1948)

Naslednja pomembna ugotovitev za to obdobje je velik delež Slovencev, potomcev izseljencev in nameščencev z območij drugih republik Jugoslavije. Od skoraj 38.000 oseb, rojenih v drugih republikah Jugoslavije, je Slovencev kar 40 % ali 15.258 in so največja etnična skupina priseljencev. Sledijo Hrvati s 37 % ali 14.116 oseb in Srbi z 19 % ali 6.963. Preostalih je skupno 1.406 ali 4 %, nekoliko pa izstopajo Makedonci, Madjari, Nemci, Čehi in Italijani (slika 2).

Slika 2: Rojeni na območju FLRJ zunaj Slovenije (vir: Popis 1948)

Največ jih je bilo rojenih na Hrvaškem (25.297), od koder se je priselilo 12.591 Hrvatov in 10.988 Slovencev. Sledi Srbija s 7.044 ter Bosna in Hercegovina s 3.920 priseljenimi. V vsaki predstavljajo Slovenci najvišje deleže: na Hrvaškem za Hrvati (50 %) s 43 %, v Srbiji za Srbi (3.609 oseb in 51 %) z 2.617 osebami (37 %), v Bosni in Hercegovini pa po tretjina odpade na Srbe (1.288 in 33 %), Hrvate (1.239 in 32 %) in Slovence (1.181 in 30 %). Seveda se vse te migracije niso zgodile v niti ne triletnem obdobju po koncu 2. svetovne vojne, ampak pomenijo tisti nasledek starojugoslovanskih migracij, ki so tudi v povojnem obdobju trasirale nove migracijske trende in vzdrževale intenzivne migracije med republikami. Šele popis iz leta 1953 omogoča oceno, ali se je po ustanovitvi Ljudske republike Slovenije in priključitvi večjega dela Primorske in slovenske Istre okrepil tok povratnih migracij potomcev slovenskih izseljencev. Opomnimo še, da je bila etnična pripadnost, opredeljena na popisu iz leta 1948, prvič na osnovi subjektivnega občutenja posameznika in ne na osnovi maternega jezika, kot je bilo v letih 1921 in 1931. Zato tudi ni mogoče z gotovostjo pripisovati migracijam etnične spremembe v naslednjih popisih. Je pa popis leta 1948 razkril veliko anomalijo spremembe števila prebivalcev po spolu kot neposredno posledico vojne. Če je skupno število prebivalcev od leta 1931 do leta 1948 zrastle le za 53.159 ljudi, je dejansko ves prirastek predstavljal ženske (52.520 ali 98,8 %). Število moških pa se je zvišalo le za 639 (popis iz leta 1948). Za primerjavo navedimo, da se je prebivalstvo Slovenije na enakem območju od leta 1921 do leta

1931 povečalo za 88.142, od česar je bilo moških 50.359, žensk pa le 37.783, kar lahko pripišemo predvsem višji umrljivosti žensk in presežku izseljenih žensk (KJ ODS 1932; KJ ODS 1938; DSU DFJ 1945).

POPIS 1953 – POKAZATELJ NADALJEVANE EMIGRACIJE IZ SLOVENIJE

Slovenija v leto 1953 vstopi s skoraj enako površino 19.992 km² kot leta 1948 (19.990,45 km²), vendar se razmere v STO spremenijo v toliko, da je postalo jasno, da celotna Cona B STO ne bo prešla pod upravo Slovenije, kot je bilo mogoče sklepati iz zveznih dokumentov ob popisu leta 1948. Leta 1952 se je namreč do takrat enotno Koprsko okrožje razdelilo na okraja Koper in Buje. Od takrat je bil tako le še okraj Koper predviden za priključitev Sloveniji. Okraj Koper (brez dela Miljskih hribov iz Cone A) je obsegal 233,26 km² ali 44 % površine Cone B STO, po podatkih registracije prebivalstva z dne 15. decembra 1948 pa je imel 43.817 prebivalcev (Simeunović 1964). Melik na osnovi štetja iz leta 1948 navaja nekoliko drugačne podatke, in sicer za koprski okraj 47.127 prebivalcev (234 km²), vključno s fragmentom cone A, za bujski okraj pa 23.193 prebivalcev (291 km²). Skupno je v k Jugoslaviji priključenem delu (524 km²) STO živelo 70.320 prebivalcev (Melik 1958: 9).

Slovenija je po popisu leta 1953 v takratnem ozemeljskem okviru štela 1,466.427 stalnih prebivalcev (brez okraja Koper). Število prebivalcev se od popisa leta 1948 poveča za 74.241 ali za 14.711 na leto. Povečanje med popisoma 1921 in 1931 je bilo 8.670 prebivalcev letno, med popisoma 1931 in 1948 pa le 3.331 letno. Visok prirastek prebivalstva je šel predvsem na račun kompenzirane visoke rodnosti, ki bi bila še višja, če ne bi bilo tolikšnega primanjkljaja mladih moških.

Neposrednih podatkov o neto izselitvah iz Slovenije nimamo, lahko pa jih izračunamo po posredni metodi na osnovi razlike med podatki vitalne statistike v medpopisnem obdobju in razlike v skupnem številu prebivalcev v medpopisnem obdobju. Tako se je med letoma 1948 in 1953 skupno rodilo 170.654 otrok, umrlo pa je 86.848 ljudi. Visoka rodnost, v letu 1950 celo 35.992 živorojenih, je ob nižajoči se smrtnosti prinesla izjemno visok naravni prirastek – 83.806 oseb. Če to število zmanjšamo za ugotovljeno medpopisno razliko, upoštevajoč zamik med datumoma popisov (73.556), dobimo primanjkljaj 10.250 oseb ali v povprečju 2.050 ljudi letno, ki so takratno ozemlje Slovenije zapustili. Del tega števila gre gotovo na priseljevanje v Cono B STO oziroma v okraj Koper, vendar natančnih podatkov o tem nimamo.

Preden preidemo na podatke popisa, ki že obsega celotno ozemlje Slovenije, se moramo ustaviti pri slovenski Istri, zlasti delu, ki je bil vključen v Svobodno tržaško ozemlje (STO). Pogosto se zmotno šteje za slovensko Istro del, ki je bil del STO ali leži zemljepisno zahodno od črnokalske stopnje. Nasprotno, ozemeljsko najrazsežnejši, a najredkeje poseljeni in najbolj na udaru izseljevanja je del slovenske Istre na visoki planoti nad kraškim robom vse do Podgraj in Zabič vzhodno od Ilirske Bistrice, pod obronki Snežnika.

Istra kot posebno območje najpoznejše vključitve v Jugoslavijo in Slovenijo (1945–1961)

Demografski primanjkljaj je nastal po prvi svetovni vojni (v Sloveniji je v registru žrtev prve svetovne vojne vpisanih 25.139 žrtev (vir: INZ), kar pa ni dokončna številka, saj je precej novih žrtev odkrila tudi raziskava A. Kovácsa in M. Fujs za območje Prekmurja), temu pa je treba prišteti še žrtve španske gripe, ki je kosila med izčrpanim prebivalstvom, dopolnitev pa je dodala še druga svetovna vojna (99.935 žrtev na območju celotne Slovenije (vir: INZ)). Zato na območju slovenske Istre od predvojnega števila (71.000) ostane le še 66.000 prebivalcev. To je kar 5.500 oseb ali za skoraj desetino prebivalstva manj, kar lahko ocenimo po zaslugi Rogličevega popisa s konca leta 1945, ki je bil opravljen za potrebe utemeljevanja razmejitve med Italijo in Jugoslavijo, in pa ocene števila prebivalcev naselij iz Cone B STO (ter manjše območje Miljskih hribov iz Cone A STO), ki so bila pod upravo Jugoslavije.

Stalne spremembe v razmejitvi v severni Istri, ki so bile izvedene v letih 1948, 1954, 1955 in 1956, onemogočajo konsistentne primerjave. Zato je šele popis iz leta 1961 prvi popis, ki celovito prikazuje novo, povojno demografijo slovenske Istre praktično v njenih današnjih mejah.

Če primerjamo meje avstrijskih občin, sodnih okrajev in političnih okrajev z medrepubliško mejo med Slovenijo in Hrvaško, vidimo, da razmejitev med jugoslovanskima republikama ni potekala skladno s tradicionalnimi upravnimi mejami v Istri. Odstopanj je precej. Meje, ki bi potekala po meji političnih okrajev, je le za vzorec, in sicer južna meja občine Pomjan v koprskem političnem okraju ter del meje med občinama Dekani in Ocizla - Klanec na eni strani ter občino Materija na drugi strani. Medrepubliška meja je znatno odstopala tudi od sodnookrajnih meja, čeprav so tudi sodni okraji predstavljali sorazmerno dobro zaključena gravitacijska območja. Poleg omenjenih dveh odsekov sta po meji sodnih okrajev potekala še dva odseka meje: prvi (nekoliko krajši) med občinama Buje in Grožnjan na eni in občino Oprtalj na drugi strani, drugi (nekoliko daljši) odsek pa med Novo Kračino oz. Sušakom in

Klansko/Čebransko Polico. Zadnji je razmejeval sodna okraja Podgrad in Volosko - Opatija med občinama Jelšane in Kastav.

Novi potek medrepubliške in danes meddržavne meje pa ni upošteval niti občinskih meja. Razen že omenjenih krajših odsekov po občinskih mejah med Bujami in Pomjanom, Pomjanom in Oprtljem, med Dekani, Ocizlo - Klancem in Materijo ter med Jelšanami in Kastvom je poznejša medrepubliška meja amputirala precejšnje kose ozemlja šestih občin (Piran, Oprtalj, Buzet, Materija, Podgrad in Jelšane). S tem pa se »eksperimentiranje« z mejno črto še ni končalo, saj so cepitve ozemlja segle vse do ravni katastrskih občin in celo naselij. Večja odstopanja od občinskih meja so se tako zgodila v:

- sodnem okraju Piran, iz katerega sta bili izločeni katastrski občini Savudrija in Kaštel ter priključeni okraju Buje;
- sodnem okraju Podgrad, iz katerega so bile izločene katastrske občine Jelovice, Vodice, Mune (Vele in Male), Žejane, Brdce, Pasjak, Šapjane, Rupa in Lipa;
- v sodnem okraju Buzet, iz katerega sta bili v celoti izločeni katastrski občini Rakitovič in Sočerga ter del katastrske občine Salež (naselje Pregara z zaselki) ter priključeni k okraju Koper;
- v sodnem okraju Motovun, iz katerega sta bili izločeni katastrski občini Topolovac (z izjemo naselja Kučibreg) in Gradinja (Gradin).

Skupno je bilo Hrvaški priključenih enajst (11) katastrskih občin, ki so ležale severno od črte med Savudrijskim polotokom na zahodu in Klansko oz. Čabransko Polico na vzhodu. Sloveniji je bilo priključenih pet (5) katastrskih občin južno od omenjene črte, od katerih sta bili dve priključeni šele v letih 1955 in 1956 po urgenci lokalnega prebivalstva. Še konec leta 1945 so bile razmere bistveno drugačne, saj so bile v slovenskem republiškem okviru sprva predvidene še katastrske občine Črnica, Jelovice, Brdce, Pasjak, Šapjane in Rupa, od katerih z izjemo Črnice vse ležijo severno od linije Savudrijski polotok–Klanska Polica. Tako bi imeli opravka z uravnoteženimi »izmenjavami«: po šest katastrskih občin bi »prešlo« prek omenjene administrativne ločnice v slovenski ali hrvaški republiški okvir. Potem bi Slovenija pridobila nekaj več prebivalstva, Hrvaška pa nekaj več ozemlja. Vidimo lahko, da se je v kratkem in turbulentnem času neposredno po koncu 2. svetovne vojne precej dramatično oblikovala nova politično-geografska stvarnost na območju severne Istre.

Razmejitev med Italijo in Slovenijo v Istri

Mirovna pogodba in končno Osimski sporazumi so od ozemlja nekdanje dežele Istre Italiji prisodili le 37,92 km², kar predstavlja manj kot en odstotek dežele in je bolj simbolično zadoščenje za to, da tudi Italiji pripade – sicer gosto naseljen – košček zgodovinske Istre. Obsega današnji občini Milje (Muggia) in Dolina (San Dorligo della Valle), pri čemer gre za severno območje nekdanj precej večjih občin Milje, Dolina in Ocizla - Klanec, katerih južni konci so danes del Slovenije in s tem del slovenske Istre. Po podatkih avstrijskega popisa prebivalstva iz leta 1910 je imelo območje vseh treh občin skupno 19.534 prebivalcev. Na današnji italijanski del jih je odpadlo 12.453 ali približno dve tretjini, dosegalo pa je izjemno gostoto s skoraj 330 prebivalci na km² (preglednica 1). Največji delež prebivalstva je k današnjemu italijanskemu delu Istre prispevala slovenska občina Dolina, in sicer nad štiri petine prebivalstva. To območje je bilo najprej priključeno k Coni A Svobodnega tržaškega ozemlja po drugi svetovni vojni, dokončno pa je pripadlo Republiki Italiji konec leta 1954 ob razpustitvi STO. Nekoliko manjši, a še vedno dvetretjinski delež prebivalstva je bil vključen iz občine Milje, iz občine Ocizla - Klanec pa je Italiji pripadla približno šestina prebivalstva. Ti občini sta po površinskem obsegu večinoma pripadli coni B in pozneje Jugoslaviji oziroma Sloveniji, predvsem po zaslugi redko poseljenega območja na kraškem robu. Sicer pa se je znotraj današnje Tržaške pokrajine ohranila razmejitev na deželni ravni še iz časov Avstro-Ogrske. Tako občina Trst ohranja obseg in meje Svobodnega mesta Trst z izjemo dela, ki je danes v okviru Slovenije (območje Lipice). S tem ostajajo tudi severne meje dežele Istre vse do danes nespremenjene. Od notranjih občinskih meja se je spremenilo le območje občine Ocizla - Klanec, katere italijanski del je bil ukinjen, naselja Botač, Draga in Gročana (vključno z zaselkom Pesek) pa so se zaradi nizkega števila prebivalcev v celoti priključila občini Dolina. Občinska meja Doline proti Miljam pa je ostala nespremenjena.

Preglednica 1: Prebivalstvo občin, ki so bile razdeljene med današnjo Italijo in Slovenijo, 1910 (vir: ÖAS; preračuni avtorja)

OBČINA 1910 (uradno ime)	Popis 1910	Na ozemlju današnje Slovenije	Delež (v %)	Na ozemlju današnje Italije	Delež (v %)
Očisla - Klanec	2.695	2.302	85,42	393	14,58
Dolina	5.261	962	18,29	4.299	81,71
Muggia, Mile	11.578	3.817	32,97	7.761	67,03
SKUPAJ	19.534	7.081	36,25	12.453	63,75

Skupno je iz nekdanjega koprskega okraja pod današnjo Italijo prešlo deset (nekdanjih) naselij občine Dolina (Boljunec, Boršt, Mačkolje, Dolina, Jezero, Kroglje, Log, Prebened, Ricmanje in Zabrežec), že omenjena tri naselja občine Ocizla - Klanec, iz občine Milje pa eno naselje v celoti (Milje) in deli treh takratnih naselij (Valdoltra, Hribi, Plavje). Prav zaradi teh delitev naselij je medpopisna zgodovinska primerjava močno otežkočena. Tako npr. med prvim modernim popisom iz leta 1857 nimamo na voljo podatkov po naseljih, pozneje, po letu 1869, pa v avstrijskih popisih, ki so beležili tudi zaselke, ne najdemo vseh zaselkov, ki so pozneje postali samostojna naselja v okviru Italije. Danes ima italijanski del Istre skupno kar 40 naselij, razporejenih v dve občini; od tega ima občina Dolina 26 naselij in eno območje industrijske cone, občina Milje pa 13 naselij, razporejenih v šestih krajevnih skupnostih.

Mejne spremembe v Istri med Slovenijo in Hrvaško v obdobju 1948–1961 ter vpliv na statistiko prebivalstva Slovenije

V okviru okraja Buzet je po upravni ureditvi ob popisu leta 1948 najprej kot KLO (krajevni ljudski odbor) Gradin, nato pa leta 1953 kot občina Gradin obsegal tudi Pregaro, ki je bila pred vojno del katastrske občine Salež, potem pa bil konec leta 1955 priključen Sloveniji. Čeprav je KLO Črnica z Ugrini in s Perci imela slovensko večino leta 1948, ni bila oblikovana kot občina leta 1953 in je kljub slovenski večini ostala po letu 1955 na Hrvaškem (preglednica 2). Poleg teh dveh KLO je visok delež Slovencev (13,4 odstotka) dosegal tudi KLO Štrped, ki je poleg naslovnega obsegal še naselja: Kajini, Seljaki, Žonti, Salež, Škuljari in Baredine.

Preglednica 2: Istrski kraji, predvideni za priključitev k Sloveniji, ki so ostali pod Hrvaško (vir: SURS 1948, 1953, 1961.; DZS RH 2003; Gelo idr. 1998; preračuni avtorja)

	Skupaj			Slovenci			Hrvati		
	1948	1953	1961	1948	1953	1961	1948	1953	1961
Ugrini	-	190	117	-	167	90	-	15	25
Črnica	536	173	104	425	139	26	111	29	76
Perci	-	127	99	-	83	20	-	44	77
ČRNICA	536	490	320	425	389	136	111	88	178
<i>delež</i>				79,3%	79,4%	42,5%	20,7%	18,0%	55,6%
Štrped	901	272	183	121	2	-	777	267	147
Kajini	-	64	43	-	-	-	-	57	43
Baredine	-	72	51	-	-	1	-	72	50
Škuljari	-	84	56	-	1	-	-	83	54
Žonti	-	134	109	-	-	-	-	134	109
Seljaki	-	104	82	-	15	1	-	16	75
Salež	-	106	62	-	27	-	-	78	62
ŠTRPED	901	836	586	121	45	2	777	707	540
<i>delež</i>				13,4%	5,4%	0,3%	86,2%	84,6%	92,2%
OSTALO POD HRVAŠKO	1437	1326	906	546	434	138	888	795	718
				38,0%	32,7%	15,2%	61,8%	60,0%	79,2%

V tistem času je bil v občinah Oprtalj in Buzet zelo izrazit pojav jugoslovanstva (9,3 odstotka prebivalcev), saj je po eni strani ob nestabilnih razmerah v STO obstajala bojazen po revidiranju meja in potencialni priključitvi k Italiji. V naseljih, v katerih so prevladovali Slovenci, tega pojava skoraj ni bilo zaznati. Glede na precej travmatičen potek dogodkov na Črnici in okolici je povsem razumljivo, da je po letu 1953 delež Slovencev upadel, in sicer s selitvijo v eno izmed novopridobljenih slovenskih obalnih mest, ki so jih zapuščali optanti, ali s prehodom v hrvaško etnično opredelitev. Na vsak način je že v zelo kratkem času prišlo do močnega vala izseljevanja iz notranjosti Istre na obalo. Tako so imele tri obalne občine leta 1961 skupaj 49.970 prebivalcev, od katerih je bilo preseljenih 31.601 ali kar 63 odstotkov. Čas priselitve kaže na največji val preseljevanja po letu 1952, ko se jih je v Koper ali v okviru koprške občine priselilo kar 12.465, upoštevajoč še Izolo in Piran, pa kar 25.251. V Izoli in Piranu je po popisu leta 1961 le 25 odstotkov prebivalcev živel v kraju rojstva. Ta delež je bil nizek tudi v Kopru (42 odstotkov), medtem ko je v Hrpeljah dosegal 70 odstotkov. Iz tega si je mogoče lažje predstavljati obseg premeščanja prebivalstva po drugi svetovni vojni in ukinitvi STO. Pregled po naseljih kaže, da se je velika zamenjava prebivalstva izvršila že do leta 1953 – takrat predvsem v smeri eksodusa Italijanov in politično drugače mislečih, do leta 1961 pa je priseljevanje preglasilo izseljevanje. Tipični taki skoki so bili zaznani na dvojezičnem območju (NMO).

Ni pa bil razmejitveno vprašljiv le del v okolici sodnega okraja Buzet, ki je v svojem severnem delu v precejšnji meri prešel pod Slovenijo. Problem je predstavljal tudi sodni okraj Motovun, ki je severno od Mirne predstavljal območje Oprtlja, v katerem so razmerja med Slovenci in Hrvati »motili« prav lokalno opredeljeni za Italijane (preglednica 3). Znano je, da se je na celotnem območju kapetanata Poreč (politični okraj) govoril nekakšen *schiaвето*, mešanica čakavsko-kajkavskih (ne pa tudi štokavskih) dialektov in beneškega narečja. Prav ta hibridni kajkavsko-čakavsko-beneški jezik je pogosto spregledan kot sociološki pojav, je pa predstavljal točko tako imenovanih »drsni« opredelitev – premičnih, fluidnih identitet. Prav na tej osnovi je bilo mogoče razložiti tako intenzivne in pogoste prehode med navidezno drugačnimi slovensko, hrvaško in italijansko opredelitvijo. Območje Oprtlja, ki je spadalo v motovunski okraj in je segalo od Dragonje na severu do reke Mirne na jugu, danes pa obsega še Zrenj in Čepić, je natančno tak primer. V avstrijskih popisih (1880–1910) je predstavljalo območje, na katerem je nekoliko prevladovalo italijansko opredeljevanje, medtem ko se je optiranje za hrvaštvo in slovenstvo izmenjevalo v odvisnosti od lokalnih razmerij moči vplivnih oseb, pogosto župnikov.

Preglednica 3: Območje Oprtlja, rekonstruirano po upravni razdelitvi leta 1948

Leto popis	Skupaj pre	Hrvati	delež	Slovenci	delež	Italijani	delež	drugi*
1880	5440	989	18,2%	15	0,3%	4115	75,6%	321
1890	5681	520	9,2%	791	13,9%	4355	76,7%	15
1900	5737	228	4,0%	1060	18,5%	4428	77,2%	21
1910	6328	1569	24,8%	872	13,8%	3677	58,1%	210
1948	5164	3136	60,7%	109	2,1%	1908	36,9%	11
1953	3938	2362	60,0%	93	2,4%	1068	27,1%	415
1961	2685	2263	84,3%	17	0,6%	284	10,6%	121

(*V skupini »drugih« so največkrat regionalno opredeljeni, po letu 1945 pa prevladujejo opredeljeni kot Jugoslovani.)

Kot je razvidno iz zgornje preglednice, je območje Oprtlja lep primer sprememb osebnih prepričanj, izraženih na popisu pod vtisom kolektivnih zaznav in posledic svetovnih vojn. Če so se Slovenci in Hrvati izmenjevali v medsebojnem razmerju, vendar številčno krepili nasproti Italijanom skozi emancipacijo ideje o hrvaški ali slovenski narodni pripadnosti v tedanjih avstrijskih popisih, je ambicioznost popisne opredelitve, ki hkrati opredeljuje tudi »vsakodnevni plebiscit o pripadnosti«, usodno zaznamovala določba medrepubliške meje. Izjemno izseljevanje ne le Italijanov, ampak tudi Slovencev in Hrvatov v Italijo in Slovenijo kaže na vendarle veliko nezadovoljstvo lokalnega prebivalstva s procesom vsiljevanja meje,

ki je ohromila prostor v ekonomsko-geografskem smislu in pognala v emigracijo tudi večino »grudi zvestih« prebivalcev.

Popisi po letu 1961 že začenjajo beležiti skoraj popolno nadomestitev izseljenih »optantov«, priseljeni pa so najprej izhajali iz brkinsko-notranjskega zaledja, Čičarije in hrvaškega dela Istre, šele nato pa iz drugih delov Slovenije, Dalmacije ter iz Bosne in Hercegovine. Da bi razumeli intenzivnost nadomeščanja prebivalstva na Obali in s tem povezani proces »deslovenizacije« istrske notranjosti, je dovolj pogledati že podatke o spremembah števila prebivalcev občin Buzet in Buje. Medtem ko se je prebivalstvo Buj (v prostorskem obsegu iz leta 1961) zmanjšalo za skoraj dve petini (–37,8 %): s 15.107 leta 1948 na 10.740 leta 1953 (–29,1 %) in končno 9.486 leta 1961 (–11,7 %), se je na Buzeščini proces depopulacije začel po letu 1953 in negativnem izidu mejnih korekcij na območju Črnice. Tako Buzet (v prostorskem obsegu iz leta 1961) od leta 1945 (15.202 prebivalca) in leta 1948 (14.496 prebivalcev) do leta 1953 (13.112) izgubi le manjši del (–9,5 %) pretežno za Italijo optirajočega prebivalstva, medtem ko pravi eksodus, tokrat v slovensko Istro, sledi v obdobju 1956–1960, ko se prebivalstvo na Buzeščini zmanjša kar za četrtino (–24,7 %). Skupno zmanjšanje je bilo v Buzetu nekoliko manjše (–31,9 %), na 9.876, kot na Bujščini, skupna izguba pa je znašala 10.517 (vir: SZS SFRJ, 1965). Če upoštevamo izgube od leta 1945, pa so Buje izgubile več kot polovico (–50,5 %) prebivalcev, Buzet pa več kot tretjino (–35 %), skupno pa 15.831. Migracije na območju severne Istre subsumira naslednja preglednica.

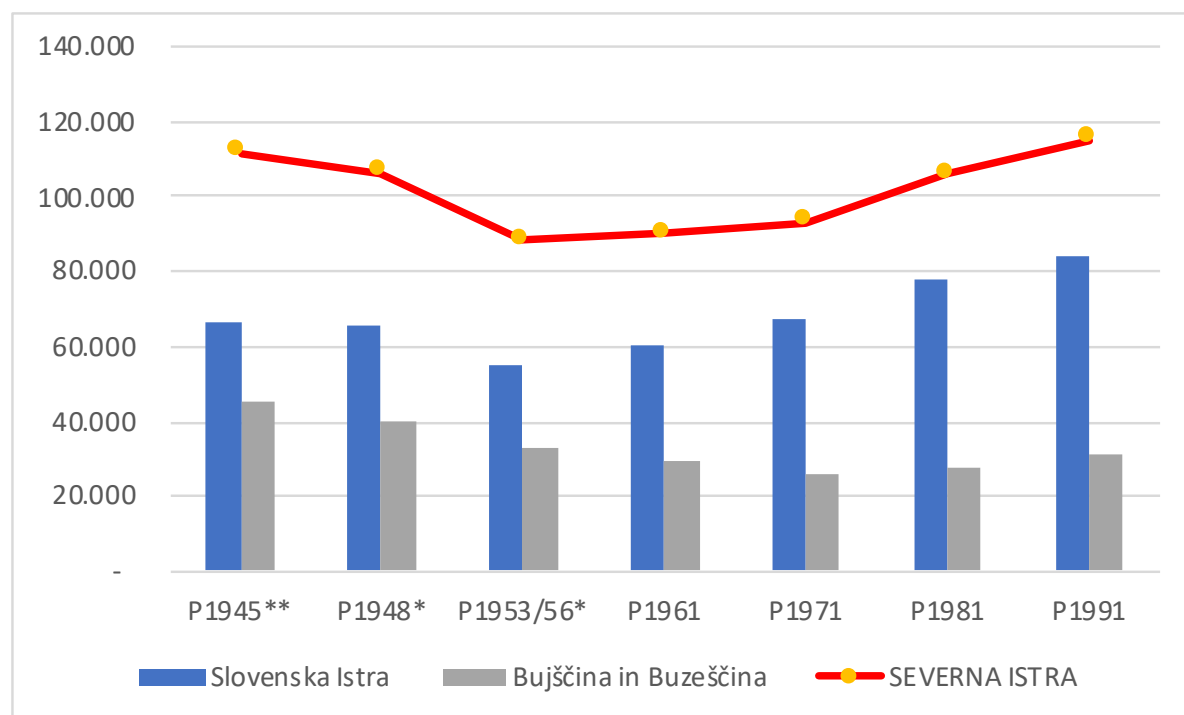
Preglednica 4: Spreminjanje in indeks števila prebivalcev Severne Istre 1945–1991

	P1945**	P1948*	P1953/56*	P1961	P1971	P1981	P1991
Slovenska Istra	66.041	65.806	54.779	60.355	67.130	77.909	83.835
Indeks gibanja	100,0	99,6	82,9	91,4	101,6	118,0	126,9
Bujščina in Buzeščina	45.665	40.351	33.337	29.834	25.857	27.919	31.316
Indeks gibanja	100,0	88,4	73,0	65,3	56,6	61,1	68,6
SEVERNA ISTRA SKUPAJ	111.706	106.157	88.116	90.189	92.987	105.828	115.151
Indeks gibanja	100,0	95,0	78,9	80,7	83,2	94,7	103,1

(*Podatki za naselja, vključena v Svobodno tržaško ozemlje, se nanašajo na oskrbni popis 15. decembra 1948 in štetje 1956 po dokončni priključitvi Jugoslaviji.; **Rogličev popis prebivalstva Istre.)

Zgodovinsko dno številčnosti prebivalstva zabeleži slovenska Istra šele ob popisu leta 1953 – primanjkljaj glede na predvojno obdobje je kar 16.000. Nato pa se začne izjemno intenzivno priseljevanje plansko motivirane republiške politike, ki je bila tudi skladna z zvezno bolj ali manj prikrito politiko čim večjega premeščanja prebivalstva, kar je izrazito spremenilo etnično strukturo slovenske Istre. V obdobju 1961–1971 se prebivalstvo na račun priselitev poveča za 6.700, na 67.100. V sedemdesetih sledita največje priseljevanje in rast za skoraj 11.000, na 77.900 leta 1981. Do osamosvojitve Slovenije prebivalstvo Istre zraste na približno 84.000. Povečanje za 6.000 gre predvsem na račun dodatnega priseljevanja in rodnosti številčnih povojnih generacij. Če upoštevamo celotno severno Istro do reke Mirne, je zaradi visokega deleža prebivalstva, ki je emigriralo v Italijo in druge dežele, slika številčnega obnavljanja prebivalstva še bolj dramatična. Migracijska izguba je bila nadomeščena šele leta 1991 (slika 3).

Slika 3: Razmerje med slovenskim in hrvaškim delom severne Istre 1945–1991

Zato seveda ni mogoče preprosto primerjati ne števila ne strukture prebivalstva, dokler ne opravimo korekcije ozemeljskih sprememb in preračunov na današnje ozemlje. Tako tudi popisi prebivalstva, ki so bili izvedeni v socialističnem obdobju Jugoslavije, med seboj niso povsem primerljivi – najprej zaradi ozemeljskih sprememb, nato pa še zaradi številnih metodoloških sprememb v vodenju registrov prebivalstva in pa v definicijah prebivalstva.

Podatki popisov so pogosto osnovni, če ne tudi edini vir podatkov o migracijah. Migracije pa so med vsemi demografskimi dogodki zaradi nepredvidljivosti izrednih dogodkov in geografskih razlik med območji najtežje za ažurno spremljanje. Ponovljivost dogodka migracije dela še bolj intrigantne in kljub velikemu številu raziskovalcev, ki se bavijo z različnimi vidiki migracij, le malo raziskovalcev preučuje količinska razmerja in njihovo podatkovno adekvatnost. Govoreč o migracijah, je treba poudariti, da so se vzporedno z etničnimi študijami podatki o popisni etnolingvistični strukturi prebivalstva največ uporabljali prav na področju proučevanja migracij. Čeprav gre pogosto za nerazdružljive teme, vezane na teorijo mejnosti (Šumi 2000), so se migracijske študije pogosto omejevale na nacionalna ozemlja prek rabe podatkov o migracijah, državah odselitev in priselitev, zato jih nova stvarnost odsotnosti etnolingvističnih popisnih podatkov ni toliko prizadela. Čeprav v pasti metodološkega nacionalizma (prim. Lukšič Hacin 1999: 129) so se raziskovalci v Sloveniji bolj ali manj uspešno posluževali tistih podatkov, ki so bili na voljo.

POPIS 1961 – ZAKLJUČENO OBDOBJE OZEMELJSKE KONSOLIDACIJE SLOVENIJE

Po letu 1956 in ozemeljskem zaokroženju Slovenije naslednji popis iz leta 1961 prvič obravnava v današnjem obsegu. Predhodno razdelitev na osem okrajev je 20. 12. 1962 zamenjala kratkotrajna razdelitev na okraje Koper (obsegal je vso Slovenijo zahodno od Rapalske meje), Celje (Savinjska regija s Posavjem), Ljubljana (Gorenjska, Notranjska, Dolenjska z Belo krajino in Zasavjem) in Maribor (Podravje, Pomurje, Koroška). Ti štirje okraji so pomembni, ker lahko v grobem rekonstruiramo zgodovinske dežele in opredelimo tekoče pridobitve ali izgube prebivalstva. Register sicer začne migracije spremljati od leta 1954 naprej, podatki o spolu migrantov pa se sistematično obdelujejo šele od leta 1967 naprej, zato je to vmesno obdobje najbolj neraziskano glede migracijskih gibanj.

Popis iz leta 1961 že omogoča preračun na ozemlje takratne Slovenije med popisom leta 1953. Površina Slovenije se je povečala na 20.255 km², kakršna je ostala do osamosvojitve (s korekcijo na 20.256 km² do popisa leta 1981). S priključitvijo večjega dela Primorske leta 1947 se je LR Slovenija ozemeljsko povečala za 4.172 km². Do leta 1953 se površina ob mejnih korekcijah poveča še za 11 km² in taka ostane do razpustitve STO. Do leta 1956 se po priključitvi okraja Koper (234 km²) površina poveča še za 30 km², kar vključuje naselja v Miljskih Hribih iz Cone A ter območje Gradina in Pregare (Melik 1958: 9). Podatki popisa iz leta 1961 nam omogočajo tudi primerjavo sprememb v samem okraju Koper Cone B STO.

Okraj Koper je imel leta 1948 47.927 ljudi, do leta 1953 pa je število upadlo za skoraj 10.000 (–9.925) ljudi, na 38.002. Preračuni pokažejo, da se je letno v koprskem okraju Cone B STO število prebivalcev znižalo za skoraj 2.000 ljudi, kolikor je bila tudi letna povprečna izguba v preostanku LR Slovenije. Če k temu dodamo vseslovensko primerjavo, je letna izguba dvojna – okoli 4.000 ljudi letno. Iz tega lahko izpeljemo pomemben sklep, tj. da nadomestno priseljevanje v koprski okraj STO že ni moglo nadomeščati optiranja dela Istranov za Italijo.

Da gre za realne ocene, se lahko prepričamo iz podatkov medpopisne primerjave 1953 in 1961. Rast med popisoma 1953 in 1961 je bila 87.096, medtem ko je naravni prirastek znašal kar 119.472. Razlika 32.376 prebivalcev se je odlila v neto emigracijo, kar je pomenilo – 4.047 ljudi letno. Kot bomo pozneje v poglavju o registriranih migracijah videli, gre za povsem različne rezultate kot posledice velikih pomanjkljivosti takratnega registra, ki je bil še v začetni fazi vzpostavljanja.

Podatki registra o migracijah v Slovenijo/iz Slovenije v obdobju po drugi svetovni vojni

Migracije so sestavina mehanskega gibanja prebivalstva, ki sestoji iz prepleta priselitev in odselitev, označuje pa ga selitveni upad ali prirastek. Mehansko gibanje vpliva na starostno in spolno sestavo prebivalstva ter na nekatere druge kulturne (etnična, verska, jezikovna struktura) in preostale družbenoekonomske značilnosti. V zaprtih prebivalstvih migracije nimajo nobene vloge pri gibanju prebivalstva, saj je to odvisno le od naravnega gibanja. Pri odprtih prebivalstvih, kakršno je prebivalstvo Slovenije, pa mehansko (migracijsko) gibanje obstaja, vendar posebej z vidika primanjkljaja ali presežka ni obsežno. Prav migracije je najtežje beležiti in zato so bile marsikdaj ocene o emigracijskem karakterju napačne (npr. Čepič 2010).

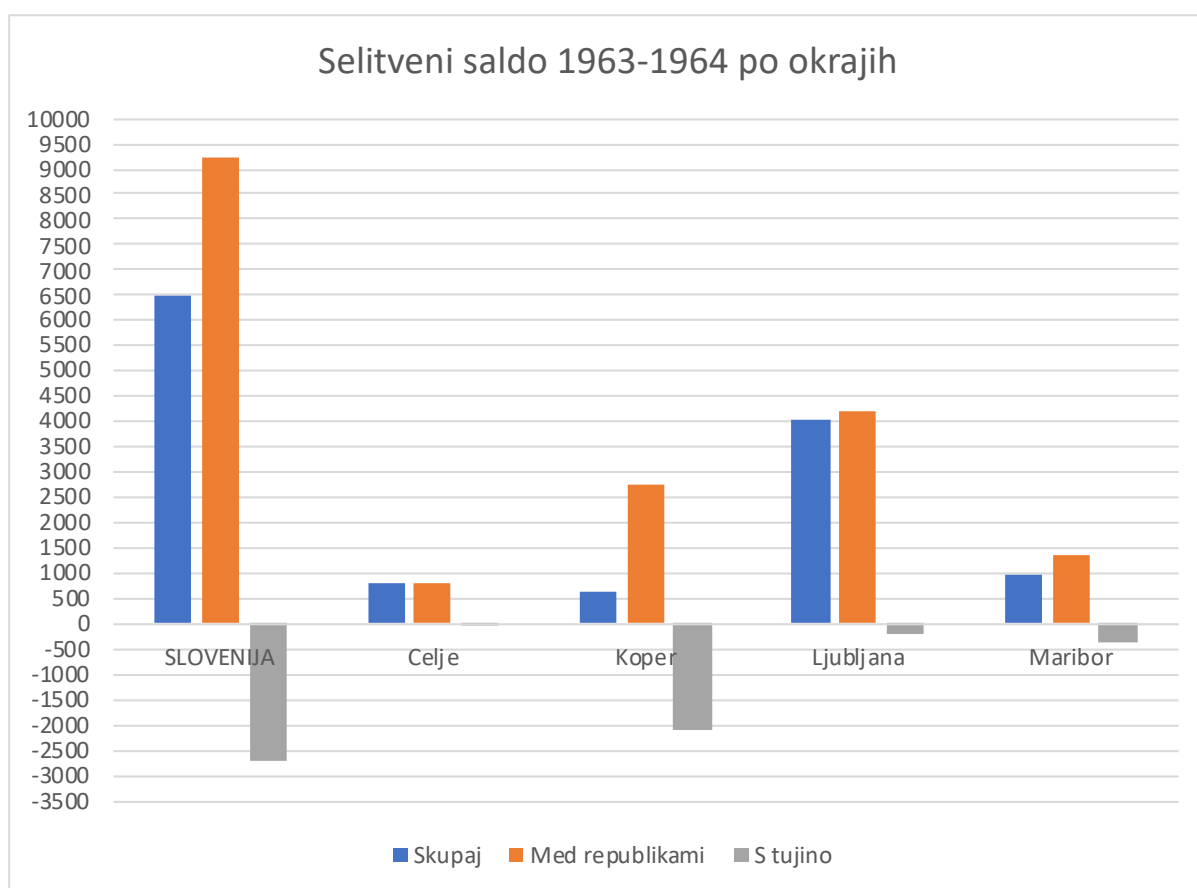
Razdelitev Slovenije na velike okraje (okrožja) omogoči medregionalno primerjavo sprememb števila in sestave prebivalstva. Štirje okraji (Celje, Koper, Ljubljana, Maribor) iz leta 1963 so pomembni, zato ker razkrivajo, na katerem območju (makroregiji) so potekali določeni migracijski procesi. Žal so bili podatki pripravljene na tej ravni le za dve leti (1963–1964), vendar nam kljub temu pokažejo nekaj bistvenih razlik. Iz grafa vidimo, da je Slovenija v obeh letih izgubila 2.696 prebivalcev skozi emigracijo v tujino. Dinamika s tujino je bila v obeh obdobjih po vojni, tj. 1945–1954 in 1955–1962, za Slovenijo negativna. Medtem ko je primanjkljaj v medpopisnem obdobju 1948–1953 znašal 10.250 ali 2.050 ljudi letno, je bil migracijski saldo med letoma 1945 in 1948 skoraj nevtralen (imamo podatek

samo za slovensko Istro, ki je zabeležila migracijski primanjkljaj 250 ljudi), zato lahko – upoštevajoč še leto 1954 – sklepamo o negativnem letnem migracijskem saldu (–910 oseb).

V naslednjem obdobju 1955–1962, ko že imamo na voljo registrske podatke, pa je Slovenija skozi izseljevanje v tujino neto izgubila 18.115 oseb, po drugi strani pa skozi medrepubliške selitve neto pridobila 15.209 ljudi, tako da je skupni upad skozi emigracijo (–2.906 skupaj oz. –363 oseb letno) manj občuten. Pa vendar število izseljenih na letni ravni (–2.264 letno) kaže na obsežen nadaljevani tok izselitev iz Slovenije.

Upoštevajoč celotno obdobje 1945–1962, je Slovenija beležila neto primanjkljaj skozi selitve v višini 10.800 oseb. To pa je mnogo manj od dejanskega primanjkljaja, ki je znašal 10.250 v obdobju 1948–1953, in kar 32.376 prebivalcev v obdobju 1953–1961. Skupno je to pomenilo neto emigracijo –42.626 ali povprečno –3.268 ljudi letno v obdobju 1948–1961 (upoštevajoč zamik pri popisu 1948).

Slika 4: Selitveni saldo po okrajih Socialistične republike Slovenije 1963–1964 (vir: SURS)

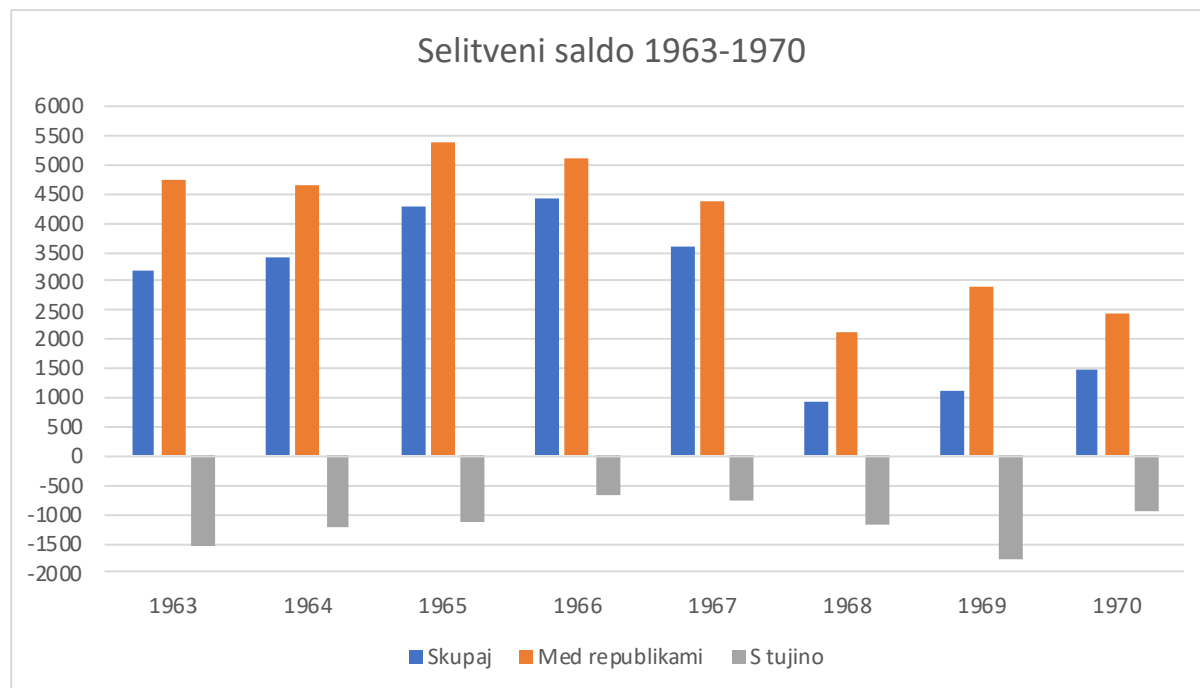

Iz grafa je razviden velik odliv v tujino, zlasti na Primorskem (–2.000 ljudi), na Savinjskem je zanemarljiv, medtem kot je znaten tudi v Podravju s Koroško in Pomurjem. Osrednja,

Ljubljanska regija je beležila odliv predvsem na Dolenjskem in v Beli Krajini. Po drugi strani Ljubljanski veliki okraj beleži nad 4.000 presežka iz medrepubliških migracij, koprski pa okoli 2.750, kar je ob visoki neto emigraciji v tujino komaj prineslo nekaj prebivalstvenega presežka (+653). Mariborski veliki okraj je beležil bistveno nižjo neto imigracijo iz medrepubliških migracij, saj je tudi sam prispeval proporcionalno največ odselitev (−2.102) v druge republike SFRJ.

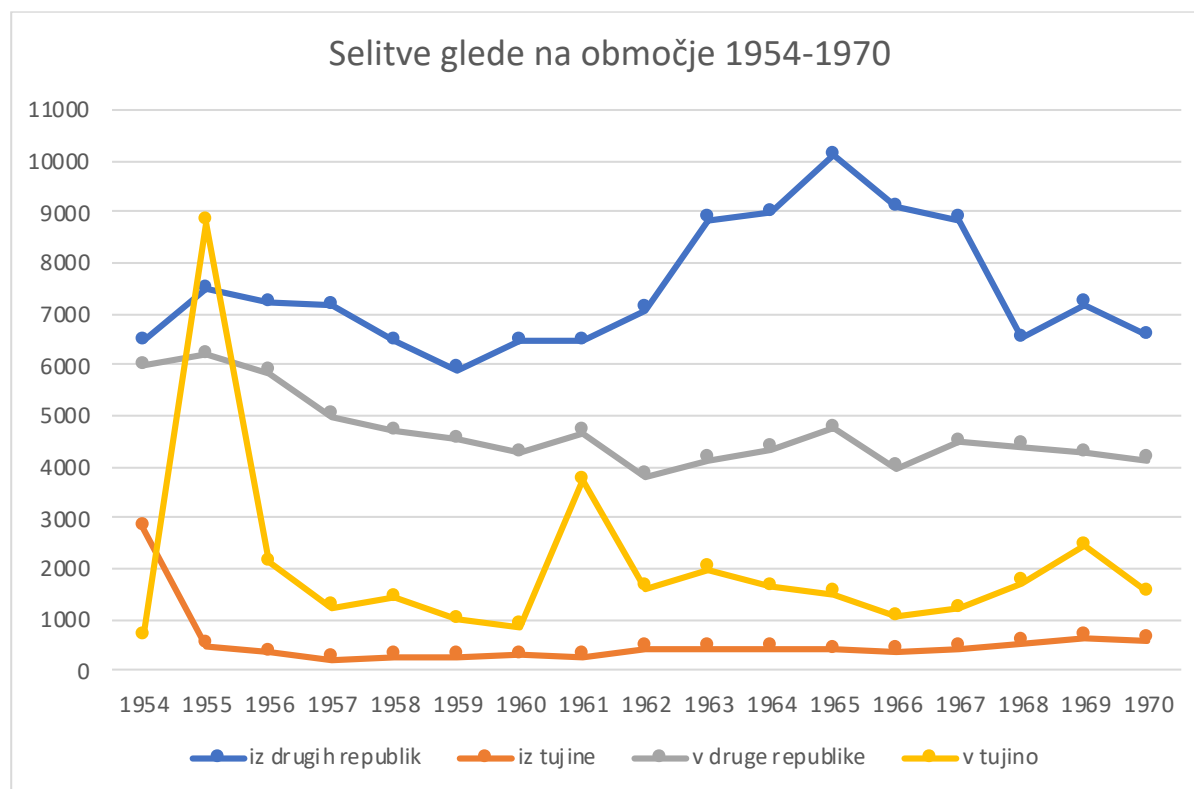
V obdobju 1963–1971 že beležimo odseljevanje »zdomcev«. Registrska statistika je takrat beležila odjave in prijave prebivališča v Sloveniji. Odjave je grupirala v dve območji odselitve: v druge republike SFRJ in v tujino. Na sliki vidimo, da se je medrepubliški migracijski saldo zmanjševal, kajti čedalje več priseljenih iz drugih republik se je ob obstoječem migracijskem toku v druge republike vračalo ali selilo v druge jugoslovanske republike, nekaj pa jih je tudi po priselitvi v Slovenijo po določenem času migracijo nadaljevalo v tujino. O tem lahko sklepamo iz podatkov po letu 1966, ko začne naraščati neto emigracija (slika 5). Na račun emigracije v tujino (zdomstva) je bil skupni selitveni prirast prebivalstva Slovenije v obdobju 1968–1970 najnižji (1.190 letno) v medpopisnem obdobju 1961–1971, ko je na letni ravni znašal +2.283 oseb, skupno pa 22.834 oseb. Saldo migracij s tujino je bil v istem obdobju negativen (−13.869 oseb, ali 1387 ljudi letno. Ta primanjkljaj je zgolj nadaljevanje trendov od leta 1948 naprej. V obdobju 1955–1970 je po uradni evidenci Slovenija selitev s tujino neto izgubila 27.344 oseb, v obdobju 1948–1970 pa kar 37.594. Pri tem moramo poudariti, da za obdobje 1948–1954 neto izselitev iz Slovenije ni mogoče razmejiti na prostor preostale Jugoslavije oziroma tujine.

Slika 5: Selitveni saldo po registru selitev Socialistične republike Slovenije 1963–1970 (vir: SURS)

Do zdaj sorazmerno slabo preučeno dogajanje pride dramatično do izraza, ko razstavimo podatke na izselitve in priselitve po obeh kategorijah: tujina zunaj Jugoslavije in druge republike Jugoslavije. Iz tujine je dotekal v Slovenijo zelo šibek, pretežno povratni migracijski tok, ki ga je bilo mogoče lažje beležiti zaradi sistema obvezne prijave prebivališča, medtem ko se jih pri odselitvi v tujino veliko ni odjavilo in so državo permanentno zapustili. To je vidno iz nekaterih nenadnih skokov v številu izseljenih, ki pa so le korekcija ocene izseljenih, da so se medpopisne razlike izravnale. Dva vzporedna procesa na eni strani neto odseljevanja v tujino, na drugi pa neto priseljevanje iz drugih republik sta se izmenjala v številčnem obsegu. Če je v obdobju 1955–1962 prevladalo neto izseljevanje v tujino (–18.115) nad neto priseljevanjem iz drugih republik (+15.209) in neto bilančni primanjkljaj –2.903 osebe, se je slika obrnila v drugem obdobju (1963–1970), ko so se tudi uradno odprle meje za »zdomsko« izseljevanje. Neto priseljevanje iz drugih republik (+31.669) je kompenziralo neto odseljevanje v tujino (–9.229) in prvič ustvarilo neto bilančni presežek +22.440 oseb. Tako se poveljna izguba prebivalstva skozi neto emigracijo izravna z zadostno imigracijo šele leta 1965. Po letu 1965 v obdobju 1966–1970 pa se je presežek na račun priseljenih iz drugih republik ponovno začel zmanjševati, saj se je naglo povečeval odliv v tujino (–7.959), medtem ko je bil povratni tok migracij šibkejši (+2.587), kar je prineslo velik primanjkljaj selitev s tujino (–5.372 oseb), kar je pomenilo –1.074 oseb vsako leto (slika 6).

Slika 6: Selitve med republikami SFRJ in tujino po registru selitev Socialistične republike Slovenije 1954–1970 (vir: SURS)

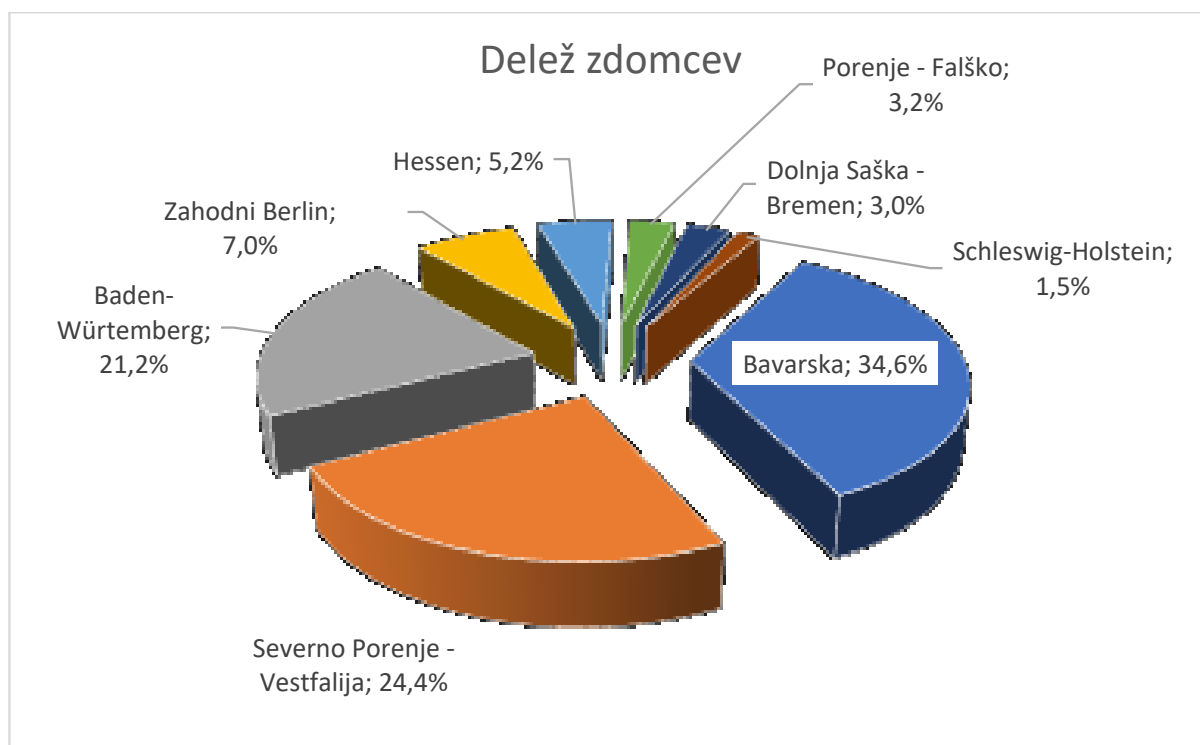

POPIS 1971 – OBRISI OBSEGA ZDOMSTVA KOT DOKONČNE EMIGRACIJE

Zaradi množičnega odseljevanja v obliki zdomstva je tudi zvezna jugoslovanska statistika prilagodila metodologijo popisov, v katerih so zdomci posebej obravnavani. Prav rezultati popisa iz leta 1971 so zaradi nepričakovano visokega odliva prebivalstva vzbudili pozornost politične elite, ki je naložila raziskovalcem, da usmerijo pozornost v ta proces, ki ga je bilo izjemno težko nadzorovati. Tako nastane vrsta raziskovalnih poročil Centra za raziskovanje javnega mnenja in množičnih komunikacij (CJM 1973b). Prva publikacija je iz maja 1973 in je izšla kot Bilten 4. Predstavila pa je rezultate ankete zahodnonemškega Zavoda za delo med tujimi delavci v Zvezni republiki Nemčiji na reprezentativnem vzorcu leta 1972, ki je pritegnila pozornost raziskovalcev v večini emigracijskih držav južne Evrope. Enako raziskavo so Zahodni Nemci opravili že leta 1968. Po istem vzoru je CJM že leta 1973 v Biltenu 1 (CJM 1973a) opredelil cilje lastne raziskave glede položaja zdomcev iz Slovenije v ZRN, saj jih nemška statistika ni razločevala od preostalih Jugoslovanov. Glavno evidenco zdomstva je pri nas vodil Zavod za zaposlovanje, vendar le za tiste delavce, ki so se v ZRN zaposlili ob posredstvu Komunalnih (občinskih) zavodov za zaposlovanje. Mimo njih pa se je v ZRN zaposlilo še veliko število ljudi.

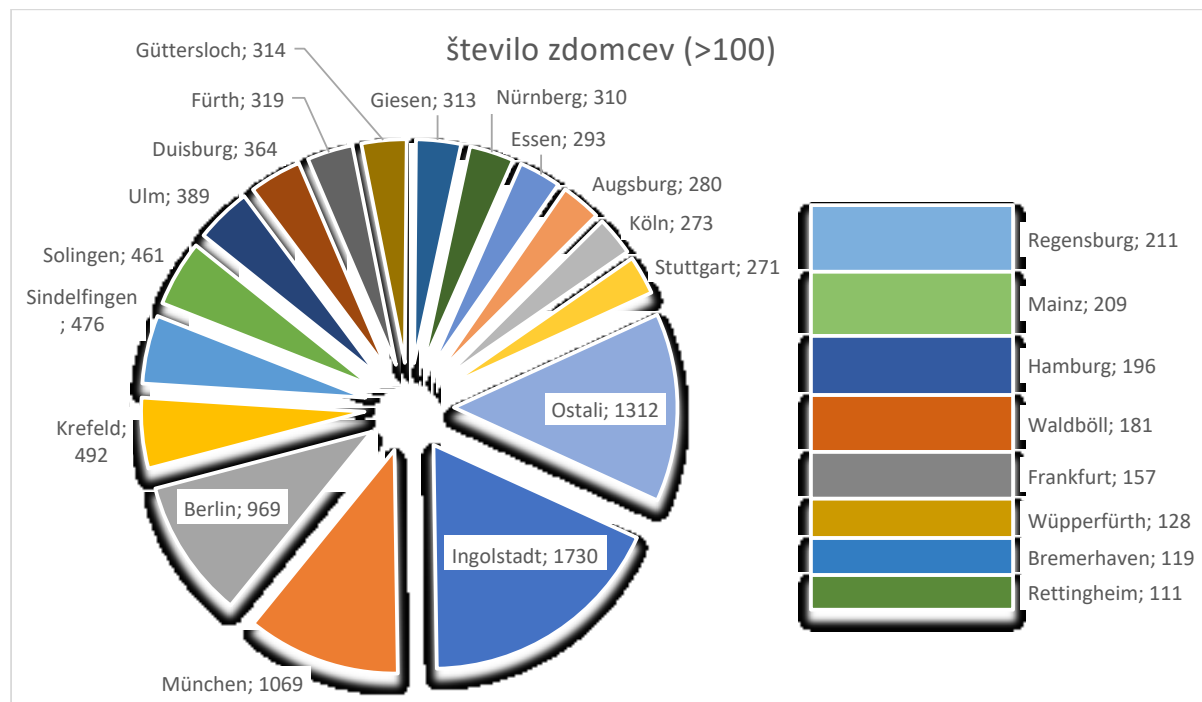
Tako je skupno število delavcev na začasnem delu v tujini po popisu z dne 31. marca 1971 doseglo 48.086 oseb iz Slovenije. Med njimi je bilo dve petini žensk (40,1 %). Med skupno 1,725.088 prebivalci Slovenije je to pomenilo 2,79 % (vir: Statistički bilten 679, SZS SFRJ, 1971). Uradni slovenski popis je sicer naštel 1,727.137 prebivalcev. Kar 62,2 % ali 29.901 od vseh zdomcev je živel in delalo v Zvezni republiki Nemčiji (Zahodni Nemčiji). Med regijami je z eno tretjino prednjačila Bavarska, četrtina je živela Severnem Porenju z Vestfalijo, petina pa v Baden-Württembergu. Skupaj je v južni Nemčiji živelo kar 55,8 % slovenskih zdomcev (slika 7).

Slika 7: Delež zdomcev iz SR Slovenije po regijah Zahodne Nemčije leta 1971 (vir: CJM 1973)

Med zaposlitvenimi središči je vodilno mesto Ingolstadt na severnem Bavarskem, kjer je živel vsak 8. slovenski zdomec (1.730 od 13.891 ali 12,5 %). Sledila sta južnobavarski München (7,7 %) in Zahodni Berlin (7 %). Nad 3 odstotke so dosegali Krefeld (3,5 %), Sindelfingen (3,4 %) in Solingen (3,3 %) v Porenju. Med 2 in 3 odstotke imajo mesta Ulm, Duisburg, Fürth, Güttersloch, Giesen, Nürnberg, Essen, Augsburg, Köln in Stuttgart. Nad en odstotek slovenskih zdomcev so imeli še Regensburg, Mainz, Hamburg, Waldböll in Frankfurt. Preostala mesta so predstavljala skupno 33,2 % (slika 8).

Slika 8: Delež zdomcev iz SR Slovenije po mestih Zahodne Nemčije leta 1971 (vir: CJM 1973)

Ko govorimo o skupnem številu prebivalcev Slovenije, podatkov popisa iz leta 1971 ne moremo neposredno primerjati s predhodnim popisom iz leta 1961. Prvotni vtis absolutne primerjave namreč pokaže rast +135.610 prebivalcev. Ko odštejemo najprej delavce na začasnem delu v tujini, ki jih je bilo 48.086, nato pa še njihove otroke oz. družinske člane (teh je bilo 8.064, skupno z zaposlenimi pa 56.150), dobimo le še 1,670.987 prisotnih prebivalcev Slovenije. Rast prisotnega prebivalstva je znašala samo 79.460 prebivalcev. Da bi ocenili, kakšen del rasti je odpadel na migracije, moramo najprej od tega števila odšteti naravni prirastek. Ta je ob 291.602 živorojenih in 162.584 umrlih v obdobju 1961–1970 znašal +129.018. Razlika do medpopisne rasti (+79.460) je znašala –49.558. Če to vrednot korigiramo na datume popisov (korigirani naravni prirastek je bil +127.996), je razlika še vedno –48.536. Te razlike ni mogoče pojasniti drugače kot tako, da že popis iz leta 1961 ni upošteval korektnih podatkov za odsotno prebivalstvo, saj manjka 7.614 prebivalcev, ki jih je »preveč« štel že popis iz leta 1961. Korekcije je torej treba opraviti še za nazaj, in sicer za obdobje 1953–1961. Spomnimo, kaj smo zgoraj ugotovili za obdobje med letoma 1945 in 1961:

»Upoštevajoč celotno obdobje 1945–1962 je Slovenija beležila neto primanjkljaj skozi selitve v višini 10.800 oseb. To pa je mnogo manj od dejanskega primanjkljaja, ki je znašal 10.250 v obdobju 1948–1953, in kar 32.376 prebivalcev v obdobju

1953–1961. Skupno je to pomenilo neto emigracijo –42.626 ali povprečno –3.268 ljudi letno v obdobju 1948–1961 (upoštevajoč zamik pri datumu popisa 1948).«

Torej moramo primanjkljaju –32.376 oseb iz obdobja 1953–1961 dodati še prej dognani primanjkljaj 7.614. Ta poveča skupni primanjkljaj na skoraj 40.000 (–39.990), v obdobju 1948–1961 pa na –50.240 ali –3.852 ljudi letno.

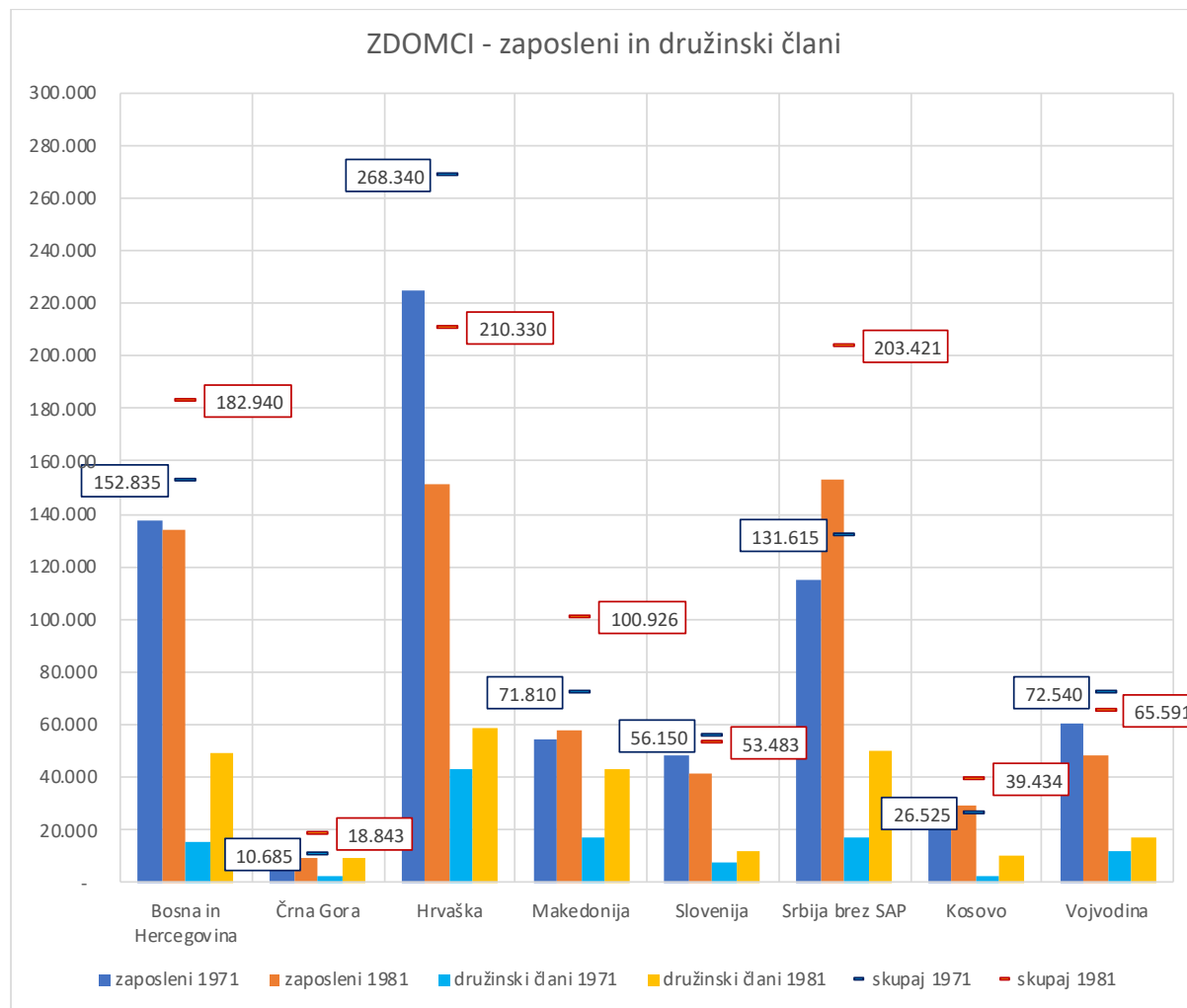
Kaj pa so nam povedali registrski podatki? Prej smo pokazali, da je v obdobju 1948–1970 primanjkljaj skozi emigracijo znašal kar –37.594. Kako razumeti tolikšno razliko v izračunih? Gotovo je treba šteti, da je v tujini že bilo določeno število jugoslovanskih državljanov, ki so se izselili mimo sistema odjave (stalnega) prebivališča. Ne glede na to, ali je bilo teh oseb nekaj še iz predvojnih časov, je treba ugotoviti, da je mimo sistema registracije in odjave prebivališča v emigraciji registriranih kot zdomci končalo še 13.000 ljudi več (–12.646). Ponovimo, skupno kar 50.240 ljudi.

POPIS 1981 – SELEKCIJA ZDOMCEV GLEDE OSTANKA V TUJINI ALI POVRATKA V DOMOVINO

Sedemdeseta leta pomenijo vrhunec izseljevanja, kot pomenijo tudi vrhunec preseljevanja v okviru Jugoslavije iz drugih republik v Slovenijo. Vendar, če obravnavamo Slovenijo v okviru jugoslovanskega notranjega in zunanjega migracijskega sistema, ugotovimo, da je Slovenija igrala kaj robno vlogo tako z vidika zdomstva kot z vidika notranjih medrepubliških migracij (slika 10). Četudi je bila v sedemdesetih industrializacija na vrhuncu v SFRJ, kot je bila primerjalno na vrhuncu politika zaposlovanja tuje delovne sile v Zahodni Nemčiji, je prišlo v nekaj letih do preobrata, ki je nastopil na osnovi izbruha naftne krize leta 1973 in vzpostavljanja novega svetovnega reda prek podpisov sporazumov v Bretton Woods, katerih mednarodno okostje so predstavljali OZN, Svetovna banka, MDS (IMF) in baselska banka za mednarodne poravnave (Harvey 2005: 10). Tako so bili ustvarjeni zametki prehoda iz industrijsko-proizvodnega v financializacijski tip kapitalistične oblike produkcije, na kar se je SFRJ odzvala zapoznelo in rigidno. Zaposlovalna kriza, ki je zadela industrijske gigante v kapitalističnem delu Evrope, je prizadela tudi Nemčijo in potrebe po uvozu delovne sile so se zelo zmanjšale. To je vplivalo tudi na južnoevropske države, ki so imele pogodbe z ZRN, in s tem na situacijo v Jugoslaviji. Prebivalstvena dinamika se spremeni do mere, ko je postopna repatriacija dela zdomcev še poudarila protislovja socialistične oblike proizvodnje s planskim gospodarstvom in z elementi tržnega sistema. Ker je država takrat še imela moč doseči realne

zamike v odmevih na krizo in jo s tem blažiti, se je prava gospodarska kriza v Jugoslaviji začela šele konec sedemdesetih in izbruhnila s Titovo smrtjo leta 1980. S sprejetjem Dolgoročnega programa ekonomske stabilizacije in nastopa vlade Milke Planinc, ki jo je maja 1982 prevzela od neuspešnega Veselina Đuranovića, se je začelo spopadanje s krizo, ki se je z nenavadnim umikom dovoljenja MDS za zadolževanje stopnjevalo do leta 1985, ko je inflacija na letni ravni segla že do 80 %, dejanska brezposelnost pa se je dvignila na 15 % (Jakovina 2011). Ob povratni migraciji iz zdomstva, rastoči brezposelnosti, zadolževanju in ob družbeni negotovosti so se soustvarile razmere politične krize medsebojnega nezaupanja republik (držav od 1974), članic jugoslovanske federacije. Te so se še poglobile po izvedbi »legalnega puča«, ko v predsedstvu SFRJ ni bil potrjen Program za hitrejše uresničevanje Dolgoročnega programa ekonomske stabilizacije, predhodno sprejet na Zveznem izvršnem svetu (ZIS). Kar je za Slovenijo zanimivo, je pomemben drobec, da je pri zavrnitvi Programa ZIS sodeloval tudi Janez Zemljarič, ki je v skupini z Brankom Mikulićem in Veselinom Đuranovićem pripravil nasprotno resolucijo, ker naj bi bile mere Programa ZIS preradikalne (prav tam). Za problem povratka obstoječega prebivalstva v zdomstvu – slovenskega in iz drugih jugoslovanskih republik – je bil to odločilen razvoj, ki je preprečil vračanje večjega števila zdomcev, ki so to željo že izrazili. Hkrati se je z iskanjem grešnih kozlov, na eni strani »škratih in potratnih, na drugi pa nerazvitih republik«, sprožilo dezintegracijske procese, etnizacija ekonomskih problemov in družbena nestabilnost pa sta pripeljali do procesa etnične homogenizacije in notranjih ter povratnih migracij v smeri republike etničnega centra, kot je ta proces poimenovala Ruža Petrović (1987). Povratna migracija in dodatna emigracija kot nasprotujoča si procesa se lahko razbereta tudi iz spodnje preglednice in slike.

Slika 10: Število jugoslovanskih delavcev na začasnem delu v tujini 1971 in 1981 (vir: SZS 1971, 1981)

Slovenija je kljub velikemu odlivu v zdomstvo predstavljala podpovprečen delež v celokupnem jugoslovanskem zdomstvu. Z okoli 9 odstotki prebivalstva je med zdomstvom predstavljala za tretjino nižji delež (6,1 % leta 1981). Njen delež v zdomstvu se je od leta 1971 znižal za šestino, v absolutnem številu pa za –2.667, vendar se je bistveno spremenilo razmerje med zaposlenimi in njihovimi družinskimi člani. To razmerje nam na eni strani pove, koliko zdomcev jih je spremljalo ali pa so se jim naknadno pridružili partnerji ali otroci, na drugi pa opredeli obseg povratne migracije (preglednica 5).

Preglednica 5: Število jugoslovanskih delavcev na začasnem delu v tujini 1971 in 1981 ter deleži po republikah (vir: SZS 1971, 1981)

	zaposleni 1971	zaposleni 1981	družinski član	družinski član	skupaj 1971	skupaj 1981
Bosna in Hercegovina	20,4%	21,4%	13,1%	19,6%	19,3%	20,9%
Črna Gora	1,2%	1,6%	2,4%	3,6%	1,4%	2,2%
Hrvaška	33,4%	24,3%	36,8%	23,5%	33,9%	24,0%
Makedonija	8,1%	9,3%	14,7%	17,2%	9,1%	11,5%
Slovenija	7,2%	6,7%	6,8%	4,7%	7,1%	6,1%
Srbija brez SAP	17,1%	24,5%	14,4%	20,2%	16,6%	23,2%
Kosovo	3,6%	4,6%	1,8%	4,2%	3,4%	4,5%
Vojvodina	9,0%	7,7%	10,1%	7,0%	9,2%	7,5%
SFRJ	671.908	625.069	118.592	249.899	790.500	874.968

Uradno zabeleženo število zdomcev je bilo sicer znatno podcenjeno (–15 %), a je še vedno kazalo realna razmerja po tipu zdomske migracije. Medtem ko se je veliko zaposlenih iz tujine vrnilo v SFRJ (zlasti na Hrvaško, v Vojvodino, Slovenijo ter v Bosno in Hercegovino), se je na drugi strani vršil proces »združevanja« družin ali pa sklepanja novih partnerstev v tujini. Tako se je v SFRJ vrnilo 95.279 zdomcev, medtem ko je v tujino na novo odšlo 48.440 zdomcev (–7,0 %). Poleg zadnjih se je zdomcem, ki so že bili v tujini, pridružilo 131.307 družinskih članov ob že izseljenih 118.592, kar je predstavljalo več kot podvojitve (+110,7 %). Razlika prirastka je večinoma odpadla na vzhodno Jugoslavijo (73.549), na zahodno pa 57.758 (Slovenija, Hrvaška, Vojvodina, Bosna in Hercegovina). Od nekdanjih avstro-ogrskih ozemelj, ki so prednjačila po udeležbi v zdomstvu (69,6 % vseh zdomcev leta 1971 in 58,6 % leta 1981), je bila daleč najbolj zastopana Hrvaška (33,9 % leta 1971 in 24,0 % leta 1981), največji delež družinskih članov (torej neaktivnega prebivalstva) med zdomci pa sta imeli Črna gora (48,1 %) in Makedonija (42,6 %). V Sloveniji je bil ta delež nižji (21,8 %), kar kaže na najvišjo stopnjo aktivnosti, hkrati pa kaže, da si je večji delež med zdomci partnerje/-ke našel v novi domovini in se tudi težje »vrnil«. Jugoslovansko povprečje je bilo 28,6 %, zahodne pokrajine pa so imele ta delež v splošnem nižji.

Leta 1978 je eden največjih poznavalcev migracij na območju Evrope in Jugoslavije, geograf Mladen Friganović, o jugoslovanski pečalbi zapisal:

»Računa se, da je konec 1966. leta v deželah zahodne in severne Evrope bilo okrog 5 milijonov delavcev iz dežel južne in jugovzhodne Evrope s Turčijo. Skupaj 3,83 mio. delavcev je prihajalo iz Italije (2 mio.), Španije (0,6 mio.), Portugalske (0,4 mio.), Jugoslavije (0,38 mio.), Grčije (0,25 mio.) in Turčije (0,2 mio.). Milijon je prihajal iz afriških držav. Po popisu 31.3.1971 je znašalo število naših delavcev v tujini 672.000. Vendar se računa, da je stvarno število večje za dobrih 15 %, ker popis ni

zajel vse, po podatkih dežel *njihovega začasnega bivanja* pa jih je bilo 790.000. Razdobje največjega izseljevanja je bilo 1968–1971. (...) Računa se, da se je leta 1977 njihovo število povečalo na 770.000 delavcev in 330.000 vzdrževanih družinskih članov. To je torej 1,100.000 oseb« (Friganović 1978: 180–1; poudarki dodani).

Leta 1987 je svoje ocene nekoliko dopolnil, saj so bili na voljo podatki novega popisa in še nekateri drugi podatki različnih evidenc zavodov za zaposlovanje in statističnih uradov držav imigracije:

»Po podatkih popisa 31. 3. 1981 je bilo na začasnem delu v tujini 625.065 delavcev in 249.896 njihovih družinskih članov. Vendar je po podatkih držav, kjer delajo, njihovo število znašalo 675.000 delavcev in 385.000 njihovih družinskih članov. Poleg navedenega števila je bilo še 30.000 do 40.000 tistih, ki so odhajali in se vračali kot sezonski delavci v Švici in Avstriji ter okrog 10.000 pomorcev na tujih ladjah« (Friganović 1987).

Tako moramo leta 1981 šteti, da je bilo v zdomstvu okoli 1,060.000 oseb, ki jim moramo prišteti še skupno 50.000 sezonskih delavcev, skupno torej 1,110.000 oseb. To pa je za 290.000 manj kot leta 1973, ko je bil dosežen vrhunec zdomstva. Glede vzrokov za spremembe v obsegu emigracije Friganović takole razmišlja:

»Družbenopolitično stališče v državi [SFRJ] je bilo, da je to v ustrezni etapi razvoja koristno in se je smatralo kot začasa rešitev. Verjelo se je, da bo intenzivnejše gospodarjenje doma kmalu privedlo do povečanega povpraševanja po delovni sili, posebno kvalificirani. Pričakovanja se medtem niso izpolnila. V začetku sedemdesetih let je prišlo do recesije tako v razvitih evropskih državah, kakor v svetu nasploh. Leta 1973 je bilo doseženo največje število jugoslovanskih delavcev, začasno zaposlenih v inozemstvu, in članov njihovih družin (1,400.000). Od leta 1974 do leta 1979 se je njihovo število zmanjšalo, saj so se nekateri zaradi oteženih pogojev dela in nastanitve vrnili domov (okoli 400.000). Po tem se je do danes nadaljevalo (zmanjšano) gibanje v obe smeri, čeprav Damoklejev meč nezaposlenosti v državi in zunaj nje visi nad glavami mnogih« (Friganović 1987).

Slovenski delež v tej glomazni številki (1,4 mio. ljudi) je, glede na velikost republike in regionalno izpostavljenost emigraciji vzhodne Slovenije, zelo visok, saj znaša kar 99.400 oseb leta 1973, o čemer do zdaj raziskovalci v Sloveniji niso poročali. Ponovimo, da je v obdobju

1948–1961 Slovenija izkazovala selitveni primanjkljaj s tujino v višini –50.240 ali –3.852 ljudi letno. V obdobju 1961–1973 se je primanjkljaj povečal še za –49.160 oseb ali –3.782 ljudi letno, na skupno –99.400. Iz primerjave obeh obdobjev vidimo, da je bil tempo zapuščanja na letni ravni dejansko enak, tj. –3.800 ljudi letno. Industrializacija Slovenije očitno ni bila uspešna z vidika zadrževanja prebivalstva v republiki. Vzroke za to je še le treba podrobneje raziskati, del pa gotovo lahko pojasnimo z ugotovitvami ankete CJM med zdomci v Nemčiji, katerim razlika v plačilu za delo ni bila na prvem mestu.

Stanje se do leta 1981 ni bistveno popravilo, čeprav se je skupno število zdomcev zmanjšalo. Če upoštevamo podatke za leto 1981 glede na podatke držav imigracije, se je število zdomcev le malo zmanjšalo: z 1,4 mio. na 1,11 mio. ob popisu leta 1981. Delež Slovenije v zdomstvu je potem znašal 67.710 oseb. V obdobju 1973–1980 je prišlo do zmanjšanja njihovega števila (–31.690), vendar v istem obdobju ne beležimo pozitivnega migracijskega salda iz tujine. Nasprotno – po selitveni statistiki nastopa v obdobju 1973–1980 znova skupni primanjkljaj – 1.644 oseb. To pomeni, da so slovenski zdomci v okoli 30 % že vstopili v državljanstva držav imigracije in postali dokončno »izgubljeni« za jugoslovansko in slovensko statistiko. To potrjuje tudi popis iz leta 1981, po katerem naj bi se delež prebivalstva Slovenije v zdomstvu zmanjšal s 3,4 % leta 1971 na 2,8 % leta 1981.

»Delavcev na začasnem delu v tujini« (zdomcev) je bilo po podatkih popisa iz leta 1981 skupno 41.826 ali 6.260 manj kot po popisu leta 1971 (48.086 oseb). To bi moralo pomeniti, da je najmanj 6.260 nekdanjih delavcev povratnikov v Slovenijo, ne glede na status aktivnosti, ki ga imajo po popisu 1981. »Družinskih članov delavcev na začasnem delu v tujini, ki z njimi živijo v tujini«, je popis leta 1981 naštel 11.657 ali +3.593 oseb več kot leta 1971 (8.064 oseb). To pomeni, da je znaten del zdomcev nameraval ostati v tujini za stalno. Presežek povratnikov iz tujine je tako bistveno nižji: +2.667 oseb v medpopisnem obdobju 1971–1981. Skupno število delavcev in njihovih družinskih članov v zdomstvu leta 1981 je s 56.150 upadlo na 53.483 (–2.667). Prednost popisa iz leta 1981 je opredelitev števila povratnikov, to je »oseb, ki so se vrnile z začasnega dela v tujini«. Teh je popis naštel kar 26.190, s pripombo, da gre za »osebe, ki so po letu 1965 odšle načasno delo v tujino in so se pred popisom dokončno vrnile« (vir: popis 1981, SURS). Če prištejemo to število obstoječim zdomcem, dobimo 79.673 oseb, ki so bile med letoma 1971 in 1981 v tujini. Upoštevajoč podatke tujih držav, ki jih je analiziral Friganović, smo pokazali, da je bilo vseh zdomcev skoraj 100.000 (99.400 oseb). Kam se je torej izgubilo 19.727 oseb? Kot smo že povedali, v trajno izselitev in dokončno demografsko izgubo.

Izmerjeno število zdomcev povratnikov (26.190) pa ima še eno tegobo. Če upoštevamo podatke selitvene statistike v istem desetletnem medpopisnem obdobju (1971–1981), dobimo nov primanjkljaj (–1.835), ki se je odlil v tujino. Presežka torej statistika ne zaznava. To pomeni, da se veliko ljudi ni niti odjavilo ob odhodu niti prijavilo ob prihodu, kar dela selitveno statistiko zelo nezanesljivo in jo je nujno treba korigirati s podatki popisa. Zanimivejše je vprašanje, kako je popis ugotovil 26.190 zdomcev povratnikov, kar pa tudi ne pojasni nastajajočih presežkov in primanjkljajev migracijske dinamike v tem obdobju. Popisni podatki iz leta 1981 so pokazali, da se je iz tujine v Slovenijo v obdobju 1961–1971 priselilo 5.796 oseb, v naslednjem desetletju (1971–1981) pa 9.581. Na noben način torej ne moremo govoriti o 26.190 povratnikih med letom 1965 in marcem 1981. Pri izračunu učinkov izseljevanja med letoma 1971 in 1981 pa moramo upoštevati le število 9.581, ki pa ga z ugotovljeno razliko med popisoma glede na vitalne in migracijske dogodke ne moremo potrditi.

V obdobju 1971–1981 se je skupno število prebivalcev Slovenije povečalo za 164.727. Naravno gibanje je k temu prispevalo 116.269 oseb, selitveno gibanje pa je prineslo 48.458 oseb presežka. V okviru selitvene statistike je presežek migracij za Slovenijo z drugimi jugoslovanskimi republikami znašal +62.021. Primanjkljaj migracij s tujino je znašal –1.835; ostane torej –11.728 oseb, ki so odšle v tujino, statistika pa jih ni zaznala. Ta številka je dejansko še veliko višja (–37.918), če bi v njej upoštevali +26.190 zdomcev povratnikov.

Podobno lahko ugotovimo za obdobje 1981–1991. Skupno se je prebivalstvo povečalo za +74.122 oseb; na naravno gibanje je odpadlo +62.813 (torej bistveno manj kot desetletje prej – že obdobje izrazitega znižanja celotne rodnosti), na selitveno gibanje pa +11.309. V istem obdobju je bila selitvena bilanca Slovenije z drugimi republikami SFRJ prav tako pozitivna: +32.480. Zato pa je znova močno negativna bilanca s tujino, in sicer –21.171. Selitvena statistika je primanjkljaj Slovenije s tujino zabeležila pri –945 osebah. Razlika nezabeleženih migracij v tujino je torej več kot 20.000 (20.226).

Če povzamemo, je skupni migracijski saldo Slovenije s tujino v celotnem obdobju po drugi svetovni vojni do razpada Jugoslavije negativen. Po obdobjih je naslednji:

1. 1948–1961 primanjkljaj (–50.240) ali –3.852 ljudi letno;
2. 1961–1971 primanjkljaj (–48.536) ali –4.854 ljudi letno;
3. 1971–1981 primanjkljaj (–37.918 oz. –11.728) ali –3.792 (oz. –1.173) ljudi letno;*
4. 1981–1991 primanjkljaj (–21.171) ali –2.117 ljudi letno.

Skupno lahko govorimo o primanjkljaju 157.865 (oz. 131.675) ali –3.671 (oz. –3.062) ljudi letno. Ta primanjkljaj je, če vzamemo višjo vrednost, do leta 1991 presegel število neto priseljenih v Slovenijo z območja drugih jugoslovanskih republik (153.586), se pa je sčasoma zmanjševal. To pomeni, da moramo morda za celotno obdobje članstva Slovenije v povojni Jugoslaviji govoriti kot o neto emigracijskem demografskem režimu ali v najboljšem primeru kot o migracijsko nevtralnem demografskem režimu.

***LETO 1991 – RAZPAD SOCIALISTIČNE FEDERATIVNE REPUBLIKE
JUGOSLAVIJE TER KONEC TRIDESETLETNEGA OBDOBJA DINAMIČNIH
ZUNANJIH IN NOTRANJIH SELITEV***

Nadaljnji podatki se nanašajo na migracijski saldo, kot ga je beležila uradna statistika v okviru registra selitev. Skupna preglednica prikazuje migracijski saldo Slovenije s tujino, bruto notranje migracije in posamezne komponente zunanjih migracij. V »tujino« so zaradi lažje primerjave vključene tudi druge republike SFRJ, ki so sicer pomenile tradicionalno bazo večine priselitev v Slovenijo po drugi svetovni vojni (Gosar 1993; Repolusk 1999).

Kot potrjujejo tudi uradni podatki celokupne selitvene statistike, so bila petdeseta leta še vedno neto emigracijska. Skupno se je v obdobju 1954–1960 izselilo 694 oseb več, kot se jih je v istem obdobju priselilo (preglednica 6). Prvi večji presežni val se je zgodil šele sredi 60. let, a je do konca 60. let dejansko popolnoma skopnel, vzporedno pa je že tekkel proces zdomstva.

Zato je potrebna previdnost pri vrednotenju vloge Slovenije kot neto dajalke ali prejemnice prebivalstva v tistem času. Že študija Gosarja (1978) je pokazala, da je treba v migracijski bilanci upoštevati tudi zdomce, saj se je kmalu izkazalo, da bo večina ostala v tujini. S tega vidika moremo šestdeseta leta razlagati tudi kot neto emigracijsko obdobje Slovenije (prav tam). Šele sredi 70. let se je presežek začel bolj povečevati, vrh pa je dosegel med letoma 1975 in 1980, ko so letni presežki dosegali tudi 8.000 prebivalcev. Tako so presegli tudi število zdomcev, ki je že po popisu leta 1971 presegalo 40 tisoč oseb (vir: popis 1971, SURS). V 80. letih je priseljevanje sicer še vedno presegalo odseljevanje, a presežki niso več dosegali prejšnjih vrednosti, čeprav so se še vedno v povprečju gibali okoli 4.000 prebivalcev letno. Velike spremembe se v migracijskem smislu zgodijo v 90. letih kot posledica razpada SFRJ. Slovenija je imela v obdobju 1991–2000 presežek 13.137 priseljenih iz tujine nad odseljenimi v tujino ne glede na državljanstvo. Ta presežek sestavljajo predvsem moški (61,7

%), pomeni pa približno le še 1.300 neto priselitev letno. Ob skupno skoraj dveh milijonih prebivalcev znaša ta presežek manj kot promil (0,65 ‰) na letni ravni. Sicer pa je migracijski saldo v zadnjem desetletju izrazito nestabilen z velikimi nihanji enkrat v smeri primanjkljaja, drugič v smeri presežka. Kljub temu pa je po letu 1998 do leta 2004 opaziti dokaj stabilen selitveni prirast, ki znaša okoli 2.650 oseb letno in s katerim se nadomeščajo izgube iz naravnega gibanja prebivalstva Slovenije. Tako je zagotovljena tudi minimalna rast skupnega števila prebivalcev Slovenije (preglednica 6).

Poleg zunanjih poznamo še notranje migracije, ki pomenijo preseljevanje prebivalstva znotraj meja nekega območja. Notranjih migracij je v Sloveniji bistveno več kot zunanjih. Na preglednici so za orientacijo prikazane bruto notranje migracije, kar pomeni seštevek vseh migracijskih gibanj prebivalstva znotraj Slovenije. Podatki različnih virov kažejo nekatera odstopanja. To je še posebej veliko v začetku 60. let 20. stoletja, ko pred kratkim objavljeni Rezultati raziskovanj (2004, SURS) kar za dvakrat presegajo seštevek podatkov iz Statističnega letopisa (1964). Ne glede na te razlike so to vendarle eni redkih podatkov za obdobje 50. let po priključitvi severne polovice cone B Svobodnega tržaškega ozemlja Sloveniji.

Migracije neposredno ne vplivajo na rodnost (npr. Kožuh - Novak et al., 1998: 20), lahko pa s posrednimi učinki zelo vplivajo na vitalnost nekega prebivalstva (procesu koncentracije, stagnacije ali depopulacije). Če se neka oseba iz nekega naselja odseli, praviloma (statistično) ne more več sodelovati v reprodukciji v danem naselju. Ravno tako tudi ni več del danega prebivalstva, ki s svojim številom in sestavo neposredno vpliva na kazalnike rodnosti (če temeljijo na številu ali določeni sestavi prebivalstva). Migracije lahko posredno vplivajo na rodnost na veliko načinov. Npr. prekomerno izseljevanje zmanjšuje možnosti iskanja primernih partnerjev na emigracijskem območju. Te možnosti pa so lahko ključni dejavnik zmanjševanja števila rojenih. Podobno je z diferencialno emigracijo, ko se zaradi izseljevanja samo ali pretežno določene skupine prebivalstva zmanjšujejo možnosti iskanja primernih partnerjev. Če gre za izrazito diferencialno emigracijo po spolu, lahko pride do maskulinizacije oziroma feminizacije prebivalstva nekega območja in do povečane pojavnosti tako imenovanih starih stricev in starih tet. Neuspešno iskanje primernih partnerjev, ki je lahko vzrok za padec rodnosti, izhaja iz teorije poročnega trga. Ta predvideva, da »učinkovit poročni trg omogoča pozitivno izbirno druženje, ko se *visokokakovostni* [kot v originalu] moški primerjajo z *visokokakovostnimi* [kot v originalu] ženskami, *nizkokakovostni* [kot v originalu] moški pa z *nizkokakovostnimi* [kot v originalu] ženskami« (Becker 1981: 66). Pri

tem je treba dodati, da je presojanje moških in žensk v smislu *kakovosti*, kot jo navaja Becker, izključno ekonometričnega značaja in da z dejansko kakovostjo nima neposredne povezave. Če nadaljujemo s prej povedanim, je posledica takega »izbirnega« družjenja visoka stopnja homogamije, ki je prisotna v večini družb (Malačič 2000: 81). S homogamijo označujemo pojav, ko se med seboj poročajo osebe s podobnimi lastnostmi ali značilnostmi (prav tam). Na tem mestu ne bomo zahajali v diskusijo, ali to velja tudi za homoseksualne pare, ampak bomo ostali pri heteroseksualnih parih, ki imajo biološke predispozicije za potencialno »klasično« oblikovanje družine in s tem za potomce. Res pa je, da se s kvantitativnim večanjem homoseksualnosti povečuje delež socialno sterilnih. Različne oblike homogamije na določenih emigracijskih območjih demografske probleme še poglobljajo. Migracije lahko vplivajo še na številne druge strukture prebivalstva. Med temi lahko izpostavimo vplive na socioekonomsko, etnično in versko sestavo.

Preglednica 6: Meddržavne in notranje selitve v Sloveniji v obdobju 1954–2004 (vir: Rezultati raziskovanj, prebivalstvo 2002; Statistični letopis SRS 1964; Statistični letopis RS 2004; Mesečni statistični pregled RS, 2005, SURS; lastni izračuni; opomba: *letopisni podatki; **preračun na osnovi polletnih podatkov selitvene statistike).

Leto	Meddržavne selitve									Notranje selitve		
	priseljenci iz tujine			odseljeni v tujino			selitveni prirast s tujino			skupaj	moški	ženske
	skupaj	moški	ženske	skupaj	moški	ženske	skupaj	moški	ženske			
1954*	9257	6651	2606	50507
1955*	7973	14988	-7015	57592
1956*	7592	7961	-369	44648
1957*	7377	6240	1137	46223
1958*	6744	6112	632	48907
1959*	6184	5531	653	45528
1960*	6792	5130	1662	45454
1961	6537	6732*	...	5707	8424*	...	830	-1692*	...	66004	32710*	...
1962	7373	7514*	...	5357	5428*	...	2016	2086*	...	73706	31519*	...
1963	8850	9313*	...	6056	6132*	...	2794	3181*	...	75476	35839*	...
1964	9364	5999	3365	79780
1965	10513	6250	4263	68575
1966	9457	5046	4411	63264
1967	9272	5735	3537	5686	3047	2639	3586	2688	898	57345	27148	30197
1968	7051	4311	2740	6112	3308	2804	939	1003	-64	52488	24960	27528
1969	7834	4602	3232	6705	3439	3266	1129	1163	-34	57092	27154	29938
1970	7168	4048	3120	5665	3041	2624	1503	1007	496	52526	24862	27664
1971	7442	4117	3325	4913	2675	2238	2529	1442	1087	53558	25129	28429
1972	7832	4307	3525	4475	2411	2064	3357	1896	1461	52166	24683	27483
1973	8271	4560	3711	4956	2696	2260	3315	1864	1451	55082	26181	28901
1974	9646	5343	4303	5281	2799	2482	4365	2544	1821	60779	28920	31859
1975	11325	6261	5064	4479	2393	2086	6846	3868	2978	60280	28825	31455
1976	12682	6997	5685	4570	2504	2066	8112	4493	3619	64968	30918	34050
1977	13132	7240	5892	5113	2866	2247	8019	4374	3645	62339	29424	32915
1978	12770	7096	5674	5432	3112	2320	7338	3984	3354	54838	26021	28817
1979	13877	7783	6094	5780	3422	2358	8097	4361	3736	53104	25415	27689
1980	11983	6552	5431	6710	3919	2791	5273	2633	2640	49261	23469	25792
1981	11482	6409	5073	7220	4188	3032	4262	2221	2041	54190	26297	27893
1982	10644	5697	4947	6207	3561	2646	4437	2136	2301	51175	24295	26880
1983	9781	5231	4550	5977	3472	2505	3804	1759	2045	49208	23386	25822
1984	9224	4990	4234	5910	3389	2521	3314	1601	1713	55086	26196	28890
1985	8912	4591	4321	5386	3094	2292	3526	1497	2029	47613	22855	24758
1986	9194	4814	4380	5294	3050	2244	3900	1764	2136	47049	22805	24244
1987	8580	4532	4048	4124	2373	1751	4456	2159	2297	39344	18548	20796
1988	7782	4023	3759	4089	2446	1643	3693	1577	2116	41125	19361	21764
1989	7151	3774	3377	4730	2822	1908	2421	952	1469	39600	18398	21202
1990	7075	4041	3034	4908	2835	2073	2167	1206	961	37594	17540	20054
1991	5989	3638	2351	9060	4965	4095	-3071	-1327	-1744	35954	16946	19008
1992	3461	1738	1723	3848	2055	1793	-387	-317	-70	42662	20245	22417
1993	2745	1357	1388	1390	638	752	1355	719	636	34997	16439	18558
1994	1919	940	979	983	460	523	936	480	456	31420	14667	16753
1995	5879	3656	2223	3372	2202	1170	2507	1454	1053	25736	11801	13935
1996	9495	5979	3516	2985	1757	1228	6510	4222	2288	28655	13377	15278
1997	7889	5388	2501	5447	4174	1273	2442	1214	1228	29313	13717	15596
1998	4603	2817	1786	6708	5131	1577	-2105	-2314	209	30110	14035	16075
1999	4941	3683	1258	2606	1732	874	2335	1951	384	30509	14186	16323
2000	6185	4397	1788	3570	2376	1194	2615	2021	594	29781	13709	16072
2001	7803	5321	2482	4811	3503	1308	2992	1818	1174	30967	14503	16464
2002	9134	6216	2918	7269	4596	2673	1865	1620	245	34868	16827	18041
2003*	9279	5867	3412	27844
2004**	9742	7036	2706	28682

V Sloveniji se je demografski prehod končal do leta 1960 (Vogelnik 1965). Značilnosti modernih prebivalstev pa je Slovenija pridobila predvsem v 80. letih, ko je celotna rodnost padla pod raven enostavne reprodukcije (prim. Malačič 2000: 246, 313). V slovenski literaturi se pogosto pripisuje prevelik pomen imigraciji iz drugih republik SFRJ v Slovenijo, ki naj bi pripomogla zaradi domnevno višje »lastne« rodnosti k višji rodnosti v Sloveniji na splošno. Podatki o priselitvah kažejo, da se je med največjim priseljevanjem rodnost znižala (prim. Gosar 1993; Malačič 2000: 181). Priselitve iz drugih delov SFRJ so se postopoma začele že v 50. letih (Malačič 2000: 181); prvi vrhunec so dosegle v 2. polovici 60. let, drugega, še višjega, pa konec 70. in v 1. polovici 80. let (prav tam). Kazalnik celotne rodnosti nam kaže stagnacijo v 70. letih na okoli 2,2 (vir: Statistični letopis SRS 1980), v začetku 80. let pa padec pod raven enostavne obnove prebivalstva ter postopno padanje na vrednosti okoli 1,5 (prav tam). To kaže, da imigracija ni imela zelenega učinka, čeprav so o blagodejnih reproduktivnih učinkih imigracije v tistem času v nasprotju z javnim diskurzom razmišljali le redki. To lahko razberemo tudi iz statističnih podatkov za, na primer, Bosno in Hercegovino, ki je predstavljala emigracijsko območje velikemu delu slovenske imigracije in v tem pogledu v veliki meri oskrbovala Slovenijo z dodatnim aktivnim prebivalstvom. Tudi tam je celotna rodnost že v 70. letih komaj zadoščala za enostavno reprodukcijo (WFA 2001). Zato lahko gladko ovržemo hipotezo o prenosu učinkovitejšega rodnostnega obnašanja iz Bosne in Hercegovine v Slovenijo, saj se to kvantitativno ni prav nič razlikovalo od slovenskega. Če ne bi bilo emigracije iz Bosne in Hercegovine, bi (vsaj nekateri) kazalniki dosegali še nižje vrednosti.

Iz analize rodnosti po etnični pripadnosti, ki jo je izvedla V. Šircelj (1991: 342–4, 357), je razvidno, da so kazalniki celotne rodnosti kazali samo višje transverzalne vrednosti, ne pa tudi longitudinalnih kazalnikov končnega potomstva. To lahko pomeni predvsem različno tempiranje rojstev sicer načrtovanega števila otrok, ne pa tudi dejansko višje rodnosti. V. Šircelj dokazuje, da so imele Slovenke celo višjo rodnost od večine priseljenih žensk (prav tam). To pomeni, da so priseljeni samo dodatno obnavljali in krepili mlajše in srednje skupine aktivnega prebivalstva, k višji rodnosti pa niso prispevali. Tako je prišlo samo do učinka zakasnitve staranja prebivalstva Slovenije, ki se je preneslo v 90. leta ter se pospešeno nadaljuje zaradi vitalnih in migracijskih trendov v Sloveniji.

Prepričali smo se lahko, da se v povezavi s študijem migracij pojavlja vrsta problemov. Največkrat so vzrok za to neustrezni ali pomanjkljivo zbrani podatki o selilcih (migrantih), iz

česar je težko odgovoriti na pomembna vprašanja o vzrokih in posledicah selitev. Omenimo le nekatera:

- kako opredeliti starostno, številčno in prostorsko distribucijo priseljenih in odseljenih;
- kako opredeliti aranžma priselitve in odselitve;
- ali gre za posamične ali množične selitve;
- ali so selitve individualne ali v parih;
- ali se selijo že formirane družine ali se formirajo šele v izseljenstvu;
- kako poteka postopek izbire partnerja v izseljenstvu;
- kaj prevlada pri postopku izbire partnerja, kdo so dejanski partnerji, kakšne so (bile) želje in kakšen je rezultat, v kolikšni meri se želje uresničijo, v kolikšni meri gre za homogamijo;
- kako opredeliti percepcijo predhodnikov (odnos precedent – antecedent) itn.

Te težave poskušamo odpravljati z uporabo dodatnih metod zbiranja podatkov, kot so: ankete, intervjuji in druge metode.

PROBLEMATIKA DEJAVNIKOV MIGRACIJ

Smiselno se je vprašati, kako so dejavniki po Klinarju (1976: 27–30) vplivali na selitve v Slovenijo in iz Slovenije. Klinar (prav tam) je motive združil v tri velike skupine:

- ekonomski in demografski (reševanje eksistence, izboljšanje ekonomskega položaja, prenaseljenost ...);
- politični in vojaški (različne oblike prisilnega preseljevanja);
- osebni in družinski (najbolj raznovrstni, med ostalim tudi izobraževanje itn.).

Isti avtor je v sklopu raziskave o jugoslovanski delovni migraciji v ZRN (Klinar, 1976) evropske migracije opredelil kot relativno prostovoljne, ekonomske, začasne in v glavnem organizirane migracije. Izpostavil je njihovo prostovoljnost, kar ni nujno v skladu z organiziranostjo, ki je bila njihova glavna determinanta. V nadaljevanju opredeli vse temeljne značilnosti, s tem da ekonomske dejavnike ne opredeljuje posebej, temveč jih podmensko vključuje v sklop prostovoljnosti migracij. To je problematično iz več razlogov, najpomembnejši pa je ta, da vseh dejavnikov ne moremo zvesti na raven njihovega ekonomskega vidika ali celo ekonomskosti. Po drugi strani je treba omenjeno študijo razumeti v okviru tedanjega prevladujočega gledanja na migracije v smislu teorije »potisk – poteg«. Zanimivo je, da Klinar vendarle opaža, da gre za relativno, lahko bi razumeli celo navidezno,

prostovoljne migracije, pri čemer prostovoljnost postavlja kot osnovo, ki sploh omogoča primerjavo migrantskih skupin. Po njegovem mnenju je veliko vprašanje, ali lahko razlike med migranti pridejo do izraza, če so migracije prisilne, češ da so v takem primeru motivi migrantov brezpredmetni. Z omenjeno problematičnostjo se je mogoče deloma strinjati, ne pa tudi z implicirano trditvijo, da so v takih razmerah motivi migrantov brezpredmetni. Tako stališče je skrajno problematično ne glede na čas, ko je omenjeno delo nastajalo. V nadaljevanju je na primeru nekdanje SFRJ tako stališče problematizirano.

Pogled na prvo razčlemba kaže, da je med različnimi skupinami dejavnikov težko potegniti ostro ločnico. Konec koncev so motivi iz tretje skupine pravzaprav tudi demografski. Morda bi jih bilo bolje ločiti v dve večji skupini, kot so prisilne in (navidezno) prostovoljne migracije. Navidezno zato, ker velikokrat ljudje niso resnični vladarji situacij, v katerih se znajdejo, in so prepuščeni toku, ki jih zajame. Sam tok pa ni nujno primarno vojaški ali politični.

Ko tako opazujemo selitve v nekdanji SFRJ, lahko opazimo prav to značilnost, ki je prostorsko in regionalno-geografsko bolj ali manj določena. To pomeni, da gre za bolj ali manj ista območja izseljevanja, ki se močneje izseljujejo. Spet na drugi strani pa so območja, ki imajo zelo nizko (e)migracijsko dinamiko.

ŽELJE PO PRESELITVI

Zanimivo je, da se na seznamu želja niti enkrat ne pojavijo želje po preselitvi v nove članice EU. To potrjuje tezo o pomembnosti zavesti o idealiziranih 'ciljnih' državah (prim. Šakaja 2002). To je lep dokaz, zakaj Slovenija ni v večji meri na seznamu potencialnih migrantov iz drugih delov sveta (razen za območje nekdanje SFRJ in njene neposredne okolice).

K selitvi so nadpovprečno naklonjeni anketirani, ki so se opredelili kot Bošnjaki (le 26 % se jih ne bi preselilo) in Srbi (31 %). Najmanj naklonjeni preseljevanju so anketirani, opredeljeni kot Črnogorci (47 %) in Hrvati (40 %). Za primerjavo zapišimo, da se anketirani, opredeljeni kot Slovenci, ne bi selili v 31 %. Med tremi glavnimi etničnimi skupinami, reprezentiranimi med priseljenim prebivalstvom, so torej pomembne razlike. Hrvati so najmanj naklonjeni preseljevanju ne glede na to, da imajo do svojih izvornih območij sorazmerno najkrajšo pot, če izvzamemo Črnogorce, ki so najoddaljenejši, saj je med Srbi največ tistih iz Bosne in Hercegovine (vir: Anketa 2004).

Kdor se seli, je načeloma bolj odprt za prilaganje kot tisti, ki se ne seli, vendar lahko na to splošno sliko vpliva tip selitve in selilca. V jugoslovanskem času, ko je šlo za selitve znotraj skupne države, je za določene profile priseljencev, npr. za predstavnike državotvornih ustanov, predvsem pa za dirigirane migracije, včasih prevladala tudi drugačna drža, katere značilnost je bilo ohranjanje govornega jezika, specifične druge navade itn. (prim. Mežnarić 1986: 67; vir: Anketa 2004).

EKONOMSKI VIDIKI MIGRACIJ

Jugoslavija je bila ob svojem nastanku izrazito agrarna država. Po drugi svetovni vojni je imela še vedno prek 10 milijonov kmečkega prebivalstva, kar je pomenilo dve tretjini prebivalstva. Po popisu leta 1948 je 10,646 milijona kmečkega prebivalstva predstavljalo 67,2 % prebivalstva, že v naslednjih petih letih (popis 1953) pa je 10,348 milijona kmečkega prebivalstva predstavljalo le še 60,9 % (Breznik 1988: 472–3). Po letu 1953 začne delež upadati vzporedno z velikim upadanjem absolutnega števila kmečkega prebivalstva. Tako leta 1961 9,2 milijona kmečkega prebivalstva pomeni že manj kot pol (49,6 %) prebivalstva, leta 1971 pa 7,8 milijona predstavlja le še 38,2 % (prav tam). Ta nagel prehod v nekmetijski sektor se je marsikdaj izvršil neposredno prek šolanja in kot njegova posledica. Hitrost prehoda je še večja, če upoštevamo, da je imela predvojna agrarna Jugoslavija prek 70 % kmečkega prebivalstva (prav tam).

Prehod pa se ni dogajal le v smeri deagrarizacije; naraščati je začelo tudi mestno prebivalstvo, in to bistveno hitreje, kot se je vršila urbanizacija, največ na račun nekmečkega prebivalstva v mešanih in kmečkih naseljih (prav tam). To se je odražalo v »presežkih« delovne sile, ki ji je Jugoslavija leta 1963 (po: Klinar 1985: 95–100) tudi uradno odprla pot v tujino. Kljub temu pa možnosti za zaposlovanje v SFRJ niso bile tako pičle, kot bi si mogoče sprva predstavljali. Po kmetijskem popisu iz leta 1969 je v sklopu kmečkih gospodinjstev delalo v nekmetijskih dejavnostih že 1,42 milijona ljudi (Breznik 1988: 473). Neenakomeren gospodarski prehod na medrepubliški ravni pa tudi ni vzpodbudil dodatnega priseljevanja v Slovenijo, čeprav se je Slovenija v šestdesetih letih izrazito industrializirala (prim. Vrišer 1988; Ravbar 1995). Močnejši val priseljevanja v Slovenijo se je zgodil v drugi polovici sedemdesetih, ko je bila sicer že zastarela industrija še v svojem razmahu (prim. Pirjevec 1995: 370). Da v medrepubliški migraciji niso delovali samo ekonomski razlogi, vidimo iz sprememb po republikah, ki niso bile enakomerne. Zmanjšanje kmečkega prebivalstva med letoma 1948 in 1971 je bilo povsod veliko in je v absolutnih deležih segalo od –25 % do –35 % (prim.

Breznik 1988: 473). Če je imela Slovenija leta 1948 najmanjši delež (44,1 %), je do leta 1971 ta delež v vseh drugih federalnih enotah padel pod to mejo, pretežno na 30–40 odstotkov. Izjema sta bili ožja Srbija in Kosmet s 44,1 % oziroma z 51,3 %. V tem času je z 20,4 % Slovenija še vedno precej prednjačila (prav tam). Ta neuravnoteženost pa ni mogla pomeniti, da bi se z najbolj agrarnih območij prebivalstvo začelo preseljevati v najmanj agrarna, to pa predvsem zato, ker je tam vladala že določena delna in prehodna zasičenost delovnih mest in zaposlitev v nekmetijskem sektorju, ki ni dovoljevala rapidnih preobremenitev. Podatki to tezo potrjujejo, saj so kot posledica prehoda v nekmetijski sektor močno napredovali urbanizacija in sorodni procesi (Ravbar 2004).

Poleg čiste makroekonomske razlage nezmožnosti delovanja ekonomskih dejavnikov v tem obdobju medrepubliške migracije lahko uporabimo tudi čisto demografsko, ki meri in prikazuje dejanske spremembe v migracijskih premikih prebivalstva. Ti premiki pa kažejo, da se je večina migracij do leta 1971 pa tudi do leta 1991 usmerjala pretežno stran od Slovenije (vir: popis 1971, 1981, 1991, SURS, SZS SFRJ). Za te migracije je bilo z ekonomskega vidika značilno, da so se vršile med območji s podobnim deležem kmečkega prebivalstva, ne pa tudi mestnega prebivalstva (Breznik 1988: 464). Šlo je torej za tipično selitev »iz vasi v mesto«, kar je imelo več vzrokov in tudi posledic. Po eni strani so te selitve pripomogle k deagrarizaciji izvornih območij, po drugi strani pa so pospeševale pomestenje ciljnih območij. To je lepo vidno v spremembah deležev mestnega prebivalstva. Tako ima največja neto izvoznica prebivalstva Bosna in Hercegovina kljub močni deagrarizaciji delež mestnega prebivalstva pod 30 odstotki, medtem ko delež v največji neto prejemnici prebivalstva Srbiji presega 40 odstotkov (prav tam). Na drugi strani je imela Slovenija delež mestnega prebivalstva leta 1971 pod to mejo (37,7 %), hkrati pa je v primerjavi z Bosno in Hercegovino zabeležila večjo rast v obdobju 1953–1971 (prav tam). Tudi zelo močno zastopano zdomstvo v Sloveniji, ki je v zakoniti obliki odhajalo »začasno« na delo v tujino že v šestdesetih (po letu 1963), ni zasedlo prostih delovnih kapacitet v domačem (slovenskem) gospodarstvu (vir: popis 1971). To je svojevrsten paradoks, ki ga z ekonomskimi dejavniki ni mogoče pojasniti. Konec koncev je imela močno emigracijo v tujino tudi Bosna in Hercegovina, kar znova kaže, da Slovenija ni bila na vrhu seznama želja potencialnih in stvarnih migrantov.

Sicer pa so bile migracije iz Bosne in Hercegovine pretežno političnogeografsko motivirane in vodene, vendar je bil znotraj SFRJ ta vidik prikrit zaradi gospodarskih razlik med zveznimi enotami. Migracije so se namreč lahko vršile le v območja, na katerih prehodne zaposlitvene zasičenosti še ni bilo oziroma je bila ta manjšega obsega. V nasprotnem primeru bi lahko

prišlo do prevelikih socialnih pretresov, ki si jih neka socialistična država in oblast nista mogli privoščiti. Taki pogoji so veljali predvsem v Srbiji, ki je beležila šibkejši upad kmečkega prebivalstva, hkrati pa močnejše pomestenje kot posledico masovne imigracije. To je hkrati tudi del odgovora na vprašanje, zakaj je v Srbiji deagrarizacija potekala sorazmerno počasneje, ob sočasni nagli rasti mest. Predvsem Beograd je rasel s pomočjo nadpovprečnega dotoka iz drugih republik in pokrajin (vir: popis 1981). Tako lahko razumemo, zakaj je bil obseg priseljevanja v Slovenijo relativno majhen, priselitveni tokovi glede na preostala ciljna območja pa relativno šibki.

Ekonomskih determinant migracij tudi ne smemo zamenjati s tedensko delovno mobilnostjo, ki je sicer potekala iz večinoma s Hrvati poseljenih delov severne Bosne ob pomembni progi Bosanski Novi–Prijedor–Banja Luka–Doboj–Tuzla (prim. Bjelovitić 1980; Marić 1987). V tej obliki mobilnosti je sodelovalo okoli 2.000 ljudi, ki so se v petdesetih in šestdesetih letih kot železničarski delavci z vlakom tedensko vozili na delo na železnici v različne kraje v Sloveniji (prav tam). Podobno, vendar pozneje – v sedemdesetih – so se na tedensko delo v gradbeništvu vozili iz Cazinske krajine predvsem Muslimani. Zelo obsežno o tem ter občegeografskih pogojih industrializacije in gospodarsko-geografskega razvoja Bosne in Hercegovine piše Marić v svoji disertaciji (1991).

Poleg že povedanega moramo pod drobnogled vzeti tudi časovni vrhunec priseljevanja v Slovenijo, ki je segal v drugo polovico sedemdesetih in je do konca prve polovice osemdesetih v glavnem že popustil. Sedemdeseta in začetek osemdesetih so bila leta intenzivnejše industrializacije drugih delov nekdanje SFRJ, predvsem Bosne in Hercegovine in ožje Srbije (prim. Blašković 1970: npr. 163, 173, 190; Marić 1987: 110–2). Migracijski tokovi predvsem znotraj Bosne in Hercegovine pa so bili bistveno močnejši od medrepubliških in mednarodnih migracij. Samo primerjava medobčinskih migracij z medrepubliškimi migracijami kaže presežek prek 70 tisoč v korist medobčinske znotrajrepubliške migracije (vir: popis 1981).

V ekonomskem kontekstu je težko razumeti, zakaj je ravno v tem obdobju priseljevanje iz Bosne in Hercegovine v Slovenijo najmočnejše. Glede na omenjeno industrializacijo in razvoj infrastrukture tudi v drugih delih SFRJ bi ekonomsko (zaposlitveno) orientirane migracije pričakovali v tisto smer, kar pa se ni zgodilo. Vse to govori v prid tezi, da so bili v ozadju priseljevanja in odseljevanja v Slovenijo in iz nje drugi, globlji vzroki. Pogosto je razumevanje zaposlitve napačno razumljeno že avtomatsko kot ekonomski dejavnik. Temu

razmišljanju lahko oporekamo z dejstvom, da je zaposlitev poleg vsega drugega predvsem ena izmed osnovnih oblik in funkcij človekovega delovanja in njegove aktivnosti ter delovanja socialne skupine, ki ji pripada (npr. Ruppert et al. 1981: 21, 27).

Da bi bili v ospredju omenjenih motivov preseljevanja izključno ekonomski razlogi, ne moremo trditi. Splošna družbenoekonomska situacija v Bosni in Hercegovini je bila vse do začetka leta 1992 relativno ugodna, saj je lokalno gospodarstvo pokazalo vitalnost ob spoprijemanju s tranzicijsko, postsocialistično krizo (prim. Milojević 1992). Osnove nimamo niti za trditev, da so ekonomski razlogi prevladovali, kot to trdijo mnogi, nazadnje med geografi Dolenc (2003: npr. 5, 25–6, 55; prim. tudi Bufon 2004a, 2004b). Problem takega gledanja seveda ni le v tem, da mu manjka utemeljitev; večja težava je v nekritičnem povzemanju izsledkov analiz, ki temeljijo na obdelavi lahko dostopnih podatkov, ki se največkrat zbirajo ravno za potrebe ekonomsko-razvojnih analiz. Tako ni težko prikazati območij emigracije kot nerazvitih in območij imigracije kot razvitih, kar že samo po sebi namiguje na ekonomsko pogojenost migracij. S tem se preveč poudarja ekonomski interes posameznika, čeprav gre dejansko za potrebe razvitih regij po dodatni delovni sili zaradi njihovega razvoja, kar vodi v dirigirane migracije (prim. Klinar 1985: 109).

Problem razvrščanja migrantov v različne skupine glede na vzroke selitev se kaže tudi pri šolajočih se osebah. Npr. Dolenc (2003: 26) je med ekonomske migrante uvrstil tudi tiste, ki so se »samo« šolali v Sloveniji, kasneje pa zaradi spleta okoliščin, sekundarne socializacije itn. v Sloveniji tudi ostali. Dejansko vidi Dolenc edino skupino zunaj ekonomske v tisti, ki se je priselila zaradi »osebnih in družinskih razlogov« (prav tam). Poanta takega razvrščanja je bolj ali manj jasna. Omenjeni avtor si je s tem olajšal delo razvrščanja migrantov v skupine, saj se je naslonil na že obstoječe klasifikacije in jih povzel. Tako je med prisilne migrante (str. 27) uvrstil begunce itn., ki so že tako ali tako v tem smislu obravnavani in razvrščeni v javno dostopnih evidencah (vir: MNZ RS). Nadalje je v posebno skupino uvrstil uslužbence oziroma nameščence državnih ustanov (»skupnih zveznih organov« (prav tam)) skupaj z osebami slovenskega porekla, ki se zaradi etničnih razlogov »vračajo« v Slovenijo. To je storil kljub temu, da je na začetku (prav tam) dejal, da gre za mejni, a povsem različni skupini, ni pa utemeljil, zakaj ju je potem združil. Če so bili pri tem v ospredju oportunistni razlogi, je to še dodatna slabost, predvsem pa je slabost to, da je avtor pomešal vzroke in posledice. Ne le da se je na tak način otresel temeljite analize, nasprotno: močno si je olajšal razvrščanje. Večino žensk, ki so se priselile v osemdesetih v valu nekoliko za moškimi (prim.: 55), je tako lahko preprosto uvrstil v kategorijo osebnih in družinskih razlogov, zaposlene v

JLA itn. in slovenske povratnike je prav tako preprosto razvrstil v skupino »drugi«, o prisilnih migrantih smo že govorili, vse preostale pa je enostavno označil za ekonomske migrante. Da stvari še zdaleč niso bile tako preproste, smo deloma že opozorili. Omenjeni avtor si ni pomagal niti s citatom, ki ga je sam navedel, in sicer da »so posamezne življenjske zgodbe lastne vsakemu posamezniku in kot take enkratna in neponovljiva celota« (str. 26; citirano po: Mlekuž 2000: 10).

MAKROEKONOMSKI VIDIK ZAČASNEGA DELA V TUJINI – ZDOMSTVO KOT NOVODOBNA PEČALBA

Možnosti za zaposlovanje v tujini, ki so jih od leta 1963 (Klinar 1985: 95–100) imeli državljani SFRJ, so pomembno vplivale na spremembe demografske strukture SFRJ. Te niso bile vidne na prvi pogled, saj so bili zdomci, torej delavci na začasnem delu v tujini, statistično šteti v stalno prebivalstvo, ki je bilo ob popisih integralno izkazovano (metodologija popisov 1971, 1981, 1991, SURS, SZS SFRJ). Veliko pove podatek, da je bilo leta 1965 po podatkih Združenih narodov v osmih državah severne, zahodne in srednje Evrope skupno 2,83 milijona pogodbenih delavcev oziroma delovnih migrantov iz šestih južnoevropskih držav (vir: Grečić 1975: 42). Poleg Jugoslavije, ki je v pičlih dveh letih od odprtja pogodbene delovne emigracije prispevala 125.000 prebivalcev, so bile glavne izvoznice delovne sile Italija (1,5 milijona prebivalcev), Španija (675.000), Grčija (225.000), Turčija (180.000) in Portugalska z enakim številom kot Jugoslavija (prav tam). Jugoslovanski zdomci so se večinoma zaposlili v nekdanji Zahodni Nemčiji (65.000), Franciji (20.000), Avstriji (19.000), na Švedskem (5.000), v Švici (4.000) in na Nizozemskem (1.000). Poleg teh sta bili kot državi gostiteljici v poročilu ZN še Belgija in Velika Britanija, kjer pa je bilo Jugoslovanov manj. Kljub temu jih je bilo še dodatnih 11.000 razpršenih po drugih državah (prav tam).

Grečić (1975: 45–6) ugotavlja, da so bile na splošno uradne migracijske statistike, v državah emigracije in imigracije, podcenjene tudi za več kot tretjino. Če masi več kot devetih milijonov delovnih migrantov v evropskih državah imigracije odštejemo več kot milijon oseb v stalnem procesu repatriacije, še vedno dobimo osem milijonov imigrantskih oseb. To je znatno nad ocenami, ki so takrat znašale okoli 5,8 milijona oseb (prav tam). Tako dobimo 7-odstotni delež, ki ga gostujoči delavci predstavljajo v državah imigracije, oziroma 10-odstotni delež v državah emigracije (prav tam). Jugoslavija je imela po popisu leta 1971 skupno 3,3 % prebivalstva (671.908 oseb) na začasnem delu v tujini (vir: popis 1971, SURS, SZS SFRJ). Ta

masa se je ustvarila v kratkem obdobju sedmih let, kar pomeni skoraj 100.000 ljudi letno. To je bil ogromen demografski izdatek SFRJ, še posebej če upoštevamo geografsko selektivnost migrantov. Upoštevajoč še vsaj 10-odstotno podcenjenost podatkov (npr. Sentić 1971 v: Grečić 1975: 199–200) in nadaljnji odliv v sedemdesetih, so bile posledice katastrofalne. Po popisnih podatkih leta 1981 je bilo na »začasnem« delu v tujini že 874.995 prebivalcev, kar pa je po mnenju strokovnjakov podcenjeno (Petrović 1987: 133–4). Kljub repatriaciji 52.095 oseb v sedemdesetih je delež zdomcev dosegal že 3,9 % prebivalcev (prav tam). To je pomenilo veliko obremenitev proračunov na odhodkovni strani, saj se je tak demografski odliv delovne sile, med katerimi je bilo nad 10 tisoč fakultetno izobraženih, kazal v bistveno večji sorazmerni davčni obremenitvi domačega prebivalstva oziroma preostanka aktivnega kontingenta, katerega situacijo je še poslabševala repatriirana populacija brez zaposlitve (Grečić 1975: npr. 123).

Tudi v teh okoliščinah je treba iskati korenine problema velike gospodarske recesije Jugoslavije v sedemdesetih, ki je bila sprva prikrita z zadolževanjem, v obliki polnokrvne krize pa izbruhnila v osemdesetih. Globino problema migratornosti lahko ponazorimo z deleži po starosti. Popis 1971 kaže, da je v inozemstvo odšlo 8,1 % prebivalstva, mlajšega od 20 let, 44,4 % starih od 20 do 29 in 30,8 % starih od 30 do 39 let. Starejših od 40 let je bilo le 16,7 % prebivalcev (Grečić 1975: 222). Izrazito neugodna starostna sestava zdomcev, kar se emigracijske države tiče, je še posebej vpadljiva, saj je vsaka četrta oseba v starostni skupini 20–24 let zomec (prav tam). Ker pa so to podatki popisa, migracijski proces pa je takrat trajal že nekaj let, je bilo prebivalstvo ob odhodu v tujino dejansko še mlajše. Ob upoštevanju takratnih demografskih razmer v Jugoslaviji, ko je rodnost v Vojvodini, na Hrvaškem, v Sloveniji, Srbiji ter v Bosni in Hercegovini že padla pod samoobnovitveno raven, je bila nesmiselnost emigracijske politike toliko očitnejša.

Obstajajo pa indici, ki opozarjajo še na nekatere druge dejavnike, ki so spodbujali izseljevanje. Če se povrnemo na malo prej omenjeno regionalno in lokalno-geografsko selektivnost, vidimo, da so v jugoslovanski emigraciji zdomci iz Slovenije po popisu leta 1971 sodelovali s 7,1-odstotnim deležem, kar je pomenilo manj od deleža, ki ga je Slovenija (8,4 %) predstavljala v skupnem številu prebivalcev SFRJ. Ta podatek nas lahko zavede, češ da zdomstvo v Sloveniji v primerjavi z drugimi deli SFRJ ni tako močno. Ko pogledamo regionalno poreklo zdomcev v Sloveniji, vidimo, da je ob vseh treh popisih, ko so bili zdomci beleženi, največji del izhajal iz severovzhodne Slovenije. Maribor je že leta 1971 predstavljal eno najmočnejše zastopanih občin po številu zdomcev v celotni SFRJ (prim. Grečić 1975:

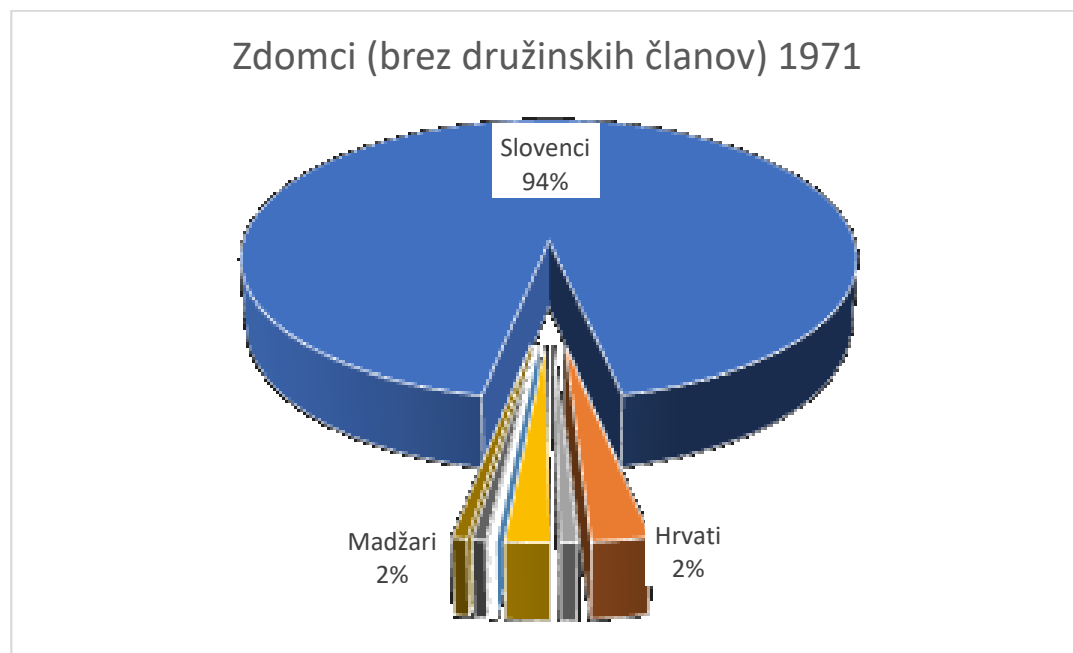
priloga graf V). Kako v tem kontekstu pojasniti hkratno močno zdomstvo domnevno ekonomskega značaja iz Slovenije v drugi polovici šestdesetih in sedemdesetih ter na drugi strani skoraj sočasno domnevno ekonomsko motivirano priseljevanje v Slovenijo? Pojasnitev ne more iti v smeri ekonomskih determinant migracij, če na eni strani nekateri avtorji zatrjujejo (npr. Genorio 1989: 54; Gosar 1978), da je šlo v primeru slovenskega zdomstva za višje- in visokokvalificirano delovno silo, ki potemtakem ni imela znotraj Slovenije kje dobiti delo. Zadnje spet pod predpostavko, da je Slovenija potrebovala v sedemdesetih letih predvsem nekvalificirano delovno silo. Zakaj potem popis kaže, da so priseljenci v povprečju boljše izobraženi od preostalega prebivalstva? Zakaj so le Muslimani tisti, ki so slabše izobraženi? Zakaj in pod katerimi vzgibi se je sploh začel razvoj težke industrije v Sloveniji? Kakšne ekonomske osnove je imela postavitvev treh železarn v Sloveniji, ki v svoji bližnji okolici nimajo na voljo naravnih resursov ali pa so ti izčrpani? Na vsa ta vprašanja ne moremo dati zadovoljivih odgovorov, če upoštevamo samo ekonomsko teorijo.

Obrisi odgovorov postanejo jasnejši, ko s stanjem v Sloveniji soočimo stanje na drugih območjih SFRJ. Druga območja zdomstva v SFRJ so poleg severovzhodne Slovenije še Hercegovina, Dalmacija, Slavonija, Lika, Kordun, Medjimurje, Bosenska krajina, Bosenska Posavina, Zahodna Makedonija, Vojvodina. Poleg teh pokrajin zaradi velikosti izstopata še Beograd in Zagreb. Za vsa naštetna območja, razen tista v Sloveniji in Makedoniji, velja, da v njih prevladujejo Hrvati. Ti so predstavljali leta 1971 kar 38,9 % vseh zdomcev, čeprav jih je bilo po popisu okoli 20 odstotkov. Po drugi strani so Srbi, ki jih je bilo dvakrat več, prispevali le 28,5 % (prim. Grečić 1975: priloga graf V; 228). Slovenija in Hrvaška sta kljub statusu gospodarsko najrazvitejših republik prispevali nad 40 % vseh zdomcev. V ožjeetničnem smislu pa so Hrvati in Slovenci leta 1971 predstavljali kar 45,9 % zdomcev (prav tam). To kaže na resno in dejansko deprivilegiran položaj Slovencev in še posebno Hrvatov znotraj federacije. Zdomstvo se tako kaže kot izrazit učinek etnično-geografske, širše pa politično-geografske strukture. Nekdanja skupna država se je tako vedla kaznovalno do izbranih etničnih skupin, da na območju njihove poselitve ni spodbujala enakomernega regionalnega in gospodarskega razvoja kljub zapovedani policentričnosti in podobnim razvojnim izhodiščem, ampak je ustvarjala pogoje za njihovo izseljevanje s ciljem dolgoročne spremembe etnične slike SFRJ v korist srbstvu in Srbiji. Lokalno-geografske razmere lahko prikažemo tudi s pomočjo sprememb etnične strukture po občinah nekdanje Jugoslavije.

Ustavimo se še ob problemu definicij prebivalstva, ki so močno vplivale na beleženje in splošni »vtis« o obsegu zdomstva in njegovem vplivu na demografsko situacijo v Sloveniji.

Definicija prebivalstva je bila v Sloveniji spremenjena šele leta 1995; od takrat Slovenija migracij ne obravnava več z vidika državljanstva, ampak z vidika prebivanja (Šircelj in Tršinar 1996; Malačič 2000). Če neka oseba več kot eno leto ni prisotna, se ne šteje v lokalno prebivalstvo. To omogoča tekočo evidenco prebivalstva držav članic Evropske unije in drugih držav, ki imajo enako metodologijo opredeljevanja prebivalstva neke države. S tem je načelno preprečeno dvojno štetje, ki je bilo zelo pogosto med državami članicami EU in tistimi zunaj nje. Zaradi obsežne delovne migracije med temi državami je bilo podvajanje znatno. Samo Slovenija je imela leta 1991 v skupnem prebivalstvu skoraj 53.000 »zdomcev«, ki so bili ves čas vodeni in šteti ob popisu, de facto pa niso bili prisotni. Zdomci so v preteklosti predstavljali še večje absolutne in relativne številke. Po popisu iz leta 1971 jih je bilo dobrih 48 tisoč, kar je skupaj z njihovimi družinskimi člani presegalo 60.000 prebivalcev. Če je bilo po popisu 1981 oziroma 1991 ob zdomcih – delavcih – še za 27,9 % oziroma 30,5 % zdomcev – družinskih članov, lahko ocenimo obseg družinskih članov leta 1971 ob od 25- do 30-odstotnem deležu na 12–15 tisoč ljudi.

Slika 11: Etnična struktura prebivalstva Slovenije na začasnem delu v tujini – »zdomcev« – brez družinskih članov (vir: popis 1971, SURS)

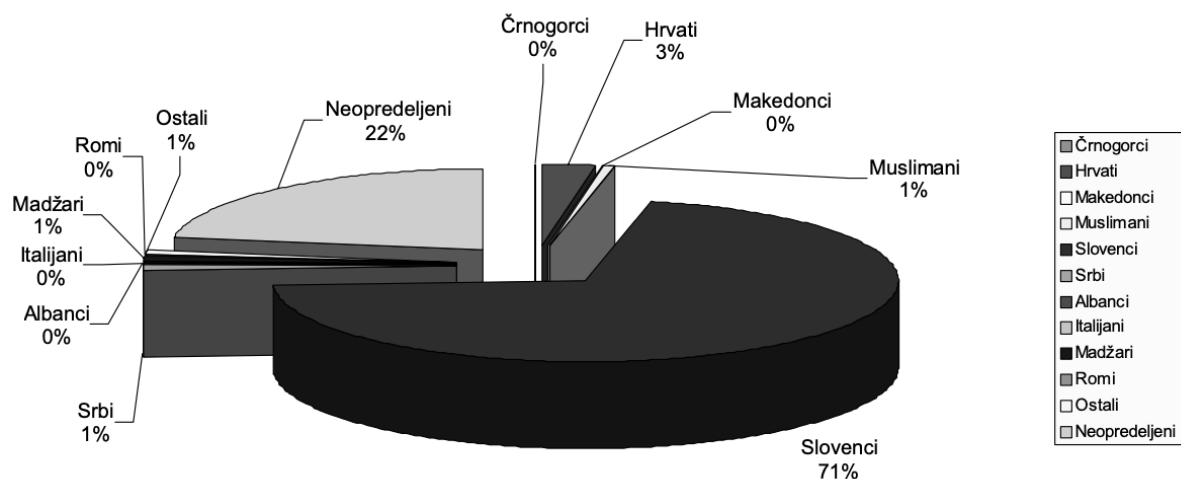

Leta 1971 so zdomci predstavljali kar 3,7 % vsega prebivalstva. Do leta 1981 se je delež znižal na 2,8 % in do leta 1991 ostal z 2,7 % praktično nespremenjen (vir: popisi prebivalstva 1971, 1981, 1991, SURS).

Spremenjena definicija prebivalstva ima tako z vidika obsega in načina zajema prebivalstva velik vpliv tudi na etnično strukturo. Za zdomce namreč vemo, da so bili po etničnosti v veliki

večini (nad 90 %) Slovenci. Podatki popisa iz leta 1971 to potrjujejo, saj Slovenci med zaposlenimi zdomci dosegajo kar 93,6 % (v prebivalstvu Slovenije pa 92,5 %). Opaznejša deleža dosegajo le še Hrvati (2,4 %) in Madžari (1,9 %), ostale skupine pa posamično ne dosegajo odstotka. Da gre za tipično strukturo zdomcev iz vzhodne Slovenije, kaže nadpovprečen delež Slovencev, Madžarov in Hrvatov (Prekmurje, Prlekija, Bizeljsko). Pa vendar je popis leta 1991 za več kot 21 % zdomcev ugotovil »neznano« narodnost ali materni jezik, kar je pomenilo, da podatek preprosto ni bil »zbran« oziroma pridobljen. Tako visok delež predstavlja prek 11.000 ljudi, to pa močno vpliva na delež etnično opredeljenih, po katerem so Slovenci dosegali le 71 % (slika 12). Če izločimo neopredeljene, je delež Slovencev med etnično opredeljenimi zdomci znašal 91 %. Iz tega sledi, da so zdomci kljub dejansko nasprotnemu dejstvu delež Slovencev v Sloveniji nižali. Po popisu 1991 je ta dosegel 87,8 %, neupoštevajoč zdomce pa 88,3 %.

Slika 12: Etnična struktura prebivalstva Slovenije na začasnem delu v tujini – »zdomcev« (vir: popis 1991, SURS)

V tem kontekstu sta pomembni zlasti dve kvantitativni primerjavi z jugoslovanskim zdomstvom. Prva v kontekstu medrepubliških migracij, druga pa v kontekstu priseljevanja v Slovenijo. Tudi sodeč po podatkih ankete, Nemčija ali Avstrija večini priseljenih v Slovenijo nista bili migracijski cilj (vir: Anketa 2004). To kaže na posebne razmere in drugačne okoliščine odločanja o preselitvi z izvornega območja. Če primerjamo podatke ankete, ki jo navaja Grečić (1975: 221), sicer pa so jo izvedli na Inštitutu za geografijo Prirodoslovno-matematične fakultete v Zagrebu, je bil precejšen dejavnik odziva med prebivalstvom prav dohodek oziroma boljši zaslužek (49,2 % vprašanih), kar ne potrjuje rezultatov ankete CJM iz leta 1973, ki smo jo omenili zgoraj.

Ko govorimo o vzrokih migracij, si je popis v Sloveniji leta 2002 privoščil vprašanje o razlogih za preselitev (vir: metodološko gradivo; popisni list za osebo, P-3), kar bi bilo lahko nadvse hvalevredno, če že na prvi pogled ne bi bilo jasno prejudiciranje ekonomskih dejavnikov migracij. Vprašanje št. 28 na popisnem listu za osebo je namreč kot prvo možnost (in dejansko tudi najpogosteje izbran odgovor) navedlo »zaposlitev«. Že prej smo ob razglabljanju o ekonomskih dejavnikih selitev jasno pokazali, da je zaposlitev ena izmed osnovnih človekovih dejavnosti in da je večina ljudi tako ali tako zaposlena. Taka izbira implicira veliko večino odgovorov in kvazipotrditev teze o ekonomski migraciji v Slovenijo. Če pogledamo naslednje možnosti odgovorov, vidimo, da je tudi »sprememba stanovanjskih razmer« že tako ali tako praktična posledica preselitve in v veliki meri mogoč odgovor. Naslednja možnost je bila »selitev družine«, kar je vsaj nejasno, če že ne v nasprotju z zadnjo, tj. peto možnostjo: »poroka, zunajzakonska zveza«. Vmes se je pojavila še četrta možnost, »izobraževanje«, ki bi bila lahko ena manj problematičnih, vendar v tem naboru preprosto konceptualno zapade v obravnavo kot ekonomski dejavnik. Tudi izobraževanje se, kot smo tudi že pokazali, lahko zlorablja kot orodje za razlago ekonomske determinacije migracij. Na popisnici je obstajala še šesta možnost, ki je dajala »proste roke« popisanemu, da si je lahko »izbral« drugačen vzrok. Seveda tu ne more biti govora o nepristranosti, saj se ob naštetih možnosti popisana oseba že »obremeni« s popisno poanto vprašanja, zato je bila tudi izbira šeste možnosti pičla (prim. popisna preglednica 52, popis 2002, SURS).

Za realnejšo razlago vzročnosti migracij je potrebno bistveno več. Najmanj, kar bi raziskovalci morali upoštevati, je globinskost in težavnost tega vprašanja. Do zdaj še nobena teorija migracij ni uspela v celoti razložiti tako nepredvidljivega fenomena, kot so migracije. Vzročnosti migracij namreč ni mogoče opredeliti na podlagi površno zastavljenega vprašanja, ki popolnoma negira osebno-psihološko stran, ki je, kot bomo še pokazali, pogosto tisti prožilec, ki omogoča udejanjenje določenih zamisli in želj. V ta namen so različne discipline izdelale postopke za približevanje razumevanju subtilnih procesov odločanja o migracijah. Potrebujemo poglobljene ankete, ki bi jih bilo treba kombinirati z globinskimi intervjuji. Nova smer v antropogeografskem preučevanju gre prav v smeri globinskih intervjujev.

PRESELJEVANJE SLOVENCEV MED JUGOSLOVANSKIMI REPUBLIKAMI IN POSELITVENI VZOREC 1945–1991

V tem poglavju se bomo ukvarjali z razmerji med etničnostjo in migracijami. Pokazali bomo, kako sta si vidika migracij in etničnosti kljub stalni medsebojni prepletenosti včasih tudi

nasprotujoča in begajoča. Zato bomo najprej osvetlili nekatere v strokovni in laični javnosti manj poznane vidike definiranja Slovencev kot etnične skupine, vidike oblikovanja njihove »zamišljene« skupinskosti in t. i. *skupnostnosti*. Postavili jih bomo v kontekst planskih migracij in zgodovinske prostorske formacije slovenstva v povezavi z jugoslovanskim prostorom.

Najprej se bomo ustavili pri sumarni statistični sliki, ki je privedla do občega, vsejugoslovanskega fenomena slovenstva. Številčni razvoj Slovencev skozi popisne statistike v obdobju 1880–2013 smo predstavili že v prejšnjih poglavjih, zato se bomo tu ustavili samo ob povzetnih vidikih, ki pojasnjujejo celotno statistično sliko Slovencev in ki lahko služijo kot dopolnitev že obravnavanim temam. Te sumarne podatke bomo v nadaljevanju primerjali s podatki o migracijah iz prostora Slovenije na območje drugih republik SFRJ. Zanje imamo sistematično obdelane le podatke po drugi svetovni vojni, torej za čas socialistične Jugoslavije. Ker sta razpad skupne države in vojna vihra preprečila pripravo in izvedbo kompleksnejših obdelav podatkov na zvezni jugoslovanski ravni po letu 1991, nam ostajajo na voljo odlične obdelave podatkov za leto 1981. Te že v veliki meri skozi migracijska gibanja nakazujejo prihodnji razvoj nacionalizma in na neki način seveda tudi gospodarstva. Analizirali bomo ne le splošno preseljevanje prebivalstva z območja Slovenije, ampak tudi povratne migracijske tokove in medrepubliško migracijsko bilanco ter tako imenovane etnične migracije. Temu bo sledila zaključna analiza prostorske distribucije prebivalstva, ki se je ob popisu 1971 opredelilo za slovensko narodno pripadnost, torej prav v času najširšega prostorskega uveljavljanja in migracijske aktivnosti Slovencev.

Habsburška »k. u. k.« statistika je z izjemno razvito statistično metodologijo in natančnimi obdelavami prav z lastnimi cenzusi prebivalstva ustvarila in poustvarjala tisto vztrajnost skupinskih zaznav domnevno jezikovno enotnih – oziroma vsaj dovolj od Drugega razločenih – populacij, ki je v poznejših obdobjih utrdila »stoletno« samoumevnost in zunanjo razločenost posameznih etničnih entitet.

Takrat »zagledana« strnjeno naseljena slovansko govoreča populacijska enota v okviru avstrijskega dela monarhije (t. i. notranjeavstrijske dežele) je sredi 19. stoletja pridobila in postopoma sprejela splošni slovanski naziv »Slovenci«. Pri tem »zagledanju« je v nasprotju s prevladujočim prepričanjem glavno vlogo odigrala kartografija, ne pa tiskane knjige, kot bi lahko sklepali iz Andersonove teorije nastanka in širjenja nacionalizma (prim. Anderson 2007: 59). Seveda je bilo razmejevanje »slovenstva« jezikovno pogojeno skoraj izključno v

odnosu do romansko, germansko in do ugro-finsko govorečih, nasproti slovansko govorečemu sosedstvu pa so glavno vlogo pri etničnem razlikovanju igrala druga, zlasti politično-geografska merila. Po svojem pomenu izstopajo meja med Avstrijo in Ogrsko oziroma upravne in cerkvene meje na splošno. Te definirajo raba in razmah zemljevidov, ti pa so v kolonializiranem svetu (taka je bila tudi jugovzhodna Evropa) po Thongchaiu Winichakulu »anticipirali prostorsko stvarnost in ne nasprotno« (v Anderson 2007: 211). Čeprav se je po eni strani jasna prostorska razločenost do jezikovno dovolj drugačnih »sosedov« izkazala kot priročna, pa je etnična razmejitev Slovencev proti vzhodu in jugu trčila ob nepremostljive ovire, ki so razgalile probleme specifičnega geopolitičnega razvoja in teoretsko trhllost lokalne aplikacije prvin nacionalističnega gibanja. Že samo poimenovanje »Slovenci« je bilo na Kranjsko, Štajersko in drugam uvoženo iz Slovenske krajine, torej z območja, ki je bilo šele v 20. stoletju kolonizatorsko poimenovano kot Prekmurje (Josipovič 2012). Tudi sicer je bilo tako poimenovanje znano še iz Trubarjevih časov in običajno kot »Windischland« na celotnem območju Slavonije, Dalmacije in drugih predelov, zlasti kajkavsko-čakavskih, označevalo pa je slovansko govoreče populacije brez centraliziranega političnega vodstva in z izostankom zgodovinskih »jedrnih območij« (po Rokkan 2000: 235).

Slovenci so bili kot novokonstruirana in zemljepisno robna etnična skupina v mnogočem primerni za kolonizacijo v novopridobljena območja pod habsburško dominacijo. Tu je šlo v prvi vrsti za širjenje Avstro-Ogrske na evropski prostor nekdanjega Otomanskega imperija, ki se ga je oprijelo ime Balkan. Prodor Avstrije na »Balkan« je vse od konca 18. stoletja naprej težil k pripojitvi gospodarsko zanimivih, a sorazmerno zaostalih območij, ki bi geostrateško bolj zaščitila avstrijske posesti v ozkem pasu ob vzhodni obali Jadrana. Fokus na današnji Bosni in Hercegovini ni bil edini. Tudi Srbija je visoko kotirala v »iredentističnih« ciljih Habsburžanov. Ko je Avstro-Ogrska nazadnje leta 1878 zasedla Bosno in velik del Hercegovine, so se začela prva sistematična naseljevanja Slovencev na novoosvojeni prostor. To seveda ne pomeni, da se Slovenci kot kolonisti ali kako drugače niso naseljevali na območju Bosne in Hercegovine že prej. Seveda so se, vendar v manjšem obsegu, predvsem pa tja niso prihajali kot Slovenci, ampak kot prebivalci dežel, v katerih so živeli pred množičnim izbruhom nacionalizma evropskega tipa (prim. Josipovič in Kržišnik Bukić 2010: 15). Prav zato ne moremo govoriti o posamičnih naselitvah ali kolonizaciji Slovencev, ki bi se časovno vršile pred sredo 19. stoletja.

Izhajajoč iz podmene, da je etničnost družbeno konstruirana in da na etničnost ne moremo gledati zunaj procesov mejnosti, je v smislu historično sorazmerno pozno oblikovanih

teoretskih predpostavk o tem toliko lažje razumeti njeno laično in ponekod strokovno široko sprejeto »biološko« vsajenost (Josipovič 2013). S tem so postala vrata instrumentalizacije etničnosti na široko odprta. Ne glede na to, da je o etničnosti, rasah, različnosti itn. razpravljalo že veliko antičnih mislecev, pa pozneje tudi v srednjem veku (Ibn Haldūn je že med letoma 1372 in 1379, torej v času »temnega« srednjega veka v Evropi, v takrat že ugašajočem »cvetočem« islamskem svetu v svojem znamenitem delu Mukadima odlično pojasnil dejavnike fizičnih razlik med prebivalstvi v različnih zemljepisnih predelih. Poudarjal je, da rase ne obstajajo in da etničnih razlik ne smemo iskati v starozaveznih bibličnih razlagah o temnem Hamu in svetlem Semu, ampak da so zlasti postava in nekateri elementi obraznih potez ter pigmentacije posledica človekove izpostavitve in prilagoditve klimatsko in fizičnogeografskim razmeram ter s tem povezanim načinom življenja (prim. npr. Ibn Haldūn 2009: 24)), se je šele v 19. stoletju s sekundarnim izbruhom nacionalizma (tokrat evropskega tipa) kmalu, še v drugi polovici 19. stoletja, proti »primordialno-biologističnemu mainstreamu« oblikovala konkretnjša teoretična opozicija, utelešena zlasti v marksizmu, vendar marksistično zavračanje »dejavnika« etničnosti kot faktorja kakršnih koli predpostavk za diskriminatorno vrednotenje populacij takrat ni moglo odvrniti »utemeljiteljev« instrumentalizacije etničnosti od vsakovrstnih zlorab in celo vsiljevanja najbolj kontroverznih zakonskih rešitev (prim. Sémelin 2009). Šele stopnjevana uzakonjena diskriminacija, ki je med drugo svetovno vojno pripeljala do *šoa*, je prinesla delno streznitev vodilnih političnih elit, ki so investirale v smeri sistematičnega teoretskega utemeljevanja etničnosti in zavračanja »rasnih teorij«. Ta proces je kulminiral v Barthovi teoriji etničnosti (Barth 1969), vendar se zdi, da je pojasnitev etnične razlike vse premalo ponotranjena celo v strokovnih krogih ter da nevarnost vnovičnih eskalacij ni samodejno odpravljena in je potrebna vedno novih presoj in utemeljevanj ter sistematične diseminacije spoznanj.

V tem kontekstu lahko zagledamo naseljevanje Slovencev na območju Balkana popolnoma drugače. Če je slovenska »invencija tradicij« (po Hobsbawm in Ranger 1983) od druge polovice 19. stoletja sistematično gradila na historični in populacijski kontinuiteti Slovencev s Karantanci, pa čeprav se je Karantanija ozemeljsko skoraj v celoti razlikovala od današnjega območja Slovenije oziroma je nanj le mejila, je bila taka kontinuiteta pri npr. Kocljevi Spodnji Panoniji povsem spregledana. Popolnoma je spregledano dejstvo, da je delovanje cerkvenih bratov Sv. Cirila (Konstantina) in Sv. Metoda v Kocljevi kneževini, v Panoniji in na Moravskem imelo ogromen vpliv na panonskoslovensko pismenstvo, vključno z rabo

glagolice, posebej prilagojenega črkopisa za potrebe slovanskega glasoslovja, ki se v literaturi istoveti le s hrvaškim govornim prostorom (Josipovič 2012).

Analiza etnonimov, ki so se uporabljali za 'avtohtone' skupine prebivalstva v 18. in prvi polovici 19. stoletja, kaže, da so pri avtorjih in potopiscih prevladovali etnični nazivi, ki so odražali razumevanje takratnih slavističnih avtoritet o slovanskem jeziku in slovanskih narodih. Za najštevilnejšo 'avtohtono' skupino prebivalstva na območju vzhodne Slavonije in zahodnega Srema se je najpogosteje uporabljalo splošno ime '*Slavonci*', '*Slovinci*', '*Iliri*', pogosto pa se jih je razlikovalo le po veroizpovedi. Tujce, torej prebivalstvo, ki je v 18. in 19. stoletju prišlo iz drugih delov Habsburške monarhije, iz nemških dežel ali iz krajev pod otomansko oblastjo, so v virih poimenovali z različnimi regionalnimi imeni oziroma po državi, od koder so prišli (Lazanin 2008: 206).

Podobno je bila spregledana relacija do različnih ozemeljskih enot iz druge polovice 1. tisočletja (npr. Vojnomirjeve kneževine v Posavju in Braslavove kneževine v Panoniji ter Slavonije in Srema oziroma, kot smo videli, celotnega *Slovinja* (prim. Josipovič 2012). Zato se, medtem ko danes govorimo o Slovencih na Balkanu, tako trdovratno reproducira vprašanje o »avtohtonih« in migrantih, čeprav je to popolnoma nesmiselno in brez podlage (prim. Šumi in Josipovič 2008).

Če smo v poglavju o popisih prebivalstva zapisali, da prebivalstvo v popisu 1850/51 pri marsikaterem popisnem vprašanju ni vedelo, kaj pravzaprav odgovoriti, se je situacija do konca 19. stoletja že močno spremenila. Z izjemo časovno in ozemeljsko manj stabilnih enot monarhije se je prebivalstvo historičnih regij ne glede na dejansko govorjeni jezik identificiralo z območjem svojega prebivanja. Tako so na primer na Hrvaškem in v Slavoniji kljub dejstvu, da so bile razširjene tri med seboj razločene jezikovne forme, prebivalci že spontano začeli imenovati »svoj« govorjeni ali materni jezik »hrvaški«, s čimer so nadomestili dotedanji »domači« ali tudi »slovinski« v Slavoniji, Istri in Dalmaciji. Izjema so postali prebivalci, ki so se priselili iz drugih regij ali drugih držav. Ti so lasten govorjeni ali materni jezik največkrat poimenovali po prostorski entiteti, iz katere so prišli, ne glede na to, ali so bili govorniki istih ali podobnih govorov. Če torej pripadnosti enemu izmed novoustanovljenih narodov iz revolucionarnega leta 1848 ni uspelo doseči novokomponiranim elitam, je to z nekaterimi izjemami (npr. v Medjimurju, Istri itn.) uspelo habsburškemu popisu. Ti so utrdili »pripadnost« določenega prebivalstva določeni regiji in s

tem določenemu narodu. Po koncu 19. stoletja te determiniranosti nikomur več ni uspelo preseči, ampak se je le še poglobila.

JUGOSLAVIJA KOT POLIGON DIRIGIRANIH MIGRACIJ IN ETNIČNOSTI

Ko smo pridobili vpogled v posamične geopolitične prostore na območju nekdanje Jugoslavije in njene bližnje »balkanske« okolice, smo šele odprli sintezno polje pogleda na demogeografsko problematiko tega območja. Slovenci kot ena izmed popisno-statističnih realitet tega prostora so v zadnjem desetletju kvantitativno izjemno močno zaznamovali prostor nekdanje skupne države. Že pred več kot 130 leti, torej sredi druge polovice 19. stoletja, smo Slovencev kot jezikovne popisne kategorije lahko našteali 29.000 (preglednica 7). Če upoštevamo vsa ozemlja, ki takrat še niso premogla primerljivih statističnih raziskovanj, pa lahko njihovo število ocenimo na več kot 30.000. Čeprav je popisna vrednost podcenjena, je opazno stalno naraščanje števila slovensko opredeljenih prebivalcev v celotnem obdobju 1880–1910.

Šele podatki iz leta 1910 se prvič približajo celovitejšemu zaobseženju slovensko opredeljenega prebivalstva, saj so Slovenci kot popisna kategorija vanje vključeni povsod razen na območjih, na katerih nimamo izpričanih kakih oprijemljivejših argumentov za tovrstno slovensko prisotnost (še posebej v delih nekdanjega otomanskega dela nekdanje Jugoslavije).

Preglednica 7: Prebivalstvo na območju nekdanje Jugoslavije, ki je navedlo slovensko popisno opredelitev, v obdobju 1880–2011 (vir: ÖAS 1880–1910; MNS 1880–1910; KJ ODS 1921–1931; SZS SFRJ 1948–1991; SURS; DZS RH; RZS RS; DZS RM; FZS BIH 1994; AS BIH 2013; MONSTAT; SAK 2013; preračuni avtorja, 2013)

slovenski materni/ pogovorni jezik	1880	1890	1900	1910	1921	1931	1948
	28.512	31.931	36.566	38.277	57.970	72.857	64.414
slovenska narodna pripadnost	1953	1961	1971	1981	1991	2001	2011
	71.833	66.965	54.003	41.126	34.464	20.357	16.804

Zaradi nepopolnih podatkov in neenotne metodologije popisov, ki so se skozi zadnjih 130 let opravljali po različnih območjih nekdanje Jugoslavije, smo manjkajoče podatke »imputirali«. Imputacijo smo izvedli tako, da smo ocenili trende gibanja števila Slovencev, upoštevajoč migracijske valove, ki so ali upočasnjevali ali pospeševali rast ali upadanje števila Slovencev. Popolne serije podatkov za celotno območje nekdanje SFRJ so z vidika števila Slovencev na voljo le za vseh sedem zaporednih popisov iz obdobja 1921–1981. Rast prebivalstva,

opredeljenega kot Slovenci v obdobju 1880–1910, zlasti v habsburških deželah, kaže na intenzivno državno dirigirano in motivirano naseljevanje na »nova« območja. Ta trend se z izbruhom prve svetovne vojne upočasnjuje, a nikakor ne presahne. Po razpadu Avstro-Ogrske se do leta 1921 namreč število oseb s slovenskim maternim jezikom kljub vojaškim izgubam poveča za skoraj 4.000 oseb. Od leta 1921, ko se je na prvem popisu v novi Kraljevini SHS zabeleženi državni preselitveni inženiring šele prav začel, Slovenci v naslednjem desetletju do popisa leta 1931 dosežejo svoj zgodovinski vrhunec (73.000). Ta časovno sovpada z rigoroznimi administrativnimi spremembami ozemeljskega ustroja Kraljevine. Iz trendov rasti pa lahko sklepamo, da se je število Slovencev vse do druge svetovne vojne intenzivno zviševalo, vendar je izbruh vojne preprečil oceno stanja in izvedbo popisa leta 1941. Sicer pa niti popisni podatki za leto 1931 do zdaj sploh še niso bili adekvatno ovrednoteni in so v literaturi pogosto napačno navajani in interpretirani (prim. npr. Kržišnik Bukić 1992, 2003). S pomočjo Krallertovih analiz (Krallert 1941; 1943) smo podatke, ki so sicer veljali za izgubljene zaradi posledic druge svetovne vojne, rekonstruirali in jih prvič prikazujemo, prilagojene posebej za Slovence, sumarno za ozemlje celotne Jugoslavije. Prav ti podatki kažejo, da je bil prvi vrhunec slovenske prisotnosti na območju nekdanje Jugoslavije že v času med obema svetovnima vojnama in ne šele v času socialistične Jugoslavije (slika 13). Deloma lahko k temu pripišemo tudi spremenjeno metodologijo, ki je etnično (ali narodno oziroma narodnostno) pripadnost začela »meriti« šele po drugi svetovni vojni.

Kljub izbruhu druge svetovne vojne in novim demografskim izgubam, vključno s padlimi, preseljenimi in s pobitimi, se število opredeljenih kot Slovenci do leta 1948 ni bistveno zmanjšalo (65.000). Popisno opredeljenih kot Slovenci je bilo tega leta na območju drugih jugoslovanskih republik kar za pet odstotkov slovenskega prebivalstva v SR Sloveniji. Primerjalno pa je bilo istega leta le za 1,2 odstotka Slovencev po drugih republikah, rojenih v Sloveniji, torej se jih je med Slovenci, živečimi v drugih republikah SFRJ, le 23,6 odstotka priselilo iz Slovenije, vsi preostali (več kot tri četrtine!) pa so bili rojeni na območju republike, v kateri so bili med popisom leta 1948. To potrjuje zgodovinsko prisotnost Slovencev na tem območju.

Sicer pa tudi jugoslovanski popisi v obdobju 1948–1991 še dodatno kažejo na spodbujanje migracij Slovencev v druge republike, saj se do leta 1953 skupno število Slovencev povzpne do novega zgodovinskega vrhunca 72.000 (preglednica 7; slika 13). Razliko več kot 7.000 v pičlih petih letih (1948–1953) pa znova prispevajo migracije. Takrat se že končuje povojni kolonizacijski val, začenja pa se val naseljevanja državnih nameščencev, ki ga pozneje

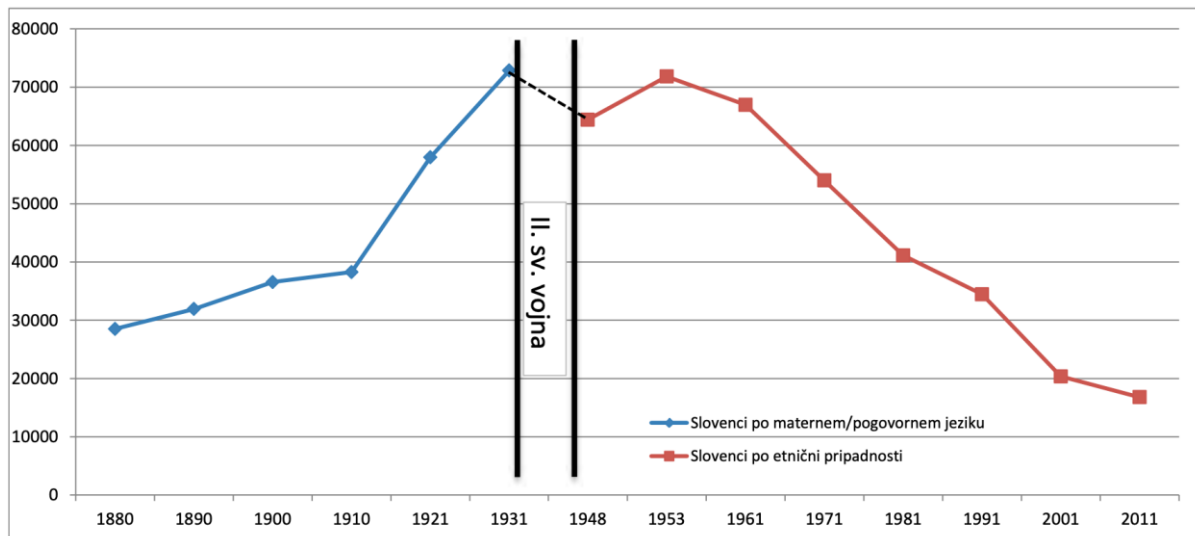
pospremiijo selitve strokovnjakov v rudarska in industrijska središča nekdanje skupne države. Popisni agregati za leto 1953 ne omogočajo neposrednega preračuna deleža Slovencev, ki odpade na rojene v Sloveniji, zato vzemimo potencialno skrajno vrednost, in sicer domnevajmo, da so celoten prirastek prispevale migracije. Čeprav bi obveljala taka skrajna domneva, ki je seveda pretirana, bi Slovenci, rojeni v republikah nekdanje SFRJ zunaj Slovenije, še vedno dosegali dve tretjini znotraj slovenske opredelitve. Tudi ti podatki nasprotujejo tezi, da so Slovenci migrantska skupnost, ko gre za območje nekdanje Jugoslavije. Če so bila taka razmerja že pred šestimi desetletji in če torej niti takrat ne bi mogli govoriti o priseljski skupnosti, za kaj takega tudi danes ni nobene osnove, saj so se tudi migracije v to območje številčno močno znižale.

Sistematična industrializacija Jugoslavije v šestdesetih letih se že kaže v opuščanju opredeljevanja za slovenstvo in prehodu v jugoslovansko ali dominantno etnično opredelitev območja, kamor so se preselili. Obenem se upočasni tudi izseljevanje iz Slovenije, kar pripelje do upada števila slovenske etnične opredelitve najprej na 67.000 leta 1961, nato pa le še na 54.000 leta 1971. Skupno v obdobju 1953–1971 število Slovencev upade za 18.000 ali za 25 odstotkov.

V obdobju 1971–1991 se upadanje še pospeši, popisno število Slovencev pa se skoraj prepolovi (–20.000 oziroma 40 odstotkov). To obdobje že označuje preusmeritev etničnih migracij proti »republikam – etničnim centrom« in etnično homogenizacijo v enonacionalnih republikah. Tak razvoj poleg naraščajočega nacionalizma in nezadovoljstva nekaterih republiških političnih elit, predvsem pa nezmožnosti osrednje beograjske oblasti, da bi obvladala zapleteno družbeno situacijo, pripelje do izbruha nasilja in končno do razpada države ter do tragične državljanske vojne.

V obdobju 1991–2013 število Slovencev v drugih državah naslednicah razpadle SFRJ najprej znova strmo upade, po letu 2001 pa se negativni trend nekoliko umiri. V obdobju zadnjih popisov med letoma 2011 in 2013 v državah naslednicah Jugoslavije (brez Slovenije) lahko število Slovencev ocenimo na okoli 17.000 (preglednica 7; slika 13).

Slika 13: Prebivalstvo na območju nekdanje Jugoslavije, ki je navedlo slovensko popisno opredelitev, v obdobju 1880–2013 (vir: isto kot preglednica 7)

Slovinci z območja nekdanje Jugoslavije zunaj Slovenije so se po letu 1953 spoprijemali s povečano statistično zaznano asimilacijo v okoljih, v katerih so prebivali kot »sveži« migranti ali potomci stoletne skupnosti. Hkrati je »etničizacija« Jugoslavije že od sistematične industrializacije in urbanizacije ter deagrarizacije naprej povzročila, da so se migracijski tokovi postopoma začeli obračati v smeri republike – etničnega centra.

Izjemno visoke stopnje asimilatornosti Slovencev zunaj Slovenije lahko pokažemo s podatki popisa leta 1981, ko je zvezna jugoslovanska statistika izvedla do takrat najnatančnejše obdelave podatkov. Tega leta je bilo zabelež kar 69.446 prebivalcev ali 3,89 odstotka rojenih v Sloveniji, ki so prebivali v drugih republikah takratne SFRJ (preglednica 8). Če teh 70.000 prebivalcev (rojenih v Sloveniji) primerjamo s številom opredeljenih kot Slovenci (41.126) in če ob tem upoštevamo le četrtinski delež popisno opredeljenih kot Slovenci, ki so bili rojeni v Sloveniji (okoli 10.000 od 41.000), ugotovimo, da je bilo prebivalstva, izhajajočega iz Slovenije ali povezanega s Slovenijo in slovenskim prostorom, takrat okoli 100.000. Vera Kržišnik Bukić ocenjuje »dejansko« število Slovencev na območju nekdanje Jugoslavije zunaj Slovenije na trikratnik števila, zabeleženega v popisu iz leta 1991. To pomeni približno 105.000 ljudi (npr. Kržišnik Bukić 1997). Seveda ne more biti dvoma, da je med slovenskimi izseljenci tudi kak, ki se ni popisno opredelil kot Slovenec, vendar je bilo takih primerov glede na dotadanjo etnično homogenost Slovenije prejkone malo. Zato je tudi razumljivo, da so bile »etnične izgube« v številu opredeljenih kot Slovenci zelo visoke.

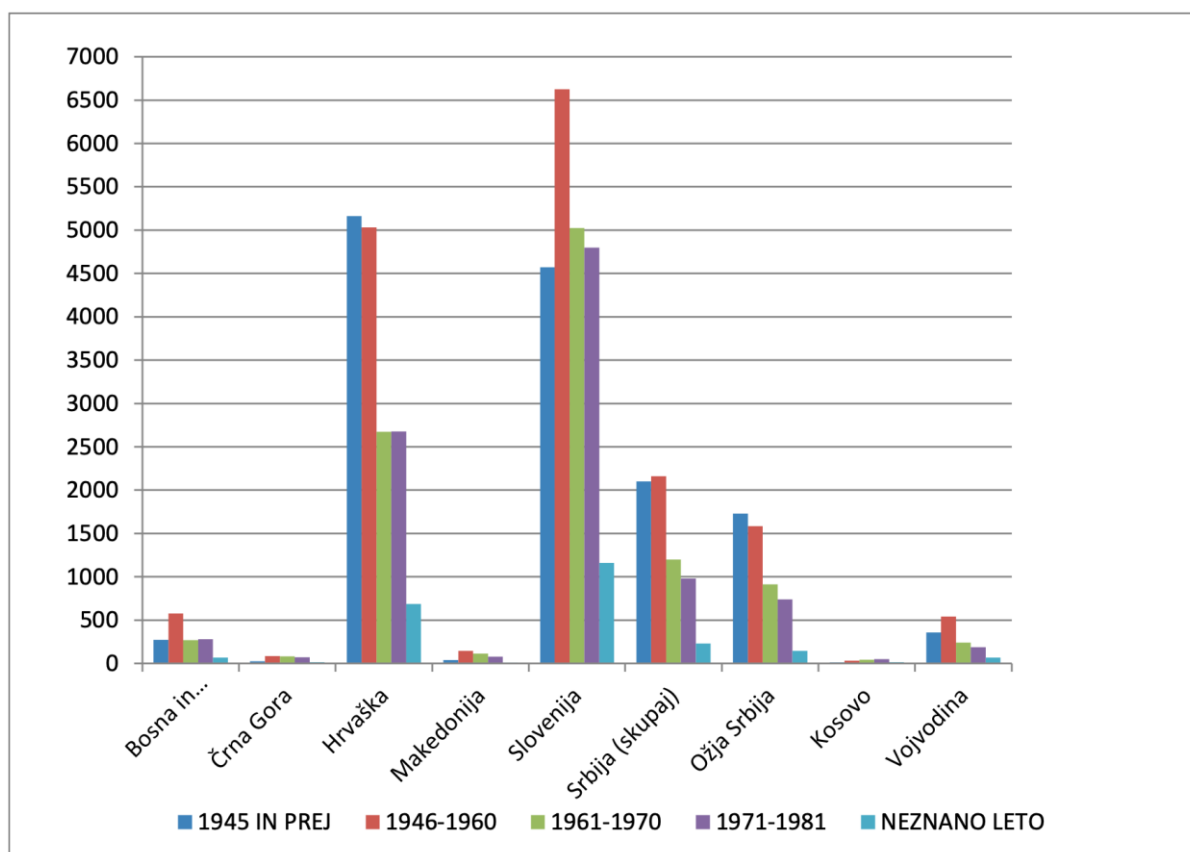
Preglednica 8: Prebivalstvo, rojeno v Sloveniji, stalno prebivajoče po jugoslovanskih republikah (vir: SZS SFRJ 1981)

	Bosna in Hercegovina	Črna Gora	Hrvaška	Makedonija	Slovenija
SKUPAJ	5.385	685	46.976	1.061	1.716.183
delež od vseh	0,30%	0,04%	2,63%	0,06%	96,11%
brez Slovenije	7,75%	0,99%	67,64%	1,53%	-
	Srbija (skupaj)	Ožja Srbija	Kosovo	Vojvodina	SFRJ
SKUPAJ	15.339	11.065	496	3.778	1.785.629
delež od vseh	0,86%	0,62%	0,03%	0,21%	100,00%
brez Slovenije	22,09%	15,93%	0,71%	5,44%	69.446

Na preglednici lahko vidimo, da je delež prebivalstva, rojenega v Sloveniji, ki je živel po drugih republikah SFRJ, daleč najvišji na Hrvaškem (67,6 odstotka); predvsem na račun številnih Slovencev z območja Beograda sledi ožja Srbija (15,9 odstotka), tej pa Bosna in Hercegovina (7,8 odstotka) in Vojvodina (5,4 odstotka). Kot smo že zapisali, je le manjši del (po rojstvu) Slovencev obdržal tudi slovensko popisno opredelitev. Zato je zanimiva analiza tistih, ki so se za Slovence v smislu narodne pripadnosti tudi opredelili. Znova nam popis iz leta 1981 lahko postreže z najpodrobnejšimi podatki.

Čeprav je večina priseljenih (popisno opredeljenih) Slovencev po podatkih popisa iz leta 1981 v druge republike prišla v obdobju neposredno po koncu druge svetovne vojne, so razlike med republikami glede obsega in časa priseljevanja znatne. Pri tem sta izstopali Hrvaška in ožja Srbija, kjer je večino predstavljala kategorija priseljenih pred letom 1945 (slika 14). Ni nenavadno, da je bila za Slovence iz prostora nekdanje SFRJ tudi Slovenija priljubljen migracijski cilj. Na sliki je razvidno, da je to postala šele v šestdesetih in sedemdesetih letih 20. stoletja, kar potrjuje tezo o postopnem prevladovanju migracij v smeri proti republiškim etničnim centrom. Seveda gre med Slovenci v primeru selitev v Slovenijo za povratne migracije in tudi za priseljevanje Slovencev, rojenih zunaj Slovenije. Na vsak način so ti tokovi le še utrjevali etnično homogenizacijo znotraj republik.

Slika 14: Migracije Slovencev iz drugih republik v okviru SFRJ glede na obdobje priselitve in ciljno republiko (vir: SZS SFRJ 1981)

Če izločimo vpliv Slovenije kot pomembnega ciljnega območja za priseljevanje Slovencev, ki so prej živeli zunaj Slovenije, še bolj izstopi Hrvaška. Ta je bila in ostala pomemben migracijski cilj za Slovence iz Slovenije in za tiste iz drugih republik SFRJ. V obdobju pred letom 1945 je tako Hrvaška predstavljala cilj za kar 67,9 odstotka Slovencev, ki so zamenjali območje (republiko) stalnega prebivanja (preglednica 9).

Preglednica 9: Selitve Slovencev v okviru drugih republik SFRJ zunaj Slovenije glede na obdobje in ciljno republiko priselitve (vir: SZS SFRJ 1981)

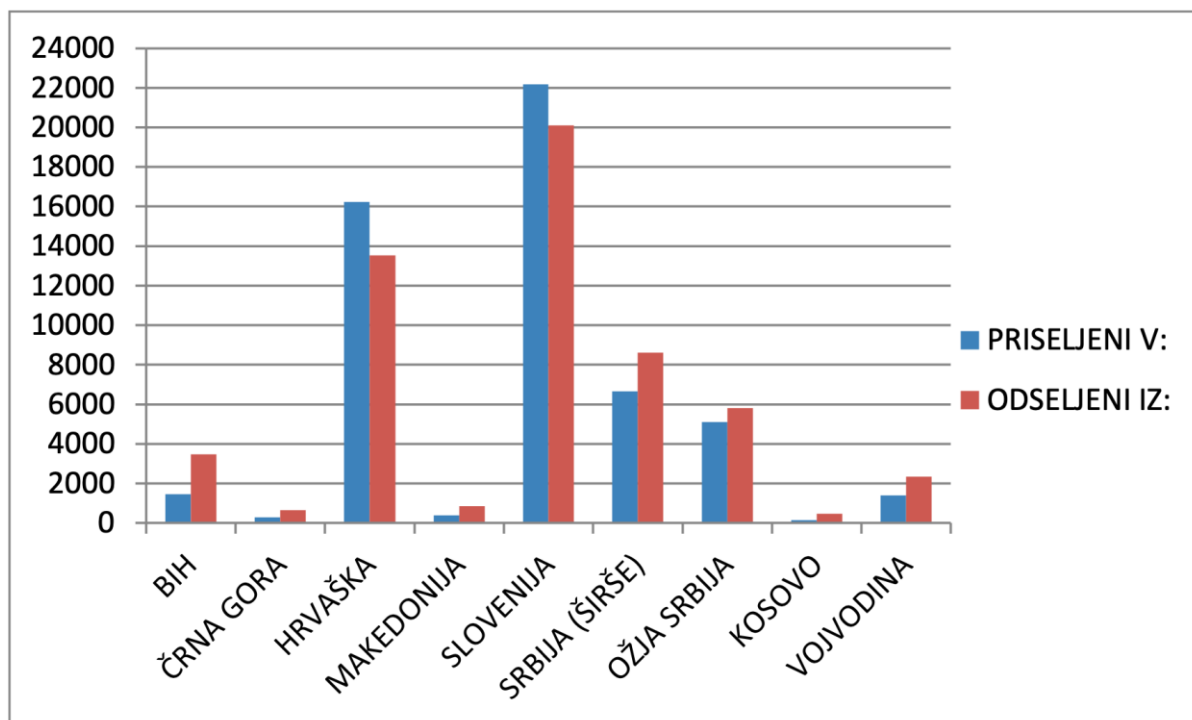
	SFRJ (brez Slovenije)	Bosna in Hercegovina	Črna Gora	Hrvaška	Makedonija	Ožja Srbija	Kosovo	Vojvodina
SKUPAJ	25.036	1.468	282	16.232	387	5.115	154	1.398
1945 IN PREJ	7.605	272	27	5.163	41	1.731	13	358
1946-1960	8.002	578	86	5.033	146	1.586	32	541
1961-1970	4.337	271	82	2.673	113	913	43	242
1971-1981	4.088	280	73	2.677	79	740	50	189
NEZNANO LETO	1.004	67	14	686	8	145	16	68

Od leta 1960 pa se vnema za selitve Slovencev med drugimi in v druge republike zunaj Slovenije postopno zmanjšuje. Do leta 1981 se skoraj prepolovi v primerjavi z neposrednim povojnim obdobjem (preglednica 9). Vzporedno z zmanjšano intenzivnostjo naseljevanja pa se v istem obdobju močno okrepi etnični migracijski protitok, ki doseže vrhunec ob razpadu Jugoslavije. To zapuščanje svojih tradicionalnih poselitvenih prostorov zlasti v Bosni in Hercegovini, Vojvodini in v Beogradu ponazarja medrepubliška migracijska bilanca prebivalcev, ki so se ob popisu leta 1981 opredelili za Slovence (slika 15).

Slovenci z območja nekdanje Jugoslavije se ob povečanem nacionalizmu v začetku sedemdesetih let niso selili le v Slovenijo. Njihov pomemben cilj medrepubliškega preseljevanja je bila tudi Hrvaška. Če ta za Slovence iz Slovenije ni bila več tako zanimiva, pa je postajala zanimiva za večino preostalih Slovencev v nekdanji skupni državi. Iz Bosne in Hercegovine se jih je na Hrvaško v obdobju 1961–1970 priselilo 31,5 odstotka v primerjavi s tistimi, ki so se iz Bosne in Hercegovine preselili v Slovenijo (vir: SZS SFRJ 1981). V obdobju 1971–1981 je ta delež še vedno znašal 20,4 odstotka (prav tam).

Kot smo videli, je populacijska dinamika, ki je sledila »gastarbajterskim šestdesetim«, začela »pustošiti« tudi po »jugoslovanskem slovenstvu«. Nanj lahko pogledamo tudi s slovenske perspektive, ki lahko pomaga ovreči ali potrditi zgornje trditve o visoki asimilatornosti Slovencev zunaj Slovenije. Javnosti so še vedno manj znani na primer podatki, da je v populaciji, ki se je priseljevala v Slovenijo z območja nekdanje Jugoslavije, sistematično visoko kotiral delež prebivalstva, opredeljenega kot Slovenci (Josipovič 2006: 242–249). Tako je bilo leta 1981 med skupno 112.000 priseljenimi v Slovenijo z območja nekdanje Jugoslavije kar 22.400 ali 20 odstotkov opredeljenih kot Slovenci. Po popisu leta 1991 pa je bilo med 154.000 priseljenimi osebami 26.200 ali 17 odstotkov Slovencev. No, popis iz leta 2002 je naštel skupno 152.000 priseljenih, saj se je del priseljenih v Slovenijo po letu 1991 iz nje izselil, kljub temu pa je bilo med vsemi priseljenimi že 28.900 ali 19 odstotkov Slovencev (prav tam). To pomeni, da je v desetletju 1981–1991 število priseljenih Slovencev v Slovenijo z območja drugih republik SFRJ narastlo za 3.800, v naslednjih enajstih letih (1991–2002) pa še za dodatnih 2.700 Slovencev. Skupno je v obdobju 1981–2002 v Slovenijo prišlo torej 6.500 Slovencev. To predstavlja v primerjavi s hkratnim upadom števila Slovencev za 20.700 na območju nekdanje SFRJ zunaj Slovenije razmerje demografskih »izgub« 1 : 3. To pomeni, da je *de facto* statistično »izginilo« 14.300 Slovencev. To »izginotje« gre seveda največ na račun močno okrepljenih nacionalizmov in rasizmov vseh vrst, ki so formalno »pogoltnili« prebivalce v druge, lokalno ali regionalno bolj splošno zaželeno popisne kategorije.

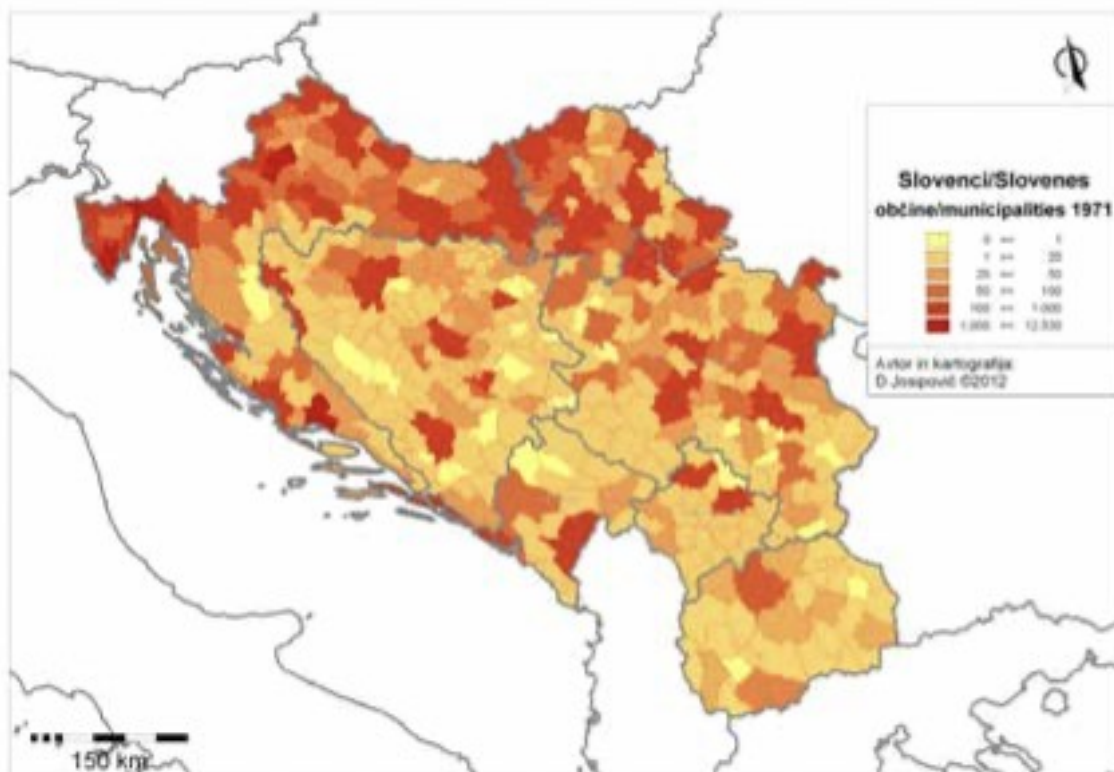
Slika 15: Slovenci glede na območje odselitve in območje priselitve (vir: SZS SFRJ 1981)

PROSTORSKI VZOREC POSELITVE SLOVENCEV ZUNAJ SLOVENIJE

Ko pogledamo prostorsko razporeditev prebivalstva, ki se je na popisih opredeljevalo za Slovence, lahko preprosto razberemo, katera so bila ciljna območja slovenskih migrantov iz Slovenije, pa tudi območja tradicionalne prisotnosti slovenskega prebivalstva. Na podlagi statističnih podatkov iz leta 1971, ko je popis naštel skupno 54.000 Slovencev na območju Jugoslavije zunaj Slovenije, smo lahko podatke po enotnem merilu prilagodili za območje celotne države. Visoko številčno prisotnost dosegajo Slovenci v obmejnem pasu s Slovenijo ter celotnem panonskem območju Hrvaške in Vojvodine ter v priobalju, vključno z Boko Kotorsko (slika 16). Z izjemo severnega dela Kninske krajine najdemo Slovence v znatnem številu po vseh hrvaških občinah. Enako velja za Vojvodino. Pri Slovencih v Bosni in Hercegovini je vidna ozemeljska navezava na panonski prostor (širše območje Banje Luke), poleg tega pa je opazna prisotnost v rudarsko-železarskih središčih ter v glavnem mestu. Podobna prostorska distribucija Slovencev je v ožji Srbiji. Neposredna navezava na panonski prostor se kaže v sremskem zaledju Beograda in samem glavnem mestu, medtem ko je prisotnost Slovencev bistveno višja v pomembnih obratih vojaške industrije (npr. kragujevska Crvena zastava) in v rudarsko-predelovalnih središčih (Bor, Majdanpek, Timoška in Negotinska krajina). Od preostalih republik in pokrajin izstopajo glavna mesta (Podgorica, Priština in Skopje) ter znova rudarsko-industrijska središča (Kosovska Mitrovica, Bitola).

Slika 16: Prostorska distribucija prebivalstva, opredeljenega kot Slovenci, na območju nekdanje SFRJ, brez Slovenije (vir: SZS SFRJ 1971)

Slika 17: Časovno-prostorski presežki popisno-statističnega opredeljevanja za Slovence na območju nekdanje SFRJ brez Slovenije v »jugoslovanskem« obdobju 1918–1991 (vir: KJ ODS 1921–1931; SZS SFRJ 1948–1991)

Tej prostorski distribuciji sosledno sledijo tudi časovni presežki statistično-popisnega opredeljevanja za Slovence (slika 17). Tak presežek so Slovenci najprej dosegli v Vojvodini (1921), na Hrvaškem (1931) in po zaslugi Boke Kotorske v Črni gori (1931) v obdobju Kraljevin SHS in Jugoslavije, v drugih republikah in pokrajinah nekdanje SFRJ pa v letih 1953 (Bosna in Hercegovina, ožja Srbija) in 1961 (Kosovo z Metohijo in Makedonija).

MIGRACIJE V VENOMER KRIZNIH RAZMERAH

Le redka evropska država primerljive velikosti se lahko ponaša s tako etnično pestrostjo, kakršno je premogla nekdanja Jugoslavija. Pomembno pa je vedeti, da je ne le povojna socialistična Jugoslavija, ampak že predvojna kapitalistična kraljevina imela vse predpostavke tistega, čemur pravimo etnična pestrost ali raznolikost. Tudi z migracijskega vidika ni bila »stara« Jugoslavija nič manj zanimiva od »nove«. Pokazali smo, da je prav stara kraljevina postavila temelje »novojugoslovanski« migracijsko-etnični sliki, ki ji je laična javnost vse prepogosto nostalgичno pripisovala veliko demokratičnost in pravzaprav šele pravi razmah medrepubliških migracij v razmerah »demokratičnega socializma«.

Analiza in številne primerjave so pokazale, da sta bili obe Jugoslaviji pravzaprav poligon dirigiranih migracij. In čeprav se je morda zdelo, da je šele nova Jugoslavija omogočila res svobodno preseljevanje znotraj ozemlja celotne države, smo pokazali, da dejansko ni bilo tako. Na sliki 13 prikazani presežki priseljevanja, ki so utrjevali ali povečevali število prebivalcev, opredeljenih kot Slovenci, namreč zelo nazorno kažejo, da se je slovenstvo v Jugoslaviji ustalilo nekje v šestdesetih letih 20. stoletja, prav v obdobju pred izbruhom »gastarbajterstva«. Do tega obdobja je slovenstvo privzelo tudi vse značilnosti prostorske razmestitve, ki so obveljale tudi v prihodnje in se po letu 1971 niso več spremenile. Niti podatki iz leta 1981 ne spreminjajo splošne, že vzpostavljene migracijske strukture, ampak le še poudarjajo migracijski protitok, usmerjen k republiki etničnega centra. To se naposled kaže tudi v spremenjenih etničnih strukturah celotnih območij, upadanje števila Slovencev pa moramo pripisati predvsem popisni asimilaciji.

Slovenci na območju nekdanje SFRJ so bili močno migracijsko aktivni. Te njihove nekako netipične »nagnjenosti« k migracijam, ki za samo prebivalstvo znotraj Slovenije po drugi svetovni vojni dolgo ni veljala, pa seveda ne moremo pripisovati drugemu kot prav principu vztrajnosti (inercije). Večina Slovencev, ki so se po Jugoslaviji selili, se je preselila mnogo večkrat kot preostalo prebivalstvo znotraj Slovenije. K temu so precej prispevale zaposlitve oziroma službe, ki so jih Slovenci prevzemali v okviru svojih poklicnih razporeditev na določena delovna mesta na določenih območjih. Ni treba posebej poudarjati, da so bili Slovenci zaradi svojih pregovornih lastnosti večkrat instrumentalizirani za izvajanje specifičnih poverjenih služb. Sama narava »začasnosti« takih zaposlitev je narekovala tudi višjo migracijsko aktivnost. Prav to pa je veliko Slovencev po različnih republikah in pokrajinah med seboj najbolj ločevalo. Zato ne preseneča dejstvo, da se je največ Slovencev zunaj Slovenije preseljevalo prav na Hrvaško (iz Črne gore 21 odstotkov, iz Bosne in Hercegovine 17 odstotkov, iz Srbije 11 odstotkov Slovencev), Slovenci iz Hrvaške pa seveda daleč najbolj v Slovenijo (91 odstotkov). Po drugi strani pa je bila poleg Slovenije glavni cilj selitev Slovencev s Kosova (29 odstotkov) in iz Vojvodine (18 odstotkov) ter Makedonije (18 odstotkov) Srbija. Čeprav paradoksalno, je enako veljalo tudi za Slovence iz Hrvaške, ki so se poleg v Slovenijo bolj selili v ožjo Srbijo (pet odstotkov) kot v Bosno in Hercegovino (en odstotek) (vir: SZS SFRJ 1981). Prav primer Hrvaške ter jugovzhodnih republik in pokrajin (Kosovo, Vojvodina in Makedonija) potrjujejo tezo o usmerjenih selitvah oziroma tako imenovanih psevdoprostovoljnih migracijah. Za konec povejmo še, da je analiza

notranjelijugoslovanskih migracij na primeru Slovencev pokazala, da številčni obseg migracij ni v neposredni statistični povezavi s številom popisno opredeljenih Slovencev.

OTROCI V MIGRACIJSKIH STATISTIKAH: OD MIGRACIJ DRUŽIN DO »PIONIRSKIH« MIGRACIJ

V obdobju, ko v Slovenijo prihaja veliko beguncev z območij, zajetih v vojno ali nasilje, se še posebej izpostavlja izjemno težak položaj otrok. V premikih velikih skupin prebivalstva, gneči, razdalji, slabih vremenskih razmerah in v drugih okoliščinah, ki spremljajo begunce na njihovi poti v varnejše in stabilnejše države, so še posebej ogroženi dojenčki in majhni otroci. Otroci tudi na splošno niso deležni potrebne skrbi. V EU je leta 2011 kar 27 % otrok živelo v pomanjkanju oziroma tveganju revščine in socialne izključenosti (López Vilaplana 2013). Evropska statistika opredeljuje tveganje revščine in socialne izključenosti pri 60 % povprečnega (mediansko povprečje) razpoložljivega letnega dohodka. Slovensko povprečje je bilo nekoliko nižje (17 %), vendar je to pomenilo tveganje revščine za vsakega šestega otroka, medtem ko je revščino tvegala vsak tretji otrok staršev, rojenih zunaj Slovenije (prav tam).

Kot so otroci izseljencev v povprečju izpostavljeni večjemu tveganju revščine, so tudi izseljenski otroci ali tako imenovani otroci migranti izrazito podrejena skupina pri večini uradnih statističnih virov. Kadar gre na splošno za otroke v statističnih raziskovanjih, je največ poudarka v tako imenovani vitalni statistiki. Ta sestoji iz statistike rojenih in statistike umrlih, vendar pa se ta poudarek vsakič sklone z novim letnim podatkom o, na primer, številu živorojenih otrok. Globlje statistika otrok ni spremljala, razen kadar je šlo za specializirane tematske publikacije (npr. publikacije o mladih, šoloobveznih, otrocih v vrtcih itn.). Kadar govorimo o otrocih v migracijskih gibanjih, še posebej, ko gre za izseljenstvo, pa je položaj popolnoma obrnjen. Do zdaj ni bilo še nobene statistične publikacije, ki bi se posebej osredinila na otroke, ki so se izselili samostojno ali skupaj s svojimi starši v drugo državo. Pomagamo si lahko le s približki.

METODOLOŠKI PROBLEMI PRI RAZISKOVANJU MIGRACIJ OTROK

Ena izmed mogočih poti ugotavljanja prisotnosti ali udeležbe otrok v migracijah je izločitev določenega starostnega kontingenta, kadar so podatki statistično zbrani na način, da to omogočajo. Druga možnost so podatki o gospodinjstvih in družinah, o njihovi sestavi, številu

in starosti otrok. Te podatke imamo navadno na voljo samo za prisotno prebivalstvo, zlasti ob splošnih popisih prebivalstva.

Metodološke težave predstavljajo tudi podatki po ciljnih (izseljenskih) državah, v katerih pogosto podatki niso tako urejeni, da bi lahko natančno spremljali izseljevanje staršev in otrok. Teoretično bi bilo mogoče na osnovi individualnih podatkov ugotavljati čas preselitve otrok v družinah migrantov, vendar ti podatki niso vedno na voljo. Dodatna težava je tudi v tem, da bi bilo na ta način treba obdelovati podatke posamično za vsako državo, kar pa je precej zamudno in ni nujno metodološko usklajeno zaradi različnih pristopov k zbiranju podatkov po posameznih državah. To težavo bi bilo mogoče rešiti s skupno obdelavo podatkov na ravni evropskih statistik (Eurostat) in svetovne statistike (OZN).

Naslednji problem predstavljajo statistični podatki, ki združujejo starostne skupine na način, ki ne omogoča ugotavljanja deleža otrok med mladimi. Tak primer so na primer podatki za starostno skupino 0–20, 0–25 ali pa 0–10. Na osnovi takih podatkov lahko število otrok le ocenimo. Kje pa je tista meja, ko štejemo neko osebo še vedno za otroka? Tu je veliko definicij. Ena izmed njih je na primer meja polnoletnosti, po kateri so otroci vsi tisti, ki še niso dopolnili 18. leta starosti. Taka definicija je uporabna takrat, kadar imamo na voljo podatke za enoletne starostne skupine. Zaradi statističnih grupiranj in objavljanja podatkov na ravni petletnih starostnih skupin pa je najpogostejša opredelitev otrok v okviru starostne skupine 0–14. Tudi mi jo bomo uporabili, saj zajema vse tiste, ki še niso dopolnili 15. leta starosti in torej spadajo med tako imenovano »vzdrževano« prebivalstvo. V demografiji je ta starost mejna tudi pri določanju številčnosti aktivnega kontingenta prebivalstva (15–64) (npr. Malačič 2000: 19).

Problem odsotnosti sumarnih podatkov o odseljenih, njihovi starosti, spolu in o drugih demografskih znakih, predvsem pa problem individualizacije podatkov o selitvah, močno otežuje ugotavljanje, ali se je neki otrok dejansko preselil v ciljno državo ali pa se je izseljencem tam rodil. Na vsak način sta oba podatka zelo pomembna, vendar razlikovanje med njima metodološko ni vedno mogoče. Problem predstavlja tudi izenačenje statusa migranta za osebe (otroke), ki so se dejansko selile (samostojno ali s starši oz. skrbniki), in tistimi, ki so se rodili v državi priselitve in ki niso imeli izkušnje migracije. Ta problematika je sicer del razvpite teme o tako imenovanih »generacijah« migrantov, h kateri se bomo vrnili v posebnem podpoglavju ob koncu tega besedila. Kako npr. govoriti o »migrantu druge ali tretje generacije«, ki ni imel nikoli migracijske izkušnje? Še večji absurd predstavlja situacija,

ko je otrok označen za npr. tretjo generacijo migrantov, če je migriral npr. eden od starih staršev pred davnimi leti in ga morda ni niti poznal. Zato so z metodološkega vidika taka preučevanja sporna. Seveda popolnoma drugačen položaj nastopi, kadar imamo oblikovane razvidne in razberljive skupnosti, ki socialno-geografsko delujejo kot samosvoje, segregirane ali kako drugače razločene populacije. V tem primeru je mogoče utemeljeno raziskovati npr. stopnjo diskriminacije pri potomcih pripadnikov teh skupnosti ne glede na njihov priseljski status.

OTROCI SLOVENSКИH IZSELJENCEV V MIGRACIJAH V JUGOSLOVANSKEM PROSTORU

Slovenija in njene ozemeljske predhodnice se ponašajo z dolgo in burno zgodovino emigracije. Zlasti tragično je bilo obdobje med drugo svetovno vojno in neposredno po njej, ko je bilo prisilno deportiranih okoli 100.000 ljudi, ki so končali v internacijah po okoliških državah ali v koncentracijskih taboriščih. Največkrat se navaja ocena, da je bilo z območja današnje Slovenije izgnanih okoli 80.000 ljudi. To število se nanaša na nemško zasedbeno cono (zlasti Štajerska z dolenskim Posavjem). S problematiko izgnanih se je v vrsti del ukvarjal Tone Ferenc, čigar ugotovitve so se v glavnem le še reproducirale v drugih virih (npr. Ferenc 2005). V sumarnih ocenah o skupno 80.000 izgnanih Slovencev (npr. Slovenika: Slovenska nacionalna enciklopedija 2011: 460) je prisoten tako imenovani metodološki nacionalizem, saj iz skupnega števila sistematično izpušča neslovenske etnične skupine (npr. Nemci, Judi). V oceno, ki jo navajamo (100.000), zato štejemo tudi primorske vasi pod nekdanjo italijansko okupacijo, ki so bile prav tako žrtve prisilnega izгона (Branik, Cesta, Komen ...), in pa izgon »zavednih Slovencev« (slovenskih protifašistov) iz Koroške (z obeh območij okoli 5.000). Končno pa v to število vključujemo slovenske Jude in slovensko nemško govorečo skupnost (skupaj 15.000). Ob 2.000 deportiranih ali prebeglih Judih so tu še med vojno v Posavje preseljeni Nemci z ljubljanskega območja (1.200) in Kočevarji (11.800) ter neznano število Romov. Koliko je bilo med njimi otrok, lahko le ugibamo. Če povežemo podatek o 100.000 izgnanih ali preseljenih s podatkom o okoli 100.000 padlih in pobitih žrtev druge svetovne vojne med stalnim prebivalstvom na ozemlju današnje Slovenije (ocena Inštituta za novejšo zgodovino temelji na doslej najpopolnejših seznamih oseb z imeni in priimki), si lahko predstavljamo realnejšo sliko drame, ki se je tod odvijala. Več kot 1.500 prekmurskih Judov je bilo pobitih v uničevalnih taboriščih, kar je skoraj v celoti izbrisalo judovsko prebivalstvo Prekmurja (Šumi in Starman 2012: 197). Jasno je, da je bil v teh

pregonih položaj otrok izjemno tragičen: od izgube staršev do prisilnih preselitev, posvojitve, lakote, bolezni, mučenj, zlorab in maltretiranj. Npr. dokumentarni film in pričevanja preživelih »otrok s Petrička« (Ott 2008). Žal pa so na voljo le dokumentarno gradivo in še neobdelani ter na različnih mestih shranjeni arhivski podatki. Že v nekaj letih po vojni se je popisovanje in evidentiranje otrok izboljšalo, predvsem pa se je povečal obseg podatkov, ki so opisovali migracije. Danes so še posebej pomembni podatki, ki jih je beležila jugoslovanska statistika. Ker je bila Jugoslavija zvezna država, so bile v vseh statističnih obdelavah izpostavljene tudi medrepubliške migracije. To je še posebej pomembno z vidika proučevanja slovenskega izseljevanja v druge države na območju nekdanje Jugoslavije. Območje držav, ki so bile še do pred četrto stoletja del zvezne jugoslovanske države, nima enotnega zemljepisnega poimenovanja. Poleg politično-geografskih (zahodni Balkan) in drugih imen (jugovzhodna Evropa) se zdi vpeljava termina jugoslovanski prostor ustrezna (npr. Žitnik Serafin 2014), saj opredeljuje natančno tiste države, ki so kot naslednice izšle iz razpadle SFRJ, ki pa hkrati niso nujno »južnoslovanske«. Nekateri raziskovalci sicer sintagmi jugoslovanski prostor nasprotujejo.

Po drugi svetovni vojni se je jugoslovanska statistika oblikovala v močno zvezno službo, ki je mnogo precizneje vodila evidence in izvajala popise v primerjavi z bivšo Kraljevino Jugoslavijo in pred tem Kraljevino SHS. Zato šele podatki popisa 1953 omogočajo prve ocene o udeležbi otrok v izseljevanju v druge republike jugoslovanske socialistične federacije. Popis 1953 je temeljil na konceptu »stalnega« prebivalstva, vendar je kombinirano uporabljal tudi koncept »prisotnega« prebivalstva v primerih, kadar je bil prebivalec v naselju »začasno odsoten« oz. »začasno prisoten«. To je v pomembni meri vplivalo tudi na rezultate, saj so bili tudi odsotni prebivalci šteti med »stalne«.

Ko govorimo o popisovanju otrok, ima popis iz leta 1953 to slabost, da so starostne skupine neenakomerno razporejene. Otroci v starosti 0–9 let so namreč predstavljeni kot ena kategorija, ki ji sledijo petletne starostne skupine. Podatki so zbrani in prikazani vse do prostorske ravni takratnih okrajev oz. »srezov«. Kljub temu je mogoče ugotavljati zastopanost otrok med posameznimi popisnimi opredelitvami o etnični pripadnosti. Po drugi strani so podatki po etnični pripadnosti sicer razdeljeni po starostnih skupinah, a delitev po rojstnem kraju ne upošteva starostnih skupin in etnične pripadnosti hkrati (vir: Popis 1953, Knjiga V). Treba je poudariti, da so podatke o narodni pripadnosti in maternem jeziku otrok do 10. leta starosti dali starši ali skrbniki, medtem ko so podatek o verski pripadnosti otroka navedli starši ali skrbniki do dopolnjenega 14. leta starosti (metodologija popisa 1953).

V popisih 1948 in 1953 ni zajeto prebivalstvo ozemelj, ki so pripadla Sloveniji po razpadu Svobodnega tržaškega ozemlja, in istrskih naselij, ki so po sporazumu s Hrvaško iz leta 1955 pripadli Sloveniji. Poleg tega popis 1948 ne vsebuje podrobne razdelitve po posameznih pripadnostih, ampak »nejugoslovanske« etnične pripadnosti deli na »ostale Slovane« in »ostale Neslovane«. Zato je tudi z vidika natančnosti zajema podatkov šele popis 1961 omogočil popolnejše analize.

Popis iz leta 1961 pomeni prelomnico v jugoslovanski statistični metodologiji. Prvič so bili oblikovani demografski rajoni [orig. demografski rejoni]. Demografski rajoni (iz fr. rayon [izg. rejon] – okrožje, območje) so predstavljali zanimivo regionalizacijo (prim. Josipovič 2006), ki je bila primerna za nadaljnje, zlasti migracijske analize v celotnem jugoslovanskem prostoru, manj primerna pa za analizo migracij v Slovenijo (Josipovič 2006: 207–210).

Obstajal je celo odsek za spremljanje meril za določanje pripadnosti podrejenih enot lokalne samouprave rajonom I. in II. reda. V primeru Slovenije to pomeni, da je bila na primer Dolenjska demografski rajon I. reda, spadala pa je v vzhodno Slovenijo, ki je bila rajon II. reda. Rajoni II. reda so se združevali v republike in pokrajine z izjemo Črne gore, Kosova in Metohije ter Makedonije, kjer sta republiki in pokrajina že predstavljali rajon II. reda. Poleg Slovenije je bila tudi Vojvodina sestavljena iz dveh rajonov II. reda, medtem ko sta bili Hrvaška in ožja Srbija sestavljeni iz štirih, Bosna in Hercegovina pa iz petih rajonov II. reda. Zanimivost organizacije demografskih rajonov je v tem, da je bilo na njihovi podlagi mogoče rekonstruirati zgodovinske regije (npr. Hercegovina je predstavljala rajon II. reda, prav tako Banat, Dalmacija in Slavonija). Zaradi kompleksnosti priprave in obdelave podatkov so bili rezultati za demografske rajone objavljeni šele leta 1970, predstavljajo pa analitsko izjemen vir podatkov (vir: Popis 1961, Knjiga I).

Na osnovi kombiniranih podatkov po demografskih rajonih smo izdelali prvo migracijsko preglednico o otrocih slovenskih emigrantov v druge dele jugoslovanskega prostora. Gre za podatke, vezane na popis iz leta 1961, torej za stanje izpred pol stoletja. Takrat je bilo v druge dele jugoslovanskega prostora izseljenih skoraj 70.000 ljudi (preglednica 10).

Preglednica 10: Slovenski izseljenci v druge republike in otroci med njimi glede na izselitveni rajon II. reda (vir: popis 1961)

Območje	Rajon II. reda	Skupaj	0–9	10–14	0–15	delež
BiH	Vzhodna Slovenija	3026	295	213	508	16,8%
BiH	Zahodna Slovenija	2416	311	292	603	25,0%
BiH	SLO	5442	606	505	1111	20,4%
ČG	Vzhodna Slovenija	467	71	21	92	19,7%
ČG	Zahodna Slovenija	365	106	39	145	39,7%
ČG	SLO	832	177	60	237	28,5%
HRV	Vzhodna Slovenija	27762	1620	1131	2751	9,9%
HRV	Zahodna Slovenija	14849	1598	1333	2931	19,7%
HRV	SLO	42611	3218	2464	5682	13,3%
MK	Vzhodna Slovenija	602	69	44	113	18,8%
MK	Zahodna Slovenija	486	100	55	155	31,9%
MK	SLO	1088	169	99	268	24,6%
SRB	Vzhodna Slovenija	6950	376	328	704	10,1%
SRB	Zahodna Slovenija	5027	498	589	1087	21,6%
SRB	SLO	11977	874	917	1791	15,0%
VOJ	Vzhodna Slovenija	3105	184	142	326	10,5%
VOJ	Zahodna Slovenija	1722	226	178	404	23,5%
VOJ	SLO	4827	410	320	730	15,1%
KM	Vzhodna Slovenija	274	38	12	50	18,2%
KM	Zahodna Slovenija	214	32	23	55	25,7%
KM	SLO	488	70	35	105	21,5%
SKUPAJ	Vzhodna Slovenija	42186	2653	1891	4544	10,8%
	Zahodna Slovenija	25079	2871	2509	5380	21,5%
	SLO	67265	5524	4400	9924	14,8%

V preglednici so prikazani izseljenci iz vzhodne in zahodne Slovenije ter sumarno za celotno ozemlje Slovenije glede na republiko njihove priselitve. Delež otrok (z migracijsko izkušnjo) med slovenskimi izseljenci je znašal kar 15 %. Če pogledamo podrobneje po rajonih II. reda, vidimo, da je že takrat obstajala velika razlika med vzhodno in zahodno Slovenijo. Vzhodna Slovenija kot demografski rajon II. reda je takrat obsegala Štajersko s Prekmurjem in Koroško, Dolenjsko z Zasavjem in s Posavjem ter Belo krajino in Kočevsko. Zahodna Slovenija je obsegala območje ljubljanskih občin, Gorenjsko, Notranjsko in Primorsko (Josipovič 2006: 208). Zahodna Slovenija, ki je vključevala Ljubljano (torej republiški center), je prispevala 25.000 izseljencev ali 37 % iz vse Slovenije. Med izseljenci je imela več

kot petino otrok (22 %) oziroma kar 54 % od 10.000 izseljenih slovenskih otrok. Vzhodna Slovenija je prispevala le 11 % otrok znotraj izseljenske populacije, je pa zato prispevala levji delež vseh izselitev (42.000 ali 63 % izselitev iz Slovenije).

Glede na takratno velikost družin in gospodinjstev (družine so imele v povprečju štiri člane) lahko iz zgornjih podatkov izpeljemo oceno, da so se iz zahodne Slovenije večinoma izseljevale celotne družine, kar je bilo zlasti značilno za selitve nameščencev, uradnikov, učiteljev, kolonistov in drugih plansko naseljenih kadrov. Vzhodna Slovenija je imela precej drugačno, če ne celo diametralno nasprotno vlogo, saj ni vsebovala toliko planskega naseljevanja celotnih družin, ampak je v znatnem delu prevladovalo samsko prebivalstvo iz agrarno prenaseljenih območij, na katerih so bile značilne velike družine. Izseljenci, ki so se selili posamično, so se največkrat poročali šele v kraju priselitve po drugih republikah. To pa je pogosto pomenilo, da je bila možnost za poroko s Slovenci manjša. Za vzhod Slovenije so zato značilnejše heteroetnične poroke in »slovenska pečalba«. Heteroetnične poroke označujejo poroke, pri katerih se partnerja različno etnično opredeljujeta (po Josipovič 2006: 305). Izraz »mešane« poroke se avtorju zdi neprimeren, saj dva jasno zamejena osebka v trdnem stanju ni mogoče zmešati. Poleg tega izraz »mešana poroka« implicira etnično »mešanost« produkta take poroke – torej otroka. Ta pa se v etničnem smislu lahko povsem subjektivno etnično opredeljuje ali pa se ne opredeljuje. Če bi vztrajali pri »mešanosti« porok ali partnerstev, nihče izmed potomcev ne bi mogel vzpostaviti drugačne kot le nove »mešane poroke«, kar bi nas pripeljalo do absurda.

Sezonske migracije (delo na polju, v gozdu itn.) so bile namreč značilnejše za vzhodno Slovenijo, do stalnih naselitev pa so pripeljale največkrat prav zaradi novih znanstev in porok. Posledično je bil delež emigrantskih družin z otroki toliko nižji. Tak tip selitev iz vzhodne Slovenije se je vršil zlasti v Panonsko nižino (na Hrvaško in v Vojvodino), saj so deleži otrok, udeleženih v migracijah, predstavljali manj kot 10 % vseh migracij. Del (pretežno mlajših) družin se je selil tudi iz vzhodne Slovenije – največ v odmaknjene Črno goro, Makedonijo in na Kosovo (nad 18 %), kamor pa je bil naseljen sorazmerno manjši delež vseh izseljencev iz vzhodne Slovenije (le 5,5 %). Nasprotno pa je tipična selitev družin nameščencev potekala iz zahodne Slovenije v bolj oddaljene republike (Črna gora, Makedonija), v katerih otroci predstavljajo kar 35 % izseljencev. Pri tem je šlo tipično za selitev tričlanske družine (oba od staršev in mladoletni otrok, mlajši od 15 let).

Da je pri izseljevanju zlasti iz vzhodne Slovenije dejansko šlo večinoma za žensko samsko prebivalstvo in posledično za heteroetnične poroke, lahko vidimo iz etničnih statistik, npr. za Srbijo. Med 4.033 opredeljenih kot Slovenci leta 2011 je bilo 2.334 (ali 58 %) žensk, vendar je bilo mlajših od 15 let le 75, kar pomeni, da so etnično pripadnost zanje navedli starši. Ženske v rodni dobi so rodile v povprečju 1,73 otroka, kar je po drugi strani pomenilo 83 % generacijske reprodukcije (številčno razmerje med starši in otroki), torej so si potomstvo zagotovile v 83 od 100 primerov). Po drugi strani pa statistika po etnični pripadnosti navaja samo 168 opredeljenih kot Slovenci v starosti do 15 let, kar pomeni le 0,8 otroka na žensko v rodni dobi ali komaj 40-odstotno generacijsko reprodukcijo (vir: SZS RS 2011).

ZAKLJUČEK

Naj sklenemo z analizo zaključka uvodnega citata Predraga Matvejeviča, češ da »so bili 'prišleki z juga' potrebni Sloveniji«. Pokazali smo, da je šlo za večinoma psevdoprostovoljne migracije, katerim okoliščine je v veliki meri kreirala in oblikovala državna politika v odnosu do notranjih in zunanjih jugoslovanskih migracij. Pri tem tipu psevdoprostovoljnosti ima mlad človek, v povprečju star med 15 in 24 let, le malo izkušenj, da bi se na osnovi njih povsem trezno odločal, ampak se prepušča določenemu toku, ki se oblikuje v specifičnih okoljih in ki narekuje splošen lokalni odnos do migracij. Mladi ljudje, zlasti z bosenskega severozahoda v šestdesetih, sedemdesetih in v osemdesetih letih, niso mogli imeti niti po naključju aktivne, tj. akterske vloge, ampak so bili bolj v vlogi aktantov »opredmeteni« kot populacija, ki bo zadovoljila potrebe delovne sile v Sloveniji. Zato je tudi v javnem diskurzu osemdesetih prevladovalo prepričanje, da so bili potrebni Sloveniji, da so s svojim delom dali primeren doprinos razvoju naše najrazvitejše republike, da pa je »ona hkrati njim dala delo, ki je bilo bližje rodnemu kraju, boljšo plačo in delovno kulturo«. Vendar isti diskurz ni posegal, ali pa se jih ni docela zavedal, v hude probleme depopulacije robnih območij Slovenije, od koder se je »potrebna delovna sila« Sloveniji dejansko odlivala v tujino oziroma zdomstvo. Matvejevič takole sklene: »slovensko delavstvo se, kot vemo, ni odlivalo v tujino; odstotek tistih, ki so odšli, je skoraj zanemarljiv«. Zato pa so »siromašni in neuki ljudje z juga in vzhoda postali za del Slovencev nacionalni problem« (Matvejevič 1987). V analizah popisnih podatkov smo pokazali, da je bil mit o neizobraženih priseljencih v resnici urbano-ruralni slovenski mit, saj so bili nemobilni etnični Slovenci v povprečju manj izobraženi kot priseljenci (Josipovič 2006, 2019). Zato je utrjevanje diskurza o »dobronamerni kritiki priseljenstva« imelo izrazito negativne posledice, saj ni pravilno razbralo narave, tipa in območij odselitve in priselitve, da

bi lahko kvalificirano naslovilo probleme, ampak je še prispevalo k splošnemu neupravičenemu resentimentu nad priseljenci, pred problemi zapuščanja Slovenije pa si je desetletja zatiskalo oči, o čemer se lahko hitro prepričamo, če le pogledamo uradne dokumente o politikah migracij.

Skupno lahko o obdobju po drugi svetovni vojni do razpada Jugoslavije v Sloveniji govorimo o neto primanjkljaju 157.865 (oz. 131.675) ali -3.671 (oz. -3.062) ljudi letno. Ta primanjkljaj je, če vzamemo višjo vrednost, do leta 1991 presegel število neto priseljenih v Slovenijo z območja drugih jugoslovanskih republik (153.586), kazal pa je postopno tendenco zniževanja. To pomeni, da moramo morda za celotno obdobje članstva Slovenije v povojni Jugoslaviji govoriti kot o neto emigracijskem demografskem režimu ali v najboljšem primeru kot o migracijsko nevtralnem, kompenzacijskem demografskem režimu.

LITERATURA

Agencija za statistiku Bosne i Hercegovine (AS BIH 2013). *Popis stanovništva 2013, 30. 10. 2013*, <http://www.popis2013.net/index.php?docid=1040> (5. 11. 2013).

Anderson, Benedict (2007). *Zamišljene skupnosti: O izvoru in širjenju nacionalizma*. Ljubljana: Studia humanitatis.

Barth, Fredrik (1969). *Ethnic groups and boundaries: The social organization of culture difference*. (The Little, Brown series in anthropology.) Boston: Little, Brown and Company.

Center za raziskovanje javnega mnenja in množičnih komunikacij (CJM 1973a). *Bilten 1*. Ljubljana: CJM.

Center za raziskovanje javnega mnenja in množičnih komunikacij (CJM 1973b). *Bilten 4*. Ljubljana: CJM.

Državen Zavod za Statistika, Republika Makedonija (DZS RM). *Popis na naselenieto 1991, 1994, 2002, 2011*. Skopje.

Državni statistički ured DFJ (DSU DFJ 1945). Demografska statistika – Stanovništvo predratne Jugoslavije po veroispovesti i materinskom jeziku po popisu 31. marta 1931., serija II, sv. 3. Beograd.

Državni zavod za statistiku Republike Hrvatske (DZS RH 1992). *Popis stanovništva 1991, Dokumentacija 881*. Zagreb.

Državni zavod za statistiku Republike Hrvatske (DZS RH 2002). *Popis stanovništva, kućanstva i stanova 2001. godine*. Zagreb.

Državni zavod za statistiku Republike Hrvatske (DZS RH 2003). *Stanovništvo Republike Hrvatske po naseljima 1857–1991*. Zagreb.

Državni zavod za statistiku Republike Hrvatske (DZS RH 2013). *Popis stanovništva, kućanstva i stanova 2011. godine*. Zagreb.

Enti i Statistikës i Kosovës (SAK 2013): *Rezultatet paraprake – Qershor 2011*. Prishtinë.

Federalni Zavod za Statistiku Bosne i Hercegovine (FZS BIH 1994). *Popis stanovništva po naseljenim mjestima 1991*. Sarajevo.

Gelo, Jakov, Crkvenčić, Ivan, Klemenčić, Mladen (ur.) (1998). *Narodnosni i vjerski sastav stanovništva Hrvatske 1880–1991 po naseljima*. Zagreb: DZS RH.

Grečić, Vladimir (1975). *Savremene migracije radne snage u Evropi*. Beograd: Institut za međunarodnu politiku i privredu.

Harvey, David (2005). *A brief history of neoliberalism*. Oxford: Oxford University Press.

Hobsbawm, Eric, Ranger, Terence (ur.) (1983). *Invention of Tradition*. Cambridge: Cambridge University Press.

Ibn Haldūn (2009 [1372]). *Muqaddima [orig. Uvod]*. Ljubljana: Krtina.

Josipovič, Damir (2006). *Učinki priseljavanja v Slovenijo po drugi svetovni vojni*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.

Josipovič, Damir (2012). Instrumentalizacija etničnosti znotraj večnacionalnih držav: Primer kolonizacije Slovencev v Avstro-Ogrskem delu nekdanje Jugoslavije. *Dve domovini/Two Homelands* 35, 135–148.

Josipovič, Damir, Kržišnik Bukić, Vera (2010). Slovensko-hrvaški obmejni prostor: Etnične vzporednice med popisi prebivalstva po letu 1991. Ljubljana: Inštitut za narodnostna vprašanja.

Kalc, Aleksej, Milharčić Hladnik, Mirjam, Žitnik Serafin, Janja (2020). *Doba velikih migracij na Slovenskem*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.

Klinar, Peter (1976). Mednarodne migracije – sociološki vidiki mednarodnih migracij v luči odnosov med imigrantsko družbo in imigrantskimi skupnostmi. Maribor: Založba Obzorja.

Klinar, Peter (1985). *Mednarodne migracije v kriznih razmerah*. Maribor: Založba Obzorja.

Klinar, Peter (1993). Kontinuiteta prisilnih migracij. *Teorija in praksa* 30/7–8, 615–624.

Központi statisztikai hivatal (MNS). *Népszámlálás 1880–1910*. Budapest.

Kraljevina Jugoslavija: Opšta Državna Statistika (KJ ODS 1932). *Definitivni rezultati popisa stanovništva od 31. januara 1921. god.* Sarajevo.

Kraljevina Jugoslavija: Opšta Državna Statistika (KJ ODS 1938). Definitivni rezultati popisa stanovništva od 31. marta 1931. godine, knjiga II: Prisutno stanovništvo po veroispovesti. Beograd.

Krallert, Wilfried (1941). *Volkstumskarte von Jugoslawien.* Berlin: Statistische Amt.

Krallert, Wilfried (1943). *Die Gliederung der Bevölkerung des ehemaligen Jugoslawien.* Wien: Selbstverlag des Publikationsstelle.

Kržišnik Bukić, Vera (1992). O Slovencih na območju Jugoslavije izven Slovenije po popisih prebivalstva 1921–1991. *Razprave in gradivo* 26–27, 172–199.

Kržišnik Bukić, Vera (1997). Slovenci južno od Kolpe: Portret. *Večer* 53, 242 (18. 10.), 35.

Kržišnik Bukić, Vera (2003). Slovenci v Hrvaški, Bosni in Hercegovini, Srbiji in Črni gori ter Makedoniji med preteklostjo in sedanjostjo. *Traditiones* 32/2, 117–135.

Lazanin, Sanja (2008). Etničke i konfesionalne skupine u istočnoj Slavoniji i zapadnom Srijemu u 18. i početkom 19. stoljeća. *Razprave in gradivo* 56–57, 190–211.

Lukšič Hacin, Marina (1999). *Multikulturalizem in migracije.* Ljubljana: Založba ZRC.

Lukšič Hacin, Marina (2016). Theorizing the concept of multiculturalism through Taylor's 'politics of recognition'. *Dve domovini/Two homelands* 44, 79–91.

Malačič, Janez (2000). *Demografija – teorija, analiza, metode in modeli.* Ljubljana: EF.

Matvejevič, Predrag (1987). O stanovitim odnosima »horvato-serbščine« in slovenščine, V: Klinar et al. *Slovenija v jugoslovanski federaciji.* Ljubljana: FSPN, 113–126.

Melik, Anton (1958). *Jugoslavija: Geografski pregled.* Ljubljana: DZS.

Milharčič Hladnik, Mirjam (2020). Nočemo se spominjati, da so bili migranti naši predniki. *Sobotna priloga, Delo*, 11. 4. 2020.

Österreichische Amtstatistik (ÖAS). *Bevölkerungszählungen 1880–1910.* Wien.

Petrović, Ruža (1987). *Migracije u Jugoslaviji i etnički aspekt*. Beograd: Istraživačko-izdavački centar SSO Srbije.

Republički zavod za statistiku Republike Srbije (RZS RS): *Popisi stanovništva, domaćinstava i stanova 2002, 2012*. Beograd.

Rokkan, Stein (2000). *Staat, Nation und Demokratie in Europa*. Frankfurt: Suhrkamp.

Savezni Zavod za Statistiku SFRJ (SZS SFRJ 1971) Lica na privremenom radu u inostranstvu prema popisu stanovništva i stanova 1971, *Statistički bilten 679*. Beograd.

Sémelin, Jacques (2009). *Očistiti in uničiti: Politične rabe množičnih pobojev in genocidov*. Ljubljana: Modrijan.

Simeunović, Vladimir (1964). Stanovništvo Jugoslavije i socijalističkih republika 1921–1961. godine – Ukupno stanovništvo, polna i starosna struktura. *Studije, analize i prikazi, sveska 22*. Beograd: Savezni zavod za statistiku.

Statistični urad Republike Slovenije (SURS): Popisi prebivalstva, gospodinjstev in stanovanj 1948, 1953, 1961, 1971, 1981, 1991, 2002, 2011. Ljubljana.

Šircelj, Milivoja, Tršinar, Irena (ur.) (1996). *Prebivalstvo Slovenije: predlog nove definicije prebivalstva Slovenije. Razvojna vprašanja statistike 8*. Ljubljana: Statistični urad Republike Slovenije.

Šumi, Irena (2000). *Kultura, etničnost, mejnost: Konstrukcije različnosti v antropološki presoji*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.

Zavod za statistiku Crne gore (MONSTAT). *Popisi stanovništva 2002, 2011*. Podgorica.

II. POLITIČNI, EKONOMSKI IN DRUŽBENI VIDIKI MIGRACIJ NA SLOVENSLEM PO DRUGI SVETOVNI VOJNI

MARINA LUKŠIČ HACIN¹

¹ Dr. sociologije, izredna profesorica, Univerza v Novi Gorici, znanstvena svetnica, Inštitut za slovensko izseljenstvo in migracije ZRC SAZU, Novi trg 2, SI-1000 Ljubljana; luksic@zrc-sazu.si – Rezultati so nastali v okviru raziskovalnega projekta »Socialna, gospodarska in kulturna zgodovina slovenskega izseljenstva 1945–2015« (J5-8246) ter programske skupine »Narodna in kulturna identiteta slovenskega izseljenstva v kontekstu raziskovanja migracij« (P5-0070).

OD POLITIKE REVANŠIZMA DO AMNESTIJE IN LIBERALIZACIJE²

V prvem delu se osredinjam na migracijsko/selitveno dinamiko v Republiki Sloveniji (kot delu Jugoslavije) takoj po drugi svetovni vojni, točneje od medvojnih razmer in konca vojne tja do liberalizacije jugoslovanske politike na področju mednarodnih selitev, ki se jo povezuje z amnestijo leta 1962 in s prvim bilateralnim sporazumom o delovnih migrantih z Avstrijo leta 1963. To obdobje je bilo pod močnimi vplivi mednarodnih razmerji sil iz časa druge svetovne vojne in njihovega spreminjanja takoj po vojni, ko so se nekdanji zavezniki vse vidneje razhajali in sta se postopno najavljali blokovska delitev sveta ter prehod medvojnih zavezništev v kompetitivnost in na koncu v hladno vojno med vzhodnim in zahodnim blokom. V primeru Jugoslavije moramo temu dodati še razhod v času Informbiroja, ki je Jugoslavijo preusmeril na iskanje tretje poti zunaj blokovske uvrščenosti, ko je postala ustanovna članica Gibanja neuvrščenih. Vse to pa je odločujoče zaznamovalo tudi razmere, v katerih se je odvijala migracijska/selitvena dinamika pri nas.

Medvojno uničene, porušene države so se postopno obnavljale – od neposredne prenove primarnih bivalnih pogojev za prebivalce do ponovne gradnje družbenih/državnih podsistemov, ki so potrebni, da država sploh obstaja (gospodarstvo, šolstvo, zdravstvo, kulturna dejavnost itn.), ter njihova nadgradnja v mednarodna (ne)sodelovanja in izmenjave med državami na globalni ravni. Hkrati pa je bilo takoj po vojni na mednarodni ravni treba urediti tudi vprašanje meja. Za Slovenijo kot severno republiko Jugoslavije, ki je mejila na Avstrijo, Italijo in na Madžarsko, je bil ta postopek izjemnega pomena. Meja z Madžarsko je bila sorazmerno hitro določena, urejanje meja z Italijo in Avstrijo pa je trajalo dobro desetletje, to je vse do Pogodbe o Avstriji iz leta 1955 in Londonskega sporazuma (1954). Obmejna negotovost in ponovne »selitve meja« so kreirale dodatne pomembne okoliščine, ki so spodbudile selitve posameznikov, skupin ali celo populacij: etnično in ideološko različno opredeljenih – samoopredeljenih, družbeno opredeljenih ali politično prepoznanih za »pomembno drugačne«, takoj po vojni označenih s pojmom sovražniki. Še leta po vojni se v besedišču obdrži iz vojne izvirajoči pojem »sovražnik« na ravni političnega in tudi vsakdanjega življenja, ki je pomembno orodje (politične) stigmatizacije, razčlovečenja ter izključevanja posameznikov in skupin iz družbe. Vpetost v medvojne in povojne intenzivne

² Razdelek 1 je nadgradnja članka *Političnost migracij po drugi svetovni vojni – od politike revanšizma do amnestije* (Lukšič Hacin 2019), ki je bil kot rezultat projekta objavljen v Dveh domovinah.

lokalne, medrepubliške in mednarodne razmere je v Republiki Sloveniji pomembno vplivala tudi na selitveno dinamiko, notranjo in mednarodno.

MEDVOJNA IN POVOJNA PREHAJANJA, ODHAJANJA IN IZGONI

Druga svetovna vojna je močno posegla v selitve ljudi po Evropi in svetu, podobno kot prva svetovna vojna, in to le dobri dve desetletji po njeni sklenitvi. Divjanje vojn po vsem svetu je med drugim povzročilo globalne selitve vojske, izgone prebivalcev, deportacije, nasilna trpanja ljudi v taborišča prisilnega dela, ko je bila delovna sila plen, in množično pobijanje ter beg ljudi v hipotetično varnejše dele sveta. Ocenjuje se, da je bilo samo med nemško vojaško ekspanzijo 1939–1943 iz vse Evrope 30 milijonov beguncev, izgnancev in deportirancev, kar je bilo 5 % vsega evropskega prebivalstva. Do konca vojne je ocena, da se je ta številka dvignila na 50–60 milijonov, kar je več kot 10 % takratnega evropskega prebivalstva (Bade 2005: 312–330).

»V drugi svetovni vojni in po njej je v grobem mogoče razločevati štiri skupine prisilnih migrantov, čeprav so se večkrat prekrivale: 1. begunci z bojnih območji, evakuiranci in tisti, ki so bežali pred napredujočimi četami; 2. zajeti in deportirani med vojno: prisilni delavci, predvsem v nemškem vojnem gospodarstvu, vojni ujetniki, »preseljeni« ali deportirani del lastnega ali tujega prebivalstva; 3. *displaced persons* takoj po vojni, ki so bili v Nemčiji večidel »tujci delavci« nacionalsocialističnega vojnega gospodarstva; 4. na koncu vojne in po njej pregnanci z nekdanjih vzhodnih območji nemškega rajha in z nemških naselitvenih območji v vzhodni, vzhodnosrednji in jugovzhodni Evropi« (Bade 2005: 313).

Vse to se je dogajalo tudi v Sloveniji oziroma (večetnični) Jugoslaviji, katere del je bila. V Sloveniji je bila intenzivnost toliko večja, ker smo bili Slovenci tarča genocidne in etnocidne politike vseh treh okupatorskih sil: Nemčije, Italije in Madžarske.

»Vsi trije okupatorji med drugo svetovno vojno so imeli enoten cilj: izničiti Slovence kot narod (izvesti etnicid). Nemški načrti so imeli tri bistvene dele, in sicer: množičen izgon Slovencev, množično kolonizacijo Nemcev na slovenskem ozemlju, popolno ponemčenje ostanka prebivalstva. [...] Madžari so več tisoč Slovencev, ki so se v Prekmurje priselili med obema vojnoma in narodno zavedne Prekmurce večinoma deportirali v koncentracijsko taborišče Sárvar. [...] V t. i. Ljubljanski pokrajini pod italijansko oblastjo je bilo interniranih in v koncentracijska taborišča poslanih približno [...] 7–9 % prebivalstva« (Repe 2010: 245).

Takoj po nemškem anšlusu se je najprej začel nov val prebegov iz avstrijskega dela slovenske manjšine na Koroškem in drugih delov Avstrije v Slovenijo/Jugoslavijo. Po začetku druge svetovne vojne v Jugoslaviji pa je nemški okupator v Sloveniji v prvem valu aretacij, pregonov in streljanja talcev najprej zajel prav zgoraj omenjene prebežnike iz Avstrije, zlasti vodilne v emigrantskih organizacijah (Grafenauer 2010: 479). Med nasiljem, ki so ga od leta 1941 do konca vojne preživljali ljudje in pred katerim so bežali, naj izpostavim nasilne deportacije našega prebivalstva v Nemčijo, Italijo, na Hrvaško, v Srbijo, Bosno in Hercegovino in drugam³. Številni so bili nasilno odpeljani v delovna in koncentracijska taborišča v Italiji in Nemčiji. Pogosto so jim odvzeli otroke (Drnovšek 2001a: 2; Kržišnik Bukić 2004; Dolinšek Divčić 2001). Etnično gledano, so bili poleg Slovencev še večjemu pogromu izpostavljeni zlasti Judje (Toš 2010; Bade 2005: 321–326) in Romi. Del nemške raznarodovalne kolonialne politike v predelu Slovenije, ki ga je okupirala Nemčija, je bila tudi preselitev večine Kočevarjev, ki so se v kontekstu italijansko-nemških usklajevanj okupacijskih politik iz Kočevske večinoma preselili na Štajersko (Ferenc 2010) in se tam naselili na izpraznjene domove slovenskih izgnancev. Opisana razmerja in nasilja so nadaljevanje nerešenih globalnih kolonialnih ambicij iz prve svetovne vojne. Z njimi so se nadaljevale stare in/ali vzpostavljale nove sovražnosti, te pa so porajale nove ekstremne konflikte in vzajemna revanšistična medvojna in povojna razmerja, ki so na lokalni in globalni ravni kreirala ključne dejavnike migracijske/selitvene dinamike v povojnem času.

Po koncu vojne so se milijonske prisilne selitve nadaljevale (Bade 2005: 313). Podobno kot po prvi svetovni vojni je tudi po drugi prihajalo do intenzivnih premikov (odhodov, prihodov in vračanj) prebivalstva, ki so bili vzročno-posledično povezani z dogajanjem med vojno. Bade izpostavlja predvsem beg in izgon Nemcev, znotraj tega tudi nemških manjšin, na koncu vojne in po njej iz vzhodnosrednje in jugovzhodne Evrope, kar je povzročilo, da so se pozneje na izpraznjena območja priselili drugi prebivalci (2005: 327–330).

»Na območju rajha vzhodno od Odre in Nise in v vzhodni, vzhodnosrednji in jugovzhodni Evropi je leta 1939 živel 18 milijonov Nemcev in folksdojčarjev. Približno 14 milijonov jih je v zadnjem obdobju vojne zbežalo na zahod. O bilanci tega milijonskega bega, pregona in deportacij govorijo podatki iz popisa prebivalstva v Zahodni in Vzhodni Nemčiji leta 1950« (Bade 2005: 327).

³ V Srbijo je bilo deportiranih okoli deset tisoč Slovencev (Kržišnik Bukić, 2004, 549–550), v Bosno in Hercegovino pa okoli pet tisoč (Dolinšek Divčić, 2001, 302). Po koncu druge svetovne vojne se je večina deportirancev vrnila v Slovenijo.

Iz Slovenije/Jugoslavije so zaradi neposredne življenjske ogroženosti bežali tudi pripadniki poražene vojske, ki so sodelovali z Nemci. Iz strahu pred zmagovalci so bežale tudi njihove družine. Pridružil se jim je tudi del civilnega prebivalstva, ki se je umikal zaradi močne psihoze strahu pred novo politično (socialistično) oblastjo. Skupaj so odhajali v begunska taborišča v Avstrijo in Italijo (Švent 2007). Švent navaja, da je takoj po drugi svetovni vojni naš prostor zapustilo okoli 20.000 ljudi (1991: 155). Med njimi je bil velik delež intelektualcev, zlasti univerzitetnih učiteljev. Povojnim beguncem v taboriščih se je pridružil še del Slovencev, ki se zaradi političnih, verskih, osebnih ali kakih drugih zadržkov ni želel vrniti domov: vojni ujetniki, interniranci, delavci, med vojno prisilno odvedeni na delo v Nemčijo, ter študentje z italijanskih in drugih univerz (Drnovšek 2010: 256).

Med prebivalstvom, ki je bežalo iz Slovenije/Jugoslavije, naj izpostavim položaj tistih manjšinskih (etničnih) populacij, ko je bila razglašena njihova skupinska (so)odgovornost za okupatorska ravnanja med drugo svetovno vojno in za »kolektivno kolaboracijo« z njimi. Mednje so sodili tudi tisti Kočevarji, ki so se v začetku vojne vključili v nemški »kolonizacijski program preseljevanja«⁴ s Kočevske na Štajersko. Ob koncu vojne so se skoraj vsi umaknili v begunska taborišča v Avstrijo (Ferenc 2010: 532) in postali razseljene osebe. Sicer pa se je v odnosu do nemške manjšine konec leta 1946 začela aktivna (jugoslovanska) revanšistična in »konfiskacijska« politika na Slovenskem; začeli so se izgoni, med njimi tudi ljudi s starojugoslovanskim državljanstvom (Drnovšek 2010: 258). Že pred tem so se dogajali pobegi in izselitve prebivalcev nemškega izvora, predvsem od konca novembra 1944, ko je predsedstvo Avnoja uzakonilo zaplembe (konfiskacije) in podržavljenje zaplenjene sovražnikove lastnine – t. i. »patriotična nacionalizacija«. Za razlašanje z zaplembami brez odškodnine je bila odločilna etnična (narodna) pripadnost (*Slovenska kronika* 1996: 119). Odlok je bil usmerjen predvsem proti Nemcem, jugoslovanskim in rajhovskim državljanom, in proti tistim, ki so z njimi sodelovali med okupacijo. »Odnos do nemške manjšine je na seji glavnega odbora OF Slovenije 15. decembra 1945 jasno določil Boris Kidrič: 'Nemška manjšina pri nas ne bo imela nobene pravice, ker je ne bo!'« (Drnovšek 2010: 260).

Ker Jugoslavija pri sistematični, med zavezniškimi silami mednarodno dogovorjeni preselitvi nemške manjšine iz nekaterih vzhodnoevropskih držav ni bila upoštevana (konferenca v Potsdamu julija in avgusta 1945), so jih jugoslovanski obmejni organi prisilili k nezakonitemu

⁴ Več o nemškem kolonizacijskem planu gl. Repe 2010: 245–256.

prestopu meje (Drnovšek 2010: 260). Etnična pripadnost je bila takoj po vojni tudi sicer med pomembnimi dejavniki političnega revanšističnega odnosa do določenih manjšinskih populacij. V prvih povojnih letih so bili številni pripadniki italijanske, nemške in madžarske manjšine iz Slovenije izgnani kot »sovražni elementi« (Gombač 2005: 50–55; Le Normand 2019: 371–374). Komisije za ugotavljanje zločinov okupatorjev in njihovih pomagačev v Republiki Sloveniji so prenehale delovati konec leta 1947. Leto pozneje so delo komisij na državni jugoslovanski ravni prevzeli organi za notranje zadeve (Drnovšek 2010: 257).

Zaradi izida druge svetovne vojne so bili na obmejnih območjih Slovenije/Jugoslavije pričakovani tudi procesi »selitev meja« s sosednjimi državami. Pričakovanja selitev meja so poleg izgonov in pobegov povzročila dodatna intenzivna večletna etnično obeležena preseljevanja ljudi na (nova) obmejna območja Slovenije/Jugoslavije z Italijo, Avstrijo in z Madžarsko. Meje z Madžarsko so bile sorazmerno hitro določene, urejanje meja z Avstrijo in Italijo pa je trajalo dobro desetletje. Dogovori o mejah so se leta 1946 začeli s Pariško mirovno konferenco, dokončno pa so bili z Italijo potrjeni šele leta 1954 (Londonski memorandum), z Avstrijo pa leta 1955 (Avstrijska državna pogodba). Poleg drugih političnih in ideoloških razhajanj štirih državnih politik (Avstrija, Italija, Jugoslavija, Madžarska), ki so se v tem času z različnimi stališči in pozicijami vpenjale v globalna razmerja sil, je bilo desetletno nejasno obmejno stanje dodatni dejavnik, ki je določal jugoslovansko migracijsko politiko in oteževal normalizacijo obmejne migracijske dinamike.

Pri razmisleku o jugoslovansko-avstrijski dinamiki ne smemo pozabiti, da je bilo vojno stanje z Avstrijo odpravljeno šele januarja 1951 in da je bila Avstrija, vse do Pogodbe o Avstriji iz leta 1955, razdeljena na štiri zasedbene cone. Povojne razmere vzdolž celotne jugoslovansko-avstrijske meje, tj. slovenske severne meje, so se bistveno izboljšale šele s podpisom Meddržavnega sporazuma o rešitvi dvolastniškega vprašanja in Sporazuma o obmejnem prometu oseb (1953). Meja med FLRJ in Avstrijo je bila sicer določena na konferenci zunanjih ministrov v Parizu (1947), ko je bilo sklenjeno, da ostane takšna, kot je bila januarja 1938, dokončno pa je bila potrjena šele, ko je Avstrija leta 1955 dobila državno samostojnost z Avstrijsko državno pogodbo (Nećak 1985; Božič 2010).

Temu dodajmo še dejstvo o begunskih taboriščih v Avstriji, kamor so se zatekli povojni begunci iz Slovenije, takrat prepoznani kot medvojni kolaboranti okupatorjev oziroma pozneje poimenovani kot sovražna politična jugoslovanska emigracija. Njihova prisotnost onkraj meje je kar nekaj let vplivala na pripisovanje velikega pomena državni meji tudi z

varnostnih vidikov zaščite pred t. i. sovražnimi elementi in njihovim potencialnim vračanjem. Le Normand izpostavlja, da je bila sovražnost tudi realno dejstvo in ne le politična utvara takratnega jugoslovanskega vladajočega režima. T. i. jugoslovanska, znotraj tega tudi slovenska, sovražna emigracija se je zunaj jugoslovanskega prostora organizirala že v taboriščih v Italiji in Avstriji ter pozneje po številnih državah priselitve, v katerih je vsa leta do njenega razpada aktivno delovala proti FLRJ (pozneje SFRJ); ekstremne oblike so segale vse do terorističnega delovanja po svetu pa tudi terorističnih prihodov v prostor Jugoslavije (2019: 376, 385–388). Iz taborišč so se začeli po svetu razseljevati šele po letu 1947, njihovo razseljevanje pa je trajalo vse do leta 1951. Švent navaja, da so večje kolonije političnih emigrantov nastale v Argentini, sledijo ZDA, Kanada, Avstralija in države zahodne Evrope (1991, 2007). Sami so se ves čas do današnjih dni opredeljevali za begunce, nekateri za pregnance, uradna povojna jugoslovanska politika pa jih je označevala za sovražno politično emigracijo.

Medvojna vloga Avstrije kot zaveznice okupatorskih sil in povojna pomoč beguncem – kolaborantom oziroma sovražnikom – sta bila negativna dejavnika pri urejanju meddržavnih odnosov tudi z vidika potencialne čezmejne migracijske (delovne) dinamike. Hkrati pa se je FLRJ po Informbiroju leta 1948 znašla v politični in gospodarski blokadi prek zveze socialističnih držav. Pri iskanju novih gospodarskih in političnih zavezništev se je za morebitna gospodarska sodelovanja ozirala tudi prek severne meje v Avstrijo. Zbliževanje z Avstrijo, ki je vplivalo tudi na uradna, vse bolj liberalna jugoslovanska stališča do čezmejne migracijske dinamike, je pripeljalo do bilateralnega sporazuma o zaposlovanju jugoslovanskih delavcev v Avstriji (1963).

Podobno kot z Avstrijo so bili kompleksni tudi jugoslovansko-italijanski odnosi. Iz dela Primorske, ki je bil kot del razpadle Avstro-Ogrske po prvi svetovni vojni priključen Italiji⁵ in je po drugi svetovni vojni ponovno pripadel Sloveniji/Jugoslaviji, so se pred drugo svetovno vojno priseljeni Italijani začeli umikati že po letu 1943 (Drnovšek 2010: 258), ko je Italija podpisala kapitulacijo. Po vojni se je migracijska dinamika zaradi vseh dogajanj še

⁵ Z Rapalsko pogodbo (1920) je Primorska dokončno prišla pod Italijo. Na anektiranem ozemlju je bila kmalu ustanovljena samostojna upravna enota Julijska krajina, že takoj po vojni pa se je na različne načine začela postopna italijanizacija območja (Pelikan 2010: 367). Pred tem so leta 1918 »nove oblasti izgnale vse bivše državljane Avstro-Ogrske, ki v Julijski krajini niso imeli stalnega bivališča, druge je italijanska oblast uradno izgnala z zavrnitvijo pravice do državljanstva, kar je posebej prizadelo intelektualce« (prav tam: 369).

intenzivirala. Začel se je množični odhod Italijanov z ozemelj, ki jih je zasedla jugoslovanska narodnoosvobodilna vojska (Gombač 2005: 10). Razlogi za odhod so bili številni: politične in etnične narave, ko so odhajali tisti, ki so bili razglašeni za »sovražnike ljudstva«; ekonomske in socialne narave, ko so odhajali premožni, potencialni »razredni sovražniki« na eni in revni prebivalci na drugi strani. Pri prebivalstvu italijanskega izvora, ki je bilo v veliki meri del premožnejših slojev, je prišlo do prekrivanja dejavnikov (Kalc 2019: 150). To je delno primerljivo z že omenjeno situacijo pri premožnejših pripadnikih nemške manjšine, a se primera zaradi systemskega izгона zadnjih tudi zelo razlikujeta. V prvih povojnih letih so se z obmejnih območij v Italijo selili tudi številni Slovenci, in to vse do implementacije mirovne pogodbe z Italijo (1947), po kateri je Jugoslavija/Slovenija močno omejila možnosti prehajanja meje (Troha 2010: 433–441). Leta 1947 je bila namreč na podlagi pariške mirovne pogodbe Primorska priključena k Sloveniji v okviru takratne FLRJ. Hkrati pa je bilo na širšem območju Trsta in v delu severne Istre ustanovljeno Svobodno tržaško ozemlje, ki je bilo vir zaostrovanj odnosov med Italijo in Jugoslavijo. Po Pariški mirovni konferenci so začeli odhajati prebivalci iz Pulja in drugih istrskih mest ter s podeželja.

»V majhnem žepku na severozahodu istrskega polotoka, ki ga je predstavljala cona B Svobodnega tržaškega ozemlja (STO) pod upravo Vojaške uprave jugoslovanske armade (VUJA), pa do množične izselitve ni prišlo. Tam so Italijani, Slovenci in Hrvati še naprej živeli skupaj, čeprav je med temi nacionalnimi skupinami zeval globok prepad« (Gombač 2005: 10).

Omenjena situacija je trajala do sprememb, ki jih je prinesel Londonski sporazum leta 1954. Po drugi strani pa so se med letoma 1949 in 1952 v Trst in Gorico vračali Slovenci – pregnanci, ki so med obema svetovnima vojnoma iz Italije pred fašizmom zbežali v (prvo) Jugoslavijo. Med njimi je bil velik del izobražencev. Zaradi naklonjenosti jugoslovanstvu in socialistični ureditvi pa so se v cono B priseljevali tudi posamezniki iz cone A (Drnovšek 2010: 269; Kalc 2019: 155).

Med letoma 1947 in 1954 je bilo pri svetovnih povojnih političnih velesilah »v igri« več scenarijev v povezavi z usodo Svobodnega tržaškega ozemlja; nekateri so upoštevali tudi etnične raznolikosti. V enem izmed scenarijev so Američani in Angleži, ki so podpirali italijanske ambicije, zagovarjali priključitev celotnega območja Italiji, po ruskem scenariju pa naj bi se to ozemlje v celoti integriralo z Jugoslavijo, pri čemer naj bi Trst ostal avtonomna cona (Pirjevec v Čebren Lipovec 2019: 201). Leta 1954 je Londonski sporazum »sklenil

zgodbo« Svobodnega tržaškega ozemlja z njegovo razdelitvijo med Jugoslavijo in Italijo (Kalc 2019: 151) ter povzročil novo intenzivno obmejno selitveno dinamiko. Poleg politične propagandne dejavnosti, ki sta jo izvajali obe državi ter tako vplivali na opredelitve in selitve prebivalstva, je bila dodaten dejavnik uradna odločitev o možnostih zamenjave državljanstva. Prebivalcem STO je bila namreč dana pravica do svobodne izbire državljanstva. Lahko so se opredelili za italijansko državljanstvo, a so se morali v roku enega leta, ki je bil nato podaljšan še za eno leto, izseliti v Trst in druge dele Italije. Pod enakimi pogoji so se lahko opredelili za jugoslovansko državljanstvo in selitev v Jugoslavijo. Temu so sledile radikalne posledice. Večina prebivalstva italijanskega etničnega izvora se je z ozemlja, ki je pripadlo Jugoslaviji (cona B), do leta 1957 preselila v Italijo. Pridružil pa se jim je tudi del prebivalcev slovenskega in hrvaškega izvora, ki se ni strinjal z novo socialistično ureditvijo (Gombač 2005: 11, 87–88; Kalc 2019: 146). V populaciji, ki se je izselila, je bilo 70 odstotkov ljudi italijanskega izvora, 30 odstotkov pa pretežno slovenskega in manj hrvaškega (Kalc 2019: 146). Množična preselitev je pustila posledice v izvornem okolju in okolju sprejema.

Posledice za izvorno okolje koprškega okraja so povezane z dejstvom, da so odhajali staroselci, večina med njimi italijanskega izvora. Od konca vojne do leta 1957 je območje zapustilo skoraj 53 odstotkov predvojne populacije. Hkrati pa so prihajali novi prebivalci. Priseljenci so prihajali iz notranjosti Slovenije ali drugih jugoslovanskih republik, kar je povsem spremenilo dotedanjo zgodovinsko konstituirano etnično, kulturno in socialno krajino (Kalc 2019: 151–154).

Posledice so bile vidne tudi v okolici sprejema, to je v tržaški družbi, ki je bila v tistem času v globoki krizi in je bil prihod velikega števila ljudi dodatno družbeno breme (Gombač 2005: 11). V Trst in okolico se je takrat doselilo okoli 65.000 beguncev iz Istre. Hkrati pa je Trst in delno Goriško zajelo še močno prekooceansko izseljevanje, ki je bilo posledica gospodarske krize. Po odhodu Angloameričanov so ljudje izgubili delo. Sledila je psihoza nezadovoljstva in razočaranja, tudi političnih napetosti, kar je na koncu kulminiralo tudi v nezaupanje v italijansko državo. Pri tem je pomembno dejstvo, da je italijanska vlada sistematično podpirala izseljevanje z obmejnega območja (slovenske manjšine), ki je imelo zanjo strateški politični pomen. Aktivna podpora izseljevanju je segala nazaj v leto 1946, ko so številni že odhajali v Švico, Luksemburg in drugam, največ pa v Belgijo in Francijo, saj je italijanska vlada z njima podpisala pogodbe o t. i. izvozu delovne sile (Drnovšek 2010: 260; Kalc 2002: 121–122). Italijanske oblasti so ruralno periferijo in suburbane dele Trsta z večinskim slovenskim (delavskim) prebivalstvom razumele kot območje »levičarskih slovenskih

komunistov«, zaničevalno poimenovanih tudi »slavokomunisti«, ali »antiitalijanskih« sil in so spodbujale izseljevanje slovenskega prebivalstva. Hkrati je potekalo ekspanzijsko poseljevanje Trsta z novimi priseljenci – begunci oziroma izgnanci (ezuli/optanti), ki ga lahko razumemo tudi kot primer »nacionalne bonifikacije« ali italijanizacije velikega dela tržaškega prostora (Volk v Čebren Lipovec 2019: 205). Poudariti pa moramo, da so na obmejnih (manjšinskih) območjih, s katerih so se izselili prebivalci manjšinskih populacij, z revanšizmom prežeti družbeni in politični procesi potekali na obeh straneh meje. Z mednarodnega stališča in s stališča državnih meja sta potekala vzajemna procesa slovenizacije in italijanizacije manjšinskih prostorov (Čebren Lipovec 2019: 213). V obdobju 1945–1956 se je populacija prebivalcev italijanskega izvora zmanjšala za 92 odstotkov (Kalc 2019: 149). Prebivalstvo italijanskega izvora, ki je ostalo, je ne glede na svoj ustavni status narodne manjšine postalo marginalizirano v javnem življenju (Čebren Lipovec 2019: 206). Migracije, izselitve in priselitve so bile v tem času intenzivno vpete v vzajemna revanšistična ravnanja hegemonskih razmerij moči.

MEDVOJNA IN POVOJNA PRIHAJANJA IN VRAČANJA

Do zdaj sem o selitveni dinamiki na Slovenskem ob koncu druge svetovne vojne pisala predvsem skozi prizmo odhajanj in izgonov. Po drugi strani pa so v tem času ljudje tudi prihajali oz. se vračali. Iz drugih jugoslovanskih republik ali različnih bolj ali manj oddaljenih delov sveta so se vračali vojaki, ki so se borili v vrstah zmagovalne strani. Postopoma so se začeli vračati vojni ujetniki. Med povratniki so bili tudi deportiranci in izgnanci, ki so preživeli nasilje v taboriščih ali vojno v okoljih, kamor so bili izgnani. To obliko povratništva uvrščamo v repatriacijo (Gombač 2006: 13). Povratništvo kot repatriacija se je po vojni nanašalo na vojne ujetnike, prisilno odpeljane delavce, civilne internirance v delovnih taboriščih in taboriščih smrti, zapornike, begunce, izgnance, nekdanje mobilizirance v nemško vojsko, ugrabljene otroke, torej na tiste, ki so bili prisilno preseljeni in so se vračali v domovino. Zanje je bila že med vojno ustanovljena Agencija Združenih narodov za pomoč in obnovo (1943), znana pod kratico UNRRA. Z njimi so sodelovale tudi jugoslovanske oblasti, ki so svojim prebivalcem pomagale pri vračanju (prav tam: 20).

Poleg repatriacije so se po vojni dogajala tudi »klasična vračanja«. Domov so prihajali delovni migranti, ki so se že v obdobju med obema svetovnima vojnama izselili iz Jugoslavije ali pred prvo svetovno vojno iz Avstro-Ogrske, ob nastanku nove države pa so se iz (ideološkega) simpatizerstva do nove politične ureditve vrnili domov. V virih najdemo

podatke, da se je med letoma 1945 in 1951 v Jugoslavijo vrnilo 16.128 oseb, od tega 3.914 iz Francije, 1.477 iz Nemčije, 1.053 iz Belgije, 1.119 iz držav sovjetskega tabora, 1.377 iz preostalih evropskih držav, 819 iz ZDA, 1.727 iz Kanade, 1.748 iz Argentine, 678 iz Brazilije, 569 iz preostalih ameriških držav, 1.250 iz Avstralije in 397 iz preostalih držav po svetu. Vrhunec vračanja je bilo leto 1948, ko se je vrnilo 5.933 oseb. Med njimi je bilo 52 odstotkov Hrvatov, 27,5 odstotka Slovencev, 10 odstotkov Srbov, 5,7 odstotka Makedoncev, 1,5 odstotka Črnogorcev in 3,3 odstotka preostalih. Junija 1950 so ugotavljali, da se je okoli 60 odstotkov izseljencev in povratnikov vrnilo v domovino z državljanstvom države, v kateri so živeli. Zlasti vestfalski povratniki so v preteklosti prevzeli nemško državljanstvo (Drnovšek 2010: 270–271).

»Domovina vas potrebuje, je bilo eno od gesel tistega časa« (Drnovšek 2010: 270). Pod tem geslom je med Slovenci/Jugoslovani po svetu potekala velika propagandna akcija za vrnitev, ki je bila povezana z obnovo razrušene domovine (prav tam). Pozitiven odnos državne in republiške politike do repatriacije in drugih povratnikov se kaže v aktivni pomoči. Ta je bila povezana tudi s posebnimi političnimi ustanovami, ki so bile uradno odgovorne za pomoč repatriirancem in drugim povratnikom. Takoj po vojni so bile v Sloveniji za propagandno dejavnost in informiranje starih izseljencev in repatriirancev odgovorne številne ustanove: Tiskovni urad pri Predsedstvu vlade, Ministrstvo prosvete (Oddelek za kulturne vezi z inozemstvom ter Oddelek za manjšinske in izseljeniške šole), Ministrstvo za delo (Odsek za izseljence) in Rdeči križ Slovenije. Ob vrnitvi jim je država pomagala pri prevozu v domovino, pridobivanju stanovanj in njihovi opremi, oskrbi z živili, menjavi deviz, urejanju socialnih zadev, iskanju zaposlitve, šolanju otrok itn. Pomembno vlogo pri tem je imelo Zvezno ministrstvo za delo (Drnovšek 2010: 268). Hkrati z odhajanjem in vračanjem pa se je že začela obnova razrušene države, kar je dodatno vplivalo na migracijsko dinamiko v slovenskem/jugoslovanskem prostoru.

OBNOVA IN PRESELJEVANJE PO JUGOSLAVIJI

Takoj po vojni so se medvojnimi dejavniki selitvene dinamike (povezanimi z globokimi političnimi konflikti in revanšizmom) pridružili povojni, ki so bili povezani s politično, z ekonomsko in ideološko vpetostjo Jugoslavije v mednarodne in medetnične odnose v srednji Evropi. Naj ob tem poudarim specifično selitveno dinamiko, ki se je na medrepubliški ravni v povezavi s procesi gradnje in obnove jugoslovanske države začela takoj po vojni. Že leta 1945 je Jugoslavija začela izvajati aktivno kolonizacijsko politiko. Vanjo so se delno vključili

tudi Slovenci (Josipovič 2014a: 75–76). Začela se je s pozivom Ministrstva za poljedelstvo Ljudske vlade Republike Slovenije septembra 1945, še pred začetkom agrarne reforme in notranje kolonizacije v Sloveniji. Do konca leta se je odzvalo 1.776 borcev, invalidov in žrtev fašističnega terorja, kar je bilo manj od načrtovanih selitev in je bilo razumljeno kot polovičen uspeh. Krivdo zanj so pripisovali propagandi slovenskega partijskega vodstva, ki je nasprotovalo izseljevanju iz slovenskega Primorja. Prva skupina slovenskih kolonistov je odšla proti Vojvodini novembra 1945 in se naselila v Gudurico (Lukić 2017: 47). Kolonizacijska selitvena dinamika več kot toliko Slovencev ni zajela. Tisti, ki so se odločili za odhod, so se v 96 odstotkih odločili za naselitev v južnem Banatu. Tako imenovani slovenski naseljski rajon je v največji meri zajel Gudurico, Veliko Gredo in Banatsko Plandište (prav tam: 48–52).

»Glavnina Slovencev se je v Vojvodino priselila v obdobju od sredine leta 1945 do sredine leta 1946, v obdobju kolonizacije Vojvodine. Naseljevali so se skupinsko, prihajali pa so z organiziranim transportom. Pretežno so to bili borci NOB, ki so med vojno izgubili vse premoženje, in razni poljski delavci (zlasti iz Prekmurja in Bele krajine), ki doma niso imeli svoje zemlje. Precej je bilo tudi ljudi, ki niso nikoli delali na zemlji, a jih je slab socialni položaj prisilil, da so se oprijeli kmetijstva. Velika večina se jih je naselila v Vršču ter okoliških naseljih ob romunski meji« (Cevc 2001: 314–315).

Kar nekaj se jih je že po par letih odločilo za vrnitev v Slovenijo, a ne v izvorni kraj, ampak so kot kraj priselitve izbrali večja industrijska središča v Sloveniji. Kljub temu velja ocena, da je leta 1948 v vojvodini živelo 460 družin z 2.091 člani (Lukić 2017: 48–52; Cevc 2001: 315–316).

Obnova domovine je bila povezana še z drugimi oblikami preseljevanja po Jugoslaviji. Slovenija, ki je sodila med razvitejše jugoslovanske republike, je bila takoj po vojni intenzivno vključena v različne oblike pomoči nerazvitim republikam; ena izmed oblik pomoči je bil strokovni kader. Slovenski strokovnjaki, ki so bili »razposlani« po državi, so imeli vidno vlogo pri npr. graditvi železarn na Hrvaškem in v BiH, elektroenergetskih objektov v BiH in Črni gori, cementarnah v Srbiji in Makedoniji itn. (*Slovenska kronika* 1996: 145).

»Po drugi svetovni vojni in nastanku FLRJ je postala pomoč Slovencev kot strokovne delovne sile ponovno aktualna v obnovi in izgradnji Bosne in Hercegovine. Tako so Slovenci kot predvsem tehnični strokovnjaki, kvalificirani delavci, rudarji in

strokovnjaki drugih profilov aktivno sodelovali v drugi industrijski revoluciji Bosne in Hercegovine« (Dolinšek Divčić 2001: 302).

Druga oblika pomoči pri obnovah po Jugoslaviji, ki se je začela takoj po vojni in je bila povezana s kratkotrajnimi selitvami ljudi, so bile mladinske delovne brigade, ko so predvsem mladi iz vseh republik prostovoljno delali v drugih republikah. Mogoče lahko rečemo, da so bile delovne brigade specifična oblika sezonske delovne medrepubliške migracije, ki so v tej obliki trajale do šestdesetih let (pozneje, v sedemdesetih, so jih ponovno obudili z drugimi, negospodarskimi cilji).

Prvo brigado so organizirali za gradnjo železniške proge Brčko–Banovići (1946), kjer je delalo 6.220 Slovencev (vseh udeležencev je bilo več kot 60.000), drugo pa za gradnjo železniške proge Šabac–Sarajevo, kjer je sodelovalo 14.000 Slovencev. Do leta 1952 sta bila osnovna namena delovnih brigad neposredna obnova na temelju prostovoljnega, neplačanega dela in druženje mladih (študentov in dijakov) na zvezni ravni, kar naj bi krepilo bratstvo in enotnost, ki je bilo eno temeljnih načel medetničnega/mednarodnega sobivanja v federativni državi (Slovenska kronika 1996: 153–154). S pomočjo delovnih brigad je bila npr. zgrajena Nova Gorica. Njena gradnja se je začela decembra 1947, po odločitvi, sprejeti po sklenitvi mirovne pogodbe med FLRJ in Italijo, ko je stara Gorica pripadla Italiji ter je slovenski del Goriške ostal brez kulturnega in političnega središča. Prva stanovanjska naselja so bila zgrajena že spomladi 1950 (prav tam: 164). V novozgrajeno mesto so se, podobno kot v druga primorska mesta, priselili prebivalci iz celotne Jugoslavije. Poleg Nove Gorice naj kot novonastalo slovensko mesto omenim tudi Velenje, ki je leta 1963 postalo gospodarsko, kulturno in upravno središče Šaleške doline in katerega prvi priseljenci so bili sicer Slovenci, z naraščanjem industrije pa se je povečalo število prihodov prebivalcev iz drugih jugoslovanskih republik (prav tam: 243).

V izbranem obdobju so se ljudje zaradi različnih razlogov intenzivno preseljevali znotraj republik in na medrepubliški ravni. Odnos uradne politike do notranje selitvene dinamike je bil odprt oziroma – kadar so bile nujne za vzpostavitev in normalizacijo družbenega, gospodarskega in političnega sistema – je nekatere med njimi aktivno spodbujal. Celotna selitvena dinamika se je povezovala predvsem s pomembnim geslom o bratstvu in enotnosti znotraj etnične/narodne raznolikosti in mobilnost oziroma so bile začasne pa tudi trajnejše migracije med drugim razumljene tudi kot eden izmed načinov izvajanja in vzpostavljanja sožitja med ljudmi.

»NOVE« POVOJNE MEDNARODNE IZSELITVE

Iz dozrajšjega prikaza je razvidna pestra povojna migracijska dinamika. Neposredna konkretna dinamika in postopki v praksi, sploh prehajanje državnih meja, pa so bili odvisni tudi od postopnega vzpostavljanja državnega sistema. Pri tem se spomnimo, da so bile od leta 1945 do šestdesetih let meje med Jugoslavijo in Avstrijo sorazmerno zaprte, dovoljeni so bili le nadzorovani prehodi (Božič 2010), meje z Italijo so se bolj zaprle leta 1947 (Troha 2010: 437) in bile dokončno določene šele leta 1954, z Madžarsko pa so se odnosi zaostriili po Informbiroju leta 1948. Skladno s tem moramo upoštevati, da so bili različni tudi režimi (ne)zakonitega prehajanja državne meje s sosednjimi državami. Po Zakonu o gibanju na meji, ki je bil objavljen v Uradnem listu FLRJ novembra 1947, se je mejo lahko prestopalo na določenih mejnih prehodih in z veljavno pravno listino. Nezakoniti oziroma nedokumentirani prestopi državne meje so bili vse do leta 1951 opredeljeni kot kaznivo dejanje. Leta 1951 pa je prišlo do omilitve kaznovalne politike in so bili individualni, neorganizirani nezakoniti prehodi meje obravnavani kot prekrški. Poleg v prejšnjih razdelkih že omenjenih zakonitih prehajanj je prva leta po vojni prihajalo tudi do nedokumentiranih ali neregularnih prehajanj državnih meja. Ta prehajanja za čas po koncu vojne lahko razdelimo v dve obdobji: obdobje beguncev (o katerih sem že pisala), ki so odšli takoj ob koncu vojne in bili vse do razpada Jugoslavije (1991) razumljeni kot politična (sovražna) emigracija, in obdobje beguncev – prebežnikov, ki so odšli med letoma 1948 in 1961 in bili sčasoma »prekvalificirani« v kategorijo t. i. ekonomskih izseljencev (Drnovšek 2010: 279; Božič 2010). Populacija prebežnikov je v selitvenih študijah v Sloveniji slabše raziskana, med drugim tudi zaradi pomanjkanja podatkov. Ocene o razsežnosti povojnega prebežništva se zaradi več razlogov, predvsem pa zaradi sistematične nedokumentiranosti, zelo razhajajo. Poudarja se, da so bili to pretežno mladi ljudje delavskega izvora, ki so med razloge za odhod na jugoslovanski strani selektivno navajali ekonomske dejavnike in avanturizem, na npr. avstrijski strani pa politično situacijo v državi izvora, kar jim je zagotovilo posebno obravnavo (Božič 2010: 428).

Posebna skupina prebežnikov so tisti, ki so iz Slovenije/Jugoslavije zbežali zaradi ideoloških razhajanj po izključitvi Jugoslavije iz Informbiroja leta 1948. Posledica radikalnega mednarodnega političnega spora Jugoslavije s Sovjetsko zvezo in z zvezo socialističnih držav so bili tudi ideološki in politični obračuni s t. i. Informbirojevci znotraj Jugoslavije/Slovenije. To je sprožilo prebege posameznikov, pozneje označenih za politično emigracijo, v vzhodnoevropske države. Večina jih je prebegnila v letih 1948–1951, del pa jih je ob resoluciji ostal v tujini, npr. uslužbenci na jugoslovanskih diplomatskih predstavništvi ali

posamezniki na šolanju v Sovjetski zvezi. Tak odnos do Informbiroja traja do leta 1955, ko s Hruščovom pride do otoplitve odnosa med Jugoslavijo in Sovjetsko zvezo. Korenito spremembo odnosa pa prinese jugoslovanski Zakon o amnestiji: »Veliko razburjenje, upov in protestov med IB-emigracijo je sprožil Zakon o amnestiji (1962). Vzhodne države so preprečevale ali vsaj omejevale vrnitev emigrantov v Jugoslavijo in njihov tisk ni dajal nobene publicitete temu zakonu. Sklep poročevalca je bil, da IB-emigracija v tedanjih političnih razmerah v Sloveniji ni predstavljala posebnega političnega problema.« Leta 1968 so ugotavljali, da je bilo v vzhodnoevropskih državah 17.790 jugoslovanskih emigrantov, od tega samo 453 Slovencev, ki so se zatekli v Sovjetsko zvezo, na Madžarsko, Čehoslovaško in v Romunijo. Korenito spremembo odnosa do političnih emigrantov – Informbirojevcev – in s tem njihovega položaja je prinesel jugoslovanski Zakon o amnestiji leta 1962 (Drnovšek 2010: 261–262).

V petdesetih letih so poleg prebežništva ljudje odhajali zaradi združevanja družin. Leta 1950 so se pojavile želje po združevanju družin, katerih člani so bili zaradi različnih razlogov ločeni in so živeli v različnih državah po svetu. Jugoslovanske oblasti so v imenu združevanja družin dopuščale izselitev na podlagi vloženih prošenj. Te so najprej obravnavali po posamičnih primerih. Ko je leta 1952 Zvezni sekretariat za notranje zadeve izdal dekret o urejanju izselitve družinskih članov, otrok in staršev vseh vojnih ujetnikov in oseb, ki so med drugo vojno ali osvoboditvijo zapustili državo, je sledila sistemska ureditev postopkov. Prošnje za pridobitev potnih listov za sorodnike političnih emigrantov so še vedno obravnavali posamično, to je individualno (Drnovšek 2010: 260–261). Sredi petdesetih let je sledil nov val izseljevanja, ki je zajel družinske člane v tujini živečih emigrantov, pridružilo pa se jim je veliko slovenskih fantov, ki niso hoteli služiti vojaškega roka ali pa so nasprotovali političnemu sistemu v Sloveniji. V tem času lahko rečemo, da so se politični ali ideološki vzroki za odhod že prepletali z ekonomskimi (Slovenska kronika 1996: 99).

Do uradnega odprtja jugoslovanskih meja v šestdesetih letih so bili vsi, »ki so ilegalno ali legalno, to je s potnimi listi, zapustili Jugoslavijo, označeni kot begunci oziroma politični emigranti« (Drnovšek 2001a: 2). Med letoma 1955 in 1963 naj bi iz Slovenije prebegnilo 11.000 ljudi (Drnovšek 2001a: 5).

Vzporedno z opisanimi odhajanjem pa je v letih 1956 in 1957, po zatrtju madžarske vstaje, v Slovenijo (in druge dele Jugoslavije) pribežalo večje število madžarskih beguncev. V Sloveniji so bili nastanjeni v osmih begunskih taboriščih, lociranih v severovzhodnem delu

Slovenije. Za večino je bila Slovenija le »prehodna postaja na poti v tretjo državo«, nekaj pa jih je ostalo pri nas (Kovács 2017: 51–57).

Jugoslovanske meje so se v začetku šestdesetih let uradno odprle za izseljevanje. Začel je veljati Zakon o amnestiji (1962), ki je velik del do takrat prepoznane politične, sovražne emigracije 'prekvalificiral' v ekonomsko migracijo, s čimer se je tem ljudem odprla tudi možnost obiskovanja domačih, in Jugoslavija je leta 1963 podpisala sporazum o reguliranju zaposlovanja jugoslovanskih delavcev v Avstriji. Temu je sledilo obdobje organiziranih selitev (1965–1975), ki jih je podpirala tudi država. Različni avtorji ocenjujejo, da se je v začetku šestdesetih let začela liberalizacija jugoslovanske politike do (mednarodnega) izseljevanja, predvsem po Evropi (Le Normand 2019: 380; Gatrell 2019: 191).

ODNOS DO IZSELJENCEV, KI SO PO DRUGI SVETOVNI VOJNI OSTALI V TUJINI, IN NJIHOVIH POTOMCEV

Velik del slovenskih izseljencev, ki so se izseljevali od druge polovice 19. stoletja, in njihovih potomcev je po drugi svetovni vojni še naprej ostal v tujini. Odnos do tistih, ki so ostali zunaj ali so odšli takoj po vojni, je bil že takoj po drugi svetovni vojni med pomembnejšimi političnimi osredotočenji na ravni Republike Slovenije in državni jugoslovanski ravni. V Sloveniji je bil povezan z interesi za slovenske izseljence v preteklosti ter s tem pogojen z zgodovino aktivnega odnosa do izseljencev in skrbi zanje, ki je bil prisoten v slovenskem etničnem prostoru, in to vse od časa Avstro-Ogrske prek prve Jugoslavije v času med svetovnima vojnama. S tematiko izseljevanja so se ukvarjali različni družbeni in politični akterji doma, po drugi strani pa so bili na različne načine organizirani sami izseljenci po različnih državah sprejema ter so pogosto aktivno vzdrževali formalne stike z izvornim okoljem (ki je bilo najprej del Avstro-Ogrske, pozneje pa Jugoslavije). Po drugi strani sta bila razmislek o njih in aktivna (mednarodna) politika do izseljenih ljudi pomemben del politične prakse v obeh omenjenih »starih« državah, v Avstro-Ogrski in prvi Jugoslaviji. Zgodovinsko zakoreninjena politika in skrb za aktiven odnos z izseljenci ter za ohranjanje njihove narodne identitete sta še naprej ostali znotraj interesa političnega delovanja. Poleg tega pa je bilo po koncu druge svetovne vojne za odnos do izseljencev še pomembnejša vloga, ki so jo imeli izseljenci in njihova društva ter povojni begunci med drugo svetovno vojno. Glede na to jih je uradna politika delila na kolaborante oziroma sovražno politično emigracijo in stare izseljence, aktivne podpornike NOB. Do prvih je imela izrazito odklonilen odnos, z drugimi pa je aktivno sodelovala.

Odklonilen odnos do kolaboracije oziroma jugoslovanske/slovenske povojne politične emigracije, ki je predstavljala močno populacijo izseljenih Slovencev po drugi svetovni vojni, je bil stalnica jugoslovanske politike vse do razpada SFRJ. Oznaka »emigracija« je imela številne pridevnike: sovražna, belogardistična, domobranska, fašistična, klerofašistična itn. V slovenskem političnem diskurzu je imel že sam pojem emigracija (brez pridevnika) negativno konotacijo, zato se je za druge izseljence iz časa pred drugo svetovno vojno uporabljala oznaka »stari izseljenci« (Drnovšek 2010: 255–256), v poznejših letih pa le izseljenci in zdomci oziroma delavci na začasnem delu v tujini. Drnovšek za slovenski primer navaja, da so se povojne razseljene osebe oziroma begunci ali pregnanci, kot se jih danes včasih označuje, iz avstrijskih in italijanskih taborišč »po letu 1947 razkropili vsepovsod po svetu, zlasti v Argentino, Avstralijo, Kanado in ZDA, mnogi pa so ostali v raznih evropskih državah« (2001a: 2).

Argentina je bila prva država, ki je uradno in skoraj brezpogojno dovolila naselitev slovenskih beguncev. Prva skupina je odšla iz italijanskih taborišč že leta 1947. Naselili so se predvsem v Buenos Airesu. V Argentini so bili deležni podpore in zaščite Peronove oblasti. Pri tem poudarimo, da je v tem času v Argentini že obstajala organizirana slovenska skupnost, ki so jo v največji meri predstavljali Primorci, ki so se priselili po letu 1922 zaradi pritiskov in raznarodovalne, protislovenske Musolinijeve politike. Bili so narodno ozaveščeni, med drugo svetovno vojno pa so bili večinsko simpatizerji partizanskega gibanja in podporniki NOB. Njihov položaj v Argentini je bil v času Perona zelo težek. Jenšterle pravi, da so se po drugi svetovni vojni vsa društva 'stare' slovenske emigracije v Argentini, razen Prekmurcev, včlanila v Slovansko zvezo (Union Eslava), ki jo je Peron leta 1949 prepovedal. Tako je z ukinitvijo ene Zveze prepovedal delovanja številnih slovanskih društev v Argentini, ki so bila – politično gledano – večinsko leve politične provinience. Sledila je desetletna prepoved delovanja »starih« slovenskih izseljenskih društev, ki je uničila možnosti za kontinuiteto 'stare' izseljenske skupnosti in jo na neki način uničila (Jenšterle 1992: 81–84, 117). Po Peronovem padcu (1958) se je položaj 'stare' emigracije počasi izboljševal (Lukšič Hacin 1995: 34). Vzporedno pa se je organizirala 'nova' slovenska skupnost desne politične provinience in postavila so se globoka ideološka razhajanja med 'staro' slovensko in 'novo' slovensko skupnostjo. Med njima se je zgradil nepremostljiv zid in lahko celo rečemo, da sta bili v Argentini vse do osamosvojitve Slovenije dve slovenski izseljenski skupnosti.

V Kanado so slovenski begunci začeli prihajati po letu 1947. Ustanovljene so bile posebne vselitvene komisije, ki so že v evropskih taboriščih zbirale ljudi, ki so bili 'primerni' za

priselitev. Največ se jih je naselilo v Torontu, Montrealu, v Hamiltonu. Le posamezni politični begunci so se vključili v že obstoječe organizacije slovenskih izseljencev, večina pa je sodelovala pri ustanavljanju novih, lastnih organizacij. Tako tudi tu zasledimo ideološki razkol med 'starimi' in 'novimi', ki je delil slovensko izseljensko skupnost in jo na neki način notranje slabil (Genorio 1984: 110; Klemen 1985: 174; Švent 1991: 173).

V ZDA so se begunci začeli naseljevati leta 1949 in so prihajali do leta 1960 (Kolar 1992: 191). Naselili so se v mestih po ZDA, v katerih so že bile slovenske naselbine, največ pa v mesta Cleveland, Chicago in Milwaukee. Pred vsemi je bil Cleveland ali kot mu drugače rečejo tudi 'ameriška Ljubljana' (Susel 1991: 179). Susel nadaljuje, da v slovenskih izseljenskih skupnostih v ZDA že od časov nastajanja – v devetnajstem stoletju – zasledimo razcepljenost med posamezniki, ki so bili povezani s Cerkvijo, predvsem s slovenskimi župnijami, in tistimi, ki so se Cerkvi v celoti ali deloma odtujili. Ta dvojnost je pripeljala do podvajanja kulturnih, ekonomskih in zavarovalniških ustanov. Razkol se je med drugo svetovno vojno zaradi različnih odnosov do NOB v Jugoslaviji in po njej s prihodom več tisoč političnih migrantov še okrepil (Susel 1991: 179) in sega vse do osamosvojitve Slovenije, marsikje pa vse do današnjih dni.

Za Avstralijo so se slovenski begunci odločali v manjšem številu kot za druge države. Avstralija je takrat, kot še vrsto let pozneje, potrebovala delovno silo. Za pridobitev dovoljenja za izselitev je bilo treba opraviti več zdravstvenih pregledov in podpisati pogodbo s predstavniki migracijskih uradov, ki je določala obvezno dveletno zaposlitev v Avstraliji (Čebulj Sajko 1992: 51–53; Švent 1991: 174). Torej lahko rečemo, da so ljudje Slovenijo zapustili kot begunci, v Avstralijo pa so bili rekrutirani kot delovna sila. Tudi v Avstraliji je prišlo do ideološkega in političnega razcepa med izseljenskimi organizacijami.

Če povzamem, so večje kolonije političnih emigrantov nastale v Argentini, ZDA, Kanadi, Avstraliji in tudi v nekaterih državah zahodne Evrope. V virih zasledimo različne podatke, a prevladuje ocena, da je takoj po drugi svetovni vojni naš prostor zapustilo okoli 20.000 ljudi (Švent 1991: 155). Republiški sekretariat za notranje zadeve iz Ljubljane je pripravil gradivo za sejo Podkomisije Centralnega komiteja ZKS, ki je bila na temo emigracije in izseljenstva 7. marca 1968. V gradivu je ocena, da je bilo v tem času skupno število (slovenskih) političnih emigrantov 21.261 (Argentina 1.979, Avstralija 1.464, Avstrija 3.519, Belgija 287, Francija 1.015, Italija 1.221, Kanada 2.927, Zahodna Nemčija 3.972, ZDA 1.931, Švedska 270, Velika Britanija 408 in neznano 2.268) (Slovenska kronika 1996: 302). Že v begunskih

taboriščih v Avstriji in Italiji so se organizirali, sploh pa so ustanavljali svoje organizacije po priselitvi v države sprejema. Leta 1968 so bila najpomembnejša naslednja društva: Slovenski narodni odbor (ZDA), Slovenska krščanska demokracija (ZDA), Stara pravda (Anglija), Gibanje za samostojno slovensko državo (Kanada; Toronto), Akcijski odbor za neodvisno Slovenijo (Italija; Trst), Slovensko državno gibanje (Argentina; Buenos Aires), Zveza društev slovenskih protikomunističnih borcev (ZDA; Cleveland), Zveza društev slovenskih protikomunističnih borcev Tabor (Argentina; Buenos Aires), Študijski center za jugoslovanske zadeve (Anglija; London), Slovenska kulturna akcija (Argentina; Buenos Aires), Akademski klub Sava (ZDA; New York) (Slovenska kronika 1996: 309).

Že v begunskih taboriščih v Avstriji in Italiji, kamor so se po vojni zatekli iz Slovenije/Jugoslavije, so bili prepoznani in poimenovani kot sovražna politična jugoslovanska emigracija. Njihova prisotnost onkraj meje je kar nekaj let vplivala tudi na pripisovanje velikega pomena državni meji zaradi varnostnih vidikov, zaradi zaščite države FLRJ pred t. i. zunanjimi sovražnimi elementi in njihovim potencialnim vračanjem. Kot izpostavljata Le Normand in Gatrell, je bila ta sovražnost tudi realno dejstvo in ne gre samo za politično utvaro takratnega vladajočega režima. T. i. jugoslovanska, znotraj tega tudi slovenska, sovražna emigracija se je zunaj jugoslovanskega prostora organizirala že v taboriščih v Italiji in Avstriji ter pozneje po številnih državah priselitve, v katerih je vsa leta do njenega razpada aktivno delovala proti FLRJ (pozneje SFRJ); ekstremne oblike so segale vse do terorističnega delovanja po svetu pa tudi teroristični prihodi v prostor Jugoslavije. Med hladno vojno so te organizacije predstavljale mrežo za protijugoslovansko delovanje v mednarodnih odnosih (Le Normand 2019: 371–376, 385–388; Gatrell 2019: 194). Sama teroristična dejavnost je bila veliko bolj značilna za delovanje emigrantskih organizacijah drugih jugoslovanskih narodov in manj za slovenska. Kot smo omenili, je bil odklonilen odnos do kolaboracije oziroma jugoslovanske/slovenske povojne politične emigracije stalnica jugoslovanske politike vse do razpada države. Oznaka »emigracija« je imela številne pridevnike: sovražna, belogardistična, domobranska, fašistična, klerofašistična itn., sami pa so se ves čas do današnjih dni opredeljevali za begunce, nekateri za pregnance.

Odnos do »starih izseljencev« je bil po drugi strani izrazito pozitiven. Na to je vplival že omenjeni zgodovinski odnos izseljencev, ki so bili v državah sprejema organizirani ter so pogosto gojili aktiven in pozitiven odnos do slovenskega etničnega prostora. Podobno velja za čas druge svetovne vojne, ko so se številna izseljenska društva in posamezniki aktivirali v pomoč zavezniški vojski in podporo NOB-ju. Povojna jugoslovanska/slovenska politika je

zato imela za cilj tudi, da s tistimi, ki so aktivno podpirali NOB, nadaljuje tesno sodelovanje in jih poveže z domovino. Zvezna vlada se je zavezala, da bo politične, gospodarske in socialne pravice svojih izseljencev zaščitila prek diplomatskih predstavništev v tujini. Skladno s cilji je bila pestra aktivnost v povezavi z ustanavljanji državnih/republiških teles in ustanov, ki bi skrbeli za Jugoslovane/Slovence v tujini. V Sloveniji so bili poskusi bolj ali manj uspešni vse do leta 1951, ko je bila ustanovljena Slovenska izseljenska matica. Pri njeni ustanovitvi so pomembno sodelovali tudi ameriški Slovenci, kot iniciatorji in podporniki (Rogelj 2001: 15–17). Z njeno ustanovitvijo se je začel graditi (jugoslovanski) model institucionalnega organiziranja dejavnosti na področju izseljenstva. Kmalu po tem so bile namreč ustanovljene še druge izseljenske matice po posameznih jugoslovanskih republikah.

Namen Slovenske izseljenske matice je bil, da z novinarskimi, s kulturno-prosvetnimi in z zgodovinsko-dokumentacijskimi sekcijami pomaga slovenskim izseljencem. Izhajati je začel Slovenski izseljenski koledar – prva številka je izšla leta 1953 s koledarjem za leto 1954. Isto leto je začela izhajati Rodna gruda. V ospredju zanimanja teh organizacij so bili slovenski izseljenci, pri čemer poudarjamo, da slovenski izseljenci, ki so se razselili znotraj območja nekdanje SFRJ, niso bili vključeni v te organizacije oz. te organizacije zanje niso prevzele skrbi. To lahko pripišemo predvsem temu, da je bilo izseljenstvo v FLRJ, pozneje SFRJ, razumljeno podobno kot izseljenstvo v prvi Jugoslaviji, tj. kot notranje razseljevanje ljudi, ki so si z drugimi narodi delili podobne značilnosti (Slovenska kronika 1996: 184). Slovenska izseljenska matica je obstajala kot služba, ki je med drugim sistematično skrbela za kulturno, športno, izobraževalno dejavnost med Slovenci po svetu. Organizirala je letna srečanja »V moji deželi«. Znano je tudi sodelovanje pevskih zborov, ki so jih ustanovili Slovenci po svetu, na festivalu v Stični.

Osrednjo vlogo pri skrbi za izseljence so poleg matic, v našem primeru Slovenske izseljenske matice, imele tudi druge tako imenovane družbenopolitične organizacije (najprej OF, pozneje SZDL) z vodilno KPS (Drnovšek 2010: 264–268). Princip samoupravnega organiziranja družbe je decentraliziral dejavnost, ki se je skladno z obstoječim funkcioniranjem sistema nadgrajevala vse od krajevnih skupnosti prek občin, regij in republik do državne ravni.

Na lokalni ravni so se vzpostavila sodelovanja med posameznimi slovenskimi občinami in na drugi strani izseljenskimi društvi ali mesti, v katerih so delovala slovenska izseljenska društva. V gradivu zasledimo, da se v teh primerih govori o pobratenih občinah ali mestih. Naj omenim le nekatere primere pobratenih občin iz evropske prakse: Stockholm – Vrhnika

(Občinska konferenca SZDL); Ingolstadt – Murska Sobota; Goteborg – Vič - Rudnik; Landskrona – Slovenska Bistrica; Aumetz – Idrija; Stuttgart – Maribor in Ljubljana. Te povezave so bile podprte tudi od republiške strategije oziroma politike o Slovencih po svetu (takrat se je govorilo o zdomcih in delavcih na začasnem delu v tujini ter izseljencih). Na republiški ravni je bila najpomembnejša SZDL, kjer sta delovala Koordinacijski odbor za vprašanja naših delavcev v tujini in komisija SZDL za vprašanja delavcev, ki delajo v tujini. Poleg tega pa omenimo še: Zavod za šolstvo v sodelovanju z Ministrstvom za šolstvo, ki sta predvsem skrbela za: učenje slovenskega jezika med slovenskimi izseljenci; za učitelje, ki so odšli med Slovence v tujino (pogosto so bili učitelji plačani od naše države, a ne vedno – primer Švedske in nekaterih zveznih dežel ZRN); organizacijo seminarjev za (slovenske) učitelje; učbenike in organizacijo bralne značke med izseljenskimi otroki. Pomembno je bilo tudi delovanje Zveze kulturnih organizacij Slovenije in Zveze prijateljev mladine (dopustovanje otrok v Sloveniji). Slovenskim izseljencem so bile posvečene tudi posebne radijske oddaje in že omenjeni tisk (Slovenski izseljenski koledar, Rodna gruda).

Po svojih poteh in organizacijski strukturi so med slovenskimi izseljenci in za slovenske izseljence delovali tudi duhovniki, če najprej poudarim katoliške misije in maševanje v slovenskem jeziku, pastoralno dejavnost, kjer so ob tem skrbeli za ohranjanje slovenskega jezika in kulturno dejavnost. Prav tako je bila za ohranjanje jezika in identitete pomembna publicistična dejavnost: izdajanje knjig, revij in časopisov (npr. Naša luč).

Na zvezni ravni pa so bili zelo pomembni: mednarodna dejavnost za zaščito pravic delavcev ali pravic iz dela v povezavi s sodelovanjem z Mednarodno organizacijo dela, podpisi bilateralnih sporazumov z državami sprejemnicami, mednarodno sodelovanje sindikatov in njihovo povezovanje s sindikati na mednarodni ravni, z Mednarodno organizacijo dela in sodelovanje s sindikati iz posamičnih držav. V skrb za izseljence so bila vključena tudi Konzularna in diplomatska predstavništva (službe so imele v opisu del in nalog skrb za državljane – Jugoslovane (tudi Slovence)) ter Odbor za mednarodno sodelovanje. Zadnjima se je pogosto očitalo tudi (tajno) delovanje v smislu zbiranja podatkov, zasledovanja, izvajanja kontrole in ovajanja slovenskih/jugoslovanskih izseljencev v politične namene.

Vse omenjene ravni so se povezovale z društvi slovenskih izseljencev po svetu, na tak ali drugačen način so sodelovali pri njihovi dejavnosti v tujini, ki je bila zelo razgibana, a od države do države različna. Prav tako se je od države do države ter od društva do društva razlikovala tudi intenzivnost sodelovanja.

Uvodno omenjena razhajanja in nesodelovanje med različno politično orientiranimi organizacijami izseljencev so bili prisotni že vse od 19. stoletja do časa pred drugo svetovno vojno, po drugi svetovni vojni pa se je s prihodom povojne emigracije še okrepila in jasno izoblikovala polarna delitev med organizacijami politične (sovražne) emigracije na eni strani ter organizacijami slovenskih izseljencev in zdomcev na drugi strani. Razhajanja, nesodelovanje, ignoriranje je dodatno krepil tudi odnos Slovenije/Jugoslavije do njih, saj je z enim sodeloval, druge pa razglasil za sovražnike.

MIGRACIJSKA DINAMIKA DO NAFTNE KRIZE LETA 1973

MIGRACIJSKA SITUACIJA V EVROPI OD DRUGE SVETOVNE VOJNE DO NAFTNE KRIZE

Takoj po drugi svetovni vojni je bil evropski prostor prežet s premikanji prebivalstva, najprej bolj povezanih zaradi politične dinamike, postopno pa vse bolj z gospodarsko dinamiko in razvojem. Znano je, da je takoj po vojni pomoč beguncem pa tudi drugim migrantom nudila UNRRA, pozneje IRO, po letu 1950 pa na novo ustanovljena UNHCR. Druga pomembna organizacija, ki je delala na področju migracij, je bila Mednarodna organizacija dela (ILO), ki je bila usmerjena na delovne migracije. Ustanovljena je bila leta 1919 (s sedežem v Ženevi) in bila aktivno vključena v mednarodno migracijsko dinamiko že med obema svetovnima vojnama. Od leta 1946 naprej je postala specializirana agencija OZN. FLRJ (pozneje SFRJ) je bila članica ILO kot pravna naslednica Kraljevine SHS, saj je bila ta članica ILO vse od ustanovitve leta 1919. Leta 1949 je FLRJ sicer za dve leti prekinila članstvo, a se potem ponovno vključila in s časom ratificirala 76 od 172 mednarodnih konvencij, sprejetih v ILO. Slovenija se je vključevala v delo te organizacije v okviru SFRJ do osamosvojitve 1991, potem pa kmalu postala njena polnopravna članica (29. 5. 1992). V petdesetih in šestdesetih letih, z gospodarskim razcvetom večine zahodno- in severnoevropskih držav, je pomen ILO vse bolj prihajal v ospredje, saj je z mednarodnimi akcijami skrbela za izboljševanje delovnih in življenjskih razmer ljudi v svetu. Njena temeljna dejavnost je bila, da je oblikovala minimalna (mednarodna) merila na področju trga dela ter osnutke mednarodnih konvencij o plačah, delovnem času, najnižjih starostnih mejah pri zaposlitvi, pogojih za delo pri različnih kategorijah delavcev, odškodninah, socialnem zavarovanju, plačanem dopustu, varstvu pri delu, pomoči pri zaposlovanju, nadzoru nad delom in svobodi združevanja. Vladam je nudila tudi tehnično pomoč. Delovala je po načelih univerzalnosti, politične nevtralnosti in tripartitnosti (sodelovanje predstavnikov delavcev, delodajalcev in vlad v organih)⁶

Za analizo položaja Slovencev (Jugoslovanov) kot delavcev na trgu dela v drugih evropskih državah po drugi svetovni vojni je pomembno, da je leta 1968 Jugoslavija ratificirala konvencijo Mednarodne organizacije dela, t. i. konvencijo št. 97 o migraciji delavcev z

⁶ Gl. v Enciklopedija 1993: 42 in History of the ILO, <https://www.ilo.org/global/about-the-ilo/history/lang-en/index.htm>

namenom zaposlitve, in sicer v spremenjenem besedilu iz leta 1949.⁷ Konvencija je obvezovala podpisnice, da so Mednarodnemu uradu za delo in drugim članicam Mednarodne organizacije dela posredovale informacije o politiki in nacionalni zakonodaji na področju emigracije in imigracije, svojih posebnih določbah o migraciji z namenom zaposlitve, delovnih in življenjskih pogojih migrantov ter o splošnih sporazumih in posebnih pogodbah, ki jih je država v povezavi z migracijami sklenila z drugimi državami. Podpisnice so se obvezale, da bodo imele ustrezno in brezplačno službo za pomoč delavcem – migrantom, med drugim tudi za njihovo natančno obveščanje, da bodo skrbele za ukrepe, ki so olajšali odhod, potovanje in sprejem delavcev – migrantov,⁸ da ne bodo izvajale diskriminacije proti tujim delavcem, ki delajo na njihovem ozemlju, ne glede na narodnost, raso, vero, spol, in da bodo podpisale bilateralne sporazume o zaposlovanju delavcev z državami podpisnicami, kamor je odhajal večji del njihovih državljanov na delo. Pri tem naj bi se upošteval princip recipročnosti (Svetek 1969: 74–75). Druga, za našo temo pomembna konvencija Mednarodne organizacije dela, ki jo je Jugoslavija ratificirala leta 1970, je konvencija št. 121. Gre za konvencijo o dajatvah za nesreče na delu in poklicno bolezen⁹ (Svetek 1971: 48). Omenimo še, da je Mednarodna organizacija dela naslednje leto (1971) sprejela resolucijo, ki je zahtevala, da je treba tuje delavce izenačiti z domačimi glede plač in socialnih pravic (Rupnik 1972: 38).

Naslednja, za mednarodne migracije po drugi svetovni vojni pomembna organizacija je bila ustanovljena na mednarodni konferenci v Bruslju leta 1951, to je bil Intergovernmental Committee for European Migration – ICEM. Med njegovimi glavnimi nalogami sta bila nadzor nad selitvami in pomoč pri logistiki, predvsem za organizacijo premikov velikega števila ljudi, ki so bili v tem času brezdomci, razlaščenci in razdedinjenci. Razselili so jih v Severno Ameriko, Južno Ameriko in v Avstralijo. ICEM se je osredinjal predvsem na trajne

⁷ Konvencija je bila sprejeta leta 1939 na petindvajsetem zasedanju Mednarodne organizacije dela v Ženevi. Na 32. zasedanju, ki je bilo 8. junija 1949 v Ženevi, je bila spremenjena in prilagojena novim razmeram v mednarodnih odnosih po drugi svetovni vojni. Jugoslavija je spremenjeno konvencijo ratificirala v začetku leta 1968, veljati pa je v Jugoslaviji začela 18. decembra 1968 (Svetek 1969: 74–75).

⁸ Poseben poudarek je bil na medicinski službi in zagotavljanju zadovoljivega zdravstvenega stanja delavcev ob odhodu in vrnitvi pa tudi med potovanjem na delo v drugo državo (Svetek 1969: 74–75).

⁹ Konvencijo je sprejela Mednarodna organizacija dela na svojem 48. zasedanju 8. julija 1964 v Ženevi. Nadomestila je vse dotakratne delne ureditve odškodnin za nesrečo na delu (v kmetijstvu leta 1921, splošno konvencijo o odškodninah za nesrečo na delu iz leta 1925 in konvencijo o poklicnih boleznih iz leta 1934) (Svetek 1971: 48).

izselitve, in to na več načinov: s podporo selitvenim shemam, s procesiranjem selitev in s transportom delavcev ali njihovih družin (v imenu zagotavljanja pravice do združevanja družin). Pod okriljem ICEM so bile npr. italijanske družine poslane v Brazilijo in grške v Avstralijo; obe populaciji sta v državi sprejema zgradili močne izseljenske skupnosti. ICEM je sodeloval z UNHCR pri relokaciji beguncev – med letoma 1952 in 1960 je pomagal skoraj milijonu ljudi: 280.000 Italijanom, 214.000 Nemcem, 150.000 ljudem iz Avstrije (med njimi so bili tudi madžarski begunci), 82.000 ljudem iz Nizozemske, 66.000 Grkom (Gatrell 2019: 82–83). Za končno rešitev položaja razseljenih oseb (DP) v zahodnoevropskih državah, ki so dolgotrajno živeli v taboriščih, je pomembno t. i. WRY (World Refugee Year 1959–1960), ko naj bi se normalizirali pogoji za življenje vsem prebivalcem. To je čas, ko so ekonomska perspektiva in razprave o (tuji) delovni sili že prišle v ospredje mednarodnih pogajanj in dogovarjanj na temo migracijske dinamike (Gatrell 2019: 83). Normativno urejanje migracijskih razmer in zaščita (tuje) delovne sile na nacionalni in mednarodni ravni v Evropi ni izum časa po drugi svetovni vojni ali celo sodobnosti, ampak ju pozna celotno dvajseto stoletje. Že v času med svetovnima vojnama je bilo zaposlovanje v tujini pogosto urejeno z bilateralnimi dogovori med državami. Tudi (prva) Jugoslavija je imela sklenjenih kar nekaj takih sporazumov, med drugim z Nemčijo, s Francijo in z Argentino, kjer je v obdobju med dvema svetovnima vojnama delalo in živelo veliko Slovencev. Druga svetovna vojna je prekinila vse dogovore. Po drugi svetovni vojni so morale evropske države izkoptati izpod ruševin tudi odnose in medsebojna sodelovanja na različnih področjih in eno izmed teh je bilo vsekakor urejanje (migracijskih) razmer in zaščite za delavce, ki so se napotili na delo v drugo državo. To področje je izrazito stopilo v ospredje pri tistih državah, ki so se kmalu po drugi svetovni vojni odločile za medsebojna gospodarska povezovanja in katerih dogovori so se dotikali tudi t. i. prostega čezmejnega pretoka delovne sile (delovne migracije). Prva povezovanja so se z leti odražala v ustanovitvi enotne gospodarske skupnosti, ki je prerasla v današnjo Evropsko unijo.

Gospodarska povezovanja med zahodnoevropskimi državami

16. aprila 1948 je bila formirana Organisation for European Economic Cooperation (OEEC). Ustanovljena je bila v podporo Maršalovem planu. Imela je 18 članic: Avstrija, Belgija, Danska, Grčija, Irska, Islandija, Italija, Luksemburg, Nizozemska, Norveška, Portugalska, Švedska, Švica, Turčija, Združeno kraljestvo, Zahodna Nemčija (takrat še razdeljena na okupacijske cone med zavezniškimi silami) in Svobodno tržaško ozemlje, ki je bilo določen

čas član OEEC¹⁰. Gatrell izpostavlja, da so v okviru OEEC med drugim obravnavali tudi čezmejno mobilnost dela (oz. delovne sile) in se ukvarjali tudi z vzpostavitvijo pogojev za mednarodno mobilnost delovne sile. V tem času je bila v državah severne Evrope že sorazmerno visoka stopnja zaposlenosti, v državah južne Evrope pa so bile sorazmerno visoka stopnja nezaposlenosti in majhne možnosti za zaposlovanje. Omenjena velika razlika med državami je bila razlog, da so bile za Francijo, države Beneluksa in Zahodno Nemčijo sprejemljive le strogo nadzorovane mednarodne migracije, pogosto omenjane kot migracije z juga proti severu, ki so bile podrejene interesom držav sprejema (Gatrell 2019: 80). Oktobra 1953 so se na Svetu ministrov OEEC (Council of Ministers of the OEEC) članice sporazumele o liberalizaciji gibanja oziroma migracij. Dogovorile so se, da bodo dovolile čezmejno zaposlovanje med državami članicami v primerih, ko bo veliko povpraševanje po določeni delovni sili in za to povpraševanje 'doma' v enem mesecu ne bodo mogli najti primerne delovne sile, torej ob deficitarnosti za posamezna delovna področja. Za tovrstne zaposlitve naj bi bila zagotovljena ista višina osebnega dohodka in delovni pogoji kot za domače delavce. Prav tako so olajšali pogoje za podaljševanje delovnih dovoljenj za tuje delavce iz držav članic, ki so že delali v drugih državah članicah. Še vedno pa so bila potrebna individualna delovna dovoljenja in mogoče so bile tudi zavrnitve podelitev delovnih dovoljenj – v povezavi s trenutno ekonomsko situacijo v posameznih državah članicah. Kot posebnost pa sta bili iz dogovora izvzeti Portugalska in Turčija – rečeno je bilo, da zaradi njune specifične zemljepisne, kulturne in vladnopolitične situacije, to je diktature na Portugalskem in politične nestabilnosti v Turčiji. Dogovor je bil zelo pomemben in je vodil v postopno naraščanje števila gostujočih delavcev v naslednjih letih (Gatrell 2019: 81). Septembra 1961 je OEEC prerasel v OECD, ki (je) vse do današnjih dni igra(l) pomembno vlogo mednarodnega oziroma meddržavnega gospodarskega dogovarjanja in usklajevanja¹¹.

Vzporedno z opisano dejavnostjo in s povezovanji v okviru OEEC so potekala še druga pomembna povezovanja. Leta 1951 je bila podpisana Pariška pogodba (Treaty of Paris), s katero je bila ustanovljena Evropska skupnost za premog in jeklo (ESPJ)/European Coal and Steel Community (ECSC). Pariška pogodba je bila podpisana 18. aprila 1951, veljati pa je začela 25. julija 1952. Sklenjena je bila za 50 let, torej je prenehala veljati 23. julija 2002. Z njo se je začelo povezovanje premogovništva in jeklarske industrije šestih (ustanovnih) članic,

¹⁰ Organisation for European Economic Co-operation, <https://archives.eui.eu/en/isaar/39>

¹¹ Organisation for European Economic Co-operation, <https://www.oecd.org/general/organisationforeuropeaneconomicco-operation.htm>

evropskih držav, tj.: Belgija, Francija, Italija, Luksemburg, Nizozemska in Zahodna Nemčija. Pariška pogodba je zagotavljala predvsem: prost pretok proizvodov in prost dostop do proizvodnih virov; stalen nadzor trga za preprečevanje nepravilnosti pri delovanju, ki bi lahko pripeljale do uvedbe proizvodnih kvot; spoštovanje pravil o konkurenci in preglednosti cen; podporo posodobitvi in preoblikovanju premogovništva in jeklarske industrije¹². Države članice so se medsebojno dogovarjale o usklajevanju povpraševanja po določeni delovni sili in izmenjavi »zaloge delovne sile«. Pri tem so se dogovorile za vzajemno priznavanje izobrazbene in poklicne kvalifikacije delavcev ter standardizirale socialne prispevke in bonitete. Za ta čas je pomembno tudi dejstvo, da je pogodba promovirala francosko-nemško sodelovanje v dveh za tisti čas ključnih industrijskih panogah (Gatrell 2019: 80).

Koncem petdesetih (1957) je, vzporedno in nepovezano z obstoječo Evropsko skupnostjo za premog in jeklo (ESPJ), prišlo do podpisa Rimske pogodbe (Treaty of Rome), s katero sta bili ustanovljeni dve novi skupnosti: Evropska gospodarska skupnost (EGS)/European Economic Community (EES) in Evropska skupnost za jedrsko energijo (EURATOM). Pogodbi sta bili podpisani 25. marca 1957, v veljavo pa sta stopili 1. januarja 1958. Cilj EURATOM-a je bila uskladitev preskrbe s cepitvenimi snovmi in raziskovalnih programov za uporabo jedrske energije v miroljubne namene, ki so jih države članice že izvajale ali pa so jih šele pripravljale, Evropske gospodarske skupnosti pa vzpostavitev skupnega trga, zasnovanega na štirih svoboščinah: prostem pretoku blaga, kapitala, storitev in prostem gibanju ljudi. Določbe Pogodbe EGS (Rimska pogodba) so vključevale: odpravo carin med državami članicami, uvedbo skupne zunanje carinske tarife, sprejetje skupne politike na področju kmetijstva in prometa, ustanovitev Evropskega socialnega sklada, ustanovitev Evropske investicijske banke in razvoj tesnejših odnosov med državami članicami.¹³

Gatrell pravi, da je pri tem pomembno, da je Pogodba o EGS med drugim vključevala svobodo gibanja delovne sile med državami članicami (Francija, Zahodna Nemčija, Italija, Belgija, Nizozemska in Luksemburg), pri čemer pa je bilo za Italijo predvideno obdobje tranzicije, ki naj bi se končalo najpozneje leta 1970. Po sporazumu ni bila dovoljena diskriminacija delavcev iz držav članic v drugih članicah glede zaposlovanja in delovnih pogojev. Delavci, ki so sprejeli delovno ponudbo, so se lahko prosto gibali po prostoru države članice skupnosti. Za vzdrževanje uravnoveženosti skupnega meddržavnega trga dela med

¹² Prve pogodbe, https://www.europarl.europa.eu/ftu/pdf/sl/FTU_1.1.1.pdf in Pogodba o združitvi, <https://www.europarl.europa.eu/about-parliament/sl/in-the-past/the-parliament-and-the-treaties/merger-treaty>

¹³ Prve pogodbe, https://www.europarl.europa.eu/ftu/pdf/sl/FTU_1.1.1.pdf

ponudbo in povpraševanjem, njegovo liberalizacijo in za kooperacijo med članicami se je angažiralo nacionalne zavode za zaposlovanje. Sicer pa dogovor ni zagotavljal prostega čezmejnega gibanja prebivalcev, ampak nadzorovan prost pretok delovne sile v povezavi s potrebami držav sprejema. Hkrati je skušal maksimalno omejiti možnost nenadzorovanega in »nepotrebne« čezmejnega gibanja (Gatrell 2019: 81–82).

Do začetka leta 1965 je v Evropi tako delovalo več skupnosti, in to vse do 8. aprila leta 1965, ko je bila podpisana »Pogodba o združitvi« vseh treh skupnosti v eno. V veljavo je stopila 1. julija 1967. Vse tri skupnosti so tako dobile enotne nadzorne ustanove.¹⁴ Leta 1973 so se skupnosti pridružile še Danska, Irska in Združeno kraljestvo, Grčija se je pridružila leta 1981, leta 1986 pa sta se pridružili še Španija in Portugalska. Leta 1985 je bil podpisan Schengenski sporazum. V njem, podpisanem 14. junija 1985, so se Belgija, Francija, Nemčija, Luksemburg in Nizozemska dogovorile, da postopoma odpravijo nadzor na svojih notranjih mejah in uvedejo prosto gibanje za vse državljane držav podpisnic, druge države Evropske unije (EU) in določene države zunaj EU¹⁵.

Bilateralne pogodbe

Članice EGS in druge gospodarsko razvite evropske države so v tem času vodile aktivno mednarodno rekrutacijsko politiko, s katero so novačile (tujo) delovno silo v gospodarsko manj razvitih evropskih državah, ki najpogosteje niso bile članice skupnosti in zanje niso veljali dogovori skupnosti. Države sprejemnice, točneje rečeno uvoznice tuje delovne sile, so se z državami izvora o mednarodnem rekrutiranju delovne sile, ki je sledil modelu gostujočih delavcev, dogovarjale na bilateralni ravni. Npr. Nemčija je že v petdesetih letih podpisala prvo pogodbo o najemanju delovne sile z Italijo (1955), leta 1960 sta sledili Španija in Grčija, Turčija leta 1961, Portugalska leta 1964, Maroko med letoma 1963 in 1966, Tunizija leta 1965 in kot zadnja Jugoslavija leta 1968 (Bade 2005: 370). Francija je podpisala dogovore z Marokom in s Tunizijo (1963), čez dve leti, leta 1965, pa tudi s Turčijo in z Jugoslavijo (Bade 2005: 381). Jugoslavija kot država, iz katere so bili delavci rekrutirani in so odhajali, je prvi bilateralni sporazum o delovnih migracijah podpisala z Avstrijo (1963). Temu so sledili številni drugi bilateralni dogovori, ki so bili podpisani v obdobju t. i. organiziranih selitev

¹⁴ Pogodba o združitvi, <https://www.europarl.europa.eu/about-parliament/sl/in-the-past/the-parliament-and-the-treaties/merger-treaty>

¹⁵ Schengen (sporazum in konvencija), https://eur-lex.europa.eu/legal-content/SL/ALL/?uri=LEGISSUM:schengen_agreement

(1965–1975), ki jih je aktivno podpirala tudi država. Sporazumu z Avstrijo so postopno sledili sporazumi s Francijo, Kraljevino Švedsko, z ZRN, Nizozemsko, Belgijo, Luksemburgom in z Avstralijo. Po gospodarski reformi leta 1965 je ZRN kmalu postala glavni cilj priseljevanja naših ljudi (Stare 1977: 8–12). To je bila v glavnem ekonomska migracija, za katero se je pri nas uveljavil poseben termin, to je »začasno delo v tujini«. Skladno z ustavno ureditvijo in njenimi spremembami so se v Jugoslaviji spreminjale tudi pristojnosti s področja bilateralnih dogovorov, kar se je nanašalo na prerazporejanje pristojnosti in odgovornosti med republikami in federacijo. Do prvih sprememb razmer, na katere so se nanašali bilateralni sporazumi, je v Sloveniji/Jugoslaviji prišlo zaradi ustavnih sprememb v sedemdesetih letih. Te so številne pristojnosti prenesle z zvezne na republiško in pokrajinsko raven. V začetku leta 1973 se je izoblikovala nova zakonodaja o pokojninskem in invalidskem zavarovanju, ki je v pristojnosti zveze urejala temeljne pravice iz pokojninskega in invalidskega zavarovanja, ki naj bi bile enotne za vso državo, vse podrobnosti pa je prepustila republiški pristojnosti. »Tako je tudi Slovenija dobila po eni strani svoj lastni republiški zakon o pokojninskem in invalidskem zavarovanju, po drugi strani pa je skupščina samoupravne skupnosti pokojninskega in invalidskega zavarovanja v Sloveniji sprejela svoj statut pokojninskega in invalidskega zavarovanja, kjer je do podrobnosti obdelan novi sistem pokojninskega in invalidskega zavarovanja v Sloveniji. Ti predpisi so stopili v veljavo s 1. januarjem 1973« (Svetek 1973: 216). Spremembe niso neposredno vplivale na bilateralne sporazume, ki so bili sprejeti med Jugoslavijo in državami sprejema, so pa spremenile razmere, ki so jih sporazumi zaobjeli, ko so govorili o upoštevanju nacionalnih zakonodaj. Bilateralni sporazumi so ostali v veljavi vse do osamosvojitve Slovenije, ko je naša država kot pravna naslednica SFRJ prevzela tudi vse njene mednarodne dogovore.

Mednarodno sodelovanje med sindikati

Vzporedno z dogovori na meddržavni ravni je potekalo (mednarodno) dogovarjanje med sindikati. Mednarodne povezave in sodelovanja med sindikati različnih držav in sodelovanje sindikatov z Mednarodno organizacijo dela je druga vzporedna linija, po kateri se je urejalo razmerja, ki bi zagotovila kar največ pravic in zaščito delavcev, ki so odšli na delo v tujino in se s tem znašli na trgu dela, ki je deloval po drugačnih principih kot domač. Rupnik izpostavlja, da so se aprila 1972 v Beogradu sindikati sešli na prvem regionalnem posvetovanju. Prišli so sindikalni predstavniki 15 dežel, dveh zahodnoevropskih regionalnih organizacij in Mednarodnega urada dela (Rupnik 1972: 39).

»Sindikati so v Beogradu pozvali Mednarodno organizacijo dela, naj ukrene vse, da bi se njena resolucija o položaju gostujočih delavcev čim dosledneje uresničevala ter naj konferenca ILO leta 1973 obravnava kompleks migracijskih gibanj, posebno še v Evropi« (Rupnik 1972: 39).

Interesi »gostujočih« delavcev so bili včasih v navzkrižju z interesi domačih delavcev, kar je pripeljalo tudi do napetosti in konfliktov med delavci. Prav to je razlog, da so temu vprašanju sindikati različnih držav posvečali posebno pozornost v medsebojnih dogovarjanjih. Jugoslovanski sindikati so v začetku sedemdesetih let dali pobudo za sestanek vseh sindikatov držav, ki so bile prek migracij povezane. Rezultat srečanja naj bi bil širši skupni program v odnosu do omenjenih vprašanj, a do tega ni prišlo, saj so bila prevelika razhajanja med interesi sindikatov držav izseljevanja in priseljevanja. Sindikati »dežel emigracije in imigracije so vendarle še preveč pod vplivom in bremenom posebnih interesov, ki jih imajo ene in druge dežele v zvezi s tujimi delavci. Medtem ko na splošno sindikati dežel emigracije zahtevajo in pričakujejo, da bodo sindikati v deželah gostiteljicah njihovih delavcev bolj dojemali njihove interese (izenačevanje pravic vseh delavcev, selitev kapitala za delovno silo in ne obratno, strokovno izobraževanje tujih delavcev ipd.), pa so sindikati velikih dežel – uvoznice tuje delovne sile (ZR Nemčija, Francija, Avstrija) le še močno vklenjeni v klasične pojme ter dokazujejo, kako je zaposlovanje v tujini hkrati tudi pomemben vir blaginje zanje in za matične dežele ter da bi se kapital le težka odločil za selitev v tujino, pač zaradi politične nestabilnosti in negotovosti« (Rupnik 1972: 39).

V primeru ZRN, kamor je odšla glavnina naših delavcev (sicer v druga področja kot v času pred prvo svetovno vojno in med vojnoma, saj se je znotraj Nemčije industrijska dejavnost iz Westfalije premaknila proti jugu države), je prišlo do navezave sindikalnih odnosov z zahodnonemškimi sindikati (DGB), ki so postali glavni partner jugoslovanskih sindikatov, in to tudi zato, ker je bilo največ Jugoslovancev v ZRN (Rupnik 1972: 38). Delež včlanjenih jugoslovanskih delavcev v nemških sindikatih je bil velik zlasti v gradbeništvu in kovinski industriji. Ocenjevalo se je, da je bilo leta 1975 veliko naših delavcev včlanjenih v te sindikate in da jim je to zagotavljalo dodatno zaščito. Pri kritični oceni razmer za včlanjene v sindikatu in njihove dodatne zaščite so se še vedno pojavljale 'šibke točke': »Članstvo v tujih sindikatih je za naše delavce vsekakor koristno, vendar pa v številnih primerih naši delavci iz raznih vzrokov, tako subjektivnih kot objektivnih, še ne uživajo vseh pravic, ki jim gredo iz sindikalnega članstva. Pri tem naj samo omenim kot največji problem vprašanje obveščeniosti v nacionalnem jeziku, problem strokovnega izobraževanja, problem stanovanj, še posebej pa

problem preživljanja prostega časa, pri čemer mislim na še zmeraj zelo skopo pomoč sindikatov v Nemčiji in Avstriji klubom naših delavcev« (Škerlavaj 1974: 77).

Tako so se delavci v tujini spoprijeli po eni strani z dilemo, ali naj se sploh včlanijo v tamkajšnje sindikate, po drugi strani pa z odnosom do njih zaradi strahu tujih sindikatov pred stavkokazi:

»Delavci – migrantje so poseben problem tudi za sindikate. V deželah, kjer je sindikalni boj zelo živ in žilav (Francija, Beneluks, Velika Britanija), grozi domačim sindikalnim silam stalna nevarnost, da bodo delodajalci izkoristili tuje delavce za stavkokaze. Tam, kjer so sindikati uspeli pridobiti v svoje vrste tudi tuje 'kolege' (kot jih imenujejo v nemško govorečih deželah), se vedno znova pokaže mednarodna delavska solidarnost (npr. stavka kovinarjev v pokrajini Baden-Württemberg jeseni 1971). (...) Tuji delavci so za sindikate dežel uvoznic nemajhen problem tudi zato, ker povzročajo stalne napetosti med domačimi, češ tujci nam zasedajo delovna mesta, pri nas pa raste brezposelnost (Francija), ali pa se domač delavec boji za svoje delovno mesto v primeru recesije (Švica, ZR Nemčija)« (Rupnik 1972: 38).

Pri mednarodnem sodelovanju sindikatov se je kazala velika razlika. »Medtem ko se v eni deželi zavzema cela vrsta sindikalnih, javnih in humanitarnih institucij za blaginjo tujega delavca (v ZR Nemčiji, na primer), pa se drugod ne zmenijo veliko zanje (v Franciji ali Avstriji). Večina teh dežel pa teži za tem, da bi vsaj del tujcev »posvojila«, asimilirala« (Rupnik 1972: 36).

Povojna gospodarskomigracijska dinamika

Znotraj opisanega mednarodnega povezovanja gospodarsko razvitejših držav zahodne in severne Evrope se je vse bolj krepila rekrutacija delovne sile iz držav nečlanic nastalih povezav, kar je, kot smo dejali, potekalo podprto z bilateralnimi dogovori. Intenzivnost se je stopnjevala skladno z gospodarskim razvojem in njegovimi potrebami po delavni sili, ki je znotraj meja svojih držav ni bilo več mogoče najti. Konec petdesetih let je pet od takratnih šestih članic Skupnosti obnovilo svoje gospodarstvo; izjema je bila Italija, ki je bila država izseljevanja in ne priseljevanja (Mesić, Heršak 1989: 9–10) in ki je šele pozneje postala cilj množičnih priselitev. Za povojno izseljevanje v države zahodne Evrope je zelo pomembno leto 1957, ko je bila formirana EGS (Rimski dogovor). Narejeni so bili prvi koraki v smeri nastajanja enotnega trga delovne sile. Deset let pozneje je bil znotraj Evropske skupnosti

realiziran dogovor (Mesić, Heršak 1989: 10–15), s katerim je bil vzpostavljen skupni trg delovne sile, kar pomeni svobodno selitev in enakopravnost pri zaposlovanju državljanov članic EGS v drugih državah članicah EGS. S sprejetjem sporazuma o notranjih migrantih EGS se je položaj zunanje migracije slabšal in zaostroval, za notranjo migracijo pa je vse bolj izgubljalo pomen tudi vprašanje o državljanstvu (Mesić, Heršak 1989: 10–15). Rimski dogovor pa je po drugi strani zaostрил razlikovanje med priseljenci. The Economic London opozarja na dvojna merila, ki so se uporabljala za delavce iz EGS na eni strani in na drugi strani za severne Afričane, Špance, Turke, Portugalce, Grke, Jugoslovane, ki so prihajali iz držav zunaj evropske skupnosti (Klinar 1976: 254) Za migracijske politike držav zahodne Evrope se je uveljavila oznaka liberalistične (Klinar 1985: 6) oziroma neoliberalistične (Mesić 1993: 672). Med drugim je zanje značilna politika odprtih vrat za priseljevanje, postopno oblikovanje (nacionalnih) migracijskih politik v širšem pomenu besede¹⁶ in iskanje skupnih stališč znotraj njih med državami članicami EGS oziroma pozneje EU. V tem času se je v evropskih državah uveljavil t. i. model gostujočih delavcev. Navidezno enoten model se je pomembno razlikoval vsaj v treh različicah, ki so jih v praksi v odnosu do priseljevanja, predvsem pa pozneje do priseljencev in pogojev za življenje na t. i. ravni vsakdanjega življenja, postavile različne evropske države.

Šestdeseta leta so čas neoliberalistične migracijske politike v razvitih državah, kar pomeni med drugim tudi politiko odprtih vrat za priseljevanje (Klinar 1985: 6). Za ta čas je značilno množično priseljevanje z juga proti severu, ki traja do sedemdesetih let. V začetku 70. let je bilo v zahodni Evropi zaposlenih okoli 6 milijonov tujih delavcev in z njimi je tam živelo prav gotovo še takšno število preostalih družinskih članov (Mesić 1988: 317). Za leto 1971 Stare navaja oceno, koliko delavcev je bilo iz držav izvora po različnih državah sprejema (upošteval je le nekatere države: Avstrijo, Belgijo, Dansko, Francijo, Nizozemsko in ZR Nemčijo), če omenimo le nekatere najštevilčnejše izseljske skupine: 1,158.664 Italijanov (590.000 v Franciji, 381.000 v ZR Nemčiji, 185.315 v Belgiji, preostali v Avstriji), 900.989 Špancev (650.000 v Franciji, 171.000 v ZR Nemčiji, 47.000 v Belgiji, preostali na Nizozemskem in v Avstriji), 753.740 Alžircev (750.000 v Franciji, 3.740 v Belgiji), 737.499 Portugalcev (685.000 v Franciji, 44.000 v ZR Nemčiji, preostali v Belgiji in na

¹⁶ Migracijska politika v širšem pomenu besede zajema emigracijski in imigracijski vidik. Zadnji zajema nadzor števila priselitev v državo, regulacijo gibanja priseljencev med državami članicami EU, politiko povratništva, odnos do naturalizacije, integracijsko, begunsko in azilno politiko. To področje je zaradi razlikovanja med t. i. notranjo in zunanjo migracijo na ravni EU še kompleksnejše.

Nizozemskem), 635.934 Jugoslovanov (423.228 v ZR Nemčiji, 131.934 v Avstriji, 65.000 v Franciji, preostali na Nizozemskem, v Belgiji, na Danskem in drugod), Turkov 400.718 (335.988 v ZR Nemčiji, 25.954 na Nizozemskem, 22.415 v Avstriji, preostali v Belgiji in na Danskem) in Grkov 358.073 (342.184 v ZR Nemčiji, 13.528 v Belgiji, preostali na Nizozemskem in v Avstriji). Jugoslovanski delavci so bili med upoštevanimi državami zaposleni v največjem deležu v Nemčiji, sledijo Avstrija, Francija, Nizozemska, Danska in Belgija (Stare 1977: 5–6).

Leta 1973, po gospodarskem razcvetu in množičnih migracijah, pride do naftne krize, ki je pustila globoke gospodarske posledice. V nekem smislu že lahko govorimo o začetku gospodarske recesije. Liberalna migracijska politika, po kateri so se ravnale države zahodne Evrope do naftne krize 1973/74, je bila izraz in seštevek nacionalnih migracijskih politik (Mesić, 1993: 672). Z naftno krizo pride do preloma migracijske liberalistične kontinuitete in zaustavljanja nadaljnega pritoka tuje delovne sile (Mesić, Heršak 1989: 11). Vsa nadaljnja migracija je v celoti pogojena z (diferenciranimi) potrebami gospodarstva po delovni sili v državah, kamor so se priseljevali ljudje (delavci). Aktualna migracijska situacija se izraža prek trga dela, pravnega statusa, vračanja in reintegracije ter socialnopravnega položaja priseljencev in njihovih potomcev. Hkrati se je v tem trenutku pokazalo, da model migracijskih tokov ni deloval samodejno. Pokazala se je neučinkovitost modela gostujočih delavcev, ki je predpostavljala, da se bodo delavci po začasnem delu v tujini vrnili nazaj v izvorno okolje.

Za konec je nujno izpostaviti, da je bila pospešena povojna akumulacija kapitala v državah zahodne Evrope v veliki meri rezultat dela gostujočih delavcev oz. priseljencev in je bila predpostavka za prestrukturiranje evropskega gospodarstva. Tako je potekalo tiho vzdrževanje, utrjevanje razmerij gospodarske in politične (hegemonske) moči med evropskimi državami, ko se je razkorak v razvitosti samo še povečeval, saj so se najrazvitejše še bolj razvijale in krepile svojo globalno moč, za to pa so uporabile/uvozile delovno silo manj razvitih držav, kar je bil dodaten dejavnik upočasnjevanja njihovega razvoja.

IZSELJEVANJE IZ SLOVENIJE/JUGOSLAVIJE V ČASU OD LETA 1962 DO NAFTNE KRIZE

Čas po drugi svetovni vojni v Evropi je čas preseljevanj, najprej bolj zaradi političnih razlogov, strahov, pozneje pa zaradi iskanja boljših življenjskih pogojev in ne nazadnje tudi

avanturizma. Ponovna odhajanja v tujino iz pretežno ekonomskih razlogov zaznavamo pri nas že konec petdesetih, predvsem pa v šestdesetih letih.

Nezakonito izseljevanje iz petdesetih let se je nadaljevalo do začetka šestdesetih let, ko je jugoslovanski režim priznal, da tudi socialistični sistem pozna pojav izseljevanja. Do uradnega odprtja jugoslovanskih meja v začetku šestdesetih letih so bili vsi, ki so zakonito s potnimi listi ali nezakonito (kot prebežniki) zapustili Jugoslavijo/Slovenijo, označeni kot politični emigranti. Med letoma 1955 in 1963 naj bi se iz Slovenije izselilo ali prebegnilo 11.000 ljudi (Drnovšek 2001a: 2–5). Napotili so se predvsem v države zahodne Evrope, Avstralijo in v Kanado. V začetku so večinsko odhajali v prekomorske dežele, predvsem v Avstralijo in Kanado. Že v petdesetih letih so na avstralsko celino prihajali Primorci in Prekmurci. Močnejše doseljevanje naših ljudi v Avstralijo in Kanado je bilo v šestdesetih letih, in to v Avstraliji predvsem v industrijske predele: Sydney, Melbourne, Adelaide, Canberra, Perth itn., v Kanadi pa v Toronto, Hamilton, London, Kitchener, St. Catharines. Jedro slovenske skupnosti (v Kanadi) se je premaknilo v južna mesta Ontaria. Novi slovenski priseljenci pa so se večinoma izognili rudarskim naseljem, ki so vse bolj zaostajala v razvoju. V mesta na jugu in zlasti na 'Niagarski polotok' se je preselilo znatno število nekdanjih rudarjev (Genorio 1984: 111).

Jugoslovanske meje so se v šestdesetih letih za izseljevanje veliko bolj odprle. Lahko rečemo, da se je liberalizacija intenzivneje začela z Zakonom o amnestiji (1962) in se nadaljevala s podpisom bilateralnega sporazuma o delovnih migracijah z Avstrijo (1963). Podatek o letu 1962 kot mejniku odpiranja jugoslovanske politike do izseljevanja se pojavlja tudi v tuji literaturi (Gatrell 2019: 191), ko se to leto postavlja kot začetek močnejšega izseljevanja iz Jugoslavije in s tem tudi iz Slovenije.

Prvo obdobje, do leta 1965, je bil čas t. i. individualnih neorganiziranih selitev. Temu je sledilo obdobje organiziranih selitev (1965–1975), ki jih je podpirala tudi država. Organiziranost odhajanja na t. i. začasno delo v tujino je povezana tudi z gospodarsko reformo leta 1965 in dejstvom, da so skladno z bilateralnimi dogovori z nekaterimi evropskimi državami posredovanje delavcev prevzeli jugoslovanski, natančneje rečeno republiški zavodi za zaposlovanje, sploh v sedemdesetih letih, ko je prišlo do sprememb med pristojnostmi republik in federacije.

Po letu 1965 so se tokovi izseljevanja vse bolj usmerjali v države zahodne Evrope: ZRN, Francijo, Švedsko, Švico, Italijo itn. in med njimi je ZRN kmalu postala glavni cilj priseljevanja (Stare 1977: 8). Položaj naših ljudi v državah sprejema je bil različen, odvisno od migracijske politike države, v katero so se priselili, mednarodnih odnosov in od posameznih bilateralnih sporazumov, ki jih je v tem obdobju podpisovala Jugoslavija z drugimi državami. Slovenija je bila jugoslovanska republika, del Jugoslavije, in vsi Slovenci, ki so se izselili v tem času, so bili v tujini obravnavani kot Jugoslovani. Kot je poznano že iz zgodovine, tudi v tem času številne države v popisih niso upoštevale etnične pripadnosti. Upoštevale so nacionalni princip, pri katerem državljanstvo že pomeni narodno pripadnost. Iz tega izvirajo številne težave, ko skušamo ugotoviti, koliko Slovencev se je takrat izselilo iz Slovenije in kam so se (začasno ali trajno) priselili.

Jugoslavija je v šestdesetih letih podpisala kar nekaj meddržavnih sporazumov o zaposlovanju in konvencij o socialni varnosti s številnimi evropskimi državami. Prvi sporazum o socialni varnosti je bil sklenjen s Francijo leta 1950, nanašal pa se je predvsem na izseljence, ki so se priselili v Francijo med obema vojnama (Svetek 1971: 48). Temu so v šestdesetih letih sledile še pogodbe z drugimi državami. Sporazumu med SFRJ Jugoslavijo in Republiko Avstrijo o reguliranju zaposlovanja jugoslovanskih delavcev v Avstriji (1963) so postopno sledili še sporazumi z drugimi državami: Sporazum med SFR Jugoslavijo in Republiko Francijo o reguliranju zaposlovanja jugoslovanskih delavcev v Franciji (1965), Sporazum med SFR Jugoslavijo in Kraljevino Švedsko o reguliranju zaposlovanja jugoslovanskih delavcev v Švedski (1967), Sporazum med SFR Jugoslavijo in ZR Nemčijo o reguliranju zaposlovanja jugoslovanskih delavcev v ZR Nemčiji (1969), Sporazum med SFR Jugoslavijo in ZR Nemčijo o zavarovanju za primer brezposelnosti (1969), Sporazum med SFR Jugoslavijo in Republiko Francijo o sezonskih delavcih v Franciji (1971), Sporazum med SFR Jugoslavijo in Kraljevino Nizozemsko o reguliranju zaposlovanja jugoslovanskih delavcev na Nizozemskem (1971), Sporazum med SFR Jugoslavijo in Kraljevino Belgijo o reguliranju zaposlovanja jugoslovanskih delavcev v Belgiji (1971), Sporazum med SFR Jugoslavijo in Velikim Vojvodstvom Luksemburga o reguliranju zaposlovanja jugoslovanskih delavcev v Luksemburgu (1971), Sporazum med SFR Jugoslavijo in Vlado Commonwealtha Avstralije o bivanju in zaposlovanju jugoslovanskih delavcev v Avstraliji (1971) ter Aranžma med Vlado SFR Jugoslavijo in Vlado Commonwealtha Avstralije o načinu izbora in pogojih potovanja jugoslovanskih državljanov v Avstralijo ob finančni podpori avstralske vlade (1971). Do sklenitve obojestranskih sporazumov pa je bil v uporabi oziroma v veljavi model splošnega

sporazuma Mednarodne organizacije dela (Stare 1977: 8–14). Do leta 1975 je bil sklenjen še Meddržavni sporazum o zaposlovanju z Novo Zelandijo (Župan 1974: 84). S številnimi državami so bile sklenjene tudi konvencije o socialni varnosti (Stare 1970: 51). Do leta 1978 so bili podpisani Sporazumi o socialni varnosti s 16 državami. Dvostranski sporazumi o socialni varnosti so delavcem zagotavljali »enako obravnavanje z delavci države soprodpisnice sporazuma, prosto izplačevanje dajatev iz ene države v drugo, varstvo družinskih članov, ki ostanejo v domovini, v breme države soprodpisnice sporazuma, izplačevanje otroških dodatkov, tudi otrokom, ki žive v domovini: skratka, gre za pravno združitev teritorijev obeh držav na področju socialne varnosti, ki se za to področje smatra kot enotno« (Svetek 1977: 108).

Po gospodarski reformi leta 1965 je ZRN kmalu postala glavni cilj priseljevanja naših ljudi. V večji meri je bila to ekonomska migracija, za katero se je pri nas uveljavil poseben termin 'začasno delo v tujini'. Po ocenah iz leta 1968 je bilo na začasnem delu v tujini približno 50.000 Slovencev. Starostna meja se je gibala 20–40 let (80 %) (Šetinc 1968: 33–34). Kot je bilo že omenjeno, naj bi bilo v letu 1971 naslednje število jugoslovanskih delavcev: 423.228 v ZR Nemčiji, 131.934 v Avstriji, 65.000 v Franciji, 9.363 na Nizozemskem, 2.972 v Belgiji, 3.580 na Danskem, kar je skupaj 635.934 Jugoslovanov (Stare 1977: 5), s tem da nekatere države niso upoštevane, npr. Švedska. Po podatkih Republiškega zavoda za zaposlovanje Slovenije in Zveznega sekretariata za zunanje zadeve naj bi bilo v istem letu med njimi na začasnem delu v tujini naslednje število Slovencev: 47.000 v ZR Nemčiji, 12.000 v Avstriji, 3.000 v Franciji, 1.000 na Švedskem, 2.000 v Švici, 3.000 v Italiji, 1.000 na Nizozemskem in 500 na Danskem (Stare 1977: 8). Pri tem naj poudarim, da gre za število ljudi, ki so bili v tem letu uradno registrirani, da so odšli na začasno delo v tujino. Dejansko število naših delavcev je bilo veliko višje, saj so nekateri odšli še pred uradnimi registracijami odhodov ali pa so odhajali v tujino neorganizirano, individualno in niso uporabljali storitev Republiškega zavoda za zaposlovanje, ampak so uporabili mreže osebnih poznanstev s tistimi, ki so predhodno odšli (t. i. vzorec verižne migracije). Stare navaja, da podatki za registrirano populacijo kažejo, da ne drži, da so večinsko odhajali nezaposleni. Kar 77 % med njimi jih je bilo pred odhodom namreč zaposlenih, od tega 39,7 % kvalificiranih, 15,2 % nepriučeni, 12,8 % priučeni in 10,7 % s srednjo šolo (Stare 1977: 9–10). Podatki kažejo, da so bili ljudje, ki so odhajali iz Slovenije, ob odhodu večinoma zaposleni, bili so zadovoljni s svojim delom, imeli so urejeno stanovanjsko vprašanje, bili so mladi, a gnala jih je želja po nečem novem. To je bil čas, ko ni bilo tako težko oditi, saj so v državah zahodne Evrope potrebovali

delovno silo. Natančneje povemo, če rečemo, da so tuja podjetja organizirano novačila in uvažala delovno silo. Že leta 1968 se je začelo ugotavljati, da je treba omejiti odhajanje izobražencev in kvalificiranih delavcev iz Jugoslavije, temu pa so sledili ukrepi (Stare 1973: 214; Stare 1974: 56; Lukšič Hacin 2006a: 50–57). Stare poroča, da se je v letu 1969 in prvi polovici leta 1970 zelo povečal pritisk tujih delodajalcev pri novačenju delavcev v Jugoslaviji/Sloveniji. Pri tem posebej izpostavlja ZRN (Stare 1971: 58). Pritisk tujih delodajalcev je bil v Sloveniji tako močen, da je v začetku sedemdesetih let prišlo celo do organiziranega zaviranja zaposlovanja Slovencev v tujini prek zavodov za zaposlovanje. Kot je bilo rečeno, so že leta 1968 v Sloveniji/Jugoslaviji začeli ugotavljati, da je treba zamejiti odhajanje izobražencev in tiste delovne sile, po katerih je bilo doma največje povpraševanje. Tako se je politika službe za zaposlovanje spremenila v zavestno zmanjševanje odhajanja omenjene delovne sile (Stare 1973: 214). »V okviru tega so se zavodi odločili, da sprejmejo le tiste ponudbe delodajalcev, ki se nanašajo na nepriučene in priučene delavce ter ponudbe, ki se nanašajo na izrazito suficitarne poklice ostalih strokovnih nivojev« (Stare 1971: 58). Zavodi so začeli postopno zavračati tudi povpraševanje po tistih profilih, ki so bili doma deficitarni. Kmalu so v tujino posredovali predvsem brezposelne nekvalificirane delavce in resnično suficitarne profile (Župan 1974: 83).

Ljudje, ki so v tem času odhajali, so bili doma (v Jugoslaviji in Sloveniji) opredeljeni kot ekonomska emigracija, za katero se je, kot smo dejali, uveljavil poseben (politični) termin 'začasno delo v tujini', včasih tudi sinonim 'zdomci'. Sama oznaka je želela prikazati, da so ljudje odšli na delo v tujino samo začasno in da se bodo po krajšem obdobju vrnili. Hkrati se je omenjena domača oznaka idealno vključevala v migracijske politike takratnih evropskih imigrantskih držav, npr. Nemčije, kjer se je govorilo o gostujočih delavcih (gastarbeiter), ali Francije, kjer so govorili o tujih delavcih (travailleurs étrangers). Na Švedskem pa se je že uveljavil termin priseljenci (invandrare). Model začasnega dela v tujini ni bila samo politična utvara takratne domače vladne strukture, ampak tudi praktični (potencialni) interes, da bi ljudje, v veri v svojo vrnitev, presežek vrednosti vlagali doma (naložbe, gradnje ...). Hkrati pa se je uradna politika pokrivala z željami posameznikov ob odhodu, ko so bili prepričani, da odhajajo od doma le za nekaj let in se bodo kmalu vrnili. V tujini naj bi le zaslužili sredstva, ki bi jim izboljšala življenjski standard po vrnitvi. Po drugi strani pa se je povezovala z interesi držav sprejema, ki so želele, da bi tuji/gostujoči delavci v njihovih državah ostali le za čas, ko jih je gospodarstvo potrebovalo, v času morebitne krize pa bi se vrnili v izvirne države – to je bila bistvena komponenta v ozadju t. i. modela krožnih migracij. Razlika v

poimenovanju ljudi, ki so se priselili v različne države zahodne Evrope, 'gasterbeiter', 'travailleurs étrangers', 'invandrare', nakazuje na razlike, do katerih je prihajalo v odnosu do njih v migracijskih politikah in samem življenju. To se je kazalo tudi v principih podeljevanja državljanstva po posameznih državah. Analize statističnih podatkov o podeljenih državljanstvih v preteklosti nam kažejo pomembne razlike med Nemčijo na eni strani ter Francijo in Švedsko na drugi. Podatki kažejo, da je bila po stopnji naturalizacije leta 1988 Švedska takoj za Avstralijo, ki je imela najvišjo stopnjo. Francija je bila po naturalizacijski stopnji med evropskimi državami nekje v sredini, Nemčija pa je imela najnižjo stopnjo (za Švico). Podobno velja za leto 1995, ko se je Švedska po stopnji naturalizacije uvrstila na tretje mesto, za Nizozemsko in Avstralijo (vse tri po višini stopnje izrazito izstopajo navzgor), Francija v sredino, Nemčija pa ponovno na zadnje mesto z najnižjo stopnjo naturalizacije. Nemčija v primerjavi z drugimi evropskimi državami leta 1995 izrazito izstopa navzdol. Navedeno le dodatno potrjuje, da je bilo v Nemčiji zelo težko pridobiti državljanstvo brez nemškega izvora, torej bi lahko sklepali, da je velik delež prebivalcev brez nemškega državljanstva v Nemčiji »kumulativne« narave in zajema pretežen delež priseljencev v nasprotju s Francijo, kjer je potekala naturalizacija priseljenih in njihovih potomcev. Še intenzivnejša je bila naturalizacija na Švedskem (Castles, Miller 1998: 239).

Predvsem v državah zahodne Evrope in državah, ki jih je zajela anglosaška kolonizacija, sta bili prisotni visoka netoleranca in stigmatizacija drugačnosti. Stigmatizacija priseljencev je v teh družbah/kulturah močno povezana s hierarhizacijo ras oziroma hierarhizacijo kultur znotraj bele rase ob upoštevanju predvsem religioznega in tudi etničnega ključa. V nasprotju s temi družbami so bila nekatera okolja veliko strpnejša do drugačnosti, npr. nekatere države Latinske Amerike pa tudi Švedska, kjer se je uveljavil t. i. multikulturalizem.

»Švedi so nas takoj sprejeli kot priseljence, ne kot ljudi na začasnem delu v tujini, čeprav mislim, da je veliko ljudi prihajalo sem z željo, da bi biličasni delavci v tujini. Ta želja je živela zelo dolgo, in dokler je živela, se niso vključevali zadosti dobro v švedsko družbo. Mislim pa, da so do sedaj že vsi spoznali, v Evropi, v domovini in tukaj na Švedskem, da so ljudje, ki so ostali tukaj, priseljenci. Mislim da so Slovenci, sploh do petnajstih letih, začeli čutiti, da so priseljenci. To se vidi tudi po tem, ko so začeli sprejemati švedsko državljanstvo. Nekako sentimentalno so ves čas še obdržali svoje državljanstvo. Mislim da niso postali švedski državljani zato, ker je Jugoslavija začela s konflikti, ampak zato, ker so se začeli

počutiti kot priseljenci in so imeli željo, da bi tudi z volitvami vplivali na vsa področja na Švedskem« (Öfors v Lukšič Hacin 2001b: 25).

Koliko in kje vse po svetu so bili Slovenci razseljeni v sedemdesetih letih dvajsetega stoletja? Stare navaja, da podatki popisa prebivalstva iz leta 1971 kažejo, da je bilo takrat v državah zahodne Evrope 70.000 Slovencev: 47.000 v ZR Nemčiji, 12.000 v Avstriji, v drugih državah pa po nekaj tisoč. Podatki popisa niso povsem natančni, saj so bile v nekaterih primerih v tujini celotne družine, popisni materiali pa so zasledovali le osebe, ki so bile aktivno zaposlene, neaktivnih družinskih članov, kot so: otroci, gospodinje, vzdrževalne osebe, pa niso zajeli (Stare 1976: 60). Temu dodajmo, da je v letu 1978 Gosar podal oceno o tem, koliko Slovencev naj bi živelo po svetu in kje se jih je največ naselilo. Za prekomorske države navaja, da naj bi jih bilo v ZDA več kot 400.000. Živel so na treh makroregionalnih območjih, na katerih so se izoblikovala tudi slovenska naselja: 1. vzhodno, atlantsko območje; 2. osrednja prijezerska regija; 3. Srednji zahod in zahod ZDA: 1. v Vzhodnoatlantskem območju je živelo 65.000 slovenskih izseljencev ali 26 % vseh slovenskih izseljencev v ZDA. Centra poselitve sta bila Pensilvanija in Verginija, center delovanja pa območje okrog Pittsburga; 2. v Osrednji prijezerski regiji je bilo v: a) vzhodnem prijezerskem območju, v Ohio, kjer se je slovenski živelj najbolj urbaniziral, 47.000 Slovencev ali 19 % in več kot polovica jih je živela v Clevelandu, t. i. 'slovenski prekomorski metropoli'; b) zahodnem in osrednjem jezerskem območju (države Illinois, Indiana, Wisconsin, Michigan in Minnesota) 88.000 Slovencev ali 34 % vseh Slovencev v ZDA. Največ jih je živelo v Chicagu (14.000); 3. na Srednjem zahodu in zahodu ZDA ja bilo 49.000 Slovencev ali 20 %, če omenimo le države Colorado, Kansas in Kalifornijo. V Kanadi je živelo približno 40.000 Slovencev; večina (80 %) je živela na vzhodu države. Glavni center delovanja je bil Toronto, poleg njega pa še Edmonton, Kirkland Lake in Port Arthur. V Latinski Ameriki jih je bilo največ v Argentini, po oceni prek 30.000. Glavni center delovanja v Argentini je (bil) Buenos Aires, omenja pa še Cordobo, Rosari in Berissi. V manjšem številu so Slovenci živeli tudi v Braziliji, Mehiki, Urugvaju in v Čilu (Gosar 1978: 154–156). Poleg tega so slovenski izseljenci v večjem številu živeli tudi v Avstraliji, kjer je ocena, da jih je bilo v tem času 22.000–30.000. Večje koncentracije so bile v Novem južnem Walesu v Sydneyju in Wollongongu (okoli 10.000), v državi Victoria so se najbolj strnjeno naselili v Melbournu in Geelongu, v južni Avstraliji je zelo poznano slovensko središče Adelaidi (približno 2.500), v zahodni Avstraliji so v Perthu, v manjšem številu pa so živeli še v drugih avstralskih mestih (Čebulj Sajko 1992: 74–77; Švent 1991: 174). Za Evropo navaja, da jih je v ZRN, kjer se je s

povojnim 'začasnimi delom v tujini' središče slovenskega življa iz rensko-vestfalskega območja iz časa med obema svetovnima vojnama preneslo v trikotnik Stuttgart – Ingolstadt – Munchen, okoli 50.000–60.000. Druga po številu je bila Avstrija z okoli 35.000 slovenskih migrantov. Na francoskem severozahodu in beneluškem Limburgu naj bi jih bilo 20.000, od tega jih je 6.000–7.000 živelo v t. i. 'slovenskem evropskem Clevelandu', v mestu Freyming - Marelbach. Za Nizozemsko navaja 350 družin, kar naj bi zneslo 1.000–1.500 ljudi, za Belgijo 3.000 in okoli 7.000 v Veliki Britaniji, največ v Londonu in Rochdolu (Gosar 1978: 149–154). Temu Prešeren (1990) dodaja, da naj bi odšlo v Švico 4.000–5.000 ljudi in enako število tudi na Švedsko (Prešeren 1990: 204).

Koncept začasnega dela v tujini in zdomstva, ki je bil del liberalne evropske predstave o krožnih migracijah, podprte tudi z druge strani, to je od držav sprejema, v katerih se je govorilo o gostujočih ali tujih delavcih, se je po naftni krizi izkazal za iluzijo. Že sredi sedemdesetih let se pojavijo ugovori in dokazovanja, da se predvidena začasnost spreminja v trajno izseljenost. Vsi nadaljnji dogodki in rezultati nekaterih raziskav so te ugovore le še potrjevali. Klinar že leta 1976 izpostavlja, da se doba naših delavcev, ki so začasno zaposleni v tujini, podaljšuje in da njihovo prebivanje v tujini ne ustreza načrtovani politiki o začasnem delu. Odstotek remigrantov je bil neustrezno majhen. Pri začasni migraciji bi se moralo npr. leta 1970 vrniti 65.000 jugoslovanskih migrantov, vrnilo pa se jih je le 20.000. Iz tega izpelje sklep, da je velik del naše t. i. občasne migracije postal trajna ekonomska migracija, torej da so t. i. 'zdomci, na začasnem delu v tujini', dejansko izseljenci, saj se doba prebivanja v tujini podaljšuje in ne ustreza načrtovani politiki (Klinar 1976: 250–255).

PRIMER NEMČIJE

Za odhod v Nemčijo se je odločilo največje število Slovencev po drugi svetovni vojni, zato si malo pobližje pogledimo specifičnost situacije v ZR Nemčiji kot državi sprejema. Za opis migracijske situacije v ZRN po drugi svetovni moramo najprej omeniti Zakon o posredovanju dela in zavarovanju pred brezposelnostjo iz leta 1957. Določal je, da so tuji delavci za zaposlitev v ZRN potrebovali delovno dovoljenje (Arbeitserlaubnis), ki ga je izdal zvezni zavod, če meddržavne pogodbe niso določale drugače. Dovoljenja so bila izdana za določen čas in omejena na določene obrate, vrste poklicev, gospodarske veje ali okraje. Poleg delovnega dovoljenja je bilo treba pridobiti dovoljenje za prebivanje v ZRN (Aufenthaltseslaubnis) (Rozman 1969: 59–60). Po 1. oktobru 1965 je začel veljati poseben zakon »Ausländergesetz«, ki je na novo določil merila in postopke za prihod tujcev in njihovo

prebivanje. Po tem zakonu se je načelno dovoljevalo tujcem prihod in prebivanje v ZRN, če je bilo oboje skladno z interesi države.

Dovoljenje za prebivanje je izdajal pristojni nemški urad, postopek pa je bil odvisen od načina urejanja zaposlitve in priselitve. Dovoljenje za prebivanje se je lahko izdalo: a) pred prihodom ali b) ob prihodu. V obeh primerih je bilo treba predložiti zdravniško spričevalo. Zakon je predpisal štirinajstdnevni rok za preglede tistih delavcev, ki so med sprejetjem zakona že prebivali v ZRN. Če se tuji delavec ni držal tega roka po svoji krivdi, se mu je zaradi ogrožanja javnega zdravja prepovedalo prebivanje v Nemčiji (Rozman 1969: 58).

Pri organiziranem prihodu so dovoljenje dobili delavci, ki so prihajali iz držav, ki so imele z ZRN podpisane bilateralne sporazume o zaposlovanju svojih državljanov in jih je najela za delo nemška komisija ali nemški urad v tujini. Ti so že pred odhodom prejeli izkaznico (Legitimationskarte), s katero so dobili pravico do potovanja v ZRN in bili oproščeni, da bi si morali pred prihodom v Nemčijo priskrbeti dovoljenje za prebivanje v obliki vizuma. Dovoljenje so dobili po prihodu v ZRN od krajevne oblasti za tujce. Sodelovanje z nemško komisijo ali z uradi v inozemstvu je zagotavljalo delavcu večjo (začetno) varnost, saj je bila delovna pogodba podpisana pred odhodom v ZRN; zagotovljeno je bilo stanovanje, opravljen je bil nujni zdravniški pregled in ne nazadnje je bila preverjena njegova ustreznost o nekaznovanju z odvzemom prostosti. Zakon je predvideval tudi posebna dovoljenja za študente, dijake in za poklicno izobraževanje (Rozman 1969: 58–60).

Pri neorganiziranem prihodu, kar je veljalo za jugoslovanske delavce do podpisa bilateralnega sporazuma (1969) oziroma potem za tiste, ki so odšli individualno in neorganizirano, je bil potreben vizumski postopek. »Za uveljavljanje vizumskega postopka vstopa je bilo potrebno t. i. garantno pismo nemškega delodajalca, pri katerem so jim običajno sorodniki ali znanci, ki so že bili v ZRN, priskrbeli delo. S podaljševanjem delovnih pogodb in delovnega dovoljenja se je avtomatično podaljševalo tudi dovoljenje za bivanje, ki je bilo strogo vezano na delovno dovoljenje. Garantno pismo jim je običajno zagotavljalo tudi preskrbljeno prebivališče – sobo pri manjših zasebnih podjetjih in posteljo v barakah pri večjih obratih in tovarnah« (Slavec 1982: 161). Tako so do konca šestdesetih let (do podpisa bilaterale) v ZRN prihajali ljudje iz Slovenije oziroma Jugoslavije, individualno, neorganizirano, sprva tudi nezakonito: »Do leta 1963, ko je bilo izseljevanje nelegalno, so odhajali predvsem obmejni primorski in prekmurski Slovenci, ki so se najprej napotili v Italijo in Avstrijo, potem pa naprej v druge dežele. V Nemčiji so se naseljevali v večjih

mestih, največ v Münchnu, Stuttgartu, Frankfurtu, Ingolstadtu, kjer je največ Pomurcev zaposlenih v tovarni Audi« (Korpič Horvat 1992: 86). Pozneje, ko so bile uradno odprte jugoslovanske meje, je izseljevanje postajalo vse bolj množično, a še vedno pogosto neorganizirano in zasebno.¹⁷ Rozman pravi, da je bilo po podatkih OECD¹⁸ v ZRN leta 1968 skupno z družinskimi člani 180.000 Jugoslovanov (1969: 57) »V Zvezni republiki Nemčiji je jugoslovanskih delavcev precej več kakor v Švici. Tudi o njih imamo le približne podatke. Leta 1967 je bilo zaposlenih v vsej Nemčiji približno 98.000 Jugoslovanov, skupno z družinskimi člani pa blizu 140.000. Po narodnosti je največ Hrvatov, nato pa Srbov, Slovencev in Bosancev oziroma Hercegovcev. Tudi v ZR Nemčiji je večina naših delavcev zaposlena v industriji, v gradbeništvu, gostinstvu in podobno« (Petrin 1968: 36). Delež jugoslovanskih delavcev je bil velik tudi skozi 'nemško perspektivo'. Stare navaja, da je bilo 54 odstotkov kvalificiranih delavcev iz Jugoslavije, iz Grčije 9 odstotkov in Italije 12 odstotkov. Po številčnosti pa so bili leta 1970 jugoslovanski delavci na drugem mestu (334.000), takoj za turškimi delavci (1970: 52–54). Koliko je bilo pri tem Slovencev? Na to vprašanje zelo težko točno odgovorimo, saj so bili podatki pomanjkljivi, evidence nepopolne, celotno izseljevanje nezapisano; v dokumentih in razpravah najdemo le ocene. Stare (1970: 51) piše, da je treba uradnim podatkom, ki kažejo število delavcev, ki so šli v tujino prek službe za zaposlovanje, dodati vsaj še 30–40 odstotkov. Temu Rupnik (1977: 266) dodaja, da naj bi bilo v ZRN v sedemdesetih letih med 45 in 50 tisoč Slovencev. Ne glede na točnost ocen pa drži ugotovitev, da je največ Jugoslovanov odšlo po drugi svetovni vojni na delo prav v ZRN – isto lahko ugotovimo tudi za Slovence. Kljub temu Jugoslavija vse do konca šestdesetih let ni imela sklenjenih sporazumov, ki bi urejali delovni in socialni položaj njenih državljanov v ZRN. »Poseben problem je v tem, da z Nemčijo kot eno največjih migracijskih držav, kjer je približno 100. 000 Jugoslovanov (z družinami 140. 000), dolgo nismo imeli urejenih odnosov, sklenjene konvencije itd.« (Šetinc 1968: 33). Podobno navaja Petrin (1968: 36), ko ugotavlja, da je bil problem, ker Jugoslavija ni imela sklenjenih dogovorov o zaposlovanju, zato naši delavci niso bili enakopravni z domačimi.¹⁹ Pri zaposlitvi ob posredovanju zavodov za zaposlovanje je bilo vsaj delno poskrbljeno za položaj delavcev, medtem ko so bili individualni iskalci prepuščeni sami sebi.

¹⁷ Več o tem v Lukšič Hacin 2003: 227–243 in Lukšič Hacin 2006a: 35–60.

¹⁸ Organisation économique de coopération et développement.

¹⁹ Iz 42. člena Zakona o ratifikaciji sporazuma med Republiko Slovenijo in Zvezno Republiko Nemčijo je razvidno, da sta Zvezna republika Nemčija in Federativna ljudska republika Jugoslavija 10. marca 1956 podpisali pogodbo, ki pa se je nanašala le na določene terjatve iz socialnega zavarovanja (Lukšič Hacin 2007: 190).

Opisano stanje se je uredilo šele konec šestdesetih let in postopno so se v skrb za zaposlovanje in delovne pogoje poleg jugoslovanskih zavodov za zaposlovanje (republiških in občinskih) vključili še Republiška konferenca SZDL (in občinske) ter Republiški svet zveze sindikatov Slovenije. V njihovi pristojnosti so bili: organizacija posvetov, informiranje, pomoč in sodelovanje v procesu organiziranega zaposlovanja, kot so to določali bilateralni sporazumi (Stare 1972: 33; Lukšič Hacin 2006a: 50–57). Organizirano in formalno angažiranje državnih ustanov za zaščito jugoslovanskih državljanov na delu v tujini je bila zelo pomembna in dolgoročno odločujoča dejavnost, ki je pomembno prispevala k varnosti ljudi, ki so odšli v tujino. Sicer v praksi ZRN normativne uredbe velikokrat niso bile idealno izpeljane, po drugi strani pa ne smemo zanemariti dejstva, da je uvedba normativne zaščite nujen korak pri zagotavljanju pravic zapostavljene populacije znotraj tako ali drugače različne večine.

»Po sedanjem neurejenem stanju namreč jugoslovanski delavci niso izenačeni niti z domačimi nemškimi delavci, niti z delavci tistih držav, s katerim ima ZR Nemčija že sklenjene konvencije o socialnem zavarovanju, zaposlovanju in nezaposlenosti, niti z delavci tistih držav, ki so – skupaj z ZR Nemčijo – združene v Evropski gospodarski skupnosti. (...) Posledica pomanjkanja mednarodnih sporazumov je tudi to, da morajo naši delavci posebej plačevati zdravstveno zavarovanje svojih družinskih članov, ki so ostali v Jugoslaviji, vtem ko bi konvencija obremenila s temi stroški nemško socialno zavarovanje« (Svetek 1968: 41).

Zato so bili za položaj Jugoslovanov (Slovencev) v ZRN v tem času zelo pomembni dvostranski sporazumi med državama. Pogajanja med državama so se začela leta 1967 in so zajela tri področja: zaposlovanje jugoslovanskih delavcev v ZRN, socialno zavarovanje in varstvo v času nezaposlenosti naših delavcev v Nemčiji.

»S sklenitvijo sporazuma o zaposlovanju naših delavcev v ZR Nemčiji bi dobili naši delavci enake pravice iz delovnega razmerja, kakor jih imajo po nemški nacionalni zakonodaji domači, nemški delavci. Zaposlovanje bi se tudi uredilo tako, da ne bi bili naši delavci v ZR Nemčiji izpostavljeni neorganiziranemu angažiranju nemških delodajalcev, s čimer izgubijo tudi v Jugoslaviji določene pravice prav iz socialnega (zdravstvenega in invalidskega) zavarovanja. Naši delavci bi bili zavarovani za primer nezaposlenosti enako, kakor nemški delavci, pri čemer bi se dalo morda doseči tudi to, da bi se jim dajatve izplačevale – vsaj določeno dobo – tudi še po vrnitvi v Jugoslavijo, če tamkaj ne bi dobili dela. Najširše pravice pa bi dobili jugoslovanski

delavci s sklenitvijo konvencije o socialnem zavarovanju, s katero bi odpadle vse zgoraj navedene nevšečnosti in razlikovanja od drugih delavcev« (Svetek 1968: 41).

Jugoslavija je z ZRN sklenila sporazum o zaposlovanju jugoslovanskih delavcev 12. oktobra 1968, veljati pa je začel 4. februarja 1969 (Rozman 1969: 60). Prav tako sta državi podpisali sporazum o socialni varnosti. 1. maja 1969 so začele veljati določbe sporazuma, ki se nanašajo na otroške dodatke, 1. septembra 1969 pa določbe sporazuma o socialni varnosti, ki so bile zunaj otroških dodatkov. Tretji sporazum, ki ga moramo omeniti, je bil sporazum o zavarovanju za primer brezposelnosti, ki je začel veljati 1. septembra 1969 (Svetek 1969: 75).

Sporazum o zaposlovanju jugoslovanskih delavcev v ZRN (1968) je urejal postopke za zaposlitev jugoslovanskih državljanov v ZRN in opredeljeval njihove pravice v času dela v ZRN. Določal je tudi druge pravice, npr. v kulturnem in športnem življenju, šolstvu itn. Zagotavljal naj bi enakopravnost z nemškimi delavci. Določena sta bila najvišja pristojna organa, ki sta urejala in nadzorovala zaposlovanje – Zvezni zavod za posredovanje dela in za zavarovanje za brezposelnost (Nürnberg) ter Zvezni biro za zaposlovanje (Beograd). Neposreden nadzor je izvajala stalna jugoslovansko-nemška komisija s sedežem v Beogradu, člani komisije pa so bili imenovani od obeh omenjenih (najvišjih) državnih organov. Zvezni biro za zaposlovanje je zbiral ponudbe nemških delodajalcev, zaposlovanje pa je potekalo prek komunalnih zavodov za zaposlovanje (Rozman 1969: 60). Postopek zaposlitve je bil natančno določen. Nemški zvezni zavod za posredovanje dela je poslal ponudbo za zaposlitev jugoslovanskemu zveznemu biroju za zaposlovanje v Beogradu, ta pa je o njej obvestil komunalne zavode za zaposlovanje. Komunalni zavodi za zaposlovanje so objavili razpis, opravili so izbiro glede na pogoje ponudbe, sestavili so seznam izbranih delavcev in jih obvestili, kdaj morajo priti na končni izbor ter na zdravniški pregled. Ko so na komunalnem zavodu naredili prvo izbiro, so svoj izbor poslali zveznemu biroju za zaposlovanje in republiškem zavodu. Končni izbor so naredili skupni jugoslovanski in nemški selektorji. Izbrani delavci so bili seznanjeni s pogoji na delovnem mestu, za katero so kandidirali, in podpisali ustrezno pogodbo. Ta je morala biti sestavljena v maternem in nemškem jeziku. Sledilo je urejanje potrebne dokumentacije: dovoljenja za delo, potni listi, potrdila o družinskem stanju itn. Izbrani kandidati so ob odhodu dobili izkaznice (Legitimationskarte), ki so nadomeščale vstopne vizume (Einreisesichtvermerk) in delovna dovoljenja (Arbeitserlaubnis, Arbeitsbewilligung). Izkaznice so veljale za isti čas kot delovna pogodba. Zavod je določil datum odhoda, naročil pri potovalni agenciji oziroma železniškem transportu ali avtobusnem podjetju vozovnice in rezervacije za delavce. O datumu odhoda je obvestil

zvezni biro in republiški zavod za zaposlovanje. Organizacija poti je bila v pristojnosti nemške delegacije v Beogradu. Sporazum je določal, da so bili zdravniški pregled, postopki pridobivanja dokumentacije, pot in prehrana na poti za jugoslovanske delavce brezplačni. Zavod je dal vsakemu delavcu 3.125 dinarjev za nakup hrane za pot in vozovnico z rezervacijo. Ob prihodu v ZRN so se morali delavci prijaviti pristojnemu nemškemu uradu za delo (Arbeitsamt), v treh dneh po prihodu pa tudi policijski oblasti, da so dobili dovoljenje za prebivanje (Aufenthaltserlaubnis). Nadalje so morali pri pristojni občini vložiti prošnjo za uvedbo kartona za davek na zaslužek, pri pristojnem organu socialnega zavarovanja (Krankenkasse) pa prošnjo za uvedbo kartona socialnega zavarovanja. Oba kartona je moral delavec oddati delodajalcu, da je obračunal davek na dohodek in prispevek za socialno varnost. Prvo dovoljenje za delo v ZRN je bilo izdano za eno leto. Pogodbo je bilo mogoče podaljšati. Pred potekom veljavnosti izkaznice je moral delavec pri krajevnem uradu za delo (Arbeitsamt) zaprositi za podaljšanje veljavnosti izkaznice in najpozneje en mesec pred iztekom vizuma je moral pri pristojnem jugoslovanskem diplomatskem predstavništvu v ZRN zaprositi za njegovo podaljšanje. Po enem letu je bilo dovoljeno tudi zamenjati delodajalca. Če je delavec nameraval spremeniti kraj zaposlitve ali delodajalca, je mora zaprositi za novo delovno dovoljenje (Rozman 1969: 61–62; Svetek 1969: 76).

Sporazum o socialni varnosti, drugi omenjeni sporazum, je zagotavljal načelno enakost jugoslovanskih delavcev v ZRN in nemških delavcev v Jugoslaviji z domačimi delavci na področju socialnega zavarovanja in otroških dodatkov. Za delavce, ki so delali v drugi državi, so se po principu recipročnosti uporabljali notranji predpisi države zaposlitve. Sporazum je predvideval nekatere izjeme, ki so veljale vzajemno: delavci, ki jih je na delo v ZRN poslalo jugoslovansko podjetje in so ostali pri njem v delovnem razmerju – tem delavcem so še dve leti veljali jugoslovanski predpisi o socialnem zavarovanju; delavci, ki so le prehodno in po službeni dolžnosti prebivali v ZRN (avtobusni, železniški, letalski promet); diplomatski in konzularni predstavniki v ZRN – zanje je veljala jugoslovanska zakonodaja, izjema so bili častni konzuli, ki so bili izbrani iz vrst državljanov ZRN in so že prej prebivali na območju ZRN (Svetek 1969: 76). S tem dogovorom so se končale dotedanje omejitve delavcem, ki sta jih državi uveljavljali pri izplačevanju svojih dajatev v drugo državo (rente, pokojnine, otroški dodatki, bolniške itn.). Od tega dogovora naprej Jugoslovanom, ki so bili na delu v ZRN, ni bilo več treba plačevati posebnega prispevka za zdravstveno varstvo svojih družinskih članov, če so ti še naprej prebivali v Jugoslaviji. Zdaj je jugoslovanski delavec s svojim zavarovanjem v nemškem zavarovanju hkrati zavaroval tudi svoje družinske člane v Jugoslaviji v breme

nemškega zavarovanja. Sporazum je podrobno določal razmerja pri plačevanju otroškega dodatka v različnih situacijah (prav tam: 77). Zadnje je bilo zelo pomembno zlasti zaradi številnih neurejenih situacij, v katerih so se znašli otroci zaradi odhoda staršev v tujino ali ločitev,²⁰ čeprav so se v praksi še vedno pojavljale velike težave.

»... socialne službe skrbe, da oče (ali oba starša) plačuje preživnino za otroke, ki so ostali doma. (...) Če gresta oba roditelja na tuje, pa tudi v drugih primerih vztrajajo pri dvojezični izjavi, da oče (ali mati ali oba) dovoljuje delodajalcu, da denar za preživljanje otrok in družine pošlje upravičencu. Hkrati socialne službe pomagajo pri urejanju alimentacij iz tujine. Prav tako pomagajo pri sodnih postopkih v zvezi s preživninami. In v primerih, ko roditelj – praviloma je to oče – nikakor noče plačati, kar bi moral plačati, dosežejo, da mu ob obisku vzamejo potni list vse dotlej, dokler dolgovi do otroka ali otrok ne poravnajo« (Šircelj 1971: 70). »Izterjati alimentacijo od očeta, ki je na tujem, je dostikrat Siziŕovo delo. Pogosto matere otrok skušajo leta in leta prek konzularnih predstavništŕev izterjati preživnine, a se jim očetje (...) spretno izmikajo in se za daljši čas odtegnejo plačevanju« (prav tam: 71).

Do neposredne spremembe sporazumov (Sporazuma o socialni varnosti) iz leta 1968 je prišlo po letu 1975²¹ zaradi sprememb v ZRN, predvsem kar zadeva področje otroških dodatkov. Spremembe so bile nujne zaradi gospodarskih reform v ZRN, ki so vplivale na normativno urejenost področja družinskih, predvsem otroških dodatkov. Močno so se dvignili otroški dodatki za otroke, ki so živeli v ZRN, in to je veljalo tudi za otroke tujih delavcev. Dodatki za otroke, ki so živeli zunaj meja ZRN, npr. v Jugoslaviji (Sloveniji), naj bi ostali nespremenjeni. »Čeprav se Jugoslavija s takšno ureditvijo ni mogla strinjati, saj nasprotuje zavarovalnemu načelu, na katerem je sicer zgrajen sporazum o socialni varnosti med obema državama, je morala na koncu vendarle pristati na omenjeno rešitev. Tako se bo višina otroških dodatkov za otroke jugoslovanskih delavcev, ki živijo z njimi v Zvezni republiki Nemčiji, odrejala skladno s predpisi o otroških dodatkih v tej državi, za otroke, ki živijo v Jugoslaviji, pa se bo vsako leto sproti ugotavljala višina glede na gibanje življenjskih stroškov v Jugoslaviji. Poleg tega je pristala nemška stran tudi na to, da gre pravica do otroškega dodatka – čeravno dokaj

²⁰ »Na mariborskem področju so razveze, pri katerih so bili udeleženi naši delavci na tujem, lani tvorile že četrtnino vseh razvez. Sicer pa cenijo, da pride v povprečju 15 odstotkov razvez na rovaš odhoda v tujino« (Šircelj 1971: 70).

²¹ Sporazum o spremembi je bil podpisan 30. septembra 1974, v veljavo pa je stopil pozneje. Več o tem v Zakonu o ratifikaciji sporazuma med Republiko Slovenijo in Zvezno Republiko Nemčijo – 43. člen (Lukšič Hacin 2007: 197).

simbolična – tudi za edinega oziroma prvega otroka v družini, kar je bilo do zdaj izključeno« (Svetek 1975: 197–198). Omenjene spremembe so širile polje pravic naših delavcev oziroma njihovih otrok v ZRN.

Sporazum o zavarovanju za primer izgube dela, tretji sporazum, je določal, da sta v času brezposelnosti delavcev, ki so delali na njunih območjih, obe državi plačevali podporo po svojih predpisih. Položaj jugoslovanskih (slovenskih) delavcev v ZRN, ki so bili brezposelni, so tako urejali nemški predpisi. S sporazumom so se organi ZRN zavezali, da so, če je delavec izgubil službo brez krivdnih razlogov, pomagali poiskati drugo delo. Če mu niso mogli zagotoviti dela v enem mesecu, so mu morali omogočiti vrnitev v Jugoslavijo in plačati potne stroške. Nemški organ za posredovanje dela je moral kriti stroške za brezposelnost še nadaljnjih pet mesecev, in to v višini in ob pogojih, ki jih je predvidevala jugoslovanska zakonodaja, če po vrnitvi v Jugoslavijo delavec ni našel dela (Svetek 1969: 77).

Pomen naštetih sporazumov je bil vsekakor zelo velik, saj je dolgoročno urejal in zagotavljal številne pravice za delavce, čeprav so odšli na delo v tujino. Vendar pa je prihajalo do težav pri izvajanju omenjene zakonodaje v praksi: »Jugoslavija je z vsemi deželami sklenila ustrezne sporazume. Toda kmalu smo prišli do spoznanja, da se gospodarski, socialni in vsi drugi težki problemi okoli teh delavcev ne dajo reševati samo med državami« (Rupnik 1972: 38).

Vrsto let so glavni dogovori bilateralnih sporazumov ostali v opisanih okvirih, z izjemo postopka priseljevanja, ki je bil leta 1973 z odlokom v ZRN prekinjen. Nov sporazum med Slovenijo in Nemčijo je bil sklenjen leta 1997, v veljavo pa je stopil z ratifikacijo leta 1999 in naj bi veljal za nedoločen čas²² oziroma – kot se je pozneje izkazalo v praksi – do vstopa Slovenije v EU. Z vstopom Slovenije v EU naj bi imeli naši državljani enake pravice kot državljani držav (starih) članic, a je prišlo do t. i. obdobja tranzicije. Nemčija je ena izmed držav, ki je v odnosu do novih članic EU uvedla tranzicijsko obdobje (ali obdobje sedemletnega zadržka) v odnosu do prostega pretoka delovne sile do leta 2011, torej do takrat velja tudi omenjeni bilateralni sporazum. Slovenci, ki so v času vstopa Slovenije v EU že živeli v Nemčiji, pa naj bi bili pravno izenačeni z nemškimi delavci.

²² Več o tem v Zakonu o ratifikaciji sporazuma med Republiko Slovenijo in Zvezno Republiko Nemčijo ter ostalih dokumentih (Lukšič Hacin 2007: 198).

Sodelovanje med sindikati

Vzporedno z dogovori na meddržavni ravni je potekalo dogovarjanje med sindikati. V primeru ZRN je prišlo do navezave sindikalnih odnosov z zahodnonemškimi sindikati. »Ravno slednji (DGB) pa so postali glavni partner, saj je tudi Jugoslovane v ZRN daleč največ« (Rupnik 1972: 38). Za celostno razumevanje delovnih razmer za Jugoslovane (Slovence) v ZRN je pomembno vedeti, da so bili v šestdesetih letih sklenjeni prvi sporazumi o včlanjevanju naših delavcev v nemške sindikate. Delež včlanjenih jugoslovanskih/slovenskih delavcev je bil velik zlasti v gradbeništvu in kovinski industriji. Škerlavaj (1974: 77) ocenjuje, da je bilo leta 1975 veliko naših delavcev včlanjenih v te sindikate in da jim je to zagotavljalo dodatno zaščito, čeprav – kot izpostavlja Rupnik (1972) – so se delavci v tujini po eni strani spoprijeli z dilemo, ali naj se sploh včlanijo v tamkajšnje sindikate, in po drugi strani s strahom tujih sindikatov pred stavkokazi.

Slovinci so se v šestdesetih letih razseljevali po Evropi, a večina jih je takrat odšla v ZRN. Nemčija je potrebovala delovno silo, vendar ne vse njene zvezne dežele. Intenziven gospodarski razvoj in njegova neuravnoteženost po zveznih deželah sta povzročila množično, a po zveznih deželah nesorazmerno doseljevanje tujcev in notranje migracije med posameznimi zveznimi deželami.

»Švabska se je skokovito razvila šele po drugi svetovni vojni; prej je veljala za bolj kmetijsko območje v primerjavi s Porurjem ali Posarjem. Tu pa je zrastle največ srednjih in majhnih podjetij, ki jih Nemci sami imenujejo 'Mittelstand', torej srednji sloj. Vsako je po svoje toliko naraslo, da ni več moglo shajati z delovnimi močmi, ki jih je sprva našlo v neposredni okolici. Ko ni bilo več beguncev z Vzhoda (predvsem iz NDR), so začeli vabiti tujce v deželo. Najprej Italijane, potem Špance, Jugoslovane, Grke, Turke. Slovenci so se tu med prvimi 'naseljevali' že pred velikim 'gastarbeiterskim' valom (Rupnik 1977: 267).

Največje doseljevanje je tako zajelo južne dele ZRN, kamor je odšlo tudi največ Slovencev: »Računamo, da je od približno 80 tisoč Slovencev na delu v ZRN kar nad 50 tisoč, v glavnem v južni Nemčiji (Stuttgart oziroma Baden-Württemberg)« (Rupnik 1972: 37). Jugoslovani so predstavljali drugo najštevilčnejšo skupino, takoj za turškimi delavci (Stare 1972: 32). Njihove pogoje dela in življenja so po letu 1968 določali omenjeni bilateralni sporazumi med Jugoslavijo in ZRN ter zavezanost obeh držav konvencijam Mednarodne organizacije dela. Pri tem moramo opozoriti na razliko v implementaciji določb v prakso po različnih zveznih

deželah ZRN. Torej, ko govorimo o ZRN, moramo imeti pred očmi dejstvo, da so bili sporazumi podpisani na zvezni ravni, v praksi pa so se izvajali v zveznih deželah na različne načine.

Podatki kažejo, da je velik del Slovencev v ZRN prišel na neorganiziran način ob pomoči sorodniških ali prijateljskih mrež mimo Zavodov za zaposlovanje. Zanje ni veljal postopek, ki smo ga predhodno podrobno opisali, ampak so za prihod v ZRN morali po t. i. vizumskem postopku. Kakor koli pa sta oba načina prihoda poleg predpisanih dovoljenj zahtevala zagotovljeno zaposlitev in ureditev stanovanjske situacije. Tako so Slovenci, ki so prišli v ZRN, ob prihodu že imeli stanovanje in zagotovljeno delo. »Brezposelnost ni bila nikoli njihov problem. Prihajali so v času, ko je bilo dela še dovolj in so tujce potrebovali, drugače pa so odpuščali načelno tako tujce kot domačine, tujce pogosteje le v času splošne visoke stopnje brezposelnosti, ko so štitali domače delavce« (Slavec 1982: 161). V obeh primerih pa so bili na dogovor vezani za dobo enega leta, preden so lahko npr. zamenjali službo, kar je bilo neprijetno v situaciji, ko delodajalec ni povsem izpolnil obljub. »Večja podjetja ali tovarne so navadno izpolnjevali vse pogoje, navedene v garantnem pismu in delovni pogodbi, manj dosledni pri svojih obljubah pa so bili lastniki manjših obrtnih obratov, gostinskih lokalov, trgovin. Delali so tudi do deset ur na dan in porabili so jih za vsa dela (čiščenje, pomivanje), pogosto pa tudi niso nudili obljubljenih stanovanjskih ugodnosti« (Slavec 1982: 161).

Zaposlovanje (tuje) delovne sile v ZRN je bilo vse intenzivnejše do krize leta 1971, ki je prizadela predvsem težko industrijo in gradbeništvo. Stare pravi, da se je kriza videla tudi v zmanjšanju števila zaposlenih jugoslovanskih delavcev v ZRN in v pritisku na zaposlovanje v Švici (1972: 32). Še bolj se je kriza poglobila s prvo naftno krizo leta 1973, ko že lahko govorimo o intenzivni gospodarski krizi v ZRN, ki je bila vzrok, da so 30. novembra 1973 z odlokom prepovedali (novo) zaposlovanje tujih delavcev (Štumberger 2004: 34). Omejitve priseljevanja in gospodarska kriza sta zamejili novo priseljevanje, nista pa povzročili pomembnega upada števila že priseljenih delavcev iz drugih držav vse do osemdesetih let, ko govorimo o 'evropskih migracijah v kriznih razmerah' (Klinar 1985) in pride poleg omenjenih omejitev še do systemskega spodbujanja odhajanja tujih delavcev, ki so že več let delali v ZRN. »Nemške oblasti so poskušale vračanje zagotoviti s pomočjo pri vrnitvi. Delavec bi dobil 10.500 mark zase in 1.500 mark za vsakega otroka, toda izseliti bi se moral najpozneje do 30. septembra 1984. Jugoslovanske oblasti s tem niso bile zadovoljne, saj je povprečni Jugoslovan, ki je v Nemčiji delal dvanajst let, v pokojninsko blagajno vplačal štirikrat več

denarja. Omenjali so tudi prejšnje predloge, ki bi bili ugodnejši, saj so ponujali od 20.000 do 30.000 mark. Pomoči pa naj ne bi bili deležni tisti, ki so že bili brez dela. Ti so sicer dobivali nadomestilo, vendar je bilo to časovno omejeno, potem pa jim je ostala samo še vrnitev. »Prostovoljno« vračanje so poskušali doseči tudi s poostrenim nadzorom nad izdajanjem in podaljševanjem dovoljenj za delo in ostrejšimi pogoji za doseljevanje otrok« (Štumberger 2004: 39–40).

MIGRACIJSKA DINAMIKA OD NAFTNE KRIZE DO OSAMOSVOJITVE SLOVENIJE

MIGRACIJSKA SITUACIJA V EVROPI PO NAFTNI KRIZI

Pospešena povojna akumulacija kapitala v državah zahodne Evrope, ki je bila v veliki meri rezultat dela gostujočih delavcev oz. priseljencev, je bila predpostavka za prestrukturiranje evropskega gospodarstva in delovnih procesov. Konec petdesetih let je pet izmed takratnih šestih držav Skupnosti obnovilo svoje gospodarstvo. Izjema je bila Italija, ki je bila država izseljevanja in ne priseljevanja (Mesić, Heršak 1989: 9–10). Za migracijsko politiko držav zahodne Evrope se je uveljavila oznaka liberalistična, kar pomeni med drugim tudi politiko odprtih vrat za priseljevanje (Klinar 1985: 6) oziroma neoliberalistična, za katero je značilen tudi razvoj migrantske zakonodaje (Mesić 1993: 672). V tem času se je v evropskih državah uveljavil t. i. model gostujočih delavcev. Navidezno enoten model se je pomembno razlikoval vsaj v treh različicah, ki so jih v praksi v odnosu do priseljencev postavile različne evropske države: model tujih delavcev (*travailleurs etrangers* – Francija), model gostujočih delavcev (*Gastarbeiter* – Nemčija) in švedski model, v sklopu katerega govorijo o priseljencih (*invandrare*). Poimenovanja politik že sama po sebi nakazujejo na različne državne strategije v odnosu do priseljencev oz. začasnih delavcev. Do sedemdesetih let v Evropi sledimo množično preseljevanje z juga proti severu. Ustanovljena je bila Evropska gospodarska skupnost, ki je vzpostavila skupni trg delovne sile, kar pomeni svobodno selitev in enakopravnost pri zaposlovanju državljanov članic EGS v drugih državah EGS. S sprejetjem sporazuma o notranjih migrantih se je položaj zunanje migracije slabšal in zaostroval, za notranjo migracijo pa vprašanje o državljanstvu izgublja pomen (Mesić, Heršak 1989: 10–15). V začetku sedemdesetih je bilo v zahodni Evropi zaposlenih okoli 6 milijonov tujih delavcev in z njimi je tam živelo prav gotovo še takšno število preostalih družinskih članov (Mesić 1988: 317).

Po gospodarskem razcvetu in množičnih migracijah v Evropi pride do naftne krize (1973), ki je pustila globoke gospodarske posledice. V času arabsko-izraelske vojne so namreč arabske države prvič uporabile nafto 'kot orožje' v boju proti Izraelu. Z enomesečnim embargom (oktober 1973) na dobavo nafte so izpeljale pritisk na ZDA in zahodnoevropske države. Svetovno gospodarstvo si še celotno leto 1974 ni opomoglo od njegovih posledic. Bade navaja, da je svetovni šok zaradi cen nafte omajal vero v brezmejno gospodarsko rast.

Ustavilo se je najemanje in priseljevanje (tuje) delovne sile (2005: 349, 353). V nekem smislu že lahko govorimo o začetku gospodarske recesije. (Neo)liberalna migracijska politika, po kateri so se ravnale države zahodne Evrope do naftne krize, je bila izraz in seštevek nacionalnih migracijskih politik (Mesić 1993: 672). Z naftno krizo pride do preloma migracijske liberalistične kontinuitete in sistemsko izraženega radikalnega obrata v migracijski politiki držav sprejema v smeri zaustavljanja nadaljnega pritoka tuje delovne sile (Mesić, Heršak 1989: 11). V tem trenutku se je pokazalo, da model migracijskih tokov ni deloval samodejno.

Nastopile so nove razmere, ko je postopno prenehal delovati model gostujočih delavcev²³ oziroma se je pokazala njegova neučinkovitost. Vsa nadaljnja priseljevanja so bila v celoti pogojena z diferenciranimi, s selektivnimi potrebami gospodarstva po delovni sili v državah sprejemnicah. Aktualna migracijska situacija se je izražala prek trga dela, pravnega statusa, vračanja in reintegracije v državah izvora ter socialnopravnega položaja prve in druge generacije migrantov v državah sprejema. S spremembami v migracijskih politikah zahodnoevropskih držav se povsem izniči model 'začasnega dela v tujini'. Pokazala se je neučinkovitost modela gostujočih delavcev, ki je predpostavljal, da se bodo delavci po začasnem delu v tujini sami prostovoljno, brez prisile in negativne selekcije, vrnil nazaj v izvorno okolje. Presekalo se je 'kroženje' delavcev med izvorno državo in državo sprejema, njihov položaj pa se je na neki način izenačil s pogoji izseljencev. Po letu 1973/74 je število priseljencev naraščalo predvsem zaradi združevanja družin, naravnega prirastka in neregularnega, nedokumentiranega priseljevanja. Morebitno nadaljnje delovno priseljevanje pa je izrazito nadzorovano in v celoti povezano s potrebami gospodarstva držav priseljevanja, kar je bilo povezano z deficitarnostjo posameznih poklicnih skupin. V osemdesetih letih je edino mogoče doseljevanje, če odmislimo izjemne primere, povezane s selektivnimi priselitvami zaradi deficitarnosti in panožnih potreb v državah priselitve, v povezavi z združevanjem družine (politika združevanja družin). V odnosu do novega priseljevanja nastopi čas t. i. družinske imigracije v odnosu do priseljencev, ki so kot pozitivno selekcionirani lahko ostali v državi sprejema, in njihovih potomcev pa čas politike integracije. Navidezno ločena vidika se v praksi prepletata in pogojujeta, saj naj bi združevanje družin spodbujalo učinkovitejšo integracijo priseljencev v novo okolje.²⁴

²³ Glede na duh časa, o katerem govorimo, in status, ki so ga imeli, bi bilo natančneje reči, da so se priseljevali delavci in ne ljudje.

²⁴ Več o tem v Lukšič Hacin 1995.

»Iz nove perspektive verižnih migracij (ki olajšuje liberalno paradigmo, a je ne opušča) se na migracije gleda kot na svojevrsten proces, ki vključuje določena socialna razmerja, v katera se migrant vključuje tako v družbi, iz katere prihaja, kot tudi v družbi, v kateri dela. Težišče vendar ostaja na posamezniku in na njegovi individualni odločitvi, ali se hoče vrniti ali trajno ostati v migracijah. Ta odločitev je motivirana predvsem z ekonomskimi pobudami. Toda poskusi nekaterih vlad v državah imigracije, da bi stimulirali povratek, so dali nepričakovano majhne rezultate, tako da je ta koncept opuščen« (Mesić 1993: 672–673).

Kot smo dejali, so morebitna nova doseljevanja izrazito in v celoti povezana s potrebami trga dela v državah sprejema, in sicer za primere deficitarnih poklicev (Heršak 1985: 9–11; Mesić, Heršak 1989: 11; Mesić 1988: 371–372). Hkrati v ospredje pridejo prizadevanja, da bi se imigranti, ki so ostali, integrirali v novo družbo. Družinska imigracija je že del nove politike v odnosu do priseljencev, ki je usmerjena v njihovo integracijo v novo okolje. To se poimenuje integracijska migracijska politika (Klinar 1985: 14). Za pozitivno selekcionirane priseljence se začne čas vključevanja v družbo priselitve in ponovno lahko govorimo o treh modelih (tokrat) integracijske politike. Castles in Miller govorita o modelu diferenciranega izključevanja (Nemčija), modelu asimilacije (Francija) in modelu multikulturalizma (Švedska). Modeli se pomembno razlikujejo v odnosu do življenja priseljencev in njihovih potomcev na t. i. ravni vsakdanjega življenja, v odnosu do njihovih društev, ohranjanja njihovih kultur in jezikov, izobraževanja otrok, socialnih in političnih pravic itn. (1998: 244–250).

Za evropske migracije v osemdesetih letih se je uveljavil tudi izraz »migracije v kriznih razmerah« (Klinar 1985). Neoliberalistična migracijska politika iz šestdesetih in začetkov sedemdesetih let se je umaknila politiki integracije, vzporedno z njo pa so se pojavile tudi številne prisilne remigracije. Prisilna remigracija je lahko posredna ali neposredna. Povezana je z izdajanjem in zavračanjem začasnih delovnih dovoljenj, zapleti pri pridobivanju pravic socialnega zavarovanja, omejevanjem pravic, diskriminacijo, brezposelnostjo in z grožnjami (Klinar 1985: 14). Negativna selekcija, izpeljana na različne praktične načine, je napajala tok povratništva, ko so se bili posamezniki prisiljeni vrniti v izvirne države. Pri tem pa Bade izpostavlja težave povratnikov, ko je vrnitev za veliko ljudi pomenila dekvilifikacijo, saj jim v izvorni državi niso priznali novih kvalifikacij, ki so jih pridobili v državah sprejema, ali teh kvalifikaciji zaradi specifičnosti znanj in veščin sploh niso mogli uporabiti (2005: 353–354).

Za devetdeseta leta in sedanjost je značilno, da so »države članice Evropske zveze (...) bilateralne sporazume o kontingentih gostujočih delavcev iz 60-ih let (model kroženja delovne sile) zamenjale z različnimi politikami selektivnega zaposlovanja za določen čas (enoletne pogodbe z dvakratnim možnim podaljšanjem)« (Verlič Christensen 2000: 1120). Pri tej novi praksi bi lahko rekli, da gre za različico vračanja k stari praksi iz šestdesetih let, ki na neki način dosledneje določi delavca kot gosta tudi z normativnopravnimi ukrepi. V času družinskih migracij in integracijske politike do pozitivno selekcioniranih priseljencev iz osemdesetih let je politiko priseljevanja vodilo zapiranje možnosti novega dotoka, predvsem pa restriktivna regulacija, ki je upoštevala potrebe države in so se skozi to določale kvote po »profesionalni logiki«, glede na kadrovske niše države gostiteljice. Zdaj se te »kadrovske niše« pravno regulira s pogodbami za določen čas. Ta koncept udejanja normativne standarde, ki dejansko povzročajo realizacijo migracijskega kroga, veliko večjo nujnost remigracije. Po izteku pogodbe delavcu ostane sicer še iskanje morebitnih alternativ, teh pa jih ni veliko. Ta politika se na specifičen način vrača v šestdeseta leta in se odmika od osemdesetih, ko zasledimo družinsko migracijo in politiko integracije. Nov model namesto socialne/kulturne integracije ponovno postavlja v ospredje predvsem t. i. akomodacijo oziroma predvsem delovno prilagoditev. Hkrati pa je veliko bolj selektiven in temeljiteje (na normativni ravni) »poskrbi« za vračanje delavcev v izvorna okolja. V kriznih razmerah se pokaže, da je priseljevanje v konfliktu z obstoječo ideologijo nacionalne države, ki je utemeljena na ideji o kulturni in politični homogenosti (Castles, Miller 1993: 13–14). In če nadaljujemo, se izkaže, da je model začasnih delavcev – seveda model, ki bi deloval tako, kot je bil zamišljen – eden redkih načinov dotoka delovne sile iz drugih držav, ki ne bi prihajal v ostrejši konflikt z ideologijo nacionalne države in bi se v ekonomskem vidiku z njo dopolnjeval, saj zagotavlja delovno silo na podhranjenih področjih in predpostavlja, da bo ta tuja delovna sila nekoč tudi odšla.

V osemdesetih, še bolj pa v devetdesetih letih se v javnih in političnih razpravah tema delovnih selitev umika razpravam o azilu in postopno se krepijo tudi politike, ki omogočajo priseljevanje zaradi humanitarnih razlogov. V evropskih državah se v različnih stopnjah krepijo priseljevanje zaradi vojnih razmer, zaradi političnih oziroma humanitarnih razlogov: različni pogoji za življenje in delo, različne azilne politike in politike do beguncev, različne politike do (ne)vračanja beguncev v izvorno okolje in njihove možnosti za pridobitev državljanstva države priselitve. Postopno se povečuje število prosilcev za azil in priseljencev s statusom mednarodne zaščite (Castles, Miller 1998: 244–250; Bade 2005: 400–418). To dogajanje pa v

ospredje vse bolj postavlja tudi vprašanja »ilegalnosti« oziroma nedokumentiranih prehodov meja in nezakonitih priselitev (Bade 2005: 401).

Sodelovanje na medvladni ravni med državami članicami EGS, pozneje EU

Po naftni krizi se začne tudi razmeram prilagojeno sodelovanje na medvladni ravni. Začetki intenzivnejšega medvladnega sodelovanja so povezani z vprašanji notranje varnosti in segajo v sredino sedemdesetih let, tj. v čas, ko so se države zahodne Evrope spoprijemale z močnimi terorističnimi dejavnostmi. Leta 1975 je bil ustanovljen forum za sodelovanje med notranjimi ministrstvi in policijami v boju proti terorizmu. To medvladno telo, ki so ga poimenovali skupina Trevi, formalno ni bilo del evropskih ustanov. Sodelovanja in usklajevanja med državami članicami na področju politike do priseljevanja in podeljevanja azila za državljane zunaj EU segajo v osemdeseta leta. Bolj strukturirana so postala leta 1993 s sporazumom v Maastrichtu. Večina t. i. starih članic ali bolje rečeno ustanovnih članic EU je naredila prve korake k odpravljanju formalnosti na notranjih mejah v sredini osemdesetih. Prvi sporazum o postopni odpravi osebne kontrole in poenostavitvi medsebojnega pretoka blaga sta podpisali Nemčija in Francija (1984). Že naslednje leto (1985) so Nemčija, Francija, Belgija, Luksemburg in Nizozemska podpisale Schengenski sporazum. Pozneje so k sporazumu pristopile še Italija (1990), Španija in Portugalska (1991), Grčija (1992), Avstrija (1995), Danska, Švedska in Finska (1996). Podpisali sta ga tudi dve državi, ki nista članici EU, Islandija in Norveška (Lukšič Hacin 2006a: 37–49). Sporazum je bil usmerjen v lajšanje prehoda notranjih meja, kar je bilo povezano z odpravo utečenih mejnih kontrol in postavitvijo skupnih kontrolnih mest. S tem je bil omogočen hitrejši pretok oseb in blaga na t. i. notranjih mejah. Zaradi sprememb je bilo treba okrepiti sodelovanje med policijskimi in carinskimi organi držav članic, sploh na področju boja proti mednarodnemu kriminalu,²⁵ kjer je prišlo tudi do usklajevanja predpisov o prepovedani trgovini z drogami, orožjem in z eksplozivi. Za migracijsko problematiko je najpomembnejše poenotenje predpisov o pogojih za vstop in podeljevanje vizumov. Nadzor nad t. i. dotokom oziroma priseljevanjem je prešel na zunanje meje pogodbenic, pri čemer so upoštevali interese vseh držav članic.²⁶ V začetku devetdesetih let je prišlo do nadgradnje sporazuma s Schengensko konvencijo, ki je bila

²⁵ Izboljšanje policijskega sodelovanja, poenostavitev pravne pomoči, skrajšanje in poenostavitev izročitvenega postopka, dogovor o čezmejnem zasledovanju, spoštovanje prepovedi vstopa na celotnem območju držav pogodbenic (Schengenski sporazum, https://eur-lex.europa.eu/legal-content/SL/ALL/?uri=LEGISSUM:schengen_agreement).

²⁶ Schengenski sporazum, https://eur-lex.europa.eu/legal-content/SL/ALL/?uri=LEGISSUM:schengen_agreement

podpisana 19. junija 1990. Veljati je začela 1. septembra 1993, v praksi pa se je dejansko uveljavila šele marca 1995. Časovni zamik je povezan z iskanjem kompromisov pri razhajanju držav članic v stališčih do odprave mejnih kontrol na notranjih mejah za vse ljudi, ki meje prehajajo – torej tudi za državljane tretjih držav oziroma priseljence, ki niso pridobili državljanstva države, v kateri živijo in delajo.²⁷

Če povzamemo predstavljene dokumente, vidimo, da je migracijska politika na ravni EU v tem času urejala predvsem odnos med posameznimi državami članicami in pretok ljudi med njimi v primerih priseljencev, ki so že živeli in delali v državah EU, ter v primerih novega priseljevanja. Osredinjena je bila predvsem na imigracijske vidike. Širša migracijska politika – letne kvote novih priseljencev v posameznih državah, odnos do (novih in starih) priseljencev ter integracijska politika – je bila še vedno predvsem v domeni nacionalnih politik. Na teh področjih so se na ravni EU države članice samo dogovarjale o smernicah. Pravica prostega gibanja državljanov članic EU je bila eden od (deklarativnih) temeljev politike EU. Iz tega je sledila nujnost kooperativnosti in sodelovanja, usklajevanja, kompromisov pri urejanju tega področja med članicami na nadvladavni ravni. Iz prikaza zgodovine migracijske situacije, političnega delovanja in sprejemanja dokumentov lahko razberemo, da se je govorilo o treh skupinah prebivalcev:

1. o državljanih držav članic EU, njihovih pravicah in gibanju po celotnem prostoru EU;
2. o prebivalcih držav članic EU, ki so imeli državljanstvo t. i. tretje države in so imeli urejena dovoljenja za delo in prebivanje v posameznih državah članicah EU in njihovih (ne)pravicah prostega gibanja; sem so sodili tudi dogovori o pravici do združevanja družin in dogovori o širši integracijski politiki, ki naj bi temeljila na postulatih multikulturalizma;
3. o novih priseljencih iz t. i. tretjih držav, kontroli priseljevanja, sistemskem usklajevanju na tem področju med državami članicami EU in o (ne)pravicah novih priseljencev do prostega gibanja med državami članicami EU; države so se uskladile glede nadzora meja, politike podeljevanja azila in vizumov ter novega priseljevanja.

Pravni razvoj EU do devetdesetih let in v devetdesetih letih je postopno gradil in krepil »trdnjavo Evrope«, kar je bilo povezano s pospešenim ograjevanjem pred nezaželenim priseljevanjem od zunaj (Bade 2005: 435–438). Kljub temu pa so med posameznimi državami

²⁷ Schengenski sporazum, <http://mnz.si/si/1921.php>

članicami obstajale pomembne razlike. Ena izmed zelo pomembnih razlik je vezana na pogoje naturalizacije. Med državami namreč lahko opazimo velike razlike pri pogojih naturalizacije, te pa so povezane z razlikami v percepcijah naroda na teoretsko-konceptualni in normativni ravni pa tudi na ravni vsakdanjega življenja. Castles in Miller (1998: 43) izpostavita, da se je v Franciji uveljavil t. i. republikanski, v Nemčiji etnični in na Švedskem multikulturnim model naroda.²⁸ Pomembna razlika med njimi je ravno v odnosu do manjšin, drugačnosti, tujcev priseljencev. Medtem ko prvi dopušča asimilacijo in vključevanje manjšine, jih drugi izključuje,²⁹ tretji pa pod določenimi pogoji združuje večino z različnimi manjšinami, ki naj bi jih delno integriral, hkrati pa omogočal kulturno heterogenost in enakopravnost. Razumevanje naroda določa pogoje naturalizacije in odnos, ki ga politika in večinsko okolje zavzame do priseljenih ljudi. V odnosu do priseljevanja se je v šestdesetih letih v Evropi uveljavil navidezno enoten model, ki se je na izvedbeni ravni pomembno razlikoval vsaj v treh različicah, ki so jih v praksi v odnosu do priseljevanja, predvsem pa pozneje do priseljencev in pogojev za življenje na t. i. ravni vsakdanjega življenja, postavile opazovane države: model tujih delavcev (*travailleurs étrangers* – Francija), model gostujočih delavcev (*Gastarbeiter* – Nemčija) in švedski model, v sklopu katerega govorijo o priseljencih (*invandrare*).³⁰ Poimenovanja že sama po sebi nakazujejo na različne državne strategije v odnosu do priseljencev oz. začasnih delavcev. Razlike se jasno pokažejo v odnosih do naturalizacije, o katerih smo že govorili, in integracijske politike, pri katerih se ponovno pojavijo razlike.

Pod vplivi postavljanja skupne (i)migracijske politike na ravni EU je tudi tu prišlo do premikov v smeri vgrajevanja principov politike multikulturalizma v konkretne nacionalne politike posameznih držav, a to področje je še vedno v državnih pristojnostih, in odločitve, sprejete na ravni EU, so le priporočila o zelenih državah. Obravnavanim trem politikam pa je skupno, da se osredinjajo predvsem na integracijski vidik. V ospredju so vprašanja o učinkoviti integraciji priseljencev, ki zakonito prebivajo v državi že daljši čas, regulacija in omejevanje dotoka nove delovne sile oz. novih priseljencev in begunska problematika – zagotavljanje pomoči in zaščita beguncev (žrtev vojnega nasilja, državljanske vojne ali

²⁸ Opis modelov in več o tem gl. v Castles, Miller 1998: 43.

²⁹ Lahko bi rekli, da model v preteklosti ni dopuščal niti možnosti popolne asimilacije, saj izključuje možnost naturalizacije za neetnične pripadnike. Po svojih konceptih in trditvah spominja na situacijo v ZDA v preteklosti in na stališča zagovornikov t. i. modela anglokonformnosti, ki je nekaterim manjšinam pripisoval inherentno nesposobnost za asimilacijo. Več o tem v Lukšič Hacin 1995.

³⁰ Več o tem gl. v Lukšič Hacin 1999a.

političnih preganjanj in prevratov). Priseljevanje v države je dovoljeno zaradi razlogov, dogovorjenih na ravni EU: združevanje družin, študij, delo, humanitarni razlogi.

Na ravni integracijske politike so v EU v ospredju (priporočeni) principi multikulturalizma, v smislu pravice priseljencev do ohranjanja kulturne dediščine v novih okoljih in ob hkratnem spoštovanju pravno-političnega reda države priselitve. Na načelni ravni se zagovarja integracijo priseljencev skladno s postulati multikulturalne migracijske politike, v praksi pa se po drugi strani postavljajo mehanizmi, ki spominjajo na šestdeseta leta, ko se je v evropskih državah uveljavil model gostujočih delavcev oziroma začasnega dela v tujini, pozneje pa se je izkazalo, da je začasnost v večini primerov prešla v trajnost, torej se je zdomstvo spremenilo v izseljenstvo. Na to nas opominjajo tudi mehanizmi, ki jih postavljajo kot spodbujevalce vračanja v izvorno državo (kvotni sistem in zaposlovanje za določen čas). V tem so posebno izpostavljeni izobraženci, saj je govor o begu možganov iz gospodarsko manj razvitih v razvitejše države članice EU. Kljub poenotenju stališč in državnih strategij držav članic EU na (i)migracijskem področju ključna vprašanja o pogojih življenja priseljencev ostajajo na ravni nacionalnih politik. Zgodovinsko pogojene razlike med državami članicami so še vedno velike, čeprav po drugi strani ne smemo spregledati sprememb, do katerih je prišlo v posameznih državah prav zaradi pritiskov skupnih dogovorov na ravni EU.

Že v šestdesetih, še bolj pa v sedemdesetih letih, po omenjeni naftni krizi in s pojavom gospodarske krize, se v državah priselitve krepijo neokonservativizem, nova desnica in desni radikalizem, v življenju ljudi pa je vse bolj prisotna ksenofobija. Mesić dokazuje, da se ksenofobija ne pojavlja le zaradi ekonomske krize in nezaposlenosti, ampak izhaja tudi iz strahu pred »tujim« ter je različno vsajena v kolektivne (klanske) zavesti. Strukturalna diskriminacija – proizvaja jo sama oblast – desnoradikalne ideje in na njih zasnovana gibanja pa ustvarjajo družbeno klimo, v kateri so tujci 'krivi za vse', so neke vrste dežurni krivci (Mesić 1988: 375). Ta pojav zasledimo v zahodnoevropskih državah in ZDA. Še veliko bolj so bili skrb vzbujajoči rezultati javnomnenjskih raziskav o odnosu domačinov do tujih delavcev (Klinar 1976: 254, 278), ki kažejo, da domačini niso bili naklonjeni priseljencem in njihovi asimilaciji. Za evropske migracije v osemdesetih letih se je uveljavil izraz 'migracije v kriznih razmerah'. Neoliberalistična migracijska politika iz šestdesetih in začetkov sedemdesetih let se je umaknila politiki integracije, vzporedno z njo pa so se pojavile številne 'prisilne remigracije' (Klinar 1985: 14). Krepi se etnična stratifikacija.

IZSELJEVANJE IZ SLOVENIJE/JUGOSLAVIJE PO NAFTA NI KRIZI

Novе krizne razmere, ki koreninijo v naftni krizi 1973, so imele usodne posledice tudi za naše ljudi:

»Upoštevati moramo številne spremembe, ki so po 1973. letu nastopile v njihovem življenju. Prenehal je krožni tok njihovih migracij in ostala jim je samo izbira, ali se za trajno vrniti domov ali pa ostati v tujini za nedoločen, vendar daljši čas. Mnogim pa tudi ta izbira ni bila dana; iz različnih vzrokov so se morali vrniti domov, ker so izgubili svoja delovna mesta, v razmerah naraščajoče brezposelnosti pa niso imeli perspektiv za kakršnokoli zaposlitev. Zahodnoevropski kapital je brez milosti opravil selekcijo med tujimi delavci: dobre delavce je zadržal, slabe (nekvalificirane, bolne, itd.) pa poslal nazaj v države, iz katerih so prišli. Hkrati s tem, da ne dovoljuje prihajanja novih delavcev iz držav, ki niso članice EGS, pa je na razne načine omogočal združevanje družinskih članov tistih tujih delavcev, katere je zadržal - in s tem prihaja do nove rezervne armade tujih delavcev, predvsem pa do cenene ženske delovne sile ...« (Pogačnik 1984: 118).

Že sredi sedemdesetih let Klinar izpostavlja, da se doba naših delavcev, ki so začasno zaposleni v tujini, podaljšuje in da njihovo prebivanje v tujini ne ustreza načrtovani politiki o začasnem delu. Pravi, da je velik del naše t. i. začasne migracije postal trajna ekonomska migracija, torej da so t. i. 'zdomci, na začasnem delu v tujini', dejansko izseljenci, saj se doba prebivanja v tujini podaljšuje in ne ustreza načrtovani politiki (Klinar 1976: 250–255). Leta 1978 Gosar podaja oceno o tem, koliko Slovencev naj bi živelo po svetu in kje se jih je največ naselilo. Za Evropo navaja, da jih je bilo največ v ZRN, to je 50.000–60.000. Druga po številu je bila Avstrija z okoli 35.000 slovenskih migrantov. Na francoskem severozahodu in beneluškem Limburgu naj bi jih bilo 20.000, za Nizozemsko navaja 1.000–1.500 ljudi, za Belgijo 3.000 in okoli 7.000 v Veliki Britaniji (Gosar 1978: 149–154). V letu 1990 Prešeren navaja, da je zadnji popis slovenskega prebivalstva naštel 50.000 ljudi na »začasnem delu v tujini« oz. po državah zahodne Evrope: večina v Nemčiji, Nizozemska 500, Francija od 5 do 6 tisoč, Švica od 4 do 5 tisoč, Švedska od 4 do 5 tisoč (Prešeren 1990: 204). Pri tem moramo izpostaviti, da je vsaj na Švedskem, kjer je bilo to mogoče, veliko Slovencev že prevzelo švedsko državljanstvo in jih omenjeni popis ni zajel.

Glede na to, da je bil med evropskimi državami največji del naših ljudi naseljen v ZR Nemčiji, si bomo v nadaljevanju ogledali nemške razmere.

ZR Nemčija

V ZR Nemčiji, v kateri je bilo največ Slovencev, se je po naftni krizi začela gospodarska recesija, ki se je nadaljevala v osemdeseta. Vsi delavci so bili v slabem položaju. Za jugoslovanske (slovenske) delavce je pomembno, da situacija v Jugoslaviji ni bila nič boljša, saj je leta 1982 dosegla najvišjo brezposelnost (14 odstotkov) v Evropi. Delavcem je tudi v Nemčiji grozilo, da bodo morali zapustiti državo (Pirjevec 1995: 367). Nezaposlenost v ZRN je leta 1983 dosegla najvišjo raven. Leta 1985 je bila v Nemčiji še vedno 9,3-odstotna brezposelnost, pri populaciji tujcev pa 13,9-odstotna. (Horvat 1995). Vzroki za brezposelnost so bili v omenjeni krizi, poleg tega pa je prišlo do modernizacije v industriji, ki je zmanjšala potrebo po nekvalificirani delavni sili. Sledijo naporu, da se zmanjša število tujih delavcev (Štumberger 2004: 39).

Razmere, v katerih so se znašli tuji delavci v ZRN v osemdesetih letih, podrobno opisuje Günter Wallraff v delu *Čisto na dnu* (1986). Avtor se je osredinjal predvsem na najbolj ogroženo skupino brezposelnih, ki so jih posebna zasebna podjetja brez urejenega zavarovanja in druge dokumentacije tržila za najtežja in velikokrat zelo nevarna dela – seveda za zelo nizek zaslužek. »Še zmeraj ne vem, kako zmore tujec požirati vsakdanja ponižanja sovražnosti in sovraštvo. Toda vem, kaj mora zdržati in kako daleč lahko seže v tej deželi preziranje človeka. Kos apartheida se dogaja med nami – v naši demokraciji. Doživetja so presegla vsa moja pričakovanja. V slabem smislu. Sredi zvezne republike sem doživel razmere, ki jih sicer pravzaprav opisujejo samo zgodovinske knjige o devetnajstem stoletju« (prav tam: 10). Največ je bilo med njimi tujih delavcev, pri čemer so prednjačili Turki, Jugoslovani pa so bili tudi kar pogosto zastopani: »Samo v gradbeništvu je ilegalno zaposlenih okrog 200.000 Turkov. Pakistancev. Jugoslovanov in Grkov. Pri davkih in prispevkih za socialno zavarovanje pomeni to letni izpad 10 milijard mark. Trgovci z ljudmi imajo pogosto dovolj politične zaščite, da se izognejo kaznim. Zakoni so zelo ohlapni (...). Posojanje osebja je od 1982 prepovedano samo v gradbeništvu« (prav tam: 33).

Avtor se osredinja predvsem na razmere, v katerih so živeli turški delavci, in ta položaj je bil med drugim odvisen tudi od meddržavnih odnosov na bilateralni ravni. Poročila in razprave o položaju Slovencev v ZRN iz tega časa niso tako pesimistični. Tisti, ki so ostali, so bili sorazmerno zadovoljni s svojim položajem. Slavčeva pravi, da se le redki Slovenci »danes bojijo, da bi izgubili delo, saj so cenjeni kot dobri in prilagodljivi delavci. Ta strah je bil v kriznem obdobju 1973/74 močnejši, vendar tudi takrat niso ostali brez dela in mislijo, da

hujše krize skoraj ne more biti« (1982: 161). Del ljudi, ki jih Klinar (1985) označi za negativno selekcionirane, pa se vrne domov, vendar podatki o vrnitvah v Slovenijo kažejo, da delež vrnitev ni bil velik.³¹ Za tiste, ki so ostali, se v tem času začne t. i. čas družinske migracije, za katerega sta značilna združevanje družin in intenzivna politika integracije. Zadnja je rezultat spoznanja, da ljudje, ki so prišli v ZRN, niso gostujoči delavci, ampak priseljenci. »Bonn je letos napravil preobrat v dosedanji politiki, kajti od stalnega zatrjevanja, da ZRN ni dežela za priseljevanje (kot kakšna Avstralija, Kanada ali poprej ZDA), marveč le dežela začasnega bivanja in dela za tujce, je novi pooblaščenec bonške vlade za integracijo tujih delojemalcev in njihovih družinskih članov Heinz Kühn (poprej je bil dolga leta ministrski predsednik največje zvezne dežele Severno Porenje - Vestfalija) prišel do spoznanja, da so gostujoči delavci priseljenci« (Štumberger 2004: 37).

V devetdesetih letih se v (priseljenskih) evropskih državah nadaljuje migracijska politika iz osemdesetih. Dogajanja v ZRN so intenzivno povezana s padcem berlinskega zidu in z združitvijo obeh Nemčij, po drugi strani pa z vse močnejšo Evropsko unijo, ki je postopno vzpostavljala obvezujočo regulativo za svoje članice tudi na področju migracijske politike. Za pozitivno selekcionirane priseljence se je nadaljeval čas vključevanja v družbo priselitve – do današnjega časa je na tem področju prišlo do premikov s t. i. politike asimilacije na politiko integracije, ki se tudi v Nemčiji vse bolj 'spogleduje' z elementi multikulturene migracijske politike.

V osemdesetih in devetdesetih letih se skladno z integracijsko politiko zahodnoevropskih držav začne proces združevanja družin in odhajanje naših ljudi v tujino iz tega naslova. Posebna diskusija, ki se je razvila v tem času v Slovenji, pa se intenzivno usmeri v dve tematiki: prvič na negativno selekcijo med imigranti v državah sprejema in povratništvo v izvorne države, torej v Slovenijo/Jugoslavijo, in drugič na selektivno zaposlovanje v državah sprejema in beg možganov iz izvornih držav, ki ga je selekcionirana mednarodna rekrutacija delovne sile povzročila. V Sloveniji se pojavijo svarila, da izobražena sila odhaja v tujino, kar predstavlja potencialno dolgoročno izčrpavanje Slovenije, saj odhaja najsposobnejši kader, ki je ključnega pomena za gospodarski razvoj (Klinar 1989) in ki se povezuje s selektivnim zaposlovanjem v državah sprejema.

³¹ Več o tem gl. v Lukšič Hacin 2006a: 50–60.

Negativna selekcija med imigranti v državah sprejema in povratništvo v izvorne države

Oprelitev pojma povratništvo/remigracija je tesno povezana z razumevanjem pojma migracija/selitev. Ta se deli na izselitev/emigracijo in priselitev/imigracijo. Ta gibanja so lahko notranja ali mednarodna. Koncept povratništva se izrazito veže na mednarodne migracije in je kot možnost (do katere lahko pride, ni pa nujno) logično nadaljevanje koncepta migracijskega kroga: emigracija – imigracija – remigracija. Ta krog je vezan na gibanje posameznika in ni mišljen večgeneracijsko. Z razpravami o povratništvu se srečujemo ves čas, odkar sledimo pojav izseljevanja s slovenskega etničnega prostora. Razprave o izseljevanju so se pogosto dotikale vprašanj o vzrokih za izseljevanje, smereh izseljevanja, o številu izseljencev itn. Pogosto pa so se avtorji spraševali tudi o možnostih vračanja mednarodnih selivcev. Sam koncept povratništva kot kategorija v migracijski teoriji pa se pojavi v Evropi po drugi svetovni vojni, točneje v šestdesetih letih, in sicer v povezavi z modelom gostujočih delavcev. Ta sovpada z modelom začasnega dela v tujini ali zdomstva.

»Koncept gostov delavcev je po svoji kulturološki konotaciji prav nacionalni koncept, ker se pod tem razume avtomatična vrnitev migrantov v državo, iz katere prihajajo, brž ko njihova delovna sila »gostitelju« ne bo več potrebna« (Mesić 1993: 672). Tako se v državah zahodne Evrope vzpostavi pravnopolitične kontekste, ki na različne načine težijo h krožni migraciji ali k migracijskemu krogu ali »rotirajoči migraciji«, kot pravi M. Mesić (1993: 672), torej predpostavljajo tudi vračanja. Temu P. Klinar dodaja, da so države gostiteljice dominantne pri vodenju takšne (krožne) migracijske politike. Z njo pa soglašajo tudi države izseljevanja, saj si prizadevajo za uveljavljanje alternativ izseljevanju, različne načine sodelovanja s svojimi izseljenci oz. zdomci, zaščito tistih kategorij, ki ohranjajo prvotno državljanstvo, za ohranjanje izvorne etnične identitete in ne nazadnje tudi za njihovo vrnitev – za povratništvo (Klinar 1990: 320). Pri povratnikih P. Klinar izpostavi latenten konflikt med interesi izvornih držav in držav sprejema, saj so izvorne države zainteresirane za vračanje svojih emigrantov s kvalifikacijami, z znanji, s kapitalom, medtem ko države sprejema vračajo predvsem negativno selekcionirane remigrante, neuspešne, neprilagojene (Klinar 1993c: 664).

Razmere po naftni krizi so imele usodne posledice tudi za naše ljudi. Negativno selekcionirani na trgu dela kot povratniki pridejo nazaj. Uradni podatki o selitvah za obdobje 1981–1991 govorijo le o razmerju med uradno registriranimi izselitvami in povratništvom. Podatki izvirajo iz popisa prebivalstva, pri čemer so povratniki opredeljeni kot vračanje stalnih prebivalcev Slovenije z začasnega dela v tujini, pri tem pa so izpuščeni delavci, ki so bili

zaposleni v slovenskih ali drugih jugoslovanskih podjetjih v tujini (t. i. detaširani delavci, danes imenovani kot napoteni delavci). To prebivanje ni bilo tretirano kot začasno delo v tujini, ne glede na dolžino prebivanja. Prav tako v teh podatkih niso zajeti ljudje, ki so odjavili stalno prebivališče v Sloveniji, čeprav so obdržali državljanstvo. Bevc ugotavlja, daje bilo 44 tisoč ljudi, ki so bili stalni prebivalci Slovenije, kdaj v svojem življenju na »začasnem« delu v tujini in da so se enkrat pred popisom leta 1991 dokončno vrnilo ter seveda ves čas obdržali stalno prebivališče in niso bili zaposleni pri slovenskem (jugoslovanskem) podjetju v tujini. Pretežno so iz pomurske, osrednje slovenske in iz podravske regije. V tujini so bili v povprečju šest let. Če podatke primerjamo s preteklostjo, se vidi, da je bilo v sedemdesetih letih večji del povratnikov iz pomurske regije, v osemdesetih pa iz osrednjeslovenske (1993: 689).

Primerjava povratništva v osemdesetih letih s predhodnim obdobjem po popisu prebivalstva pokaže, da je bilo število povratnikov v osemdesetih precej manjše (10.000) kot v sedemdesetih (16.500), a vseeno veliko višje, kot je bilo zaznano pri Zavodu Republike Slovenije za zaposlovanje, kjer je bilo zaznanih le 3.600 primerov. V tem času je po podatkih iz popisa odšlo na delo v tujino 8.400 delavcev – manj kot je bilo povratnikov –, kar je štirikrat več, kot so kazali podatki pri Zavodu RS za zaposlovanje. Povratniki iz osemdesetih so bili v tujini v povprečju dlje časa kot povratniki v sedemdesetih letih (Bevc 1993: 689–691). Temu dodajmo še ugotovitve P. Klinarja, da je povratništvo v osemdesetih predvsem rezultat negativne selekcije v državah gostiteljicah (Klinar 1985). V tem času je bilo prisilno povratništvo tudi izhod za podjetja, v katerih so delali delavci pod težkimi delovnimi pogoji. Le delavci na začasnem delu so zagotavljali, da se po določenem času podjetjem in državi gostiteljici ne bo treba ukvarjati z zdravstvenimi in s socialnimi posledicami, ki jih je lahko povzročilo delo na rizičnih delovnih mestih. S tem so se seveda rešili predvsem finančne odgovornosti in bremena za tiste del, ki se ga vključuje v koncept »socialne države«. »Socialna država« z zdravstvenimi težavami teh delavcev pozneje ni obremenjena. Dokler so delavci aktivni, s svojim delom soustvarjajo dobiček in polnijo blagajno, potem pa so vrnjeni (npr. ne podaljša se pogodbe, da o nezakonitem delu ne govorimo) v izvorno okolje – z njimi in njihovimi težavami se ukvarja izvorna država.

Izsledki raziskave Migracije v Sloveniji v luči vključitve v EU, ki jo je izdelal Inštitut za ekonomska raziskovanja v Ljubljani (Bevc, Prevolnik Rupel 2000), nam pregledno posreduje tudi informacije o povratništvu v devetdesetih letih, po osamosvojitvi Slovenije. V sklepih avtorja izpostavljata, da je bilo število povratnikov mogoče večje, kot kažejo podatki, saj so

lahko v vzporedni kategoriji popisa »priseljeni tuji državljani« tudi ljudje, ki so se izselili iz Slovenije, spremenili državljanstvo in se ponovno vrnili v Slovenijo, vendar pa preostale dostopne informacije o povratnikih kažejo, da takih primerov v devetdesetih ni veliko – je pa nekaj znanih primerov priselitve iz npr. Argentine. Tudi za ta čas lahko ugotovimo, da ni veliko povratništva. Prej bi lahko rekli, da se ponovno pojavijo razmere, v katerih posamezniki (Bevc 1993; Mali 1993) svarijo pred potencialnim begom možganov iz Slovenije.

Že sredi sedemdesetih let Klinar ugotavlja, da je v Sloveniji (Jugoslaviji) premalo povratnikov, da bi lahko govorili o funkcioniranju modela začasnega dela. Po podatkih Bevc in Prevolnik Rupel (2000) v osemdesetih letih število povratnikov še upade in lahko torej isto ugotovitev ponovimo tudi za osemdeseta leta pa tudi za devetdeseta. »Pri tem je treba podčrtati, da ni utemeljeno razločevanje med klasičnimi izseljenci in zdomci (sodobnimi ekonomskimi emigranti v Evropi, za katere se je predvidevalo, da bodo pretežnočasni emigranti). Tako imenovani zdomci postopoma večinoma postajajo trajni emigranti, ki ohranjajo stike z izvorno emigrantsko družbo« (Klinar 1990: 320) Temu se pridružuje Malačič, ko pravi: »Politika je v preteklih desetletjih izhajala iz predpostavke o začasnosti te emigracije. Vendar je bila ta predpostavka napačna. Največji del »začasne« emigracije se pred našimi očmi že več let pretvarja v stalno emigracijo, mi pa niti politično niti organizacijsko ne dojamemo, kaj te spremembe pomenijo. Znanost je dolžna spremljati in opozarjati na procese zunanjih migracij Slovenije, politika pa mora najti načine, kako najustrežnejše in najučinkoviteje povezati stare in nove slovenske skupnosti po svetu z domovino, njenim gospodarstvom, kulturo in družbo nasploh« (Malačič 1993: 150).

Selektivno zaposlovanje v državah sprejema in beg možganov iz izvornih držav

Omenili smo, da se je po naftni krizi v sedemdesetih, še bolj pa v osemdesetih in devetdesetih letih v državah sprejema začela načrtna, nadzorovana politika selektivnega novačenja delovne sile, ki je bilo povezano s potrebami gospodarskega razvoja v povezavi z deficitarnimi poklici, postopno pa tudi vse bolj z visoko izobraženo delovno silo. To je na drugi strani, tj. v državah izvora, povzročilo potencialno možnost za t. i. pojav bega možganov, s čimer so se (različno) spoprijemale tudi jugoslovanske republike, med njimi tudi Slovenija.

Pojem beg možganov je opredeljen kot odhajanje izobraženega kadra na delo v tujino. Katero raven izobražencev zajame, je odvisno od izobrazbene sestave okolja izselitve. Pojem izobraženosti je namreč relativen in moramo ga razumeti v kontekstu časa, ki ga opazujemo.

Še v sedemdesetih letih je bila visoka izobrazba v Sloveniji redkost. Srednja šola je že predstavljala izobraženost. Danes srednja šola predstavlja šele izhodišče. Podobno je na neki način statusna degradacija doletela višjo in visokošolsko izobrazbo. Meje kroga, ki ga pokriva pojem izobraženec, se postopno pomikajo proti stopnji magisterija in doktorata. Na kontekstualni pomen pojma izobrazba se navezuje tudi razumevanje bega možganov, torej moramo tudi beg možganov proučevati kontekstualno ob upoštevanju kontekstualnosti pomena pojma izobrazba. Tako podatki o begu možganov za šestdeseta in sedemdeseta leta pokrivajo drugačno izobrazbeno sestavo kot pa podatki za osemdeseta, sploh pa za devetdeseta leta. Vseeno pa so ljudje, ki so bili upoštevani v sklopu preučevanja bega možganov, v svojem času predstavljali izobrazbeni (manjšinski) vrh različnih gospodarsko-družbenih sfer in pomemben razvojni potencial. Za tehnološko manj razvite države je ključno vprašanje, kako zamejiti njihovo odhajanje in zmanjšati obseg potencialnega bega možganov, po drugi strani pa zagotoviti vračanje znanstvenikov in strokovnjakov, ki so odšli na delo v tujino. Mali izpostavlja, da ko je govor o mogočih aktivnejših politikah preusmeritve negativnih procesov bega možganov v Sloveniji, se je treba najprej zavedati, da so bili vzrok za beg možganov v Sloveniji podobni klasičnim dejavnikom, ki jih migracijske teorije označujejo kot faktorje potiskanja in privlačnosti (push-pull).

»Četudi se ocene o naših izgubljenih intelektualnih potencialih kot posledice množičnega bega Slovencev v preteklosti še vedno gibljejo v približkih, učinkujejo nekateri podatki, ki govorijo o strukturnih deležih strokovnjakov, ki so v posameznih obdobjih množičnih emigracij zapustili našo domovino in večinoma ostali na tujem, presenetljivo (npr. ocena, da je od letnikov 1951–60 kar 36 % tehnično-inženirskega kadra odšlo v tujino /.../). Hkrati dokazujejo, daje pri nas beg možganov v polpreteklosti, vsaj v primerjavi z drugimi jugoslovanskim prostorom in najbrž tudi drugimi nerazvitimi regijami v svetu, označevala dodatna (negativna) lastnost. Že takrat se naš beg možganov ni nanašal samo na znanstveno elito, kar naj bi veljalo za nekdanje jugoslovanske republike (...), temveč tudi na strokovnjake iz t. i. raziskovalno-razvojne baze« (Mali 1993: 657).

Leta 1990 so v Centru za proučevanje znanosti (Mali 1990; Mali, Sorčan 1990) opravili raziskavo na temo potencialnega bega možganov med študenti naravoslovnotehničnih fakultet ljubljanske univerze. Izsledki so pokazali, da je tudi v začetku devetdesetih let pri nas navzoča velika nevarnost potencialnega bega možganov. Na vprašanje, kaj nameravajo po diplomi, je 11,3 % vprašanih odgovorilo, da bodo odšli v tujino. Kar 62 % vprašanih je odgovorilo, da

razmišljajo o svojem odhodu na delo v tujino, in 4,2 %, da svoj odhod že trdno načrtujejo (Mali 1993: 658). Problemov v povezavi s potencialnim begom možganov ni mogoče izločiti iz ukrepov, ki zadevajo vračanje znanstvenikov iz tujine. »Med dejavniki za pospešeno reemigracijo znanstvenikov v matično okolje se poudarja razvijanje ustreznih razmer, ki bodo spodbujale profesionalizacijo na vseh ravneh družbenega življenja (...). Ne gre torej zgolj za dvigovanje dohodkov znanstvenega in univerzitetnega osebja, saj bodo v postsocialističnih družbah, ki so nasploh v družbenoekonomskih težavah, obstajale – vsaj na kratek rok – očitne razlike v dohodkih med državnim (univerzo) in zasebnim sektorjem. Zdi se, da bo tudi za Slovenijo kot postsocialistično družbo odločilnega pomena vzpostavitev ustreznih delovnih razmer na univerzi in v znanstvenih organizacijah. Pri tem moramo, na kar je bilo pred časom že opozorjeno (...), slediti elementom kozmopolitskega in nacionalnega modela reševanja bega možganov« (Mali 1993: 658).

Avtor še izpostavlja, da so glede na značilnosti sodobnih migracijskih tokov še toliko pomembnejša vsa prizadevanja za omejitev bega možganov in vračanje znanstvenikov v matično državo. Ne glede na široko razprostranjenost strokovnih in političnih diskusij smo še daleč od tega, da bi se omenjena problematika reševala z globalno mednarodno migracijsko politiko. Na koncu izpostavlja, da so se za nerealistična izkazala pričakovanja o spontanah reemigracijah strokovnjakov. Do tega pri nas ni prišlo. Sicer pa naj bi že sama definicija bega možganov govorila o enosmernosti pretoka intelektualnih zmožnosti. Zato kot pomembne izpostavi vse pobude in aktivnosti, katerih namen je, da bi svoje v tujini profesionalno delujoče znanstvenike in strokovnjake povabili k sodelovanju in jih vključili v reševanje razvojnih vprašanj matične domovine, čeprav živijo zunaj Slovenije (Mali 1993: 656).

DRUGE (VZPOREDNE) MIGRACIJSKE MREŽE OD LETA 1962 DO LETA 1991

PRISELJENSKO-IZSELJENSKA DINAMIKA V OKVIRU GIBANJA NEUVRŠČENIH

Po drugi svetovni vojni se je dejansko končala doba evropskega kolonializma. Ta vojna je med drugim omajala evropsko kolonialno nadoblast in pospešila procese emancipacije po svetu, kjer so razpadali kolonialni imperiji ali sporazumno ali v krvavih osvobodilnih bojih predvsem v Afriki in Aziji, kar je vplivalo tudi na globalno migracijsko dinamiko (Bade 2005: 337). Dekolonizacija je imela močne politične, socialne, ekonomske in kulturne dimenzije (Gatrell 2019: 107). Na specifičen način se je v ta dogajanja umeščala tudi Jugoslavija s svojo mednarodno aktivnostjo in podporo dekolonizacijskim procesom. Naj kot najpomembnejšo poudarim aktivno vlogo, ki jo je npr. odigrala na protikolonialno usmerjeni konferenci azijsko-afriških držav, ki je bila 1955 v Bandungu ter se jo omenja kot začetke mednarodne dejavnosti in sodelovanja neuvrščenih držav. To so bile predvsem afriške, azijske, latinskoameriške in le nekatere evropske države. Jugoslavija je bila med pomembnimi ustanovnimi članicami Gibanja neuvrščenih. Prva konferenca neuvrščenih je bila prav v Beogradu 1.–6. septembra 1961. Udeležilo se je je 26 držav. Gibanje se je zavzemalo za neblokovo politiko in sodelovanje držav ne glede na politične, gospodarske in druge razlike med njimi. V šestdesetih in sedemdesetih je imelo gibanje pomembno vlogo v mednarodnih odnosih (Slovenska kronika 1996: 254). Veliko je prispevalo k dekolonizaciji in bilo aktivno pri boju proti imperializmu, kolonializmu, neokolonializmu, rasizmu ter se zavzemalo za pravico do samoodločbe narodov, neodvisnost, suverenost in ozemeljsko celovitost držav, demokratizacijo mednarodnih odnosov, z prestrukturiranje mednarodnega ekonomskega sistema in za enakopravno mednarodno sodelovanje itn. Tudi to je bil eden izmed pokazateljev, da je Jugoslavija, kot pravi Gatrell, zavzela samosvojo držo v mednarodnih odnosih, če jo primerjamo z državami takratnega socialističnega bloka oziroma t. i. Varšavskega pakta. Ta odnos se je kazal tudi v relaciji do (preostalih) nekomunističnih držav. Na svoj način pa se je odražal tudi v držbi do mednarodnih migracij (Gatrell 2019: 191), kar se je kazalo v liberalizaciji režima od začetka šestdesetih let naprej.

Med državami članicami Gibanja neuvrščenih, ki je delovalo v tesni povezanosti z OZN, je prišlo do intenzivnega političnega, socialnega, ekonomskega in kulturnega sodelovanja; Jugoslavija kot predstavnica gospodarsko razvitejših držav je odigrala pomembno vlogo pri podpori ekonomskega razvoja manj razvitih držav. To se je med drugim odražalo tudi na

migracijski dinamiki, ko so po eni strani iz Jugoslavije/Slovenije odhajala na delo številna podjetja s svojimi delavci (detaširani delavci), strokovnjaki, izobraževalci itn., po drugi strani pa so v Jugoslavijo/Slovenijo prihajali ljudje iz drugih držav članic neuvrščenih. Glavno etično načelo mednarodnega sodelovanja pa je bilo v duhu (mednarodnega) bratstva in enotnosti. Tako so od druge polovice šestdesetih do konca osemdesetih let v Slovenijo, predvsem pa Jugoslavijo, organizirano prihajali ljudje iz držav članic Gibanja neuvrščenih zaradi mednarodnega intenzivnega sodelovanja na področju mednarodne (protikolonialne in protiblokovske) politike, izobraževanja, kulture, gospodarstva, vojske itn. Večina se jih je po določenem obdobju vrnila domov, nekaj pa jih je ostalo pri nas. Prav tako so naši ljudje organizirano odhajali v države članice Gibanja neuvrščenih zaradi različnih razlogov mednarodnega sodelovanja med članicami – iz tega obdobja npr. poznamo t. i. detaširane delavce, ki so s svojimi podjetji, z izvajalci različnih del (pogosto gradbenih in industrijskih), za določen čas odhajali na te destinacije (Lamberger Khatib 2009: 33–36; Vodopivec 2013: 175). Z vidika selitvenih študij ta v določenem obdobju zelo dinamična, produktivna in gospodarsko pomembna mednarodna dinamika žal še ni obdelana.

IZSELJENSKO-PRISELJENSKA DINAMIKA MEDREPUBLIŠKIH SELITEV S POUDARKOM NA SLOVENIJI

Medrepubliško izseljevanje Slovencev po Jugoslaviji

Poleg odhajanja iz države ali v države članice EGS oziroma v druge evropske države (npr. na Švedsko) ali v države članice neuvrščenosti pa so se ljudje iz Slovenije še naprej razseljevali po Jugoslaviji. Medrepubliške selitve v smislu razseljevanja ljudi iz Slovenije po jugoslovanskem prostoru so bile najintenzivnejše takoj po drugi svetovni vojni, potem pa so začele postopno upadati. Za leto 1961 Josipovič navaja, da se je v jugoslovanskem prostoru (brez Slovenije) 66.965 oseb izreklo za slovensko narodno pripadnost: na območju Hrvaške 39.103 oseb, na območju BiH 5.939 oseb, v Črni gori 819 oseb, v Vojvodini 5.633 oseb, 13.814 oseb v ožji Srbiji, 510 oseb na Kosovu in v Makedoniji 1.147 oseb. Čez deset let, leta 1971, so številke še nižje. V popisu je podatek, da se je v jugoslovanskem prostoru (brez Slovenije) 54.003 oseb izreklo za slovensko narodno pripadnost: na območju Hrvaške 32.497 oseb, na območju BiH 4.053 oseb, v Črni gori 658 oseb, v Vojvodini 4.639 oseb, 10.926 oseb v ožji Srbiji, 392 oseb na Kosovu in v Makedoniji 838 oseb. Zadnji popisni podatki pred razpadom SFRJ so iz leta 1981, ko je število oseb, ki se je izreklo za slovensko pripadnost, še nižje. V desetih letih se je zmanjšalo za več kot 10.000 oseb, saj se je v jugoslovanskem

prostoru (brez Slovenije) za slovensko narodno pripadnost izreklo le še 41.126 oseb: na območju Hrvaške 25.136 oseb, na območju BiH 2.753 oseb, v Črni gori 564 oseb, v Vojvodini 3.456, 8.207 oseb v ožji Srbiji, 343 oseb na Kosovu in v Makedoniji 667 oseb (Josipovič 2014a: 72–85).

Medrepubliško priseljevanje v Slovenijo

Po drugi strani pa je v šestdesetih in začetku sedemdesetih let dvajsetega stoletja Slovenija postala prostor močnejšega medrepubliškega priseljevanja (Josipovič 2006; Kržišnik Bukić 2010).

»Migracije iz nekdanje Jugoslavije v prostor Slovenije so se po drugi svetovni vojni nadaljevale. Priseljevanje je bilo posledica zlasti industrijskega gospodarskega razvoja, ki je bil v 70-ih in 80-ih letih najintenzivnejše, a so bili zaposleni praktično v vseh družbenih dejavnostih tudi zunaj gospodarstva. Potrebe Slovenije po delovni sili so diktirale v glavnem imigracijo moških, ki so jim navadno naknadno sledile družine. Največ priseljencev je bilo iz Bosne in Hercegovine, najštevilčnejše etnične skupine so oblikovali Bošnjaki/Muslimani, Srbi in Hrvati« (Kržišnik Bukić 2010: 502).

Prva in redka študija, ki govori o pogojih dela in življenja povojnih (notranjih) priseljencev v Sloveniji v času druge Jugoslavije, je naslovljena *Bosanci: a kud idu Slovenci nedeljom* (Mežnarič 1986), druga izčrpna analiza pa je *Učinki priseljevanja v Slovenijo po drugi svetovni vojni* (Josipovič 2006). Malačič te selitve poimenuje kot medrepubliške v nasprotju z meddržavnimi. Hkrati pa izpostavi, da je v nasprotju z obdobjem 1891–1940 in petdesetih let dvajsetega stoletja, ko je Slovenija spadala med evropske države z največjo neto emigracijo, prišlo do »migracijske revolucije«, ko se je družba v Sloveniji spremenila iz klasične emigracijske v imigracijsko (2008: 45–46).

»V obdobju druge Jugoslavije (v zadnjih desetletjih SFRJ) so potekale med njenimi federalnimi enotami zelo intenzivne migracije, saj je skupna država načeloma zagotavljala svobodna migracijska gibanja ali tudi prost pretok delovne sile, kot bi rekli v bolj modernem jeziku. (...) Znotraj Jugoslavije so potekali številni medrepubliški (mednarodni) migracijski tokovi v različnih smereh. Večinoma so jih povzročale razlike v gospodarski razvitosti, na katere so se navezovali drugi dejavniki (...). Za Slovenijo je bil najpomembnejši migracijski tok od jugovzhoda (JV) proti severozahodu (SZ). Ta tok je potekal iz manj razvitih delov v najbolj razvite dele takratne Jugoslavije« (Malačič 2008: 46).

Vojna v Jugoslaviji v devetdesetih letih dvajsetega stoletja je korenito posegla v migracijsko dinamiko v jugoslovanskem prostoru. Osamosvojitve Slovenije postavi populacijo (notranje) priseljenih ljudi, ki so prišli iz različnih republik SFRJ, v nov položaj, ko so razumljeni kot (zunanji) priseljenci/imigranti, državljani tujih držav. Kompleksni, zaostreni odnosi med drugim pripeljejo tudi do populacije izbrisanih ljudi iz registra prebivalcev, ki se znajdejo v brezpravnem položaju in katerih pretresljive zgodbe se razpletajo še danes. Začetek vojne v drugih republikah je pregnal ljudi v različne destinacije in Vrečer izpostavlja, da je del razseljenih oseb, beguncev oziroma prisilnih priseljencev prišel tudi v Slovenijo, kjer so dobili status začasnega zatočišča (2007: 61–63). V ta čas sodi tudi evakuacija Slovencev in njihovih potomcev iz Sarajeva. Klavora izpostavlja:

»Do razpada Jugoslavije, osamosvojitve Slovenije leta 1991 in začetka vojne v Bosni in Hercegovini leta 1992 so Slovenci, ki so prebivali in delovali v Bosni in Hercegovini, že 113 let bivali v istih državnih tvorbah – domovinah, v katerih je bila tudi njihova ožja matična domovina Slovenija (...). Zato tudi v slovenskem imaginariju Slovenci v Bosni in Hercegovini (in ostalih republikah bivše Jugoslavije) vse do odcepitve Slovenije leta 1991 niso bili dojeti kot izseljenci, zdomci, kot npr. tisti v Franciji, Belgiji, Kanadi ali Argentini, niti se sami Slovenci, prebivajoči na teritoriju Jugoslavije, vse do njenega razpada 1991 niso identificirali kot izseljenci« (Klavora 2014: 184).

Opisano razumevanje je bilo podobno razmeram v devetnajstem in začetku dvajsetega stoletja v povezavi z razseljevanje ljudi po Avstro-Ogrski, ko ni bilo razumljeno kot izseljevanje, ampak kot odhajanje na delo. Žitnik Serafin navaja, da so po osamosvojitvi Slovenije zaradi drugačnega razumevanja in samoopredeljevanja ljudi kot izseljencev v nekdanjem jugoslovanskem prostoru (brez Slovenije) nastala številna društva slovenskih izseljencev in njihovih potomcev. V jugoslovanskem prostoru je bilo do leta 2013 ustanovljenih in aktivnih kar 44 društev slovenskih izseljencev (2013: 241).

Vojne razmere v jugoslovanskem prostoru in neprijazni življenjski pogoji za ljudi, ki so pribežali v Slovenijo, so spodbudili številne kritične razprave, v katerih se med drugim pojavljajo tudi številna razhajanja v besediščih in različna raba pojmov za iste pojave, če naštejemo glavne: imigranti, priseljenci, prisilni priseljenci, begunci, razseljene osebe, azilanti, prosilci za azil, začasno zatočišče, prebežniki, pribežniki itn., kar je ostalo vse do danes v politiki, medijih pa tudi v selitvenih študijah.

Po končani vojni je prišlo do t. i. repatriacije večine tistih, ki so ostali v Slovenji in kot begunci niso odšli iz Slovenije naprej v druge evropske države, ZDA ali v Kanado. Večina se je vrnila domov, nekaj pa jih je v Sloveniji ostalo (Vrečer 2007: 128–132) in se skušalo vključiti v običajno življenje. Po letu 2000 se vse bolj pojavljajo razprave o slabostih priseljske in znotraj tega še posebno integracijske politike Slovenije.

LITERATURA

Arhiv Inštituta za slovensko izseljenstvo ZRC SAZU, Fond Evropa 12, Ljubljana.

Arhiv Inštituta za slovensko izseljenstvo ZRC SAZU, fond Luksemburg, Švica, Nizozemska (v besedilu fond Luksemburg), Ljubljana.

Arhiv Inštituta za slovensko izseljenstvo ZRC SAZU, fond Splošno o slovenskem izseljenstvu (v besedilu fond Splošno), Ljubljana.

Arhiv Inštituta za slovensko izseljenstvo ZRC SAZU, fond Splošno o izseljenstvu (v besedilu fond Splošno), Ljubljana.

Arhiv Inštituta za slovensko izseljenstvo ZRC SAZU, fond Švedska, Ljubljana.

Bade, Klaus J. (2005). *Evropa v gibanju*. Ljubljana: Založba /*cf.

Bešter, Romana (2003). *Migracijska politika Slovenije in EU*. Ljubljana: Mirovni inštitut.

Bevc, Milena (1993). Emigracije, remigracije, beg možganov – primer Slovenije. *Teorija in praksa* 7–8, 686–669.

Bevc, Milena, Prevolnik Rupel, Milena (2000). Meddržavne selitve prebivalcev Slovenije ter obseg emigrantov in tujcev v Sloveniji – devetdeseta leta. *Dve domovini/Two Homelands* 11–12, 147–174.

Bevc, Milena, Verlič Christensen, Barbara, Prevolnik Rupel, Valentina (2000). *Migracije v Sloveniji v luči vključitve v EU*. Ljubljana: Inštitut za ekonomska raziskovanja.

Bevc, Milena, Zupančič, Jernej, Lukšič Hacin, Marina (2004). *Migracijska politika in problem bega možganov*. Ljubljana: Inštitut za ekonomska raziskovanja.

Božič, Maja (2010). Na poti v svet: Prebežniki severne meje 1945–1961. *Migracije in slovenski prostor od antike do danes* (ur. Peter Štih, Bojan Balkovec). Ljubljana: Zveza zgodovinskih društev Slovenije, 413–429.

Castles, Stephen, Miller, Mark J. (1993, 1998) *The Age of Migration. International Population Movements in the Modern World*. London: MacMillan.

Cevc, Franc (2001). Slovenci v AP Vojvodini (ZR Jugoslaviji). *Slovensko izseljenstvo: Zbornik ob 50-letnici Slovenske izseljenske matice* (ur. Milica Trebše Štolfa). Ljubljana: Združenje slovenska izseljenska matica, 313–318.

Čebtron Lipovec, Neža (2019). Post-War Urbanism along the Contested Border: Some Observations on Koper/Capodistria and Trieste/Trst. *Dve domovini/Two Homelands* 49, 199–220.

Čebulj Sajko, Breda. (1992). *Med srečo in svobodo*. Ljubljana: samozaložba.

Čeč, Dragica (2010). Odnos mobilnega dela prebivalstva od 18. stoletja dalje na primeru glavnih deželnih vizitacij. *Migracije in slovenski prostor od antike do danes* (ur. Peter Štih, Bojan Balkovec). Ljubljana: Zveza zgodovinskih društev Slovenije, 191–208.

Dolinšek Divčić, Marija (2001). Slovenci v Bosni in Hercegovini. *Slovensko izseljenstvo: Zbornik ob 50-letnici Slovenske izseljenske matice* (ur. Milica Trebše Štolfa). Ljubljana: Združenje slovenska izseljenska matica, 301–306.

Drenovec, Franc (1983). Slovenci na Nizozemskem in pevsko društvo Zvon. *Slovenski izseljenski koledar '84*. Ljubljana: Slovenska izseljenska matica, 137–148.

Drnovšek, Marjan (1991). *Pot slovenskih izseljencev na tuje*. Ljubljana: Mladika.

Drnovšek, Marjan (1999). Izselyevanje Slovencev v razvite evropske države do leta 1940. *Slovenska izseljenska književnost 1 – Evropa, Avstralija, Azija* (ur. Janja Žitnik Serafin). Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU in Rokus, 29–60.

Drnovšek, Marjan (2001a). *Vzroki za izseljevanje Slovencev v zadnjih dveh stoletjih*, http://www2.arnes.si/~krsrd1/conference/Speeches/Drnovsek_slo.htm (22. 2. 2020).

Drnovšek, Marjan (2001b). Izselyenec: Življenjske zgodbe Slovencev po svetu. *Izselyenec: Življenjske zgodbe Slovencev po svetu* (ur. Monika Kokalj Kočevar et al.). Ljubljana: Muzej novejšje zgodovine, 9–17.

Drnovšek, Marjan (2006). Jugoslovansko-nemška sporazuma o sezonskem delu med svetovnjima vojnama. *Prispevki za novejšjo zgodovino* 1, 219–234.

Drnovšek, Marjan (2010). Izselsjevanje »rak rana« slovenskega naroda: Od misijonarja Friderika Barage do migracijske politike države Slovenije. Ljubljana: Nova revija.

Drnovšek, Marjan (2012). Slovenski izseljenci in zahodna Evropa v obdobju prve Jugoslavije. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.

Drnovšek, Marjan, Kalc, Aleksej (2014). Poklicne migracije Slovencev v jugoslovanskem prostoru med svetovnima vojnama. *Priseljevanje in društveno delovanje Slovencev v drugih delih jugoslovanskega prostora: zgodovinski oris in sedanost* (ur. Janja Žitnik Serafin). Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 91–117.

Enciklopedija Slovenije 7 (1993). Ljubljana: Mladinska knjiga.

Ferenc, Mitja (2010). Posledice izselitve kočevskih Nemcev in neizvedene kolonizacije Kočevske med vojno in po njej. *Migracije in slovenski prostor od antike do danes* (ur. Peter Štih, Bojan Balkovec). Ljubljana: Zveza zgodovinskih društev Slovenije, 528–549.

Fras, Slavko (1971). Zdoma, a ne povsem. *Slovenski izseljenski koledar '72*. Ljubljana: Slovenska izseljenska matica, 61–65.

Fras, Slavko (1972). Naši v Ingolstadt v ZR Nemčiji. *Slovenski izseljenski koledar '73*. Ljubljana: Slovenska izseljenska matica, 54–56.

Gatrell, Peter (2019). *The Unsettling of Europe. The Great Migration, 1945 to the Present*.

Genorio, Rado (1980). Priseljevanje Slovencev v Kanado pred drugo svetovno vojno. *Slovenski izseljenski koledar '81*. Ljubljana: Slovenska izseljenska matica, 266–270.

Genorio, Rado (1984). Ob 50-letnici vzajemne podporne zveze Bled. *Slovenski izseljenski koledar '85*. Ljubljana: Slovenska izseljenska matica, 109–113.

Gombač, Jure (2005). Esuli ali optanti? Zgodovinski primeri v luči sodobne teorije. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.

Gombač, Jure (2006). Repatriacija v Slovenijo po koncu druge svetovne vojne. *Spet doma? Povratne migracije med politiko, prakso in teorijo* (ur. Marina Lukšič Hacin). Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 13–33.

Gordon, Milton (1964). *Assimilation in American Life*. New York: Oxford Univ. Press.

Gosar, Anton (1978). Obseg, vzročnost in karakteristike slovenskega izseljevanja v tujino. *Izseljeništvo naroda i narodnosti Jugoslavije*. Zagreb: Zavod za migracije i narodnosti, 144–159.

Grafenauer, Danijel (2010). Koroški Slovenci – begunci in njihova družbena integracija v osrednji Sloveniji. *Migracije in slovenski prostor od antike do danes* (ur. Peter Štih, Bojan Balkovec). Ljubljana: Zveza zgodovinskih društev Slovenije, 474–486.

Heršak, Emil (1985). Posljeratna migracijska perspektiva Evrope. *Migracijske teme* 1, 5. Zagreb: Inštitut za migracije i narodnosti.

History of the ILO, <https://www.ilo.org/global/about-the-ilo/history/lang--en/index.htm> (23. 3. 2020).

Horvat, Martin (1995). Iz spomina v spomin: Ob 25-letnici slovenske župnije v Berlinu: 1969–1994. Berlin: Slovenska katoliška misija.

Jenšterle, Marko (1992). *Z argentinskimi Slovenci*. Ljubljana: Karantanija.

Josipovič, Damir (2006). *Učinki priseljevanja v Slovenijo po drugi svetovni vojni*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.

Josipovič, Damir (2014a). Slovenci na Balkanu skozi moderne popise prebivalstva 1880–2012. *Priseljevanje in društveno delovanje Slovencev v drugih delih jugoslovanskega prostora: Zgodovinski oris in sedanjost* (ur. Janja Žitnik Serafin). Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 67–89.

Josipovič, Damir (2014b): Preseljevanje Slovencev med jugoslovanskimi republikami in poselitveni vzorec po letu 1945. *Priseljevanje in društveno delovanje Slovencev v drugih delih jugoslovanskega prostora: zgodovinski oris in sedanjost* (ur. Janja Žitnik Serafin). Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 119–135.

Jovanović, Amalija (2001). Slovenci v Makedoniji. *Slovensko izseljenstvo: zbornik ob 50-letnici Slovenske izseljenske matice* (ur. Milica Trebše Štolfa). Ljubljana: Združenje Slovenska izseljenska matica, 319–330.

Južnič, Stanislav (2010). Migracije znanstvenikov v slovenski prostor in iz njega v beli svet. *Migracije in slovenski prostor od antike do danes* (ur. Peter Štih, Bojan Balkovec). Ljubljana: Zveza zgodovinskih društev Slovenije, 175–189.

Kalc, Aleksej (2002). *Poti in usode: Selitvene izkušnje Slovencev z zahodne meje*. Koper: Zgodovinsko društvo za južno Primorsko: Znanstveno-raziskovalno središče Republike Slovenije, Trst: Narodna in študijska knjižnica.

Kalc, Aleksej (2010). Migracijska gibanja med 18. in 19. stoletjem: primeri iz zahodnega slovenskega prostora. Migracije in slovenski prostor od antike do danes. Ljubljana: Zveza zgodovinskih društev Slovenije, 101–112.

Kalc, Aleksej (2016). Nadzor migracijskih gibanj in migrantov: pogled v zgodovino. *Dve domovini/Two Homelands* 43, 23–34.

Kalc, Aleksej (2018). Izselsjevanje iz Beneške Slovenije v Severno Ameriko na začetku 20. stoletja na podlagi ladijskih potniških seznamov. *Dve domovini/Two Homelands* 47, 107–125.

Kalc, Aleksej (2019). The Other Side of the »Istrian Exodus«: Immigration and Social Restoration in Slovenian Coastal Towns in the 1950s. *Dve domovini/Two Homelands* 49, 145–162.

Kalc, Aleksej, Kodrič, Majda (1992). Izselsjevanje iz Beneške Slovenije v kontekstu furlanske emigracije s posebnim ozirom na obdobje 19. stoletja in do prve svetovne vojne. *Zgodovinski časopis* 46, 2, 197–209.

Katunarić, Vjerran (1993). Ohranjanje pluralne družbe v kulturnem pomenu. *Teorija in praksa* 7–8. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede, 667–670.

Kavaš, Alojz in drugi (1979). *Pomurje: premiki delovne sile h kapitalu – vzroki z nasprotnimi učinki*. Ljubljana: Raziskovalni inštitut – Fakulteta za sociologijo, politične vede in novinarstvo.

Klavora, Marko (2014): Tisti, ki so odšli, tisti, ki so ostali, slovesa: Slovenci v Sarajevu in razpad Jugoslavije. *Priseljevanje in društveno delovanje Slovencev v drugih delih jugoslovanskega prostora* (ur. Janja Žitnik Serafin). Ljubljana: Založba ZRC, 183–211.

Klemen, Frank (1985). Kratka zgodovina slovensko-kanadskega društva v Edmontonu 1964–84. *Slovenski izseljenski koledar '86*. Ljubljana: Slovenska izseljenska matica, 174–179.

Klinar, Peter (1976). *Mednarodne migracije*. Maribor: Obzorja.

Klinar, Peter (1982). Proučevanje poklicne mobilnosti in načina življenja Pomurskih delavcev v zvezni republiki Nemčiji ter sklepanje o njihovi remigracijski usmerjenosti. *Pomurski migranti med dvema sistemoma*. Ljubljana: Raziskovalni inštitut – Fakulteta za sociologijo, politične vede in novinarstvo, 1–40.

Klinar, Peter (1985). *Mednarodne migracije v kriznih razmerah*. Maribor: Obzorja.

Klinar, Peter (1986). *Etnične avtohtone in imigrantske manjšine*. Ljubljana: Raziskovalni inštitut – Fakulteta za sociologijo, politične vede in novinarstvo.

Klinar, Peter (1989). Ali nas bo beg možganov zdramil? *Naši razgledi* 38/3, 66–68.

Klinar, Peter (1990). Zamisli o sodelovanju med Slovenci in njihovimi potomci v matici in v tujini. *Dve domovini/Two Homelands* 1–2, 319–341.

Klinar, Peter (1993a). Kontinuiteta prisilnih migracij. *Teorija in praksa* 7–8, 615–624.

Klinar, Peter (1993b). Osnove migracijske politike. *Teorija in praksa* 7–8, 646.

Klinar, Peter (1993c). Liberalizem in nacionalizem v migracijski politiki. *Teorija in praksa* 7–8, 663–664.

Klopčič Cesar, Ivanka (1977). *Vračanje Pomurskih delavcev iz tujine in njihovo vključevanje v domače okolje*. Ljubljana: Raziskovalni inštitut – Fakulteta za sociologijo, politične vede in novinarstvo.

Koblar, Stanislav (2008). Četrta stran trikotnika: Slovenci v Bosni in Hercegovini: 1878–2000. Ljubljana: Mladinska knjiga.

Kokalj, Zvone (1979). Lastovka – simbol nekega hrepenenja. *Slovenski izseljenski koledar '80*. Ljubljana: Slovenska izseljenska matica, 306–312.

Kolar Dimitrijević, Mira (1980). Rudarske naselbine v Westfaliji. *Slovenski koledar '81*. Ljubljana: Slovenska izseljenska matica, 259–265.

Kolar, Bogdan (1992). Med Slovenci v Fairfieldu. *Slovenski izseljenski koledar '93*. Ljubljana: Slovenska izseljenska matica, 191–196.

Koprivec, Daša (2013). *Dediščina Aleksandrin in spomini njihovih potomcev*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.

Korpič Horvat, Etelka (1992). *Zaposlovanje in deagrarizacija pomurskega prebivalstva*. Murska Sobota: Pomurska založba.

Kovács, Attila (2017). Madžarsko begunsko vprašanje v Sloveniji 1956 in 1957. *Migracije: Zbornik strokovnih prispevkov za mentorje zgodovinskih krožkov* (ur. Tomaž Mikelj). Ljubljana: Zveza prijateljev mladine, 51–58.

Kronika slovenskih društev v zahodni Evropi (1982). *Slovenski izseljenski koledar '83*. Ljubljana: Slovenska izseljenska matica, 175–190.

Kržišnik Bukić, Vera (1992). O Slovencih na območju Jugoslavije izven Slovenije po popisih prebivalstva 1921–1991. *Razprave in gradivo* 26–27, 172–199.

Kržišnik Bukić, Vera (2004). Slovenci v Beogradu. *Slovenski etnološki leksikon*, 1. izd. (ur. Angelos Baš). Ljubljana: Mladinska knjiga, 546.

Kržišnik Bukić, Vera (2010). Migracije iz drugih jugoslovanskih republik v Sloveniji po 2. svetovni vojni. *Zgodovinski časopis: Migracije in slovenski prostor od antike do danes*, 502–525.

Kuhar, Alojzij (1939). Naše izseljensko vprašanje. *Spominski zbornik Slovenije: Ob dvanajstletnici Kraljevine Jugoslavije*. Ljubljana: Založba Jubilej.

Kuhar, Štefan (1956). Življenje in organizacije našega življa v Franciji. *Slovenski izseljenski koledar '57*. Ljubljana: Slovenska izseljenska matica, 126–139.

Kukavica, Anton (1985). 70 let slovenske naselbine v Moselle in Meurthe et Moselle. *Slovenski izseljenski koledar '86*. Ljubljana: Slovenska izseljenska matica, 182–184.

Kuzmič, Mihael (1995). Izseljevanje iz Prekmurja med prvo in drugo svetovno vojno v luči sodelavcev Mladega Prekmurca. *Dve domovini/Two Homelands* 5, 29–42.

Lamberger Khatib, Maja (2009). Migracijski procesi iz arabskih držav. Zgodovinski kontekst na primeru Združenih držav Amerike, Evrope in Slovenije. *Glasnik SED* 49, 3–4, 28–37.

Le Normand, Brigitte (2019). Yugoslavia. *East Central European Migration during the Cold War* (ur. Anna Mazurkiewicz). Berlin, Boston: Walter de Gruyter, 368–395.

Lukić, Dijana (2017). »Drugega skoraj ne ostaja, ko zapustiti mило domovino in si drugje domovja iskati« ali kratek pregled migracijskih tokov Slovencev v Vojvodino. *Slovenika III*. Ljubljana: Filozofska fakulteta, 35–57.

Lukšič Hacin, Marina (1995). *Ko tujina postane dom: resocializacija in narodna identiteta pri slovenskih izseljencih*. Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče.

Lukšič Hacin, Marina (1999a). Razseljevanje ljudi iz slovenskega etničnega prostora s poudarkom na življenju Slovencev na Švedskem. *Teorija in praksa* 1, 19–41.

Lukšič Hacin, Marina (1999b). *Multikulturalizem in migracije*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.

Lukšič Hacin, Marina (2001a). Pomen kulturno-umetniške dejavnosti med slovenskimi izseljenci - Zahodna Evropa. *Dve domovini : razprave o izseljenstvu*.

Lukšič Hacin, Marina (2001b). *Zgodbe in pričevanja : Slovenci na Švedskem*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.

Lukšič Hacin, Marina (2002). Povratniki kot del migracijskega kroga. *Dve domovini/Two Homelands* 15, 179–193.

Lukšič Hacin, Marina (2003). Trajne migracije v evropske države. Sezonstvo in izseljenstvo v panonskem prostoru 1 (ur. Marina Lukšič Hacin). Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 227–243.

Lukšič Hacin, Marina (2004a). Trajne migracije v evropske države. Sezonstvo in izseljenstvo v panonskem prostoru: sosedstvo Avstrije, Hrvaške, Madžarske in Slovenije. Ljubljana: ZRC SAZU, 227–244.

Lukšič Hacin, Marina (2004b). Vračanje Slovencev iz Argentine. *Dve domovini/Two Homelands* 20, 13–34.

Lukšič Hacin, Marina (2005). Migracijska situacija v Evropi po drugi svetovni vojni in postopna (politična) usklajevanja med članicami EGS (EU). *Dve domovini/Two Homelands* 22, 129–148.

Lukšič Hacin, Marina (2006a). »Ekonomske« migracijske politike in vračanje. *Spet doma? Povratne migracije med politiko, prakso in teorijo*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 35–60.

Lukšič Hacin, Marina (2006b). Vračanje in priseljevanje Slovencev iz Argentine. *Spet doma? Povratne migracije med politiko, prakso in teorijo* (ur. Marina Lukšič Hacin). Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 77–94.

Lukšič Hacin, Marina (2006c). Tematizacija pojmov povratnik in povratništvo. *Spet doma? Povratne migracije med politiko, prakso in teorijo* (ur. Marina Lukšič Hacin). Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 133–144.

Lukšič Hacin, Marina (2007). Normativni vidiki in delovne razmere za migrante v Zvezni republiki Nemčiji. *Dve domovini/Two Homelands* 25, 187–208.

Lukšič Hacin, Marina (2016). Izselsjevanje Slovencev od devetnajstega stoletja do osamosvojitve Slovenije. *Geografija v šoli* 24/2–3, 32–43.

Lukšič Hacin, Marina (2018). Selitvena dinamika slovenskega prostora v zgodovinski perspektivi. *Dve domovini/Two Homelands* 48, 55–72.

Lukšič Hacin, Marina (2019). Političnost migracij po drugi svetovni vojni : od politike revanšizma do amnestije. *Dve domovini/Two Homelands* 50, 183–198.

Lukšič Hacin, Marina, Udovič, Boštjan (2014). »Rajš' ko Talijana sem zbrala Slovanac«: analiza preseljevanj Slovencev na ozemlje držav nekdanje Jugoslavije in njegove posledice. *Prispevki za novejšo zgodovino* 2, 178–194.

Mahnič, Joža (1979). Izselsjevanje iz Bele krajine in njega odmevi pri Otonu Župančiču. *Slovenski izseljenski koledar '80*. Ljubljana: Slovenska izseljenska matica, 177–180.

Makuc, Dorica (1984). Morda, morda pa niso povsem izginili ... *Slovenski izseljenski koledar '85*. Ljubljana: Slovenska izseljenska matica, 137–141.

Malačič, Janez (1993). Nekatera aktualna vprašanja demografskega in ekonomskega vidika raziskovanja slovenskega izseljenstva. *Dve domovini/Two Homelands* 4, 149–158.

Malačič, Janez (2008). Imigracije in trg dela v Sloveniji: od priseljevanja sodržavljanov do zaposlovanja tujcev. *Naše gospodarstvo: revija za aktualna ekonomska in poslovna vprašanja* 1–2, 45–53.

Mali, Franc (1990). *Tretja slovenska univerza in prenos znanja*. Ljubljana: FDV, Center za preučevanje znanosti.

Mali, Franc (1993). Remigracija znanstvenikov. *Teorija in praksa* 7–8, 656–659.

Mali, Franc, Sorčan, Stojan (1990). *Beg možganov na Slovenskem*. Ljubljana: FDV, Center za preučevanje znanosti.

Mesić, Milan (1987). Vanjske migracije i socialna struktura. *Migracijske teme* 1.

Mesić, Milan (1988). Evropska migracijska situacija i perspektiva. *Migracijske teme* 4, 371–394.

Mesić, Milan (1993). Strategije razvitih družb. *Teorija in praksa* 7–8, 671–675.

Mesić, Milan, Heršak, Emil (1989). Evropa, integracija i (jugoslovenska) migracija. *Migracijske teme* 1, 5–20.

Mežnarić, Silva (1986). »Bosanci«. *A kuda idu Slovenci nedeljom?* Ljubljana: KRT.

Milardovič, Anđelko (1987). Neokonzervativizam, nove desnice, desni radikalizam i stranci u zapadnoj Evropi. *Migracijske teme* 3–4.

Nećak, Dušan (1985). Koroški Slovenci v drugi avstrijski republiki (1945–1976). Ljubljana: Založba Borec.

Organisation for European Economic Co-operation, <https://archives.eui.eu/en/isaar/39> (23. 3. 2020).

Organisation for European Economic Co-operation, <https://www.oecd.org/general/organisationforeuropeaneconomicco-operation.htm> (23. 3. 2020).

Pahor, Milan (2010). Slovensko izseljevanje iz Julijske krajine v letih 1918–1940. *Migracije in slovenski prostor od antike do danes* (ur. Peter Štih, Bojan Balkovec). Ljubljana: Zveza zgodovinskih društev Slovenije, 284–296.

Pajnik, Mojca in drugi (2001). *Prebežniki, kdo ste?* Ljubljana: Mirovni inštitut.

Pelikan, Egon (2010). Izseljevanje Slovencev iz Julijske krajine med obema vojnama. *Migracije in slovenski prostor od antike do danes* (ur. Peter Štih, Bojan Balkovec). Ljubljana: Zveza zgodovinskih društev Slovenije, 366–374.

Petrin, Ernest (1968). Srečanja v Švici in Nemčiji. *Slovenski izseljenski koledar '69*. Ljubljana: Slovenska izseljenska matica, 35–38.

Pirjevec, Jože (1995). Jugoslavija. Nastanek, razvoj ter razpad Karadjrdevićeve in Titove Jugoslavije. Koper: Lipa.

Pirjevec, Jože (2008). »Trst je naš!« Boj Slovencev za morje (1848–1954). Ljubljana: Nova revija.

Pislar Fernandez, Marie (2006). *Slovenci v železni Loreni (1919–1939)*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.

Pogačnik, Milan (1984). Društva slovenskih delavcev v zahodnoevropskih državah. *Slovenski izseljenski koledar '85*. Ljubljana: Slovenska izseljenska matica, 114–118.

Pogodba o združitvi, <https://www.europarl.europa.eu/about-parliament/sl/in-the-past/the-parliament-and-the-treaties/merger-treaty> (20. 3. 2020).

Prešeren, Jože (1990). Po poteh Slovencev v svetu. *Slovenski izseljenski koledar '91*. Ljubljana: Slovenska izseljenska matica, 197–204.

Prve pogodbe, https://www.europarl.europa.eu/ftu/pdf/sl/FTU_1.1.1.pdf (23. 3. 2020).

Pust, Klemen (2010). Vpliv osmanskih vpadov na migracije v Istri. *Migracije in slovenski prostor od antike do danes* (ur. Peter Štih, Bojan Balkovec). Ljubljana: Zveza zgodovinskih društev Slovenije, 157–173.

Ravnik, Mojca (1993). Družina, sorodstvo in izseljenstvo. *Dve domovini/Two Homelands* 4, 164–167.

Redakcija NG (1988). Ko je beseda 'bratstvo' le prazna fraza ... *Naš glas* 91.

Repe, Božo (2003). Rdeča Slovenija: tokovi in obraz iz časa socializma. Ljubljana: Sophia.

Repe, Božo (2010). Izgon (usoda slovenskih izgnancev med leti 1941–1945). *Migracije in slovenski prostor od antike do danes* (ur. Peter Štih, Bojan Balkovec). Ljubljana: Zveza zgodovinskih društev Slovenije, 245–256.

Repe, Božo (2017). Migracije od druge polovice 19. stoletja do danes. *Migracije, Zbornik strokovnih prispevkov za mentorje zgodovinskih krožkov* (ur. Tomaž Mikelj). Ljubljana: Zveza prijateljev mladine, 19–26.

Rogelj, Janez (2001). Petdeset let Slovenske izseljenske matice. *Slovensko izseljenstvo: Zbornik ob 50-letnici Slovenske izseljenske matice* (ur. Milica Trebše Štolfa). Ljubljana: Združenje slovenska izseljenska matica, 15–52.

Rozman, Vilko (1969). Zaposlovanje naših delavcev v ZR Nemčiji. *Slovenski izseljenski koledar '70*. Ljubljana: Slovenska izseljenska matica, 57–62.

Rupel, Dimitrij (2011). *Slovenija na svetovnem prizorišču*. Ljubljana: Slovenska matica.

Rupnik, Anton (1972). Sindikati ščitijo gostujoče delavce. *Slovenski izseljenski koledar '73*. Ljubljana: Slovenska izseljenska matica, 36–39.

Rupnik, Anton (1977). Ugledni in dobro organizirani. *Slovenski izseljenski koledar '78*. Ljubljana: Slovenska izseljenska matica, 266–271.

Schengen (sporazum in konvencija), https://eur-lex.europa.eu/legal-content/SL/ALL/?uri=LEGISSUM:schengen_agreement (20. 3. 2020).

Slavec, Ingrid (1982). Slovenci v Mannheimu, Zvezna republika Nemčija. *Slovenski izseljenski koledar '83*. Ljubljana: Slovenska izseljenska matica, 160–163.

Slovenska kronika XX. stoletja 1941–1995 (1996). Ljubljana: Nova revija.

Stare, Franci (1970). Slovenci na tujem. *Slovenski izseljenski koledar '71*. Ljubljana: Slovenska izseljenska matica, 50–54.

Stare, Franci (1971): Zaposlovanje v tujini. *Slovenski izseljenski koledar '72*. Ljubljana: Slovenska izseljenska matica, 56–60.

Stare, Franci (1972): Zaposlovanje v tujini. *Slovenski izseljenski koledar '73*. Ljubljana: Slovenska izseljenska matica, 30–33.

Stare, Franci (1973): Zaposlovanje v tujini. *Slovenski izseljenski koledar '74*. Ljubljana: Slovenska izseljenska matica, 212–215.

Stare, Franci (1974): Zaposlovanje in vračanje iz tujine. *Slovenski izseljenski koledar '75*. Ljubljana: Slovenska izseljenska matica, 83–86.

Stare, Franci (1976): Vračanje iz tujine. *Slovenski izseljenski koledar '77*. Ljubljana: Slovenska izseljenska matica, 60–63.

Stare, Franci (1977). *Organiziranje zunanje migracije Slovencev*. Ljubljana: Raziskovalni inštitut – Fakulteta za sociologijo, politične vede in novinarstvo.

Sulić, Nives (1983). *Thank God I'm Slovenian*. Ljubljana: Znanstveni zbornik FF.

Susel, Rudolph (1991). Poslanstvo in vloga časopisa *Ameriška domovina* v zgodovini ameriških Slovencev, 1919–1991. *Slovenski izseljenski koledar '92*. Ljubljana: Slovenska izseljenska matica, 177–182.

Svetek, Lev (1968). Aktivnost Jugoslavije na področju mednarodnih sporazumov o socialni varnosti. *Slovenski izseljenski koledar '69*. Ljubljana: Slovenska izseljenska matica, 39–43.

Svetek, Lev (1969). Novi mednarodni sporazumi Jugoslavije na socialno-političnem področju. *Slovenski izseljenski koledar '70*. Ljubljana: Slovenska izseljenska matica, 74–80.

Svetek, Lev (1971). Socialna varnost jugoslovanskih delavcev v tujini. *Slovenski izseljenski koledar '72*. Ljubljana: Slovenska izseljenska matica, 48–55.

Svetek, Lev (1973). Nova pokojninska zakonodaja v Sloveniji. *Slovenski izseljenski koledar '74*. Ljubljana: Slovenska izseljenska matica, 216–219.

Svetek, Lev (1974). Podaljšano zavarovanje in dokup let dela v tujini. *Slovenski izseljenski koledar '75*. Ljubljana: Slovenska izseljenska matica.

Svetek, Lev (1975): Novo na področju varnosti jugoslovanskih delavcev v tujini. *Slovenski izseljenski koledar '76*. Ljubljana: Slovenska izseljenska matica, 196–199.

Svetek, Lev (1977). Delovna doba v tujini in sporazumi o socialni varnosti. *Slovenski izseljenski koledar '78*. Ljubljana: Slovenska izseljenska matica.

Svetovna zgodovina. 1976. Ljubljana: Cankarjeva založba.

Svoljšak, Petra (2001). Begunci med prvo svetovno vojno. *Izseljenec – Življenjske zgodbe Slovencev po svetu*. Ljubljana: Muzej novejšje zgodovine, 123–128.

Svoljšak, Petra (2010). Vojna – vzrok in spodbujevalka migracij. *Migracije in slovenski prostor od antike do danes* (ur. Peter Štih, Bojan Balkovec). Ljubljana: Zveza zgodovinskih društev Slovenije, 226–243.

Šenk, Mila (1973). Slovenci na Švedskem. *Slovenski izseljenski koledar '74*. Ljubljana: Slovenska izseljenska matica.

Šetinc, Franc (1968). Jugoslovani na delu v tujini. *Slovenski izseljenski koledar '69*. Ljubljana: Slovenska izseljenska matica, 32–35.

Šircelj, Jože (1971). Ali sta pred odhodom v tujino poskrbela za otroka. *Slovenski izseljenski koledar '72*. Ljubljana: Slovenska izseljenska matica, 69–72.

Škerlavaj, Andrej (1974). Ni ločnice med delavci v tujini in domovino. *Slovenski izseljenski koledar '75*. Ljubljana: Slovenska izseljenska matica, 76–78.

Škoberne, Boža (1981). 7. slovenski kulturni festival na Švedskem. *Slovenski izseljenski koledar '82*. Ljubljana: Slovenska izseljenska matica.

Šmitek, Zmago (1986). Klic daljnih svetov: Slovenci in neevropske kulture. Ljubljana: Borec.

Šonc, Darko (2001). Slovenci na Hrvaškem. *Slovensko izseljenstvo: zbornik ob 50-letnici Slovenske izseljenske matice* (ur. Milica Trebše Štolfa). Ljubljana: Združenje Slovenska izseljenska matica, 307–312.

Štumberger, Saška (2004). *Slovenščina pri dvojezičnih Slovencih v Nemčiji*. Magistrsko delo. Ljubljana: Filozofska fakulteta.

Štumberger, Saška (2005). Slovenski selitveni tokovi v Nemčijo in spreminjanje vloge slovenščine. *Dve domovini/Two Homelands* 22, 95–114.

Šuštar, Branko (2010). Poklicne migracije slovenskega učiteljstva od habsburških do jugoslovanskih časov. *Migracije in slovenski prostor od antike do danes* (ur. Peter Štih, Bojan Balkovec). Ljubljana: Zveza zgodovinskih društev Slovenije, 209–224.

Švent, Rozina (1991): Slovenski tisk v zdomstvu po letu 1945. *Slovenski izseljenski koledar '92*. Ljubljana: Slovenska izseljenska matica, 154–176.

Švent, Rozina (2007): *Slovenski begunci v Avstriji: 1945–1950*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.

Toš, Marjan (2010). Migracije in mobilnost judovskega prebivalstva na Slovenskem. *Migracije in slovenski prostor od antike do danes* (ur. Peter Štih, Bojan Balkovec). Ljubljana: Zveza zgodovinskih društev Slovenije, 634–649.

Toš, Niko (1978). *Eksperimentalni programi za usmerjanje vračanja delavcev iz začasnega dela v tujini – primer Pomurja*. Ljubljana: Raziskovalni inštitut – Fakulteta za sociologijo, politične vede in novinarstvo.

Toš, Niko (1982). *Pomurci med dvema sistemoma – remigracije kot težnja in praksa*. Ljubljana: Raziskovalni inštitut – Fakulteta za sociologijo, politične vede in novinarstvo.

Troha, Nevenka (2010). Odseljevanje in prebegi Slovencev z območja, ki je bilo z mirovno pogodbo z Italijo leta 1947 priključeno k Ljudski republiki Sloveniji. *Migracije in slovenski prostor od antike do danes* (ur. Peter Štih, Bojan Balkovec). Ljubljana: Zveza zgodovinskih društev Slovenije, 432–446.

Verlič Christensen, Barbara (2000). Migracijska politika Evropske skupnosti in Slovenija. *Teorija in praksa* 6, 1117–1131.

Verlič Christensen, Barbara (2002). *Evropa v precepu med svobodo in omejitvami migracij*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.

Vižintin, Marijanca Ajša (2016): Slovenski izseljenci in njihovi potomci v Nemčiji: dvajset let povezovanja slovenskih organizacij na posvetih. *Dve domovini/Two Homelands* 43, 157–170.

Vodopivec, Nina (2013): Intervju z Antonom Vratušo. *Prispevki za novejšo zgodovino* III-2/2013, 175–180.

Vrečer, Natalija (2007). *Integracija kot človekova pravica: Prisilni priseljenci iz Bosne in Hercegovine v Sloveniji*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.

Wallraff, Günter (1986). *Čisto na dnu*. Ljubljana: Mladinska knjiga.

Žitnik Serafin, Janja (2013). Organiziranost, delovanje in prihodnji izzivi slovenskih društev v drugih delih nekdanje Jugoslavije. *Dve domovini/Two Homelands* 37, 41–52.

Župan, Anton (1974). Zaposlovanje in vračanje iz tujine. *Slovenski izseljenski koledar '75*. Ljubljana: Slovenska izseljenska matica.

III. MIGRACIJE V ZAMEJSTVIH PO DRUGI SVETOVNI VOJNI

ALEKSEJ KALC

UVOD

Po drugi svetovni vojni se je Republika Slovenija v okviru Jugoslavije konstituirala v novih ozemeljskih mejah. S priključitvijo Primorske in Istre je bila rapalska meja, ki je leta 1920 zahodni del slovenskega narodnega ozemlja in Istro s 450.000 prebivalci slovenske in hrvaške narodnosti dodelila Kraljevini Italiji, pomaknjena proti zahodu. Nova mejna črta je še vedno sekala slovensko narodno ozemlje ter v Italiji, Avstriji in na Madžarskem puščala številne slovenske kraje in slovensko prebivalstvo. To ni pomenilo le pripadnosti različnim državam, ampak tudi različnim geopolitičnim influenčnim sferam ter družbenopolitičnim sistemom. Slovenska zahodna in severna meja sta namreč sovpadali s t. i. železno zaveso med socialističnim in kapitalističnim svetom, meja z Madžarsko pa je od informbirojevskega razkola leta 1948 pomenila ideološko in sistemsko ločnico med jugoslovansko in sovjetsko različico socializma, enako »trdo« in razdvajajočo kot meja z Zahodom.

Vojna in geopolitične spremembe ter družbenopolitične razmere po njej so ustvarile pogoje za nova migracijska gibanja; vzroki zanje so bili politični, narodni in ideološki, nič manj pa tudi družbeni in gospodarski dejavniki. Severni in zahodni obmejni prostor ter »zamejstva« so se v prvi osebi spoprijemali z migracijskimi procesi kot prizorišča izseljevanj, priseljevanj in tranzitnih selitvenih gibanj. V tem je izstopalo zahodno obmejno območje. Priključitev Istre k Jugoslaviji in zapleteno reševanje »tržaškega vprašanja« sta tu povzročila množične in raznolike transferje prebivalstva ter korenite spremembe etnične strukture na eni in drugi strani državne meje. V migracijskih gibanjih so bili soudeleženi vse prisotne narodne skupnosti in pripadniki različnih ideoloških taborov ter političnih skupin. Izseljevanja in priseljevanja so bila neposredni učinki ozemeljskih sprememb pa tudi posledice državnih politik, političnega ozračja in družbenoekonomskih situacij, za kar so bili vzroki tudi sami migracijski premiki. Držala so večinoma z vzhoda na zahod, a tudi v nasprotni smeri, tj. iz kapitalističnega sveta v socialistično Jugoslavijo ..., in s slovenskih zamejskih območij v zahodni svet.

MED VOJNO IN V LETIH PO NJEJ: POVRATNIKI, OPTANTI, PREBEŽNIKI IN BEGUNCI

Migracijska gibanja, povezana s spremembami politične geografije in upravnih režimov, so se v Julijski krajini začela že med vojno. Po razpadu Italije septembra 1943 in nemški zasedbi območja, ki je bilo vključeno v nemški rajh v okviru t. i. Operacijske cone Jadranskega

primorja (Operationszone Adriatisches Küstenland), se je umaknila večina italijanskega prebivalstva, ki se je sem priselila po letu 1918 (Troha 2000: 256). Ti priseljenci so prišli po prvi vojni v nove italijanske vzhodne pokrajine večinoma za to, da bi zasedli delovna mesta v javni upravi in političnih organizacijah. Nadomeščali so slovenske in hrvaške ter druge uradnike in javne uslužbence nekdanje avstro-ogrske države (Troha 2000: 257). Italijanske priseljence pa so pritegnile tudi priložnosti gospodarskega udejstvovanja (Bearzatto 2012).

Hkrati so na Tržaško prihajali številni italijanski begunci iz Zadra in z drugih območij Dalmacije, ki so se umikali pred vojnimi operacijami in zavezniškimi bombardiranjem. Trst je takrat postal stalno ali samo začasno pribežališče beguncev na poti na Apeninski polotok. Od skupno 8.000 dalmatinskih pribežnikov je skoraj polovica ostala v Trstu. Tu se je zbiralo tudi veliko s fašizmom kompromitiranih političnih ubežnikov, ki so se s slovenskega in širšega jugoslovanskega prostora umikali pred prodirajočim partizanskim osvobodilnim gibanjem (Volk 2000: 270; 2003: 144). Dotok beguncev in drugega prebivalstva, ki se je premikalo proti zahodu zaradi političnih in vojnih dogodkov, se je na Tržaškem in Goriškem ob koncu vojne in v letih po njej znatno povečal.

Zadnje dni vojne in takoj po njej so se na ozemlju Julijske krajine pod upravo ZVU zbirali oziroma naselili tudi politični begunci iz osrednje Slovenije in Jugoslavije (Troha 2000: 256). V dogovoru z ZVU so poleti 1945 začeli prihajati še iz taborišč v Italiji, kamor se jih je zateklo okoli 10.000. Ti prihodi so bili večinoma povezani z zaposlovanjem v službah pri ZVU, ker so primorski Slovenci po navodilih jugoslovanskih oblasti ta službena mesta zavračali. Po mirovni pogodbi leta 1947 je službe v Coni A STO-ja nastopalo tudi veliko slovenskih političnih emigrantov, ki so se sprva naselili na Goriškem. Večina se je potem izselila v Argentino in druge zahodne države (Troha 2000: 264–265). Nekateri so na Tržaškem nadaljevali medvojno politično aktivnost ter se angažirali v protirevolucionarnih organizacijah in obveščevalnih dejavnostih zoper filojugoslovansko stran in jugoslovanske oblasti (Bajc 2010).

Od postavitve demarkacijske črte leta 1945 naprej je z jugoslovanske strani na ozemlje Julijske krajine pod angloameriško in nato italijansko upravo zakonito in nezakonito prihajala pisana množica pribežnikov in priseljencev. Z Goriškega in iz Istre so prihajali ljudje, ki so nasprotovali jugoslovanskim oblastem in novemu družbenopolitičnemu redu. Umikali so se pred uvajanjem novega družbenega reda ter raznovrstnimi oblikami pritiska in nasilja, ki so ga jugoslovanske oblasti izvajale proti ljudem, kompromitiranim s fašističnim režimom, in

vsem, ki niso bili naklonjeni novemu redu. Iz Istre so prihajali predvsem Italijani, a v znatnem številu tudi Slovenci in Hrvati, saj se novi socialistični red načelno ni uveljavljal na podlagi narodne, ampak družbene oziroma političnoideološke diskriminante. Odhajanju so vsekakor pripomogli tudi napetosti in včasih pravo sovraštvo med narodnimi komponentami, izhajajoča iz pred- in medvojnega obdobja pa tudi iz novonastalih razmer, ter dejstvo, da je bila večina italijanskega prebivalstva protijugoslovansko nastrojena (Troha 2000: 259) Primorski prostor pod jugoslovansko oblastjo so zapuščali tudi Slovenci, ki so bili naklonjeni NOB-ju in Jugoslaviji, niso pa sprejemali komunističnega družbenopolitičnega reda. Tudi ti so bili na indeksu ekskluzivistične politike proti nelojalnim osebam. Ker se niso vključevali v socialistične družbene organizacije, so postali tudi tarče šikaniranja pri prebivalstvu.

Odhodov niso spodbudili samo političnoideološki vzroki in motivacije. Demarkacijska črta in nato meja sta prerezali gospodarska in družbena razmerja jugoslovanskega dela Primorske in Istre s Trstom, z Gorico, s Tržičem in z drugimi tradicionalnimi zahodnimi gravitacijskimi centri. Številni so se zato pred mirovno pogodbo in razmejitvijo ter po njej leta 1947 odločali za prehod na italijansko stran Goriške oziroma v Cono A STO-ja zaradi gospodarskih razlogov, službe, v upanju na boljše življenjske pogoje pa tudi zaradi navezanosti ter zahvaljujoč družinskim in sorodstvenim vezem (Troha 2000: 263–264). Te prihode je olajšalo in spodbujalo tudi dejstvo, da ZVU ni zavirala prostega premikanja med Conama A in B Julijske krajine in nato STO-ja. Prehod demarkacijske črte je bil dovoljen z osebno izkaznico ZVU ali VUJA. Na ozemlju pod angloameriško vojaško upravo so prebivalcem s stalnim prebivališčem v Coni B priznavali enake pravice do zaposlovanja in stanovanja kot tistim s stalnim bivališčem v Coni A; dovolj je bilo, da so bili stalno nastanjeni (Volk 2003: 144–145).

Med priseljenci so bili t. i. optanti, ki so na podlagi mirovne pogodbe lahko ohranili italijansko državljanstvo. To pravico so imeli prebivalci italijanskega jezika, ki so imeli 10. junija 1940 domicil na območjih, ki so z mirovno pogodbo leta 1947 prešla pod Slovenijo oziroma Jugoslavijo. Prav tako so lahko za italijansko državljanstvo zaprosili družinski člani italijanskih optantov. Jugoslovanske oblasti so to pravico priznavale, in to ne glede na narodnost, tudi osebam, zaposlenim na območju, ki je ostalo Italiji, in političnim nasprotnikom novega družbenopolitičnega sistema. Od 22.400 vlog za to možnost so jih zavrnile samo nekaj več kot 1.000 (Troha 2000: 256). Med Slovenci je bilo veliko prebežnikov, ki so se odločali za zelo tvegano in pogosto smrtno nevarno nezakonito prekoračitev meje. To so varovale posebne enote Sekretariata za notranje zadeve, ki so

izvajale vzdolž več kilometrov širokega jugoslovanskega obmejnega pasu zelo strog nadzor za preprečevanje prebegov (Vidmar 2015). Številčni obseg nezakonitih prehodov ni dokončno ugotovljen. Viri navajajo, da je iz okraja Gorica leta 1947 pobegnilo 1.814 oseb, do leta 1951 pa še 880. Italijanske oblasti so tudi tem pribežnikom, ki niso izpolnjevali pogojev za možnost italijanskega državljanstva, priznali enak status kot preostalim beguncem iz Jugoslavije (Troha 2000: 264; 2010; Vidmar 2015).

V povojnem času so se na ozemlje Primorske, ki je z razmejitvijo ostalo Italiji oziroma je do leta 1954 tvorilo Cono A STO-ja, vračali Slovenci iz ujetništva, internacije in iz konfinacije. Nazaj so prihajali tudi tisti, ki so bili pod fašizmom načrtno službeno premeščeni po Italiji ali so se tja izselili zaradi drugih razlogov. Samo nekdanjih državnih uslužbencev je bilo med temi slovenskimi in hrvaškimi povratniki več kot 5.550. Tisti, ki so imeli 10. junija 1940 domicil na ozemlju, ki je leta 1947 pripadlo Jugoslaviji, so lahko na podlagi mirovne pogodbe optirali za jugoslovansko državljanstvo (Troha 2000: 265). Izmed političnih in gospodarskih emigrantov iz fašističnega obdobja so se v druge evropske in prekomorske države vrnili le posamezniki (Troha 2000: 266). Več takih emigrantov je v Cono A STO-ja prišlo iz Jugoslavije, ki je bila med vojnama v času fašizma najpogostejši cilj slovenskih in hrvaških političnih in gospodarskih izseljencev iz Julijske krajine. Potekal pa je tudi nasprotni tok. Iz Cone A Julijske krajine in nato Cone A STO-ja so v Cono B Julijske krajine, STO-ja in v Jugoslavijo odhajali pripadniki NOB, politični aktivisti in sodelavci jugoslovanskih oblasti (Troha 2000: 259). Umikali so se preganjanju Zavezniške vojaške uprave; nekateri so se za to odločali zaradi gospodarskih razlogov, nastopali so službe v novem upravnem aparatu Cone B STO-ja in po Jugoslaviji.

Za odhod v Jugoslavijo se je po končani vojni odločilo tudi 3.500 italijanskih in nekaj slovenskih delavcev iz Goriškega in Tržaškega. Bili so večinoma komunistično orientirani, podpirali so Jugoslavijo in bili vključeni v projugoslovanske sindikalne organizacije. Emigrirali so na Reko in v druge kraje v želji, da uresničijo delavske ideale in sodelujejo pri gradnji socializma. Njihovo selitev so jugoslovanske oblasti in sindikati uravnavali glede na potek razmejitvenih pogajanj in spremembe politične strukture v Tržiču (na Goriškem), do katere je prihajalo z naselitvijo protijugoslovansko in protidelavsko nastrojenih beguncev iz Istre. Jugoslavija je to priseljevanje izkoristila tudi kot politični argument proti napadam italijanske propagande v povezavi z »eksodusom« iz Istre. Ob sporu z Informbirojem so se ti delavci v glavnem opredelili za Sovjetsko zvezo in večina se je, včasih po aretacijah in internacijah, vrnila na Goriško in v Trst. Izseljjevanje delavstva s tega območja v Jugoslavijo

se je nadaljevalo, vendar zaradi gospodarskih razlogov (Troha 1999: 225–232; 2000: 256, 262–263).

»EKSODUS« IZ ISTRE IN NJEGOVE POSLEDICE

Najizrazitejše migracijsko dogajanje, povezano s povojno razmejitvijo in z ozemeljsko ureditvijo, je bilo v goriškem in tržaškem zamejskem prostoru priseljevanje begunskega prebivalstva iz Istre. Šlo je za pravi »protiudarec« t. i. istrskega »eksodusa«, ki je pripeljal do občutnih sprememb v družbeni in etnični strukturi pa tudi v kulturnem in političnem značaju tega območja. Eksodus je bil le majhen del transferjev prebivalstva, ki so spremljali narodno in ideološko prestrukturiranje povojne evropske politične geografije. V prostoru nekdanje Julijske krajine pa je na obeh straneh nove meje pustil trajne posledice. Begunci ter njihova politična raba protiitalijanskega bloka in njegovih organizacij so ključno prispevali k uveljavljanju stališča o priključitvi Trsta in Cone A STO-ja Italiji.

Kot že omenjeno, je prihajanju istrskega prebivalstva na Tržaško in Goriško mogoče slediti od kapitulacije Italije naprej. Na Goriškem se je načrtno naseljevanje italijanskih istrskih beguncev začelo že po priključitvi ozemlja Italiji leta 1947. V Coni A STO-ja je do leta 1950 Zavezniška vojaška uprava stalno naseljevanje zaradi bojazni pred socialnimi in političnimi posledicami oteževala. Italijanska vlada in protiitalijanski politični tabor v Coni A pa sta si prizadevala begunce, ki bi morali po določenih mirovne pogodbe iti v Italijo, zadržati v Trstu in v tem prikrito ter mimo zakonskih ovir v določeni meri tudi uspela. ZVU, ki se je v prvih letih po razmejitvi bala, da bi prisotnost beguncev poslabšala že hude socialne in gospodarske razmere ter premaknila tržaško javnost na levo, je sčasoma začela popuščati, ker so begunci krepili italijanski protikomunistični tabor in s tem koristili interesom ZVU. Leta 1947 in leta 1948 je bilo namreč v Coni A STO več kot 25.000 brezposelnih, na začetku petdesetih let pa je njihovo število upadlo na okoli 20.000 (Panjek 2006: 40).

Eksodus je potekal organizirano; begunci so bili deležni pomoči in asistencije pristojnih italijanskih odborov za upravljanje pojava že od trenutka, ko so izrazili namen, da zapustijo svoje istrske domove. Podobne pomoči so bili deležni tudi begunci slovenske in hrvaške narodnosti, a samo po tem, ko so že dospeli v Cono A STO-ja, da ne bi spodbujali njihovega dotoka, ki bi na Tržaškem krepil slovensko komponento prebivalstva. Vpliv beguncev je na političnem polju prišel do izraza ob volitvah 1949, ko je – zahvaljujoč italijanski strani – naklonjenim volilnim pravilom, nezakonitemu priznavanju volilne pravice beguncem in

razkolu komunističnega tabora zaradi Informbiroja okoli 30 tisoč begunskih volivcev občutno prispevalo k okrepitvi italijanskega tabora, predvsem Krščanske demokracije (Troha 2000: 261; Volk 2003: 151–160; Panjek 2006: 50–55). Priseljevanje se je močno pospešilo ob tržaški krizi leta 1953 in Londonskem memorandumu 1954, ko je bila določena razdelitev ozemlja STO-ja med Italijo in Jugoslavijo. Takrat je eksodus, do katerega je drugod v Istri prišlo po letu 1947, množično zajel še del STO-ja, ki je bil dodeljen Jugoslaviji, in prešel v svojo sklepno fazo. Od konca vojne do leta 1958 se je s tega območja odselilo 28.000 oseb, od tega dve tretjini po oktobru 1953. Večina je bila optantov, ki so izbrali italijansko državljanstvo na podlagi Spomenice o soglasju, številni pa so odšli tudi nezakonito. Približno 30 odstotkov je bilo Slovencev in Hrvatov. Številni slovenski optanti so bili iz dela Cone A v Miljskih hribih, ki je pripadla Jugoslaviji in ki je tudi gospodarsko gravitirala proti Miljam in Trstu (Troha 2000: 260–261; Lavrenčič 2012; Kalc 2019; Gombač 2005).

ZVU je že leta 1950 spremenila svojo politiko do beguncev in v večji meri dopuščala njihovo načrtno naseljevanje na Tržaškem prek proitalijanskega tabora. K temu so prispevale volitve v Coni A leta 1949 in v Coni B STO-ja leta 1950, ki so pridobile značaj plebiscita za Italijo oziroma Jugoslavijo. Prve so privedle do okrepitve vezi Cone A STO z Italijo, volitve ljudskih odborov v coni B leta 1950 pa so pospešile uvajanje socialističnega reda v tem delu STO-ja. Dejavnost naseljevanja beguncev na Tržaškem se je povečala, ko je bilo po dogovoru med ZDA, Veliko Britanijo in Italijo leta 1952 imenovanje vodstvenega kadra civilnega aparata uprave Cone A STO prepuščeno italijanski vladi in njenemu političnemu vplivu, predvsem pa po priključitvi ozemlja Cone A STO k Italiji (Panjek 2006: 70).

Italijanska lokalna in državna oblast sta takrat v obmestnem predelu in slovenski okolici zgradili vrsto naselij za istrske begunce in s tem izpeljali načrt narodne melioracije tržaškega območja. To je pomenilo namestitev italijanskega prebivalstva na slovenska območja za korekcijo etnične karte in utrditev italijanstva na vzhodni italijanski meji. Specifični cilj je bil vzpostaviti kontinuiteto italijanske poselitve obmorskega pasu, ki so jo prekinjale slovenske vasi med Devinom in Barkovljami. Begunska stanovanjska naselja pa so nastala tudi v mestnih in predmestnih območjih z visoko koncentracijo levičarsko usmerjenega delavstva (Volk 2003: 183–184; 203–204, 225–226; 262–272). Zasilna in stalna stanovanja za begunce oziroma optante iz Istre so s finančno podporo Italije na Tržaškem gradili že od leta 1950.

Gradnje za begunce so se povečale po letu 1954 in trajale do leta 1967, ko se je proces narodne melioracije idejno končal. Na Tržaškem se je v okviru tega političnega načrta stalno

naselilo skoraj 70.000 istrskih in dalmatinskih beguncev. V ta namen je bilo v slovenskih okoliških vaseh razlaščenih več kot milijon kvadratnih metrov zasebnih zemljišč, uporabljenih pa je bilo tudi pol milijona kvadratnih metrov jusarskega kmečkega sveta (Volk 2003: 260, 278). Tudi med mestnim prebivalstvom je vladala nestrpnost ali vsaj nezadovoljstvo do istrskih beguncev, predvsem zaradi njihovega političnega izrabljanja, ki je okužilo ne samo mednarodne, ampak tudi lokalne družbene odnose, ker se je tržaško prebivalstvo čutilo zapostavljeno, predvsem tisto, ki ni izkazovalo polne lojalnosti italijanski državi in je izviralo oziroma je bilo aktivno v delavskih sindikalnih ter političnih organizacijah ter v independentističnem gibanju.

SLOVENSKA POLITIČNA EMIGRACIJA

Omenjeno je bilo, da je današnje slovensko zamejstvo v Italiji po drugi svetovni vojni postalo pribežališče slovenskih političnih emigrantov in da so ti zapustili v zamejski stvarnosti pomemben pečat. Osnovna značilnost te emigracije je, da so jo sestavljali skoraj brez izjeme izobraženci ter med njimi prodorni kulturni in politični delavci. Za večino sta bila Goriška in predvsem Tržaška le vmesni postanek na begu pred zmagovalci in komunistično oblastjo. Samo nekateri člani te emigracije so se namreč tu ustalili, večina pa se je po krajšem ali nekajletnem obdobju podala v druge države. Na te odločitve so vplivali razni dejavniki: najprej dejstvo, da so že predhodno imeli v načrtu druge cilje ter da so jih za mejo in še prej demarkacijsko črto zadržale politične razmere ter organizacijske in birokratske težave, s katerimi so se spoprijemali kot *Displaced persons*. Drugič, prihodnost Trsta je bila negotova, saj je bila predmet mednarodnega političnega in diplomatskega dogajanja; ni bilo jasno, komu bo pripadel.

Cona A Julijske krajine in predvsem STO-ja sta bili pomembno območje delovanja obveščevalnih služb komunističnih in zahodnih ter protikomunističnih držav. Bili sta tudi kraj ostrih političnih bojov v okviru te kontrapozicije na lokalni in širši ravni. Slovenski politični emigranti so bili tarča ne samo političnih pritiskov projugoslovanskih političnih organizacij, ampak tudi samega slovenskega prebivalstva, ki je bilo v večini naklonjeno NOB-ju in socialistični Jugoslaviji. Prišlo je tudi do ugrabitev in ubojev jugoslovanskih varnostnih služb. Naklonjenosti niso uživali niti pri italijanskih oblasteh, ker so ne glede na svetovni nazor številčno in predvsem intelektualno krepili slovensko komponento prebivalstva. Živel so v stalni začasnosti, ki se je za tiste, ki so ostali, nadaljevala tudi po tem, ko je območje prešlo

pod Italijo. Ta jim dolgo ni priznavala pravice do državljanstva, zaradi česar so bili prikrajšani za stalne službe oziroma stalež v javnih ustanovah (Volk 1998: 88; Troha 1996: 242–244).

Prihod slovenskih političnih emigrantov na Tržaško je sovpadal z umikom jugoslovanske vojske sredi leta 1945 in s prevzemom ozemlja ZVU. Območje so v večjem številu začeli zapuščati po mirovni konferenci leta 1947 in nato po priključitvi Cone A STO Italiji. Z ukinitvijo STO-ja je propadel tudi načrt, da bi emigracija s svojo politično dejavnostjo na Tržaškem ustvarila postojanko alternativne politične opcije nasproti socialističnemu redu, nekakšen politični laboratorij za zamenjavo družbenopolitičnega reda v Sloveniji. Temu so namreč sprva napovedovali kratko življenje in verjeli v skorajšnji povratek v domovino, odrešeno komunističnega sistema. Med upravnim dvovladjem, ko sta si v Coni A Julijske krajine oblast in vpliv delili ZVU in PNOO, je bila slovenska emigracija pomemben politični partner na strani protikomunističnega tabora in za boj proti organizacijam, ki so se prepoznavale v OF. Bila je tudi vodilna skupina med Slovenci na Primorskem ki so v nasprotju z večinsko »OF-arsko« stranjo zagovarjali sodelovanje z ZVU za zagotavljanje slovenskih narodnih pravic. Z odhodom večine emigrantov se je njena politična vloga le delno zmanjšala, saj je pod njenim vplivom katoliška politična struja zasedla zelo viden položaj v protikomunističnem taboru slovenske zamejske skupnosti in vplivala tudi na njen liberalni del, ki je nadaljeval predvojno tradicijo liberalno-katoliške Edinosti. Ta vpliv so izvajali prek politične, prosvetne, socialne in verske organiziranosti. Ustvarili so slovensko katoliško kulturno gibanje s sistemom organizacij na najrazličnejših področjih, od publicistike in dramskega udejstvovanja do kulturnih in študijskih pobud, kakršne so bili Tabori in diskusijski forum Draga. Sodelovali so pri ustanovitvi in vodenju demokratičnih oziroma protikomunističnih političnih organizacij. S svojimi integralističnimi in z nepopustljivimi katoliškimi stališči pa so v zamejski politični prostor vnašali medvojni politični spor iz osrednje Slovenije in s tem razkol v protikomunističnem taboru. To se je pokazalo pred ukinitvijo STO-ja, ko se je del tabora odločil za zблиžanje z Jugoslavijo, ki je lahko edina od takrat nudila zamejskim Slovencem oporo pri uveljavljanju narodnih pravic (Volk 1998: 94–97).

Pomembno področje udejstvovanja politične emigracije je bilo šolstvo. ZVU ji je zaupala reorganizacijo slovenskega zamejskega šolstva. Poleg obnove oziroma vzpostavitve srednjih šol je to pomenilo odpravljanje oziroma zmanjšanje vpliva, ki ga je imel na šolstvo PNOO. Predstavniki politične emigracije so bili pristojni za zaposlovalno in habilitacijsko kadrovsko politiko, pripravo učbenikov namesto tistih, uvoženih iz Slovenije, sestavo učnih načrtov. Pri

tem so si prizadevali za odpravljanje vplivov komunizma, odstranjevanje nezanesljivega ali nasprotno mislečega učnega kadra. Ker je ta politika naletela na proteste javnega mnenja, PNOO, italijanskega šolskega vodstva in svetovnonazorsko bližjih slovenskih šolnikov (ti so zahtevali prednost zaposlovanja domačega kadra pred tistim iz emigrantskih vrst), je ZVU odstranila politično najbolj ekstremistične elemente na desni in levi strani. Po drugi strani je pri uveljavljanju slovenskega šolstva prihajalo do sodelovanja med nasprotujočima si ideološkima taboroma, ki sta na tem področju imela skupnega nasprotnika v italijanskem nacionalizmu (Volk 1998: 91–92).

Politični emigranti so bili pomemben politični dejavnik tudi na področju medijev. V letih 1945–1947 jih je ZVU zaposlila v uredništvu Glasa zaveznikov, nato pa na Radiu, ki je bil ravno tako podrejen politični liniji zaveznikov in je bil glasnik protikomunistične propagande. Radio, ki so ga ustanovile partizanske oblasti za časa svoje uprave, je do leta 1946 imel tudi uslužbence iz vrst SIAU, do leta 1949 pa je v kulturnem programu sodeloval tudi z Radiem Slovenija.

Nato se je zaradi vse ostrejših stališč sodelovanje prekinilo, leta 1955 pa je radio prešel pod italijansko nacionalno radiotelevizijo. Od petdesetih letih mu je vsebinsko in politično usmeritev dajala politična emigracija. Z odhodom dela beguncev se je začelo obnavljati sodelovanje z radijsko hišo v Sloveniji. Kader iz vrst politične emigracije, ki se je stalno naselil na Tržaškem, pa je ohranil pomembno vlogo in ključno prispeval k razvoju radia kot ene izmed vodilnih zamejskih informativnih in kulturnih ustanov. Politični emigranti so dali svoj prispevek tudi zamejskemu protikomunističnem tisku. Objavljali so v klerikalnem Katoliškem glasu in liberalni Demokraciji, v katerih so zastopali linijo predvojnega katoliškega tabora v Sloveniji. Zelo aktivno so sodelovali tudi pri časopisju in publicističnih pobudah slovenske politične emigracije po svetu (Volk 1998: 93).

»AVSTRALSKI VAL« IN DRUGA IZSELJEVANJA V TUJINO

Današnji slovenski zamejski prostor v Italiji je bil v nemirnem in negotovem času nastajanja povojne razmejitve priča tudi procesom izseljevanja avtohtonega prebivalstva v tujino. Tudi za to izseljevanje so bili vzroki politični in družbenoekonomski dejavniki; to je treba razbirati v kontekstu takratnih regionalnih in lokalnih okoliščin ter mednarodnih političnih ter ideoloških dogajanj. Takoj po končani vojni so zaradi gospodarske situacije in političnih napetosti mnogi, naslanjajoč se na sorodstvene in druge zveze, sledili predvojnim izseljencem

v tujino. Nekateri so se odzvali na priseljske programe raznih prekomorskih držav in se odločili za Kanado in ZDA, nato za Venezuelo in Brazilijo, številčno je bilo, kot že omenjeno, v nekaterih letih izseljevanje v Jugoslavijo in vseskozi v Italijo (Purini 2010: 302; Panjek 2006: 58).

Omembe vreden je odhod tržaških Judov, ki so se po vrnitvi iz raznih koncev sveta, v katere so se zatekli pred vojno in med njo, od mesta zaradi popolnoma izginule judovske skupnosti spet poslovili in večinoma odšli v Palestino (Purini 2010: 301). Zelo specifičen in po strukturi izstopajoč je bil med ZVU pojav, ki so ga poimenovali izseljevanje »ameriških« in »angleških nevest«. Šlo je za dekleta, med katerimi tudi slovenska, ki so se poročila z angleškimi in ameriški uslužbenci vojaške uprave Cone A Julijske krajine in STO-ja in ki so z njimi odšla v ZDA oziroma Veliko Britanijo. Statistike govorijo o 482 in 353 porokah z ameriškim oziroma angleškim vojaškim osebjem ter o 1.300 nevestah, odseljenih v ZDA. Med temi niso bile samo ženske iz Cone A Julijske krajine in STO-ja, ampak tudi iz con B in v desetih odstotkih primerov žene ameriških vojakov, ki so jih službeno premestili na Tržaško iz Italije (Purini 2010: 301–302).

Najopaznejše z demografskega pa tudi družbenega, političnega in emotivnega vidika pa je bilo množično izseljevanje v Avstralijo, ki je zajelo Goriško, zlasti pa Trst in njegovo okolico tik pred ukinitvijo ter v prvih letih po ukinitvi STO-ja in priključitvi njegove nekdanje Cone A k Italiji. Ta pojav se umešča v širši okvir povojnega izseljevanja v prekomorske dežele, povezanega s t. i. *displaced persons* ali razseljenimi osebami ter s političnimi begunci, ki so iskali »nove domovine« in priložnost za življenje. Porušena Evropa jim ni mogla zagotoviti domovanja, zato so jih mednarodne organizacije usmerjale v čezoceanske dežele. Trst je zaradi bližine železni zavesi postal pomembno zbirno središče in center za upravljanje tega prometa. V mestu je pod okriljem Organizacije združenih narodov delovala Mednarodna organizacija za begunce – IRO (International Refugee Organization) in od leta 1952 njen naslednik Medvladni odbor za izseljevanje iz Evrope – IMEC (Intergovernmental Committee for European Migrations) (Fait 1999: 27–29, 34–35; Panjek 2006: 50). Organizaciji sta skrbeli za odpravljanje beguncev v ZDA, Venezuelo in v Brazilijo, ko se je receptivnost teh držav zmanjšala, pa v Kanado, južno Afriko in predvsem v Avstralijo. To možnost je izkoristilo tudi veliko italijanskih beguncev iz Istre in Dalmacije. Več kot 3.000 se jih je iz Cone A STO izselilo do leta 1951 v ZDA, Venezuelo in v Avstralijo. V naslednjih letih so jim sledili še drugi, od leta 1954 naprej pa sami Tržačani. Tudi ti so se večinoma podali v Avstralijo.

Izseljevanje v Avstralijo je sodilo v program priseljavanja, ki ga je ta država izvajala po vojni, da bi zapolnila prebivalstveni primanjkljaj in zadostila potrebam po delovni sili za svojo ekonomijo in predvsem za razvoj velikih javnih infrastruktur. Tržaški izseljenci so sodili v kvoto, ki jo je Avstralija namenila priseljencem iz Evrope, s tem da je zanje rezervirala posebne priseljske programe. Začetki tega izseljevanja iz Trsta segajo v zgodnja petdeseta leta. Pravi val izselitev pa se je zgodil v triletju od 1954 do 1956, to je ob vrhuncu politične krize, ki je pripeljala do odprave STO-ja, in eksodusu istrskega prebivalstva iz Cone B (Fait 1999: 37–46).

Ocenjuje se, da je izseljevanje v Avstralijo, ki se je po malem nadaljevalo še do začetka šestdesetih let, zajelo med 15.000 in 20.000 Tržčanov in vsaj 533 prebivalcev Goriške (Purini 2010: 337–342). Slovenski avtorji so na podlagi šoloobveznih otrok, ki so na Tržaškem zmanjkali v slovenskih in italijanskih šolah zaradi izselitve, ocenili, da je bilo 30 odstotkov izseljencev Slovencev (Stranj 1982; 1991). Upoštevati je treba, da je ugotavljanje narodnosti na etnično mešanih območjih, kakršno je bilo Tržaško, problematično. To velja še posebej za takratne politične razmere in ideološke delitve, ki jih je povzročil kominform, zaradi katerih je prihajalo do prepisovanja otrok iz slovenskih šol v italijanske. Pojav je vsekakor pustil sorazmerno večje demografske posledice v slovenskem kot italijanskem prebivalstvu.

Vzroki izseljevanja so bili družbenoekonomski in hkrati politični. Tržčani so se odločali za odhod po eni strani zaradi negotovih gospodarskih in družbenih razmer, ki so zavladaile v Trstu po ukinitvi STO-ja in odpravi ekonomije, ki jo je vzdrževala Zavezniška vojaška uprava. Tržaški industriji so zmanjkala zavezniška naročila; sama zavezniška vojaška uprava je zaposlovala 13.000 Tržčanov, kar je bilo v oporo tudi drugim sektorjem mestne ekonomije. S prehodom pod Italijo se je mesto moralo spoprijeti z italijanskim ekonomskim trgom in visoko stopnjo brezposelnosti. Italijanska zakonodaja je pri zaposlovanju v javnem sektorju dajala prednost istrskim beguncem, kar je zaznamovalo tudi odnos Tržčanov do pribežnikov iz Istre. Zaostrila se je stanovanjska kriza. Nastopila je psihoza brezperspektivnosti, ne samo med brezposelnimi, ampak tudi med kvalificiranim delavstvom in sploh med ljudmi z zagotovljenim delovnim mestom, ki so se odzivali avstralskim priseljskim programom v upanju na svetlejšo prihodnost. Številni pa so se za to odločili, ker so kot podporniki independentistične ideje o Svobodnem tržaškem ozemlju nezaupljivo doživljali vrnitev Italije. Čutili so se opeharjene in nemočne v politični igri, ki je imela kot cilj etnično in svetovnonazorsko spremembo tržaškega družbenega tkiva ter privilegiranje Italiji

všečnega begunskega prebivalstva. V ta namen je italijanska vlada nekdanjim uslužbencem zavezniške vojaške uprave priznavala gospodarske bonitete, če so se odrekli pravici službenega mesta v italijanski javni upravi (Kalc, Pahor 1993; Fait 1999: 47–54; Kalc 2004; Purini 2010: 344–350; Cresciani 2011: 45–79).

Pripadniki independentističnega tabora in levičarsko usmerjenega delavstva so se bali tudi morebitnega političnega preganjanja, saj pri italijanskih oblasteh niso uživali simpatij. Poseben primer so bili uslužbenci zavezniške policije, ki so jim italijanski nacionalisti očitali protiitalijansko in celo proslovensko nastrojenost. Odšli so s prvimi transporti, ožjo skupino pa je angloameriška uprava zaščitila tako, da jo je pred predajo oblasti umaknila v Veliko Britanijo. Slovenci so zaradi fašistične izkušnje sprejeli vrnitev Italije v Trst še z večjim nezaupanjem. Njihova odločitev za Avstralijo je bila v primerjavi z italijanskimi someščani še dodatno politično in ideološko obarvana. Odhod tolikih družin z otroki in mladih samskih ljudi je pomenil – ob asimilaciji – pomemben negativni dejavnik v nadaljnjem demografskem in družbenem razvoju slovenske narodne skupnosti (Purini 2010: 350–354). Zgovorne so statistike vpisov v slovenske šole, na katere je poleg izseljevanja vplivala tudi asimilacija. Od šolskega leta 1954/55 do šolskega leta 1957/58 je število vpisov v slovenskih osnovnih šolah na Tržaškem upadlo za eno petino (Purini 2010: 354).

Tržaško izseljevanje v Avstralijo se je uvrščalo v tako imenovane asistiranje migracije. Te so potekale v okviru dogovorov med državami izseljevanja in priseljevanja ter v režiji državnih organov in namenskih mednarodnih organizacij. Avstralija je imela z ZVU in Italijo podpisan dvostranski dogovor za sprejemanje delovne sile na podlagi kolektivnih delovnih pogodb. S prehodom Trsta pod Italijo se je že obstoječa migracijska shema lahko nemoteno nadaljevala. Razpisane so bile kvote za izseljence iz Trsta, upravljanje izseljevanja pa je potekalo v skupni režiji tržaškega Urada za delo, avstralske vlade in Medvladnega odbora za evropske migracije (ICEM) (Fait 1999: 37–40). Tržaški urad ICEM je v letih od 1952 do 1962 odpravil večinoma v Avstralijo (in v manjšem številu v ZDA in druge države) skoraj 25.000 izseljencev. Od tega je bila polovica Tržačanov, polovica pa raznih beguncev iz vzhodnih držav, največ iz Jugoslavije in Sovjetske zveze (Panjek 2006: 114–116). Izseljenci so imeli vrsto olajšav: brezplačni potni list, brezplačno ali kreditirano potovanje, sprejem v namenskih zbirnih centrih. Ker je država morala jamčiti za kakovost delovne sile, ki jo je pošiljala v državo sprejemnico, so bili ti izseljenski programi precej selektivni. Priseljenci so morali ustrezati točno določenim demografskim, zdravstvenim in poklicnim merilom. V ta namen je avstralska komisija v Trstu preverjala njihova poklicna znanja oziroma delovne sposobnosti.

Biti so morali tudi politično neoporečni, kar je pomenilo, da niso smeli biti nosilci ekstremističnih idej. Zato so jih na selekcijah veliko zavrnilo. Ti so potem odhajali v tujino samostojno po drugih poteh (Fait 1999).

V okviru asistiranega izseljevanja je bilo poskrbljeno za izpeljavo birokratskih postopkov in organizacijo, od trenutka prijave za izselitev do namestitve in zaposlitve v Avstraliji. Prijaviti so se smeli samski moški in ženske, stari od 18 do 35 oziroma 30 let. Poročeni partnerji so bili lahko stari do 35 let, če je šlo za celotne družine z otroki, pa je smel biti družinski poglavar star do največ 45 let. Sprejemali so tudi poročene moške, ki so nameravali za seboj poklicati družino. Avstralija oziroma Commonwealth je priseljence sprejel za dobo dveh let in jim jamčil enake pravice, delovne pogoje in plačilni režim kot avstralskim delavcem. Pred odhodom pa se je izseljenec moral s pogodbo obvezati, da bo v Avstraliji dve leti na voljo vladi in da bo sprejemal delo, ki mu ga bo ta dodelila oziroma ponudila. Kršilci tega pravila in predčasni povratniki so bili dolžni vrniti avstralski državi stroške za svojo priselitev. Priseljenci, ki so izpolnili pogoje, so lahko po dveh letih zaprosili za nadaljnje prebivanje v Avstraliji in po petih za državljanstvo (Fait 1999: 40–46).

V Trstu so na selekcijah zavrnilo dobro petino kandidatov. V primerjavi z italijanskim povprečjem je bil ta odstotek nizek. To je pripisati dejstvu, da so bili med prosilci številni uslužbenci ZVU, kar so jim šteli kot dokaz ustreznosti zahtevam Commonwealtha, in visokemu strokovnemu profilu kandidatov (Fait 1999: 41). V ozadju pa je bila tudi želja Italije, da čim več prosilcev za izselitev dejansko zapusti Trst (Tonel 1999: 50).

Značilnost tržaškega izseljevanja v Avstralijo je bila vsekakor poklicna struktura, saj so bili izseljenci večinoma mestni ljudje, zaposleni v industriji, javnem sektorju in v vrsti drugih kvalificiranih poklicev. Poklicna kvalifikacija sicer ni samodejno odpirala poti do ustrežajoče službe. Na začetku so priseljenci pogostokrat opravljali nekvalificirana dela. Prvič, ker so poklicne kvalifikacije morale potrditi avstralske sindikalne organizacije in organi za delo; drugič, ker je avstralska država potrebovala delavce brez stalne zaposlitve, da jih je lahko razmeščala skladno s sprotnimi potrebami v industriji, pri infrastrukturnih delih in v drugih strateških gospodarskih sektorjih. Zlasti velika javna dela v podnebno neprijaznih, neobljudenih območjih so terjala stalno nadomeščanje delovne sile, ker življenja v tako ekstremnih razmerah ni bilo mogoče dlje vzdržati. Ne glede na to so se tržaški priseljenci prej kot priseljenci iz drugih držav uveljavili v sektorjih srednje- in višjekvalificiranega dela. Sam tržaški in mestni izvor je bil dobra popotnica, če že ne jamstvo za pridobitev boljših delovnih

mest za kvalificirane in navadne delavce (Fait 1999: 77–81). Značilnosti in pomen tega izseljevanja s Tržaškega se kažejo tudi v njegovi demografski in družbeni strukturi. 44 odstotkov izseljencev je bilo ženskega spola, od tega 60 odstotkov žen in mater, ker so odhajale številne družine. Temu primerno je bilo tudi število otrok, ki so predstavljali četrtno vseh izseljencev. Med delavci je bilo 55 odstotkov kvalificiranih oziroma specializiranih, največ v metalurškem, gradbenem in v lesarskem sektorju, med delavkami pa je bila večina srednje- in nižjespecializiranih (Fait 1999: 114, 120, 123).

Tržaški priseljenci so se naselili predvsem v avstralske prestolnice, zlasti v Melbourne in Sydney (Nodari 1991). Kmalu so se organizacijsko povezali in reproducirali »tržaško« skupnost s specifičnimi identitetnimi in kulturnimi značilnostmi (Nelli 1988; 1999; Cresciani 1999; 1996; 2011: 121–163). Izkušnja in izbire slovenskih Tržčanov so se delno ujemale z organizacijskim in s kulturnim kontekstom tržaške skupnosti, delno so od tega odstopale, ubrale alternativno pot in se povezale s priseljskimi skupnostmi iz Slovenije (Kalc Pahor 1993; Kalc 2004). Podobno kot drugi izseljenski pojavi je tudi tržaško izseljevanje v Avstralijo poznalo povratništvo. Del izseljencev se je vrnil že po nekaj letih prebivanja v Avstraliji, največ zaradi težav s prilagajanjem tamkajšnjemu življenju (Nodari 1986; Fait 1999: 87–90). V naslednjih letih pa je k temu pripomogla normalizacija družbenoekonomskih razmer v Trstu in ekonomski napredek, ki ga je Italija zaznavala v šestdesetih in sedemdesetih letih 20. stoletja.

BENEŠKA SLOVENIJA IN REZIJA

Najizrazitejše razsežnosti je izseljenski pojav v slovenskem zamejstvu v Italiji dosegel v videmski pokrajini, posebno v Reziji ter Nadiških in Terskih dolinah. Rezija in Beneška Slovenija sta imeli kot celotna Furlanija dolgo migracijsko tradicijo. V hribovitih območjih so bile delovne migracije pomembna komponenta gospodarskega sistema že v 18. stoletju, v zadnjih desetletjih 19. stoletja pa so se močno razširile tudi med kmečko prebivalstvo nižinske Furlanije. Do prve svetovne vojne so bila ta gibanja večinoma sezonska ali kratkodobna in niso imela negativnih demografskih posledic. Zahvaljujoč »izseljenski ekonomiji«, ki je prispevala vse večje deleže dohodka, je prebivalstvo naraščalo. Po vojni pa se je zaradi nove politične geografije in migracijskih politik, ki so sezonski delovni migraciji otežile dostop do tradicionalnih ciljev na ozemlju nekdanje avstro-ogrske monarhije, slika spremenila. Migracijska gibanja so se obrnila proti drugim državam in v notranjost Italije ter začela

prehajati od začasnih oblik k stalnemu naseljevanju v mestih in nižinskih gospodarskih središčih. S tem se je začela depopulacija hribovitih območij (Anon. 1938).

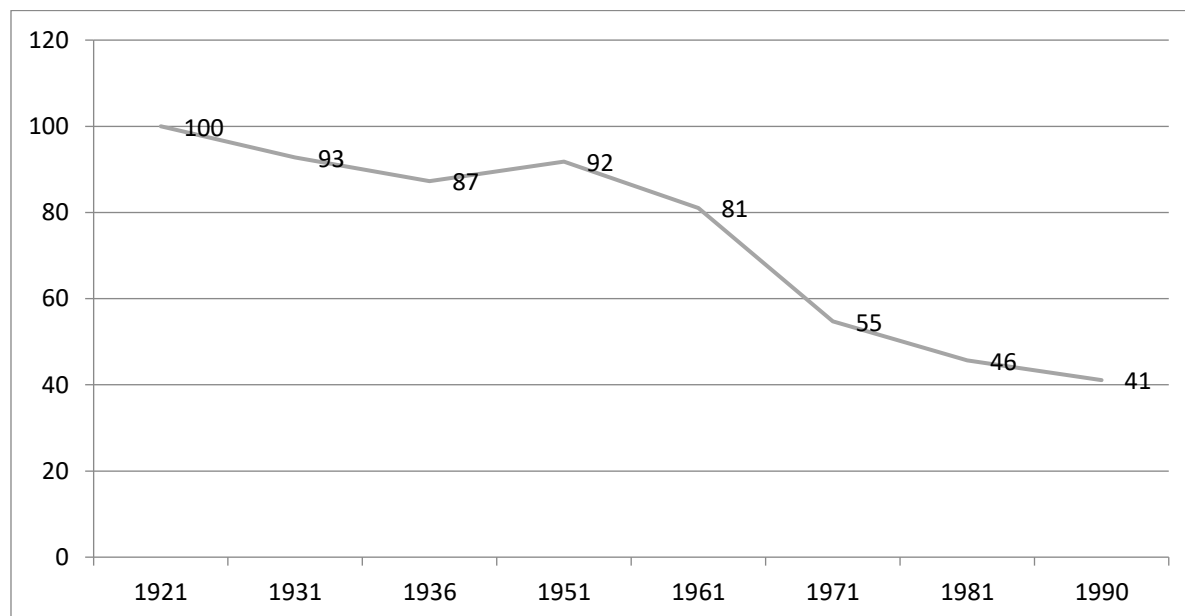
V Reziji, kjer je bil pojav izrazitejši, je število rezidenčnega prebivalstva do srede tridesetih let padlo za 45 odstotkov. V Nadiških dolinah je bilo odseljevanje manj številno, prebivalstvo je upadlo za 13 odstotkov. Kriza pa se je poglobila od petdesetih let naprej (preglednica 2 in grafikon 1). V obdobju 1951–1981 je število rezijanskega in nadiškega prebivalstva upadlo za več kot polovico. Posebno kritična so bila šestdeseta leta, ko se je v Reziji prebivalstvo zmanjšalo za 36 odstotkov, v Nadiških dolinah pa za 32 odstotkov. Vzrok za tolikšno demografsko nazadovanje je bil v prvi fazi množično odhajanje prebivalcev v iskanju zaslužka in sodobnega življenjskega standarda, v drugi pa kot posledica izseljevanja zmanjšana reproduktivna vitalnost in vse večja ostarelost prebivalstva (Stranj 1982: 133; Clavora, Ruttar 1990: 58–70; Kalc, Kodrič 1992: 206).

Gibanje števila prebivalstva v občinah Nadiških dolin v letih 1921–1990

Leto	1921	1931	1936	1951	1961	1971	1981	1990
Prebivalci	17.640	16.358	15.397	16.195	14.293	9.649	8.051	7.247
Indeks rasti	100	93	87	92	81	55	46	41

Vir: Clavora, Ruttar 1990: 59

Indeks rasti prebivalstva v občinah Nadiških dolin v letih 1921–1990

Vir: Clavora, Ruttar 1990: 59

Izseljevanje je izviralo iz težkega stanja povojne italijanske ekonomije, ki je bilo v marginalnih hribovitih območjih posebno poudarjeno. Depopulacija je zajela hribovita območja celotnega alpskega loka, vendar je bil upad prebivalstva drugod v Furlaniji 38-odstoten. V Beneški Sloveniji in Reziji so na obseg depopulacije vplivali tudi politični vzroki, povezani s slovenskim etničnim značajem območja, z mejo z Jugoslavijo ter ideološkim konfliktom med vzhodom in zahodom. S hladno vojno je bilo slovensko naseljitveno območje ob železni zavesi ujeto v vojaško cono. Meja je bila posejana z vojaškimi objekti zahodnega pakta in vojaške služnosti so onemogočale gospodarsko izkoriščanje obsežnega dela agrarnih površin. Še bolj je h gospodarski depresiji prispevala italijanska politika utrjevanja vzhodne meje, katere cilj je bil razredčiti prebivalstvo in vtisniti območju italijanski značaj. Te cilje so oblasti zasledovale na več načinov. Pri prostorskem načrtovanju so Beneško Slovenijo, ki nima izrazito gorskih značilnosti in bi se lahko v celoti agrarno izkoriščala, uvrstile med gozdno-pašniška območja. S tem so omejile možnosti modernizacije in razvoja kmetijstva (Kalc, Kodrič 1992: 2007).

Protijugoslovanske politične sile in sami državni organi so na razne načine netili protislovensko gonjo in vzdrževali napeto politično ozračje. Vsak izraz slovenske identitete je bil nezaželen in ožigosan z nelojalnostjo do Italije, prebivalstvo je bilo deležno poniževanj in obtožb slavokomunizma, simpatizerji opozicijskih strank in sindikatov, pripadniki in podporniki narodnoosvobodilnih gibanj med vojno, narodni in kulturni aktivisti so doživljali diskriminacije, politično preganjanje, ustrahovanje in aretacije. Za strategijo napetosti so poleg uradne politike in državnih organov stale oborožene tajne organizacije v službi zahodnega vojaškega zavezništva, ki so bile na terenu zadolžene za organizacijo obrambe pred morebitno invazijo sil varšavskega pakta. Člani teh organizacij, ki so bile izraz italijanskih vojaškoobveščevalnih služb, med njimi tudi domačini, so ves povojni čas izvajali nacionalistični pritisk na slovensko prebivalstvo (Zuanella 1998; Kalc 2002: 145–151). Izseljevanje je pomenilo tudi beg od morečega ozračja, ki je še v osemdesetih letih v Benečiji preprečevalo bolj sproščeno življenje.

Ker je bilo po vojni italijansko gospodarstvo v težavah in je v državi vladala velika brezposelnost, se je izseljevanje iz Beneške Slovenije in Rezije obrnilo predvsem v tujino. K temu ga je usmerjala sama italijanska država, ki je vključila »izvažanje« delovne sile med programske smernice ekonomske politike in izseljencem tlakovala pot z meddržavnimi sporazumi za izmenjavo delovne sile. Prvo tako pogodbo je Italija sklenila leta 1946 z Belgijo, ki ji je primanjkovalo rok za ponoven zagon svoje temeljne panoge, premogovništva.

Leta 1947 so sledili sporazumi za sprejemanje italijanskih delavcev s Francijo, nato s Švico, z Nemčijo, Nizozemsko, Luksemburgom, Veliko Britanijo in s Švedsko (Komac 1991: 645–646). V belgijskih rudarskih središčih so nastale številne beneškoslovenske naselbine in ravno tako v drugih evropskih državah, v katerih so se izseljenci zaposlovali predvsem v gradbeništvu in industriji. Dekleta so kot že med svetovnjima vojnoma stopala na trg gostinskega osebja in predvsem služenja pri družinah v italijanskih in tujih mestih (Mlekuž 2004). Med cilji te ženske delovne migracije je bila še v petdesetih letih tudi Velika Britanija (Kalc 2000). Del izseljencev se je v okviru mednarodnih shem za napotitev delovne sile usmeril tudi v prekoceanske dežele, in sicer v Argentino, Venezuelo, Brazilijo, Urugvaj, Kanado in Avstralijo (Anon. 1986; Kalc, Kodrič 1992: 207). Tudi tu obstajajo še danes številne beneškoslovenske skupnosti. Veliko izseljencev se je zlasti v prvih povojnih letih odpravljalo v tujino na svojo roko in pogosto nezakonito. Delali so v težkih pogojih in brez zaščite pred izkoriščanjem. Nekateri so namesto v tujini iskali zaposlitve v Sloveniji. Zaradi nezakonitega odhoda in tudi zaradi političnoideoloških razlogov so jih po povratku v Italijo čakali sodni pregoni. Zaradi zakonskih zapletov in težav pri transferju prihrankov je bilo problematično tudi zakonito izseljevanje v Slovenijo (Komac 1991: 647).

Z napredkom industrializacije in gospodarskim vzponom italijanskega gospodarstva se je izseljevanje obrnilo tudi proti notranjemu delovnemu trgu v severni Italiji, ki je pritegnil tudi povratnike iz tujine. Prelomnica v tej usmeritvi in v procesu vračanja je bila popotresna obnova v drugi polovici sedemdesetih in v osemdesetih letih. Sama obnova je ustvarila številne možnosti zaposlovanja in pognala v tek tudi preostalo deželno ekonomijo. Zahvaljujoč Sloveniji, ki je ob potresu in po njem priskočila na pomoč sosednji Furlaniji in območjem v Benečiji, prizadetim s potresom, so nastala gradbena in druga podjetja. V tem obdobju pa je prišlo v severovzhodnih italijanskih deželah do pospešene industrializacije in splošnega gospodarskega razvoja po značilnem modelu majhnih in srednjih obratov, ki je omogočil občutno rast življenjskega standarda. Urbanizacija nižinske Furlanije je sovpadala z dodatno depopulacijo hribovitih območij. Kljub obnovi veliko vasi in prisotnosti slovenskih oziroma mešanih slovensko-italijanskih podjetij v beneškoslovenskih dolinah se je prebivalstvo še naprej selilo v nižinska urbana središča. Tudi povratniki iz tujine, ki so si popravili in preuredili svoje domove v beneškoslovenskih vaseh, so se večinoma stalno naselili v furlanskih centrih. Tako območje nove naselitve je bil trikotnik lesarske industrije, ki je bil specializiran v proizvodnji stolic. Beneškoslovensko prebivalstvo pa se je naselilo tudi drugod po Furlaniji in deloma drugih severnoitalijanskih deželah. V devetdesetih letih 20.

stoletja je na omenjenem industrijskem območju živel 10.000 oseb, izhajajočih iz Rezije ter Nadiških in Terskih dolin. Že prej pa je večina rezijanskega in beneškoslovenskega prebivalstva živela zunaj svojega zgodovinskega naselitvenega območja, v Italiji in drugod po svetu (Komac 1991: 646–647).

MIGRACIJE IN »MANJŠINSKA EKONOMIJA«

Prostor, ki ga poznamo kot slovensko zamejstvo v Italiji, je glede na svoje naravne značilnosti, družbenoekonomske razmere in perspektive ter vplive zgodovinskih in sodobnih političnih dogajanj ostajal tudi z vidika migracijskih procesov raznolik. Beneška Slovenija in Rezija sta po vojni ohranjali tradicionalen izseljenski značaj. Izseljevanje je zaradi spremenjene tipologije doseglo svojo najakutnejšo stopnjo. Prišlo je do izpraznjenja zgodovinskega etničnega naselitvenega območja in razširitve zemljepisnega pojmovanja beneškoslovenske skupnosti oziroma izvora prebivalstva na območja nove naselitve. Z vidika slovenske narodne manjšine preučevalci izpostavljajo dejstvo, da so načrti za odstranjevanje elementov »slovanstva« z vzhodne meje nacionalnega ozemlja, ki jih je Italija zasledovala od samega začetka v šestdesetih letih 19. stoletja, dosegli najvidnejše uspehe med demokracijo (Kalc, Kodrič 1992).

Drugače je bilo na Goriškem in Tržaškem. Po selitvah slovenskega (in drugega prebivalstva), povezanih neposredno in posredno z »zgodovino« meje, so Gorica in druga gospodarska središča goriške pokrajine ter Trst ohranjali svojo atraktivno oziroma stabilizacijsko vlogo. Med tukajšnjimi Slovenci je bilo izseljevanje od šestdesetih let veliko manj poudarjeno. Ključni vzrok za to je bila vsestranska organiziranost narodne manjšine, ki je s postopno relaksacijo političnih odnosov med Italijo in Jugoslavijo igrala obojestransko povezovalno vlogo. Meja med Italijo in Jugoslavijo, ki je od sedemdesetih let naprej slovela kot »najbolj odprta meja v Evropi«, je na območju z naravnimi in infrastrukturnimi danostmi ter z zgodovinsko tradicijo gospodarskih izmenjav postala velika gospodarska priložnost. Slovenska narodna manjšina je ob podpori socialistične Jugoslavije s svojimi gospodarskimi organizacijami igrala vlogo posrednika med kapitalističnim in socialističnim družbenogospodarskim redom. T. i. družbeno gospodarstvo, od podjetij do bank, ki se je razvilo v manjšinskem kontekstu in omogočalo slovenski skupnosti obstoj in razvoj, profesionalne kulturne in družbene organizacije, ki so se financirale iz virov iz Slovenije, združne gospodarske ustanove so zagotavljali veliko delovnih mest. Enako velja za javno upravo, zlasti na ravni občin, in predvsem za šolstvo (italijanske osnovne in srednje šole s

slovenskim učnim jezikom), ki je bilo (in je še) področje najštevilnejšega zaposlovanja pripadnikov slovenske narodne manjšine. Vse to je sistemsko navezovalo slovensko prebivalstvo na Goriškem in Tržaškem na manjšinski prostor ter mu ponujalo priložnosti za stabilno gospodarsko in družbeno življenje. Ustvarjalo je tudi pogoje za družbeno, kulturno in ne glede na svetovnonazorska razhajanja ter politična nasprotja tudi za sorazmerno kohezijo okrog manjšinskih interesov. Izselsjevanje zaradi profesionalnih, delovnih in drugih razlogov seveda ni bilo odsotno. Usmerjeno je bilo v italijanski prostor, tujino in tudi v Slovenijo, kjer je bilo pogosto povezano s predhodnim študijem. Ni pa predstavljalo relevantnega družbenega problema (Stranj 1992).

ORGANIZIRANOST ZAMEJSKEGA IZSELJENSTVA IN IDENTITETNI VIDIKI

Izseljenci iz Beneške Slovenije in Rezije so se v krajih priseljevanja med seboj povezovali, zlasti tam, kjer je bila naselitev bolj strnjena in jih niso ločevale prevelike razdalje. Organizacijsko pa so se prepoznavali v furlanskem izseljenstvu in se pridruževali furlanskim izseljenskim društvom. Ta so imela dolgo tradicijo in nudila izseljencem poleg priložnosti za druženje in ohranjanje kulturnih vrednot razne usluge in oporo pri spoprijemanju z delovnimi vprašanji in življenjem na tujem.

V drugi polovici šestdesetih let se je med izseljenci v Švici porodila želja po samostojni organizaciji. Izvirala je iz skrbi zaradi naraščanja izseljenskega pojava in zavedanja negativnih posledic, ki jih je imel tolikšen odliv prebivalstva na prihodnost in za sam obstoj Benečije. V tujini izseljenci niso bili podvrženi italijanskemu nacionalističnemu pritisku in so začutili priložnost, da se aktivno zavzamejo za svoje delavske pravice pa tudi za jezikovne in kulturne tradicije. Ta socialni in narodni emancipacijski čut je leta 1969 v mestecu Orbe, v švicarskem kantonu Vaud, pripeljal do ustanovitve Društva beneških emigrantov. Namen društva je bil povezati izseljence iz Beneške Slovenije v samostojni organizaciji, da bi lahko ohranjali in izražali svojo narodno in kulturno identiteto. Izseljenci naj bi tako kot organiziran osebek delovali proti izseljevanju in družbenoekonomskemu propadanju ter za uveljavljanje narodnih pravic v Benečiji. Društvo se je rodilo s pomočjo manjšinskih organizacij iz Trsta in Gorice v okviru prizadevanj za ustvarjanje enotnega manjšinskega prostora in vključevanje Slovencev iz videmske pokrajine, ki niso uživali statusa manjšine, v procese razvoja slovenske manjšine v Italiji in uveljavljanja narodnih pravic. Društvo beneških izseljencev se je po potresu preselilo iz Švice v Čedad. Medtem so po beneškoslovenskih naselbinah v Evropi, v Severni in Južni Ameriki ter v Avstraliji nastala številna nova društva. Društvo v

Čedadu je vsa društva povežalo in se spremenilo v osrednjo Zvezo slovenskih izseljencev iz Beneške Slovenije. Konec osemdesetih let je Dežela Furlanija - Julijska krajina uvrstila Zvezo med javno priznane organizacije za zastopanje in vzdrževanje vezi z izseljenci iz te dežele. Od takrat se organizacija imenuje Zveza slovenskih izseljencev iz Furlanije - Julijske krajine in nastopa kot organizacija slovenskih izseljencev celotnega manjšinskega prostora (Clavora, Ruttar, Mattelig 1988).

Zveza je ostala sicer še naprej prvenstveno organizacija izseljencev iz Videmske pokrajine, ki so se v priseljenjskih deželah prepoznavali v specifikah beneškoslovenskega zemljepisnega in kulturnega prostora. Slovenski izseljenci s preostalega zamejskega območja so namreč izhajali iz drugačnih zgodovinskih okoliščin in izkušenj. Pripadali so drugačnemu socialnemu in narodnemu ter kulturnemu identitetnemu okolju. To se odraža tudi v njihovem življenju, udejstvovanju in v identitetnih značilnostih v »novih domovinah«.

Tržaške Slovence, ki so se izselili z avstralskim valom v petdesetih letih, ni mogoče obravnavati v smislu samostojne ali narodno opredeljene skupnosti. V Avstraliji so zaživel predvsem kot tržaški priseljenci, ohranjali so vezi v tem etnično in jezikovno mešanem in prepletenem družbenem kontekstu, čeprav so gojili stike tudi s slovenskimi, točneje primorskimi priseljenci in z njihovimi društvi. S temi so imeli zaradi predvojne in tudi povojne pripadnosti skupnemu ozemlju (Julijski krajini) kulturne in vsakodnevne življenjske podobnosti. Niso se pa povezali in se organizirali na podlagi »slovenski korenin«. Veliko je bilo vključenih in so se aktivno udeleževali v okviru tržaških skupnosti in njihovega društvenega življenja, v okviru katerega pa so ostali navzven narodno nerazpoznavni. Ta položaj je bil sad okoliščin, potreb, izbir ter v veliki meri tudi družbenih, kulturnih in političnih procesov znotraj tržaških priseljenjskih skupnosti v Avstraliji ter njihovih odnosov z izvornim mestom (Kalc 2001).

V tržaških naselbinah v Avstraliji so se v malem reproducirale tržaške situacije. Zaživele so etnično in jezikovno mešane skupnosti, v katerih pa je kot sporazumevalni jezik prevladal tržaški dialekt, ki je bil tudi materni jezik večinskega dela priseljenjscev. Mešan je bil tudi čut kulturne oziroma etnične pripadnosti, ki se je v času spreminjal in ki ga ni mogoče opredeljevati na podlagi shematične narodne delitve. Za veliko tržaških izseljenjscev je bila značilna prej razredna, delavska in idejna – independentistična identifikacija kot narodna, čeprav ni manjkalo ne italijanskega ne slovenskega čuta narodne pripadnosti. Ta čuta sta sobivala, podobno kot na Tržaškem, nadaljevala pa se je tudi asimilacija, včasih povezana z

mešanimi porokami, včasih s prilagajanjem dominantnemu italijanskemu »tržaštvu« (Kalc 2009).

Formalna organiziranost med tržaškimi priseljenci v Avstralijo ima svojevrstno zgodovino, tesno povezano s politični dogajanji v izvornem kraju pred preselitvijo in v desetletjih po preselitvi. Tržačani se v prvih letih niso organizirali v samostojna društva; obiskovali so prireditve, ki so jih organizirale druge skupnosti, večinoma italijanske, Slovenci pa so zahajali tudi na slovenske. Začetki organiziranosti tržaških priseljencev segajo v leto 1961, ko je v Sydneyju nastalo društvo Associazione Trieste. Ustanovili so ga nekdanji uslužbenci policije Svobodnega tržaškega ozemlja. Organizacija je temeljila na »tržaški pripadnosti« in predstavljala interese »večnarodnega mesta« Trsta, ne glede na svetovne nazore. Zagovarjala je večnarodni značaj tržaškega priseljenstva, složnost vseh njegovih narodnih komponent in izogibanje identifikaciji z italijanstvom ter povezovanju z Italijo. Včlanjevala je izključno osebe, rojene na ozemlju Cone A STO-ja, odklanjala istrske in dalmatinske »ezule« ter odnose z Italijo. Društvo je poleg družbene, kulturne in publicistične dejavnosti pomagalo članom s socialno blagajno in z nakupovalno zadrugo. Pozivalo je k apolitičnosti, nadstrankarstvu in nasprotovanju nacionalizmu. Poudarjalo je »tržaškost« in drugotni pomen italijanske, slovenske ali hrvaške narodnosti članov.

Ta linija je kmalu dobila notranje in zunanje nasprotnike, med temi italijansko avstralsko časopisje, ki je društvu očitalo odpadništvo in protiitalijanstvo. Društvo ni imelo sikov ne z italijanskimi konzularnimi predstavniki ne z oblastmi v Trstu, medtem ko so druga društva, ki so združevala tržaške in istrske priseljence, uživala podporo Italije in njenih regionalnih izseljenskih organizacij. Med temi je bilo združenje Giuliani nel mondo, ki je bilo zadolženo za izseljence iz Julijske krajine. V tej organizaciji so prevladovali begunci iz Istre in Dalmacije; vzdrževala je ostro protikomunistično in protijugoslovansko linijo. Odklonilen je bil tudi njen odnos do slovenske manjšine v Italiji. Na začetku sedemdesetih let so vodilni tržaški demokrščanski politiki v imenu »sprave« med izseljenci nekdanjega STO-ja in Italijo privabili Associazione Trieste pod okrilje organizacije Giuliani nel mondo. Sledili so spori in delitve tržaške priseljenške skupnosti med zastopniki samostojne tržaške linije in združevanje z Istrani ter podrejanje organizaciji Giuliani nel mondo. Leta 1983 so se končno vsa društva, ki so nastala iz delitev, včlanila v federacijo združenja Giuliani nel Mondo in prejemale finančna sredstva iz Italije. V federaciji pa so prevladale organizacije istrskih »esulov«, ki so v njej ustvarile protijugoslovansko revanšistično in nacionalistično klimo.

Interesi Tržačanov so se s sprejemanjem logike povezovanja vseh priseljencev iz Julijske krajine podredili interesom številčnejše in glasnejše skupine, katere glasnik je bilo v Trstu in Avstraliji združenje Giuliani nel Mondo. Glavni cilj tega združenja, ki je imelo denarnico z javnimi sredstvi za izseljence iz Julijske krajine, je bil zastopati interese ezulov. Objektivno gledano, tržaška ideja ni imela pravih pogojev, da bi se dolgoročneje ohranila, ker ni imela za seboj »domovine«. Ohranjanje »idealne« tržaške skupnosti, sklicujoč se na ideološke temelje STO-ja, ni imelo perspektive. STO-ja ni bilo več in Trst je postal »najbolj italijansko mesto v Italiji« (Cresciani 2011: 121–163).

Položaj in vloga Slovencev v tej zapleteni zgodbi sta neraziskano poglavje. Vprašanje je v akademskih in poljudnih delih italijanskih avtorjev o traškem izseljenstvu v Avstraliji povsem spregledano. Pogostokrat je zamolčana prisotnost Slovencev med tržaškimi priseljenci. Razloge za anonimizacijo slovenske komponente v tržaškem izseljenstvu v Avstraliji je mogoče iskati v dogajanju okrog društvene organiziranosti in pisanju zgodovine na podlagi metodološkega nacionalizma ter v funkciji nacionalnih vrednot. Tržaško izseljevanje v Avstralijo se prikazuje skupaj z emigracijo iz Julijske krajine (emigrazione giuliana) preprosto kot italijansko. Kompleksna slika tržaške prisotnosti v Avstraliji s svojimi edinstvenimi etničnimi in kulturnimi vsebinami ter z intimnimi čutenji je bila prekrita s politično funkcionalnejšo in vsečnejšo nacionalno prevleko.

LITERATURA

Anon. (1938). *Lo spopolamento montano in Italia. Le Alpi Venete*. Roma: Comitato per la geografia del Consiglio nazionale delle ricerche, Istituto nazionale di economia agraria.

Anon. (1986). Fotoalbum izseljencev iz Benečije: s študijami o posameznih migracijskih obdobjih – Fotoalbum degli emigranti della Benecia: con saggi sui periodi del fenomeno migratorio. Trst: ZTT.

Bajc, Gorazd (2010). Vloga in delovanje politične emigracije iz osrednje Slovenije v povojnem Trstu. *Migracije in slovenski prostor* (ur. Peter Štih in Bojan Balkovec). Ljubljana: Zveza zgodovinskih društev Slovenije, 376–394.

Bearzatto, Francesca (2012). *Soppravvissuto a Buchenwald e al Vajont*. Portogruaro: Nuova dimensione.

Clavora, Ferruccio, Mattelig, Renzo, Ruttar, Riccardo (1988). *L'Unione Emigranti Sloveni al servizio della propria comunità, Zveza slovenskih izseljencev iz Furlanije - Julijske krajine*. Čedad: Unione Emigranti Sloveni del Friuli – Venezia Giulia.

Clavora, Ferruccio, Ruttar, Riccardo (1990). *La comunità senza nome. La Slavia alle soglie del 2000*. Premariacco: Zveza slovenskih izseljencev Furlanije - Julijske krajine.

Cresciani, Gianfranco (1999). Storia e caratteristiche dell'emigrazione giuliana, istriana, fiumana e dalmata in Australia. *Giuliano dalmati in Australia. Contributi e testimonianze per una storia* (ur. Gianfranco Cresciani). Trieste: Associazione Giuliani nel mondo, 61–84.

Cresciani, Gianfranco (2011). *Trieste goes to Australia*. Lindfield: Padana Press.

Donato, Carlo, Nodari, Pio (1995). L'emigrazione giuliana nel mondo: note introduttive. *Quaderni del centro Studi Economico-Politici Ezio Vanoni di Trieste* 3–4.

Fait, Francesco (1999). *L'emigrazione giuliana in Australia (1954–1961)*. Udine: ERMI.

Gombač, Jure (2005). *Esuli ali optanti?: zgodovinski primer v luči sodobne teorije*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.

Kalc, Aleksej, Pahor, Milan (1993). *Relazione sulla ricerca sperimentale del progetto di studio »Gli sloveni di Trieste e l'esperienza australiana«*. Trst: Narodna in študijska knjižnica – Odsek za zgodovino in etnografijo, tipkopolis.

Kalc, Aleksej (2000). Prispevki za zgodovino izseljevanja iz Beneške Slovenije: Primer občine Sovodnje/Savogna. *Dve domovini/Two Homelands* 11–12, 175–200.

Kalc, Aleksej (2001). Iz Trsta v Avstralijo. *Izseljenec. Življenjske zgodbe Slovencev po svetu* (ur. Monika Kokalj Kočevar in drugi). Ljubljana: Muzej novejšje zgodovine, 113–116.

Kalc, Aleksej (2002). Poti in usode. Selitvene izkušnje Slovencev z zahodne meje. Koper, Trst: ZDPJ, ZRS, NŠK.

Kalc, Aleksej (2004). Pisma in magnetofonski trakovi kot komunikacijska sredstva in viri za preučevanje izseljenstva : primer tržaške družine v Avstraliji. *Dve domovini/Two Homelands* 20, 153–174.

Kalc, Aleksej (2007). »Semo stadi sai contenti de sentir le vostre vosi«. Emigrazione e comunicazione: il caso di una famiglia triestina emigrata in Australia. *Qualestoria* 1, 13–35.

Kalc, Aleksej (2019). The Other Side of the »Istrian Exodus«: Immigration and Social Restoration in Slovenian Coastal Towns in the 1950s. *Dve domovini/Two Homelands* 49, 145–162.

Kalc, Aleksej, Kodrič Majda (1992). Izseljevanje iz Beneške Slovenije v kontekstu furlanske emigracije. *Zgodovinski časopis* 2, 197–209.

Komac, Miran (1991). Migracijski procesi v Furlaniji - Julijski krajini s posebnim ozirom na Beneško Slovenijo. *Zgodovinski časopis* 4, 639–649.

Lavrenčič, Leo (2012). Demografska slika italijanske manjšine v Kopru po poteku roka za izselitev leta 1956. *Acta Histriae* 3, 505–532.

Mlekuž, Jernej (2004). Zbrani vidiki zaposlovanja beneških deklet v gospodinjskih italijanskih mest : tiha, grenko-sladka, nikoli povsem izrečena in slišana zgodba. *Dve domovini/Two Homelands* 19, 141–164.

Nelli, Adriana (1988). Triestine Clubs in Australia. *The Passeggiata of Exile: The Italian Story in Australia* (ur. Robert Pascoe, Jarlath Ronayne). Melbourne: Victoria University of Technology.

Nelli, Adriana (1999). L'esperienza migratoria triestina. L'identità culturale e i suoi cambiamenti. *Giuliano dalmati in Australia. Contributi e testimonianze per una storia* (ur. Gianfranco Cresciani). Trieste: Associazione Giuliani nel mondo, 85–96.

Nodari, Pio (1986). I rientri degli emigrati dall'Australia nel periodo 1972–1977, con particolare riguardo al Comune di Trieste. *Quaderni del centro Studi Economico – Politici Ezio Vanoni di Trieste* 4.

Nodari, Pio (1991). La comunità giuliana di alcune città australiane: Sydney, Adelaide, Melbourne. *Quaderni del centro Studi Economico-Politici Ezio Vanoni di Trieste* 16.

Purini, Piero (2010). Metamorfosi etniche. I cambiamenti di popolazione a Trieste, Gorizia, Fiume e in Istria 1914–1975. Udine: KappaVu.

Panjek, Aleksander (2006). Ricostruire Trieste. Politiche e pratiche migratorie nel secondo dopoguerra. Trieste: EUT.

Stranj, Pavel (1982). *Poskus ocenitve števila tržaških Slovencev, ki so se izselili v Avstralijo*. Trst: Slovenski raziskovalni inštitut (hrani OZE NŠK Trst).

Stranj, Pavel (1982). Demografsko gibanje v Furlaniji - Julijski krajini. *Jadranski koledar 1983*, 30–40.

Stranj, Pavel (1991). Ladijska sirena je piskala vsem nam. *Primorski dnevnik*, 21. 4. 1991, 8.

Stranj, Pavel (1992). La comunità sommersa : gli Sloveni in Italia dalla A alla Ž. Trst: Editoriale stampa triestina.

Tonel, Claudio (1999). *Arriva la madre, i figli partono. L'emigrazione in Australia di 20.000 triestini*. Trieste: Associazione Culturale Regionale Enrico Berlinguer.

Troha, Nevenka (1999). Komu Trst: Slovenci in Italijani med dvema državama. Ljubljana: Modrijan.

Troha, Nevenka (2000). Preselitve v Julijski krajini po drugi svetovni vojni. *Prispevki za novejšo zgodovino* 1, 255–268.

Troha, Nevenka (2010). Odseljevanje in prebegi Slovencev z območja, ki je bilo z mirovno pogodbo z Italijo leta 1947 priključeno ljudski republiki Sloveniji. *Migracije in slovenski prostor od antike do danes* (ur. Peter Štih, Bojan Balkovec). Ljubljana: Zveza zgodovinskih društev Slovenije, 432–446.

Vidmar, Jernej (2015). »Nadzor in represija na meji med Jugoslavijo (FLRJ) in Italijo v letih 1947–1954.« *Kronika. Časopis za slovensko krajevno zgodovino* 63, 119–136.

Volk, Sandi (1998). Slovenska politična emigracija v Trstu do leta 1954. *Zgodovinski časopis* 1, 87–109.

Volk, Sandi (1999). Ezulski skrbniki: vloga in pomen begunskih organizacij ter urejanje vprašanja istrskih beguncev v Italiji v luči begunskega časopisja 1945–1963. Koper: Zgodovinsko društvo za južno Primorsko, Znanstveno-raziskovalno središče Republike Slovenije.

Volk, Sandi (2003). *Istra v Trstu. Naselitev istrskih in dalmatinskih ezulov in nacionalna bonifikacija na Tržaškem*. Koper: Univerza na Primorskem, Znanstveno-raziskovalno središče Koper, zgodovinsko društvo za južno Primorsko.

Zuanella, Natalino (1998). *Mračna leta Benečije. Dejavnost tajnih organizacij v vzhodni Furlaniji*. Ljubljana: Cankarjeva založba.

IV. ORGANIZIRANOST SLOVENSКИH IZSELJENCEV, DOPOLNILNI POUK SLOVENŠČINE IN LITERARNA UMETNOST

MIRJAM MILHARČIČ HLADNIK, MARIJANCA AJŠA VIŽINTIN

Migracije s slovenskega prostora po drugi svetovni vojni so bile najprej zaznamovane z begunci, s pregnanci in z razseljenimi osebami. Poleg oseb slovenskega izvora so zajemale tudi ljudi nemškega in italijanskega izvora (Gombač 2005; Nečak 2010), hkrati pa so se v Slovenijo postopno začeli vračati deportiranci in izgnanci, ki so preživeli nasilje (Lukšič Hacin 2018: 62). Sledile so ekonomske migracije, najprej poimenovane zdomstvo, čeprav je pozneje veliko zdomcev postalo izseljencev, saj se je močen tok zaposlovanja v tujini »namesto v nameravano nekajletno preselitev pogosto prevesil v večletno ali tudi trajno« (Zupančič 2001: 293).³²

Begunci, najprej naseljeni v taboriščih v Italiji in Avstriji – pozneje razseljeni večinoma v Argentino, Avstralijo, Kanado, v ZDA ali po Evropi, nekateri pa so za stalno ostali na območjih, na katerih živi avtohtono slovensko prebivalstvo (Koroška, Goriška, Tržaška) –, so v italijanskih in avstrijskih taboriščih (1945–1949) organizirali šole ter razvili prosvetno, kulturno in literarno delovanje (Detela 1999: 122–127; Švent 1992, 2007; Drnovšek 2001; Zupančič 2001; Jaklitsch, Janežič, Rihar 2018). Med vidnejšimi pisatelji, pesniki, dramatikami, ki so se pridružili že v tujini živečim študentom ali izseljenim med vojno, so bili: Anton Novačan, Mirko Kunčič, Jože Vombergar, Vinko Žitnik, Tine Debeljak, Mirko Javornik, Jože Krivec, Stanko Kociper, Zorko Simčič, Stanko Janežič, Karel Mauser, Jože Cukale, Vladimir Kos, France Dolinar idr. V taboriščih so tiskali liste, časopise, revije (npr. *Domovina v taborišču*, *Slovenska beseda*, *Jugoslovanski vestnik*, *Zedinjena Slovenija*), učbenike in drugo učno gradivo, leposlovne publikacije. V celoti je od leta 1945 do sredine leta 1949 izšlo poleg različnih listov, časopisov in letakov okoli 150 posameznih naslovov (Detela 1999: 125). Med individualno izrazitejše slovenske zdomske besedne ustvarjalce v Evropi sodijo: Vinko Beličič, Karel Vladimir Truhlar, Rafko Vodeb, Stanko Janežič, Dimitrij Oton Jeruc, Franc Jeza, Metod Turnšek, Milena Merlak in Lev Detela (Detela 1999: 119–121).

Znotraj Evrope so se do prve svetovne vojne Slovenci izseljevali predvsem na sever Nemčije (Porurje, Vestfalija), po drugi svetovni vojni pa predvsem na jug (Bavarska, Baden-Württemberg); prevladovali so izseljenci iz notranje Slovenije (Kranjske, Štajerske in Prekmurja) (Tensundern 1973; Werner 1985; Zupančič 2001; Lukšič Hacin 2007, 2018;

³² Podobno se je dogajalo priseljencem v Slovenijo, ki so se priselili iz drugih republik takratne skupne države Jugoslavije (Josipović 2006; Dolenc 2007) v okviru notranjih selitev. V drugi polovici 20. stoletja se je Slovenija, tako kot večina drugih evropskih držav, iz izseljenske (Trebše Štolfa, Klemenčič 2001; Štih, Balkovec 2010; Kalc, Milharčič Hladnik, Žitnik Serafin 2020) prelevila v izseljensko-priseljensko državo (Castles, Miller 2009; Scheffer 2011).

Drnovšek 2012; Toš 2014). Do druge svetovne vojne je bila dežela tradicionalnega slovenskega priseljevanja tudi Francija (Lorena), med izseljenci so prevladovali Prekmurci, po vojni pa se je tja selilo manj ljudi (Bogovič, Cajnko 1983; Pislar Fernandez 2004).³³ Med obema vojnama so se selili tudi v Belgijo in na Nizozemsko, po vojni pa so nekatera društva, ustanovljena v času med obema vojnama (Drnovšek 2012), nadaljevala svoje delovanje (*Jugoslovansko kulturno društvo sv. Barbara (Eisden)* 1979; Pislar idr. 1986; Mulders 2010). V Veliko Britanijo, na Švedsko (Lukšič Hacin 1995, 1999a, b, c, 2001; Budja 1996, 2011, 2005) ter manj na Norveško in Dansko so se izseljevali po drugi svetovni vojni. Med pomembnejšo državo slovenskega izseljenstva sodi Švica (Marty 2015), stalno in razmeroma obsežno je izseljevanje v sosednjo Avstrijo. Po drugi svetovni vojni se je nadaljevalo tudi izseljevanje na druge celine, predvsem v Južno in Severno Ameriko, v Kanado in Avstralijo, značilno za obdobje do druge svetovne vojne (Kalc, Milharčič Hladnik, Žitnik Serafin 2020).

Večji selitveni tokovi pred drugo svetovno vojno in po njej se odražajo v društveni organiziranosti in organiziranem dopolnilnem pouku slovenščine, kar je Jugoslavija organizacijsko in gmotno podpirala. »Na eni strani je skrbela glede njihovega bivanja v tujini, zlasti glede tega, da so bili čim bolj vezani na domovino. Skrbela jih je predvsem asimilacija in odtujitev, zato so podpirali izobraževanje zdomcev, predvsem njihovih otrok v maternem jeziku« (Čepič 2010: 410).

Leta 1951 je bila ustanovljena **Slovenska izseljenska matica**. Njena osnovna naloga ob ustanovitvi je bila okrepiti kulturne stike z izseljenci ter seznanjati jih s stanjem v Jugoslaviji. Ustanovljene so bile novinarska, glasbena, gledališka, filmska in zdravstvenohigienska sekcija. Leta 1953 je prvič izšel letni zbornik *Slovenski izseljenski koledar*,³⁴ leta 1954 so začeli izdajati mesečnik *Rodna gruda* (Rogelj 2001). O gostovanjih in živahni izmenjavi slovenskih kulturnih skupin v obeh smereh (npr. slovenskih skupin iz Slovenije v Kanado in slovenskih skupin iz Kanade v Slovenijo), organiziranih razstavah, likovnih kolonijah, piknikih in Srečanjih v moji deželi, o knjižnih izdajah v drugi polovici 20. stoletja idr. govorijo obsežni sezname Slovenske izseljenske matice (Rogelj 2011: 51–104). V svojem 60-

³³ V Franciji so se po drugi svetovni vojni naselili nekateri prebežniki (Japelj Carone 2016); leta 1954 naj bi v tujini živelo 45.000 jugoslovanskih emigrantov, od tega 2.500 v Franciji (Božič 2010: 424), med njimi tudi slovenski.

³⁴ *Slovenski izseljenski koledar* je izšel prvič novembra 1953 za leto 1954 kot naslednik *Ameriškega družinskega koledarja*, ki je izhajal 1915–1950 v Združenih državah Amerike. Zasnovan je bil za objavljanje prispevkov o zgodovini slovenskega izseljenstva (življenjepisi znanih slovenskih izseljencev, opisi izseljenskih organizacij, knjižnic, narodnih in delavskih domov, časopisja, šol, župnij, cerkva, informacije o domovini) (Rogelj 2001).

letnem delovanju je Slovenska izseljenska matica (do 2011) pomagala pri organizaciji več kot 1.000 gostovanj slovenskih kulturnih skupin v Sloveniji in po vsem svetu, kjer so se naselili Slovenci in Slovenke ter se organizirali v dejavnosti, ki so jih povezovala z izvorno deželo. »Zlata doba gostovanj slovenskih izseljenskih kulturnih skupin v Slovenijo je bila med sedemdesetimi in devetdesetimi leti prejšnjega stoletja, gostovanje slovenskih kulturnih skupin med naše izseljence v tujino pa je doseglo vrh sredi devetdesetih let. Zadnja leta se število gostovanj čedalje bolj zmanjšuje« (Rogelj, Pižent Suhadolc 2011: 51).

Za informiranje slovenskih zdomcev so v Sloveniji izhajali časopisi, npr. mariborski *Večer* je izdajal posebno izdajo v dveh različicah, za zdomce v Avstriji in v drugih državah, ljubljanska radijska postaja je imela v rednem programu oddaje za zdomce, program za jugoslovanske zdomce so oddajale tudi nemške, belgijske radijske postaje.³⁵ Skrb za slovenske izseljence in zdomce je prevzela Socialistična zveza delovnega ljudstva (SZDL), v okviru katere je deloval Koordinacijski odbor za vprašanja naših delavcev na začasnem delu tujini. Zavedali so se pomena povezovanja, zato so poudarjali samoorganiziranje v okviru klubov in društev, ki so nastajala od leta 1968 naprej. S financiranjem družabnih in kulturnih dejavnosti so želeli ohranjati nacionalno identiteto. Septembra 1983 je bilo v Nemčiji, Avstriji, Švici, na Švedskem in Danskem 49 društev oz. klubov, za katere so skrbele organizacije SZDL iz posameznih slovenskih občin. Društva in klubi so organizirali družabne prireditve ob praznikih, jugoslovanskih in slovenskih, na katere so vabili nastopajoče iz domovine (predvsem ansamble t. i. narodno-zabavne glasbe), za kar so gmotno prispevale občinske organizacije SZDL (Čepič 2010), npr. društvo Triglav Stuttgart »je uspešno sodelovalo od leta 1976 do leta 1990 z občino Kranj, nato pa z občino Maribor« (*SKUD Triglav Stuttgart e. V.: 30 let = [30] Jahre: 1970–2000*, 2000: 18), društvo Sava Frankfurt s Ptujem (Pogačnik idr. 1978: 5–7).

Novoustanovljena društva ali po drugi svetovni vojni na novo obujena **slovenska društva** iz zahodnoevropskih držav so se med seboj povezovala in srečevala. Slovenska društva, ki so se osamosvajala izpod okrilja jugoslovanskih društev, so se predstavila v priložnostnih publikacijah 4., 5. in 6. srečanja. Ta so bila organizirana v Nemčiji v Essnu (1975), Münchnu (1976) in v Frankfurtu (1978). Kratki opisi navajajo, kako so društva nastala, koliko članov

³⁵ V enem tednu so v Uredništvu Radia Ljubljana za Slovence v tujini pripravili približno 170 minut govornih in glasbenih prispevkov v petih oddajah: Za slovenske izseljence, Besede in zvoki iz logov domačih, Našim rojakom po svetu, Naši na tujem, Dobro jutro, dragi rojaki na tujem. Prispevke so pripravljali tudi za Radio Köln v Nemčiji in Liege v Belgiji (Pogačnik idr. 1978: 49–50).

imajo in katere so društvene dejavnosti, prireditve (Olaj, Rupnik 1975; Olaj 1976; Pogačnik idr. 1978), medtem ko so v publikaciji, izdani ob 9. srečanju v Sloveniji, društva samo naštetá (Šabjan 1984). Iz spodnje preglednice je razvidno, da se je število slovenskih društev (in njihovih koordinacij) v večini držav povečevalo.

Država	4. srečanje slovenskih društev zahodne Evrope, Bled - Essen, 1975	5. srečanje slovenskih društev zahodne Evrope, Triglav - München, 1976	6. srečanje slovenskih društev zahodne Evrope, Sava - Frankfurt, 1978	9. srečanje slovenskih društev zahodne Evrope, Moravske Toplice, 1984
Nemčija	5	6	16	28
Francija	5	5	5	/
Švica	2	3	2	4
Belgija	2	3	3	/
Nizozemska	1	1	3	/
Avstrija	1	1	2	4
Švedska	9	8	11	9
Danska	/	/	/	1

/ – ni podatkov. Viri: Olaj, Rupnik 1975; Olaj 1976; Pogačnik idr. 1978, Šabjan 1984

Na 6. srečanju slovenskih društev Zahodne Evrope 10. 6. 1978 v Frankfurtu se je bogat program začel s športnimi tekmovanji (kegljanje, šah, namizni tenis). Sledil je kviz »Spoznavajmo svet in domovino«, ob katerem so nastopili ansambel Mojmirja Sepeta, Majda Potokar, Miha Baloh, Janez Hočevár - Rifle. Po prevzemu listine o sodelovanju in kulturnem programu slovenskih društev iz zahodne Evrope je na zabavi s plesom igral Plesni orkester RTV Ljubljana, peli so: Majda Sepe, Marjana Deržaj, Braco Koren, Janko Ropret, dirigiral je Jože Privšek. Program je spremljala razstava slovenskih knjig, umetniških del, ročnih del, poskrbljeno je bilo za otroško varstvo in zdravniško službo (Pogačnik idr. 1978: 38).

Za slovenske izseljenke, izseljence je tako pred drugo svetovno vojno kot po njej skrbela tudi slovenska katoliška Cerkev (Kolar 2001; Drnovšek 2002). Duhovnike je v Evropi povezovala Zveza slovenskih izseljenskih duhovnikov, vernike pa revija *Náša luč*, ki je začela izhajati na začetku petdesetih let. Po oceni iz leta 1970 je po svetu delovalo več kot 700 duhovnikov,

mdr. v Združenih državah Amerike (221), Italiji (194), Avstriji (127), Argentini (77) (Drnovšek 2002: 142). **Duhovniki in redovnice**, katerih najpomembnejša naloga je bila skrb za evangelizacijo in za podeljevanje zakramentov, ustanavljali pa so tudi jezikovne tečaje, slovenske knjižnice, revije, organizirali družabne prireditve in reševali socialne probleme, so odhajali v slovenske skupnosti po svetu, toda

politične zamere in ideološki predsodki so botrovali, da več desetletij po drugi svetovni vojni ni bilo nobenega sodelovanja med cerkvenimi ustanovami, ki so delovale med Slovenci po svetu, in izseljenskimi ustanovami v domovini. [...] Šlo je torej za dosledno izvajanje načela ločenosti Cerkve in države, ki je veljalo na Slovenskem in tudi med rojaki po svetu, ter za proces diferenciacije znotraj izseljenskih vrst (Kolar 2001: 129, 130).

Dopolnilni pouk slovenščine se je začel izvajati v Evropi leta 1970.³⁶ V začetku leta 1975 je delalo v tujini sedem učiteljev s polnim in 14 z nepolnim delovnim časom, dopolnilni pouk slovenščine je obiskovalo okoli 650 otrok (Olaj, Rupnik 1975: 54–56), slovenska dopolnilna šola pa je postala tudi prostor srečevanja ter priložnost za nova poznanstva in stike (Slavec 1982: 83). V šolskem letu 1975/76 je dopolnilni pouk slovenščine obiskovalo 765 otrok, v naslednjem več kot tisoč, potem pa se je število še večalo (Čepič 2010: 410). Leta 1978 je izvajalo dopolnilni pouk slovenščine v Nemčiji 14 učiteljev, v Avstriji trije, v Švici štirje, v Belgiji eden, na Švedskem 15, v Angliji en učitelj (Pogačnik idr. 1978: 44–47),³⁷ v Franciji pa dopolnilnega pouka v slovenščini jugoslovanski konzulat v Parizu ni organiziral (Bogovič,

³⁶ Organiziran je bil dopolnilni pouk v različnih jezikih jugoslovanskih narodov, vendar se je bilo treba za organizacijo tega v slovenščini ponekod bolj potruditi (prim. življenjsko zgodbo *Jane in Franca Kolmana* v tej publikaciji). O posameznih začetnih zapletih, ali bodo slovenski otroci obiskovali slovensko ali jugoslovansko šolo, pripoveduje tudi Doroteja Oblak: »Leta 1971 je jugoslovansko veleposlaništvo začelo s šolo za otroke, katerih predniki izhajajo iz območja Jugoslavije. Srbski učitelj je kmalu začel pošiljati pošto, da moramo svoje otroke vpisati v jugoslovansko šolo, saj bomo morali v nasprotnem primeru plačati kazen 500 mark, kar je bilo v tistem času zelo veliko. Ta pisma smo dobili vsi, ki smo imeli vsaj malo slovanske priimke« (Doroteja Oblak v Štrubelj 2012: 24–25). Na Dorotejo Oblak se je z vprašanji obrnilo veliko ljudi, ona pa je skopirala jugoslovanski zakonik, v katerem je pisalo, da imajo vsi pravico do svojega jezika, dala to prevesti v nemščino in poslala na Urad za šolstvo, ta pa je nato sklical ravnatelje vseh šol v Oberhausnu. Učitelj, ki je pošiljal omenjena pisma, je moral zapustiti svoje delovno mesto, v Nemčijo pa so začeli prihajati učitelji slovenščine.

³⁷ Za primerjavo: v šolskem letu 2019/20 je bil dopolnilni pouk slovenskega jezika in kulture organiziran v 19 evropskih državah, obiskovalo ga je okoli 1.900 udeležencev, od tega več kot 1.000 otrok. Slovenščino je poučevalo skupaj 36 učiteljev, od tega 14 napotenih in 22 nenapotenih: Avstrija (2 učitelja), Belgija (1), Bosna in Hercegovina (3), Češka republika (1), Črna gora (1), Finska (1), Francija (2), Hrvaška (6), Lihtenštajn (1), Luksemburg (1), Makedonija (2), Nemčija (6), Nizozemska (1), Rusija (1), Srbija (6), Švedska (1), Švica (3), Velika Britanija (1 učiteljica), Ukrajina (v šol. letu 2019/20: 0) (*Dopolnilni pouk 2019/20*).

Cajnko 1983: 81).³⁸ Učitelji so bili največkrat poslani neposredno iz domovine, z mislijo na vrnitev otrok, ki so jih poučevali, v domovino – ne zavedajoč se, da se bo zdomstvo za večino prevesilo v izseljenstvo:

Trudijo se predvsem, da bi v tujino poslali resnično dobre pedagoge in metodike ter take, ki jih še posebno veseli delo z našo mladino na tujem. [...] Učitelji naj ne bi bili tajniki ali blagajniki društev, temveč predvsem nosilci njihovih kulturnih dejavnosti. Večina izmed njih je usposobljena za vodenje dramskih, folklornih ali pevskih skupin. [...] Naša skupna skrb je usmerjena predvsem v to, da našim otrokom, ki žive in odraščajo v tujem okolju, nudimo vsaj osnovni pouk iz materinskega jezika ter iz naše zgodovine in zemljepisa, da se ne bodo počutili tujce ob lastnih starših in da bodo ob vrnitvi v domovino čutili, da so prišli med svoje ljudi (Jože Prešeren v Pogačnik idr. 1978: 43).

V državah naslednicah nekdanje skupne države Jugoslavije (SFR Jugoslavije) živi največ slovenskih izseljencev na Hrvaškem, v Bosni in Hercegovini ter v Srbiji (Zupančič 2001), kar je – do slovenske osamosvojitve leta 1991 – sodilo v okvir jugoslovanskih notranjih migracij. Večina slovenskih društev v državah naslednicah SFR Jugoslavije je bila ustanovljena po slovenski osamosvojitvi, leta 2014 jih je bilo 44: 16 na Hrvaškem, 14 v Srbiji, deset v Bosni in Hercegovini, tri v Severni Makedoniji, eno v Črni gori (Kržišnik Bukić 2003; Slavec Gradišnik, Radojičić 2010; Riman, Riman 2012; Žitnik Serafin 2013, 2014, 2015), zelo obiskan je dopolnilni pouk slovenščine.

Nekaterim skupnim značilnostim društvenega delovanja, organizacije dopolnilnega pouka slovenščine in literarne umetnosti³⁹ v zahodnoevropskih državah po drugi svetovni vojni sledi podrobnejša predstavitev organiziranosti v Nemčiji, na Švedskem ter v Bosni in Hercegovini. Zunaj evropskih držav je predstavljena organiziranost slovenskih izseljenk, izseljencev v Južni Ameriki v Argentini, Združenih državah Amerike, Kanadi in v Avstraliji.

³⁸ Pouk v različnih jezikih jugoslovanskih narodov je bil organiziran, če je bilo prijavljenih vsaj 20 otrok. V šolskem letu 1978/79 je dopolnilni pouk na konzularnem območju Pariza obiskovalo 3.448 otrok jugoslovanskih staršev, med njimi tudi 14 otrok s slovenskimi ali delno slovenskimi starši. Pouk v slovenščini bi zaradi majhnega števila in raztresenosti Slovencev v Parizu in okolici organizirali že za 15 otrok, a ni bilo dovolj prijav. Je pa v Parizu organizirala dopolnilni pouk Slovenska katoliška misija; pouk so obiskovali otroci od pet do 15 let v več starostnih skupinah. Poleg verouka so se učili osnov slovenščine (branje, pisanje), malo zemljepisa, zgodovine in petja (Bogovič, Cajnko 1983: 81, 140).

³⁹ Kulturno in literarno ustvarjanje slovenskih izseljencev je natančno opisano v *Slovenska izseljenska književnost 1–3* (Žitnik, Glušič 1999).

ZVEZNA REPUBLIKA NEMČIJA

Začetki slovenskega izseljevanja v Nemčijo segajo vsaj v 15. stoletje, v 16. stoletju je bil med najbolj znanimi (večkratnimi) izseljenci v Nemčijo Primož Trubar, od 19. stoletja naprej pa je izseljevanje Slovencev v Nemčijo stalnica. Do začetka druge svetovne vojne se je večina Slovencev izseljevala na sever Nemčije, v Porenje in Vestfalijo. Prvo slovensko društvo z imenom Ilirija je bilo ustanovljeno v kraju Essen-Borbeck leta 1898 ali 1903. Moških in ženskih društev, ki so se delila na dve struji (jugoslovanska katoliška društva, jugoslovanska delavska društva), je bilo 68/87. Prvi, ki je uradno obiskal okoli 25.000 izseljenih Slovencev v Porurju, je bil Janez Evangelist Krek leta 1899. Izseljevanje v Nemčijo je bilo organizirano, tja so odhajali predvsem revnejši prebivalci Štajerske in Kranjske. Odhajajoče iz Trbovelj, Hrastnika, Zagorja, med katerimi je bilo največ rudarjev, so vodili nemški agenti, medtem ko so bile sezonske delavke, delavci iz Prekmurja zaposleni v kmetijstvu (Drnovšek 2012: 139–184).

Prva dva tečaja slovenskega jezika je Božidar Tensundern, nemški katoliški duhovnik, ki se je naučil slovensko, organiziral v Gladbecku (1926) »popoldne ob 16. uri dvakrat na teden« kar v svojem stanovanju (Tensundern 1973: 38) in Meerbecku (1927). Za dovoljenje je dušni pastir za vestfalske Slovence, ki so bili »vsi rudarji« (Tensundern 1973: 9), prosil Ministrstvo prosvete v Berlinu. Svojo prošnjo je utemeljeval z organizacijo nemških šol za nemške izseljence v Braziliji, in to uspešno: leta 1931 so v Nemčiji organizirali že osem tečajev slovenščine (Gladbeck – dva tečaja, Homberg-Hochheide, Marl, Moers-Meerbeck, Osterfeld, Recklinghausen-Suderwich, Gerthe), ki jih je obiskovalo 173 otrok. V Porurju so prodajali tri slovenske časopise: *Naš zvon*, ki je predstavljal katoliško in liberalno smer, *Rafael*, ki je bil cerkveni časopis, ter *Domovina*, ki je bila podobna nemškemu časopisu *Der Landbote* (Drnovšek 2012: 139–184).

Od maja 1938 do konca druge svetovne vojne je nacistična oblast Božidarju Tensundernu prepovedala delovanje med Slovenci v Nemčiji (Tensundern 1973: 11), prekinjeno je bilo društveno delovanje. Po drugi svetovni vojni so se Slovenci iz Gladbecka razselili v druge evropske države, v Severno Ameriko, nekateri so se vrnili v domovino, le malo jih je ostalo.⁴⁰ Društveno življenje je »prenehalo – vse je postalo tiho in mirno – nastala je huda borba za vsakdanji kruh, stanovanje, delo«. Po vojni »so prihajali v Nemčijo Slovenci na 'črno',

⁴⁰ Podobno je bilo tudi z drugimi rudarji, npr. s Poljaki: tretjina se je v dvajsetih letih vrnila na Poljsko, tretjina pa se je izselila v Francijo, Belgijo ali v ZDA (Werner 1985: 11).

pozneje pa so prihajali legalno kot delavci (Gastarbeiter) rudarji, trgovci, natakarji, bolničarke, otroške negovalke, rokodelci, uradniki, inženirji, zdravniki itd. Zdaj so Slovenci razkropljeni – selili so se tako kot spomladi čebele po med – po vseh predelih Zahodne Nemčije,« navaja v svojih spominih Božidar Tensundern (1973: 165–167).

V Zvezni republiki Nemčiji je takoj **po drugi svetovni vojni** v Münchnu izhajal emigrantski kulturni časopis *Slovenija* (1948–49). V taborišču Münster so leta 1947 izdali kulturno revijo *Žica*. Branimir Pistivšek je izdal več političnih šapirografiranih zbornikov, prevajal je iz poljske lirike, njegovi sestavki so bili objavljeni v *Svobodni Sloveniji*, *Koledarju celovške Mohorjeve družbe*, prevodi v *Mostu*. Med vidnejšimi slovenskimi pisatelji, ki so živeli in pisali v Nemčiji, so Janez Zdešar ter Igor Šentjunc in Venčeslav Šprager, ki sta obsežno leposlovno delo ustvarjala več desetletij. Rudolf Trofenik, založnik v Münchnu, je objavil več za slovenistiko pomembnih del; po njegovi smrti je založniško delo nadaljeval novi založnik Kovač (Detela 1999: 189–190).⁴¹ Med likovnimi ustvarjalkami, ustvarjalci, ki so postali znani zunaj svoje slovenske skupnosti, so: grafik Marjan Vojska, grafik in slikar Venčeslav Šprager, slikarji Anton Zaic, Štefka Pirc, Jelka Kuraj in Jože Harig (Toplak 2005: 123, 125).

Po drugi svetovni vojni se je izseljevanje Slovencev preusmerilo na jug Nemčije. Nezakonito izseljevanje pred letom 1963, ko je Jugoslavija uradno odprla meje, se je legaliziralo z meddržavnim sporazumom leta 1968, ki je začel veljati leta 1969, in povečevalo do leta 1973. Glasovi, da so prišli ljudje, ne le delovna sila, so bili vedno glasnejši,⁴² pozornost »se je preusmerila bolj na socialne, psihološke in jezikovne probleme, ki so postajali vse očitnejši s podaljševanjem 'začasnosti'« (Slavec 1982: 15).

⁴¹ Kulturno in literarno ustvarjanje v Nemčiji in drugih evropskih državah je natančno opisano v *Slovenska izseljenska književnost I, Evropa* (Žitnik, Glušič 1999).

⁴² »Man hat Arbeitskräfte gerufen, und es kommen Menschen« [Poklicali smo delovno silo in prišli so ljudje.]. Max Frisch (1911–1991), prvič v predgovoru v knjigi *Siamo italiani – Die Italiener. Gespräche mit italienischen Arbeitern in der Schweiz* [*Smo Italijani – Italijani. Pogovori z italijanskimi delavci v Švici*], Alexander J. Seiler, Zürich: EVZ 1965. Citat, prvič zapisan leta 1965, neštokrat citiran in parafraziran, je danes še vedno aktualen.

Najstarejše (in leta 2019 še delujoče) Slovensko kulturno in umetniško **društvo** (SKUD) Triglav Stuttgart, ki je začelo delovati leta 1970, uradno registrirano pa je bilo 1971,⁴³ je v prvih petih letih delovanja razvilo bogato dejavnost po sekcijah (planinska, kegljaška, dramska, izletniško-počitniška) ter odprlo podružnice v Sindelfingenu, Aalenu in v Reutlingenu za okoli 4.000 Slovencev, živečih v Stuttgartu in okolici. Društvo je imelo leta 1975 okoli 150 članov, na prireditvah pa se je zbralo okoli 2.000 obiskovalcev. Pogosto so prirejali izlete in piknike, vsako leto planinski ples, martinovanje ter proslave Prešernovega dne, dneva mladosti in dneva žena, praznovali so dan republike. Odprli so številne oddelke slovenske šole na svojem območju, učenci, ki so obiskovali slovensko šolo (tj. dopolnilni pouk slovenščine), pa so z učiteljicami sodelovali na društvenih proslavah in »bogatili kulturno življenje med Slovenci v Stuttgartu in krajih, kjer šole delujejo«. Društvo je sodelovalo z jugoslovanskim klubom, v pomoč sta mu bila jugoslovanski informacijski center in generalni konzulat v Stuttgartu. Septembra 1974 je društvo Triglav Stuttgart organiziralo 3. srečanje slovenskih društev; zbralo se je 2.500 rojakov (Olaj, Rupnik 1975: 5–6). Leta 1975 je v Nemčiji delovalo pet društev (Olaj, Rupnik 1975),⁴⁴ leta 1984 pa 28 društev z eno koordinacijo (Šabjan 1984).⁴⁵

⁴³ »Društvo so ustanovili decembra 1970, med njegovimi prvimi organizatorji pa so bili Meta Vrhunc, Marjan Retelj in Marcel Božič, ki je postal tudi prvi predsednik« (Olaj, Rupnik 1975: 5); »se je slovensko društvo »Triglav« razživelo, že preden je bilo formalno ustanovljeno, namreč registrirano pri oblasteh kot »e. V.« (= enigetragener Verein, v register vpisano društvo). Poznejši ustanovitelji društva so že jeseni 1970 pripravili vse potrebno za veliko prireditev Slovenske izseljenske matice in RTV Ljubljana v predmestju Sindelfingen. To je bila prva velika revija slovenskih ljubiteljskih skupin v tujini; od tod je nastala tradicija vsakoletnih srečanj. Ko se je »Triglav« spomladi leta 1971 tudi formalno ustanovil, je delo društva potekalo že v kar razvejanih sekcijah« (Pogačnik idr. 1978: 9–10) – zapisa istega društva navajam kot primer, ki govori o težavah pri ugotavljanju, kdaj je bilo posamezno društvo ustanovljeno: prvi vir navaja 1970 (začetek delovanja), drugi vir navaja 1971 (uradna registracija). 30-letnico delovanja je društvo Triglav Stuttgart praznovalo leta 2000, čeprav so bili uradno registrirani 13. 11. 1971, navaja tretji vir (*SKUD Triglav Stuttgart e. V.: 30 let = [30] Jahre: 1970–2000*, 2000: 18).

⁴⁴ Bled Essen, Triglav Stuttgart (s podružnicami v Sindelfingenu, Aalenu in v Reutlingenu), Sava Frankfurt, Triglav München, Slovenska katoliška skupnost Berlin (Olaj, Rupnik 1975: 3–12). Za celotna imena društev gl. *Prilogo 1* v tej publikaciji.

⁴⁵ Koordinacijski odbor slovenskih društev Stuttgart, Triglav Stuttgart, Triglav Reutlingen, Triglav Nagold (Reutlingen), Kajuh UHINGEN (Gammelshausen), Slovenija Ulm-Donau, Planina Ludwigsburg, Mura Besigheim in Heilbronn-Böckingen, Planinka Ravensburg, Zlatorog Schwäbisch Gmünd in Ruppertscofen, France Prešeren Mannheim, Triglav München, Lastovka Ingolstadt, Drava Augsburg, Slovensko kulturno društvo Erlagen, Simon Jenko Nürnberg, Sava Frankfurt, Bled Essen, Celje Grevenbroich, France Prešeren Burscheid, Maribor Hilden, Ljubljana Essen, Slovenski zvon Krefeld, Ljubljana Leverkusen, Slovenija Gütersloh, Rudar Dortmund, Slovenska beseda Hückelhoven, Slovenija Berlin (Šabjan 1984: 6–8). Za celotna imena društev gl. *Prilogo 1* v tej publikaciji.

Leta 1973 je Nemčijo zajela gospodarska kriza; 30. 11. 1973 je z odlokom prepovedala zaposlovanje tujih delavcev.⁴⁶ Migracije so v obdobju 1974–1979 stagnirale, a število tujcev se ni zmanjševalo; ravno nasprotno, s prenehanjem kroženja so se v Nemčijo preselile še družine delavcev.⁴⁷ V osemdesetih letih je nezaposlenost v Nemčiji naraščala, nemške oblasti so poskušale vračanje zagotoviti s finančno pomočjo ob vrnitvi, s poostrenim nadzorom nad izdajanjem, podaljševanjem dovoljenj za delo ter z ostrejšimi pogoji za doseljevanje otrok. Vračanje je zavirala tudi ekonomska, družbena in politična kriza v Jugoslaviji.

Slovenska osamosvojitvev na selitvene tokove ni imela bistvenega vpliva, je pa »spodbudila ustanavljanje novih društev in poživila delo starih« (Štumberger 2007: 40; Drnovšek 2009: 59). Slovenska društva so s svojim družbenopolitičnim delovanjem med osamosvajanjem pripomogla tudi k priznanju samostojne Republike Slovenije. Takratni predsednik Republike Slovenije Milan Kučan je to poudaril ob praznovanju 30-letnice SKUD Triglav Stuttgart, najstarejšega povojnega slovenskega društva v Nemčiji:

Posebej kaže ob tej obletnici poudariti izjemen prispevek vašega društva ob osamosvajanju naše države, ko ste se v tistih kritičnih trenutkih na vso moč trudili, da bi okolju, v katerem živite in delate, prikazali resnico o slovenskem narodu, njegovi večstoletni trdoživosti in prizadevanjih za politično samostojnost ter lastno državo. Vaša nesebičnost in vztrajnost, ki ju tudi sicer izpričujete v vsakdanjem življenju, sta premagali številne ugovore, predsodke in pomisleke in zato smo lahko, tudi z vašo podporo, dosegli tako zgodnje mednarodno priznanje naše države (Milan Kučan, v: *SKUD Triglav Stuttgart e. V.: 30 let = [30] Jahre: 1970–2000* (2000: 4)).

⁴⁶ Ta pomembna prelomnica je zaznamovana tudi v Nemškem muzeju izseljevanja (*Deutsches Auswandererhaus* 2020; Eick 2017: 6), ki obravnava zadnjih 300 let nemškega izseljevanja in priseljevanja. Poseben poudarek v prvem delu muzeja je na izbranih življenjskih zgodbah 7,2 milijona ljudi, ki so zapustili pristanišče Bremerhaven v letih 1830–1974 na poti v Novi svet. Čez most, ki simbolično povezuje muzej z drugim delom, stopijo obiskovalke, obiskovalci v obdobje sodobnega priseljevanja: v nemški kiosk leta 1973, ko so naslovnice časopisov z debelimi črkami oznanjale, da je Nemčija zaprla meje za t. i. gostujoče delavce (Eick 2017: [96–97]). Čeprav je od druge polovice 20. stoletja naprej Nemčija znana predvsem kot dežela priseljevanja, se iz nje tudi izseljujejo. Simone Eick (2017: 6) navaja, da se v današnjem času vsako leto izseli okoli 100.000 Nemcev, med njimi zdravniki, ki se zaposlujejo v Švici, Skandinaviji in v Avstriji, visokousposobljeni delavci odhajajo v ZDA in Avstralijo. Nemčijo kot deželo izseljevanja in priseljevanja izpostavi za medvojno obdobje tudi Marjan Drnovšek (2012: 142).

⁴⁷ Leta 1977 so bili jugoslovanski delavci in njihovi družinski člani skupaj s Turki najštevilnejša skupina priseljenih; največ jih je bilo v okrožju Severni Württemberg s središčem v Stuttgartu. Leta 1980 je bilo v Severnem Badnu okoli 26.000 jugoslovanskih delavcev, od tega največ Hrvatov (42 %), Bosancev in Hercegovcev (26 %) ter Srbov (24 %); Slovencev je bilo okoli 1.000 (4 %) (Slavec 1982: 61).

Po letu 1991 so se slovenska društva v Nemčiji še naprej povezovala in skupaj organizirala prireditve, ki so presegale lokalno delovanje znotraj posameznih nemških pokrajin. Predstavniki, predstavnice društev se srečujejo nekajkrat letno na društvenih sestankih, na sestankih južne ali severne koordinacije, na folklornih in pevskih seminarjih, predvsem pa se srečujejo in sodelujejo dvakrat letno na folklorijadi in posvetu (Vižintin 2016, 2017a; življenjska zgodba *Jane in Franca Kolmana, Augsburg, Nemčija*, v tej publikaciji): leta 2019 so se srečali v Augsburgu na 33. folklorijadi (28. 9. 2019), v Langenargnu ob Bodenskem jezeru (10.–12. 5. 2019) pa na 24. Posvetu slovenskih društev, katoliških misij, učiteljev, socialnih delavcev in članov folklornih skupin v Nemčiji.

Marjan Drnovšek (2008, 2009) je na desetem srečanju izseljenskih društev v Rüdeshemu v Nemčiji (15.–17. april 2005) izvedel vzorčni poskus varovanja arhivskega gradiva. Na naslednjih srečanjih (Berlin 2006; Stuttgart 2007) se je zanimanje za ohranjanje društvenih arhivov povečevalo. Arhive so začeli popisovati in urejati v Berlinu, Frankfurtu in v Stuttgartu (Triglav Stuttgart), čeprav je bilo težko »dobiti posameznike, ki so bili pripravljeni sodelovati ter se ob pomoči preprostih navodil lotiti zbiranja, čiščenja, urejanja in popisovanj gradiva« (Drnovšek 2008: 259). Saška Štumberger (2006, 2007), ki je raziskovala dvojezičnost Slovencev in njihovih potomcev v Nemčiji, opozarja, da je treba pri raziskovanju upoštevati, da izseljenci iz Slovenije, ki so hkrati v Nemčiji priseljenci, živijo v obeh državah, »slovenščina je samo del jezikovnega znanja opisanih informatorjev, Nemčija pa samo del okolja, v katerem govorijo slovensko. Veliko Slovencev v Nemčiji namreč redno obiskuje Slovenijo in druga generacija se je slovensko naučila tudi na pogostih obiskih pri sorodnikih« (Štumberger 2006: 44).

Leta 2019 so bila slovenska društva v Nemčiji povezana v Južno ali Severno koordinacijo slovenskih društev v Nemčiji. V južni koordinaciji, ki jo je vodila Valerija Perša, je bilo povezanih 19 društev,⁴⁸ v severni koordinaciji, ki jo je vodil Jože Pahič, pa je bilo povezanih

⁴⁸ Planinka Ravensburg (sedež Baidt), Slovenija Ulm, Slovenski muzikantje Sindelfingen, Kajuh Uhingen-Ebersbach (Dürna), Štoklja Schorndorf, Triglav Reutlingen (Pliezhausen), Triglav Stuttgart, Triglav Sindelfingen, Mura Bönningheim, Slovenija Stuttgart, Planinka Radolfzell (Radolfzell am Bodensee), Lipa Tuttlingen (Dunningen), Lipa München, Lastovka Ingolstadt, Drava Augsburg (Neusäß), Sava Frankfurt (Frankfurt am Main), Geris e. V., Nürnberg, Internationaler Club Sloweniens (ICS), Bavarsko-slovensko društvo; če društvo nima svojih prostorov, se sedež društva seli na naslov trenutne predsednice, trenutnega predsednika. Za celotna imena društev gl. *Prilogo 1* v tej publikaciji.

osem društev, od tega so tri zaprla svoja vrata.⁴⁹ Skupaj je leta 2019 še vedno registriranih in delujočih 24 društev (19 v južni in pet v severni koordinaciji) – in to kljub dejstvu, da je po ocenah udeleženk, udeležencev 21. Posveta slovenskih organizacij v Nemčiji v Baasmu (4.–6. 3. 2016) v slovenskih društvih dejavnih le okoli 6–7 odstotkov Slovencev, živečih v Nemčiji, medtem ko večina slovenskih priseljencev v Nemčiji ni društveno dejavna. Nekatera društva so se zaprla, druga se pomlajujejo (npr. Triglav Stuttgart, Sava Frankfurt, Slovenija Ulm (Vižintin 2017a)). Posamezna društva so že nekaj časa neaktivna – naslednja leta pa bodo pokazala, ali se bodo uspela pomladiti in oživiti, dopolniti svoje dejavnosti ali pa bodo zaprla svoja vrata. Hkrati novi priseljenci, priseljenke iz Slovenije ustanovljajo nova društva (npr. leta 2016 ustanovljeno Slovensko društvo Geris e. V. v Nürnbergu).⁵⁰ Novi priseljenci se ne povezujejo več le v društva, ampak tudi prek različnih družbenih omrežij, npr. skupina na Facebooku Slovenci v Nemčiji. Društva poskušajo upad članov prebroditi tudi tako, da se med seboj povezujejo pri društvenih dejavnostih (npr. Drava Augsburg in Slovenija Ulm pri folklorni skupini (Vižintin 2017a: 163)), obiske slovenskih prireditev pa povečati tako, da skupaj zaznamujejo več dejavnosti (npr. praznovanje 35-letnice društva Slovenija Ulm in 28. folklorijade v Ulmu leta 2014 (Cerar 2014)).

V Nemčiji so delovale **katoliške misije**, torej katoliški duhovniki, napoteni iz Slovenije (ali od drugod) v Nemčijo. Božidar Tensundern (1973) navaja, da je prišel prvi slovenski duhovnik v Nemčijo približno deset let po drugi svetovni vojni, 1. maja 1973 pa so v Nemčiji stanovali slovenski duhovniki v naslednjih krajih: Berlin (Štefan Vereš), Essen-Altenessen (Ivan Ifko), Bremen (Mirko Jereb), Oberhausen-Sterkrade (Pavel Uršič), Köln (Jože Bucik, Ludvik Rot), Frankfurt (Edo Škulj), Mannheim (Jože Cimerman), Esslingen (Ciril Turk), Reutlingen (Janez Demšar), Ravensburg (Franc Felc), Ingolstadt (Feliks Grm), München (Janez Sodja, Branko Rozman, Janez Zdešar, Tine Vrečar) (Tensundern 1973: 167–169).

⁴⁹ Jože Pahič (2020) je v e-pošti Marijanci Ajši Vižintin navedel, da so še vedno dejavna društva Maribor Hilden, Slovenski zvon Krefeld (sedež Willich), Slovenski cvet Kerken, Duplek/Slo. 1990 e. V. Dormagen-Gohr; društvo Bled Essen »trenutno ni aktivno, ni pa odjavljeno«, zato ga štejemo med delujoče. Društva France Prešeren Burscheid (1977–2013), Slovenska beseda Erkelenz (1981–2009) in Lipa Neuss (1977–2006) pa »so zaprta, ne delujejo več«; prav tako se je z upokojitvijo župnika Alojzija Rajka zaprla katoliška misija v Essnu (1958–2019). V Koordinaciji slovenskih društev na severu Nemčije sodeluje večina slovenskih društev s severa Nemčije, nekatera pa so se pridružila južni koordinaciji (npr. Sava Frankfurt). Obe koordinaciji v svoj krog delovanja uvrščata tudi učiteljice, učitelje dopolnilnega pouka slovenščine in katoliške misije, ki delujejo na njihovem območju.

⁵⁰ Društvo Geris e. V. je bilo ustanovljeno 30. 1. 2016 v Nürnbergu na pobudo Generalnega konzulata Republike Slovenije iz Münchna. Društvo je ustanovilo 15 ustanovnih članov s ciljem spodbujanja stikov med Slovenijo in Nemčijo, s poudarkom na lokalni regiji Franken. Poudarek društva, ki deluje kot poslovni klub, je na mreženju, ustvarjanju sinergij ter na izmenjavi poslovnih izkušenj in dobre prakse na podjetniški ravni (Geris 2020).

Nekatere katoliške misije, npr. slovenski župniji v Münchnu in Stuttgartu, so organizirale svoj pouk slovenščine, vrtec in številne dejavnosti, v okviru katerih so se družili Slovenke, Slovenci (Bečan 2004; Štrubelj 2011, 2012: 24–25). Tudi v 21. stoletju so napoteni katoliški duhovniki pomemben povezovalni element slovenske identitete. Leta 2017 so delovali v desetih slovenskih katoliških misijah: v krajih Augsburg, Berlin, Essen, Frankfurt, Ingolstadt, Köln, Mannheim, München, Stuttgart, Ulm (Vižintin 2017a: 160). Na spletni strani *Slovenske katoliške misije* (2020) so navedeni podrobnejši podatki:⁵¹ Koordinacija dušnega pastirstva Slovencev po svetu in Slovenska katoliška misija München (Janez Pucelj, Marjan Bečan, Slavko Kessler), Slovenska katoliška misija Berlin (Izidor Pečovnik), Slovenska katoliška misija Essen (Alojzij Rajk), Duhovna oskrba Slovencev v nadškofiji Köln (Martin Mlakar), Slovenska katoliška župnija Frankfurt (Martin Retelj), Slovenska katoliška misija Mannheim (Janez Modic), Slovenska katoliška misija Ingolstadt (Stanislav Gajšek), Slovenska katoliška misija Stuttgart (Zvone Štrubelj, *Slovenske katoliške misije* 2020, oz. Aleš Kalamar, *Slovenska izseljenska matica* 2020), Slovenska katoliška misija Augsburg, Ulm (Roman Kutin) (*Slovenske katoliške misije* 2020).

Po letu 1970, ko so se množično ustanavljala slovenska društva v Nemčiji, se je pospešeno organiziral **dopolnilni pouk slovenščine**. Prvi začetki slovenskega dopolnilnega pouka segajo v leto 1971, ko je odšel v Stuttgart učitelj Franc Sedmak. Največ otrok je obiskovalo pouk v Baden-Württembergu (okoli 70–80 % vseh otrok), kjer so s polnim delovnim časom delale štiri učiteljice: Dragica Nunčič, Milica Pukl, Marija Kurent in Marija Stermecki. V Berlinu je poučevala Milena Skrt, v Münchnu Martina Vizjak, v Frankfurtu pa Romana Dolanc (Olaj, Rupnik 1975: 54–56).⁵² Leta 1978, ko je v Nemčiji delovalo 16 društev, je izvajalo dopolnilni pouk slovenščine 14 učiteljic, učiteljev. V deželi Baden-Württemberg je v prvem letu delovanja dopolnilni pouk slovenščine obiskovalo okoli 100 učencev, po sedmih letih »vestnega dela pa obiskuje številne oddelke v tej deželi že 517 otrok, ki jih poučuje šest učiteljev iz domovine« (Pogačnik idr.1978: 42–47).

⁵¹ Na spletni strani *Slovenske katoliške misije* (2020) ni zapisano, kdaj so bili ti podatki pridobljeni. Da niso posodobljeni za leto 2019, govori dejstvo, da je za Stuttgart naveden Zvone Štrubelj, ki je župnik v Beneleksu, v Stuttgartu pa je župnik Aleš Kalamar, kot pravilno navaja *Slovenska izseljenska matica* (2020), ki sicer pod seznamom društev v Nemčiji navaja tri župnije, in sicer v Stuttgartu, Mannheimu in v Berlinu.

⁵² Kristina Kemper (Dortmund), Vida Sienčnik (Hoffnungsthal) sta bili slovenski učiteljici, ki sta poučevali nemški jezik v pripravljalnih oddelkih otroke vseh jugoslovanskih narodov in narodnosti (Olaj, Rupnik 1975: 54–56).

V šolskem letu 2019/20 je v Nemčiji dopolnilni pouk slovenskega jezika in kulture poučevalo šest učiteljic, učiteljev (ime, priimek, kraji poučevanja):

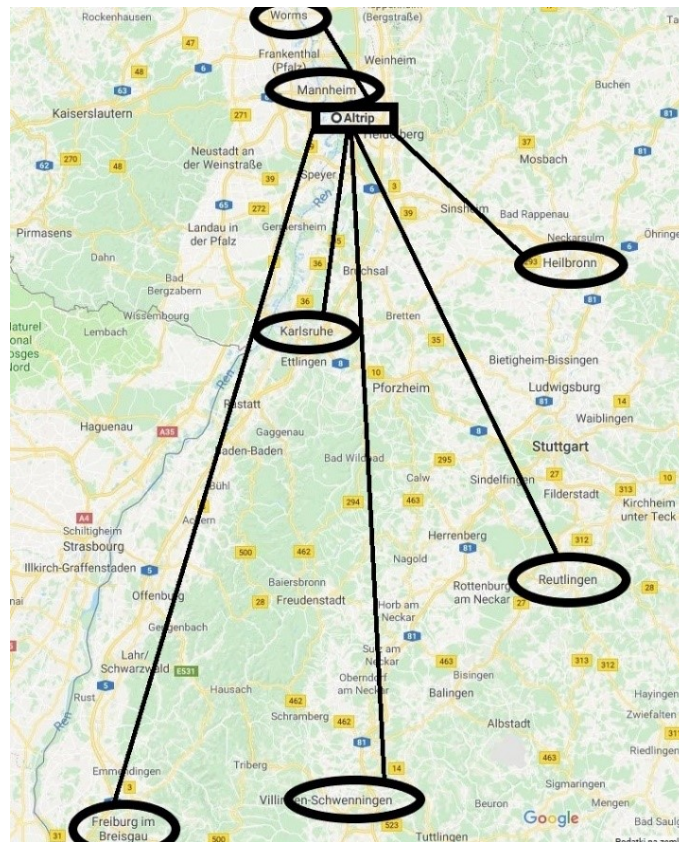
- Vinko Kralj: Sindelfingen, Pforzheim, Stuttgart, Schömberg, Schorndorf;
- Velimir Brunski: München, Kirchheim (Teck), Weingarten, Memmingen, Ingolstadt, Augsburg, Ulm;
- Mira Delavec Touhami: Wittnau bei Freiburg, Schweningen (Schwarzwald), Worms, Karlsruhe, Duttonberg bei Heilbron, Pfullingen, Reutlingen, Mannheim;
- Martina Tomšič Kramberger: Hilden, Dusseldorf, Essen, Gütersloh;
- Natalija Robnik: Frankfurt;
- Magdalena Novak: Berlin (*Dopolnilni pouk 2019/20*).

Bad Urach, 23.–25. 3. 2012, 17. posvet slovenskih organizacij v Nemčiji, organizator društvo Triglav Stuttgart. Učiteljice, učitelji dopolnilnega pouka slovenščine so predstavili svoje delo udeležencem posveta. Na fotografiji za mizo: Mira Delavec Touhami, Velimir Brunski, Vinko Kralj, Martina Kramberger Tomšič, Eva Jurman (Zavod RS za šolstvo), Natalija Robnik. Fotoarhiv: Marijanca Ajša Vižintin, Bad Urach, 25. 3. 2012.

Ena izmed napotenih učiteljic v Nemčijo je Mira Delavec Touhami. Dopolnilni pouk slovenščine v Nemčiji je začela poučevati leta 2011, ko je prevzela šest skupin, v katerih je poučevala 45–50 udeležencev. Do šolskega leta 2016/17 je število udeležencev dopolnilnega pouka slovenščine narastlo na 125, pouk pa je potekal v desetih skupinah. Te so otroške, odrasle ali mešane. Iz Altripa do različnih krajev, v katerih poučuje dopolnilni pouk slovenščine, se vozi od ponedeljka do sobote; če so organizirane prireditve (kulturni prazniki, miklavževanje, različni projekti), pa tudi ob nedeljah. Učiteljica se je odzvala na potrebe srednje generacije, odraslih, ki so rojeni v Nemčiji; nekateri so kot otroci že obiskovali

dopolnilni pouk slovenščine, zdaj pa želijo svoje znanje slovenščine izpopolniti (Vižintin 2018).

Kraji v jugozahodni Nemčiji, v katerih je Mira Delavec Touhami v šolskem letu 2016/17 poučevala: Wittnau pri Freiburgu, Schwarzwald, Worms, Karlsruhe, Duttensberg pri Heilbronu, Pfullingen (južno od Reutlingena), Reutlingen, Mannheim. Vsak teden je iz Altripa, kjer živi, do krajev, v katerih poučuje dopolnilni pouk slovenščine, prepotovala z javnimi prevoznimi sredstvi nekaj manj kot 2.000 km (Delavec Touhami, Mira, intervju 2017). Fotografija: Google maps, Marijanca Ajša Vižintin (27. 3. 2018) (za Vižintin 2018).

V krajih, v katerih poučuje slovenščino Mira Delavec Touhami, deluje samo še eno slovensko društvo (Triglav Reutlingen), zato ima organiziran dopolnilni pouk slovenščine na tem območju še posebej pomembno vlogo pri ohranjanju slovenskega jezika in kulture. Učiteljica Mira Delavec Touhami je odlično sodelovala z župnikom Janezom Modicem, s katerim sta skupaj potovala, organizirala prireditve (npr. za kulturni praznik ves februar, da pokrije/-ta različne kraje in čim večje število ljudi), odzivala se je na vabila drugih društev na Bavarskem, v Baden-Württembergu, npr. društva Slovenija Stuttgart (Vižintin 2018).

»Delo učiteljev je zelo naporno, ker so v istem razredu učenci različnih starosti in z različnim znanjem slovenščine. Poleg tega pa poteka pouk v različnih mestih, tako da naredi učitelj ob tem vsak teden tudi po več sto kilometrov,« ugotavlja Saška Štumberger (2016: 132), lahko tudi do 2.000 kilometrov, kot je v primeru Mire Delavec Touhami:

Delujem v imenu države, poslana sem s strani Ministrstva za izobraževanje, znanost in šport Republike Slovenije, z željo, da delam za vse Slovence. Poklic učitelja dopolnilnega pouka slovenščine osebno jemljem kot izredno odgovorno, pomembno delo, ki zahteva celega človeka. Delo, ki ga moraš resnično opravljati s srcem in dušo. Delaš z ljudmi, ki živijo izven matične domovine, a so s svojo domovino tako ali drugače povezani, ne glede na to, ali živijo izven domovine že 50 let ali pa so jo zapustili pred enim letom. Ljudje te pokličejo, vsak ima svojo zgodbo. Učitelj je kot simbolična tkana čipkasta vez z domovino. Je ohlapna, ljudem moraš dovoliti, da dihajo, ne smeš jim vsiljevati stvari. Če te potrebujejo, si tam. Včasih popravljam besedila, prevajam, pomagam z nasveti, posredujem informacije o dogajanju v Sloveniji, če morajo kaj urejati, da so na tekočem. Ne gre le za učenje jezika in kulture, ampak si podaljšek več organizacij, da ljudem skrajšaš pot. Poklic učitelja dopolnilnega pouka slovenščine je poslanstvo (Mira Delavec Touhami v Vižintin 2018).

Nemčija ostaja poleg Avstrije na začetku 21. stoletja najbolj priljubljena destinacija za iskanje zaposlitvenih priložnosti slovenskih izseljenk, izseljencev (prim. Žitnik Serafin idr. 2018: 14–15), kar bo verjetno v prihajajočih letih pozitivno vplivalo na zanimanje za dopolnilni pouk slovenščine in spremenilo določene dejavnosti slovenskih društev v Nemčiji.

Vodenje društev in delovanje v njih postopoma prevzema generacija otrok, rojenih v Nemčiji, ali novi slovenski priseljenci v Nemčiji (Vižintin 2016, 2017a). Zadnje se je zgodilo tudi v društvu Sava Frankfurt, v katerem je leta 2012 vodenje društva prevzel Igor Križnar, priseljen iz Slovenije v Nemčijo leta 2009. Ena najpomembnejših dejavnosti, ki imajo veliko podporo v društvu, je dopolnilni pouk slovenščine, ki poteka od leta 1974 naprej. Leta 2019 ga je izvajala učiteljica Natalija Robnik v prostorih društva Sava Frankfurt vsako soboto v štirih skupinah (*Sava Frankfurt* 2020).⁵³

⁵³ Dopolnilni pouk slovenščine je organiziran vsako soboto v prostorih SKPD Sava, Kontraer Str. 3, 60386, Frankfurt: mlajši začetniki: 10.30–12.00, mešana skupina: 12.00–13.30, nadaljevalci in izpopolnjevalci: 13.30–15.45, odrasli: 16.00–18.15 (*Sava Frankfurt* 2020). Leta 2014 so v Frankfurtu praznovali 40-letnico dopolnilnega pouka slovenščine (*Slovenska šola 1974–2014*).

ŠVEDSKA

Slovenci so odhajali na Švedsko predvsem po drugi svetovni vojni, od začetka 60. do začetka 70. let 20. stoletja, pozneje pa so se tja selili posamezniki. Švedska, ki je bila med drugo svetovno vojno nevtralna, je bila gospodarsko razvita država, ki je potrebovala delovno silo. Tja se je iz Slovenije preselilo od šest do sedem tisoč ljudi, nekaj se jih je vrnilo, številni pa so si na Švedskem ustvarili družine in imajo danes že vnuke. Slovenci so se naselili predvsem na jugu Švedske, a razpršeno, v industrijskih središčih in obmorskih mestih, v katerih so potrebovali ljudi za delo v ladjedelnicah (Lukšič Hacin 1999: 26–27). Sporazum o socialni varnosti med Jugoslavijo in Švedsko je bil podpisan leta 1969, leta 1979 pa je bil nadomeščen s popolnoma novim sporazumom (Svetek 1985: 22). Medtem ko so se ekonomski migranti na »začasnem delu v tujini« v Nemčiji imenovali gostujoči delavci (Gastarbeiter), v Franciji tuji delavci (travailleurs étrangers), se je na Švedskem že uveljavil termin priseljenci (invandrare). V 60. letih 20. stoletja Švedska še ni imela uradne priseljske politike, ampak se je priseljencev, pa naj je šlo za prebežnike (prim. življenjsko zgodbo *Antona Božiča, Älmhult, Švedska*, v tej publikaciji) ali ekonomske migrante, vedla kot do Švedov; dobili so zaposlitev in namestitve.⁵⁴

Leta 1969 je bil formiran Državni zavod za priseljence (Statens Invandrarverk – SIV), ki se je obračal predvsem na osrednje priseljske organizacije, po tej mreži pa je potekalo tudi financiranje aktivnosti zvez in društev, kar pomeni, da so neorganizirani priseljenci izpadli (Lukšič Hacin 1999c: 28). Priseljenci so se začeli organizirati in začeli ustanavljati priseljske zveze po nacionalnem ključu. Tega leta je bila ustanovljena Jugoslovanska zveza in začelo je delovati prvo samostojno slovensko društvo Triglav v Landskroni (ustanovljeno 1. 12. 1968, Lukšič Hacin 2001: 285), do leta 1999 je bilo na Švedskem ustanovljenih skupaj 14 slovenskih društev: Slovenski kotiček, Göteborg;⁵⁵ Slovensko društvo v Stockholmu; Slovenija, Eskilstuna; Kulturno prosvetno društvo Slovenija, Landskrona; Simon Gregorčič, Köping; Slovenija, Olofström; Planika, Malmö; Savinja, Jönköping,⁵⁶ Ivan Cankar, Halmstad; združitev Slovenskega kulturnega kluba Triglav in Kulturno-prosvetnega društva Slovenija v Slovensko kulturno društvo Lipa, Lanskrona; Slovensko-švedsko društvo, Helsingborg;

⁵⁴ Prim. še: Lukšič Hacin 1995, 1999 a, b, c, 200; Budja 1996, 2001, 2005; Drobnič 1986; Podvinski 2001; Zupančič 2001; Bratun 2005; Bitenc 2009; Valentinčič 2016; Rogelj 2019.

⁵⁵ V okviru Zveze društev in klubov Jugoslovanov na Švedskem, a društvo ni zaživel.

⁵⁶ Ne deluje več.

Slovenski dom, Göteborg; Orfeum, Lanskröna (Lukšič Hacin 2001: 285–286).⁵⁷ V Stockholmu deluje tudi Švedsko-slovensko prijateljsko društvo, podobno kot v Ljubljani Slovensko-švedsko prijateljsko društvo (Budja 2005: 3). Slovensko društvo v Stockholmu, tretje slovensko društvo na Švedskem, ustanovljeno 31. 3. 1972, je že naslednje leto dobilo v najem stavbo, ki so jo spremenili v Slovenski dom, na katerega so bili skoraj 20 let zelo ponosni, čeprav je bil to na začetku:

zapuščen lovski gradič ob jezeru blizu podzemne železnice Farsta Strand. Stavba je bila res zapuščena, razpadla in slabo izolirana, a je razporeditev prostorov v njej, ko smo si jo podrobneje ogledali, povsem ustrezala našim potrebam. Ravno tako nam je ustrezal vrt pred njo, zasajen z lipami, nad katerimi smo bili navdušeni. Nismo se zbal del, ki nas je čakalo. Potreben material za izolacijo, manjkajočo električno, vodovodno in toplovodno napeljavo smo dobili od občine, delo pa je bilo naše, saj smo imeli med našimi člani ljudi, ki so se spoznali na vse. /.../ Tako smo dokončali delo na stavbi, ki smo jo poimenovali kar Slovenski dom, in ponosno smo jo predstavili Švedom (po televiziji in prek radijskih in pisnih medijev) pa tudi vsem ostalim priseljencem na Švedskem. Hkrati smo v njej pričeli z dejavnostmi, ki smo jih že prej načrtovali: prirejali smo družabne večere, različne kulturne dejavnosti, tečaje slovenskega jezika za predšolske otroke in vse odrasle, ki bi se želeli z njim seznaniti, v njem je dobila prostore slovenska knjižnica, pevski zbor, narodno-zabavni ansambel, uredništvo časopisa Naš glas in še nekatere druge pristočasne dejavnosti. Tudi več sestankov, pomembnih za Slovence v Stockholmu in za vse ostale na Švedskem, se je zgodilo v njej (Tone Jakša v Kalčevič 2017: 5).

Leto 1975 bilo prelomno, saj je švedski parlament potrdil glavna načela priseljske politike (enakost, svobodna izbira in sodelovanje), čemur je sledila večja finančna pomoč društvom priseljencev, ki so delovala kot kulturna društva, za radio, televizijo, izdajanje kulturnih in informativnih časopisov; podporo so dobile vse organizacije, ki so podpirale zblíževanje med priseljenci in Švedi (Lukšič Hacin 1999c: 28–29).⁵⁸ Istega leta je bilo organizirano prvo posvetovanje predstavnikov slovenskih društev na Švedskem v Stockholmu, na drugem posvetovanju (29. 5. 1976) so ustanovili Koordinacijski odbor slovenskih društev. Glavna

⁵⁷ Za celotna imena društev gl. *Prilogo 1* v tej publikaciji.

⁵⁸ Od leta 1986 naprej je bilo financiranje povezano s številom članov (več o tem in virih financiranja gl. Lukšič Hacin 1999c: 28–29).

vprašanja, ki so jih obravnavali, so bila povezana s časopisom *Naš glas*, s poukom slovenščine in z iskanjem učiteljskega kadra zanj, z letovanjem otrok v Sloveniji, z radijskimi in s televizijskimi oddajami v slovenščini in s pripravami slovenskih kulturnih festivalov. Prvi festival je bil leta 1975 v Jönköpingu; najprej so potekali vsako leto, potem vsako drugo leto; od leta 1990 naprej se festival imenuje Slovenska kulturna srečanja. Redno so sodelovali z Zvezo društev in klubov Jugoslovanov na Švedskem, iz katere so izstopili leta 1991, in Mestno konferenco SZDL Ljubljana (Lukšič Hacin 2001: 281–322). Leta 1976 so priseljenci, tujci brez švedskega državljanstva, dobili pravico, da sodelujejo na volitvah za občinske in okrajne skupščine, če so živeli na Švedskem zadnja tri leta, če so dopolnili 18 let ali so bili vpisani v register prebivalstva do 1. 11. 1976 (Lukšič Hacin 1999c: 30).

Za slovenske kulturne in literarne ustvarjalce je bila na Švedskem izjemnega pomena revija *Naš glas* (1973–2001, Budja 2005: 13), ki je omogočila »izlivanje lastnih misli, čustev in dogodivščin na papir« (Budja 1999: 230); vodilna člana uredništva in dopisnika sta bila Alja in Sten Öfors. V času prvih številčk časopisa *Naš glas* je bilo to še glasilo Slovenskega društva v Stockholmu, 23. 3. 1975 pa je na prvem posvetovanju predstavnikov slovenskih društev na Švedskem v Stockholmu postal časopis vseh slovenskih društev na Švedskem (Lukšič Hacin 2001: 304). Med pomembnejšimi slovenskimi ustvarjalci na Švedskem so bili: Marija Hriberšek, Avguština Budja, Adi Golčman in Tone Jakša, ki so skupaj objavili antologijo slovenske poezije na Švedskem *Štiri pota in razpotja* (1979). Poezijo so pisali še Mihaela Barišič Hojnik, Tomo Vitanc, Peggy Lesjak in Olga Budja. Objavljali so v revijah *Naš glas*, v slovenskih *Rodna gruda*, *Naša Slovenija*, *Naša luč*, v *Slovenskem izseljenskem koledarju*, na slovenski strani v *Jugoslovanskem listu*, v reviji *Jedinstvo* (Švedska). Nekatere pesmi so uglasbili (Avgust Budja) in jih peli. Med prozaisti in dopisniki poudarja Avguština Budja (1999) Rada Omota, Bogdano Arih, fotografa Pavla Udirja idr., med slovenskimi duhovniki pisca Zvoneta Podvinskega idr.⁵⁹

Slovenski delavci na Švedskem so bili na področju jezikovnega razvoja prepuščeni sami sebi, pa naj gre za izpopolnjevanje v materinščini ali švedskem jeziku (Budja 1999: 230). Prvi tečaji za odrasle in dopolnilni sobotni pouk za otroke so bili organizirani v društvenih prostorih, pozneje pa se je redni pouk slovenskega jezika za otroke preselil na švedske šole, saj je resolucija iz leta 1975, ki je uvedla t. i. multikulturalizem (več o tem gl. Lukšič Hacin

⁵⁹ Kulturno in literarno ustvarjanje na Švedskem je natančno opisano v *Slovenska izseljenska književnost 1, Evropa* (Žitnik, Glušič 1999).

1999a, c), uzakonila tudi pravico do poučevanja maternega jezika v šolah. Jezik so poučevali učitelji, ki jih je potrdila in zaposlila Švedska. Slovenski jezik so organizirali v vseh treh večjih mestnih regijah: v Stockholmu, Göteborgu in v Malmöju, v Landskroni, Olofströmu, Helsingborgu, Ängelholmu, Alvesti, Växjöju, Nybru, Norrköpingu, Köpingu, v Halmstadu pa dolgo časa niso našli primerne učitelja. Težave so imeli s kadrom, z učbeniki in učnim gradivom, zato so leta 1977 ustanovili Društvo slovenskih učiteljev in vzgojiteljev, ki je imelo 21 članov. Dopolnilni pouk slovenščine je obiskovalo 132 od 255 slovenskih šoloobveznih otrok. V začetku 80. let je pouk slovenščine obiskovalo okoli 250 otrok, potem je število upadalo, delovni pogoji učiteljev so se slabšali. Leta 1987 je poučevalo 240 učencev 17 učiteljev. Leta 1990 je Društvo slovenskih učiteljev, ki je imelo samo še šest članov, število učencev pa je padlo na sto, prenehalo delovati (Lukšič Hacin 2001: 302–303). V šolskem letu 2019/20 je bil organiziran dopolnilni pouk slovenskega jezika in kulture v krajih Stockholm in Gävle; na Švedskem ga je izvajala Danni Stražar (*Dopolnilni pouk 2019/20*).

Slovenski izseljenski duhovniki na Švedskem v poznejših povojnih letih so bili naslednji: Jože Flis, Ignacij Kunstelj (Anglija), Janez Sodija (Nemčija), Jože Drolc, Janez Denša (Nemčija), Ludvik Rot (Anglija), Jože Bratkovič, Stane Cikanek in zdajšnji duhovnik Zvone Podvinski. Vsi so redno objavljali kronologije slovenskih naselbin na Švedskem, potopise in kulturnoznanstvene razprave, občasno v *Našem glasju*, redno v reviji *Naša luč* (Budja 1999: 235).

Slovenska zveza na Švedskem, ustanovljena leta 1991 v Köpingu, izdaja od leta 1992 slovensko-švedsko *Slovensko glasilo/Slovenska blad*⁶⁰ in združuje vsa slovenska društva na Švedskem. Društva so se v preteklosti prek slovenskega Koordinacijskega odbora slovenskih društev na Švedskem združevala z drugimi jugoslovanskimi društvi v Jugoslovansko zvezo, ki je bila kot osrednja organizacija registrirana pri švedskih ustanovah. Slovenska društva so se med osamosvajanjem Slovenije »prebudila«, a leta 1991 izoblikovana Slovenska zveza je morala »preživeti« dolgotrajni postopek registriranja in zadovoljiti predpisana merila, da je konec leta 1995 končno dosegla uradno priznanje Švedske (Lukšič Hacin 1995: 132–133, 2001: 286), s čimer so bili zagotovljeni tudi finančni viri za delovanje.

Leta 2019 je bilo članov v slovenskih društvih na Švedskem 1.061, sicer pa na Švedskem po podatkih Slovenske zveze na Švedskem živi okoli »5.000 Slovencev in njihovih potomcev

⁶⁰ Na spletni strani Slovenske zveze na Švedskem (2020) so bila 10. 3. 2020 dostopna glasila od številke 60, september 2017, do številke 65 iz leta 2018 (*Slovensko glasilo/Slovenska blad* 2017–2018).

prve, druge in tretje generacije«, je navedel predsednik Slovenske zveze na Švedskem Alojz Macuh (2020). Na Švedskem je leta 2019 delovalo deset slovenskih društev in ena katoliška misija (Hrastar 2019; Macuh 2020).

Slovenska društva so razpršena na prostoru 600 km². Društva so v desetih mestih in v sedmih pokrajinah. Dejavnosti se v večini društev spreminjajo, vedno manj je srečanj, dejavnosti upadajo, izjema pa je seveda nekaj društev, kjer je znova veliko aktivnosti. Tako imamo v sklopu društev še vedno 2-3 pevske zборе, veliko različnih pristočasnih dejavnosti, šolo oziroma urice slovenskega jezika v dveh društvih ter eno likovno in balinarsko sekcijo. Vsako drugo leto organiziramo t. i. Slovensko srečanje vseh Slovencev in društev nekje na Švedskem. Srečanje poteka v sklopu praznovanja obletnice določenega društva ali pa v povezavi s kakšno drugo obletnico. V avgustu organiziramo mladinsko in balinarsko srečanje vseh generacij. Prav tako se Slovenci iz vseh društev za binkoštni praznik srečamo v središču Švedske v lepem, majhnem mestu Sv. Brigite, v Vadsteni. Člani upravnega odbora Slovenske zveze se srečujemo dvakrat na leto: v mesecu marcu/aprilu na občnem zboru in novembra na jesenski konferenci. Delo slovenske zveze se nadaljuje, delamo in spoštujemo smernice, ki smo jih navajeni, prizadevamo si ohranjati slovensko besedo, ohranjamo medsebojne stike ter ne pozabljamo, da smo člani slovenskih društev in obenem člani slovenske zveze. Kot predsednik si želim, da si pomagamo in vztrajamo ter s skupnimi močmi ohranjamo slovensko besedo in kulturo. Želim vam veliko prijetnega počutja in pristnega veselja, hkrati pa želim tudi, da si s skupnimi moči skupaj še bolj prizadevamo za obstoj nas Slovencev na Švedskem in da svojega porekla in rodu ne bomo nikoli zatajili (Macuh 2020).

Posamezni slovenski (ekonomski) izseljenci se tudi v 21. stoletju selijo na Švedsko. Nekateri se z izseki iz svojih življenjskih zgodb pojavljajo v sodobnih slovenskih medijih (plesalka in kulturna antropologinja Zala Pezdir (Nakrst 2018); pevka Maja Keuc (Doljak 2018); gradbena inženirka Maja Golubovič (Krivec 2019) idr.), tako kot slovenski izseljenci v druge države po vsem svetu. Tudi na Švedskem se slovenska društva pri novih slovenskih priseljencih spoprijemajo z izzivi ne vključevanja v slovenska društva (primerljivo z razmerami v Nemčiji (Vižintin 2017a)), a nekateri se vključijo in prevzamejo aktivno vlogo. Med njimi je Rok Ogrin (Hrastar 2018), priseljen na Švedsko leta 2012, zdaj predsednik Slovenskega društva v Stockholmu.

BOSNA IN HERCEGOVINA

Sredi 19. stoletja so Slovenci odhajali v Bosno in Hercegovino na sezonska, zlasti gozdarska in rudarska dela, odšlo je tudi nekaj zdravnikov in drugih strokovnjakov. Prvi večji izselitveni tok Slovencev v Bosno in Hercegovino sega v drugo polovico 19. stoletja: povezan je s habsburško okupacijo in samovoljno priključitvijo Bosne in Hercegovine leta 1878 Avstro-Ogrski, v kateri so sodelovali tudi slovenski vojaki in častniki (Kržišnik Bukić 2007: 20). Po štiriletni vojaški upravi je bila vzpostavljena civilna oblast, v katero je Avstro-Ogrska pritegnila večinoma ljudi iz drugih delov cesarstva. Med 230.000 priseljenimi je bilo okoli 3.000 Slovencev: uradnikov, uslužbencev, vojakov, orožnikov, policistov, odvetnikov, učiteljev, podjetnikov, obrtnikov, trgovcev, delavcev. Preselili so se v Sarajevo, Travnik, Tuzlo, Zenico, Mostar, Banjaluko, v Bihać idr. (Koblar 2008: 14). Slovenci so prihajali v Bosno in Hercegovino kot strokovnjaki, ko je Avstro-Ogrska gradila železnico in odpirala rudnike – zadnje je npr. bistveno vplivalo na priseljevanje Slovencev v rudarski kraj Ljubija, v katerem so odprli rudnik leta 1916 (Uduč 2014: 3). Leta 1910 je bilo med državnimi uradniki v Bosni in Hercegovini 399 Slovencev (učitelji, sodniki, zdravniki). »Ob tedanji skoraj 90-odstotni nepismenosti večinskega domačega prebivalstva to nakazuje smer dejanskega ugodnega družbenega pozicioniranja Slovencev« (Kržišnik Bukić 2007: 20) v poznejšem obdobju.

Drugi večji preselitveni tok Slovencev v Bosno in Hercegovino je potekal v času med obema svetovnima vojnoma 20. stoletja, natančneje »po podpisu Rapalske pogodbe, ko so bili primorski Slovenci zaradi fašističnega gibanja na Primorskem prisiljeni legalno ali ilegalno odhajati v novo državo Slovanov, to je Kraljevino Srbov, Hrvatov in Slovencev« (Papež Adamič 2009: 9) – ta čas je bistveno vplival na priseljevanje Slovencev v Slatino pri Banjaluki, ki so jo poimenovali kar »slovenska vas«, saj se je vanjo priselilo več deset primorskih in kraških družin. Med drugo svetovno vojno so odhajali Slovenci v Bosno in Hercegovino kot borci ali pa so tam našli zavetje kot begunci, prisiljeno izseljeni. Od julija 1941 do leta 1945 je bilo v Bosno in Hercegovino deportiranih okoli 5.000 oseb iz Slovenije, in to v 22 krajev (Dolinšek Divčič 2001: 302).

Tako kot drugi izseljenci so tudi Slovenci in Slovenke v Bosni in Hercegovini ustanavljali slovenska društva, saj »migranti niso le delovne roke in lačni trebuhi – organi, ki se jih lahko priklopi na takšna ali drugačna (družbena) telesa novega okolja (in se pri tem pričakuje, da bodo brežhibno delovali), ampak so ljudje, ki v novem in tudi starem okolju spreminjajo

obstoječe in ustvarjajo nove družbene organizme [...]. Ta zadovoljujejo njihove zelo različne potrebe: ekonomske, politične, socialne, kulturne, vzgojne in še kakšne« (Mlekuž 2011: 62). Slovensko omizje, prva slovenska organizacija v Bosni in Hercegovini, se omenja v pisnih virih od leta 1895 (Kržišnik Bukič 2007: 21, 69) oz. je bila ustanovljena leta 1897 (Koblar 2008: 9, 335, 454) v Sarajevu. Nastala je z namenom, da se prepreči raznarodovanje Slovencev in ohranja slovenski jezik, »v okoliščinah skrb vzbujajočega hiranja nacionalne identitete« (Koblar 2008: 335), vendar se »zavedni Slovenci, tedaj številni intelektualci, v Sarajevu niso pustili hrvatizirati« (Kržišnik Bukič 2007: 21).⁶¹ Uradno so Slovensko omizje registrirali kot društvo šele leta 1910 in ga poimenovali Slovenski klub (1897–1941) (Koblar 2008: 334–455). »Dejstvo, da je bilo v avstro-ogrskem obdobju v Bosni in Hercegovini tudi uradno omogočeno združevanje Slovencev, priča o narodnostni toleranci države, ki je že upoštevala tudi narodnostni kriterij opredeljevanja prebivalstva« (Kržišnik Bukič 2007: 21).

Slovenskemu klubu se je leta 1934 pridružilo (konkurenčno in revolucionarno) Delavsko kulturno društvo Cankar (1934–1940). V začetku leta 1941 je bilo prepovedano, tako kot večina drugih delavskih društev v tem času. Društvo je zbiralo slovenske delavce in obrtnike; tako kot Slovenski klub je negovalo kulturo in tradicijo Slovencev v Bosni in Hercegovini. V obdobju med letoma 1934 in 1937 je bilo izdanih nekaj številčk časopisa *Zora*; iz nje izhaja današnja revija za kulturo in družbena vprašanja *Zora Cankarjeva* (Dolinšek Divčič 2001: 304). Društvo je poskušalo delovati naprej tudi po drugi svetovni vojni (1945–1951), podobno kot slovensko društvo v Zenici (Koblar 2008: 383); v tem obdobju je bilo Slovensko kulturno društvo Cankar zelo dejavno:

V njegovih skromnih prostorih so se menjavale vaje pevskega zbora, sestanki raznih sekcij, predavanja, vaje dramske igre in recitatorjev, seje upravnega odbora in druge aktivnosti. Pogosto so organizirali razne kulturne prireditve, predavanja, tovariške večere, zabave in izlete. Obeleževali so tudi pomembne datume. Vzdrževali so zveze s Slovenijo, iz katere so redno prihajali časopisi in literatura za knjižnico, veliko pa je bilo tudi gostovanj kulturnih programov iz Slovenije. Posamezne programe je SKD Cankar izvajal tudi za širše občinstvo in ne samo za svoje člane. Na ta način je društvo

⁶¹ Številnim Slovincem so spremenili imena, priimke, pri rojstvu pa tudi narodno pripadnost: »starša oba Slovenca, otrok vpisan kot Hrvat, [...] so mnogi Janezi postali Ivani ali Janko ali pa Franc kot Franjo (Uduč 2011: 113–114). Hrvatizacija se ni dogajala samo Slovincem, ampak tudi drugim priseljenim rimokatoliške vere (Čehi, Nemci, Poljaki) (Uduč 2014: 114), in sicer z namenom povečati število katoliških prebivalcev v Bosni in Hercegovini.

postalo sestavni del kulturnega življenja Sarajeva v tistem času. Prostori društva so bili središče zbiranja tudi tistih Slovencev, ki so v Sarajevu živeli le kratek čas. To so bili na primer vojaki, ki so tam služili vojaški rok, častniki in strokovnjaki, ki so za nekaj časa poslovno prihajali v Sarajevo, kjer so našli del Slovenije, svoj jezik in običaje ter ljudi z enakimi interesi (Dolinšek Divčič 2001: 304–305).

Toda nacionalna društva v Jugoslaviji (z različnimi imeni) v drugi polovici 20. stoletja niso bila niti zaželena niti dovoljena: »Skupaj z drugimi, močnejšimi in vplivnejšimi društvi – s hrvaškim Napredkom, srbsko Prosvjeto, z muslimanskim Gajretom in židovsko La Benevolencio – je leta 1951 z ukazom o razpustitvi vseh nacionalnih kulturnih društev zaprlo svoja vrata« tudi Slovensko kulturno društvo Cankar (Koblar 2008: 395).⁶²

Po drugi svetovni vojni sta Slovenija ter Bosna in Hercegovina pripadli skupni državi Jugoslaviji. Preseljevanje se je nadaljevalo, in to v obe smeri. Razlogi za selitev so bili različni: zaposlitev, izobraževanje, ljubezen (ali kombinacija razlogov); Slovenci so kot »tehnični strokovnjaki, kvalificirani delavci, rudarji in strokovnjaki drugih profilov aktivno sodelovali v drugi industrijski revoluciji Bosne in Hercegovine (Dolinšek Divčič 2001: 302). Največ Slovencev v Bosni in Hercegovini je bilo leta 1953, in to 6.300 (Kržišnik Bukić 2007: 22), nato pa se je njihovo število zmanjševalo; leta 1991 je bilo pri popisu prebivalstva registriranih 2.180 Slovencev – naraščalo pa je število ljudi iz Bosne in Hercegovine, ki so se priseljevali v Slovenijo. Prostor držav naslednic nekdanje skupne države Jugoslavije je bil (in v 21. stoletju še vedno je) »najpomembnejši rezervoar tuje delovne sile, ki se na različne načine zaposluje v Sloveniji; največ je priseljenih ravno iz Bosne in Hercegovine (Medica 2010: 41; Vižintin 2017b: 161–164).

Po razpadu nekdanje skupne države Jugoslavije (1991) je preseljevanje spet krojila vojna. V Slovenijo so prihajali begunci, ki so imeli možnost, da so lahko odšli; med njimi so bili tudi Slovenci (Klavora 2012). Zveza Slovencev Bosne in Hercegovine, ki je bila ustanovljena v Sarajevu leta 1992, je v vojnih letih »izredno veliko prispevala k preživetju Slovencev v Sarajevu ter drugod po Bosni in Hercegovini. Sodelovala je pri organizaciji dveh evakuacij Slovencev iz Bosne in Hercegovine (leta 1992 in 1994); v obeh so evakuirali 685 oseb«

⁶² Na Hrvaškem je bilo leta 1947 ustanovljeno slovensko Kulturno-prosvetno društvo Bazovica, ki brez prekinitev deluje na Reki do danes (Riman, Riman 2012); leta 2017 so praznovali 70-letnico delovanja; več o Slovencih in njihovi organiziranosti na Hrvaškem in v drugih državah naslednicah SFR Jugoslavije gl. Kržišnik Bukić 2003; Žitnik Serafin 2013, 2014.

(Dolinšek Divčič 2001: 305), organiziralo je zdravstveno posvetovalnico z lekarno in zdravili. Humanitarno društvo Slovenka, ki je bilo tudi del Zveze, je organiziralo zbiranje hrane, denarne pomoči, kuriva, prevoza ranjencev, plačila pogrebov, razdeljevanje zdravil, humanitarne pomoči idr.

Med Slovenci v Bosni in Hercegovini, ki so preživeli in se odločili, da ostanejo (ali pa niso imeli druge izbire), se je okrepila želja po povezovanju in društvenem delovanju (Vižintin 2015). Slovenska društva so konec 20. stoletja v Bosni in Hercegovini nastala v dveh večjih valovih: šest jih je bilo ustanovljenih v letih 1992–1994, preostala okoli leta 2003, vmes pa je bilo leta 1998 ustanovljeno trenutno največje slovensko društvo Triglav v Banjaluki (Žitnik Serafin 2014: 163; gl. tudi življenjska zgodba *Viktorja Debeljaka, Banjaluka, Bosna in Hercegovina*, v tej publikaciji). Leta 2014 je v Bosni in Hercegovini delovalo deset slovenskih društev: Društvo Slovencev Triglav Banjaluka, Slovensko kulturno društvo Cankar Sarajevo, Društvo Slovencev Lipa Prijedor, Združenje prebivalcev slovenskega porekla Tuzla, Slovensko društvo Zenica, Slovensko društvo Kakanj, Slovenska skupnost Sarajevo, Slovenska skupnost Vitez, Društvo Slovencev Prežihov Voranc Doboj in Društvo Slovencev Breza. Od leta 2010 v Bosni in Hercegovini deluje tudi Zveza slovenskih društev v Bosni in Hercegovini Evropa zdaj. Zveza je imela sedež najprej v Sarajevu, zdaj pa je ta v Banjaluki. Glavni projekti Zveze so: srečanje učencev dopolnilnega pouka slovenščine, večdnevno prebivanje slovenskih otrok v Bosni in Hercegovini ter srečanje slovenskih pevskih zborov v Bosni in Hercegovini (Tomažič 2018: 224–225).

»Skrb za slovenski jezik in z njim slovensko kulturo je po letu 1991 postala prednostna naloga slovenskih društev, ki delujejo v novonastalih državah nekdanje Jugoslavije. Zapisana je v njihovih statutih in programih« (Lokar 2013: 148), ohranja vez s predniki, ki so se preselili iz Slovenije v Bosno in Hercegovino ter predstavlja vez s sorodniki, ki živijo in delajo v Sloveniji. Učenje slovenščine, jezika (pra)babic in (pra)dedkov, povečuje možnost za združevanje družine ali študij v Sloveniji in obeta svetlejšo prihodnost v deželi prednikov (Vižintin 2015). O ohranjanju slovenskega jezika in slovenske kulture v Bosni in Hercegovini govorijo tudi tri učiteljice dopolnilnega pouka slovenščine v šolskem letu 2019/20:

- Barbara Hanuš (Banjaluka, Slatina, Prijedor);
- Mateja Kregar (Sarajevo, Zenica, Kakanj, Breza);
- Slavica Pavlović (Tuzla) (*Dopolnilni pouk 2019/20*).

Slovenci v Bosni in Hercegovini imajo status manjšine; slovenska manjšina sodi med 17 zaščitenejšin v Bosni in Hercegovini (*Nacionalne manjine u BiH* 2020).

ARGENTINA

Organiziranost slovenskih izseljencev v Argentini je po letu 1945 doživela velike spremembe v smislu kontinuitete s predvojno organiziranostjo in z nastankom povsem novih oblik. Izseljenci v Argentino pred drugo svetovno vojno so bili večinoma iz Primorske, Benečije, Prekmurja in iz Bele krajine. Okoli 25.000 priseljencev s slovenskega ozemlja je ustanovilo številna društva, časopise, slovenske domove, slovenske tečaje za učenje slovenščine, gledališke, plesne in pevske skupine ter dobrodelne in podporne organizacije. Znotraj skupnosti so bili političnoideološko razdeljeni na tri tabore. Najmočnejši je bil levousmerjeni tabor, ki je leta 1925 ustanovil delavsko kulturno društvo Ljudski oder; manj številčen je bil zmerno liberalni tabor, ki je leta 1929 ustanovil Slovensko prosvetno društvo; tretji tabor pa je bil jugoslovansko usmerjen; to so bili sokoli, ki so ustanovili sokolsko društvo La Paternal. Vsak tabor je imel svoje časopise, prostore za druženje – slovenske domove, kulturno in izobraževalno dejavnost. Združevanje je, tako kot med slovenskimi izseljenci drugod po svetu, pogosto potekalo tudi glede na kraj izselitve. Tako je nastalo društvo Prekmurcev, ki so se sicer delili na nasprotna tabora katoliške in evangeličanske vere (Kalc, Milharčič Hladnik, Žitnik Serafin 2020: 283–284). Med drugo svetovno vojno so se v prizadevanjih za pomoč ogroženi domovini številna društva in organizacije povezali in leta 1947 ustanovili Slovenski ljudski dom, osrednjo organizacijo slovenske predvojne izseljenske skupnosti. Slovenski ljudski dom in vse druge organizacije, razen podpornega društva Naš dom, je Peronova vlada zaradi levičarske usmerjenosti dve leti pozneje ukinila. Po padcu peronizma so se predvojni priseljenci poskusili ponovno organizirati. Leta 1955 so obudili delovanje Ljudskega odra in ustanovili društvo Zarja, ki sta skupaj z Našim domom delovala v največji primorski naselbini Villa Devoto. Leta 1974 so ustanovili Slovensko podporno društvo Triglav, v katero so se združili Zarja, Naš dom in Ljudski oder in ki združuje večino primorskih izseljencev in njihovih potomcev (Jevnikar, Mislej 1999: 15–16). Društvene dejavnosti so kmalu začele zamirati in so se ponovno razmahnile po osamosvojitvi leta 1991 (Repič 2006: 132).

»Novi« Slovenci, kot so se znotraj delitve slovenske skupnosti imenovali povojni begunci, ki so prišli med letom 1947 in sredino 50. let, so svojo dejavnost organizirali izjemno učinkovito in vsestransko. S »starimi« Slovenci se niso družili, saj jih je delil ideološko-politični prepad, ki je bil v peronistični Argentini tudi državno podprt. Organizacije predvojnih slovenskih skupnosti so bile zaradi levičarske usmerjenosti ukinjene, organiziranost povojnih slovenskih priseljencev pa je bila protikomunistično usmerjena, kar je bilo ključno za njen obstoj (Molek

2019: 131). Strnjena skupina družin slovenskih beguncev je dovoljenje za priselitev v Argentino dobila pod pogojem, da med njimi ni nobenega komunista, argentinska država pa je prevzela tudi financiranje njihove poti. Prve skupine slovenskih beguncev so prispele leta 1947 in takoj so se organizirali v Slovenski klub, leta 1948 pa v Društvo Slovencev. Pod njegovim okriljem so delovala še druga društva, verske organizacije, uredništvo tednika Svobodna Slovenija, verske publikacije, kot sta Oznanila in Duhovno življenje, pisateljsko združenje, gledališke in pevske skupine. Slovenska kulturna akcija, temeljna institucija kulturnega ustvarjanja skupnosti, še vedno izdaja dvakrat letno revijo Meddobje, v kateri objavljajo ustvarjalci z vsega sveta. Do danes je Slovenska kulturna akcija izdala okoli 200 publikacij. V literarnem ustvarjanju slovenskih izseljencev po letu 1945 je vloga literatov iz Argentine izjemna, saj »še vedno prepričljivo prevladuje slovenski jezik, ki ga tudi po kakovosti lahko v mnogih primerih postavimo ob bok literarni produkciji v matični Sloveniji« (Jevnikar, Mislej 1999: 21). Pomembnejša imena med literarnimi ustvarjalci so: Tine Debeljak, Ruda Jurčec, Vinko Brumen, Zorko Simčič, Franc Sodja, France Papež, Tone Brulc in Vinko Rode.⁶³ Literarni ustvarjalci so izjemno vlogo odigrali v povojnih izseljenskih skupnostih po vsem svetu, ne samo v Argentini. Mnogi med njimi so preživeli begunska taborišča, v katerih so organizirali »živahno literarno dejavnost, ki je bila pomemben sestavni del kulturnega, moralnega in emocionalnega preživetja v begunstvu« (Žitnik 2007: 330).

Društvo Slovencev, ki je združevalo vse organizacije povojne skupnosti, se je leta 1956 preselilo v Slovensko hišo v ulici Ramon Falcon, v kateri so dobila svoje prostore vsa društva ter verske in dobrodelne organizacije (Rant 1998). Nova, prostorna, večnamenska Slovenska hiša je bila končana leta 1967, nova cerkev Marije Pomagaj v istem stavbnem kompleksu pa leta 1974 (Žigon 2001a: 250–251). Leta 1959 se je Društvo Slovencev, ki je imelo okoli 1.200 članov, preimenovalo v Zedinjeno Slovenijo in postalo osrednja organizacija vseh krajevnih domov, ki so jih povojni izseljenci ustanovili v svojih lokalnih prostorih znotraj glavnega mesta in države (Žigon 2001b: 74–79). V Buenos Airesu deluje sedem društev, ki ima sedem domov, društva pa so tudi v drugih krajih, kot so: Mendoza, Bariloche in Miramar. Za povojno organiziranost slovenske skupnosti je značilno tudi zavzeto ohranjanje slovenskega jezika. Takoj po prihodu so ustanovili dopolnilno slovensko osnovno šolo, ki je pozneje obsegala devet tečajev, sedem v Buenos Airesu in po enega v Mendози in Barilochah. Ustanovili so srednješolski tečaj in tečaje za študente. Slovenski jezik se je dosledno

⁶³ Kulturno in literarno ustvarjanje v Argentini in drugih južnoameriških državah je natančno opisano v *Slovenska izseljenska književnost 3* (Žitnik, Glušič 1999).

uporabljal v družinah, zato se je ohranil tudi med potomci beguncev, rojenimi v Argentini (Žigon 2001a: 252–254).

Ob organiziranosti in ustvarjalnosti povojne slovenske skupnosti je treba omeniti še širši družbenopolitični kontekst, v katerem so delovali. Argentinska družba in oblast sta gojili pozitiven in tolerantan odnos do priseljencev, še posebej belih in katolikov. V določenih obdobjih burnega političnega dogajanja in ponavljajočih se vojaških diktatur pa je bilo pomembno tudi ideološko prepričanje priseljencev in njihovih organizacij. Organiziranost povojnih slovenskih izseljencev je zaradi vsestranske ustvarjalnosti in ohranitve slovenskega jezika znana tudi kot »argentinski čudež«⁶⁴. Ta »čudež« je nastal v družbi, ki je do njih gojila naklonjenost in razumevanje. Poleg tega so bili odločilni še številčno močno prisotni intelektualci, duhovniki in organizatorji, ki so ustvarjali in krepili zavest o pomembnosti ohranitve jezika, tradicije, vere, ideologije mučeništva in obljubljenе dežele (Lukšič Hacin 1995: 81–83). Pri organiziranosti slovenske povojne izseljenske skupnosti v Argentini je treba upoštevati tudi dejstvo, da je veliko ljudi ostajalo zunaj njenega okvira in da so kljub počasnemu zamiranju še vedno delovale tudi organizacije predvojnih slovenskih izseljencev.

⁶⁴ Po naslovu trilogije Tarasa Kermaunerja, *Slovenski čudež v Argentini* (1992).

ZDRUŽENE DRŽAVE AMERIKE

Med vsemi izseljenski skupnostmi sta bili organiziranost in kulturna produkcija največji in najintenzivnejši v ZDA, kamor se je v obdobju od sredine 19. do sredine 20. stoletja priselila večina slovenskih izseljencev. Po drugi svetovni vojni je večina organizacij, društev in kulturnih ustanov nadaljevala svoje delovanje in ustvarjanje. Delovali sta največji in najstarejši podporni organizaciji, Slovenska narodna podporna jednota SNPJ in Kranjsko-slovenska katoliška jednota KSKJ ter obe ženski organizaciji, Slovenian Women's Union of America/Slovenska ženska zveza Amerike SWUA in Progressive Slovene Women of America/Napredne Slovenke Amerike PSWA. Z redkimi izjemami se je v povojnem obdobju ohranila celotna organiziranost slovenskih izseljencev, spremenil se je tip delovanja. Prenehale so delovati zahtevnejše dejavnosti, na primer dramska društva, ohranili pa so se pevske skupine in zbori. Večji poudarek je bil na zabavi, glasbi, druženju, piknikih, prva desetletja po vojni pa tudi na zbiranju pomoči za Slovenijo. Po letu 1945 se pojavi polka kot najbolj priljubljena glasba za zabavo v slovenskih skupnostih in po vsej državi, glasbeniki iz slovenskih skupnosti pa postanejo zvezde porajajoče se zabavne industrije. Leta 1963 je SNPJ zgradila največje slovensko rekreacijsko središče blizu mesta Enon Valley v Pensilvaniji (Valenčič 2001: 189).

Strukturne in vsebinske spremembe v delovanju in organiziranosti slovenskih skupnosti je povzročil povojni način življenja. Zaradi ekonomske prosperitete in zaradi tega, ker postanejo predvojne skupnosti pretesne za mlade družine, se začnejo mladi preseljevati v predmestja in po državi. V slovenskih skupnostih ostanejo starejši, zaradi priseljevanja pa se počasi spremeni tudi etnična sestava teh sosesk. Poleg tega pomeni pojav televizije drugačen način preživljanja prostega časa, kar vse vpliva na spremembe v delovanju in organiziranosti slovenskih skupnosti v ZDA. Do leta 1962 je delovalo dramsko Društvo Ivan Cankar, do leta 1966 pa Slovenska dobrodelna zveza. Časopis Enakopravnost je prenehal izhajati leta 1957, Proletarec pet let prej, Glas naroda pa leta 1963. Ko je prenehala izhajati Enakopravnost, je Ameriška domovina ostal edini slovenski dnevnik v Clevelandu. Končalo se je štiri desetletja dolgo rivalstvo in ideološko obračunavanje med obema časopisoma, saj je bila Ameriška domovina vedno naklonjena katolištvu in izrazito kritična do bolj levousmerjenega dela ameriških Slovencev, t. i. naprednega tabora, ki ga je zastopala Enakopravnost (Kalc, Milharčič Hladnik, Žitnik Serafin 2020: 316). Ameriška domovina je imela slovensko in angleško izdajo. Angleško izdajo je po drugi svetovni vojni urejal begunec Vinko Lipovec.

Ameriška domovina je sčasoma postala tednik, pozneje dvotednik, leta 2008 pa je prenehala izhajati.

Povojni begunci so se v Združene države Amerike priselili iz avstrijskih in italijanskih taborišč kot Displaced Persons v okviru posebnih programov, saj se je restriktivna migracijska politika, ki jo je uvedel zakon iz leta 1924, spremenila šele leta 1965. Poseben zakon za sprejem razseljenih oseb je omogočil preselitev določenemu številu beguncev iz Evrope od leta 1948 do leta 1957. Slovenski begunci, ocenjuje se, da jih je bilo okoli 5.000 (Vodopivec 2006: 311), so potrebovali pokrovitelja, ki je poskrbel za prvo leto njihovega prebivanja. Tako kot v Argentini je bilo tudi med begunci, ki so prišli v ZDA, veliko izobraženih in visokokvalificiranih. Višja izobrazbena struktura, predvsem pa političnoideološka usmeritev in negativni odnos do narodnoosvobodilnega boja proti okupatorjem so med njimi in predvojnimi priseljenci vzpostavili distanco. Odnos med predvojnimi in povojnimi slovenskimi priseljenci v ZDA moramo razumeti tudi v kontekstu povojnega »lova na komuniste«, ki je celo med predvojnimi naseljenci povzročil nelagodje, saj jih je postavljajl v skupino »Vzhodnjakov«, torej potencialno nevarnih komunistov.

Povojni begunci so se na začetku pridružili že obstoječim organizacijam in se včlanili v obstoječa društva. Postopoma pa so ustanovili tudi nekaj svojih ustanov, predvsem v Clevelandu, kjer se jih je naselilo največ. Leta 1956 so ustanovili Baragov dom, ki je bil neuradni center za politično dejavnejše povojne begunce. Pomembna je bila skrb za slovenski jezik in tako je bila leta 1953 ustanovljena Slovenska šola pri Mariji Vnebovzeti v Clevelandu, ki je delovala poleg obstoječih sobotnih osnovnih šol. V njenem okviru in v okviru drugih ustanov so povojni priseljenci obudili številne običaje in praznovanja. Leta 1954 so ustanovili folklorno plesno skupino Kres in leta 1951 pevski zbor Korotan. Leta 1961 so v okolici Clevelanda odprli Slovensko Pristavo, rekreacijski center z dvorano, s plavalnim bazenom in spominskimi obeležji domobranstva. Obstajalo je tudi Društvo protikomunističnih borcev Tabor. Ameriška domovina, ki je sicer izhajala od leta 1919, je postala njihov časopis. Samo del povojnih priseljencev je bil politično dejaven, za večino pa sta bili organiziranost in dejavnost predvojnih priseljencev neprivlačni in se dogodkov in prireditvev niso udeleževali. Predvojni in povojni priseljenci so se skupaj množično udeleževali koncertov slovenskih glasbenih skupin, ki prihajajo na turneje v ZDA od 60. let naprej.

Doba multikulturalizma od leta 1970 naprej prinese zavedanje o pomembnosti etnične pripadnosti na splošno. V slovenskih skupnostih se pojavijo nove, sodobnejše oblike zaznamovanja slovenstva, predvsem koncerti, festivali, kulturne izmenjave s Slovenijo, med mladimi pa se krepi ponos na njihov etnični izvor. Med sodobnejšimi načini zaznamovanja slovenstva velja omeniti polka mašo, ki jo je pater Frank Perkovič leta 1974 kot veliko uspešnico izdal tudi na vinilni plošči. Prva številka revije *Slovene Studies* (strokovno glasilo Društva za slovenske študije) je izšla leta 1975. Ustanova, ki skrbi za ohranitev glasbene dediščine slovenskih izseljencev, *The National Cleveland Style Polka Hall of Fame and Museum*, pa je bila ustanovljena leta 1987.

Kontinuiteta literarnega ustvarjanja po drugi svetovni vojni se je prežgodaj končala pri najpomembnejšem slovensko-ameriškem pisatelju Louisu Adamiču. Do svoje tragične smrti leta 1951 je napisal samo še dve deli: *Večerja v beli hiši* je izšla leta 1946, *Orel in korenine* pa posthumno, leta 1952 (Žitnik 1999: 220).⁶⁵ Pisanje so nadaljevali Ana Praček - Krasna, Mary Jugg Molek, pesnica Rose Mary Prosen, Janko N. Rogelj in Ivan Jontez. Med literarnimi ustvarjalci povojnih izseljencev v ZDA velja omeniti zelo plodovitega pisatelja in pesnika Karla Mauserja, ki je bil iz domovine izgnan konec leta 1945, Franka Bükviča, Mirka Javornika in pesnico Mileno Šoukal (Žitnik 2001: 83). Tako za literarne ustvarjalce v Argentini, kamor se je izselilo približno 80 odstotkov slovenskih beguncev, velja tudi za povojne literarne ustvarjalce v ZDA (in v drugih državah), da jih je veliko začelo ustvarjati in objavljati že v avstrijskih in italijanskih taboriščih. To velja za Karla Mauserja, ki je sicer objavljati že pred drugo svetovno vojno, Marijo Šoukal in Marjana Jakopiča.

Do leta 1991 postopoma ugašajo dejavnosti in organizacije, zapirajo se narodni domovi. V Clevelandu z okolico je bilo petnajst kulturnih domov, danes pa jih je še pet. Župnije in društva se združujejo, da bi lažje preživela zmanjševanje članstva. Kljub temu sta organiziranost in delovanje slovenskih skupnosti v ZDA še vedno bogata in raznovrstna, kar kaže tudi seznam delujočih ustanov v prilogi. Leta 1990 je po podatkih *Slovenian National Directory* še vedno delovalo 69 narodnih domov (Dolgan Valenčič 1990). Med osamosvajanjem Slovenije so se slovenski izseljenci v ZDA in njihovi potomci združili v skupno organizacijo, *Združeni Američani za Slovenijo*, ki si je prizadevala, da bi ZDA priznale samostojno državo Slovenijo.

⁶⁵ Kulturno in literarno ustvarjanje slovenskih izseljencev v ZDA je natančno opisano v *Slovenska izseljenska književnost* (Žitnik, Glušič 1999).

KANADA

Med slovenskimi izseljenci v Kanadi, ki so bili v obdobju do leta 1945 maloštevilni, sta delovali največji podporni organizaciji iz Združenih držav Amerike, Slovenska narodna podporna jednota SNPJ in Kranjsko-slovenska kulturna jednota KSKJ. Druge predvojne podporne organizacije in društva so se leta 1945 združile v Svet kanadskih južnih Slovanov. Najpomembnejša, številčno in ekonomsko najmočnejša bratska organizacija kanadskih slovenskih izseljencev, Vzajemna podporna zveza Bled, je bila ustanovljena 1933 in še vedno deluje. V celotnem povojnem obdobju je ohranila izjemno pomembno vlogo pri ohranjanju slovenske kulture in jezika (Trebše Štolfa 2001: 213). Izdajala je tudi časopis Edinost, ki je prenehal izhajati leta 1948.

Slovenski povojni priseljenci so bili del množičnega priseljevanja, ki ga je Kanada potrebovala in spodbujala zaradi demografskih in ekonomskih razlogov. Od leta 1947 naprej je od leta 1930 tesno zaprta vrata odpirala za mlade, zdrave, krepke in neporočene ljudi, ki so čakali na izselitev v uničeni Evropi. Med njimi so bili tudi slovenski begunci in prebežniki, ki so tako kot drugi priseljenci v tem času izkazovali protikomunistična prepričanja.

Prihod t. i. povojnih političnih priseljencev je spodbudil nastanek političnih institucij, ki so glede na ocene zaobjele relativno malo priseljencev v Kanadi; značilno je, da je veliko članov sodelovalo v več različnih združenjih. Združevali so se predvsem okrog časopisov *Slovenska država*, glasila Društva slovenskih protikomunističnih borcev *Vestnik* pa tudi v organizaciji Zveze društev slovenskih protikomunističnih borcev Tabor, Slovenski narodni zvezi in organizaciji Slovenski dom (Strle 2009: 135).

Prva župnija je bila ustanovljena leta 1953 v Torontu, sledile pa so ji še v Winnipegu, Montrealu in v Hamiltonu. Pri župnijah delujejo sobotne dopolnilne šole slovenskega jezika, izdajajo pa tudi svoje časopise oziroma glasila. Dopolnilne šole slovenskega jezika prav tako delujejo v okviru posameznih društev. Katoliška cerkev je bila pomemben združevalni element slovenskih izseljencev ter se je poleg verskim, kulturnim in humanitarnim dejavnostim posvečala tudi pomoči novim priseljencem pri iskanju službe in stanovanja ter pri lažji vključitvi v novo okolje.

Časopis *Slovenska država* je bil leta 1950 ustanovljen v Chicagu, a ima od leta 1954 uredništvo v Torontu. Objavam književnih del sta bili med drugimi namenjeni revija *Povest*, ki je začela izhajati leta 1958, in revija *The New Canadian Slovene Diary*, ki je izhajala od

leta 1978 do leta 1983. V zadnji so objavljali tudi izseljenci iz ZDA, literati in znanstveniki (Jurak 2001: 196–197). Med literarnimi ustvarjalci so vidnejša imena Tom Ložar, Ivan Dolenc, Cvetka Kocjančič in Zdravko Jelinčič ter Ludve Potokar in Ted Kramolc, ki sta začela ustvarjati že med prebivanjem v begunskem taborišču.⁶⁶ Leta 1955 je bilo v Torontu ustanovljeno samostojno Slovensko gledališče, precej društev pa je ustanovilo svoje dramske skupine.

V šestdesetih in sedemdesetih letih se je nadaljevalo izseljevanje iz Slovenije, ki ni imelo več političnega značaja in ki je prispevalo k živahnemu delovanju organizacij in društev. Jurak navaja, da je v Kanadi do devetdesetih let delovalo več kot petdeset društev in organizacij, med njimi folklorne, športne, gledališke, pevske skupine, ki delujejo v številnih društvenih domovih, številne pa so tudi radijske oddaje. Političnonazorska delitev organiziranosti velja tudi za slovensko izseljensko skupnost v Kanadi: »S povečanjem števila izseljencev so se društva razdelila po politični, verski, regionalni in drugih pripadnostih svojih članov« (Jurak 1999: 317). Med osamosvajanjem Slovenije so se slovenski izseljenci združili v Vseslovenski odbor in enotno agitirali pri kanadski vladi za priznanje slovenske države. Tako kot v ZDA je bila takšna enotna organiziranost mogoča samo v izjemnem zgodovinskem trenutku in se ni ohranila. V obdobju osamosvajanja Slovenije je bil ustanovljen Svetovni slovenski kongres z organizacijskim delom Konferenca za Kanado, ki je imel številne podružnice v kanadskih pokrajinah.

Kanada velja za državo, v kateri se je leta 1964 prvič pojavil pojem multikulturalizma. Kot socialno in politično komponento ureditve družbe so ga zakonsko uvedli leta 1971 (Lukšič Hacin 1999a). Za slovenske izseljence in druge etnične skupnosti je

ta letnica pomenila simbolični začetek njihovega pripoznanja; kanadska identiteta je postala uradno multikulturalna v dotedanjem bilingvalnem okviru. Enakopravnost, ki je bila osnova multikulturalnega gibanja, naj bi vsem etnokulturnim skupinam v Kanadi omogočala enake možnosti v vseh družbenih sferah (dostop do izobrazbe, delovnih mest, medijev, državne uprave, pravne pomoči, udeležbe v sferi odločanja in vladanja) (Strle 2009: 91).

⁶⁶ Kulturno in literarno ustvarjanje v Kanadi je natančno opisano v *Slovenska izseljenska književnost* (Žitnik, Glušič 1999).

AVSTRALIJA

Tako kot v Kanado so se tudi selitve iz slovenskega prostora v Avstralijo izrazito povečale po letu 1945. Poleg političnih izseljencev iz avstrijskih in italijanskih begunskih taborišč so se množično izseljevali tudi slovenski prebivalci tržaškega in goriškega območja (Kalc 2004). Po letu 1954, ko se je končalo obdobje povojnih selitev, se je izseljevanje nadaljevalo pod oznako ekonomska migracija. Razen pri beguncih, ki so zbežali takoj po koncu druge svetovne vojne, se ekonomski in politični motivi izseljevanja prepletajo in dopolnjujejo, kar nam odstirajo številne življenjske zgodbe (Čebulj Sajko 1992). Avstralija se je po drugi svetovni vojni zavezala sprejemu beguncev iz Evrope in v naslednjih desetletjih nadaljevala sprejemanje priseljencev zaradi nujno potrebnega številčnega povečanja prebivalstva. Do leta 1975, ko se je končalo kontinuirano izseljevanje iz Slovenije, se je v Avstralijo izselilo okoli 25.000 ljudi s tega ozemlja (Prešeren 1990).

Prva slovenska društva so se v Avstraliji začela ustanavljati na začetku 50. let. Društvo Slovenski klub Melbourne je bilo ustanovljeno leta 1954 in je ambiciozno zastavilo svoje delovanje: prvi Slovenski dom so v tem mestu odprli leta 1960, kulturno in družabno središče z dvorano, igrišči, s prireditvenimi prostori in šolsko zgradbo pa je bilo s prostovoljnim delom in prispevki dokončano leta 1978. Leta 1963 so začeli v Melbournu graditi slovensko versko in kulturno središče, ki je bilo končano leta 1968. Poleg cerkve je bila zgrajena večnamenska Baragova dvorana, leta 1992 pa tudi dom za ostarele. Koderman meni, da predstavlja obdobje teh treh desetletij »nega od vrhuncev delovanja slovenskih frančiškanskih duhovnikov v Avstraliji pa tudi kulminacijo razvoja slovenske skupnosti v Viktoriji in Avstraliji. V tem obdobju je slovenska izseljenska skupnost v Avstraliji dosegla svoje največje število pa tudi politično moč v multikulturnem avstralskem okolju« (Koderman 2015: 85). V okviru tega in drugih društev, ki so jih ustanovili razpršeno naseljeni slovenski priseljenci, so delovale različne pevske, folklorne, plesne skupine, športne sekcije ter knjižnice in šole slovenskega jezika, vsa društva pa so organizirala številne družabne, športne in dobrodelne prireditve. V Melbournu sta delovali tudi društvi Primorski slovenski socialni klub Jadran, ustanovljen leta 1971, in Slovensko društvo Planica, ustanovljeno leta 1972, ki sta prav tako zgradili svoja domova, Jadran pa tudi športnorekreativni park. Slovenski domovi so bili ustanovljeni po vseh krajih naselitve slovenskih izseljencev, v Sydneyju, Wollongongu, Canberri, Adelaidi, Perthu in v Brisbanu (Prešeren 2001: 269–270). Ustanovitev več društev v istem mestu so tako kot v Buenos Airesu narekovale razsežnosti velikih mest in zemljepisni izvor izseljencev. Za ustanavljanje nekaterih društev so bili odločilni tudi spori in nasprotujoči si

političnoideološki nazori pripadnikov slovenskih izseljenskih skupnosti, ki so tako kot drugod po svetu zastopali liberalna ali katoliška politična stališča: »Ob tem poudarimo, da so bila nesoglasja, ki so vzniknila iz podobnih političnih nesoglasij, stalnica med slovenskimi skupnostmi v Avstraliji; v milejši ali močnejši obliki so se pojavila tudi v melbournski, canberski, sydneyjski, brisbanski in adelaidski skupnosti; njihove posledice pa so v polariziranosti skupnosti pogosto opazne še danes« (Koderman 2015: 92).

Povojni izseljenci v Avstraliji so na področjih založništva, publicistične dejavnosti in literature močno zaznamovali slovensko izseljensko ustvarjanje. Najprej so ustanovili časopis Misli leta 1952, potem Vestnik, leta 1979 Avstralski Slovenec, leta 1982 pa literarno revijo Svobodni razgovori. Med pomembnejšimi literati so: pesnik Bert Pribac, pesnica in urednica Pavla Gruden, Jože Žohar, Danijela Hliš, Cilka Žagar in Peter Košak (Brgoč 1996; Suša 2001). Pavla Gruden je postala pomembna organizatorica kulturnega in literarnega življenja slovenske priseljske skupnosti ter leta 1983 soustanoviteljica Slovensko-avstralskega literarno-umetniškega krožka SALUK.

Avstralija je med prvimi državami uvedla politiko multikulturalizma, s katero je podprla ohranjanje in razvijanje etničnih identitet in kultur priseljencev. Med drugim je leta 1978 ustanovila etnični radio SBS – Special Broadcasting Service, ki od takrat oddaja tudi v slovenščini. Zanimivo je, da se je radijsko oddajanje v slovenščini začelo že pred tem, leta 1975 oziroma 1976, ko so slovenski priseljenci na svojo zahtevo dobili radijsko uro v vseh večjih avstralskih mestih (Maver 1999: 263). Za ohranjanje slovenskega jezika skrbijo različne ustanove, od cerkve, društev, slovenskega lektorata na Univerzi v Sydneyju do sklada The Slovenian Studies Foundation Trust. Slomškova šola iz Melbourne je osrednja šola slovenskega jezika za mlade, ki ima večdesetletno tradicijo in deluje ob nedeljah v okviru Slovenskega verskega središča svetih bratov Cirila in Metoda. Med ugodnostmi, ki jih pripadnikom slovenske etnične skupnosti prinaša avstralska politika multikulturalizma, je poleg radijskega programa tudi enakopravna uporaba slovenskega jezika kot fakultativnega predmeta na zrelostnem izpitu na državnih gimnazijah in televizijska predvajanja slovenskih filmov (Prešeren 2001: 121).

LITERATURA

Arlt, Elisabeth, Lorber, Verena (2015). Lebenswege: Slowenische »Gastarbeiterinnen in der Steiermark« = Življenjske poti: slovenske »zdomske delavke« na avstrijskem Štajerskem. Laafeld: Pavelhaus = Pavlova hiša = Pavel house.

Bečan, Marjan idr. (ur.) (2004). *Slovenska sobotna šola v Münchnu: 30 let*. Ljubljana: Izselsko društvo Slovenija v svetu, Slovenska župnija v Münchnu.

Bitenc, Teja (2009). Slovenska izselska društva in ohranjanje slovenstva v Kanadi in na Švedskem: magistrsko delo. Nova Gorica: T. Bitenc, <http://www.ung.si/~library/magisterij/interkulturni/4Bitenc.pdf> (10. 3. 2020).

Bogovič, Alenka, Cajnko, Borut (1983). *Slovenci v Franciji*. Ljubljana: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete Univerze Edvarda Kardelja.

Božič, Maja (2010). Na poti v svet: prebežniki severne meje 1945–1961. *Migracije in slovenski prostor od antike do danes* (ur. Peter Štih, Bojan Balkovec). Ljubljana: Zveza zgodovinskih društev Slovenije, 413–429.

Bratun, Urša (2005). Pogled na imigracijo z vidika delovne terapije: Slovenci na Švedskem. *Dve domovini/Two homelands* 7, 91–104.

Brgoč, Milena (1996). Opisna bibliografija slovenskega tiska v Avstraliji. Melbourne: Samozaložba.

Brunnbauer, Ulf (2009). Labour Emigration from the Yugoslav Region from the late 19th Century until the End of Socialism: Continues and Changes. *Transnational societies, transterritorial politics: Migrations in the (Post-) Yugoslav region: 19th–21st century* (ur. Ulf Brunnbauer). München: R. Oldenbourg, 17–49.

Budja, Avgušlina (1996). Slovenes in Sweden. *Dve domovini/Two homelands* 7, 219–240.

Budja, Avgušlina (1999). Švedska. *Slovenska izselska književnost 1: Evropa, Avstralija, Azija* (ur. Janja Žitnik, Helga Glušič). Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, Rokus, 230–253.

Budja, Avgušlina (2001). Slovenci na Švedskem: krajša statistična obravnava. *Dve domovini/Two Homelands* 13, 165–184.

Budja, Avguščina (ur.) (2005). Slovenci na Švedskem: okvirno zgodovinski pregled: monografija = Slovener i Sverige: I ett globalhistoriskt perspektiv: monografi. Landskrona: samozal., <http://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:doc-UCSWNOCV> (10. 3. 2020).

Castles, Stephen, Miller, Mark J. (2009). *The Age of Migration: International Population Movements in the Modern World*. New York: Guilford Press.

Cerar, Marko (ur.) (2014). *28. Folklorijada, SKŠD Ulm Slovenija 35 let, Ulm, 27. 9. 2014*. Ulm: Slovensko kulturno športno društvo Slovenija Ulm.

Čebulj Sajko, Breda (1992). *Med srečo in svobodo: avstralski Slovenci o sebi*. Ljubljana: Samozaložba.

Čepič, Zdenko (2010). Zdomstvo. *Migracije in slovenski prostor od antike do danes* (ur. Peter Štih, Bojan Balkovec). Ljubljana: Zveza zgodovinskih društev Slovenije, 395–412.

Detela, Lev (1999). Povojna slovenska zdomska književnost. *Slovenska izseljenska književnost I* (ur. Janja Žitnik, Helga Glušič). Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, Rokus, 117–190, 219–229.

Dolenc, Danilo (2007). Priseljevanje v Slovenijo z območja nekdanje Jugoslavije po drugi svetovni vojni. *Priseljenci: študije o priseljevanju in vključevanju v slovensko družbo* (ur. Miran Komac). Ljubljana: Inštitut za narodnostna vprašanja, 69–102.

Dolgan Valenčič, Cecilia (1990). *Slovene National Directory*. Cleveland: United Slovenian Society.

Dolinšek Divčič, Marija (2001). Slovenci v Bosni in Hercegovini. *Slovensko izseljenstvo: zbornik ob 50-letnici Slovenske izseljenske matice* (ur. Milica Trebše Štolfa, Matjaž Klemenčič). Ljubljana: Združenje Slovenska izseljenska matica, 301–306.

Doljak, Eva (2018). *Maja Keuc o Švedski: Pogrešam toplino Slovencev*, <https://siol.net/novice/slovenci-v-tujini/maja-keuc-o-svedski-pogresam-toplino-slovencev-467907> (10. 3. 2020).

Dopolnilni pouk 2019/20. Države. Zavod Republike Slovenije za šolstvo, Stičišče – slovenščina za Slovence po svetu, <https://www.zrss.si/sticisce/dopolnilni-pouk/drzave/> (10. 3. 2020).

Drnovšek, Marjan (2002). Slovenski izseljenci in katoliška Cerkev. *Cerkev na Slovenskem v 20. stoletju* (ur. Metod Benedik, Janez Juhant, Bogdan Kolar). Ljubljana: Družina, 127–146.

Drnovšek, Marjan (2008). Društveni arhivi v Nemčiji: Med preteklostjo in sedanjostjo. *Arhivi* 31/2, 251–261.

Drnovšek, Marjan (2009). Fragments from Slovenian migration history, 19th and 20th centuries. *Transnational societies, transterritorial politics: Migrations in the (Post-) Yugoslav region: 19th–21st century* (ur. Ulf Brunnbauer). München: R. Oldenbourg, 51–72.

Drnovšek, Marjan (2012). Slovenski izseljenci in zahodna Evropa v obdobju prve Jugoslavije. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.

Drobnič, Sonja (1986). Zaposlitev in delovni pogoji jugoslovanskih zdomcev na Švedskem. *Družboslovne razprave* 3/4, 121–134, <http://dk.fdv.uni-lj.si/dr/dr4Drobnic.PDF> (10. 3. 2020).

Društvo Geris e. V., Nürnberg, <https://www.geris-nuernberg.com/o-dru%C5%A1tvu/> (10. 3. 2020).

Gombač, Jure (2005). Esuli ali optanti? Zgodovinski primer v luči sodobne teorije. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.

Hrastar, Mateja A. (2019). *Alojz Macuh, predsednik slovenskega društva Simon Gregorčič v Köpingu: Švedsko govorijo le, kadar dobijo švedske obiske*, <https://www.dnevnik.si/1042877016> (10. 3. 2020); *Nedeljski dnevnik*, Slovenci po svetu (6. 3. 2019), 9.

Hrastar, Mateja A. (8. 7. 2018). *Rok Ogrin, prometni inženir na Švedskem: Za kavo in pecivo odložiš delo*, <https://www.dnevnik.si/1042831853> (10. 3. 2020); *Nedeljski dnevnik*, Slovenci po svetu (4. 7. 2018), 9.

Jaklitsch, Helena, Janežič, Helena, Rihar, Lenart (2018). *Rojstvo novih domovin, Bogata ustvarjalnost slovenskih beguncev v Italiji in Avstriji*. Ljubljana: Družina.

Japelj Carone, Liza (ur.) (2016). *Mi, ki smo odšli: pričevanja pariških Slovencev povojne generacije (Korenine, februar 2016)*. Châtillon: Društvo Slovencev v Parizu, <http://www.dlib.si/stream/URN:NBN:SI:DOC-14RI3SF4/ee7a3f54-448f-434a-b8cc-3c63d1795a66/PDF> (10. 3. 2020).

Jevnikar, Martin, Mislej Irena (1999). Slovenci v Južni Ameriki. *Slovenska izseljenska književnost 3* (ur. Janja Žitnik, Helga Glušič). Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 9–22.

Josipović, Damir (2006). *Učinki priseljevanja v Slovenijo po drugi svetovni vojni*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.

Jugoslovansko kulturno društvo sv. Barbara (Eisden) (1979). Proslava 50-letnice Jugoslovanskega kulturnega društva sv. Barbara, Eisden [tudi] Jugoslavische Kultureele Vereniging St. Barbara: 1929–1979: 25. in 26. maj 1979, Kultureel Centrum, Eisden-Maasmechelen. Eisden: Jugoslovansko kulturno društvo sv. Barbara.

Jurak, Mirko (2001). Družbenokulturno ustvarjanje slovenskih izseljencev v Kanadi. *Slovensko izseljenstvo: Zbornik ob 50-letnici Slovenske izseljenske matice* (ur. Milica Trebše Štolfa, Matjaž Klemenčič). Ljubljana: Slovenska izseljenska matica, 193–210.

Kalc, Aleksej (2002). *Poti in usode. Selitvene izkušnje Slovencev z zahodne meje*. Koper, Trst: Zgodovinsko društvo za južno Primorsko, Znanstveno-raziskovalno središče Republike Slovenije, Narodna in študijska knjižnica Trst.

Kalc, Aleksej, Milharčič Hladnik, Mirjam, Žitnik Serafin, Janja (2020). *Doba velikih migracij na Slovenskem*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.

Kalčevič, Brane (ur.) (2017). *Slovensko društvo v Stockholmu: 45 let: [1972–2017]*. Stockholm: Slovensko društvo v Stockholmu = Slovenska föreningen i Stockholm.

Kermauner, Taras (1992). *Slovenski čudež v Argentini*. Buenos Aires - Ljubljana: SKA.

Klavora, Marko (2012). Ko izbire ni: pričevalci in evakuacija Slovencev iz Sarajeva novembra 1992. *Dve domovini/Two Homelands* 36, 143–155.

Koblar, Stanislav (ur.) (2008). Četrta stran trikotnika: Slovenci v Bosni in Hercegovini: 1878–2000. Ljubljana: Mladinska knjiga.

Koderman, Miha (2015). »Nazaj v domači kraj«. Prostorske in turistične razsežnosti obiskovanja Slovenije s strani slovenskih izseljencev in njihovih potomcev iz Avstralije. Koper: Univerzitetna založba Annales.

Kolar, Bogdan (2001). Mesto Cerkev med Slovenci po svetu in njen prispevek za ohranjanje narodnosti. *Slovensko izseljenstvo: Zbornik ob 50-letnici Slovenske izseljenske matice* (ur.

Milica Trebše Štolfa, Matjaž Klemenčič). Ljubljana: Združenje Slovenska izseljenska matica, 125–147.

Koordinacija slovenskih društev v južni Nemčiji, <https://koslovenija.wordpress.com/> (10. 3. 2020).

Krivec, Vasilij (2019). Predstavljamo slovensko inženirko, ki na Švedskem vodi gradbišče 94 stanovanj: gradbena inženirka Maja Golubovič je bila ena izmed nominirank za inženirko leta 2018, <https://gradbenistvo.finance.si/8943561/Predstavljamo-slovensko-inzenirko-ki-na-Svedskem-vodi-gradbisce-94-stanovanj?cctest&> (10. 3. 2020).

Kržišnik Bukić, Vera (2003). Slovenci v Hrvaški, Bosni in Hercegovini, Srbiji in Črni gori ter Makedoniji med preteklostjo in sedanostjo. *Traditiones: zbornik Inštituta za slovensko narodopisje* 32/2, 117–135.

Kržišnik Bukić, Vera (2007). Slovenci v Bosni in Hercegovini skozi pričevanja, spomine in literarne podobe: 1831–2007. Ljubljana: Inštitut za narodnostna vprašanja.

Lukšič Hacin, Marina (1995). Ko tujina postane dom. Resocializacija in narodna identiteta pri slovenskih izseljencih. Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče.

Lukšič Hacin, Marina (1999a). *Multikulturalizem in migracije*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.

Lukšič Hacin, Marina (1999b). Procesi resocializacije in etnična identiteta: primer Slovencev na Švedskem. *Teorija in praksa* 36/2, 274–289.

Lukšič Hacin, Marina (1999c). Razseljevanje ljudi iz slovenskega etničnega prostora s poudarkom na življenju Slovencev na Švedskem. *Teorija in praksa* 36/1, 19–41.

Lukšič Hacin, Marina (2001). *Zgodbe in pričevanja: Slovenci na Švedskem*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.

Lukšič Hacin, Marina (2007). Normativni vidiki in delovne razmere za migrante v Zvezni republiki Nemčiji. *Dve domovini/Two Homelands* 25, 187–208.

Lukšič Hacin, Marina (2018). Selitvena dinamika slovenskega prostora v zgodovinski perspektivi. *Dve domovini/Two Homelands* 48, 55–72.

Macuh, Alojz (2020). *Slovenska zveza na Švedskem*, <http://www.slovenskazvezanasvedskem.com/o-nas.html> (10. 3. 2020).

Marty, Maša (2015). Glasba gre na pot – pomen in vloga glasbe v izseljenstvu. *Dve domovini/Two Homelands* 41, 89–99.

Maver, Igor (1999). Slovenci v Avstraliji. *Slovenska izseljenska književnost 1* (ur. Janja Žitnik Serafin, Helga Glušič). Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 261–265.

Medica, Karmen (2010). Sodobni integracijski procesi in kontroverznosti krožnih migracij. *Migranti v Sloveniji – med integracijo in alienacijo* (ur. Karmen Medica, Goran Lukič, Milan Bufon). Koper: Univerza na Primorskem, Znanstveno-raziskovalno središče, Univerzitetna založba Annales: Zgodovinsko društvo za južno Primorsko.

Mlekuž, Jernej (2011). *ABC migracij*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.

Molek, Nadia (2019). Biti Slovenec v Argentini: Kompleksnost identitetnih procesov argentinskih Slovencev. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.

Mulders, Milena (2010). *S trebuhom za kruhom: moja slovenska zgodovina*. Ljubljana: Slovenska izseljenska matica, 2010.

Nacionalne manjšine u BiH, <https://www.osce.org/hr/bih/110233?download=true> (10. 3. 2020).

Nakrst, Katja (2018). *Zala iz Švedske: Kdor se pritožuje zaradi hladnih Švedov, naj pride na zaključek naših produkcij*, <https://siol.net/novice/slovenci-v-tujini/zala-iz-svedske-kdor-se-pritozuje-zaradi-hladnih-svedov-naj-pride-na-zakljucek-nasih-produkcij-481175> (10. 3. 2020).

Nečak, Dušan (2010). »Nemci« na Slovenskem ob koncu druge svetovne vojne – maščevanje ali pregon? *Migracije in slovenski prostor od antike do danes* (ur. Peter Štih, Bojan Balkovec). Ljubljana: Zveza zgodovinskih društev Slovenije, 576–599.

Olaj, Jože (ur.) (1976). *5. srečanje slovenskih društev Zahodne Evrope, Triglav - München, 1976*. München: Slovensko kulturno in športno društvo »Triglav«.

Olaj, Jože, Rupnik, Anton (ur.) (1975). *4. srečanje slovenskih društev Zapadne Evrope, Bled - Essen, 1975*. Essen: Kulturno-prosvetno in športno društvo "Bled".

Pahič, Jože (2020). *Koordinacija slovenskih društev v severni Nemčiji*. E-pismo Marijanci Ajši Vižintin (7. 5. 2020).

Papež Adamič, Vera (2009). *Od prednikov do potomcev: Slovenci v Slatini in Banjaluki 1923–2008 = Od predaka do potomaka: Slovenci u Slatini i Banjaluci 1923–2008*. Banjaluka: Društvo Slovencev Republike Srbske Triglav.

Pislar Fernandez, Marie (2004). *Slovenci v železni Loreni (1919–1939) skozi družinske pripovedi = Slovènes en Lorraine du fer (1919–1939) à travers des récits de familles*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.

Pislar, Toni in drugi (ur.) (1986). *Slovensko delavsko društvo Aumetz: ATSO: 1926–1986*. Aumetz: Slovensko delavsko društvo. Ljubljana: Slovenska izseljenska matica.

Podvinski, Zvone (2001). *Folklorno življenje med Slovenci na Švedskem. Dve domovini/Two homelands* 14, 151–168.

Pogačnik, Marko idr. (1978). *6. srečanje slov. društev zah. Evrope 1978: Velika kulturna in športna manifestacija slovenskih društev zahodne Evrope 10. 6. 1978 v svetovno znani dvorani Jahrhunderthalle*. Frankfurt na Majni: Slovensko kulturno prosvetno društvo Sava.

Prešeren, Jože (1978). *Domovinska vzgoja na tujem. 6. srečanje slov. društev zah. Evrope 1978: Velika kulturna in športna manifestacija slovenskih društev zahodne Evrope 10. 6. 1978 v svetovno znani dvorani Jahrhunderthalle* (ur. Marko Pogačnik in drugi). Frankfurt na Majni: Slovensko kulturno prosvetno društvo Sava, 42–43.

Prešeren, Jože (1990). *Izseljenci v Avstraliji. Enciklopedija Slovenije* 4. Ljubljana: Mladinska knjiga, 221.

Prešeren, Jože (2001). *Slovenske sledi v svetu. Slovensko izseljenstvo: Zbornik ob 50-letnici Slovenske izseljenske matice* (ur. Milica Trebše Štolfa, Matjaž Klemenčič). Ljubljana: Slovenska izseljenska matica, 115–124.

Rant, Jože (ur.) (1998). *Zbornik dela v zvestobi in ljubezni – Zedinjena Slovenija 1948–1998*. Buenos Aires: Društvo Zedinjena Slovenija.

Repič, Jaka (2006). *»Po sledovih korenin«*. Transnacionalne migracije med Argentino in Europe. Ljubljana: Filozofska fakulteta.

Riman, Barbara, Riman, Kristina (2012). *Slovenski dom Kulturno prosvetno društvo Bazovica: (1947–2007)*. Reka: Solutio: Slovenski dom Kulturno-prosvetno društvo Bazovica.

Rogelj, Ajda, Pižent Suhadolc, Ženja (2011). Gostovanja slovenskih kulturnih skupin. *Rodna gruda: zbornik ob 60-letnici* (ur. Janez Rogelj). Ljubljana: Slovenska izseljenska matica, 51–72.

Rogelj, Janez (2019). *Kje in od kdaj živijo Slovenci na Švedskem?* Kovček, Janez Rogelj – Blog o slovenskem izseljenstvu, Švedska (več prispevkov), <https://kovcekblog.wordpress.com/2019/01/25/kje-in-od-kdaj-zivijo-slovenci-na-svedskem/> (10. 3. 2020).

Rogelj, Janez (2001). Petdeset let Slovenske izseljenske matice. *Slovensko izseljenstvo: Zbornik ob 50-letnici Slovenske izseljenske matice* (ur. Milica Trebše Štolfa, Matjaž Klemenčič). Ljubljana: Združenje Slovenska izseljenska matica, 15–52.

Rogelj, Janez (ur.) (2011). *Rodna gruda: zbornik ob 60-letnici* (2011). Ljubljana: Slovenska izseljenska matica.

Pouk slovenščine. Slovensko kulturno prosvetno društvo Sava, Frankfurt, <http://sava-frankfurt.de/pouk-slovenscine/> (10. 3. 2020).

Scheffer, Paul (2011). *Immigrant Nations*. Cambridge, Malden: Polity Press.

SKUD Triglav Stuttgart e. V.: 30 let = [30] Jahre: 1970–2000 (2000). Stuttgart: Slowenischer Kultur- und Kunstverein = Slovensko kulturno-umetniško društvo.

Slavec Gradišnik, Ingrid (1982). *Slovenci v Mannheimu*. Ljubljana: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete.

Slavec Gradišnik, Ingrid, Radojičić, Dragana (2010). *Srbi v Sloveniji, Slovenci v Srbiji*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.

Seznam društev. Slovenska izseljenska matica, Nemčija 2020, https://www.zdruzenje-sim.si/seznam_drustev/ (10. 3. 2020).

Slovenska šola 1974–2014. Slovensko kulturno prosvetno društvo Sava, Frankfurt, http://stran.sava-frankfurt.de/reportaze/8/praznovanje_40let_DPS_Frankfurt_2014.pdf (10. 3. 2020).

Slovenske katoliške misije v tujini, <https://druzina.si/ICD/spletnastran.nsf/cerkvene-informacije/slovenske-katoliske-misije-v-tujini?Open> (10. 3. 2020).

Slovensko glasilo/Slovenska bladet (2017–2018), <http://www.slovenskazvezanasvedskem.com/slovensko-glasilo.html> (10. 3. 2020).

Strle, Urška (2009). *Slovenci v Kanadi: izseljevanje skozi prizmo življenjskih zgodb*. Doktorska disertacija. Ljubljana: Filozofska fakulteta.

Suša, Barbara (1999). Literarno ustvarjanje Slovencev v Avstraliji v slovenskem jeziku. *Slovenska izseljenska književnost 1* (ur. Janja Žitnik Serafin, Helga Glušič). Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 267–300.

Šabjan, Jože (ur.) (1984). 9. srečanje slovenskih društev zahodne Evrope: Moravske Toplice '84: bilten. Organizacijski odbor 9. srečanja, 1984.

Štih, Peter, Balkovec, Bojan (ur.) (2010). *Migracije in slovenski prostor od antike do danes*. Ljubljana: Zveza zgodovinskih društev Slovenije.

Štiri pota in razpotja: antologija slovenske poezije na Švedskem (1979). Stockholm: Svejug.

Štrubelj, Zvone (2012). Temna in zamolčana stran slovenskega izseljenstva v Nemčiji: socialna delavka Doroteja Oblak v pogovoru z dr. Zvonetom Štrubljem. Stuttgart: Slovenska župnija sv. Cirila in Metoda.

Štrubelj, Zvone (ur.) (2011). *Slovenska župnija Stuttgart: 50 let (1960–2010)*. Stuttgart: Slovenska župnija sv. Cirila in Metoda.

Štumberger, Saška (2006). Dvojezičnost na primeru Slovencev v Nemčiji. *Slavistična revija* 54/1, 41–60.

Štumberger, Saška (2007). *Slovenščina pri Slovencih v Nemčiji*. Ljubljana: Znanstvenoraziskovalni inštitut Filozofske fakultete.

Švent, Rozina (1992). Tiski slovenskih beguncev v taboriščih v Avstriji in Italiji. *Dve domovini/Two Homelands* 2–3, 67–101.

Švent, Rozina (2007). *Slovenski begunci v Avstriji 1945–1950*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.

Tensundern, Božidar (1973). Vestfalski Slovenci: spomini dušnega pastirja za Slovence Božidarja Tensunderna. Celovec: Družba sv. Mohorja.

Tomažič, Dušan (2018). *Slovenačka etnična manjina u Bosni i Hercegovini/Slovenska etnična manjšina v Bosni in Hercegovini*. Banja Luka: Grafid: Udruženje Slovenaca Republike Srpske Triglav = Društvo Slovencev Republike Srbske Triglav.

Toplak, Kristina (2005). Umetniška ustvarjalnost migrantov: Primer Slovencev v Nemčiji. *Dve domovini/Two Homelands* 22, 115–127.

Toš, Niko (ur.) (2014). Vrednote v prehodu IX.: Iz zakladnice socioloških raziskav: Migracije Slovencev (1973–1987) in socialne strukture jugoslovanske družbe (1983–1987). Ljubljana: Fakulteta za družbene vede, IDV-CJMMK; Dunaj: Echoraum.

Trebše Štolfa, Milica (2001). Slovenci in njihove organizacije v Kanadi. *Slovensko izseljstvo: Zbornik ob 50-letnici Slovenske izseljenske matice* (ur. Milica Trebše Štolfa, Matjaž Klemenčič). Ljubljana: Slovenska izseljenska matica, 211–222.

Trebše Štolfa, Milica, Klemenčič, Matjaž (ur.) (2001). *Slovensko izseljstvo: Zbornik ob 50-letnici Slovenske izseljenske matice*. Ljubljana: Združenje Slovenska izseljenska matica.

Uduč, Alenka (2011, 2014). Vseeno kdaj, vseeno kje – vedno smo Slovenci = Bilo kad, bilo gdje – uvijek smo Slovenci 1, 2. Prijedor, Laktaši: Grafomark.

Valenčič, Joseph (2001). Slovenski narodni domovi v ZDA. *Slovensko izseljstvo: Zbornik ob 50-letnici Slovenske izseljenske matice* (ur. Milica Trebše Štolfa, Matjaž Klemenčič). Ljubljana: Slovenska izseljenska matica, 187–192.

Valentinčič, Dejan (2016). Slovenci na Švedskem: tudi Slovenci so soustvarjali švedski multikulturni mozaik = Slowenen in Schweden: auch Slowenen haben das multikulturelle Mosaik Schwedens mitgestaltet. *Signal: das Magazin der Sloweninnen und Slowenen in der Steiermark: Jahresschrift des Pavel-Hauses, 2016/2017 = Znak: revija Slovenk in Slovencev na avstrijskem Štajerskem: letni zbornik Pavlove hiše 2016/2017*, 191–197.

Vižintin, Marijanca Ajša (2015). Otroci in dopolnilni pouk slovenščine v Bosni in Hercegovini: od jezika prednikov do jezika prihodnosti. *Slovensko izseljstvo v luči otroške izkušnje* (ur. Janja Žitnik Serafin). Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 157–173, <https://doi.org/10.3986/9789612548469> (10. 3. 2020).

Vižintin, Marijanca Ajša (2016). Slovenski izseljenci in njihovi potomci v Nemčiji: Dvajset let povezovanja slovenskih organizacij na posvetih. *Dve domovini/Two Homelands* 43, 157–170, <http://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:doc-Y0XQXT5G> (10. 3. 2020).

Vižintin, Marijanca Ajša (2017a). Povezovanje Slovencev v Nemčiji na prehodu stoletij in generacij. *Raziskovanje slovenskega izseljenstva: vidiki, pristopi, vsebine* (ur. Janja Žitnik Serafin, Aleksej Kalc). Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 153–169, <https://omp.zrc-sazu.si/zalozba/catalog/view/945/4010/455-2> (10. 3. 2020).

Vižintin, Marijanca Ajša (2017b). *Medkulturna vzgoja in izobraževanje: Vključevanje otrok priseljencev*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.

Vižintin, Marijanca Ajša (2018). Dopolnilni pouk slovenščine v Nemčiji: Pomembna oblika povezovanja ter ohranjanja slovenskega jezika in kulture poleg organiziranega društvenega delovanja. *Slovenščina v šoli* 21/2, 2–17, 69, <http://www.dlib.si/?URN=URN:NBN:SI:DOC-ZN4SMB08> (10. 3. 2020).

Vodopivec, Peter (2006). *Zgodovina Slovencev od Pohlinove slovnice do osamosvojitve*. Ljubljana: Modrijan.

Werner, Erich Wilhelm (1985). *Slovenci v Porurju*. Ljubljana: Slovenska izseljenska matica.

Zupančič, Jernej (2001). Slovensko izseljenstvo v Evropi po drugi svetovni vojni. *Slovensko izseljenstvo: Zbornik ob 50-letnici Slovenske izseljenske matice* (ur. Milica Trebše Štolfa, Matjaž Klemenčič). Ljubljana: Združenje Slovenska izseljenska matica, 291–299.

Žigon, Zvone (2001a). Slovenska politična emigracija v Argentini. *Slovensko izseljenstvo: Zbornik ob 50-letnici Slovenske izseljenske matice* (ur. Milica Trebše Štolfa, Matjaž Klemenčič). Ljubljana: Slovenska izseljenska matica, 249–258.

Žigon, Zvone (2001b). Iz spomina v prihodnost. Slovenska politična emigracija v Argentini. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.

Žitnik Serafin, Janja (2013). Organiziranost, delovanje in prihodnji izzivi slovenskih društev v drugih delih nekdanje Jugoslavije. *Dve domovini/Two Homelands* 37, 41–52.

Žitnik Serafin, Janja (2014). Prerez zgodovine slovenskih kulturnih društev v jugoslovanskem prostoru. *Priseljevanje in društveno delovanje Slovencev v drugih delih jugoslovanskega*

prostora: zgodovinski oris in sedanost (ur. Janja Žitnik Serafin). Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 137–179.

Žitnik Serafin, Janja (2015). Recipročnost ali simetrija? Primerjava kulturnih interesov in možnosti dveh manjšin. *Dve domovini/Two Homelands* 42, 113–126.

Žitnik Serafin, Janja, Kalc, Aleksej, Mlekuž, Jernej, Vižintin, Marijanca Ajša (2018). *Sodobne strategije slovenskih izseljencev za ohranjanje etnične identitete: zaključno poročilo*. Ljubljana: Inštitut za slovensko izseljenstvo in migracije ZRC SAZU, https://isim.zrc-sazu.si/sites/default/files/zakljucno_porocilo_4.pdf (2. 3. 2020).

Žitnik Serafin, Janja (2001). Književnost slovenskih izseljencev. *Slovensko izseljenstvo: Zbornik ob 50-letnici Slovenske izseljenske matice* (ur. Milica Trebše Štolfa, Matjaž Klemenčič). Ljubljana: Slovenska izseljenska matica, 77–88.

Žitnik Serafin, Janja (2007). Begunska izkušnja slovenskih zdomskih književnikov. *Slovenski begunci v Avstriji 1945–1950* (ur. Rozina Švent). Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 329–342.

Žitnik Serafin, Janja, Glušič, Helga (1999). *Slovenska izseljenska književnost 1–3*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.

**V. ŽIVLJENJSKE ZGODBE SLOVENSКИH IZSELJENK,
IZSELJENCEV**

MIRJAM MILHARČIČ HLADNIK, MARIJANCA AJŠA VIŽINTIN

MNOŽIČNA IZKUŠNJA PREBEŽNIŠTVA IN DRUGIH OBLIK IZSELJEVANJA MLADIH PO DRUGI SVETOVNI VOJNI – KOLAŽ ZGODB IN PRIPOVEDI

V kolažu zgodb in pripovedi akterjev povojnih migracij na Slovenskem je pozornost posvečena prebežništvu in zakonitemu izseljevanju mladih ljudi do 25 let starosti kot prevladujoči starostni kategoriji povojnih migracij, ki jih zamejujeta leti 1947 in 1962. Osrednji namen izbranih avtobiografskih pričevanj je preseganje obravnavanja mladih kot žrtev nadzornih mehanizmov in težkih povojnih razmer. Izbrani primeri strategij upiranja, izogibanja in izkoriščanja institucionalnih in neinstitucionalnih nadzorov nad mobilnostjo želijo prikazati, kako so se mladi aktivno spoprijemali z omejitvami in s težavami, ki so jih nadzori, prepovedi in omejitve vzpostavljali. Bistvo omenjenih strategij je koncept avtonomnega delovanja. To gre razumeti kot sprejemanje racionalnih odločitev o mobilnosti v pogojih nadzorovalnih in omejevalnih mehanizmov lokalnih, državnih in meddržavnih struktur. Zato lahko o avtonomnem delovanju govorijo izključno migrantje sami, saj je zapleten proces tehtanja možnosti, priložnosti, omejitev in nevarnosti v kontekstu nadzorovanja in kaznovanja nemogoče raziskovati »od zunaj« oziroma samo z vidika struktur in mehanizmov. Metodološko lahko pristopimo k razumevanju raznovrstnih oblik avtonomnega delovanja mladih prebežnikov in izseljencev z uporabo narativnih biografskih metod. S kvalitativno metodologijo in z upoštevanjem vseh etičnih omejitev, ki jih tak metodološki pristop zahteva, lahko avtonomno odločanje in delovanje preučujemo s pomočjo življenjskih zgodb, pričevanj, pripovedi, poglobljenih intervjujev in avto/biografskega gradiva.

Za primerjalno analizo kompleksnosti razlogov, motivov in načinov prebega oziroma odhoda je bilo izbranih sedem pričevalcev, ki so svoje izkušnje mladih prebežnikov oziroma izseljencev zabeležili v pisnih in ustnih spominih. Njihove subjektivne interpretacije okoliščin, v katerih so se odločili za odhod v tujino, so umeščene v pregledni prikaz avto/biografskih virov, ki se v zadnjem desetletju množijo, in so za podrobnejše razumevanje prebežništva in drugih oblik izseljevanja po drugi svetovni vojni dosegljivi nadaljnjim analizam. Treba je poudariti, da je to obdobje izseljevanja slabo raziskano, predvsem pa je bilo do pred kratkim skoraj nepoznano z vidika udeležencev, akterjev teh migracij. Šele v zadnjem desetletju je bilo zbrano veliko gradiva, v katerem raznovrstne izkušnje različnih oblik selitev in preselitev predstavljajo akterji tega povojnega dogajanja. Na portalu nacionalne televizije MMC so v arhivu oddaje *Pričevalci* na voljo številni posnetki izčrpnih pripovedi in pričevanj uspešnih prebežnikov, ki so se po različno dolgem prebivanju v

italijanskih in avstrijskih taboriščih kot ekonomski migrantje izselili v Avstralijo ali pa prek avstrijskega ozemlja v druge države. Dostopnih je deset posnetkov osemnajstih zgodb o vzrokih za pobeg in kompleksni izkušnji migracijskega procesa do danes.⁶⁷ Doktorska disertacija Jerneja Vidmarja (2016) obsega natančen pregled nadzora in represije na meji med Jugoslavijo in Italijo od leta 1947 do leta 1954 ter številna pričevanja iz arhivskih virov. Poleg teh je obdelanih še dvajset pričevanj, ki jih je avtor sam posnel in predstavil. Urška Strle (2009b) je v svojem prispevku k nezakonitemu izseljevanju iz Posočja v Italijo predstavila kompleksne politične, ekonomske, ideološke in intimne razloge za prebege, posnela in predstavila pa je tudi deset osebnih pričevanj. Avtorica je istega leta v knjigi *Krila migracij* objavila daljšo življenjsko zgodbo prebežnice iz Soške doline, ki se je iz italijanskega taborišča izselila v Kanado (Strle 2009a). Magistrsko delo Maje Božič (2013) prikazuje pojav prebežništva na severni meji med Jugoslavijo in Avstrijo od leta 1945 do leta 1961. Poleg arhivskih virov je v nalogi prikazala tudi tri pričevanja, ki jih je sama posnela. Breda Čebulj Sajko (1999, 2000) je objavila poglobljene študije o avstralskih Slovencih, med katerimi so številni prebežniki. Predstavila je osemnajst življenjskih zgodb prebežnikov iz različnih delov Slovenije, ki so prebegnili v Avstrijo ali Italijo in se pozneje iz italijanskih taborišč izselili v Avstralijo. Številne življenjske zgodbe prebežnikov v Francijo pa so objavljene v posebni številki revije *Korenine*.⁶⁸ Predstavljenih je trinajst pripovedi o osebnih izkušnjah izselitve mladih ljudi; med njimi je večina prebegnila. Irena Uršič je zbrala deset pričevanj o neuspešnih prebegih po letu 1945 in zapornih kaznih, ki so sledila, in jih objavila v knjigi *Slovenija, duhovna domovina* (Dežman, Kokalj Kočevar 2010: 247–298).

Poleg posnetkov življenjskih zgodb, ki so jih zbrali in objavili raziskovalci in raziskovalke, so na voljo tudi številna avtobiografska dela. Med objavljenimi avtobiografskimi deli sta bili za kolaž zgodb izbrani dve avtorici, Josephine Janežič (1989) in Mirella Besednjak (2001), ter avtor Valentin – Vali Oitzli (2010); njihova pričevanja dopolnjujejo izkušnje prebega Andreja Oblesčka, kot jih je opisal v daljšem avtobiografskem zapisu, ki ga hrani Tolminski muzej (Oblesček 2015), ter ustni pričevanji Marije in Jakoba Konca iz Babnega Polja, ki opisujeta drugačno izkušnjo, to je zakonito izselitev na podlagi garantnih pisem oziroma združevanja

⁶⁷ Vsa pričevanja so na voljo na spletni strani MMC, <https://4d.rtvlo.si/arhiv/>.

⁶⁸ Japelj Carone (2016). Mi, ki smo odšli: Pričevanja pariških Slovencev povojne generacije, *Korenine*, februar 2016, <http://www.dlib.si/stream/URN:NBN:SI:DOC-14RI3SF4/ee7a3f54-448f-434a-b8cc-3c63d1795a66/PDF>

družin.⁶⁹ Ta izbor sedmih avtobiografskih pričevanj vključuje samo izkušnje mladih, saj je bila velika večina med prebežniki stara od 18 do 25 let.

Okoliščine prebežništva in izseljevanja mladih

V dveh desetletjih po drugi svetovni vojni je na slovenskem ozemlju potekalo intenzivno izseljevanje v različnih oblikah. Ljudje so odhajali v dramatičnih okoliščinah zaprtih in strogo nadzorovanih meja kot begunci, izgnanci, nezakoniti migrantje ali prebežniki in v manjši meri kot zakoniti migrantje z urejenimi potnimi listi. Področja na slovenskem ozemlju so imela svoje specifične glede razmejitev, ki so določale življenjske okoliščine krajevnega prebivalstva in njihove odločitve za odhod. Na severni meji se v dveh desetletjih okoliščine same meje niso bistveno spremenile, na zahodni meji pa so potekale razmejitve, potem pa postavitve (začasne) meje, kar je na različne načine vplivalo na življenja ljudi in njihove odločitve. Ideološko, politično in zakonodajno urejanje prestopov meja se je prav tako spreminjalo, spreminjala pa sta se tudi stopnja strogosti nadzora nad mejo in režim kaznovanja prebežnikov, ki je bil po letu 1951 omiljen (Lukšič Hacin 2019: 192). V prvih par letih po maju 1945 govorimo predvsem o množičnem begunstvu in izgnanstvu, ki je dobilo predznak politične emigracije (Švent 2007), od leta 1947 naprej pa o prebežništvu, pri katerem se je prepletalo veliko kompleksnih razlogov za pobeg in skupna okoliščina, to je zaprtost meje (Mlekuž 2019: 164–166). Nadzor nad gibanjem ljudi se je še okrepil po Informbiroju leta 1948 ter zaostrovanju hladne vojne. V tem obdobju lahko postavimo enega izmed mejnikov urejanja in nadzorovanja prehajanja meje v leto 1951, ko je bil sprejet nov kazenski zakonik, in v leto 1962, ko je bil sprejet Zakon o amnestiji dotedanjih nezakonitih prebežnikov, če niso bili vojni zločinci. Na zahodni meji je pomemben mejnik leto 1954, ko so strogi mejni režim zrahljali Videmskimi sporazumi, čeprav ostaja meja, razen za domačine, skoraj nepropustna do začetka 60. let (Čelik 2013). Prvi zvezni predpis o organiziranem izseljevanju iz Jugoslavije je izšel leta 1963. V tem obdobju so bila dovoljenja za prehod meje izdana na podlagi posebnih prošenj, nekatere možnosti, na primer združevanje družin, pa bodo prikazane v nadaljevanju.

Po podatkih v arhivih Sekretariata za notranje zadeve, ki jih je analiziral Marjan Drnovšek, je s slovenskega ozemlja v obdobju 1947–1965 pobegnilo okoli 45.000 oseb, okoli 33.000

⁶⁹ Marija in Jakob Konc, Babno Polje, pogovor je potekal 13. 2. 2019. Posnetek hrani Mirjam Milharčič Hladnik.

osebam pa so beg preprečili (Drnovšek 2010: 284). Koliko od zadnjih so pri poskusu prebega ubili, ni znano. K temu številu oseb moramo prišteti okoli 25.000 beguncev, ki so čez mejo zbežali takoj po osvoboditvi leta 1945 in pridobili status razseljenih oseb. Med njimi je bila skoraj celotna skupnost Kočevarjev, okoli 12.500, ki so morali ozemlje zapustiti po večstoletnem prebivanju na Slovenskem. Kot opisuje Mitja Ferenc, so po sporazumu med nemškim rajhom in Kraljevino Italijo avgusta 1941 za preselitveno območje kočevskih Nemcev določili kraje ob Savi in Sotli na Spodnjem Štajerskem, s katerega so prej izgnali večino slovenskega prebivalstva: »Po močni propagandni akciji svojega vodstva so se kočevski Nemci v pičlih 9 tednih med novembrom 1941 in januarjem 1942 s 135 vlaki preselili v novo domovino. Preselilo se je skoraj 95 odstotkov od okoli 12.500 oseb, kolikor jih je po lastnem štetju prebivalo v 170 vaseh« (Ferenc 2010: 529). Izselitvi oziroma preselitvi je na Kočevskem sledilo vojno pustošenje vojskujočih strani in po koncu vojne množični izgon kočevskih Nemcev (Tschinkel 2010). Ocena vseh izseljenih oziroma izgnanih Nemcev s slovenskega ozemlja je sicer veliko višja, okoli 25.000 ljudi (Nečak 2010). Obseg begunstva, izgnanstva in prebežništva dopolnjuje še izselitev skoraj celotnega italijansko govorečega prebivalstva iz obalnih mest in zaledja, imenovanega optiranje ali eksodus, odvisno od tega, iz katere perspektive ga interpretiramo (Gombač 2005). Izselitev več kot 90 odstotkov italijanskega prebivalstva so povzročili številni dejavniki: posledice italijanskega fašističnega nasilja, vojne in razmejitvenih načrtov ter potreb po etnični homogenizaciji prebivalstva; politična in ideološka sumničenja, obtožbe, nasilja ter eksekucije; italijanska propaganda in prepričevanje, da je preselitev v Italijo edina življenjska izbira; zaostrovanje napetosti hladne vojne; tudi neugodne ekonomske razmere na eni strani in obeti lažjega preživetja na drugi. Nevenka Troha ocenjuje, da se je od leta 1945 do leta 1958 iz Koprškega okraja izselilo 25.062 oseb: »Skupaj je območje, ki je bilo oktobra 1954 priključeno Sloveniji, tako zapustilo 27.810 oseb. Koliko je bilo med njimi Slovencev, ni znano, saj je nacionalna pripadnost navedena le na vlogah po oktobru 1953« (Troha 2000: 261). Zaradi odhoda italijanskega prebivalstva se je popolnoma spremenila družbena in jezikovna struktura obalnih mest, ki so bila v naslednjih desetletjih ponovno naseljena. Številne vasi, v katerih je živel pretežno italijansko prebivalstvo, so ostale nenaseljene in zapuščene.

Vasi so se izpraznile tudi na severnem delu zahodne meje, na Tolminskem, Kambreškem in na Goriškem, torej na obeh straneh meje, ki je ponovno zarezala v skupni prostor ter ni dovoljevala stika in mešanja. Nevenka Troha navaja, da so ohranjeni delni podatki za okraj Gorica, »iz katerega je v letu 1947 pobegnilo oziroma se odselilo 1.814 ljudi, nato pa do

sredine leta 1951 še 880« (prav tam: 264). Prav tako navaja, da naj bi se do januarja leta 1947 za preselitev prijavilo 25 odstotkov družin na Breginjskem, da je bilo v Brdih več kot 300 izselitev in da se je iz župnije Gornje Polje izselilo »10 družin domačinov, nekaj iz Ročinja in Volč, veliko tudi iz hribovskih vasi na Kambreškem« (Troha 2010: 435). Celotnega števila izseljenih v različnih fazah oblikovanja zahodne meje nimamo, razsežnosti izselitve pa nakazujejo podatki za Tolminsko, »da je prebivalstvo glede na čas pred drugo svetovno vojno upadlo za 7.352 oseb«, izseljevanje pa se je nadaljevalo tudi pozneje (Kozorog 2012: 183).

Maja Božič, ki je raziskala poročila Referata za meje RSNZ od leta 1945 do leta 1961, je na podlagi nepopolnih podatkov za prebege meje z Avstrijo ugotovila, da je bilo največ prebežnikov iz okrajev:

Murska Sobota, Maribor, Kranj, Ljubljana. Ti prebežniki so bili pri prebegu tudi najbolj uspešni. Sledili so tisti, ki so jim pomagali jugoslovanski emigranti iz Avstrije. Med poklici so sicer ves čas izstopali delavci, vendar je to v tem času lahko pomenilo tudi samo oznako socialnega statusa ali izvora. Značilno je, da so Jugoslavijo zapuščali zelo mladi ljudje, stari med 18 in 25 let. Med njimi je bilo več moških kot žensk, kar nakazuje na beg pred vojaško obveznostjo v jugoslovanski vojski (Božič 2013: 32).

Kot ugotavlja Marina Lukšič Hacin, je prav populacija prebežnikov »znotraj selitvenih študij v Sloveniji slabše raziskana, med drugim tudi zaradi pomanjkanja podatkov. Ocene o razsežnosti povojnega prebežništva se iz več razlogov, predvsem pa zaradi sistematične nedokumentiranosti, zelo razhajajo« (Lukšič Hacin 2019: 193). Vsekakor so bili nezakoniti prehodi meje pogosti, saj so slovenski partijski voditelji leta 1956 ugotavljali, »da se število pobegov čez mejo nenehno povečuje, da gre predvsem za ekonomske emigrante, da je med prebežniki kar 80 % delavcev, med njimi tudi kvalificirani in visokokvalificirani, in da je 73 % emigrantov mlajših od 25 let« (Režek 2005: 949).

Zgodbe o odhajanju

Iz pričevanj mladih izseljencev in prebežnikov lahko razberemo, da so bili vzroki odhajanja najrazličnejši. Med njimi je največkrat izražena mladostna želja videti in izkusiti svet onkraj zaprtih meja; ustvariti boljše življenje, kot so ga nudile takratne ekonomske razmere doma; zaslužiti višjo plačo in si privoščiti osnovne življenjske dobrine, ki so bile v prvih dveh

desetletjih po koncu vojne težko dosegljive; izogniti se služenju vojaškega roka, prisilnemu vstopanju v Komunistično partijo oziroma ideološkemu šikaniranju; ljubezen. Vzroki pa so bili tudi v represivnosti in krivičnosti režima, strahu in v negotovosti ter ne nazadnje v čisto intimnih presojah in predstavah o prihodnosti. Načini odhajanja so bili poleg prebega na zahodni ali severni meji še zakoniti obisk sorodnikov, npr. v Trstu, ali turistični izlet v Benetke in potem nezakoniti prehod meje med Italijo in Francijo oziroma prekooceanska izselitev po določenem obdobju prebivanja v italijanskih in avstrijskih taboriščih. Nekateri so se izselili s pomočjo garantnih pisem sorodnikov ali delodajalcev ter s potnimi listi, ki so jih dobili na podlagi prošenj. Tako so se, na primer, med pričevalci v omenjeni reviji *Korenine* (2016) v dveletnem obdobju od leta 1963 do leta 1965 nekateri izselili s potnimi listi, večina, predvsem mladi fantje, pa je prebegnila v Italijo ter potem nezakonito prečkala mejo med Italijo in Francijo. Med njimi je tudi pričevalec Franc Žagar.

Franc Žagar iz Bovca se je leta 1956 odločil za izselitev šele po tem, ko se je pred služenjem vojaškega roka prišel poslovit od domačih in ugotovil, da je petnajst njegovih prijateljev in okoli trideset njegovih vrstnikov že pobegnilo v Italijo. »To me je začelo mikati: že od mladega sem poslušal od starega očeta, kako je bilo v Ameriki, in očeta, ki mi je na poti k maši pripovedoval o Franciji in Belgiji (*Korenine* 2016: 20). Do takrat ni nikoli pomislil na odhod od doma, čeprav je bilo izseljevanje v njegovi družini, tako kot v številnih družinah na Slovenskem, pogosto. Franc Žagar na začetku pripovedi sam opozori na pomembnost družinske zgodovine migracij za razumevanje odločitev o izselitvi:

Najprej moram povzeti zgodbo svojih prednikov, sicer se moje ne razume. Moj stari oče je bil dvakrat v Ameriki. Moj oče, rojen 1899 na Žagi pri Bovcu, je pri štirih letih ostal brez mame, pri dvanajstih je izgubil še očeta in ostalo je sedem sirot. Še kot mladoleten je pobiral cunje in steklenice pri nekem starčku v Borovljah na Koroškem. (...) Še mlad je, kot veliko drugih Primorcev, odšel v Francijo rudarit. Na severu, v Lensu, je kopal premog. Nekaj let zatem je doma na dopustu spoznal mojo mamo, oženil se je, dobil dva otroka in leta 1930 se je z družino odselil v Belgijo (prav tam: 17).

Franc Žagar je bil leta 1937 rojen v Belgiji, leta 1941 pa se je družina vrnila na Bovško. Po vojni se je izučil za frizerja in je delal v Kopru. Kot navaja v pričevanju, je rad gledal morje in mornarje in se je triletnega vojaškega roka v mornarici zelo veselil, a se je kljub temu odločil za izselitev. Izkoristil je možnost zakonitega obiska sorodnikov v Trstu in se od tam odpravil

proti francoski meji. Mejo je nezakonito prestopil na mejnem prehodu Ventimiglia - Menton, ki je tudi sicer najpogosteje omenjena točka prebega iz Italije v Francijo. Njegov osnovni motiv je izhajal iz odločitev prijateljev, vrstnikov in znancev iz domačega kraja, ki so v tem obdobju množično zapuščali Bovec in okoliške vasi. Kako se je ideja o odhodu zaradi zaprtosti meje in zavračanja prošenj za potni list – to je bil predvsem nezakoniti prehod meje – širila med mladimi ljudmi kot nezaustavljiva potreba in možnost, je ugotovila tudi Ksenija Batič v svoji raziskavi. Pričevalci so ji opisali, da sta odhajanje in prebežništvo med mladimi predstavljala pravo »modo« tistega časa: »Moda je bila. Zdaj, človek je odrasel v tisti vojni in bodočnosti dosti nismo videli doma in smo šli. (...) Mož je že prej tako, ko je kakšenkrat kakšen tako pobegnil, rekel: 'Ma kaj če bi tudi mi šli? Kaj če bi tudi mi?« (Batič 2003: 185). Že v prejšnjih obdobjih izseljevanja s slovenskega ozemlja zasledimo pomembnost skupinskega odločanja za izselitev, ko postane izseljevanje »moda« mladih in integralni del družinskih strategij celotnih območij, na primer goriških vasi, od koder so se množično izseljevale aleksandrinke (Škrlj 2009: 143). Franc Žagar poudari temeljno značilnost odločitev ljudi za selitev, ki ni samo osamljeno, individualno, enkratno dejanje, ampak je vpeto v način življenja določene družine, skupnosti, kraja, regije. O migracijah kot o »migrantstvu« (Mlekuž 2001: 27), torej socialno strukturiranem načinu življenja, ki vključuje raznolike oblike selitev ljudi v najrazličnejših političnih in ekonomskih okoliščinah, bi lahko govorili na območju celotnega slovenskega etničnega prostora od druge polovice 19. stoletja naprej (Kalc, Milharčič Hladnik, Žitnik Serafin 2020). V tem smislu je prebežništvo po drugi svetovni vojni kontinuiteta ustaljenega odziva na okoliščine odsotnega oziroma zapoznelega razvoja (de Haas 2010) ter uporaba zbranega migrantskega kapitala družin in skupnosti.

Povsem nasprotna situacija je bila vzrok za odločitev Andreja Obleščka iz Tolmina, ki je bil vrstnik Franca Žagarja. Odraščala sta v enakem svetu italijanskega fašističnega režima, druge svetovne vojne, povojnih razmejitvenih napetosti, poklicnega šolanja zunaj domačega kraja, revščine in pomanjkanja. Kot opisuje Andrej Obleščak v svoji avtobiografiji, je bil svet blagostanja in boljših življenjskih možnosti na drugi strani meje, v Italiji, ves čas pred očmi: »Že leta 1948 so prvi italijanski turisti prihajali na Tolminsko z novimi motorji Vespa in Lambretta, ko si mi, reveži, še bicikla Rog nismo mogli nabaviti« (Obleščak 2015: 4). Pri razlogih za množične prebege mladih je treba upoštevati bližino in vidnost italijanske družbe, ki je zaradi ameriške radodarne pomoči po koncu druge svetovne vojne premogla obilje gmotnih dobrin, o katerih so ljudje na jugoslovanski strani zahodne meje lahko samo sanjali. Vidmar navaja:

Po pisanju milice so ljudje z bovškega konca bežali tudi še sredi petdesetih let. Samo leta 1956 je z Bovškega pobegnilo 32 ljudi, predvsem mladih. Po vojni naj bi ljudje bežali predvsem zaradi slabo razvite industrije in posledično temu slabe možnosti zaposlitve. Od leta 1954 naj bi po poročanju ljudske milice na povečanje pobegov vplival celo podpis Videmskega sporazuma, ki naj bi omogočil večjo propagando z zahoda (Vidmar 2016: 104).

Sanje mladih oziroma propagando, kot jih je označila policija, so spodbujale tudi represivne in avtorske odločitve oblasti, ki so povečevale občutek prikrajšanosti med mladimi. Tako je bilo tudi v primeru, ki ga navaja Andrej Oblesčak, ko so mu obljubili, da ne bo vpoklican v mornarico, pa se je prav to zgodilo. Vpoklicu se je leta 1956 odzval, a se po rednem dopustu ni več vrnil v puljsko kasarno. Razmislek in odločitve številnih svojih sovrstnikov je pojasnil takole:

Že od konca vojne so naši ljudje, posebno mladi, bežali iz Jugoslavije čez mejo v Avstrijo ali pa Italijo. S časom, do leta 1955, so Jugo oblasti podvojile stražo na meji, z ukazom, da streljajo na vsakogar, kdor skuša bežati čez mejo. (...) Sčasoma smo vsi mi, obmejni državljani, vedeli pogoje, katere mora prebežnik premostiti. Predvsem si moral oblastem v Italiji dokazati, da si političen, ne pa ekonomski begunec, ker če so te našli, da bežiš čez mejo samo iz ekonomskih razlogov, so te vrnil nazaj. Vsi begunci so izrabljali vidno nasprotje med komunistično Jugoslavijo in zahodno demokracijo in igrali to politiko na svoj mlin. Sklenil sem, da bom tudi jaz izbral to nasprotje v svoj prid (Oblesčak 2015: 12).

Njegova odločitev o izselitvi je bila večstopenjska. Prvič je pomislil na beg pred »socialističnim nepotizmom in korupcijo režima«, ko so družino razlastili ter ji odvzeli njive in polja. Potem je na odhod pomislil zaradi revščine, ki jo je bilo še težje prenašati zaradi izzivalnega blagostanja na italijanski strani meje, in skromne plače, s katero si ni mogel veliko privoščiti. Na koncu je mogoče razmišljanje o odhodu postalo trdna odločitev prav zaradi zamere in prizadetosti, ki ju je čutil ob prelomljeni obljubi naborne komisije. Kot bomo videli v nadaljevanju, so lahko prelomljene obljube in ponižujoče obnašanje oblasti ključen del kompleksnih odločitev o izselitvi ali prebegu. Andrej Oblesčak je po natančni preučitvi najugodnejše možnosti prebega s svojim dekletom nezakonito prestopil mejo v Novi Gorici februarja 1957. Kot politični prebežnik je živel v različnih italijanskih taboriščih in se leto pozneje kot ekonomski migrant izselil v Avstralijo.

V avtobiografskih knjigah *Pepčin boj* Josephine Janezic in *Roža med trni* Mirelle Besednjak so opisani podobni motivi in izkušnje odhoda od doma. Obe avtorici sta prav tako odraščali na Primorskem pod italijansko fašistično oblastjo in preživeli lakoto ter strah med drugo svetovno vojno pa tudi huda, negotova leta po njenem koncu. Obe mladi in željni boljšega življenja, ena iz Postojne, druga iz Mirna, sta se odločili za izselitev, Mirella Besednjak s prebegom, Josephine (Jožica) Janezic pa tako kot Franc Žagar z obiskom pri sorodnici v Trstu. Obe sta preživeli nekaj let v italijanskem begunskem taborišču in se izselili v Avstralijo oziroma Združene države Amerike. Njuni razlogi, razmisleki in načini odhoda pa so se močno razlikovali. Razlog odhoda Mirelle Besednjak bi bilo lahko težko življenje po vojni v zasilnem prebivališču, saj je bila družinska hiša med vojno požgana, težaško delo na udarniških »prostovoljnih« deloviščih in kmetiji, na kateri je morala kot najstarejša hči pomagati ovdovali materi z mlajšimi otroki, pa jo je izčrpavalo. A kot je zapisala, jo je tistega dne leta 1951, ko jo je prijateljica Ivanka nagovorila, da bi zbežali čez mejo in odpotovali v Ameriko, prešinila misel: »Kako bo materi sami z otroki, ona me potrebuje tukaj in tudi sama nimam razloga za odhod. Odločala sem se, ali bi šla ali ne, nato pa sem se opogumila. Pogledala sem Ivanko in ji rekla: 'No, pa pojdiva.'« (Besednjak 2001: 8). In sta brez prtljage odšli čez vrt in mejo, ki je bila v neposredni bližini. Kot navaja avtorica, je svojo odločitev kmalu obžalovala, »ampak takrat je bilo že prepozno« (prav tam: 10). Nenadna odločitev je bila povezana z vrstniškim pritiskom oziroma zgledom in mladostnim pogumom, ne pa z razmislekom in dolgotrajnim načrtovanjem kot pri Andreju Obleščku ali Josephine Janezic.

Vrstnica do zdaj omenjenih treh pričevalcev, Jožica Janezic iz Postojne, je imela številne razloge za odhod v tujino in je svoj prebeg dolgo in natančno načrtovala. Po koncu vojne je doživela razočaranje z delom in s šolanjem ter z represivnim odnosom oblasti do vere in verujočih. Težko je prenašala novačenje za vstop v Zvezo komunistične mladine, življenje pa je postalo še težje, ko so zaprli očeta, ker je kot gozdar pomagal znancu pri prebegu meje, ta pa ga je prijavil policiji (Janezic 1989: 5). Odločitev o tem, da zapusti Jugoslavijo je dozorela v času prvega obiska tete v Trstu, ko je spoznala mlada fanta, prebežnika, ki sta čakala na dokumente za odhod v Avstralijo, in se v enega izmed njih zaljubila. Čeprav je bil prebeg Josephine Janezic načrtovan in je imela za svojo odločitev raznovrstne razloge, sta vendarle tudi pri njej odločilno vlogo odigrala zgled in pritisk vrstnikov. Tako kot odločitev Andreja Obleščka je bila tudi njena preiščljena, prebeg pa skrbno načrtovan. Najprej je hotela zavarovati svoje starše, predvsem očeta, ki so ga pravkar izpustili iz zapora, pred sankcijami zaradi hčerinoga prebega. Morala je počakati, da dopolni osemnajst let in oblasti od staršev ne

bi mogle zahtevati njene vrnitve. Odposlala je lažno pismo tete, v katerem jo je ta prosila, da pride k njej, ker je zbolela, in tako dobi odobritev ponovnega obiska. Predvsem pa je želela o svoji odločitvi obvestiti starše. Po vrnitvi v Postojno je ponovno zaprosila za dovoljenje za obisk, in ko ga je dobila, se je poslovila od očeta in matere: »S solzami v očeh me je rotil, naj ne skrbim, ker spoštuje mojo željo, da zapustim deželo v iskanju boljše prihodnosti nekje drugje. (...) Mama je tudi jokala od materinske skrbi in mi dala svoj blagoslov, me poškopila s sveto vodo, naredila križ na moje čelo in molila: 'Bog, svojo hčer polagam v tvoje roke. Prosim, čuvaj in vodi jo, ker jo mi morda nikoli več ne bomo videli'.« (Janezic 1989: 166–167). Z vlakom se je odpeljala v Trst in se po par dnevih prebivanja pri sorodnikih, ki o njenem načrtu niso nič vedeli, prijavila v begunskem taborišču. Bil je marec 1954 in Jožica je v naslednjih dneh uspešno prestala zasliševanje, pridobila status Displaced Person, torej razseljene osebe, se prijavila za izselitev v Avstralijo in dopolnila osemnajst let.

Sam se je čez severno mejo odpravil tudi Valentin - Vali Oitzl, ki svoje odločitve opisuje v avtobiografskem delu *Polet v svobodo*. Prebegnil je leta 1950, ko je bil star šestnajst let. Razlogi so bili kompleksen preplet etničnega izvora in medvojnih ter povojnih političnih razmer. Družina Oitzl je živela v majhni vasi Rute zraven Gozda - Martuljka, mama je imela gostilno, oče pa je bil lovski čuvaj. Med vojno so očeta in brata vpoklicali k partizanom, a so nemški vojaki brata ujeli, oče pa se je sam predal, da bi rešil sina. Oba so izgnali v Lienz in sta se vrnila po osvoboditvi, ko so očeta, tako kot veliko drugih, tako imenovanih »Volksdeutscherjev«, aretirali. Očeta so pozneje izpustili, mnoge, tudi nekatere sorodnike, pa izgnali iz države prek severne meje ali pa so za vedno izginili. Valentin Oitzl je odraščal s smučanjem in skoki, saj je bilo dobro »biti zaposlen s športom; tudi zato, ker nisi imel časa razmišljati, kaj se dogaja v deželi« (Oitzl 2010: 28). Leta 1949 so očeta ponovno aretirali, premoženje zaplenili, družino pa izgnali na Kočevsko v izpraznjeno vas Morava. Kot navaja, so ga zaposlili v mizarski delavnici v Kočevju, sestro poslali kot »prostovoljko« v delovno brigado v Beograd, brat Gusti je hodil na gostinsko šolo v Ljubljani, oče pa je bil, tako kot številni drugi, obtožen »sodelovanja s kapitalisti ali pomoči ljudem na begu v Avstrijo. Pripisali so jim, kar jim je prišlo prav. A zelo so bili previdni, da so ožigosali samo ljudi, ki so jim lahko kaj vzeli« (prav tam: 39). Oče je bil obsojen na pet let prisilnega dela. Tega leta je dozorela Valijeva odločitev, da odide iz svoje dežele – kot pred njim nekateri njegovi sorodniki, ker je »imel vsega zadosti«. Skrbno je načrtoval pobeg čez kraje nad domačo vasjo Rute, ki jih je dobro poznal, a mu prvi prebeg v Avstrijo ni uspel zaradi močnega sneženja. Vrnil se je v Kočevje in med prvomajskimi prazniki leta 1950 ponovno poskusil, tokrat

uspešno: »Ne znam razložiti občutkov, ki so me v tistem hipu prevevali: Bal sem se, hkrati sem bil vzneseno vznemirjen in žalosten. Vse hkrati (...). Žalosten sem bil, a nekaj mi je govorilo, da imam pred seboj prihodnost. Življenje, ki sem ga živel, mi gotovo ni bilo namenjeno« prav tam: 48). Pri Valentinu Oitzliju se povežejo nekateri do zdaj omenjeni elementi odločitev mladih za odhod: mreže podpore, ki so jih stkali izseljeni sorodniki in družinski člani; občutki krivice in omejenosti; upor proti izključenosti in želja po drugačnem, boljšem življenju. Konec marca 1951 je kot najmlajši prebežnik na ladji izplul iz Bremna proti Kanadi svoji prihodnosti naproti.

Primer zakonitega izseljevanja v obravnavanem obdobju prikazujeta življenjskih zgodbi Marije in Jakoba Konca iz Babnega Polja. Oba sta se v Francijo izselila na podlagi garantnega pisma, ki je takrat omogočal pridobitev dovoljenja za izselitev, in potnega lista, ključne pa so bile socialne mreže podpore oziroma sorodstvene zveze in vezi. Tako kot je v svojem pričevanju poudaril Franc Žagar, je za razumevanje odločitev o odhodu treba razumeti družinske, sorodstvene in lokalne oblike migrantskih poti, ki so zaznamovale večino družinskih preživetvenih strategij na slovenskem ozemlju od sredine 19. stoletja naprej. Babno Polje, vas v odročnem delu jugozahodnega dela slovenskega ozemlja, je nazoren primer. Od druge polovice 19. stoletja naprej so iz vasi potekale intenzivne migracije različnih oblik, trajne, krožne, povratne, sezonske in njihove kombinacije. Moški so odhajali v Združene države Amerike in domov, kjer so ženske in drugi člani družine vodili kmetije, pošiljali denar. Nekateri so se vrnil in nadomestili so jih starejši sinovi ali pa so ponovno odšli skupaj z njimi. Moški so tudi intenzivno odhajali na sezonsko delo na Ogrsko oziroma Hrvaško, kjer so v slavonskih gozdovih delali v zimskih mesecih, ko so jih na kmetijah lahko pogrešali. Ko so se zaprla vrata ZDA, so iz Babnega Polja in številnih drugih slovenskih krajev začeli množično odhajati v Francijo. V obdobju med obema vojnama so se tako vzpostavile goste mreže socialne podpore, ki so, kot smo videli v nekaterih opisanih primerih, močno vplivale na odločitve o izselitvi ali prebegu po letu 1945. Marija Konc iz Babnega Polja je odšla v Francijo leta 1957, pred njo pa je v Franciji delal njen oče, številni drugi sorodniki in vaščani. Med njimi je bil za njeno odločitev pomemben bratranec, ki je po koncu vojne ponudil pomoč njeni ovdoveli materi in ji predlagal, da bi kateremu izmed otrok priskrbel dokumente za odhod in delo v Franciji. Moža so ubili med vojno in po osvoboditvi so se težko preživljali, vendar je ponudbo zavrnila. Čeprav je imela Marija kot najstarejša hči posebej težko življenje, še posebej, ko se je mati hudo poškodovala, razlog za odločitev ni bilo vse tisto, kar je v tem obdobju mlade spodbujalo k odhajanju: ekonomske in politične razmere, ki so bile v Babnem

Polju posebej dramatične zaradi hudega medvojnega nasilja, ki ga je vas utrpela; splošno pomanjkanje in še posebej pomanjkanje v družini brez očeta; lažje in boljše življenje, za katero je vedela, da obstaja v tujem svetu in čisto konkretno, v Franciji. Za odhod se je odločila zaradi povsem intimnega razloga, to je zaradi užaljenosti in prizadetosti, ki ju je povzročil materin predlog, da se poroči in gre od hiše. To jo je tako globoko prizadelo, da je skrivaj pisala bratrancu in ga obvestila, da želi priti v Francijo:

To sem napisala od užaljenosti, zaradi ženitve. Mami nisem nič povedala in štirinajst dni je minilo, preden je pošta prišla tja in nazaj. (...) Pismonoša lepo pride, na pismu piše Janez Konc, v pismu pa vsa garantna pisma. Sem rekla: »Kdo je zdaj kriv, mama? Zdaj ste vi krivi, nikar zdaj mene tožiti. Če me ne bi hoteli poslati od hiše, ne bi imela te misli. Tako pa za ženiti nisem.« Preveč sem bila zagrenjena, da bi samo ostala, delala in dala mir. Mama je potem jokala in prosila, pa vse zastonj. Jaz sem ji rekla, da naj se oni sami komandirajo, in sem šla v Francijo. Janez je poslal garancijo, da on skrbi zame, medtem ko bom jaz dol kot tujka. Tisti papir je poslal, potem sem pa jaz morala v Ljubljano, najprej na slovenski, potem pa na francoski konzulat. Dobila sem hitro potrjeno in sem tisto jesen odšla v Francijo. Brat me je še do Ljubljane pospremil pa sestrična, ki je tam živela, se je prišla poslovit. Potem sem šla na vlak in prišla leta 1957 lepo v Pariz.

Neposredni povod Marijine odločitve je bil intimni občutek zamere, ki ga je povzročil materin predlog o ženitvi in ki ga je Marija razumela kot neupoštevanje njene nesebične skrbi za družino, ki je bila brez očeta in nekaj časa, ko je bila v bolnici, tudi brez matere. Pa vendar lahko tudi njeno odločitev umestimo v migrantstvo Babnega Polja, torej v uveljavljene transnacionalne prostore in družine, v katerih so se vaščani že stoletje premikali in živeli (Makarovič 1999).

Francija je bila v času med obema vojnama najpogostejši cilj slovenskih izseljencev v tujino (Kalc, Milharčič Hladnik, Žitnik Serafin 2020). Vzpostavili so trdne mreže podpore, ki so jih po letu 1945 izkoristili prebežniki in izseljenci. Soprog Marije Konc, sicer doma iz Štajerske, je v Francijo zakonito odpotoval na podlagi združitve družin, saj je tam živela njegova mama, ki se je v Francijo izselila leta 1936.

Oče je leta 1946 umrl. Jaz sem imel 14 let. Takoj po tistem je mati začela delati papirje, da bi naju s sestro spravila v Francijo. Preden je oče umrl, nismo imeli stikov,

po njegovi smrti pa se je nemudoma lotila delanja papirjev, da bi naju spravila v Francijo. Za sestro ji je uspelo dobiti papirje takoj, zame pa so rekli, da moram najprej odslužiti vojsko, ker je bilo takrat to obvezno, tako da sem tri leta preživel v mornarici. Po tistih treh letih sem prišel. Moja mama je takrat delala na jugoslovanski ambasadi in je relativno hitro dobila papirje in mi jih poslala. Sestra je šla že leta 1947 in je bila na ambasadi kot služkinja, mama pa kot čistilka. (...) Ko sem prišel v Francijo leta 1954, sta me čakala sekira in kolo, tako da sem prišel v nedeljo, v ponedeljek pa sem šel že delat v gozd.

Zakoniti in nezakoniti migrantje so v Franciji dobili delo brez težav, ker si je ta po drugi svetovni vojni ekonomsko zelo hitro opomogla in je potrebovala veliko delovne sile. Zaradi tega tudi nezakonitim migrantom ni bilo težko dobiti dokumentov za prebivanje in delo (Bogovič, Cajnko 1983: 19), kar je razvidno tudi iz zgodb nekaterih pričevalcev. Leta 2010 sta se Marija in Jakob Konc preselila v Babno Polje po 55 letih življenja in dela v Franciji. Zanimivo je, da so bili lahko v istem obdobju načini prehoda meje popolnoma različni. Nekateri so prebegnili, lahko tudi več kot eno mejo, v bolj ali manj dramatičnih in nevarnih okoliščinah. Nekatere so ujeli in so morali prestajati zaporne kazni, prisilno delo in težke razmere v zaporih; pogosto so zaprli, šikanirali in kaznovali tudi njihove sorodnike. Nekateri pa so odšli, tako kot Marija in Jakob Konc, zakonito s potnimi listi in povabilnimi pismi na že vnaprej dogovorjena delovna mesta.

Vzroke za odhajanje mladih v dveh desetletjih po koncu druge svetovne vojne najdemo v ekonomsko-političnih in socialno-kulturnih okoliščinah vsakdanjega življenja takratnega časa. Za prebežniške motive in motive zakonitega izseljevanja je značilen preplet lokalnih dejavnikov, za območja ob meji pa tudi diferencialne razmere na obeh straneh meje. Lokalni kontekst odločilno vpliva na konkretne aspiracije, možnosti in sposobnosti migriranja. Čeprav je treba migracije vedno razumeti v širšem socialnem, ekonomskem, kulturnem in političnem kontekstu, pa lahko o kompleksnosti vzrokov in motivov ter o načinih odhajanja mladih največ izvemo iz osebnih pričevanj akterjev povojnih migracij na Slovenskem. Mladih ne smemo videti (samo) kot žrtve povojnih okoliščin, ampak kot aktivne akterje in avtonomne odločevalce. Razlogi, kot so jih opisali izbrani pričevalci, so bili zunanji, a hkrati osebni in intimni; odločitve hipne ali preišljene; odhodi pa dolgo načrtovani ali samo korak v neznano. Opisane so strategije avtonomnega delovanja in vsakodnevnega izumljanja načinov, kako doseči cilj – premikati se za dosego boljšega življenja. Pri tem gre za transnacionalne in translokalne podporne mreže ter dinamične, inventivne strategije akterjev mobilnosti, ki jih

narekujejo državni sistemi nadzora nad mobilnostjo ter politične, vojaške in ekonomske vzpostavitve meja in klasifikacij ljudi.

Kot dokazujejo avto/biografska dela in pričevanja mladih udeležencev izseljevanja in prebežništva, številni razlogi izhajajo tudi iz kulturnih in psiholoških vidikov kolektivne imaginacije mladih ljudi po koncu druge svetovne vojne. Najdemo jih v željah po osebem razvoju, življenjskih izbirah, svobodi in blagostanju, sproščenosti in lažnjem vsakdanjem življenju na drugi strani zaprte meje, ki so jih doma zavirali opustošena dežela, prepočasno izboljševanje življenjskega standarda in represivni režim. Za razumevanje njihovih odločitev so ključni raven aspiracij in občutki relativne deprivacije. Težnje, želje in ambicije po boljšem življenju izvirajo iz predstave o tem, kakšno življenje si »zaslužijo« oziroma kakšnega življenja ne želijo živeti. Predstave o zaželenem življenju izvirajo iz dejanskih ekonomskih in političnih razlik med družbami v konkretnem zgodovinskem trenutku, prav tako pa tudi iz dolgoletnih izkušenj migracij znotraj lokalnih in družinskih razmerij. Na slovenskem ozemlju so bile predstave o boljšem življenju v tujini globoko zakoreninjene že od konca 19. stoletja naprej in ni obravnavano obdobje v tem smislu nobena izjema. Nasprotno, gre za kontinuiteto izseljevanja iz slovenskega prostora, pri katerem so bili vedno najštevilčnejše udeleženi prav mladi. Načini in izpeljave odhodov in prebegov so bili povezani s podpornimi socialnimi mrežami, z drznostjo, s pogumom in srečo. Navedena pričevanja potrjujejo pomembnost socialnih podpornih mrež, saj veliko pričevalcev govori o tem, da so bili v tujini že sorodniki, prijatelji, znanci, ki so jim lahko nudili pomoč. Poleg tega pričevanja potrjujejo pomembnost »migrantstva«, to je obstoječih dolgoročnih migracijskih strategij družin in lokalnih okolij. Nekateri prebežniki in izseljenci so samo sledili vzorcem selitev, ki so jih pred njimi že ubrali drugi člani družine v drugih časih in okoliščinah. Ključni element, ki nastopa v pripovedih, pa je želja po prostorski in socialni mobilnosti, po vključenosti v svet potrošnje, blagostanja, obilja in napredka, kot so si ga mladi predstavljali in za katerega so bili prepričani, da jim pripada. Poleg upora proti izključenosti, omejevanju, diskriminaciji, krivicam, prisilam in prepovedim lahko v množičnem prebežništvu mladih po drugi svetovni vojni iz Sloveniji vidimo predvsem stremljenje po identitetni preobrazbi ljudi, ki iščejo po svojih predstavah in pričakovanjih ukrojeno pravo mesto v širnem svetu.

VIKTOR DEBELJAK – DELO PO DRŽAVAH ČLANICAH GIBANJA NEUVRŠČENIH

Viktor Debeljak je bil rojen 8. aprila 1949 kot najstarejši izmed treh bratov.⁷⁰ Bil je zadnji otrok, rojen v Gotenici, preden je vas postala del zaprtega vojaškega območja. Prebivalci so se morali izseliti, verjetno je bilo to decembra 1949 (Žajdela 2007; Prebilič 2000). Njegova družina se je preselila v Kočevje v eno izmed izpraznjenih hiš kočevskih Nemcev. Spominja se, da so se priselile tudi družine iz Loškega Potoka in Kočevske Reke.⁷¹ Iz časa, ko je v Kočevju obiskoval Osnovno šolo Mirka Bračiča, se najbolj spominja, da so mu kupili harmoniko, ker je njegov stari oče dobro igral. Poučeval ga je »veliki profesor Papež, on je bil dober glasbenik, harmonikaš. Jaz sem hodil k njemu, eno, dve leti, vaje za desno roko, vaje za levo roko ... Toda ko sem moral na vaje harmonike, sem se za prvim vogalom za hišo ulegel pod drevo, dokler ni minila šola, in potem sem šel domov. Mama je mislila, da sem na harmoniki, ko je srečala profesorja, pa ji je ta povedal, da me ni, tako da ni šlo.«

Kot ameriško pomoč so dobivali hrano, »mleko v prahu in rumeni sir. To so bile velike konzerve, nekaj kilogramov težke. Dokler je prišlo k nam, je bilo že vse strjeno kot kamen. Pobralo je vlago in se strdilo, tako da smo ga morali razbijati z nožem ali s sekiro. Imeli smo tudi drugo hrano, bilo je krompirja in kar se je dalo pridelati na njivah, vrtovih, ampak je pač prišla ta pomoč. Bog ve, kako dolgo je kaj ležalo, preden je prišlo k nam.«⁷²

Ljudje so si sami sezidali mladinski dom v Dolgi vasi, leta 1957 ali 1958. »Mladina, starejši, vsi smo bili skupaj, naredili smo delovno akcijo. Takrat ni bilo mešalcev, vse smo nosili v kantah, z rokami. Z lopatami smo mešali beton, s krampi, z motikami smo izkopali temelje, vse smo naredili ročno. Naredili smo mladinski dom sami sebi. To je približno sredi vasi, na desni strani, pod eno lipo zeleno. Prva televizija, ki je prišla v vas, je bila v tem domu. Zvečer smo se tu zbirali otroci, mladina, starejši in vsi smo gledali to črno-belo čudo od televizije.«

⁷⁰ Navedbe Viktorja Debeljaka v besedilu so iz ustne pripovedi, ki jih je posnela Marijanca Ajša Vižintin v Bosni in Hercegovini v Banjaluki 29. marca 2019. Posnetke hrani avtorica.

⁷¹ Za usode kočevskih Nemcev in razkosanje Slovenije pod okupatorji v času druge svetovne vojne se je Viktor Debeljak začel zanimati šele pozneje, kot otroka ga to ni zanimalo.

⁷² Mleko v prahu, sir idr. je bilo del t. i. paketov UNRRA. Uprava Združenih narodov za pomoč in obnovo (United Nations Relief and Rehabilitation Administration, UNRRA) je v letih po koncu druge svetovne vojne v Jugoslavijo pošiljala pomoč zlasti v obliki materialne preskrbe s hrano in z obleko ter mehanizacije za zagon industrijskega in agrarnega sektorja (Aljec 2013).

Njegove tete so delale v delovnih brigadah v različnih delovnih akcijah, gradili so avtocesto do Beograda. Na celotnem območju Jugoslavije, od Makedonije do Triglava, so bili vsi moški v vojski, vsi so znali srbohrvaško, se svojega otroštva v Kočevju spominja Viktor Debeljak.

Srednja šola v Sarajevu (1964), prve zaposlitve v Beogradu, Osijeku

Leta 1964 je odšel Viktor Debeljak v srednjo vojaško šolo v Sarajevo, kjer so bile jugoslovanska letalska šola, srednja šola in akademija. »Za tiste čase je bil to pojem.« Načelnik je bil Slovenec. Učni jezik v šoli je bil srbohrvaški, kar ni predstavljajo nobene težave, saj smo se v osnovni šoli vsi učili srbohrvaško. Na odločitev, kam v srednjo šolo, so vplivali sorodniki, ki so že živeli in delali v različnih krajih Jugoslavije: dva strica, mamin in očetov brat, sta že bila zaposlena v »armadi in sta imela idejo, da bi tudi jaz živel tako. Eden je bil v Beogradu, drugi v Sarajevu, prvi v pehoti, drugi v letalstvu. Želel sem visoko leteti in sem se odločil za letalstvo,« pojasnjuje odločitev, ki ponazarja primer vpliva sorodstvenih vezi na migracije, Viktor Debeljak. Ker je bila Slovenija po drugi svetovni vojni (do 1991) ena od republik Socialistične federativne republike (SFR) Jugoslavije, je bila selitev Viktorja Debeljaka del notranjih oz. medrepubliških migracij, selitev znotraj države (prim. Novak 1991; Josipovič 2013).

Z vlakom se je Viktor odpeljal najprej v Beograd, nato do Sarajeva. Poti se zelo dobro spominja: »Šel sem na vlak in tam sem srečal svojega prvega prijatelja. Imel je kovček, vlak je bil poln in midva sva se našla na hodniku, na tistih kovčkih sva sedela, ker ni bilo prostora. Takrat se je potovalo večinoma z vlakom, vlak je bil vedno poln. Bila sva na hodniku, on je gledal mene in jaz njega, bila sva približno istih let. »Kam greš ti?« »V Sarajevo.« Spoznala sva se in na koncu sva bila tudi skupaj v razredu.« Na pot je vzel kovček, v katerem je imel nekaj oblačil – in pečenega zajca, ki mu ga je spekla mama.

Novince so razdelili v razrede; njiju so dodelili v razred za radiointernista.⁷³ Za pilota je bil premlad, da bi lahko šel v Mostar, meni Viktor Debeljak. Ko je končal srednjo šolo za radiointernista, se je pojavila potreba za tehnika radarjev. Ves razred je dokončal še to smer; leta 1968 so bili po štirih srednješolskih letih razporejeni po različnih mestih Jugoslavije. Viktor Debeljak je bil najprej poslan v Beograd, potem pa je delal sedem let v Osijeku.

⁷³ Viktor Debeljak je uporabil besedo »radiointer«. Radiointernist je tehnik za popravljanje, vzdrževanje naprav, (radio)opreme v letalih.

Banjaluka, podjetje Kosmos (zaposlen 1974–2000), službena potovanja po državah članicah Gibanja neuvrščenih: Irak, Egipt (27-krat), Libija, Nigerija

Leta 1974 je bil službeno dodeljen v Banjaluko, ker je bil tam zavod za generalno popravilo elektronskih naprav. Po šestih mesecih dela so v podjetju Viktorja Debeljaka vprašali, ali bi ostal. Zaposlili so ga v podjetju Kosmos,⁷⁴ v katerem je delalo več kot tisoč delavcev. Tu je bil zaposlen vse do upokojitve leta 2000. Bil je delovodja na enem izmed radarjev, imel je svoje delavnice, vodil je usposabljanja za popravila, preglede (remonte) radarjev in drugih elektronskih naprav, ki jih potrebujejo letala. Službe v tistem času ni bilo težko dobiti, »še premalo je bilo delavcev«, se spominja Viktor Debeljak.

»Videl sem veliko sveta, bil sem v Iraku, Egiptu, Libiji, Nigeriji, velikokrat sem bil tam dol, v Egiptu sem bil 27-krat,« je našteval Viktor Debeljak in pojasnil: »Naša država je bila prva med neuvrščenimi.⁷⁵ Stike smo imeli z vsemi drugimi državami, to delo nas je povežalo. Naše podjetje je delalo remonte za vse te države, tako smo tudi mi potovali, vse do leta 2000.« Radarji so bili proizvedeni v Rusiji, Angliji ali v Ameriki. Viktor Debeljak se je specializiral za rusko proizvodnjo. Dokumentacija je bila v različnih jezikih, naučiti se je moral rusko, angleško, znal je tudi osnove arabščine. Ljudje so hodili na usposabljanje v Banjaluko iz različnih držav; prva skupina Viktorja Debeljak je prišla iz Indonezije, naslednje iz Iraka, Egipta, Nigerije. Jugoslavija je kupovala radarje in jih prodajala naprej, v Banjaluki pa je bil glavni center za usposabljanje in popravila za našete države, za Jugoslavijo, je opisal svoje delo Viktor Debeljak.

Podjetje Kosmos je na svojem področju pokrivalo celotno Jugoslavijo in države neuvrščenih. V Irak, Egipt, Libijo, Nigerijo in v različne kraje po vsej Jugoslaviji je bil Viktor Debeljak napoten za en mesec, mesec in pol, največ dva meseca. Večkrat je bil v Kairu, Aleksandriji, obiskal je vso obalo Sredozemskega morja, od Egipta do Tripolija, bil je v Tunisu (v Libiji, Tuniziji), vendar v Tuniziji ni nikoli delal, le letel je do tja z letalom. Družinski člani niso na službene poti z njim odpotovali nikoli.

⁷⁴ Podjetje Kosmos, ki leta 2019 vedno deluje, je bilo ustanovljeno leta 1958 kot podjetje za preglede, popravila radarskih, raketnih in računalniških sistemov (Kosmos 2020).

⁷⁵ O (gospodarskem) sodelovanju Jugoslavije znotraj Gibanja neuvrščenih, študentskih izmenjavah in o preseljevanju ljudi kot posledici prim. Lamberger Khatib (2009); Lenhart Reza v Milharčič Hladnik (2011; Ramšak (2015).

Viktor Debeljak (na sredini) s sodelavcema pred eno izmed piramid v Gizi in Sfingo. Kairo, Egipt, 1990. Fotoarhiv: Viktor Debeljak, objavljeno z njegovim dovoljenjem.

»V teh 40 letih ni bilo radarja, v katerem nisem bil, na katerem ne bi delal. Še danes imamo radar, ki ga uporabljamo. Star je že 50 let in še vedno dela. Uporabljamo ga za obrambo pred točo v Banjaluki na območju Republike Srbske. Postavili so ga leta 1994; od takrat jaz upravljam z njim, sam ga popravljam,« je ponosno povedal Viktor Debeljak.

Banjaluka (od leta 1974 do danes), družina v Bosni in Hercegovini ter v Sloveniji, dopolnilni pouk slovenskega jezika in kulture

Viktor Debeljak je spoznal svojo življenjsko sopotnico Deso (Desimirko) kmalu po preselitvi v Banjaluko. Leta 1976 sta se poročila, leta 1977 se jima je rodila hči Lenka. Leta 1979 se jima je rodil sin, ki je umrl, star komaj deset mesecev. »V življenju se zgodi veliko, življenje gre naprej,« je po premolku nadaljeval Viktor.

V času razpada Jugoslavije so se nekateri odločili, da so odšli. »Bilo je težko, ampak ne spet toliko, kot je bilo drugod,« je komentiral stanje v Banjaluki v zadnji vojni, ko je razpadla SFR Jugoslavija. Žena je Srbkinja, on je Slovenec, a zaradi mešanega zakona po njegovih besedah niso imeli težav. Vsa ženina družina je iz Banjaluke, ženina mati je zbolela: »Ne morem jaz sam oditi, morala bi iti cela družina,« pojasnjuje okoliščine, zakaj ni tako preprosto oditi,

četudi grozi vojna, in odgovornost do širše družine Viktor Debeljak. Niso se preselili, še vedno živijo v Banjaluki. Viktor Debeljak živi tam že skoraj 45 let.

Hči Lenka, žena Desimirka, Viktor Debeljak. Banjaluka, okoli leta 1990. Fotoarhiv: Viktor Debeljak, objavljeno z njegovim dovoljenjem.

V Banjaluki se počuti Viktor Debeljak »čisto doma. V principu sem jaz tukaj, ne vidim večje razlike med tu in tam. Mogoče mi je tu celo lažje zdaj. Tam nimam ničesar, tukaj imam vse, tukaj imamo mi in moja družina tri stanovanja, jaz in žena vsak svojega, otroci svoje, od mojega zeta oče ima svoje stanovanje, imamo svojo hišo.«

Z družino so radi hodili na smučanje na bližnji Vlašič, na Jahorino nad Sarajevom ali v Slovenijo, zdaj se smučajo predvsem hči Lenka in vnuka. Viktorjeva hči Lenka je delala v cvetličarni, po končanem šolanju zdaj dela kot vzgojiteljica. Kot otrok je veliko hodila v Slovenijo k babici v Kočevje, celo študirati je nameravala v Sloveniji, bila je vpisana na Upravno fakulteto, vendar je mama Viktorja Debeljaka umrla in Lenka se je zaljubila, tako da se je vrnila v Banjaluko in se poročila.

»Lenka v glavnem slovensko zna, edino slovnica je težava, ker se ni učila slovenščine, drugače pa se je od majhnih nog učila govoriti slovensko. Mi smo bili prej, v tistih časih, vsako leto doma.« V Kočevje so šli večkrat letno, »ob vsaki priliki, dokler je bila mama

živa«. Spominja se, da je bilo v Kočevju veliko podjetij, zdaj pa jih ni več. Viktorjev oče je umrl leta 1987, mama leta 2000. Med jugoslovansko vojno v 90. letih 20. stoletja jim ni bilo dovoljeno potovati, po vojni je videl mamo šele leta 1998. Zdaj gre v Kočevje občasno.

Hči Lenka je poročena z možem, ki se je priselil iz Sarajeva. Imata dva otroke, stara 12 in 17 let. Hči Lenka ter vnuka Nikša in Viktor Perušić obiskujejo dopolnilni pouk slovenskega jezika in kulture pri učiteljici Barbari Hanuš v Banjaluki.⁷⁶

Učiteljica Barbara Hanuš je ob slovenskem kulturnem prazniku na dopolnilni pouk slovenščine v Banjaluki na Osnovno šolo Geoga Save Rakovskega povabila kustosinji Gorenjskega muzeja Kranj Anjo Postrak in Barbaro Kalan. Izvedli sta delavnice za otroke in mladostnike. Učenci so pisali z gosjimi peresi, barvali so podobe oblačil iz obdobja romantike, ob zemljevidu Gorenjske so prizore iz življenja Franceta Prešerna umeščali po krajih (npr. rojstna hiša, Prešernovo gledališče, Prešernov gaj, Prešernov trg), za spomin so dobili knjigo Prešernovih pesmi. Nikša, mlajši vnuk Viktorja Debeljaka, stoji tretji z leve. Vir, fotoarhiv: Hanuš, Barbara (8. 2. 2019).

Viktorjeva brata imata svoji družini, družine imajo svoje družine, »vsak ima svoje težave,« razmišlja Viktor. Kot razlog za manj obiskov v Sloveniji izpostavi tudi starost in težave pri prehodih čez državne meje v 21. stoletju, ko naj bi bile razmere v Evropi enostavnejše in bolj

⁷⁶ Več o poučevanju Barbare Hanuš, dejavnostih v okviru dopolnilnega pouka slovenskega jezika in kulture gl. Vižintin 2015a; *Bilteni* 2011–2019.

povezovalne, pa je prehajanje meja, paradoksalno, vedno bolj zapleteno: »Leta so tudi že naredila svoje, ko sem bil mlajši, mi ni bil problem priti do tja in nazaj v treh urah. Zdaj bi potreboval več časa, da bi prišel do Slovenije kot pa včasih, čeprav sem imel fiče in stoenko. Na meji se čaka po eno uro, takrat smo šli pa naravnost, nihče ni nikjer zaustavljal.«

Življenje po upokojitvi: branje, vrt in aktivno delovanje v Društvu Slovencev Republike Srbske Triglav Banjaluka

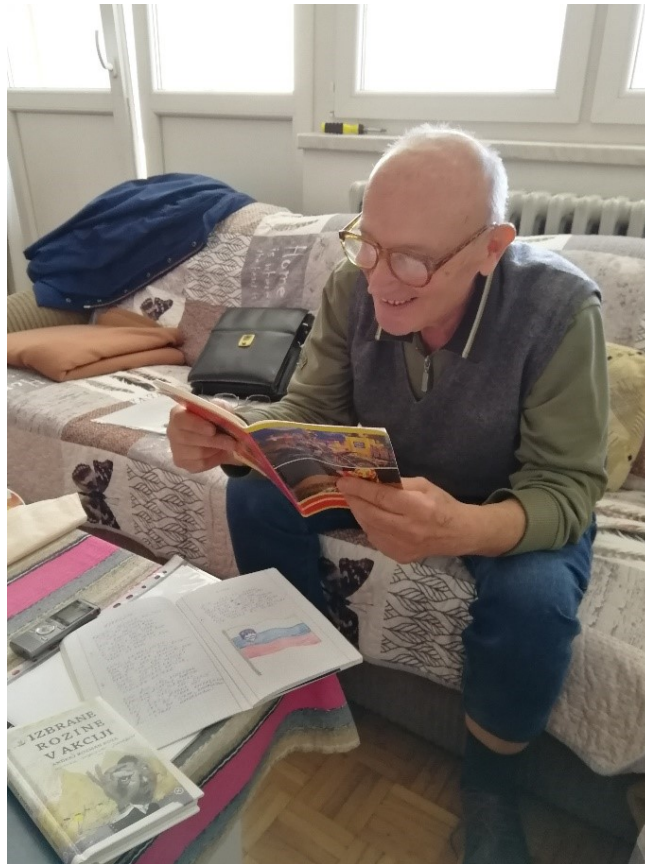
Od leta 2000, odkar je Viktor Debeljak upokojen, veliko bere knjige, rešuje križanke, sudoku: »Rad berem, zdaj več berem kot prej, prej nisem imel časa, še posebej, ko sem bil mlad, me to niti ni zanimalo toliko,« je povedal Viktor Debeljak. Na intervju je prinesel s seboj *Izbrane rozine v akciji Andreja Rozmana - Roze, Valentina Vodnika*. Bere veliko, npr. Valvasorja, Trubarja, Plamenico,⁷⁷ Vuka Karadžića, Prešerna.

Misli ob prebranem ali misli, ki se ga dotaknejo v knjigah, si izpisuje v posebna zvezka. V zvezkih so bili izpisi v slovenščini ali srbsčini, v latinici ali cirilici iz del Shakespeara, Cicera, Goetheja, Balzaca, Jurčiča, izbrani ljudski pregovori, uganke, slovenske (ljudske) pesmi (Ne hodi za mano, Pojdem na Štajersko, En hribček bom kupil, Sonček čez hribček gre, Barčica po morju plava, Mi pa hiško zidamo, Z zakrivljeno palico v roki, Za trakom pa šopek cvetic, Kot kralj po planini pohajam s tropom ovčic Simona Gregorčiča itn.), ki jih poje s svojima vnukoma. Včasih je pel tudi pri pevskem zboru Društva Triglav Banjaluka, zdaj ne več. Veliko razmišlja o prebranem, če so knjige njegove, si pomembne stvari tudi podčrta. »Turjaško Rozamundo znam skoraj na pamet,« je razlagal Viktor Debeljak, medtem ko je listal po izpisanih verzih, citatih ali po svojih zapisanih mislih. Prepisuje si, da »trenira« rokopis. Povedal je, da Turjaške Rozamunde sprva ni razumel veliko, »potem pa je začel brati *Gorski venec* in podobno, človek najde veliko stvari, o katerih sploh ne razmišlja po navadi, kako se je nekaj zgodilo. Na primer, kako je Ostrovrhar šel v Bosno, prišel po Lejlo, a Rozamunda je šla v samostan, ker mu je bila bolj všeč Lejla,« je razmišljal Viktor Debeljak.

Poleg branja ima Viktor Debeljak še eno veliko prostočasno ljubezen: vrt. Družinski vrt imajo pri vikendu; sami pridelujejo različne vrste solate, čebulo, motovilec, blitvo, posadili so nekaj sadnih dreves, vrtnice in trte, na trti je ptičja hišica. Viktor Debeljak rad nabira gobe in regrat

⁷⁷ Malenšek, Mimi (1957, 2008). *Plamenica: roman o Primožu Trubarju*. V Koprju: Lipa (1959): Ljubljana: Nova revija (2008).

za regratovo solato (v Bosni in Hercegovini to slabo poznajo), suši zelišča za čaje, pogosto se sprehaja v naravi. Pogreša planine.

Viktor Debeljak je na intervju prinesel s seboj nekaj knjig in dva zvezka, v katera si izpisuje pesmi, misli iz različnih književnih besedil v slovenščini ali srbsčini, v latinici ali cirilici. Fotoarhiv: Marijanca Ajša Vižintin, Banjaluka, 29. 3. 2019.

V Društvu Slovencev Republike Srbske Triglav Banjaluka, enem od desetih slovenskih društev v Bosni in Hercegovini (Žitnik Serafin 2014, 2015a; Vižintin 2015a)⁷⁸ je Viktor Debeljak član izvršnega odbora. Organizirajo sestanke, skrbijo za organizacijo in program društva. Društvo je zelo dejavno, izvajajo veliko različnih dejavnosti, zaznamujejo pomembne dogodke, npr. martinovanje, dedka Mraza, organizirajo razstave, izmenjave otrok, potovanja v Slovenijo in nazaj, pripravljajo poročila za državljanstva, je našteval društvene dejavnosti Viktor Debeljak.

Društvo Slovencev Republike Srbske Triglav Banjaluka (Društvo Triglav Banjaluka) je bilo ustanovljeno leta 1997. Njegova današnja vloga je varovanje in spoštovanje pravic in

⁷⁸ Več o društvenem delovanju in preseljevanju Slovencev v Bosno in Hercegovino gl. poglavje *Organiziranost slovenskih izseljencev, dopolnilni pouk slovenščine in literarna umetnost* v tej publikaciji.

interesov Slovencev kot manjšine na tem območju, ohranjanje narodne identitete in krepitev narodne zavesti, vzpodbujanje sodelovanja z Republiko Slovenijo na kulturnem, umetniškem in na športnem področju ter povezovanje slovenskih društev z vsega sveta. Združenje Slovencev je vsestransko aktivno. Število članov presega 1400. Od aprila 2004 deluje društvo v prostorih Kluba narodnostnih manjšin na naslovu Cara Lazara 20 v Banjaluki. Predsednica društva je Marija Grbić. Najštevilčnejše in najaktivnejše manjšinsko društvo v Republiki Srbski namenja največ pozornosti ohranjanju slovenskega jezika, kulture in običajev. Društvo organizira veliko dejavnosti, med njimi dopolnilni pouk slovenskega jezika in kulture za mlajše in starejše člane, pri katerem se člani seznanjajo s slovenskim jezikom in kulturo. Pod okriljem društva delujeta dva pevski zbora (mešani pevski zbor Davorina Jenka in otroški pevski zbor Mladi Jenkovci) ter instrumentalna skupina Trio Fantastico. Društvo ima svojo knjižnico, ki ima več kot 2500 knjig. Redno izdaja *Bilten*, svoje prispevke pa objavlja tudi v biltenu narodnostnih manjšin. Od januarja 2010 je društvo član Zveze slovenskih društev v Bosni in Hercegovini »Evropa zdaj«. Prek leta društvo organizira prireditve, kot so npr. Prešernovi dnevi, slovenski večeri, martinovanje, kurentovanje. Velikokrat gosti umetnike iz Slovenije. Aktivno se vključuje v javne dogodke v Banjaluki in tudi v Sloveniji (*Društvo Slovencev Republike Srbske Triglav Banjaluka* 2008).

Včasih obiščeta otroke v Banjaluki skupaj dedek Mraz in Božiček. Viktor Debeljak je bil dedek Mraz tudi leta 2019, Božička pa hči Lenka, poročena Perušić. Vir, fotoarhiv: Hanuš, Barbara (14. 12. 2019).

Viktor Debeljak, ki je društveni dedek Mraz, si je v Sloveniji dal narediti polhovko po meri, sam si je poiskal še primerna oblačila: »Našel sem hlače, star plašč, škornje, zdaj je bilo treba najti še brado in brke. Pri eni družini, ki tudi izvira iz Slovenije, sem vprašal gospo za ovratnike iz umetnega krzna. Dala mi je veliko krzna in potem sem to sešil skupaj, na rokavih, na nogah, tako kot je bilo treba. Brke in brado sem naredil iz ovčje volne, všeč mi je, da je prijetna, dolga. Koš je spleten iz vej,« ponosno opisuje.

Največ ljudi, ki so člani ali podporniki Društva Triglav Banjaluka, se zbere na martinovanju. Takrat pride veliko skupin iz Slovenije, pridejo ljudje iz društev, s katerimi sodelujejo, in iz krajev, ki jih obiskujejo (Kranj, Maribor, Prekmurje, Novo mesto), ter iz drugih slovenskih društev iz Bosne in Hercegovine. Martinovanja se udeležijo učiteljice dopolnilnega pouka slovenščine, ki poučujejo v Bosni in Hercegovini, pridejo predstavniki konzulata, veleposlaništva, Ministrstva za izobraževanje, znanost in šport ter Zavoda za šolstvo Republike Slovenije, predstavniki Občine Banjaluka. Pri njih imajo člani Društva Triglav Banjaluka veliko podporo.

Del vhoda v skupne prostore priznanih 11 manjšin (črnogorska, češka, italijanska, judovska, madžarska, makedonska, nemška, poljska, romska, slovaška, slovenska, ukrajinska) v Republiki Srbski, Banjaluka, Cara Lazara 20. Vse manjšine so vključene v Zvezo narodnih manjšin Republike Srbske, ustanovljeno 2010. Fotoarhiv: Marijanca Ajša Vižintin, Banjaluka, 29. 3. 2019.

Med vsemi priznanimi manjšinami⁷⁹ je slovenska v Banjaluki največja in najdejavnija, je povedal Viktor Debeljak in pojasnil: »Člani društva so večinoma potomci Slovencev in tudi tisti, ki niso, npr. moja žena. Na skupnem sedežu vseh nacionalnih manjšin imamo skupni prostor; tam imamo sestanke, folkloro, pevski zbor, vse smo do zdaj imeli tam. Leta 2018 pa smo dobili svoj prostor, zdaj ga urejamo, v letu 2019 smo se preselili. Mi imamo največ aktivnosti, težko je organizirati pouk in vaje, folkloro, pevske vaje in sestanke. Imamo knjižnico, ki je največja, drugi je sploh nimajo. Naše knjige so bile v kleti, še jaz sem urejal knjižne police in poskrbel za prostor. Knjige smo nosili v klet, ampak to ni primeren prostor za knjige. Zdaj bomo imeli vse svoje in bomo lahko prišli, kadar bomo hoteli. Prostore nam je dala Občina Banjaluka. Plačati bomo morali stroške, vodo, elektriko, prostora ne bomo plačevali.« Večje kulturne prireditve organizirajo v Banskem dvoru, z Občino Banjaluka se brez težav dogovorijo za prostore in termine, v podporo jim je tudi Urad za Slovence v zamejstvu in po svetu. Viktor Debeljak meni, da si največjo zahvalo za številne dejavnosti in sodelovanje z različnimi organizacijami zasluži predsednica Marija Grbić.

Veliko sodelujejo z Branko Bukovec z DRPD Novo mesto (Društvo za razvijanje prostovoljne dejavnosti Novo mesto). Otroci iz Društva Triglav Banjaluka hodijo na poletne slovenske jezikovne šole in strokovne ekskurzije v Slovenijo, bili so v Tolminu, Kranju, Kopru, Ljubljani, v Fari na Kolpi, je našteval Viktor Debeljak. Želi si, da bi bili pri folklori tudi starejši, saj opaža, da se otroci »nekaj naučijo, potem pa jih pot vodi naprej«.

Društvo Triglav Banjaluka izdaja monografije⁸⁰ in dve serijski publikaciji, v katerih poročajo o društvenih dejavnostih in za društvene člane pomembnih dogodkih: *Bilten* in *To smo mi*.⁸¹ Marija Grbić, Darko Mijatović, Marija Petković, Stanko Prosen, Vojislav Dimitrijević, Milan Perdeu, Mladen Lunić, katerih predniki so se preselili iz Slovenije v Bosno in Hercegovino v drugi polovici 19. ali v 20. stoletju, dejavni člani, članice Društva Triglav Banjaluka, so se predstavili v dokumentarnem filmu *Slovenci v Bosni in Hercegovini* (Tomažič 2013).

⁷⁹ V Republiki Srbski, ki je del Bosne in Hercegovine, je priznanih 11 manjšin: črnogorska, češka, italijanska, judovska, madžarska, makedonska, nemška, poljska, romska, slovaška, slovenska, ukrajinska. Vse manjšine so vključene v Zvezo narodnih manjšin Republike Srbske, ustanovljeno 2010 (*Savez nacionalnih manjina Republike Srpske* 2011). V drugih delih Bosne in Hercegovine sodijo med zaščitene manjšine poleg naštetih še albanska, romunska, ruska, rusinska in turška, skupaj 17 manjšin (*Nacionalne manjine u BiH* 2020).

⁸⁰ Monografije so večjezične, strokovne (Papež Adamič 2009; Tomažič 2018) ali leposlovne (*Atlas evropske lirike: iz moderne poezije evropskih naroda čije manjine žive u Bosni i Hercegovini* 2013; Pavček 2017 idr.)

⁸¹ V elektronski obliki sta *Bilten* in *To smo mi* dostopna od leta 2011 (*Bilteni 2011–2019*).

O življenjskih zgodbah slovenskih izseljencev in njihovih potomcev v Banjaluki in Slatini je Društvo Triglav Banjaluka izdalo monografsko publikacijo *Od prednikov do potomcev: Slovenci v Slatini in Banjaluki 1923–2008/Od predaka do potomaka: Slovenci u Slatini i Banjaluci 1923–2008* (Papež Adamič 2009).⁸²

Naslovnica publikacije *Od prednikov do potomcev: Slovenci v Slatini in Banjaluki 1923–2008/Od predaka do potomaka: Slovenci u Slatini i Banjaluci 1923–2008* (Papež Adamič 2009). Fotoarhiv: Marijanca Ajša Vižintin, Banjaluka, Bosna in Hercegovina, 2015.

Člani in članice Društva Triglav Banjaluka se redno udeležujejo srečanja Dobrodošli doma v Sloveniji; nazadnje je bil Viktor Debeljak na srečanju leta 2018 v Brežicah, kjer je nastopila tudi otroška folklorna skupina iz njihovega društva.

Prireditvev **Dobrodošli doma**, srečanje Slovencev iz zamejstva in sveta (v Sloveniji), ki jo Urad Vlade Republike Slovenije za Slovence v zamejstvu in po svetu organizira v sodelovanju s slovenskimi občinami, menja prireditvene lokacije: leta 2019 je bila organizirana v Radovljici, leta 2018 v Brežicah, leta 2017 v Rakičanu, leta 2016 v Ljubljani,

⁸² Podobno so izdali več publikacij z življenjskimi zgodbami slovenskih izseljencev v Bosno in Hercegovino v Društvu Slovencev Lipa Prijedor (Uduč 2011, 2014, 2016).

leta 2015 na Ptuj, leta 2014 v Škofji Loki, leta 2011–2013 v Ljubljani. »Prvo skupno praznovanje vseh slovenskih zamejcev, Slovencev po svetu in izseljencev« je bilo organizirano leta 2011, ob 20-letnici samostojnosti Republike Slovenije; slavnostni govornik je bil predsednik Republike Slovenije Danilo Türk, vabilo je podpisal Boštjan Žekš, takratni minister za Slovence v zamejstvu in po svetu (*Dobrodošli doma* 2011). Pred tem je tovrstne prireditve v Sloveniji, na katerih so se srečevali Slovenci, ki živijo po svetu, od leta 1954 organizirala Slovenska izseljenska matica (SIM). Sprva se je srečanje imenovalo Izseljenski teden, pozneje Ameriški piknik, nato Izseljenski piknik in od leta 1989 Srečanje v moji deželi. V letu 1993 je Društvo Slovenija v svetu (SVS) začelo organizirati Tabor Slovencev po svetu (Vukšinič Zmaič 2011; Rogelj 2001: 48–49).

Viktor Debeljak meni, da je bilo nekoč vse drugače, da so bili ljudje bolj odprti in da so bolj sprejemali raznoliko družbo: »Drugačni so bili ljudje, drugačne so bile priložnosti. Nihče ni gledal, kdo si, od kod si, kaj si niti kakšen si. Več smo se družili med seboj, nihče ni delal nobenih razlik. Danes ni več tako, kot je bilo. Pri meni v šoli je bilo vse, od Albancev do Slovencev, vsi smo bili skupaj. Vse je bilo mešano. Nihče nas ni vprašal. Bilo je normalno, da končaš šolo, da imaš službo.« Tudi Kočevje se je spremenilo, je opazil Viktor Debeljak na vse redkejših obiskih rodne kraja v Sloveniji: »Vse je spremenjeno, ni več tistega hriba, na katerem smo smučali, zdaj je povsod gozd. Ni tistih poti, stezic, ljudje so drugi, polovica Kočevja je priseljencev. Ko pridem v Kočevje, grem čez celotno mesto peš, ne grem rad z avtomobilom. Ne vem, zakaj gredo ljudje 50 ali 100 metrov do trgovine z avtomobilom, ne razumem. Čez polovico Kočevja grem peš in ne srečam treh ljudi.«

ANTON BOŽIČ – OD PREBEŽNIKA DO SAMOSTOJNEGA PODJETNIKA

Anton Božič se je rodil 10. decembra 1945 očetu Antonu st. in materi Antoniji v Trstu,⁸³ kjer sta oba opravljala različna priložnostna dela. Leta 1946, ko je bil star devet mesecev, je 31-letna mama Antonija umrla za posledicami raka. Oče oz. tata, kot ga je imenoval Anton Božič, ga je odpeljal v Vrbovo k materinim sorodnikom in se na željo pokojne žene Antonije poročil z njeno sestro Jožefino, s katero sta imela še enega otroka. S sestro Marijo je tako hkrati polbratranec in polbrat. Otroštvo je preživel v Ilirski Bistrici v vasi Vrbovo.

Anton Božič se spominja, da je bilo veliko otrok, rojenih v letih 1944, 1945, 1946. »Igrali smo nogomet, imeli smo se zelo lepo. Moja mladost v Sloveniji je bila v redu, ni bilo težav. Imeli smo manjšo kmetijo, prašiče, kokoši, zajce, purane. Oče je delal na občini v Ilirski Bistrici, tako da se nismo imeli slabo,« je opisal svoje otroštvo Anton Božič. Končal je osnovno šolo in začel srednjo šolo v Kopru. Izučil naj bi se za mehanika, osem mesecev so imeli prakso, štiri mesece pouk – a šolanja ni zaključil.

Nezakoniti prebeg v Italijo (1964): »Nihče ni vedel, da bom pobegnil.«

Iz Jugoslavije je Anton Božič v Trst prebegnil 1. 5. 1964. Čez mejo sta poskušala pobegniti skupaj s prijateljem, a so prijatelja ujeli. Anton je uspel zbežati pred vojaki in se skriti. »Bil sem hiter in me niso ulovili; tako sem prišel v kamp v Trst, in sicer prvega maja 1964. Ko sem ušel, sem bil star 18 let, sestra Marija 15. Nihče ni vedel, da bom pobegnil, nikomur nisem povedal, s prijateljem sva se samo odločila, da bova pobegnila,« se spominja Anton Božič. Vzrok za prebeg je bil vpoklic v vojsko. Septembra 1964 bi moral iti služiti vojaški rok na Kosovo, in to za dve leti in pol. »Jaz sem rekel, da ne grem,« je bil odločen 18-letni Anton Božič. »S prijateljem sva šla do Divače z vlakom. Potem sva našla mejo, sva videla, kje piše Italija, in tam je bila vojska, gotovo. Jaz sem se skrila v luknjo, niti ni bila luknja, bolj jama, njega je ujel pes in vojaki so ga odpeljali. Streljali so v zrak, niso streljali na naju, ker bi naju lahko ubili. Govorili so »Stoj, stoj!«, ampak se nisem ustavil, odločil sem se pobegniti.« Prijatelj, ki so ga pri prvem poskusu prebega vojaki ujeli in ga odpeljali, je pozneje ponovno prebegnil in odpotoval v Avstralijo.

V Trstu so bili sedem dni zaprti, dobili so le malo vode in sira. Ker je bilo tako hudo, se je Anton Božič že skoraj hotel vrniti, a so prebežnike premestili južneje v Italijo, v Lateno, kjer

⁸³ Navedbe Antona Božiča in njegove žene Eve Britt Božič so iz ustne pripovedi, ki jih je posnela Marijanca Ajša Vižintin na Švedskem v Älmhultu 11. maja 2019. Posnetke hrani avtorica.

so zbirali begunce iz Jugoslavije. Po treh mesecih so jih poslali v Capovo pri Neaplju. »Tam je bilo še slabše, uši in slaba hrana. Delali smo pri kmetih, da smo preživel. Delal si ves dan, zvečer si dobil večerjo in tako je bilo vsak dan, sedem mesecev. Živel smo z danes na jutri. Veliko so jih poslali nazaj v Jugoslavijo. Zvečer so prišli z lučjo, vprašali, ali si to ti, in te odpeljali nazaj v Jugoslavijo. Ja, veliko so jih vrnil,« se spominja negotovih in težkih dni Anton Božič. Staršem je pisal, takoj ko je prišel v Italijo – a je njegovo pismo policija zadržala. Starši so tri mesece mislili, da je mrtev, kajti policija je staršem rekla, da so ga pri prebegu ubili: »Tisti časi so bili drugačni, takrat je bila policija močnejša, strašna. Oče se je bal policije; vsakokrat, ko je videl policista priti domov, je skoraj začel jokati.« Po treh mesecih so pisma začela prihajati na naslov staršev, telefonov pa v Vrbovem takrat še ni bilo, da bi jim lahko telefoniral.

Anton Božič ve, da ni bil edini, ki je prebegnil:⁸⁴ »Nekateri so odšli na Švedsko, drugi v Avstralijo ali druge države.« V Avstraliji je imel Anton Božič bratranca in sestrično, a ni želel tja; zdelo se mu je predaleč. Tudi v Ameriki je že imel bratranca, to je bil polbrat druge matere Jožefine Božič, ki je poskusil mejo prestopiti večkrat, a mu je uspelo šele sedmič. Ta bratranec je bil devet let starejši »in je prej začel, mogoče je bilo težje priti čez,« je razmišljal Anton Božič ob dejstvu, da je njemu uspel prebeg že prvič. Za Ameriko bi bilo treba čakati dve leti in pol, a za Antona Božiča je bilo to predolgo, »ker so bile razmere v kampu zelo slabe, preveč in preslabo je bilo v Italiji, in sem si rekel, da bom šel v prvo državo, ki nas bo sprejela. To je bila Švedska. Prišel sem v Älmhult in tukaj sem ostal. Njo, Evo, sem spoznal čez en teden in tako sva se dobila in še vedno živiva skupaj.«

Blizu Neaplja je bil do 12. 11. 1964. Tega dne so jih odpeljali na letališče v Rim in z letalom je prispel na Švedsko. »Z letalom smo šli do Malma, potem so nas z avtobusom poslali v Älmhult in tukaj sem ostal. Bilo nas je 274, ki smo prišli skupaj iz Italije na Švedsko. V Älmhultu smo ostali samo štirje, vendar ni bilo nobenega Slovenca, samo Hrvati, Srbi in jaz. Tu pa je bilo, kot da smo prišli v hotel. Prvič, ko sem jedel večerjo tukaj, smo dobili piščanca

⁸⁴ »Obdobje neposredno po koncu druge svetovne vojne so močno zaznamovale obsežne kolektivne selitve, ki so bile večinoma spodbujevane ali celo načrtne. Drugi val političnih migracij, ki je trajal približno desetletje po drugi svetovni vojni, sestavljajo predvsem begunci in pregnanci, pripadniki vseh do takrat živečih etničnih skupin in Slovencev kot večinskega prebivalstva. Med izseljenimi so določno prevladovali politični nasprotniki uveljavljajočega se socialističnega (komunističnega) reda, najdemo pa tudi njegove somišljenike, ki so zaradi partijskih čistk, osebnih nasprotij in drugih razlogov zapustili Slovenijo. Med njimi je bilo kar nekaj oseb, katerih poglobitni motiv je bil ekonomski ali pa so preprosto odhajali, posnemajoč druge iz bližnjega okolja« (Zupančič 2001: 292). Več o različnih in kompleksnih razlogih za prebege gl. uvodno besedilo v poglavju *Življenjske zgodbe slovenskih izseljenk, izseljencev 1945–1991*.

z marmelado, zelo lepo je bilo, vse očiščeno, sobe so bile zelo lepe. Samo hrana! Čudil sem se, kako lahko jejo piščanca z marmelado, ni bila marmelada, nekaj posebnega je bilo, ampak je bilo sladko kot marmelada, vendar ni prava marmelada. Ampak človek se privadi,« je opisal začetek novega življenja Anton Božič.

Na istem letalu za Švedsko kot Anton Božič je bil tudi 16-letni Istran Anton Sardoč, rojen leta 1948 v Škropetih pri Pazinu na Hrvaškem. Še vedno sta z Antonom Božičem zelo dobra prijatelja in se redno obiskujeta; bil je Antonova in Evina poročna priča. V Älmhultu je imel Anton Sardoč zasebno tovarno; izdelovali so lesena okvirje za okna. Pred upokojitvijo je imel 15 zaposlenih, po upokojitvi pa je podjetje prevzel sin. Iz skupne izkušnje prebežništva je opisal Anton Božič še eno večdesetletno prijateljstvo. Z drugim prijateljem sta se spoznala v »kampu« v Italiji 1964; tudi on je z letalom odšel na Švedsko in se zaljubil. Toda ko je dekle zanosilo, je on prebегnil nazaj v Italijo in potem v Avstralijo, še preden se je leta 1967 rodil sin.⁸⁵ V Avstraliji si je našel drugo dekle, katere starši so se v Avstralijo preselili iz Ukrajine, in si z njo ustvaril družino – imata sina in hčer. Ko jih je Anton Božič obiskal v Avstraliji, je govoril o sinu na Švedskem, za katerega avstralska družina ni vedela »in je bil to problem«. Dolgoletno prijateljstvo se zadnja leta krha tudi zato, ker njegov slovensko-avstralski prijatelj »obožuje Trumpa, ameriškega predsednika, jaz pa ga videti ne morem. Tako sva šla vsak malo na svojo stran. Zanj je on eden izmed najboljših na svetu, zame ni. Prej sva se pogovarjala vsaj dvakrat mesečno po telefonu, zdaj mogoče dvakrat letno.«

Švedska, Älmhult (od leta 1964 do danes): prva Ikea, Eva, družina in zasebno podjetje (1977–2009)

»Od prvega dne, ko sem prišel sem, mi je bilo tu všeč,« se spominja Anton Božič. Prve tri mesece na Švedskem je v Älmhultu obiskoval šolo za strugarja, potem pa so ga zaposlili v bližnji tovarni (1964–1969); imel je 19 let. Danes te tovarne ni več, zaprli so jo že pred leti. V svoji prvi službi je dobil tudi švedske prijatelje, a je imel zanje malo časa; najpomembnejša mu je bila žena Eva: »Meni je bila najpomembnejša ona, da me je naučila švedsko in da sva ustvarila družino skupaj.« Z Evo sta skupaj od leta 1964. Spoznal jo je teden dni po prihodu na Švedsko, zaljubila sta se: »Jaz sem bil star skoraj 19 let, ona je bila stara 16 let. Nihče ni pričakoval, niti njen oče niti njena mati, da bova ostala skupaj toliko let,« se z nasmehom spominja Anton Božič.

⁸⁵ Jugoslavija – Italija – Švedska – Italija – Avstralija, primer večkratnega prebežništva zaradi osebnih razlogov.

Poročna fotografija Eve in Antona Božiča, 1970, Älmhult, Švedska. Fotoarhiv: Eva in Anton Božič, objavljeno z njunim dovoljenjem.

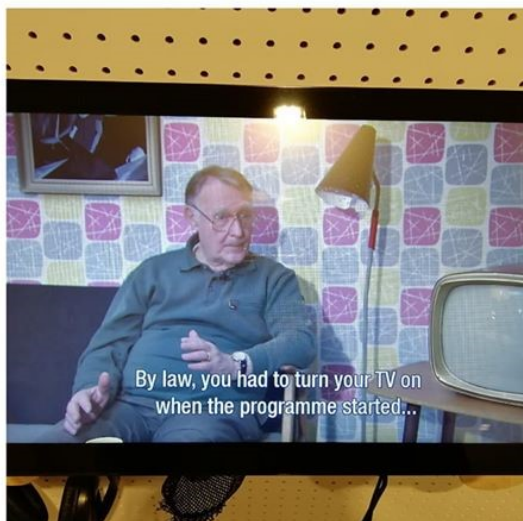
Delo strugarja Antonu Božiču ni bilo zanimivo, zato je leta 1969 odšel v eno izmed trgovin vprašat, ali potrebujejo kakšnega delavca. »Ko smo prišli sem, še nismo imeli poklica, bili smo še mladi. Če si se izkazal, si gotovo dobil boljše delo. Jaz sem šel k privatniku. Takrat sem že zelo dobro govoril švedsko, Eva me je naučila.« Zaposlili so ga poskusno za tri mesece – in v tej trgovini je ostal vse življenje, najprej kot trgovec, potem kot solastnik. Dotokratni lastnik je trgovino čez nekaj let zaprl, »šel je v deficit«, navaja Anton Božič. Leta 1977 je Anton Božič trgovino ponovno odprl s poslovnim partnerjem, s katerim sta bila solastnika. Vseh skupaj je bilo zaposlenih v trgovini sedem, vodil jo je do leta 2009, ko se je upokojil. Prodajal je radie, kasetofone, videorekorderje, kamere in podobno, televizije in nudil servis zanje – ta storitev se Ikei (na srečo) ni obnesla. Po njegovi upokojitvi je trgovino prevzel sin s partnerjem, a sta jo kmalu zaprla.

When we got television
in the mid-fifties...

it was black and white.
It started 6pm and finished about 8pm.

By law, you had to turn your TV on
when the programme started...

and you were not allowed to turn the TV
off until the broadcasting was over.

Muzej Ikea, Älmhult, Ingvar Kamprad razlaga o obveznem gledanju televizijskega sporeda od 18. do 20. ure sredi petdesetih let 20. stoletja na Švedskem. Fotoarhiv: Marijanca Ajša Vižintin, Älmhult, 11. 5. 2019.⁸⁶

Eva Britt Andreson je spoznala Antona Božiča, ko je bil kot prebežnik nastanjen v naselju, imenovanem Villa Siesta, blizu njenega doma. Ob večerih sta se sprehajala, vozila kolo in se pogovarjala. Eva je imela še pet sester; skupaj je bilo v njeni družini šest otrok – in ona je še edina, ki ni ločena, je ponosno povedala. »Najprej niso imeli moji starši nič proti,« je razložila Eva, »ko pa so videli, da gre zares, niso bili preveč zadovoljni. Ampak potem so se odnosi izboljšali.« Takrat v Älmhultu in sploh na Švedskem še ni bilo veliko priseljencev, »bilo je

⁸⁶ Na enem izmed videoposnetkov v muzeju Ikea v Älmhultu ustanovitelj Ingvar Kamprad razlaga o vzponih in padcih dolgoletnega podjetništva. Eden izmed fiaskov, kot ga sam poimenuje, podjetja Ikea je bila prodaja televizij, s čimer je imelo podjetje veliko izgubo. Da bi bila prodaja televizij lahko uspešna poslovna poteza, je sklepal, ker je švedska vlada sredi petdesetih predvajala televizijski spored od 18. do 20. ure. Kot navaja v videoposnetku Ingvar Kamprad, so morali na Švedskem imeti v tem času televizor obvezno prižgan.

zelo malo ljudi iz drugih držav, Madžari so prišli okoli leta 1965, Jugoslovani so prihajali od leta 1962 naprej,« je opisal razmere Anton Božič. Eva in Anton sta se strinjala, da Anton ni bil deležen diskriminacije ali izločanja, da je bil »lepo sprejet.«⁸⁷ Ko se je leta 1966 rodila prva hči Klavdija, so dobili manjše stanovanje. Pozneje so se preselili v večje in še v večje, leta 1981 pa sta kupila hišo, v kateri živita še danes.

Eva je bila zaposlena v prvi trgovini Ikea, odprti leta 1958 v Älmhultu,⁸⁸ od svojega 15. do 18. leta starosti: »Delala sem v trgovini in pomagala kupcem, da so se znašli z Ikeinimi katalogi. Pri 18 letih sem rodila prvo hčerko, zato sem prenehala delati v Ikei. Malo mi je bilo nerodno, ker sem bila noseča tako mlada. Antona sem spoznala leta 1964, leta 1966 se je rodila prva hčerka Klavdija, poročila sva se leta 1970, ko sem bila noseča z drugim otrokom, z Niklasom. Imela sem še nekaj manjših zaposlitev, a potem so prišli otroci, Anton je bil v službi od jutra do večera in ostala sem doma. Rada sem bila doma z najinimi otroki,« je razložila Eva Božič. Imata štiri otroke: tri hčere in sina. Z veseljem in s ponosom sta pokazala družinske albume svojih štirih otrok in osmih vnukinj, vnukov. Hčerkam je ime Martina, Veronika in Klavdija. Dve živita na Švedskem, ena v Stockholmu, ena v Göteborgu. Tretja živi na Norveškem blizu Osla. Anton in Eva Božič jih obiskujeta na Norveškem, a večkrat pridejo na obisk oni, z Norveške na Švedsko se pripeljejo z avtomobilom. Sin Niklas je živel s partnerko v hiši na Švedskem, a je – prav tako kot Antonija, biološka mati Antona Božiča – umrla za posledicami raka pri 31 letih. Zdaj dela sin Niklas na Švedskem od sedem do osem mesecev letno, potem odpotuje na Filipine, ker ima tam novo partnerko in hčerko. Anton in Eva Božič sta bila zelo vesela, ko sta septembra 2019 prvič videla svojo petletno vnukinjo s Filipinov. Želela sta si, da bi z materjo ostali za vedno na Švedskem.

⁸⁷ Tudi na Švedskem ni vedno preprosto, je opisala Avgušтина Budja občutke nesprejemanja, selektivno diskriminacijo: »Dokler so tujci na Švedskem zadovoljni s povprečnostjo ali podpovprečnostjo v družbi, s tem, da so delavski kader, so sprejeti. Kakor hitro pa napreduješ, se čuti negativen odnos sodelavcev do tebe. Ne vem, zakaj. Ali se bojijo za svoja delovna mesta, za svoje stolčke? Imam občutek, da je zavist tudi na Švedskem zelo doma in je ne manjka. Svojemu kolegu s tem ne škodiš, ampak ti zavida. Kaj boš ti, tujec. In to se pokaže. V tem je nekaj nezdravega« (Avgušтина Budja v Lukšič Hacin2001: 218).

⁸⁸ V Älmhultu so v prvi Ikeini prodajalni uredili muzej. Ima dve glavni temi: Ikea nekoč in Ikea danes. Ikea nekoč začne svojo pripoved z revno Švedsko, s skromnim življenjem in z borbo za preživetje na začetku 20. stoletja: z majhnimi temnimi hišami, s še manjšimi okni, z leseno mizo, okrog katere se je zbralo okoli 10 otrok in jedlo iz ene glinene sklede z lesenimi žlicami. Milijon Švedinj in Švedov se je v obdobju med prvo in drugo svetovno vojno izselilo čez lužo, kar potrjujejo veliki leseni kovčki in sezname čezoceanskih ladij v muzeju Ikea (prim. Beijbom 2003). V eno izmed švedskih izpraznjenih hiš so se naselili stari starši ustanovitelja Ikee Ingvarja Kamprada, leta 1896 priseljena iz Nemčije in (današnje) Češke, nekoč Avstro-Ogrske (Torekull 2012: 27–43).

Martina, Veronika, Niklas, Klavdija, otroci Antona in Eve Božič, Göteborg, Norveška, 2008, praznovanje 60. rojstnega dne Eve Božič. Fotoarhiv: Eva in Anton Božič, objavljeno z njunim dovoljenjem.

Ko je prišel Anton Božič v Älmhult, je bilo to majhno mesto. Zaradi Ikee se je v mesto preselilo veliko ljudi, »Ikea je glavna v Älmhultu, zaposluje več kot 4.000 delavcev, veliko se jih tudi vsak dan na delo pripelje z vlakom iz bližnjih mest. Tu so glavne Ikeine pisarne, razvojni center, laboratorij za testiranje, Ikein hotel in muzej, nova (moderna) Ikeina trgovina,« je našteval Anton Božič, ko sta me z ženo po intervjuju peljala na ogled po Älmhultu. Švedska krona je bila leta 2019 vredna najmanj, norveška več in danska največ, »skromno se živi z našimi pokojninami, ampak se da preživeti,« sta razlagala Eva in Anton Božič. Opisala sta, kako se je Älmhult spreminjal: poleg delavcev za Ikeo prihajajo v Älmhult z odprtjem muzeja Ikea (2016) in prenovljenega hotela Ikea turisti.⁸⁹

Priseljujejo se novi begunci, zdaj iz Sirije in Libanona, a zanje »ni več tako lahko tukaj kot takrat, ko smo mi prišli, ni dela, moraš govoriti jezik. Če govorijo angleško, je še v redu, če govorijo samo arabsko, pa zelo težko dobijo delo,« je komentiral Anton Božič. Ljudje z vsega sveta živijo v Älmhultu; med ogledom mesta smo videli ljudi iz Sirije, Indije, Bosne in iz drugih držav naslednic nekdanje Jugoslavije, mimo nas so hodili Švedi, peljali smo se mimo picerije, ki jo vodijo Turki, mimo nekdanje trgovine Antona Božiča, protestantske cerkve in

⁸⁹ Prvi hotel Ikea v Älmhultu je bil odprt leta 1964.

katoliške kapele sta med vožnjo po mestu razlagala Eva in Anton Božič. Zaradi Ikee ni več zasebnih podjetij in trgovin, ki bi proizvajali ali prodajali pohištvo, najbližja je 60 km stran; »v Älmhultu je Ikea vse uničila in ni več nobene navadne trgovine s pohištvom. V Ikei imaš vse, kar potrebuješ, slabe in dobre stvari, tudi drage cene.«

Državljanstvo, identiteta, jezik

Švedsko državljanstvo je Anton Božič pridobil že leta 1970: »Pet let moraš biti tukaj, ne smeš imeti težav s policijo in dobiš državljanstvo,« je pojasnil preprost postopek.⁹⁰ Ni mu bilo treba opravljati izpita iz švedskega jezika in zgodovine. Slovenskega potnega lista nima več, dokumenti so mu potekli in ni si uredil novih. Včasih gleda slovensko televizijo, kar mora posebej plačati. »Dediščino po starših sem prepustil sestri, hišo je sestra prodala, ko so starši umrli. Jaz sem imel hišo in trgovino tukaj. Moje življenje je tukaj. Po rojstvu sem Slovenec, ampak živim že toliko let tukaj, da se počutim kot Šved, oboje sem.«

Stališča posameznikov do lastne etnične pripadnosti in odgovori posameznikov se lahko zelo razlikujejo. Marina Lukšič Hacin (1999b: 286) jih je razvrstila v devet skupin (npr. 1. sem Slovenec; 2. Slovenec s švedskim državljanstvom; 5. švedski Slovenec; 6. Neslovenec; Nešved; 9. Šved), pri čemer odgovori niso nujno povezani z znanjem jezika ali mešanim zakonom. »Posameznik je lahko nosilec več skupinskih pripadnosti, med katerimi prihaja do situacijskega ravnovesja. Pojavi se premikajoča se identiteta, ki se z odvisnostjo od situacijskih sprememb sprotno vzpostavlja skozi 'mrežo sidrišč'« (Južnič 1993: 132; Stam, Shohat 1994: 300–301 v Lukšič Hacin 1999b: 277). Govorimo lahko tudi o sestavljeni (etnični) identiteti (in – in), ki »ne ocenjuje, ali je ena identiteta večvredna kot druga, ampak postavlja vse možnosti enakovredno drugo ob drugo. Izraža raznolikost in nas ne sili, da smo nepopolni (pol – pol), ampak naša kulturna/jezikovna/etnična/verska izhodišča ter odločitve predstavi kot enakovredne« (Vižintin 2015b: 220, gl. tudi Milharčič Hladnik 2011; 2015a; Milharčič Hladnik, Lukšič Hacin 2011; Sedmak 2011).

Na domu Alojza Macuha, predsednika Slovenskega društva Simona Gregorčiča v Köpingu in predsednika Slovenske zveze na Švedskem, govorijo »slovensko, tako da je njihova hiša prava slovenska oaza. Kako da ne, saj je tudi gospa Macuh Slovenka. Spoznala sta se, ko je takrat še bodoča žena prišla na obisk v Slovenijo. Njena družina je namreč že živela na

⁹⁰ Več o naturalizaciji in politiki multikulturalizma na Švedskem gl. poglavje *Politični, ekonomski in družbeni vidiki migracij na Slovenskem po drugi svetovni vojni* v tej publikaciji.

Švedskem. Gospod Alojz ni dolgo razmišljal in se je tudi sam odpravil na sever. 'Res sem prišel zaradi ljubezni,' se je nasmehnil in dodal, da je sprva mislil, da bo ostal le kakšnih pet let, a na Švedskem stalno živi že od leta 1982, kar pomeni, da je bil v drugem valu slovenskega priseljevanja na Švedsko« (Hrastar 2019). Okoliščine glede ohranjanja, razvijanja maternega jezika (in učenja jezika okolja) pri izseljenih Slovencih in njihovih otrocih, vnukih so različne in zapletene. Violeta Muršak, rojena leta 1963, po poklicu monterka zavornih ploščič za avtobuse in tovornjake, ki se je na Švedsko preselila pri 19 letih in živi v Landskroni, je navedla, da razmišlja v slovenščini, kadar je sama, z otrokoma pa se večinoma pogovarja »švedsko, a tudi slovensko. To je zato, ker sin noče govoriti slovensko. Pravi, da se v tej državi govori švedsko. On zna slovensko. Dobro razume in govori, ampak noče. Ko smo na dopustu v Sloveniji, pa brez težav govori slovensko. Tanja, hčer, slovensko razume, ima pa težave z izgovarjavo. Na dopustu v Sloveniji, ko se sprosti, ima veliko manj težav« (Lukšič Hacin 2001a: 250–256).

Anton Božič s svojimi otroki ni govoril slovensko. Pojasnil je, da je bil od jutra do večera v službi, vodil je zasebno podjetje, kar je velika odgovornost. V bližini ni bilo nobenega Slovenca, z nikomer ni mogel govoriti slovensko. Žena Eva je skrbela za stanovanje in vzgajala otroke: »Jaz sem delal za oba in tako sva preživela,« je pripovedoval Anton Božič.

Eva in Anton Božič, Älmhult, Švedska, 2018, praznovanje 70. rojstnega dne Eve Božič. Fotoarhiv: Eva in Anton Božič, objavljeno z njunim dovoljenjem.

Obiski v Sloveniji: »Z avtomobilom ni tako daleč, brez spanja 24 ur.«

Leta 1969, pet let po prebegu in ko je dobil jugoslovanski potni list, je Anton Božič prvič obiskal Slovenijo oz. Jugoslavijo. »Še preden sem prišel, je bila policija doma pri mojem očetu. Spraševali so me, kaj se je zgodilo, zakaj sem ušel. Povedal sem, da nisem želel v vojsko in da nisem naredil nič drugega. Rekel sem, da če me pošljejo v vojsko, ne bo nikogar, ki bi skrbel za družino. Takrat sem imel hčerko in Eva je bila noseča s sinom.« Potem Anton Božič ni imel več težav s policijo ali s prihodi v Slovenijo oz. Jugoslavijo.⁹¹

Dokler so bili otroci majhni, je Slovenijo družina Božič obiskovala enkrat ali dvakrat letno. Oče Antona Božiča je umrl dva dneva po rojstvu najmlajše hčere Martine. V Vrbovem pri Ilirski Bistrici so obiskovali očeta, ki je živel do leta 1981, in mater, ki je živela do leta 1992. Ko se je sestra Marija preselila na Kozino, so poleti hodili na počitnice na Kozino ali pa v Iko blizu Opatije, kjer je živela sestrična. Na dopust so se odpeljali vsako poletje za tri tedne, saj je bil dopust na Švedskem takrat dolg štiri tedne, en teden pa vzame potovanje. Evropo so vsakič prepotovali sami, »z avtomobilom ni tako daleč, brez spanja 24 ur,« je komentiral Anton Božič; vmes so počivali in prespali nekje v Nemčiji.

Eva Božič je povedala, da so bile počitnice v Sloveniji njen najljubši dopust. Z možem Antonom sta bila marsikje, tudi v Združenih državah Amerike, ampak »Slovenija je najboljša«. Zelo je imela rada moževe starše, rada je šla v Vrbovo. »Odlično sem spala tam, zgodaj zjutraj me je zbudilo petelinje kikirikanje, ptičje petje, slišala sem konje in voznike vozov, ki so se pogovarjali med seboj. Odprla sem okno in vdihovala svež zrak. Antonova mama je sama mlela kavna zrna, tako lepo je dišalo. Šli smo v majhno lokalno trgovino in kupili sveže pečen kruh,« se je z nostalgijo in s solznimi očmi Eva spominjala časov, ko sta bila tašča in tast v Vrbovem še živa in so počitnikovali pri njih. Ganjen od spominov je bil tudi Anton, ki je med pripovedovanjem z velikim spoštovanjem in ljubeznijo pokazal mamin mlinček za kavo iz Vrbovega; tudi njemu so se orosile oči. Po smrti staršev so hodili na počitnice na Kozino k Antonovi sestri Mariji in njeni družini. Tudi pri njih je prijetno, ampak

⁹¹ Za primerjavo: Janez Slabanja, rojen leta 1943, je prebegnil leta 1961, na Švedsko je prišel v skupini iz Avstrije. Namestili so jih v različne tovarne. Vse od začetka je delal kot vodovodni inštalater; dela takrat ni bilo težko dobiti. Državljanstvo je zamenjal leta 1968, naslednje leto je šel skupaj z družino v Slovenijo. Žena je obdržala slovensko državljanstvo, otroka imata švedsko državljanstvo. Hčerka rada hodi v Slovenijo, veliko si dopisuje, navezala je stike v Sloveniji. Sin nima stikov in noče hoditi v Slovenijo; pravi, da ga slovenstvo ne zanima. Oba otroka imata prijatelje med Švedi. Janez Slabanja ima prijatelje med Slovenci in Švedi. Živi približno 60 km iz Göteborga, v katerem je slovensko društvo, društvenih dejavnosti pa se udeležuje zadnja tri leta (Lukšič Hacin 2001a: 164–169).

ni isto kot pri starših, sta se strinjala Anton in Eva Božič. Otroci z medsebojno komunikacijo niso imeli težav. Štirje otroci Antona in Eve Božič (Klavdija, Niklas, Veronika, Martina) ter dva otroka Antonove sestre Marije Božič, poročene Koblar, in njenega moža Justina (Marino, Karmen) so se pogovarjali »malo angleško, malo z rokami, kot je šlo.«

Zadnjič je bil Anton Božič v Sloveniji leta 2016, in to zaradi snemanja dokumentarnega filma. Švedski dokumentarec je bil posvečen Pavli Hudolin, ki se je na Švedsko priselila iz ene izmed vasi blizu Kočevja. Na Švedsko sta prispela z Antonom Božičem z istim letalom leta 1964. Anton Božič je bil gospe, ki je živela sama, v podporo zadnja leta pred njeno smrtjo, pomagal ji je »plačevati račune, kupovati hrano, oblačila in take stvari«. Umrla je leta 2013, in ker ni napisala oporoke, bi njenih privarčevanih 300.000 švedskih kron, kar je približno 30.000 €, pripadlo državi. Anton Božič je Pavli Hudolin obljubil, da bo poiskal njene sestre, ki bi jima pripadala dediščina, če ju najde. To je bila osrednja tema dokumentarnega filma, ki je hkrati prikazala tudi prebežniško pot Antona Božiča. Novinarsko raziskovalno delo je pokazalo, da je imela Pavla Hudolin šest sester in enega brata. Našli so njen dom, sorodnike in njihove otroke, z izjemo ene sestre, ki je živela v Zagrebu. Pri iskanju informacij je pomagal švedski novinar, ki je poznal gospo v Ljubljani, »ki je delala na občini, in tako smo našli sorodnike, našli smo jih veliko,« medtem ko slovenska, hrvaška in srbska ambasada po besedah Antona Božiča niso želele sodelovati. Do zdaj je bilo razdeljenega približno 70 % denarja, preostali denar še ni bil izročen, ker še niso našli vseh sorodnikov oz. njihovih potomcev. Švedska televizija je posnela šest tovrstnih dokumentarnih filmov; leta 2017 so bili predvajani na televiziji. »Ves Älmhult je vedel, da je bil Anton na televiziji, vsi so govorili o tem,« je nasmejana komentirala Eva Božič.

Ko so iskali sorodnike Pavle Hudolin in posneli prebežniško pot Antona Božiča, je ta nekaj dni ostal na Kozini pri sestri Mariji in njeni družini. S seboj je na Švedsko odnesel cepiče jablane, sadike trt in čebulice čemaža, kar jih je s ponosom pokazal med razkazovanjem svojega sadno-zelenjavnega vrta. »Vrtove imamo Slovenci, Hrvati in Grki,« je razložil Anton Božič, »drugi imajo samo okrasno grmičevje in drevje. Sem v pokoju, jaz moram nekaj delati. To ni za to, da bi človek kaj zaslužil, to mi je v veselje. Stane več, kot je vredno, vendar je to zame zabava. Včasih pridejo na vrt srne in mi kaj pojejo. Kadar je suša, kot je bila 2018, je prepovedano zalivati vrtove,« je z ljubeznijo opisoval svojo prostočasno dejavnost Anton Božič, kajti »z družbo ne gremo po gostilnah, tukaj ni veliko gostiln, tukaj je samo hotel Ikea.

Ni gostiln, samo na kavo se lahko gre, popiješ sok ali pa pivo, alkohol se tukaj ne prodaja. Imaš posebno trgovino, samo eno v Älmhultu, v kateri lahko kupiš alkohol.«⁹²

»To je cepič iz Slovenije, s Kozine,« je na svojem sadno-zelenjavnem vrtu ponosno pokazal Anton Božič. Fotoarhiv: Marijanca Ajša Vižintin, Älmhult, Švedska, 11. 5. 2019.

Starši Antona Božiča niso nikoli prišli na obisk na Švedsko. Iz Slovenije so jih sorodniki obiskali samo enkrat, in sicer sestra Marija leta 1969, pozneje pa ne ona ne njena družina nikoli več. »Obljubljajo, vsakič, ko se slišimo, rečejo, da bodo prišli,« sta povedala Anton in Eva Božič, ki jih vabita vsako leto, da naj pridejo. Čeprav neradi potujejo, pa sorodniki v Sloveniji vsa leta skrbno pripravljajo za družino Božič domače dobrote, da jih odpeljejo s seboj na Švedsko, zadnja leta pa jih pošiljajo po pošti. Zelo velika želja Antona in Eva Božič

⁹² Lesene ali zidane hiše v Älmhultu večinoma nimajo ograj; nekatere imajo lesene plotove ali zeleno mejo iz grmovnic, tako da se srne prosto premikajo. Vino in žgane pijače se na Norveškem in Švedskem prodajajo samo v specializiranih trgovinah (in na letališčih), le pivo se lahko kupi v trgovinah z drugimi živili. »Ni sto let, kar je bila uvedena reforma in so bile uvedene posebne trgovine za alkohol. Takrat bi se švedska nacija zapila, če se to ne bi zgodilo,« meni Avgušтина Budja (Lukšič Hacin 2001a: 218).

je, da bi jih sorodniki iz Slovenije obiskali v Älmhultu. Gotovo bi jih peljala tudi do 22 km dolgega älmhultskega jezera, na katerem se ljudje poleti kopajo, organizirajo piknike in se družijo, bolj oddaljeni pa si lahko najamejo lesene hiške.

Občasno v 50 km oddaljeno slovensko društvo na Švedskem

V Älmhultu ni nobenega drugega Slovenca. Razseljenost in vrtnarjenje in Slovencev na Švedskem izpostavlja tudi Avgušтина Budja, ki navaja, da Slovenci na Švedskem ne živijo blizu drug drugega, ampak tam, kjer so si kupili ali zgradili hiše, a na bolj ali manj tradicionalen način: gojijo zelenjavo na vrtovih in delajo vino v kletih, in sicer iz kupljenega grozdja, sadja ali iz koncentriranih sadnih sokov (Budja 1996: 226). Veliko je Hrvatov, nekaj Srbov, od razpada Jugoslavije naprej se je priselilo veliko Bošnjakov, »samo Slovenci ni niti enega. Bil je frizer, ampak je šel nazaj. Oba sta bil Slovenca, on je bil iz Maribora, imela sta sorodnike v Pulju in sta odšla; od takrat naprej ne vem za še kakšnega Slovenca tukaj,« je pojasnil Anton Božič na vprašanje, ali se družijo z drugimi Slovenci.

Posledično v Älmhultu ni nobenega slovenskega društva oz. »kluba«, kot ga imenuje Anton Božič. V Olofströmu, ki je od Älmhulta oddaljen 50 km, deluje njemu najbližje slovensko društvo Slovenija in tudi srbsko, nekdanje jugoslovansko društvo. V slovenskem društvu imajo sestanke štirikrat letno, vendar se jih udeleži Anton Božič samo občasno.⁹³ Anton Božič je povedal, da deluje na Švedskem okoli deset slovenskih društev, mdr. v krajih Malmö, Göteborg, Halmstad, Olofström, Stockholm. Poleg oddaljenosti je Anton Božič navedel kot razlog, da se ne udeležuje pogosteje dejavnosti v slovenskih društvih, tudi to, da se je veliko ljudi, ki jih je poznal, postaralo ali umrlo. Njegova morebitna udeležba je odvisna tudi od obiska otrok in vnukov, vnukinj. »Če pridejo na obisk otroci in vnuki, ima druženje z njimi prednost pred vsem drugim,« je pojasnil Anton Božič.

⁹³ Večina izseljencev se ne povezuje v nobeno društvo oz. v njem ne deluje aktivno. Razlogi so – tako kot pri odločitvi izseliti se ali ne – različni, kompleksni in prepleteni: nestrinjanje s politično usmeritvijo (prim. zgodbo Lučke Podboj v tem poglavju), najbližje društvo je preveč oddaljeno (prim. zgodbo Cvetke Schmidt v tem poglavju), ljudje dajo prednost zasebnemu življenju in/ali so preobremenjeni s službenimi obveznostmi, spremenile so se dejavnosti in ljudje, ljudje živijo razseljeno itd. Toda najdejo se posamezniki ali skupina ljudi, ki živijo v bližini (ta ima v tujini po navadi precej večje razdalje kot v Sloveniji), ki se povezujejo in jim je slovensko društveno življenje izjemno pomembno. Ustanovijo slovensko društvo, če ga ni (prim. zgodbo Jane in Franca Kolmana v tem poglavju), v že delujočem društvu sodelujejo aktivno ali pa se vsaj občasno (ali v določenem življenjskem obdobju) udeležujejo društvenih dejavnosti. Več o bogati društveni dejavnosti Slovencev, tudi na Švedskem, gl. poglavje *Organiziranost slovenskih izseljencev, dopolnilni pouk slovenščine in literarna umetnost* v tej publikaciji; za obdobje pred drugo svetovno vojno prim. Kalc, Milharčič Hladnik, Žitnik Serafin 2020: 253–364.

CVETKA SCHMIDT – VPLIVI SORODSTVENIH MREŽ NA SELITVE

Cvetka Schmidt, z dekliškim priimkom Hvalica, se je mami Lidiji in očetu Jožetu Hvalica rodila 18. 5. 1954 v Posočju v vasi Kambreško, ob meji z Italijo na majhni kmetiji.⁹⁴ Najbližji sosed je bil oddaljen en kilometer, drugi tri kilometre. Mati je delala doma, skrbela je za hišo, otroke in kmetijo, oče pa je poleg dela na kmetiji »občasno delal oglje in ga prodajal kovačem v Gorici, Tolminu. Ker tega skoraj nihče ni več delal, je dobro zaslužil. Cvetka Schmidt je odraščala v družini, v kateri se je rodilo osem otrok. Eden je umrl kot dojenček, brat Toni, dve leti starejši od Cvetke, pa kot 16-letni fant: medtem ko je lovil ribe, je nesrečno padel, se udaril v glavo in utonil. S Cvetko sta se dobro razumela, »bil je vedno nasmejan, največ časa sva preživela skupaj,« se je spominjala Cvetka Schmidt.

V osnovno šolo v prvi in drugi razred je hodila Cvetka Schmidt v bližnje naselje Srednje, od tretjega do osmega razreda pa v Kanal ob Soči: »Vozili smo se z avtobusom, ki nas je ob sedmih čakal v Srednjem, do tja pa smo morali peš. V Kanalu smo počakali v šoli, dokler tudi starejši niso končali, ker je avtobus peljal samo enkrat. Tisti, ki smo morali čakati na avtobus, smo v šoli dobili malico, po navadi kruh, in kosilo, največkrat juho. Ko se je šesta ura pouka ob približno 13. uri končala, smo se vsi skupaj odpeljali nazaj z avtobusom. Mlajši smo lahko naredili domačo nalogo v šoli, to je bilo dobro, učiteljica nas je pazila. Na Srednjem je bila šola majhna, vsi otroci smo bili v enem prostoru. Šola v Kanalu je bila velika in kakovostna, veliko so nas naučili, več kot so naučili mojega moža v Nemčiji. Imeli smo tudi fiziko in kemijo, ki ju on ni imel, tudi angleščino smo imeli.«

Še preden je začela Cvetka obiskovati šolo v Kanalu, je oče odšel delat v Nemčijo, s seboj pa je vzela eno izmed Cvetkinih starejših sester. V Nemčiji je na otoku Reichenau v Konstanci ob Bodenskem jezeru že živela očetova sestra, Cvetkina teta, ki je po drugi svetovni vojni prebегnila v Nemčijo skupaj z ujetim nemškim vojakom, v katerega se je zaljubila in se z njim poročila.⁹⁵ Oče torej ni odšel v neznano, ampak je živel pri svoji sestri. Delal je v gradbeništvu kot pomočnik zidarja in družini v Slovenijo pošiljal denar. Očetov in sestrin

⁹⁴ Navedbe Cvetke Schmidt, rojene Hvalica, in njenega moža Josefa Schmidta v besedilu so iz ustne pripovedi, ki jo je posnela Marijanca Ajša Vižintin v Sevnici med 26. in 28. avgustom 2019. Posnetki so shranjeni pri avtorici.

⁹⁵ Več o prebegih zaradi osebnih razlogov, ki se lahko prepletajo s političnimi razlogi ali pa ne, gl. življenjsko zgodbo Antona Božiča ter uvodno besedilo v poglavju *Življenjske zgodbe slovenskih izseljenk, izseljencev 1945–1991*.

odhod v Nemčijo v 20. stoletju je bila druga izselitev iz družine Hvalica, ki je kasneje vplivala tudi na njen odhod.

Ko je bila v petem razredu, se je mati s tremi najmlajšimi otroki s kmetije v Kambreškem preselila v Srednje v stanovanje v župnišču, v katerem je Cvetka obiskovala tudi prva dva razreda osnovne šole. Duhovnik se je preselil v Ročinj, Cvetkina družina pa se je preselila v prazno stanovanje. Najemnine niso plačevali, v zameno pa so morali »vedno zvoniti v cerkvi, ki je bila zraven. Zvonili smo zjutraj, popoldne, zvečer, malo smo počistili in zato smo lahko tam brezplačno živeli. V Srednjem je bilo boljše, zjutraj ni bilo treba hoditi do vasi na avtobus. V šoli v Kanalu sem bila dobra učenka. Potem pa je bilo pri nas tako, da tata ni dovolil, da se punca naprej izobražuje.«

Življenje med 15. in 20. letom: prve zaposlitve (Gorica v Italiji in Konstancia pri Bodenskem jezeru v Nemčiji, 1970) in poroka (1974)

Namesto nadaljnjega izobraževanja v srednji šoli se je na očetovo zahtevo Cvetka Schmidt zaposlila, najprej v Gorici v Italiji pri slovenski družini: »Stara Gorica je postala italijanska. Zidali so Novo Gorico, a v stari Gorici so še vedno živeli Slovenci, niso se vsi preselili. Delala sem v gostilni in pomagala v hiši pri eni izmed slovenskih družin, približno eno leto. Tam sem bila sama, ni mi bilo lepo. Prej smo bili doma vsi skupaj in kar naenkrat sem bila sama,« se z grenkobo spominja Cvetka. Zelo je pogrešala domače in v Gorici se je počutila osamljeno, zato je pri 16 letih sprejela novo ponudbo: njena starejša sestra, ki je odšla pred leti v Nemčijo delat skupaj z očetom, je rodila otroka, z otrokovim očetom pa se je razšla. Ker se je sestra želela vrniti v službo, je teta iz Nemčije med obiskom v Sloveniji Cvetki ponudila, da se preseli v Nemčijo in postane varuška enoletni nečakinji (1970).

Cvetkina sestra je bila zaposlena v hotelu v Konstanci kot natakarica. Prvi mesec je Cvetka samo varovala otroka, potem pa sta s sestro delati izmenično v hotelu: ko je ena delala, je druga pazila otroka: »Imeli so premalo ljudi, zato sva hitro dobili delo. Zjutraj sem počistila v hotelu, sestra pa je pazila hčerko. Ob dvanajstih je prišla v hotel, hčerko je pripeljala s seboj, jaz pa sem jo dala popoldne spat, saj sem morala delati do dveh. Potem sem vzela deklico in šla z njo domov. Skupaj sva lahko delali in pazili otroka. Za vsak teden sem dobila en prost

dan in na koncu meseca sem tiste štiri dni porabila, da sem šla z avtobusom domov. Za nekaj dni, potem sem se vrnila.«⁹⁶

Približno leto pozneje se je Cvetka preselila k teti na otok Reichenau v Konstanci ob Bodenskem jezeru in začela delati v trgovini z živili Gottlieb: »Delo sem dobila, ne da bi šla v šolo. Vsega sem se naučila v trgovini, nemškega jezika in različnih opravil, vsega, kar je treba delati v trgovini. Tam je bilo zelo lepo delati, bili smo kot ena velika družina,« se z veseljem spominja Cvetka Schmidt. »Nemško nisem znala niti ene besede. Prišla sem v Nemčijo, šla sem delat in sem se naučila, prav hitro. Brez šole, brez slovarjev. Sestra je doma pazila, da je govorila nemško, da sem se hitreje naučila. Malo je pomagala televizija. Doma nismo imeli televizije, tu pa sem zvečer gledala televizijo, če je otrok spal,« je odgovorila Cvetka na vprašanje, kje in kako se je učila nemškega jezika, ter sama dodala: »Moram povedati, da niti enkrat nisem imela težav, ker prihajam iz Slovenije, niti enkrat niti malo. Jaz sem vedela, da grem v Nemčijo in da se moram naučiti nemško in dobro delati, kar delam. Vse je bilo v redu. Jaz razumem, da so drugi imeli težave, ampak meni se ni niti enkrat nič zgodilo. V tistem času, ko sem jaz šla v Nemčijo, so oni zelo potrebovali ljudi za delo.⁹⁷ Nihče ni hotel delati v hotelu in bili so tako srečni, da so dobili nekoga, bili so prav prijazni. Dobili smo hrano, otroka sva s sestro lahko dali v eno posteljo, ni bilo treba plačevati.«

Leta 1973 je Cvetka Schmidt, takrat še s priimkom Hvalica, spoznala Josefa Schmidta, ki se je tudi zaposlil v trgovini Gottlieb v Konstanci. Cvetka je živela na otoku Reichenau, trgovina pa je bila v Konstanci, zato se je na delo vozila z avtobusom. Zaradi redkih avtobusnih povezav ji je Josef ponudil, da jo pelje domov, in tako sta se začela družiti, spoznavati. Oba sta si želela, da se čim prej osamosvojita in zaživita skupaj, saj je 19-letno Cvetko na zmenkih spremljala teta. Ko je Cvetka dopolnila 20 let, sta se z Josefom poročila (4. 11. 1974) in se preselila v svoje podnajemniško stanovanje v Konstanci. Pravzaprav sta se želela poročiti že maja, a je morala Cvetka več mesecev čakati na dokumente iz Slovenije oz. Jugoslavije, ki so potrdili, da v svoji izvorni državi še ni poročena.

⁹⁶ Sporazum o zaposlovanju in varstvu delavcev med Nemčijo in Jugoslavijo je bil podpisan leta 1968, veljati je začel 1969. Cvetka Schmidt pri iskanju zaposlitve v Nemčiji ni imela nobenih težav. Podobne sporazume je podpisala Nemčija z Italijo leta 1955, s Španijo in z Grčijo 1960, s Turčijo 1961, z Marokom 1963, s Portugalsko, s Tunizijo 1965 (Leggewie 2010: 242). Več o tem gl. poglavje *Politični, ekonomski in družbeni vidiki migracij na Slovenskem po drugi svetovni vojni* v tej publikaciji.

⁹⁷ V Baden-Württembergu je po ocenah od izseljenih 80.000 Slovencev v šestdesetih letih 20. stoletja živelo v Nemčiji nad 50.000 Slovencev (Lukšič Hacin 2007), medtem ko so se do začetka druge svetovne vojne Slovenci izseljevali predvsem na sever Nemčije (Drnovšek 2012; Wörsdörfer 2017).

Poročna fotografija Cvetke in Josefa Schmidta, 1970, Konstanz pri Bodenskem jezeru. Nemčija. Fotoarhiv: Cvetka in Josef Schmidt, objavljeno z njunim dovoljenjem.

Herbolzheim, Nemčija (od 1975 do danes): rojstvo enajstih otrok (rojenih 1976–2001), več kot 100 otrok v varstvu ali rejništvu – kariera matere

Na željo Cvetkinega moža Josefa Schmidta, ki je pogrešal svojo družino, sta se iz Konstanc pri Bodenskem jezeru preselila v Herbolzheim – ponovno so na selitev Cvetke Schmidt vplivale sorodstvene vezi, tokrat moževe. Najprej sta bila oba še naprej zaposlena pri istem podjetju, ki je imelo odprto verigo trgovin, a v različnih poslovalnicah: Cvetka je v Freiburgu delala kot trgovka, Josef je s kombijem razvažal živila.⁹⁸ Iz Herbolzheima se je vozila Cvetka na delo v dobrih 30 kilometrov oddaljen Freiburg z vlakom. Ko je leta 1976 rodila prvega otroka Sebastiana, ga je zaupala v varstvo Josefovi mami, ki je živela tri kilometre od njenega doma. Otroka je odpeljala k Josefovim staršem s kolesom, potem se je z vlakom odpeljala v Freiburg, od koder se je vračala ob sedmih zvečer in šla po otroka. Približno pol leta pozneje

⁹⁸ Podjetje Gottlieb ima v Nemčiji več kot sto poslovalnic, podobno kot Mercator v Sloveniji, je pojasnil Josef Schmidt.

je dobila delo v Herbolzheimu; njen delovnik je še vedno trajal ves dan, a brez vožnje v Freiburg. Josef si je medtem poiskal drugo zaposlitev, razvažal je kruh, tako da je končal delo ob 16. uri in šel po otroka k mami.

Ko je Cvetka Schmidt leta 1978 rodila drugega otroka, je Josef predlagal, da ne bi več hodila v službo, on pa je opravljal dve službi: »Rekel je, da mi ni več treba delati, da imava dovolj denarja.« A obrnilo se je drugače. Cvetka je občasno pri zobozdravniku v soseski čistila ordinacijo, ker je želela imeti tudi svoj denar. Skrbela je za gospodinjstvo in svoja otroka, nakar je dobila ponudbo, da pazi na še enega dojenčka, čigar mama je želela v službo. Tako se je začela njena nova poklicna pot – pravzaprav nadaljevala, če upoštevamo, da je nekaj časa tudi v Gorici in Konstanci pazila otroke. Cvetka Schmidt je kot varuška ali mati rejnica do avgusta 2019 skrbela za več kot 100 otrok.⁹⁹ Sodelovala je s številnimi družinami v soseski, ki so ji zaupali svoje otroke v zasebno varstvo, in z mestom Herbolzheim, ki je k njej napotilo otroke v rejništvo ali varstvo. Leta 2019 je minilo 41 let, odkar Cvetka opravlja to delo – a mora še vedno na vsaki dve leti opraviti tečaj prve pomoči, petkrat letno se mora udeležiti strokovnih seminarjev, licenco za mater rejnico pa mora obnavljati na vsakih pet let. »Jaz rada delam svoje delo in bom še naprej delala, dokler bom lahko,« je s ponosom povedala 65-letna Cvetka, ki je leta 2019 obnovila licenco za rejništvo za nadaljnjih pet let.

Financiranje varstva in rejništva je v nemški deželi Baden-Württemberg urejeno različno. Če so starši dovolj premožni, plačujejo za varstvo otroka sami. »V Nemčiji ni dovolj prostora za majhne otroke, ni dovolj vrtcev. Zadnjih nekaj let so jih začeli ustanavljati, vendar jih ni dovolj,« je pojasnila najpogostejši vzrok za zasebno varstvo Cvetka. Če je mama samohranilka, se dodatno izobražuje ali je zaposlena, Cvetka pa skrbi za otroka popoldne (v varstvo je vključeno tudi pisanje domačih nalog, učenje), mater samohranilko finančno podpre občina. Ta tudi odloča, v katerih primerih staršem odvzeti otroka in ga poslati v rejništvo za različno časovno obdobje. Cvetka Schmidt se je srečevala s številnimi težkimi življenjskimi okoliščinami, v katerih so živeli otroci, preden so bili dodeljeni k njej v rejništvo: zloraba drog, alkohola, spolna zloraba otrok, najstniške nosečnosti, psihološke težave itn. Nekateri otroci so bili staršem odvzeti za dlje časa, tako da so tudi spali v hiši družine Schmidt, drugi le za nekaj ur dnevno, tačas pa so starši ali vsaj eden od njih dobili strokovno pomoč in se učili, kako skrbeti za otroka, voditi gospodinjstvo. Nekateri otroci so potrebovali več let, da so nadomestili zaostanek v razvoju. Vseh otrok niso vrnilo staršem;

⁹⁹ Od leta 1978 do 26. 8. 2019 je bilo pri Cvetki Schmidt v Herbolzheimu v varstvu ali rejništvu 109 otrok.

nekateri so bili posvojeni naprej v druge družine. Cvetka in Josef nista posvojila nobenega izmed otrok, ki so bili pri njiju v rejništvu, je bil pa čas v rejništvu za otroke izjemno pomemben: »Nekateri otroci so pri nas prvič živeli v normalnih družinskih razmerah, in to imajo za vedno s seboj. Ko odrastejo, in če bodo imeli svoje otroke, se bodo spomnili, kaj naj naredijo, da bo drugače, kot je bilo doma. To pomaga. Če nikoli ne bi bili v družini, v kateri so razmere normalne, v kateri je lepo, tega svojim otrokom ne bi mogli dati.«

Včasih je bilo zelo težko, »bili so tudi trenutki, ko sem želela odnehati,« je povedala Cvetka Schmidt, še posebej, ko je imela v rejništvu najstnike: »Tudi Josef je ves čas sodeloval, bil jim je kot oče, drugače ne bi šlo. Jaz sem pazila na mlajše otroke, on pa je moral včasih ponoči na policijo po starejše, ki so skrivaj pobegnili ali so se vozili z vlakom brez vozovnice. Naslednji dan je moral pa v službo. Enkrat sem že skoraj odnehala z rejništvom, potem pa sem dobila pismo: eno dekle mi je pisalo, da če ne bi prišlo k meni, bi si vzelo življenje. Prišlo je tisto pismo in potem sem delala naprej.« Josef, ki je bil nazadnje zaposlen kot poštar, je upokojen od leta 2016.

Družina Schmidt leta 2017, Josef in Cvetka (na sredini spredaj) s svojimi desetimi otroki, družinsko srečanje v Herbolzheimu. Fotoarhiv: Cvetka in Josef Schmidt, objavljeno z njunim dovoljenjem.

Cvetka in Josef Schmidt sta mama in oče desetim živečim otrokom, osmim vnukinjam, vnukom pa sta babica in dedek. Leta 2019, med snemanjem Cvetkine življenjske zgodbe, so bili otroci stari od 17 do 43 let, vsi so živeli v Nemčiji: Sebastian (rojen 1976), Adrian (1978), Annete (1980), Verena (1982), Angelika (1984–1984), Fabian (1986), Christian (1988), Julian (1991), Jan (1994), Liljana (1996), Tommy (2001). Cvetka Schmidt je rodila enajst otrok. Angelika je zaradi neznanega razloga umrla pri devetih mesecih za silvestrovo (1984). »Prejšnji večer smo skupaj praznovali in vse je bilo v redu. Zvečer smo jo dali spat in zjutraj je bila mrtva. Prišla je policija, vzeli so jo, da so naredili obdukcijo, vsakega posebej so zasliševali, ampak niso nič ugotovili. Tudi zdravniki niso ugotovili, zakaj je umrla. Na obisku je bila na srečo Josefova sestra, ki je bila v bolnišnici višja medicinska sestra. Policiji je potrdila, da je bila deklica prejšnji večer v redu, ko sem jo dala v posteljico,« sta s solznimi očmi Cvetka in Josef opisala dan, ko jima je umrla hči Angelika.

Prvo hišo sta Cvetka in Josef pozidala leta 1979 v Wagenstadtu v Herbolzheimu; takrat sta že imela dva otroke in Cvetka je bila noseča s tretjim. V novo hišo so se vselili novembra, maja 1980 pa je rodila Annete, prvo hčerko. V tej hiši so živeli dvajset let, potem pa je postala premajhna. Ker niso dobili dovoljenja za prizidek (od sosednje meje bi moral biti oddaljen vsaj tri metre, a ni bilo prostora), sta Cvetka in Josef leta 1998 v bližini kupila drugo hišo, ki sta jo dokončala: »Hiša je imela vstavljen okna, vrata, centralno ogrevanje, voda pa je bila samo do kopalnice. V kopalnici smo vse naredili sami: položili smo ploščice, pobelili, zafugirali. Liljana je bila stara eno leto in pol, pazila sem na preostale otroke in popoldne sem majhne otroke vzela s seboj. Položila sem tapete po hiši, ploščice v kuhinji, Josef je položil parket. Ni bilo tako preprosto. Josef je imel šest tednov dopusta, ker ga prejšnje leto ni nič porabil. Pomagali so otroci – starejši so pazili mlajše. Drugače ne bi šlo. Tistih nekaj tednov smo vsi zelo delali in potem smo imeli lepo hišo.« Najstarejši sin Adrian je z dekletom ostal v prvi hiši, mlajši otroci pa so se preselili s starši v novo hišo.

Razgibana hiša ima veliko sob, v katerih so spali njuni otroci in otroci v rejništvu. Cvetka in Josef živita z najmlajšimi otroki v pritličju, v katerem poteka tudi varstvo otrok. V kletnih prostorih (z okni) sta urejena soba in garsonjera – sem se preselijo njuni otroci, ko imajo približno 16 let. Tisti, ki živi v garsonjeri, sam pospravlja, si sam kuha, opere in si obesi svoje perilo, vse lahko naredijo sami; mama Cvetka jim samo še lika. Mlajši od 16 let živi v sobi zraven in je še vezan na gospodinjstvo s starši – ima pa svoj zasebni prostor in mir: »To je v redu, zato se ne prepiramo, jaz se s Tommyjem še nisem sprla, z Liljano tudi ne, ker so dol. Jaz imam tudi svoj mir in ne vidim vsega, kar delajo, in to je dobro,« je razložila Cvetka

Schmidt njihova družinska načela osamosvajanja. Otroci komaj čakajo, da pride njihov čas, ko lahko zaživijo sami; ponosni so, ko postanejo samostojni, fantje in dekleta.

Cvetka je z otroki veliko zunaj, s svojimi in s tistimi v varstvu ali rejništvu, »zato so otroci mirni. Vedno smo zunaj,« je pojasnila Cvetka. Iz dnevne sobe vodi pot na veliko pokrito teraso, na kateri se igrajo v deževnih dneh. S terase je izhod na ograjen vrt z domačimi živalmi, igrali: »Tudi ko dežuje, gremo malo ven; otroci se igrajo na terasi. Zdaj prihajajo v varstvo enoletni otroci, ker gredo mame v službo. Pri štiriletnikih moraš paziti, ne smeš imeti nič majhnega okrog hiše. Na terasi so na varnem, nič se ne more zgoditi. Imamo tudi velik peskovnik, v katerem se lahko igrajo štirje. Usedem se na stranico in jih pazim. Ne kričijo, lepo se igrajo; če kdo vrže v drugega pesek, rečem ne, opozorim, da gre lahko v oči, in je v redu.«

Velikokrat se gredo igrat na vaško ali šolsko igrišče. Nekatero otroke odpelje Cvetka v vrtec, druge gre iskat, ker so starši še vedno v službi, ko se vrtec zapre: »Ne moram reči, da sem stroga, ampak prvi dan je treba postaviti jasna pravila. Prvi dan jim pokažeš in vidijo pri drugih, ki so stari dve ali tri leta. Če imam najmlajšega v vozičku, se druga dva držita, na vsaki strani po eden. Moraš jim že prvi dan povedati, da se morajo držati, ker lahko pride avtomobil in drugače ne gre – tudi če jokaš, se moraš držati. Ko pridemo do igrišča, se lahko gredo igrat. Naslednji dan se otrok drži. Ko dobim v rejo majhnega otroka, si zvečer vzamem čas, greva na dolg sprehod, kolikor lahko hodi, in ko pridemo nazaj, gre spat. Ponoči spi, ker je utrujen. To otroku pomaga, da se privadi name. Jaz sem nova, soba je nova, vse je novo.«

Vsak dan gre Cvetka Schmidt z otroki popoldne na daljše sprehode po vasi, čez hrib, do vinogradov ali gozda. Če gredo ven sami, se morajo do sedmih vrniti. Zvečer pustijo mobitele v dnevni sobi na mizi, televizije ne gledajo, ob osmih odidejo vsak v svojo sobo, v kateri lahko eno uro še berejo ali se igrajo. Najstnike dobi v varstvo največkrat zaradi težav v šoli: »Sploh se ne učijo in jaz se učim z njimi. Potem hodim z otroki v naravo; vseeno je, koliko so naporni, jaz hodim z vsakim otrokom. Tudi če so stari 12 let, hodim z njimi. Tudi več kot eno uro, če je treba. Enkrat sem dobila brata in sestro, stara osem in deset let. Poleg mame rejnice iz prejšnje rejniške družine je prišla tudi svetovalna delavka z občine; z njima so imeli veliko težav. Jaz sem jima rekla pred tema gospema: 'Tri tedne bosta pri meni, jaz vaju bom pazila. Kaj hočeta? Stres ali počitnice? Če bosta v redu, bomo šli vsak dan plavat, imeli se bomo lepo, z vama se bom igrala igrice.' Odločila sta se za počitnice. Do bazena smo hodili tri kilometre, se kopali in šli peš nazaj. Po navadi gremo s kolesom, vendar sem si rekla ne,

bomo hodili, to ju bo utrudilo. Enkrat zvečer po kohanju dekle vseeno ni želelo spati. Z bratom sta bila skupaj v sobi in ona mu je nagajala, prišla sem notri in rekla, da je dovolj. Pogledala me je in rekla: 'Kaj boš pa naredila?' Povedala sem ji, da imam še dovolj energije, če ne želi spati, ni problema, lahko greva na sprehod na hrib. Veš, kaj se je zgodilo? Ulegla se je in zaspala v eni minuti. Vedeti moraš, kako ravnati z otrokom, ker je z vsakim drugače.«

Obiski v Sloveniji: z avtodomom naokrog

Preden sta imela otroke, sta Cvetka in Josef Schmidt prihajala v Slovenijo vsako leto. Potem so bili obiski redkejši, dve desetletji so imeli prednost otroci, gradnja hiš, odplačevanje kreditov. Od leta 2006 do leta 2018 so spet redno prihajali v Slovenijo dvakrat letno, spomladi in poleti, in to z avtodomom. V Slovenijo niso prihajali le mlajši otroci Cvetke in Josefa Schmidta, ampak tudi otroci v rejništvu: »Nekatere druge rejniške družine gredo na dopust in dajo otroke, ki so v reji, drugi družini, da gredo sami na dopust. Jaz tega nisem naredila še nikoli,« je pojasnila Cvetka. Poleg dopustovanja ob slovenskem morju in obiskov pri Cvetkinih sorodnikih v Posočju so včasih obiskali tudi bratrance, sestrične v Italiji, takoj za slovensko-italijansko mejo: »Na drugi strani je bil potok, na eni strani je bila Slovenija in na drugi strani je bila Italija. Ampak prej je bilo to slovensko. Mejo so postavili po drugi svetovni vojni, govorijo pa še vedno slovensko na drugi strani, vendar moramo iti okrog, da pridemo do tja.«

Cvetka in Josef Schmidt s svojim avtodomom na obisku v Sloveniji. Fotoarhiv: Marijanca Ajša Vižintin, Sevnica, 28. 8. 2019.

Leta 2019 sta prišla z avtodom v Slovenijo sama, prvič po dolgih letih spet brez otrok. Obiskala sta sorodnike v Posočju in prijatelje po Sloveniji: iz Sevnice sta odšla »v Novo Gorico k teti, potem na Kambreško k mojemu bratu. Mogoče gremo v hribe z bratom. Potem gremo še malo na morje v Koper, Izolo in Piran,« je naštela tritedenske dopustniške načrte Cvetka Schmidt. Po vrnitvi v Nemčijo je na njeno varstvo čakalo šest otrok dopoldne in dva popoldne.

Slovenščina, katoliške maše v slovenskem jeziku, mož in najmlajši otroci pri dopolnilnem pouku slovenskega jezika in kulture

Slovensko je Cvetka Schmidt govorila doma samo prva leta z najstarejšimi otroki. V stiku s slovenščino so bili tudi, ko so obiskovali sorodnike v Sloveniji. »Vendar čez nekaj let niso več želeli govoriti. Otroci so rekli, da nočejo več in potem ... sploh niso govorili. Mi smo bili tukaj na dopustu, moj oče je še živel in niso z njim spregovorili niti ene besede slovensko. Ko smo prišli domov, so malo mešali in niso več hoteli govoriti. Potem je bilo tudi meni težko, pa nisem več govorila slovensko. Pozneje sem imela v hiši tudi nemške otroke. Pazila sem nanje in sem morala govoriti nemško,« je razložila Cvetka, kako je slovenščino doma zamenjala nemščina. V Herbolzheimu ni drugih slovenskih družin in ni slovenskega društva. Tudi katoliške maše v slovenščini ni bilo, zato je družina Schmidt obiskovala mašo v nemščini – dokler niso nekoč po naključju odkrili, da obstaja maša v slovenščini.¹⁰⁰ Slovenski župnik je pomagal pri obredu v nemščini, potem pa je pripravil vse za slovensko mašo. Od takrat naprej so obiskovali mašo v slovenskem jeziku, pri verskih obredih so sodelovali tudi otroci iz družine Schmidt, ki so brali berilo v slovenščini.

Pri povezovanju z organiziranim dopolnilnim poukom slovenskega jezika in kulture je odigral pomembno vlogo župnik Janez Modic, ki je družino Schmidt seznanil z informacijo, da v Nemčiji obstaja brezplačna možnost obiskovanja dopolnilnega pouka slovenskega jezika in kulture ter da učiteljice iščejo slovenske otroke. Janez Modic je imel sedež svoje slovenske župnije v več kot 170 km oddaljenem Mannheimu, enkrat mesečno pa je izvajal slovensko

¹⁰⁰ Pred desetletji, še preden se je Cvetka preselila v Herbolzheim, v tem naselju niti ni bilo katoliške cerkve, ampak le protestantska. Preden so zgradili katoliško cerkev, so v dogovoru s protestantskim duhovnikom katoliški obredi potekali v protestantski cerkvi, se spominja Josef Schmidt.

mašo v Herbolzheimu.¹⁰¹ Leta 2019 je 72-letni župnik Janez Modic končal svoje delo, tako da zdaj v Herbolzheimu nihče več ne izvaja katoliške maše v slovenščini, kar družina Schmidt zelo pogrēša. Najbližji dopolnilni pouk slovenskega jezika in kulture za družino Schmidt se je izvajal v Freiburgu. Čeprav je Cvetka izvedela za poučevanje slovenščine, se pouka najprej niso mogli udeleževati: »Imela sem tri otroke v reji, Tommyja in Liljiano. Nisem mogla v Freiburg, preveč majhnih otrok sem imela. Ko so zrastle in smo spet začeli hoditi na dopust v Slovenijo, pa so šli. Moraš paziti, da uporabljaš jezik, da veš, kako kaj reči,« se Cvetka zaveda pomembnosti ne le učenja jezika, ampak tudi njegove uporabe.

K dopolnilnemu pouku slovenščine v Freiburg je k učiteljici Miri Delavec¹⁰² otroke, ko so zrastle, vozil Josef Schmidt, Cvetkin moŹ, Cvetka pa je medtem skrbela doma za mlajše varovance. Namesto da bi Josef le čakal otroke, je še sam začel obiskovati dopolnilni pouk slovenščine, se učiti slovensko. Josef, Liljana in Tommy, najmlajša otroka Cvetke in Josefa Schmidta, ter Jiři, ki je bil pri njiju v rejništvu skoraj vse svoje otroštvo, so se tako več let vozili z avtomobilom (enkrat tedensko) v približno pol ure oddaljeni Freiburg, bili dve uri pri dopolnilnem pouku slovenščine, potem pa so se pol ure vozili nazaj v Herbolzheim. Učiteljica Mira Delavec je nekaj let spodbujala in organizirala druŹenje slovenskih druŹin, ki so obiskovali dopolnilni pouk slovenščine v Freiburgu, včasih v sodelovanju z Janezom Modicem. Največkrat so se druŹili ob slovenskih praznikih, in sicer po slovenskih mašah. Pripravili so kulturni program (deklamacije, branje, petje, igranje glasbil), najeli prostor v gostišču ali imeli druŹinske piknike pri komu doma, se spominja Cvetka Schmidt.

Otroci, ki so v šolskih letih 2011/12 in 2012/13 na Bavarskem ali v Baden-Württembergu obiskovali dopolnilni pouk slovenskega jezika in kulture pri učitelju Velimirju Brunskemu ali učiteljici Miri Delavec, so med binkoštnimi počitnicami, če so tako Źeleli, obiskali Slovenijo.

¹⁰¹ Źupnik Janez Modic, odgovoren za oskrbo 1.500 Slovencev v pokrajinah Baden-Württemberg, Rheinland-Pfalz, Saarland, je imel glavno Źupnijo v Mannheimu. Maše je enkrat ali dvakrat mesečno izvajal v krajih Mannheim, Heidelberg, Herbolzheim pri Freiburgu, Vöhrenbach v Schwarzwald, Buchen v Odenwald, Raental (Rastatt), Lebach v Saarlandu. Źupnija v Mannheimu je bila ustanovljena 1. 4. 1964 (*Slovenska izseljenska matica*, Seznam druŹtev, Nemčija 2020).

¹⁰² Več o poučevanju Mire Delavec Touhami gl. poglavje *Organiziranost slovenskih izseljencev, dopolnilni pouk slovenščine in literarna umetnost*, Nemčija, v tej publikaciji.

Uresničila se jim je velika želja, da bi hodili v »čisto pravo« slovensko šolo.¹⁰³ Med njimi sta bila tudi najmlajša otroka Cvetke in Josefa Schmidt in Jiři.

Za otroke gostitelje iz slovenskih družin in njihove vrstnike iz Nemčije je Osnovna šola Elvire Vatovec Prade, Koper, poleg sodelovanja pri pouku organizirala brezplačen izlet v Sečoveljske soline. Otroke so spremljale šolska svetovalna delavka Tanja Pavlič (druga z leve zadaj), učiteljica slovenščine v Baden-Württembergu Mira Delavec (druga z desne zadaj) in koordinatorka obiska v Sloveniji Marijanca Ajša Vižintin (prva z desne zadaj). Vsi otroci so dobili v dar sol iz Sečoveljskih solin in knjižne darove Javne agencije za knjigo Republike Slovenije. Vir: Vižintin 2013a. Fotoarhiv: Marijanca Ajša Vižintin, Sečoveljske soline, 22. 3. 2013.

»Naši družini je bilo zelo lepo, da smo se lahko učili slovensko in spoznali nove slovenske družine v Nemčiji in Sloveniji. Tudi jaz sem zelo rada ponovno govorila slovensko. Mojemu možu Josefu je Slovenija zelo všeč. Najrajši bi v pokoju živel tu, vendar to ni mogoče, ker imamo veliko družino v Nemčiji z otroki in vnuki,« je sklenila pripovedovanje o svojem življenju in preporodu slovenščine v njihovi družini Cvetka Schmidt.

¹⁰³ Na praznovanju 31-letnice slovenske šole in folklorne skupine iz Slovenskega kulturno-športnega društva Drava Augsburg novembra 2010 so na kulturni prireditvi sodelovali tudi učenci, učenke Velimirja Brinskega. Otroci so izrazili željo, da obiskovali slovensko šolo. V šolskem letu 2011/12 je bil prvič organiziran obisk otrok iz slovenskih, slovensko-nemških družin, ki so v Nemčiji poleg redne nemške šole enkrat tedensko obiskovali tudi pouk slovenščine na Bavarskem pri učitelju Velimirju Brnskemu. V šolskem letu 2012/13 je bil obisk organiziran drugič; s svojimi učenci se je pridružila učiteljica Mira Delavec, ki poučuje slovenščino v Baden-Württembergu. V Sloveniji je bila partnerska šola Osnovna šola Elvire Vatovec Prade, Koper. Ravnateljica Franka Pegan Glavina in svetovalna delavka Tanja Pavlič sta takoj podprli idejo, brez težav so našli tudi družine prostovoljke v Kopru, ki so nekaj dni gostile otroke iz Nemčije (Vižintin 2013a).

JANA IN FRANČA KOLMAN – OD EKONOMSKE MIGRACIJE DO SLOVENSKEGA DRUŠTVA

Predzgodba: v primežu druge svetovne vojne in nacistične Nemčije

Otroštvo staršev Jane Kolman, rojene Varlec, in Franca Kolmana se je končalo med drugo svetovno vojno.¹⁰⁴ Karolina Unetič in Ivan Varlec, starši Jane Kolman, ter Justina Marolt in Franci Kolman, starši Franca Kolmana, so bili prisilno razseljeni.¹⁰⁵ Konec leta 1941 sta bili 16-letni dekleti Karolina Unetič in Justina Marolt z vlakom poslani v nemška delovna taborišča na jug Nemčije (prva neznano kam, druga v Schwäbisch Gmünd). V obeh družinah je bilo po pet otrok. Justini Marolt je že pred izselitvijo umrl oče, Karolini Unetič pa mama. Njune družine so živele na desnem bregu Save, zato so bile prisilno izseljene, v njihove domove pa so skladno z nacistično politiko tretjega rajha naselili kočevarske Nemce. »Slovenski izgnanci so bili del velikanske množice, ki je bila nasilno izgnana iz svojih domov po celi Evropi in v tretji rajh pripeljana kot prisilna suženjska delovna sila« (Milharčič Hladnik 2020: 429).

Ivan Varlec in Franci Kolman sta živela na levem bregu Save, zato njune družine niso postale del nemškega razselitvenega načrta, bila pa sta mobilizirana v nemško vojsko: Ivan je bil star 16 let in Franci 18. Ivana Varleca je kot nemškega vojaka med vojno zajela ruska vojska. Pred gotovo smrtjo ga je na Poljskem rešila Poljakinja Jana, ki je ruske vojake prepričala, da ni Nemec, ampak Slovenec. Konec vojne je Ivan dočakal na Norveškem na letalonosilki, ki so jo bombardirali; to je bil eden od njegovih najstrašnejših spominov, saj se na ladji sredi mrzlega morja pred padajočimi bombami ni bilo kam skriti. Domov se je vračal počasi in dolgo; nazaj mu je uspelo priti šele leta 1947, ko so vsi že mislili, da je mrtev. S seboj je poleg ozeblin in strašnih spominov, o katerih ni rad govoril, prinesel dereze. Z njimi so njegove vnukinje desetletja pozneje v zimskih večerih »ružile« koruzo. Franci Kolman je bil poslan na fronto na Finsko, konec vojne pa je dočakal kot vojni ujetnik v Franciji.

¹⁰⁴ Navedbe Jane in Franca Kolmana, Ingrid Hartl v besedilu so iz ustne pripovedi, ki jih je posnela Marijanca Ajša Vižintin v Nemčiji v Augsburgu (26.–30. 9. 2019) in po 22. posvetu slovenskih organizacij v Violauu (21.–23. 4. 2017). Posnetke hrani avtorica.

¹⁰⁵ Mama in oče Jane Kolman (1952) sta bila Karolina Unetič (25. 8. 1925–28. 10. 1992), rojena v Vinjem Vrhu (Brežice), poročena Perc in Varlec, ter Ivan Varlec (10. 5. 1925–26. 2. 1995), rojen v Žurkovem Dolu (Sevnica). Mama in oče Franca Kolmana (1948) sta bila Justina Marolt (31. 10. 1925), rojena v Dolenjem Boštanju (Sevnica), in Franci Kolman (16. 9. 1923), rojen v Šmarjah (Sevnica).

Karolina Unetič je bila dodeljena za delo v nemško družino s štirimi otroki – skladno s posebnim programom »za mlada dekleta, ki naj bi bila posebej primerna za 'ponovno ponemčenje', zato so jih ločili od družin in naselili v velike nemške družine (Hladnik Milharčič 2020: 429). Karolina je imela »srečo«, saj je bila dodeljena v družino, v kateri je bila lepo sprejeta, se spominja hči Jana Kolman pripovedovanja svoje matere. Stanovala je pri nemški družini, hitro se je učila nemško, čistila je po hiši, vsako soboto je bilo treba pomiti tla in pobrisati prah, potem pa so spekli torto. Njena mama je pozneje rada govorila nemško, predvsem pa je svojim otrokom, njej in bratu Milanu, vedno pela v nemščini, ko jih je kopala, kot se je naučila v Nemčiji. Pri nemški družini je živela in delala skoraj do konca vojne, dokler se ni zaljubila v Slovenca Vlada Perca, ki je delal v bližnjem delovnem taborišču kot hišnik. Potem se je morala preseliti v taborišče. Karolina in Vlado sta se želela poročiti, ampak jima vodja taborišča najprej ni dovolila. Proti koncu vojne sta se vseeno poročila, saj je bila Karolina noseča. Na poroki je bilo 400 Slovenk, Slovencev iz delovnega taborišča, se spominja Jana Kolman besed mame Karoline. Prvi otrok Rudi je umrl kot dojenček (1945 ali 1946), drugi in tretji otrok sta se rodila pozneje: Vlado Perc ml. (21. 5. 1948–20. 8. 1969) in Drago Perc (23. 7. 1950–6. 4. 2002); to so bili polbratje Jane Kolman.

Vlado Perc st. (rojen v Boštanju, Sevnica), ki ga je Karolina spoznala in se z njim poročila v delovnem taborišču, je moral v Jugoslaviji po končani drugi svetovni vojni, tako kot vsi drugi, na večletno služenje obveznega vojaškega roka. Ker se s tem ni strinjal, je dvakrat pobegnil. Ko so ga ujeli drugič, so ga kot dezerterja odpeljali v zapor v Zagreb in od tam se ni več vrnil. Njegov grob na zagrebškem pokopališču se je izgubil. Po njegovi smrti je vdova Karolina Perc živela z dvema sinovoma pri njegovih starših v Boštanju. Sorodstvo je odločilo, da se mora poročiti z bratrancem prvega moža, z Ivanom Varlecem.

Družina Marolt v izgnanstvu v delovnem taborišču Schwäbisch Gmünd: Jožefa Marolt (rojena 1899), mama Justine Marolt, sedi prva levo. Stanko, mlajši brat (rojen 1936), stoji spredaj pri materi Jožefi Marolt. Pepca, starejša sestra Justine Marolt, sedi na desni. Gustl, starejši brat, stoji desno za mamo Jožefo Marolt. Mici, mlajša sestra, stoji zadaj na sredini. Justina Marolt stoji zadaj desno, je najvišja. Fotoarhiv: Jana in Franc Kolman, Schwäbisch Gmünd, verjetno 1945, pred vrnitvijo iz Nemčije.

Justina Marolt je živela v delovnem taborišču v Schwäbisch Gmündu. Dodeljena je bila za pomoč otrokom v zavodu za gluhe in gluhoneme. Naučila se je nemškega jezika in branja z ustnic, delo z otroki ji je bilo všeč. Vsak večer se je morala vrniti v taborišče. Njeni mlajši sorojenci niso delali, ampak so obiskovali v taborišču nemško šolo, kar je bil del programa ponemčevanja. Justina je rada pela, a je bilo v taborišču petje v slovenskem jeziku prepovedano; glasno so lahko peli le v nemščini in nemškem pevskem zboru. Vsa družina je bila glasbeno nadarjena. Da ne bi pozabili slovenskih pesmi, so jih peli na skrivaj, kadar je bilo to mogoče, Justina pa jih je zapisovala v droben zvezek, ki ga je iz vojne prinesla nazaj

domov.¹⁰⁶ Ko se je Justina po koncu druge svetovne vojne vračala iz taborišča, se je vlak prvič ustavil v enem izmed nemških mest. Justina se je s prijateljico sprehodila po mestu, a sta se hitro vrnila, saj sta se v zbombardiranem, razrušenem mestu počutili neprijetno. Mesto se je imenovalo Augsburg.

Otroštvo Jane Kolman in srednješolska leta: »Svobodni na vsej črti.«

Jana Kolman, rojena z uradnim imenom Ivana Varlec v Boštanju 6. 8. 1952, je bila četrti otrok Karoline Varlec in prvi otrok Ivana Varleca. Dve leti pozneje se je rodil še brat Milan (1953). Za njeno mamo Karolino Varlec je bil to drugi zakon. Medtem ko sta polbrata Vlado in Drago Perc (iz materinega prvega zakona) odraščala pri stari materi Amaliji Povhe v Boštanju,¹⁰⁷ je Jana z Milanom preživela svoje otroštvo in osnovnošolska leta v vasi Žurkov Dol. Najzgodnejši spomini Jane Kolman so povezani s preselitvijo leta 1952 iz Boštanja v novo hišo v Žurkov Dol. Nekaj metrov stran od majhne stare hiše, krite s slamo in z lesenim balkonom (»gankom«), sta dobila od matere Ivana Varleca, Janine stare mame, v dar 20 arov zemlje. To je bilo dovolj za hišo, vrt in njivo, nekaj kokoši, zajcev, dve kozi in psa.

»V otroštvu bi lahko rekla, da mi ni manjkalo nič,« je povedala Jana Kolman, ki je bila z bratom Milanom pogosto sama doma, saj so starši delali v tovarnah. Mama Karolina je hodila v službo v Kopitarno, oče Ivan je bil strojevodja na Žagi. Vstajala sta ob štirih zjutraj, da sta prišla peš do šestih v službo. Čez nekaj let si je mama kupila kolo Rog, tako da se je v službo vozila s kolesom, oče pa je štiri kilometre v eno smer in štiri nazaj še naprej prehodil. Vsak dan osem kilometrov. Ko sta se z bratom vrnila iz šole, do treh popoldne ni bilo nikogar doma: »Otroci smo bili veliko v gozdu in se igrali, svobodni na vsej črti. Jedli smo, ko je

¹⁰⁶Leta 2017 je ta rokopis njen sin Franc Kolman podaril Narodni in univerzitetni knjižnici: *Marolt, Justina (1941–1945), Pesmarica slovenskih pesmi*. Besedila pesmi brez melodij je zapisala Justina Marolt med drugo svetovno vojno v delovnem taborišču Schwäbisch Gmünd v Nemčiji, <http://www.dlib.si/?URN=URN:NBN:SI:IMG-5GG3EGDQ>, 10. 3. 2020. Kdo je avtor prve pesmi z naslovom *Pesem slovenskih izseljencev, se ne ve*; avtorica bi bila lahko Justina Marolt, predvideva njen sin Franc Kolman. Materin zvezek pesmi, zapisanih verjetno leta 1941 ali 1942, je 24. 4. 2017 v Augsburgu izročil Marijanci Ajši Vižintin (po 22. Posvetu slovenskih društev, katoliških misij, učiteljev, socialnih delavcev, članov folklornih skupin in Slovencev v Nemčiji, Violau, 21.–23. 4. 2017), ta pa ga je predala Heleni Janežič v Narodno in univerzitetno knjižnico. Rokopis je Franc Kolman odnesel s seboj v Augsburg po materini smrti (15. 6. 2001). Spominja se, da je včasih kot otrok dobil zvezek pesmi v roke, »vidni so moji hieroglifi«, je z nasmehom pojasnil. Adriana Gaberšček, vodja pevske delavnice na 22. Posvetu, je po ogledu pesmarice Justine Marolt dejala, da so v nekaterih ljudskih pesmih zapisani verzi, ki se danes ne pojejo več; prve pesmi, katere avtorica bi bila lahko Justina Marolt, ne pozna.

¹⁰⁷ Amalija Povhe je bila mama Vlada Perca st. in teta Ivana Varleca (sestra njegove matere). Vsi otroci, rojeni v Karolininem prvem (Perc) in drugem zakonu (Varlec), so jo klicali stara mama, čeprav Jani in Milanu to po sorodstveni liniji ni bila.

mama prišla iz službe. Vsak dan je prinesla dve štruci kruha, v začetku črnega, potem belega, z »doručkom« in eno pašteto, to je bilo naše prvo kosilo popoldne. Oče je večkrat namolzel mleko, a jaz kozjega mleka nisem mogla piti, grozno mi je smrdelo, kot otrok ga nisem marala. Zvečer je mama skuhala večerjo, ampak tudi ne tako bogate, bile so juhe, gres na mleku, riž, prepečenec, cesarski praženec (»šmorn«),« se spominja Jana Kolman otroških dni. Pred hišo so imeli zelenjavni vrt, čebulo, grah, korenček in drugo zelenjavo so pridelali sami. Krav niso imeli, imeli pa so kokoši, zajce in enkrat prašiča: »V začetku, nekje okoli leta 1960, je bil tudi prašiček. V vasi je bil mesar, oni so bili takrat mali bogovi. Živino so hodili klat domov. Spomnim se kolin. Morala bi prestreči kri pri prašiču, a sem izpustila tisto skledico, ker mi je bilo kot otroku, če zdaj pomislim, to grozno. Ampak takrat je bilo to za njih čisto normalno. Niti nisem rada gledala, ko je oče ubil zajčka. To je bilo za nas, otroke, mučno, ampak starši tega niso opazili.«

Do tretjega razreda je hodila Jana Kolman v Osnovno šolo Sava Kladnika v »staro šolo« na Stari trg pod sevniškim gradom. Šola je bila do tretjega razreda v eni starejši hiši, do šestega v drugi. V sedmi razred so hodili otroci v šolo na Radno, in to peš, eno uro, do petega razreda. Potem je bil organiziran prevoz iz Lončarjevega Dola, kar je pomenilo, da so v šolo hodili po drugi dolini, a bilo jim je všeč, ker so se zbrali »vsi skupaj, še iz drugih krajev in vasi, bilo je zanimivo, ker nas je bilo potem več na avtobusu,« medtem ko so šli prej prek Ostrešja in po Drožanjski cesti. Spominja se, da »je bilo eno zimo $-21\text{ }^{\circ}\text{C}$, hodili smo po en meter in pol visokem snegu in na vrhu je bil poledenel, po tem poledenelem smo hodili v šolo.« Osmi razred je Jana obiskovala v na novo zgrajeni Osnovni šoli Sava Kladnika (1964) v novem delu Sevnice: »V osmem razredu sem bila že v novi šoli. Zelo moderna je bila za tiste čase, učilnice so bile lepe in velike, vse je bilo lepo, tudi telovadnica je bila zelo moderna.«

Srednjo frizersko šolo je Jana Kolman obiskovala v Celju, kamor se je iz Sevnice vozila z vlakom: »Vsak dan, tri mesece na letnik, tri leta. Bili smo urarji, frizerke, finomehaniki, mogoče še kateri drug poklic. Pouk smo imeli tri mesece, potem pa prakso do konca šolskega leta v frizerskem salonu. Jaz sem opravljala prakso pri gospe Krojčevi v stari Sevnici, tako kot Marta Medvešek, prijateljica in sosedica iz Žurkovega Dola.¹⁰⁸ Moji starši so mi financirali sobico pod gradom. Vstajala sem ob štirih, ker je ob petih peljal vlak za Celje. Vsi učenci, ki so hodili v šolo v Celje, so se vozili ob tem času.« Če ji starši ne bi financirali stanovanja v

¹⁰⁸ Tudi Janina prijateljica Marta, rojena Medvešek, je končala srednjo frizersko šolo. Poročila se je v Novigrad na Hrvaško. Z možem Vagajo imata dva otroka; hči živi na Hrvaškem, sin pa v Avstraliji.

stari Sevnici, bi morala Jana vstajati ob treh zjutraj ali še prej, tako kot veliko drugih otrok iz okoliških vasi, da bi pravočasno prišla na vlak. Tako je srednješolska leta Jana preživljala v podnajemniški sobi pod sevniškim gradom, na vlaku in kot vajenka v frizerskem salonu. Velikokrat je šla peš v Žurkov Dol ali Boštanj, kjer se je družila z bratom Milanom, s polbratoma Vladom in Dragom.

V tem času je Jana spoznala Franca Kolmana. Zaljubila sta se. V drugem letniku je Jana zanosila, ni še imela 17 let. »Nadaljevala sem prakso, gospa Krojčeva je to sprejela in še naprej sem imela delovno mesto, dokončala sem šolo, naredila strokovni izpit. Starši so morali podpisati, da nisem prisiljena v zakon, in tako sva se maja poročila, junija 1970 pa je moj mož odšel v Nemčijo.«

Jana in Franc Kolman, 1. 5. 1970, Sevnica. Fotoarhiv: Jana in Franc Kolman, objavljeno z njunim dovoljenjem.

Jani Kolman je Franci, najprej njen fant in potem mož, povedal, da ima sklenjeno pogodbo in da gre delat v Nemčijo: »Tokrat je ogromno Slovencev – pravzaprav vse narodnosti v Jugoslaviji – odhajalo v Nemčijo. Veliko podjetij je iskalo delavce. Ljudje iz Nemčije so bili

poslani v Slovenijo, da so iskali delovno silo.¹⁰⁹ Moj mož je šel za šest mesecev na prakso v Novo mesto, izučil se je za kovinostrugarja. Čez teden je bil v Novem mestu, čez vikend sva se videla. Pol leta pozneje je odšel v Nemčijo, tako kot veliko njegovih mladih prijateljev. Takrat je bilo, bom rekla 'moderno', da so odhajali v druge države. Zaradi pomanjkanja meni in njemu ne bi bilo treba oditi, to so bile modne muhe. Iz Celja, Novega mesta, iz vseh delov, največ iz Štajerske, so leta 1970 odpeljali ogromno delavcev v Augsburg. Tam je eno ogromno podjetje potrebovalo veliko delavcev; takrat je bila industrija v razvoju.«

Otroštvo in srednješolska leta Franca Kolmana, prve zaposlitve v Sloveniji

Franc Kolman je bil rojen kot prvi otrok Justine Marolt in Francija Kolmana v porodnišnici Brežice 21. 12. 1948. Prva štiri leta svojega življenja je preživel v ljubečem okolju v Boštanju, z materjo Justino in njeno mamo, staro mamo Marolt – kot nezakonski otrok, kajti Justina Marolt iz Dolenjega Boštanja (z Dolenjske oz. s Kranjske, kot pravijo domačini), in Franci Kolman iz Šmarij (s Štajerske), vmes je samo reka Sava, se nista smela poročiti. Poroke niso dovolili starši Francija Kolmana, ker je bila »ona revna Kranjica«.

Mama Justina je začela delati v Kopitarni, zato se je Franc z materjo preselil v stanovanje blizu tovarne na štajersko stran. Drugi otroci so ga večkrat zmerjali, da je »pankrt«, kar je Franca prizadelo in bolelo, se spominja. A Justina Marolt in Franc Kolman sta se v sevniški kinodvorani spet srečala in »prepovedana« ljubezen je ponovno vzcvetela. Kolmanovi iz Šmarij so tokrat dovolili poroko, Franci je kmalu dobil sestro Suzano (1954) in pozneje brata Romana (1958). Franc Kolman se spominja, ko sta se oče in mama pripravljala na poroko; želel je iti z njima, a mu niso pustili. Po poroki se je mama Justina preselila v Šmarje k moževi družini. Širša družina Kolman ni sprejela »Kranjice«, niso bili prijazni niti do nje niti do otroka, zato naslednja »otročka leta niso bila preveč dobra«, se z grenkobo spominja Franc.

¹⁰⁹ Več o tem glej poglavje *Politični, ekonomski in družbeni vidiki migracij na Slovenskem po drugi svetovni vojni*; v tej publikaciji, Lukšič Hacin (2001b, 2007, 2018); Vižintin (2016), o socialni in ekonomski varnosti jugoslovanskih delavcev na tujem gl. Svetek (1985).

Justina Marolt, poročena Kolman, in Franci Kolman, otroka Suzana in Franc Kolman, brat Roman se je rodil pozneje. Sevnica, Šmarje (danes Ribniki), 1957. Fotoarhiv: Jana in Franc Kolman, objavljeno z njunim dovoljenjem.

Prvi razred osnovne šole je Franc obiskoval v t. i. nemški šoli, v kateri so med drugo svetovno vojno poučevali v nemščini, blizu sevniškega gasilskega doma. Drugi in tretji razred je obiskoval v stari Sevnici v stari šoli pod gradom, v četrtem je bil spet v »nemški šoli«, od petega do osmega razreda pa je obiskoval šolo na Radni (na Kranjskem). V srednjo šolo so poslali Franca Kolmana v Ljubljano. Učil se je, da bi postal mehanik, a ga v velikem mestu šola ni preveč zanimala: »Najprej sem bil v dijaškem domu. Ker je šola 'šepala', je oče rekel, da se moram vrniti domov. Bilo je prenaporno; takrat so vlaki vozili skoraj dve uri v eno smer. Že ob štirih sem moral vstati, da sem prišel do osmih v Ljubljano v šolo. Nisem uspel ali pa me učitelji niso uspeli prepričati, da se je dobro učiti,« se z nagajivim nasmehom spominja Franc Kolman.

Večkrat je zamenjal učno dobo, učne prostore, podjetja, različne poklice. Zaposlil se je v Radečah v tovarni lesenih pet Peta, potem se je v Ljubljani v Litostroju učil za modelnega mizarja, stanoval je v domu. Po obveznem služenju vojaškega roka – »samo 16 ali 17 mesecev, jaz sem bil del generacije, ko so prvič odtegnili enega ali dva meseca, da ni bilo treba biti v vojski polnih 18 mesecev,«¹¹⁰ je pojasnil Franc Kolman – je dobil delo pri podjetju za elektrofikacijo na železnici. »Vozil je malico delavcem; takrat se je gradila železniška proga Ljubljana–Zagreb, električna napeljava. Ker je v vojski naredil izpit za tovornjak, je dobil to službo, delavcem je razvažal malico,« je več podrobnosti navedla žena Jana.

Zakaj potem odločitev za Nemčijo, če je bilo služb v Sloveniji dovolj? Raziskava o Slovencih v Nemčiji, v kateri je v leta 1974 sodelovalo tisoč izseljenih delavcev, je pokazala, da so Slovenci odhajali v Nemčijo predvsem z željo po izboljšanju življenjskega položaja, zaradi nizkega zaslužka in slabih stanovanjskih razmer doma, prisotni pa sta bili tudi želji po spoznavanju sveta in novih izkušnjah (Klinar, Toš, Mežnarič v Toplak 2005: 123; Toš idr. 2014: 13). Izseljeni iz Slovenije (v drugi polovici 20. stoletja) sodijo po Paulu Schefferju (2011) v drugi in tretji val priseljevanja v zahodno Evropo. Kljub prvotnemu pričakovanju, da se bodo sčasoma vrnil, od koder so prišli, se je izkazalo, da je njihova naselitev trajna: z/za njimi so prišli družinski člani, ki predstavljajo zdaj tretjo in največjo skupino priseljencev v večini zahodnoevropskih držav (Scheffer 2011: 144).

Izkušnja ekonomske migracije Francija Kolmana priča o načrtovanih in spodbujanih ekonomskih migracijah med Nemčijo in Jugoslavijo, organiziranih in vodenih preko Zavodov za zaposlovanje po različnih krajih Jugoslavije: »Kolega je slišal za Nemčijo in potem sva se odločila, da greva skupaj. To je šlo vse prek Zavoda za zaposlovanje Novo mesto. Najprej smo šli v Novo mesto na izobraževanje, pravzaprav na priprave, šest mesecev smo imeli plačano stanovanje, šolanje in hrano. Po šestih mesecih smo bili kvalificirani delavci. Eni so se šolali za strugarje, drugi za ključavničarje, varilce ... po pol leta nas je ostalo približno 25; začelo nas je več, vendar jih je vmes nekaj odšlo. Jaz sem zdržal. V Nemčijo bi morali oditi

¹¹⁰ Opravljena vojaška obveznost je bila pogoj za dovoljeno začasno zaposlitev v tujini: »Jugoslovanski državljan sme na začasno delo v tujini, če je odslužil vojaški rok v Jugoslaviji ali kako drugače uredil svojo vojaško obveznost« (Svetek 1985: 10).

že februarja ali marca, vendar se je zavleklo do junija, 16. 6. 1970 pa smo dobili dokumente.¹¹¹

Le nekaj tednov prej sta se z Jano poročila: »Najprej sva se poročila civilno na občini, potem pa v cerkvi. V cerkvi je bilo zelo veselo, vsi smo se smejali,« se spominja Jana. Svatba je bila pri njenih starših v Žurkovem Dolu, potem se je preselila k moževim staršem »v Šmarje, od samega začetka je bila doma pri nas. Ona je bila pod streho, preskrbljena, jaz pa tudi,« je sklenil zgodbo o svoji mladosti Franc Kolman. Ko je odhajal v Nemčijo, je imel v žepu pogodbo za zaposlitev za eno leto v podjetju, ki mu je financiralo usposabljanje v Novem mestu.

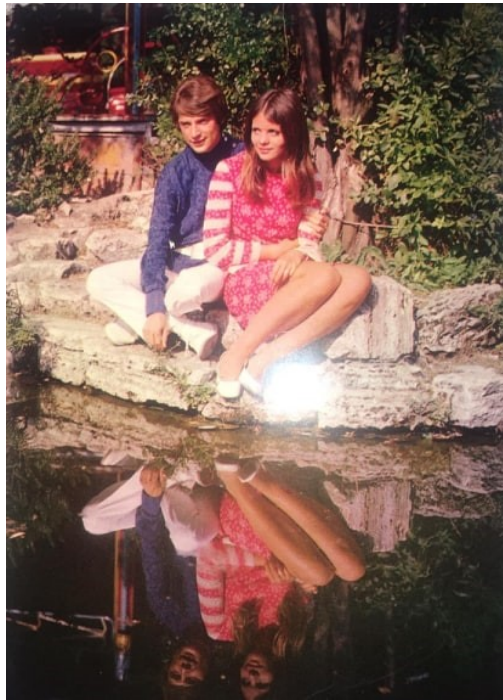
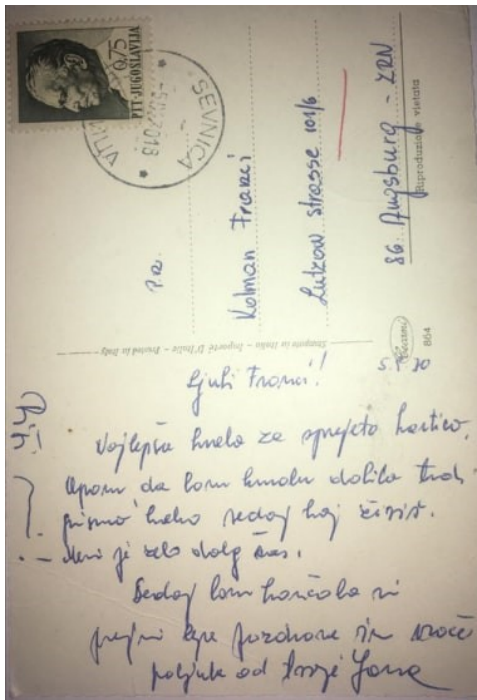
Življenje Jane Kolman po poroki in rojstvo prvega otroka: »Pogrešala sem svojega moža, to se skoraj ne da opisati, kakšni občutki so to.«

»Bilo je zelo težko. Maja sva se poročila, čez en mesec je moral on oditi. Jaz in njegova mama sva ga pospremili na železniško postajo in jaz sem jokala do postaje in nazaj in še potem veliko noči,« se je ganjena spominjala Jana Kolman.

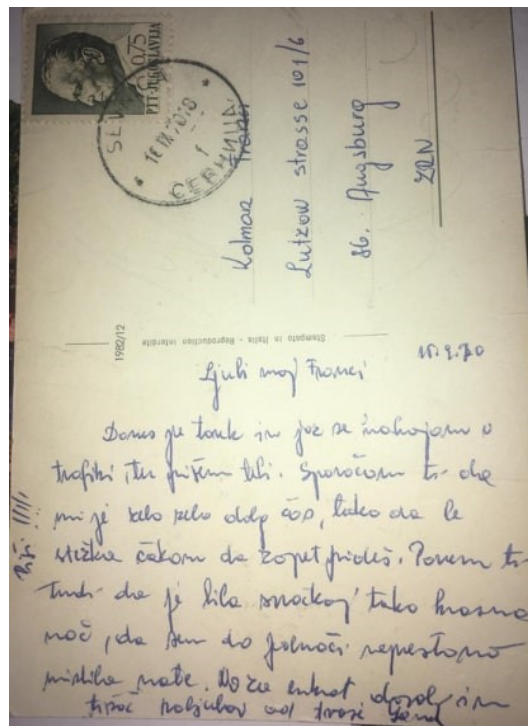
»Po poroki, naslednji dan, je bila navada, da mož odpelje ženo v hišo. Bilo je lepo, zame so lepo skrbeli. Zelo lepo smo se razumeli, sprejeta sem bila kot njihova hči. A pogrešala sem svojega moža, to se skoraj ne da opisati, kakšni občutki so to. To je nekaj ... Pisala sem mu vsak večer, vsak teden je prejel pismo s sedmimi stranmi. Opisala sem mu svoj dan, od jutra do večera, in grozno dolgo čakala, da sem prejela odgovor; največkrat je bila kakšna majhna kartica, vse imam spravljene.« Poleg dolgih pisem mu je tudi ona pisala razglednice.¹¹²

¹¹¹ Sporazum o socialni varnosti z Zvezno republiko Nemčijo je bil sklenjen leta 1968, veljati pa je začel 1. 9. 1969. Od leta 1950 do leta 1979 je Jugoslavija podpisala 17 dvostranskih sporazumov o socialni varnosti, prvega leta 1950 s Francijo (veljati je začel 1. 4. 1951). Sledile so države Luksemburg, Belgija 1965, Nizozemska 1956 (sporazum veljaven 1957, posodobljen 1977), Češkoslovaška 1957, Madžarska in Bolgarija 1958, Velika Britanija 1958, Poljska 1959, Italija 1961 (dopolnjen sporazum iz leta 1947), Švica 1964, Avstrija 1966 (veljaven 1967), Švedska 1969 (posodobljen 1979), ZR Nemčija 1968 (veljaven 1969), Nemška demokratična republika 1975, Norveška 1976, Danska 1979 in še tri delne sporazume (Svetek 1985: 21–31). Vsi sporazumi niso bili enaki; delavcem so zagotavljali različne stopnje socialne varnosti, več gl. v Svetek (1985).

¹¹² Razglednici sta izbrali, fotografirali in poslali Marijanci Ajši Vižintin prek WhatsAppa Jana Kolman in njena druga hči Aleksandra Kolman 17. 4. 2020.

Jana Kolman piše iz Sevnice Franciju Kolmanu v Augsburg (Sevnica, 5. 9. 1970): Ljubi Franci! Najlepša hvala za sprejeto kartico. Upam, da bom kmalu dobila tudi pismo, kako zdaj kaj živiš. Meni je zelo dolgčas. Zdaj bom končala in prejmi lepe pozdrave in vroče poljube od tvoje Jane./Piši mi! Vir: Jana in Franc Kolman, zasebna zbirka razglednic in pisem, objavljeno z njunim dovoljenjem.

Jana Kolman piše iz Sevnice Franciju Kolmanu v Augsburg (Sevnica, 15. 9. 1970): Ljubi moj Franci!/Danes je torek in jaz se nahajam v trafiki ter pišem ti. Sporočam ti, da mi je zelo zelo dolgčas, tako da le stežka čakam, da zopet prideš. Povem ti tudi, da je bila snočkej tako krasna noč, da sem do polnoči neprestano mislila nate. No, za enkrat dovolj in tisoč poljubov od tvoje Jane./Piši!!!! Vir: Jana in Franc Kolman, zasebna zbirka razglednic in pisem, objavljeno z njunim dovoljenjem.

Med nosečnostjo je Jana Kolman živela pri tašči in tastu, z mamo Karolino pa se je vozila na redne preglede v Celje z vlakom: »Počutila sem se mlado, zdravo, vse je bilo v redu. Do konca sem tudi delala v salonu.« Zadnji teden pred porodom je bila pri starših v Žurkovem Dolu, z očetom je pobirala jabolka in nosila košare. Ko je sredi noči dobila porodne krče, sta z mamo Karolino pešačili čez hrib v dolino (približno 2 km) do prvega soseda, gospoda Rihterja, ki je imel edini avtomobil, da so jo odpeljali v zdravstveni dom, od tam pa z rešilnim avtomobilom v Porodnišnico Celje: »Skoraj sem rodila v avtomobilu. V zadnjem trenutku so me pripeljali v bolnico in sem tam takoj rodila.« Ingrid, najstarejša hči Jane in Franca Kolmana, se je rodila oktobra 1970. Franc se je s sposojenim avtomobilom pripeljal nekaj tednov pozneje na krst.

Skromni začetki v Nemčiji: »Ker si bil tujec, je bilo še težje.«

Junija 1970 je Franc Kolman odšel v Nemčijo. Prav so mu prišle osnove nemščine, ki se jih je naučil v osnovni šoli, tako da je bil »prevajalec« med vodjo in drugimi delavci, medtem ko so bili v tovarni MAN najprej dva ali tri mesece na uvajanju, preden so jih poslali v proizvodnjo. Skupaj z drugimi kvalificiranimi delavci so Franca Kolmana naselili v samskem domu: »Čudno je bilo. V samskem domu smo imeli pograde, bile so majhne sobe, štirje smo bili v vsaki sobi. Delal sem v MAN-u, v hali, v kateri so se proizvajali rezervni deli za ladijske motorje, večje in manjše, cilindri za ladijske motorje. Tako sem nekaj več kot pol leta živel tam, potem je prišla gor žena z otrokom. Stanovanje je bilo zelo težko dobiti, kriza je bila še večja, kot je zdaj, in ker si bil tujec, je bilo še težje. Takrat so bili čisto drugačni časi. Živelimo v stari hiši, nekaj mesecev za tem, ko smo se odselili, hvala bogu, da smo morali iti ven, se je hiša podrla. Bilo je grozno, pitna voda je bila na stopnišču, v enem nadstropju so bila tri stanovanja in eno stranišče, pipa je bila preprosto zunaj na stopnišču,« se ne preveč rad spominja skromnih začetkov Franc Kolman.

Februarja 1971, ko je Franc našel stanovanje, je odšel v Sevnico po ženo Jano in hčerko Ingrid: »Prišel je po naju in naju odpeljal v Augsburg. Z avtomobilom, bil je stari Ford Taunus 17. Avtomobil je bil poln daril s poroke, posode, najini odeji sta bili notri – in poln drv, ki nama jih je naložila mama Justi, da če prideva ponoči domov, da lahko zakuriva. Vse, kar sva potrebovala za stanovanje, sva naložila v avtomobil in odpeljala v Nemčijo. Tudi brisače, ki jih je mož dobil za poročno darilo,« se z nostalgijo spominja odhoda Jana, sledil pa je šok:

»Stanovanje je bilo živa katastrofa, bilo je v stari hiši, kuhinja z ogromnim, zidanim štedilnikom na drva, bila je miza, ena majhna omara in skromen kavč, kot so ga takrat mnogi imeli v stanovanju ali kuhinji.¹¹³ Stranišče je bilo na hodniku, za več strank, kopalnice ni bilo. Vodo smo si greli na štedilniku, bil je kotliček in tam smo si greli vodo za vse, kadar smo potrebovali toplo vodo. Tuširali in kopali smo se v majhni banji. Ingrid je spala v otroškem vozičku, ki mi ga je mama Karolina kupila v Celju. V spalnici je bila postelja, a v njej je bilo pozimi grozno: stene niso bile izolirane, po stenah je tekla voda. Streha je bila v redu, vendar ni bilo prave izolacije, v spalnici je bilo vlažno. Jaz sem bila zelo razočarana, doma smo imeli novo hišo, in ko sem prišla v to stanovanje ... Bili so pa v hiši skoraj sami Slovenci, s Ptuja, iz Maribora, delavci, ki so bili tu že leto ali pa dve pred nami. Bila je družina Habjanič, Pospešil in drugi, ki se jih ne spomnim več. Nekako smo se sprijaznile in se našle na dvorišču. Moški so se našli v gostilni. Veliko so hodili v bloke, tja, kamor so prvo leto prišli kot delavci v Augsburg. Podjetje MAN, v katerem je delal tudi Franci, je imelo tri ali štiri bloke, v katerih so živeli sami fantje v sobah, štiri ali celo šest postelj v eni sobi. Tja so hodili naši možje ob nedeljah kartat. Če je katera imela srečo, da je mož prišel ob enih ali dveh na kosilo, je bilo že kar lepo.«

Jana je v začetku delala nezakonito (na črno), ker še ni imela delovnega vizuma. S seboj na delo je peljala hčerko v vozičku. Delala je pri nemški družini, ki je imela pekarno in slaščičarno: »Oni so ob približno šestih končali delo in je bilo treba počistiti. Ingrid je v vozičku spala, jaz sem pa vse počistila. Če je bilo treba, sem gospe pomagala v stanovanju, zlikala sem ali zašila, kar je bilo treba. Ona je bila ves dan v službi, prodajala je v svoji pekarni. Bila je krasna ženska, dobra, dobili smo kruh in sladkarije in vse, kar je ostalo. Na žalost jaz nisem znala nemškega jezika, ona pa se je želela z menoj pogovarjati, vendar sem jaz znala le »danke«, »bitte« pa še mogoče »guten tag«, »auf wiedersehen«, drugega nisem znala. Pokazala je z roko, kaj moram delati, z rokami sva se pogovarjali, veliko z rokami, ampak ona je bila takrat srečna, ker je imela nekoga za pomoč. Potem pa je Ingrid zrastle in ni bila več mirno v vozičku.«

¹¹³ O iskanju stanovanja in bivalnih pogojih za priseljene delavce v Avstriji prim. tudi Artl, Lorber (2015: 60–66).

Jana in Franc Kolman sta se odločila, da bodo nekaj časa njuno prvo hčer pazili stari starši v Sloveniji:¹¹⁴ »Dogovorila sva se s Francijevo mamo, Kolmanovo mamo Justi, da ji bomo pripeljali Ingrid. Ona bo pazila nanjo, jaz bom lahko delala. Če zdaj pomislim, da bi morala dati nekemu svojega otroka, ga nikakor ne bi. Ampak takrat mi je bilo pomembno, da sem z možem, da služim denar, bila sem mlada. Ko se zdaj pogovarjava s hčerko, ne more razumeti, zakaj sem jo oddala, ampak jaz sem bila mlada in sem samo želela biti skupaj z možem. Ta želja je bila močnejša, kot to da sem z otrokom. Ingrid je bila približno leto in pol pri stari mami, mama Justi je vsa zacvetela, ker je bil otroček v družini. Njej je bilo lepo, doživela je vse: muce, krave, prašičke, kokoši, vse, kar se dogaja na kmetiji. Tudi dedek jo je imel zelo rad, bila sta kot eno z dedkom, še danes ga ima v srcu.«

V vlažnem stanovanju sta Jana in Franc z drugimi priseljenkami, priseljenci iz Slovenije živela še približno eno leto, potem pa so se preselili v drugo stanovanje. Bilo je majhno, bili so podnajemniki; s starejšo gospo Endres in z njenim možem, ki sta bila tudi podnajemnika, so si delili stranišče. Zakonca Endres, Nemca, sta bila Jani in Francu v veliko podporo: pazila sta na hčerko Ingrid, Jana se je tudi z njima učila nemški jezik, čeprav sta govorila v močnem bavarskem narečju, in gospod Endres je Jani pomagal, da je prišla do svoje prve zakonite službe in delovnega vizuma: »Imeli smo spalnico, majhno dnevno sobo, v kateri sem lahko na štedilniku kuhala, kopalnice ni bilo. To je bila tudi stara zgradba, visoka hiša s tremi nadstropji, ki je imela 12 ali 14 stanovalcev. Gospa Endres, ki je živela z nami, je pazila na Ingrid, odkar sva jo prijavila leta 1972 v Augsburgu. To ni potekalo brez kakršnega koli nadzora, socialna služba je najprej preverila stanovanje, koliko je veliko, potem so Endresevi podpisali, da prevzemajo čez dan odgovornost za otroka. Ingrid je bila pri družini Endres sprejeta kot vnukinja, zelo so jo imeli radi. Gospod in gospa Endres sta bila naša prijatelja, bila sta na vseh rojstnih dnevih, bila sta kot naša starša. Pomagala sta nam, Ingrid je od njiju dobila za rojstni dan kolo in druga darila. Potem smo se preselili nazaj na Oberhausen, to je del Augsburga, v večje stanovanje, in Ingrid je šla v vrtec. Bila je v prvi skupini leta 1973, ko so odprli nov vrtec. Vrtec je bil cerkven.«

Nemški jezik se je Jana učila z zakoncema Endres, predvsem pa s sosedo istih let in s podobnim življenjskim slogom: »Bila je Nemka, bili sva istih let in sva imeli enake interese.

¹¹⁴ Ingrid Kolman ni bila edina, ki je prva otroška leta preživljala pri starih starših. Albert Mlakar iz Stuttgarta: »Živel sem pri stari mami in na Ptuju končal peti razred, ko so se starši odločili, da bodo ostali v Nemčiji. V Nemčijo sem prišel leta 1979. Zame je bil to velik šok« (Vižintin 2016: 160–161). O drugih migracijskih izkušnjah otrok gl. Milharčič Hladnik 2015b; Žitnik Serafin 2015b; Bofulin 2016: 174–185.

Skupaj sva šli na igrišče, šola je bila blizu, tako da je bilo veliko stikov. Ona je bila tudi sama, mož je skoraj ves teden vozil, imela je dva otroka, večkrat smo bili skupaj na igrišču. Pomagala mi je. Potrebovala sem približno pet let, preden sem govorila v celih stavkih. Takrat ni bilo zanimanja iz nemške strani, da bi mi, tujci, imeli kakšne tečaje za jezik, tega ni bilo. Kar dolgo sem potrebovala. Prek televizije se je bilo najlažje naučiti jezika, ker si ga poslušal. Tudi zaradi izgovarjave, kajti domačini govorijo v bavarskem narečju.«

Različne zaposlitve in voziški izpit

V tovarni torbic, kovčkov in nahrbtnikov Deuter, v kateri je Jani Kolman priskrbel prvo službo gospod Endres, je delala Jana približno eno leto: »Precej starejših delavk je bilo tam zaposlenih in one so se kar nesramno obnašale do nas. Kot da bi se bale, da jim bomo vzele delovna mesta. Na težkih strojih so delale skoraj same Slovenke. Vse se je delalo ročno. Kovček se je sešilo, potem sta se vstavila dva okvirja. Najprej se je moralo namazati z lepilom in kovček se je postavilo v pečico, usnje je moralo biti mehko, da so lahko v kovček vstavile okvirja. Prvič, lepilo je zelo smrdelo, drugič, z desne strani je prihajala vročina, ker je bila pečica prižgana vseh osem ur in so imele zelo težko delo.« V začetku leta 1974 je bila Jana Kolman zaradi krize odpuščena. Poiskala si je drugo delo, zaslužila je več, ko je preverjala kakovost vzmeti »točno na tisočinko metra. Mehaniki so bili do nas, delavk, nesramni. V tem podjetju sem delala eno leto in tudi oni so imeli krizo, kot zadnja zaposlena sem tudi prva dobila odpoved, po enem letu. In sem bila spet doma.«

Jana Kolman je voziški izpit v Nemčiji naredila že leta 1974, na kar je zelo ponosna.¹¹⁵ Pisni del izpita je opravila v srbohrvaškem jeziku, slovenščine ni bilo na voljo, nemščine pa še ni znala dovolj. S tem izpitom lahko vozi tudi traktor, motor in tovornjak do 7,5 tone. Da je lahko vozila avtomobil tudi ona, je bilo zelo pomembno, tako da sta si napore in dolge vožnje v Slovenijo in nazaj v Nemčijo z možem lahko porazdelila.

Tudi Franc Kolman je zamenjal službo, ko mu je potekla enoletna pogodba v MAN-u: »Prišle so stvari, ki mi niso odgovarjale, potem sem iskal drugo službo in jo tudi našel. Tam sem tudi hitro nehal, ko sem dobil prvo plačo, ker mi nismo poznali bruto plače. Pri nas si dobil toliko, kolikor si se zmenil. Jaz sem govoril o neto plači, ona pa o bruto plači, bila je velika razlika,

¹¹⁵ Jana Kolman izpostavi, da njeni svakinji v Sloveniji nista nikoli naredili voziškega izpita, čeprav sta mlajši od nje, samo brata sta ga. Po njenem mnenju so bili glavni razlogi finančni stroški, ki so bili za opravljanje voziškega izpita (tudi takrat) visoki.

ker si moral še davek plačati. Potem sem šel v eno veliko gradbeno podjetje. Tam je bilo v redu, bil sem edini med samimi Nemci, bilo nas je približno 20 šoferjev.« Menjavanje služb, iskanje boljših delovnih pogojev, višja plača, težnja po osamosvojitvi, sprejemanje novih izzivov so bile stalnice v poklicnem življenju Jane in Franca Kolmana. Ker je bil Franc Kolman v gradbenem podjetju kot voznik tovornjaka zadovoljen, mu ni bilo čisto preprosto sprejeti ponudbe, da postane voznik tovornjaka in distributer pri uvozno-izvoznem podjetju Šoba – to možnost so mu ponudili sorodniki iz Sevnice, ki so že delali pri tem podjetju: »Franc Revinšek mi je rekel, da potrebujejo šoferja. Saj sem dolgo odlašal, preden sem se odločil, da sem šel k Šobi. Tam se delal 14 let. Bil sem šofer in delal sem v trgovini, pač vse, kar je bilo treba. Podjetje Šoba je uvažalo vse naše stvari, vse, kar naša balkanska kuhinja potrebuje. Največ sem vozil po Nemčiji, če se je mudilo, smo šli pa hitro dol (tj. v Jugoslavijo) po zalogo. Šoba je zalagal celo Nemčijo in Belgijo, kar sem jaz vozil, drugače je pa razpošiljal po vsem svetu. Zaradi Berlina sem moral zamenjati potni list: ko smo šli prek Vzhodne Nemčije, si dobil vsakič dva žiga. Skoraj vsak mesec sem bil, desetkrat letno sem bil gotovo v Berlinu.«

Podjetje Šoba je z leti zmanjševalo svoj trg, odpuščali so voznike tovornjakov. Po 14 letih je Franc Kolman septembra 1987 ustanovil je svoje podjetje Gastropartner servis, G. P. S., Franc Kolman. Najprej je odprl majhno trgovino v Augsburgu, v kateri je prodajal jugoslovanske specialitete. Potem je prevzel v Münchnu Šobino franšizno trgovino, skupaj z zaposlenimi in z blagom: »Od božiča do novega leta sem se moral odločiti, ali bom prevzel ali ne. Bil je precejšen zalogaj, bili so delavci in precej denarja v blagu. Nisem bil navajen tega in sem se s strahom odločil prevzeti. Bilo nas je tudi pet, ko se je delalo novembra in decembra, drugače smo bili trije. Trgovino v Augsburgu je potem prevzela žena. Imeli smo popoldanski delovni čas, trgovinica je imela 30 m², ampak to je bil takrat začetek,« je spet nove korake opisal Franc Kolman.

Čez deset let sta Jana in Franc Kolman trgovino v Augsburgu zaprla. Franc Kolman je v podjetju Gastropartner servis, G. P. S., leta 2019, ko je bila z njim posneta življenjska zgodba, še naprej uvažal iz Slovenije hrano in vino v Nemčijo ter z njimi oskrboval gostinske lokale na Bavarskem, ki pripravljajo slovensko in balkansko hrano, strežejo slovensko vino. To počne tudi po upokojitvi. Jana Kolman je vodila družinsko trgovino v Augsburgu, kot prodajalka je delala v trgovini v Münchnu, pozneje v tekstilni tovarni. Pred upokojitvijo leta 2017 je delala 13 let v pralnici v augsburški bolnišnici. Skladno z nemško zakonodajo se je

upokojila, ko je dopolnila 65 let, nekaj let prej pa je že izpolnila drugi pogoj, tj. 45 let delovne dobe.

Vse življenje sta bila Jana in Franc Kolman v podporo otrokom pri razvoju njihovih podjetniških idej, zadnja leta predvsem sinu Franciju ml. v restavraciji Gasthaus zum Spickel v Augsburgu, kjer lahko gostje naročijo tudi slovensko vino iz Goriških brd in jedo originalne kranjske klobase.

Družinsko življenje, potovanja med Nemčijo in Slovenijo: »Kolone in kolone in še enkrat kolone!«

Maja 1976 se je Jani in Francu Kolmanu rodila druga hči Aleksandra. Jana Kolman jo je šla rodit v Slovenijo v porodnišnico Brežice. K Francevim staršem v Sevnico se je odpeljala približno dva tedna prej: »Moj mož je želel, da se otroci rodijo v Sloveniji, in je naročil mami, da poskrbi zame, tako da sem bila preskrbljena pri porodu in po porodu,« se s hvaležnostjo spominja Jana Kolman. Franc Kolman se je pripeljal v Brežice dva ali tri dni po porodu; Jana je bila zelo srečna, ko ga je zagledala.

Veliko pozneje je Franc Kolman povedal ženi Jani, kaj je doživel med vožnjo: na poti se je zgodila prometna nesreča. »Franc je bil prvi, ki se je pripeljal do tiste nesreče. Vsi so bili privezani, avtomobil je začel goreti in pred njegovimi očmi so vsi v njem zgoreli. Tega ne moreš predelati v eni noči. Pomagati jim niso mogli, ker je avtomobil ves gorel, niso se mogli niti približati, ker je bila nevarnost, da bo avtomobil eksplodiral. Niso mogli pomagati. Njemu je ta šok ostal za vse življenje in zato se on noče privezati v avtomobilu. To so takšne stvari, ki jih doživiš na poti, drugače je, če si na enem mestu, tega ne doživiš, to je usoda.« To je bila ena izmed številnih prometnih nesreč, ki so jih doživeli na stalnih poteh med Nemčijo in Slovenijo oz. Jugoslavijo. Jana Kolman je opisala še eno: »Enkrat, ko smo se vozili domov, se je pred nami ponesrečila turška družina, ker je on zaspal. V avtomobilu so bili trije otroci in žena. Peljali smo se za njimi in videli, kako se je avtomobil začel prevračati navzdol, ni bilo tako daleč, ampak vseeno se je avtomobil obrnil. Niso bili privezani, prišli so ven, spomnim se, da je bil en otrok popolnoma bled. Jaz sem bila bosa, ko si v avtomobilu več ur, si daš čevlje dol. Šipe so se razbile in jaz sem bosa tekla do otrok. Avtomobil ni eksplodiral. Gospa je kričala na njega, ker je zaspal. Od utrujenosti – in avtomobil se je obrnil. Veš, koliko je bil takšnih primerov! Družine so se vozile iz Düsseldorfa ali pa iz Berlina, veš, koliko nesreč je bilo samo zaradi utrujenosti. V petek si najprej osem ur delal, se na hitro odpravil in potem si

šel vozit, velikokrat je samo eden vozil, in če je pripeljal iz Düsseldorfa do Avstrije, veš, kako je že bil utrujen, oči so se mu same zapirale. Ljudje so bili preprosto pretrujeni in so za volanom zaspali.«

V Slovenijo se je družina Kolman pripeljala, kadar koli je bilo mogoče, ko so imeli otroci 14-dnevne počitnice in čez vikende: »Za veliko noč, ko so imeli otroci počitnice, binkoštno praznike, za božič. To so bili tudi termini, ko smo delali v hiši, če smo imeli delavce, če so bili pripravljeni, da so nam v tem času pomagali, da so nam zidali ali delali kar koli. Velikokrat smo se v petek vozili v Slovenijo domov po službi, v nedeljo smo se že vračali in šli v ponedeljek v službo v Nemčiji.¹¹⁶ Ves čas smo delali na hiši ... do zadnje minute, bom rekla, in se v zadnji minuti tudi vozili. Kolone in kolone in še enkrat kolone! Takrat je bilo čakanje na mejah. Ljudje vseh narodnosti so potovali, Turki, Grki, vsi so potovali z avtomobili, vsi narodi iz Jugoslavije, domov za praznike. Mi smo se vozili po 14, 16 ur.«¹¹⁷

Iz Nemčije so v Slovenijo vozili električne stroje, gospodinske in glasbene, npr. televizije, radie, kasetnike. Vedno so kupili veliko sladkarij za otroke sorodnikov, čokolade in čokoladna jajca za veliko noč. Nazaj v Nemčijo so vozili »domačo hrano in domač krompir, ker je bil najboljši, nemški krompir sploh ni bil dober. Vse, samo so nam ogromno stvari zasegli. Morali smo iti na poseben pas, kamor zapelješ avtomobil in ga pregledajo od spodaj, vsako luknjico v njem so pregledali, odvili vijake, že takrat, ja. V začetku so pobrali tudi krompir, sveže, neprekajeno meso. Vse so pobrali,« se spominja težavnih prehodov jugoslovansko-avstrijske in avstrijsko-nemške meje.

¹¹⁶ Doroteja Oblak, ki je bila leta 1971 napotena v Nemčijo »za oskrbo delavcev iz Jugoslavije« najprej v Porurje, leta 1975 pa je nadaljevala delo v Stuttgartu, je tovrstni način življenja opisala z naslednjimi besedami: »Ljudje so prišli na delo, hoteli so čim prej zaslužiti denar in se potem vrniti v domovino. Živel so za tam in potem. Na tukaj in zdaj so pozabili« (Štrubelj 2012: 29).

¹¹⁷ Če ni nobenih zastojev, se razdalja Augsburg–Sevnica (580 km, mimo Salzburga) leta 2019 z osebnim avtomobilom brez postankov prevozi v šestih urah.

Del družine Jane Kolman v Sevnici: Ivan Varlec, oče Jane Kolman, Drago Perc, Janin polbrat, Karolina Varlec, Janina mama, Milan Varlec, brat Jane Kolman. Sevnica, Žurkov Dol, okoli leta 1973. Fotoarhiv: Jana in Franc Kolman, objavljeno z njunim dovoljenjem.

Jana in Franc Kolman sta prvo hišo začela graditi v Sevnici leta 1979, pred tem so štiri leta čakali na potrebno dovoljenje.¹¹⁸ Gradila sta jo z namenom, da se bosta čez nekaj letih vrnila v Slovenijo, tako sta vsaj mislila na začetku: »Vsi smo govorili, da bomo približno do pet let v Nemčiji in da se vrnemo, zgradimo hišo in bomo spet doma. Realnost je, da smo pred enim letom [2018] zgradili hišo, končali smo balkone. Se pravi, da smo gradili hišo 40 let. Mi gremo radi domov, v Sevnico, ampak vrnil se ne bomo nikoli, ker je vsa družina tukaj, vnuki in naši otroci. In že pravnuki. To se pravi, da bomo živeli v Nemčiji do smrti. Otroci bodo ostali tu, tu je njihovo življenje. Pomembno je, da družina ostane skupaj. Minilo je že kar precej časa, odkar smo se tako odločili,« je pojasnila Jana Kolman. Marca 1987 se je Jani in Francu Kolmanu v Augsburgu rodil tretji otrok, sin Franci.

¹¹⁸ Ulf Brunnbauer (2009: 33) ocenjuje, da je izseljevanje pomembno vplivalo na jugoslovansko družbo. Kot primer navaja hiše, ki so jih zidali izseljenci v svoji izvorni državi, in poudarja finančno podporo družinam. Povratniki so v svoje prvotno okolje prinesli nove kulturne navade in vrednote, vzpostavljene so bile vezi med lokalnimi skupnostmi in svetom.

Franci Kolman ml., Aleksandra Kolman, Franc Kolman st. (stojijo z leve proti desni), Jana Kolman, Ingrid Kolman (sedita). Jana Kolman drži v rokah priznanje, ki ji ga je na prireditvi, posvečeni 40-letnici Društva Drava Augsburg in 33. Folklorijadi, izročil minister Peter Jožef Česnik z Urada Vlade Republike Slovenije za Slovence v zamejstvu in po svetu »za dolgoletni trud in uspešno delo« (33. folkloriada v Augsburgu, 28. 9. 2019). Fotoarhiv: Marijanca Ajša Vižintin, Nemčija, Augsburg, 28. 9. 2019.

»Osebnostno sem rekel, da bom v Nemčiji največ pet let. Potem pa smo potrebovali pet let, da smo se sploh postavili na noge. Bili smo mladi za vse skupaj, jaz sem bil star 22 let, žena 18, najprej sva se morala sama ustaliti, niso bili preprosti časi. Primorani smo bili podaljšati, po petih letih nismo imeli še nič. Družina je rastla, žena je bila doma, z eno plačo ne moreš veliko narediti, ravno tako kot pri nas ne. Potem se je podaljšalo za deset let, dekletki sta bili že v šoli. Takrat sem delal pri Šobi, vse je bilo zelo stabilno, dokler se ni izvedelo, da bo vse skupaj zmanjšal. Po 15 letih hiša še ni bila dokončana doma. No, saj smo stanovali v njej, vendar ni bila dokončana,« je o kompleksnih razlogih, zakaj sta ostala v Nemčiji, razmišljal Franc Kolman.

Leta 1993, po 23 podnajemniških letih, sta Jana in Franc Kolman kupila hišo v Augsburgu: »Vzela sva kredit in hiša je izplačana. Bil je velik zalogaj, hiša je bila zelo, zelo draga, ampak sva srečna, da sva naredila ta korak in da najini otroci lahko pridejo nekam domov. Zelo smo

srečni v tej hiši. Imamo malo vrta, trto izabelo, vinogradniško breskev, sevniško voščenko, tj. je jabolko, vse je iz Sevnice,« je s ponosom povedala Jana Kolman.

Družina Kolman, Augsburg, 23. 8. 2019, poroka najstarejše hčere Ingrid Kolman z Wernerjem Kolmanom, rojenim Guggemos. Na fotografiji sta Franc st. (četrti odrasli z leve) in Jana Kolman (tretja odrasla z desne) skupaj s svojimi tremi otroki, z njihovimi življenjskimi sopotniki, s štirimi vnukinjami in z enim vnukom, s pravnukom in pravnukinjo. Fotoarhiv: Ingrid in Werner Kolman, objavljeno z njunim dovoljenjem.

Najstarejša hči Ingrid je poročena z Nemcem Wernerjem. Dalibor, partner druge hčere, je potomec bosanskih priseljencev iz Nove Gorice; po sesutju gradbeništva in gospodarski krizi v Sloveniji je šel delat leta 2012 najprej v Avstrijo, od leta 2015 pa dela in živi v Nemčiji. Najmlajši sin se bo leta 2020 poročil s Saro, katere starši so pribežali iz Irana po iranski revoluciji leta 1979. Ko je Franc Kolman praznoval 70 let, je povabil celotno družino, 14 ljudi, na enotedenske družinske počitnice na Rodos, samo Sara ni mogla priti, ker je imela v Augsburgu ravno tiste dni (z zamudo) odprtje novega lokala. »Naša družina je zelo internacionalna,« je z nasmehom in s ponosom povedala Jana Kolman.

»Vsak je nekaj dosegel tu gor, v Nemčiji, če ne drugega, vsaj svoje stanovanje je kupil ali si je drugače uredil življenje. Po 50 letih se le ustališ, se najdeš, poženeš korenine. Če sem odkrit, bi zdaj od tu težje odšel kot pa takrat, ko sem šel gor. Samo takrat sem bil mlad in razmišljal pozneje, ko te tare domotožje. Če bi se bilo treba odločiti, ne bi bil problem iti,

vendar se mi zdi, da bi bilo vseeno težje kot takrat, ko sem šel gor. Ko prideš domov, imaš znance – tu imaš prijatelje, tu je razlika. Tudi če se srečaš, se skoraj nimaš o čem pogovarjati, ker vsak živi v svojem svetu,« je svoje razmišljanje, zakaj se ni tako preprosto po upokojitvi preseliti (nazaj domov) iz Nemčije v Slovenijo, povzel Franc Kolman in dodal: »Včasih smo bili, pravzaprav ne samo včasih, tudi danes lahko rečem, da smo tujci tu in doma. Včasih, dokler so se marke domov nosile, smo bili zanimivi, ko smo hišo delali, vse mogoče se je delalo, da si prišel do materiala, da si delal. Preplačevalo se je, moral si več plačati delavca.«

Leto 2020 je bilo za Franca in Jano Kolman prelomno in v znamenju 50-letnic: 50 let poroke, 50 let prihoda v Nemčijo (za Franca, za Jano pa 49), 50 let bosta praznovala hčerka Ingrid in njen mož Werner.

Organizacija dopolnilnega pouka slovenščine v Augsburgu in ustanovitev Slovenskega kulturno-športnega društva Drava Augsburg (1979): »Uradnike je bilo treba prepričati, da ima Slovenija svoj jezik, da slovenski jezik ni zastopan na jugoslovanski šoli.«

Razlog za ustanovitev Slovenskega kulturno-športnega društva Drava Augsburg (Društvo Drava Augsburg) je bila pravzaprav organizacija dopolnilnega pouka slovenščine v Augsburgu. Društvo Drava Augsburg je bilo ustanovljeno 4. maja 1979, priprave na ustanovitev pa so se začele dve leti prej, v Münchnu, središču Bavarske, leta 1977.

»Slovenci se radi družimo. Mi, mlade družine, smo imele idejo, da bi imeli naši otroci, ki so bili že dovolj stari za šolo, slovensko šolo,« je razložila Jana Kolman izhodišče za organizacijo dopolnilnega pouka slovenščine in ustanovitev društva. »Povezana sva bila z Münchnom, hodila sva v administrativno šolo. Velikokrat sva se srečala tudi z učiteljico dopolnilnega pouka v Münchnu, z gospo Martino Vizjak.¹¹⁹ V Münchnu so že imeli šolo in ona je predlagala, da zberemo naslove staršev, organiziramo sestanek staršev in da se dogovorimo za slovensko šolo v Augsburgu. To nalogo sva prevzela midva. Prosila sva tudi gospoda Jožka Bucika, slovenskega župnika, ki je že imel naslove družin; on nama je posredoval veliko informacij. Vzporedno so nam svetovali s konzulata v Münchnu, da ustanovimo društvo, slovensko društvo. Tako smo se dogovorili za prvi sestanek v Klubu

¹¹⁹ Prvi učitelj slovenščine je bil iz Jugoslavije v Nemčijo po drugi svetovni vojni napoten v Stuttgart leta 1971 (4. srečanje slovenskih društev Zapadne Evrope 1975: 54), tečaji slovenščine pa so potekali tudi v okviru katoliških misij: »Šolski tečaj na slovenski župniji v Münchnu se je začel jeseni leta 1973 na pobudo takratne socialne delavke s. Marjane Korber. V bavarski prestolnici in njeni okolici je takrat živelo več kot 7.000 Slovencev, ki so si od tujine obetali boljši kos kruha« (Bečan idr. 2004: 5).

Jugoslovanov, organizirali smo upravni odbor in na prvi prireditvi volili predsednika, podpredsednika, blagajnika,« se spominja začetkov Jana Kolman, opis podrobnejših zapletov pred ustanovitvijo društva pa dodaja tudi njen mož:

Franc Kolman je v enem izmed jugoslovanskih društev srečal gospoda Ilića, jugoslovanskega konzula za šolstvo, »in ta je obljubil, da se bo ustanovila tudi slovenska šola. V Augsburgu je že bila organizirana celodnevna srbohrvaška šola in dopolnilna šola srbohrvaščine.¹²⁰ Za Slovence šole ni bilo. Rekel sem si, da dokler bo moja hči morala v šolo, bodo že kaj naredili. Tekla so leta, hči je bila v tretjem razredu, slovenske šole pa še ni bilo. Ko sem spet šel enkrat službeno na konzulat v München, niso ničesar vedeli, ker so se ljudje med tem časom zamenjali. Poslali so me naprej do drugega, ki je bil odgovoren za izobraževanje. Predlagal je, da zberemo naslove, da imamo nekaj v rokah. Pa sva res, vsem, ki sva jih poznala, sva z ženo Jano razdelila liste, da so se podpisali. Vsi so se podpisali, tudi Hrvati in Bošnjaki, tako da smo imeli več kot 100 podpisov. Potem so nam na sestanku dejali, da naj ustanovimo društvo. Mi takrat o društvu še nismo razmišljali.¹²¹ Pozneje smo ugotovili, zakaj društvo: naša naloga je bila, da smo hodili na občine in urade ter nagovarjali ljudi, da bi nam čim prej izdali dovoljenje za šolo,« je začeten trud in vztrajnost v Münchnu opisal Franc Kolman.

¹²⁰ Otroci iz drugih republik nekdanje skupne države Jugoslavije prva leta niso hodili v nemške šole, ampak v jugoslovansko šolo, v kateri je potekal celoten pouk v srbohrvaščini; nemščina je bila ponujena kot tuji jezik. Pozneje se je to spremenilo, vsi otroci so hodili v nemške šole, popoldne pa v t. i. jugoslovansko šolo, kot dopolnilni pouk srbohrvaščine, za naše otrok pa slovenščine, se spominja Jana Kolman. Šole v maternih jezikih »gastarbajterjev« oz. delavcev na začasnem delu so bile del nemške politike do priseljenih delavcev v t. i. »neimigracijski državi«, v kateri so »spodbujali pripravljenost na vrnitev/začasno družbeno integracijo/pripravljenost na odhod«; še precej bolj je bilo to očitno v odnosu do Turkov, najmočnejše manjšine, ki je izšla iz delovnih migracij Bade (2005: 373–374), Mortan, Sarfati (2012). Nemčija je postala v drugi polovici 20. stoletja izrazito priseljska država, čeprav je to zanikala (Castles, Miller 2009: 263) in pričakovala, da se bodo nemški priseljenci vrnili v izvirne dežele. Za to je skrbela tudi z uradnimi predpisi, ki so urejali začasno (!) zaposlitev, a onemogočali dostop do nemškega državljanstva in iz tega izhajajočih pravic.

¹²¹ V času, ko so se v Augsburgu trudili, da bi ustanovili slovensko društvo, kar bi omogočilo organiziran dopolnilni pouk slovenščine, so v Zvezni republiki Nemčiji delovala že naslednja društva in klubi »naših delavcev na začasnem delu v tujini in izseljencev« (Pogačnik idr. 1978: 4–20, 39–40): Slovensko kulturno-umetniško društvo Triglav (štiri enote: Stuttgart, Nagold, Reutlingen, Böblingen-Sindelfingen s centralnim upravnim odborom (CUO) v Stuttgartu); Slovensko kulturno in športno društvo Bled – Essen; Slovensko kulturno prosvetno društvo Sava – Frankfurt; Slovenska katoliška skupnost Berlin; Slovensko kulturno in športno društvo Triglav – München; Klub Jugoslovena »Sloga«, Slovenska sekcija Celje, Grevenbroich; Slovensko kulturno in športno društvo France Prešeren, Burscheid; Kulturno in športno društvo Maribor, Hilden; Klub Slovenija, Gütersloh; Slovensko kulturno prosvetno društvo Lastovka, Ingolstadt; Slovensko društvo Ljubljana, Essen; Slovensko kulturno in športno društvo Planika – Ravensburg. Število društev se je bistveno povečalo po osamosvojitvi Slovenije (1989: 29; po 1991: 39), med Slovenci je delovalo 12 katoliških duhovnikov, organiziran je bil dopolnilni pouk slovenščine. Leta 2002 je delovalo v Nemčiji 30 slovenskih društev, od tega jih je bilo 19 leta 2003 povezanih v Koordinacijo slovenskih društev južne Nemčije (Štemberger 2007: 39–45).

Nadaljevalo se je v Augsburgu: »V Augsburgu je bilo veliko šol in augsburški Urad za šolstvo. Zapleteno je bilo, težava so bili prvi uradniki, ki so spraševali, kaj bomo s šolo, saj že imamo jugoslovansko šolo. Uradnike je bilo treba prepričati, da ima Slovenija svoj jezik, da slovenski jezik ni zastopan na jugoslovanski šoli. Tisti, ki so bili na višjih mestih, izobraženi, so že vedeli, da ima Jugoslavija več jezikov, vsi pa ne. Mislim, da je trajalo kar leto dni, preden je prišla prva učiteljica iz Ingolstadta. Poučevala je v posebni sobi v gostilni, priskrbeli smo tablo, otroci so se tam srečevali enkrat tedensko.«

»Dopolnilni pouk je na začetku obiskovalo ogromno otrok, več kot 80, imeli smo seznam s 112 otroki. Prva učiteljica je bila gospa Olga Krčmar iz Ingolstadta. Potem jo je zamenjala učiteljica Majda Beštlagič iz Kranja. Šla je od družine do družine in iskala stike. Ona je bila učiteljica dva mandata, vlado v Sloveniji smo prosili, če ji lahko podaljšajo še en mandat, ampak niso. Pozneje smo dobili gospo Nevenko Nemeč, ki ni bila tu dolgo, mislim, da je bila eno leto, mogoče dve leti. V Augsburgu so nam dovolili dopolnilni pouk v šolah. Pouk je potekal ob sobotah, nekaj časa je potekal med tednom, ob četrkih, ampak ne dolgo. Največkrat je bil dopolnilni pouk ob sobotah, od 9. do 12. ure. Pripeljali smo jih starši, nekateri so vozili 20 ali celo 30 km daleč, da so pripeljali otroke v šolo. Bili so srečni, da je obstajala slovenska šola. Otroci so obvezno nastopali na vsaki prireditvi, ob dedku Mrazu, na prireditvah ob dnevu republike, za 1. maj, 8. marec ... Organizirali smo izmenjavo otrok v Piranu. Naši otroci iz slovenske šole so bili povabljeni v Piran na letovanje, v Pacugu so bile počitniške hiše. Otroci iz Pirana so potem prišli v Augsburg, spali so pri nas, slovenskih družinah. Tako smo navezali prve stike.«

Mü, 25. 2. 79.

Spoštovana gospa Kolman!

Vesela sem bila vašega pisma in navdušena nad seznamom. Čestitam! Opravili ste veliko delo. Zares lepa hvala.

S seznamom sem odšla takoj k tovarišu konzulu Iliču in nato smo se dogovorili o sestanku s starši, ki bo v soboto ob 19h v klubu Jugoslovca v Augsburgu. Upam, da so starši vabila že dobili, saj smo jih takoj razposlali. Vendar, ker ni vseh naslovov, ne vem, kako obvestiti vse ostale, ki so na vašem seznamu. Bi uspeli to storiti zopet Vi?

V soboto bomo torej v Augsburgu. Sestanek se bo udeležil šolski konzul in najbrž tudi tov. Kepic, predsednik našega društva Triglav.

Veselim se srečanja z Vami!

Še enkrat: lepa hvala.

Lep pozdrav
Martina Vizjak

Pismo Martine Vizjak, učiteljice dopolnilnega pouka v Münchnu (München, 25. 2. 1979), poslano Jani Kolman v Augsburg, potem ko ji je Jana Kolman poslala več kot 100 naslovov zainteresiranih družin za organiziran dopolnilni pouk slovenščine v Augsburgu. Martina Vizjak je Jani Kolman napisala: »Mü, 25. 2. 79/Spoštovana gospa Kolman! Vesela sem bila vašega pisma in navdušena nad seznamom. Čestitam! Opravili ste veliko delo. Zares lepa hvala./S seznamom sem došla takoj k tovarišu konzulu Iliču in nato smo se dogovorili o sestanku s starši, ki bo to soboto ob 19h v klubu Jugoslovca v Augsburgu. Upam, da so starši vabila že dobili, saj smo jih takoj razposlali. Vendar, ker ni vseh naslovov, ne vem, kako obvestiti vse ostale, ki so na vašem seznamu. Bi uspeli to storiti zopet Vi?/V soboto bomo torej v Augsburgu. Sestanek se bo udeležil šolski konzul in najbrž tudi tov. Kepic, predsednik našega društva Triglav./Veselim se srečanja z Vami!Še enkrat: lepa hvala./Lep pozdrav/Martina Vizjak.« Arhiv: Jana in Franc Kolman, objavljeno z njunim dovoljenjem.

V Piranu se je oblikovala tudi folklorna skupina: »Starši otrok, ki so letovali, so bili na dopustu v Piranu zasebno. Zbralo se nas je toliko, da smo lahko naredili folklorno skupino, prve korake smo plesali v Piranu,« se spominja Jana Kolman. »Prvo izmenjavo slovenske dopolnilne šole je organizirala gospa Tončka Senčar. Gospa Tončka je povezava med Augsburgom in Piranom; vsa leta nam je priskrbela veliko dobitkov za tombolo, ona osebno je šla od podjetja do podjetja in dobila zelo lepe dobitke, iz knjižnice Piran so pripeljali ogromno knjig. Ker društvo nima svojih prostorov, smo te knjige največkrat spravljali po stanovanjih.«

Leta 1979 so z Občino Piran podpisali listino o sodelovanju, od takrat je med Piranom in Društvom Drava Augsburg potekalo redno sodelovanje. »40 let že sodelujemo. Pri različnih prireditvah so nas obiskali prejšnji župani Pirana, prihajala je Tončka Senčar, mi smo bili večkrat v Piranu.« 35-letnico društva so praznovali s turnejo po Sloveniji, obiskali so kraje, iz katerih prihajajo člani Društva Drava Augsburg, z avtobusom so se odpeljali tudi v Piran.¹²² Pozdravit jih je prišel takratni župan Peter Bossman, ki je na Tartinijevem trgu zaplesal z njimi in z Nino Lušo, z vodjo folklorne skupine Val Piran, s katero redno sodelujejo.

»Na prvem mestu je bila vedno družina – s tem da smo bili vsi vključeni v vsa dela in v vse programe društva. Na drugem mestu je bilo vedno društvo. Če ne bi nekaj družin držalo skupaj, ne bi prišli do 40 let,« je pojasnila razmerje med družino in društvenim delovanjem Jana Kolman – čeprav se njeni otroci ne bi strinjali z njo. Otroci menijo, da je bilo društvo prevečkrat na prvem mestu, da je bilo staršem zelo, če ne preveč pomembno, kot je opisala hči Ingrid: »Moji starši so ves svoj prosti čas porabili za delo v društvu, nikoli za nas, otroke, in to me je motilo. Še danes me to moti, koliko je to pomembno očetu. Seveda smo bili vedno skupaj, ko so bile kakšne prireditve, ampak niso bili z nami.«¹²³ Ingrid je dala svojim otrokom na izbiro, ali želijo iti k dopolnilnemu pouku slovenščine ali želijo plesati pri slovenski folklorni skupini ali ne (dve hčeri sodelovali, dve ne) – medtem ko ona ni imela izbire.¹²⁴

¹²² Prim. Vižintin, Kolman (2014).

¹²³ Intervju z Ingrid Kolman, takrat še Hartl, najstarejšo hčerko Jane in Franca Kolmana, je bil posnet 23. 4. 2017 na 22. Posvetu slovenskih društev, katoliških misij, učiteljev, socialnih delavcev in članov folklornih skupin v Nemčiji (21.–23. 4. 2017, Violau), v organizaciji Slovenskega kulturno-športnega društva Drava Augsburg, za potrebe projekta Sodobne strategije slovenskih izseljencev za ohranjanje etnične identitete (2016–2018), gl. Žitnik Serafin, Kalc, Mlekuž, Vižintin (2018).

¹²⁴ Prim. Bečan idr. (2004: 13–14): »Mami, ati, danes je sobota, zakaj moramo v šolo? Vsi drugi otroci imajo ta dan prosto, le mi moramo zgodaj vstajati, ko pa bi bilo tako lepo malo poležati. Zakaj je to potrebno? [...] Po nekaj trenutkih obotavljanja in odpora so se otroci vdali odločni volji staršev.«

V Društvu Drava Augsburg je dejavnih več družin in njihovih družinskih članov, je našela Jana Kolman: »V Augsburgu so bile to družina Habjanič, od prvega mandata družina Javornik, družina Strelec, ki se je vrnila v Slovenijo na Ptuj, družina Pospešil, gospa in gospod sta že pokojna, mi, družina Kolman, družina Savski in še nekaj drugih.« O društvenih dejavnostih na začetku je Jana Kolman našela: »Ko so otroci začeli hoditi v slovensko šolo, so bili vključeni v program, kadar smo imeli prireditve, v začetku so bile to: dan žena, dan mladosti, dan državnosti. Midva sva bila aktivna v različnih sekcijah: dramska sekcija, folklorna, ženska, izletniška sekcija, kegljači. V ženski sekciji smo se ženske dogovarjale, se dobile na kavi. V vsa dela, ki so bila pri društvu, so bile ženske vključene, da so spekle »štrudl«/jabolčni zavitek, potice, da so skuhale. Na vseh teh prireditvah so bile v bistvu najaktivnejše, najbolj iskane, ker so držale društva skupaj, celotno skupnost, skrbele smo za blagajno na prireditvah, ob prodaji dobrot, ki so jih ženske pripravile doma. Vključeni smo bili tudi v nemške prireditve, folklorja je vedno nastopala v središču mesta, ko je bil dan tujcev, največkrat smo imeli svojo stojnico, na kateri smo predstavili Slovenijo, Jugoslavijo na začetku, in tudi naše dobrrote: potice, kranjske klobase, pršut. V začetku sva bila oba v folklorni skupini, tudi otroci so plesali, vsi trije, Ingrid, Aleksandra, Franci, vsi so plesali. Bili smo aktivni pri vseh programih. Prvi predsednik je bil gospod Leopold Strelec s Ptuja, tudi Franci je bil nekajkrat predsednik. Jaz sem od vsega začetka v upravnem odboru, v folklorni skupini, pri gospodu župniku sodelujem pri petju. Bila sem na velikih folklornih seminarjih, najprej v Sloveniji, pozneje v Nemčiji in tudi po svetu, hodim na posvete. Kot družina smo bili vedno aktivni, kjer koli je bilo potrebno, do danes. Danes otroci ne plešejo več, plesale so tri vnukinje, Dana je bila zadnja, ona je zdaj v Avstraliji. Drugače je bila vsa leta zraven, je plesala, čeprav ne govori slovensko, to smo pa me kot babica in mama zamudile, ko so bili otroci majhni.«

»Naše dvorane so bile takrat vedno premajhne, kjer koli smo bili, je bilo vse premajhno. Poleg Slovencev smo imeli tudi druge narodnosti; v našem statutu je napisano, da imajo vsi državljani Jugoslavije pravico biti člani društva Drava, veliko Bošnjakov in Hrvatov je bilo pri nas. Tisti, ki so želeli biti in ki sta jim naša glasba ter delovanje ugajala. Brez veselja ne gre in na ta način smo tudi pridobili člane. Organizirali smo tudi vinsko trgatavo. Do pet let nazaj smo se sami financirali, v današnjem času pa brez finančne pomoči ne moreš. Se ne da. Slovenska vlada [Urad za Slovence v zamejstvu in po svetu] nas podpira in to je edina možnost, da se mi še družimo, ker sam ne moraš plačati. Plačati je treba dvorano, glasbo ... in mi smo stari, ne porabimo več toliko na pijači, kot smo včasih,« je z nasmehom povedal

Franc Kolman, ki se še posebej rad spominja športnih dejavnosti in kegljaških uspehov v Društvu Drava Augsburg:

»Lepo je bilo, ne bi bilo tako, kot je bilo, če ne bi bilo Leopolda Strelca in njegove družine. Strelec starejši je bil športnik, nogometaš in je organiziral športno sekcijo, ki se je delila na kegljaško in šahovsko skupino. Vodja šahovske skupine je bil en Hrvat; z njegovim kolegom Srbom sta že tekmovala v nemških klubih in čez približno dva ali tri leta smo imeli skupino, ki je tekmovala z drugimi nemškimi klubi. V kegljaški skupini je bilo približno 40–45 ljudi: dve moški ekipi, ženska ekipa pa še mladinska, samo mladinska ni bila registrirana. Moram pa reči, da je bilo društvo Drava edino tuje društvo, ki je samostojno nastopalo v nemški kegljaški ligi. Tako daleč smo prišli, da bi morali že po 200 metov metati, to je star sistem, kdor se spozna na kegljanje, ve, o čem govorim, vendar bi to zahtevalo preveč denarja in voziti bi se morali do 100 km daleč. Takrat smo odstopili. Folklor pa je bila povezana s šolo, pravzaprav z učiteljico Majdo Bešlagić, ona je igrala harmoniko. Z možem je plesala pri folklorni skupini Marolt. Znala je dovolj dobro igrati, kolikor je bilo potrebno za vajo, in plesati. Potem je folklorne vaje prevzela Cvetka Javornik, Majda Bešlagić pa šolo. Če ne bi bilo Majde, tudi šola ne bi bila tako uspešna, kot je bila. Otroci so šli enkrat tedensko popoldne v slovensko šolo.«

40 LET · 40 Jahre

SKŠD DRAVA e.V. Augsburg

VABILO

EINLADUNG

33. FOLKLORIJADA

Augsburg
28.09.2019

Program

33. FOLKLORIJADA

Pozdrav nastopajočim folklornim skupinam
Mimohod in nastop folklornih skupin

- slovenska skupina SKŠD DRAVA Augsburg
- slovenska skupina SKD LIPA München
- nemška skupina Banatski Švabi Augsburg
- slovenska skupina SKD Triglav Sindelfingen
- slovenska skupina SKPD Lastovka Ingolstadt
- slovenska skupina SKUD Triglav Stuttgart
- srbska skupina DRINA Augsburg
- slovenska skupina VAL Piran

Podelitev priznanj folklornim skupinam
Odmor (Ocenjevanje in koordinacijski sestanek)

PRIREDITEV OB 40. OBLETNICI
DRUŠTVA SKŠD DRAVA e.V.

Pozdrav gostom
Predstavitve društva SKŠD DRAVA e.V.
Pevci iz Pirana
Govor slov. g. ministra in g. svetnika mesta Augsburg
Pevci iz Pirana
Govor g. veleposlanika in pozdravi iz Pirana
Recital in petje društva DRAVA
Skupni folklorni ples društev VAL in DRAVA
Podelitev priznanj
Čestitke društev
Zabava z glasbo in s plesom

Vabilo in program Slovenskega kulturno-športnega društva Drava Augsburg na slavnostno prireditev ob 40-letnici delovanja društva in ob 33. folklorijadi slovenskih folklornih skupin v Nemčiji, Nemčija, Augsburg, 28. 9. 2019. Fotoarhiv: Marijanca Ajša Vižintin.

Leta 2019, ko je Društvo Drava Augsburg praznovalo 40-letnico delovanja, je bila predsednica društva Cvetka Javernik. Dopolnilni pouk slovenščine je otroke v Augsburgu poučeval učitelj Velimir Brunski, ki je tudi nastopil z učenci na slavnostni prireditvi ob 40-letnici društva, program pa so povezali s 33. folklorijado v Nemčiji delujočih slovenskih folklornih skupin (z gosti). Z Urada za Slovence v zamejstvu in po svetu sta se prireditve udeležila minister Peter Jožef Česnik in Primož Ilešič, prišel je veleposlanik Franci But iz Berlina, generalna konzulka Dragica Urtelj iz Münchna. Poleg predstavnikov iz Slovenije se prireditve vedno udeleži tudi predstavnik mesta Augsburg; tokrat je bil to Jurij Heizer, namestnik župana mesta Augsburg, sam priseljen iz Rusije kot potomec nemških izseljencev.

Nastopajoči in povabljeni na slavnostni prireditvi ob 40-letnici delovanja Slovenskega kulturno športnega društva Drava Augsburg in na 33. folklorijadi slovenskih folklornih skupin v Nemčiji. Augsburg, 28. 9. 2019. Vir: *33. folklorijada v Augsburgu*, <https://www.gov.si/novice/2019-09-28-33-folklorijada-v-augsburgu/>.

Predstavniki iz mesta Augsburg se radi udeležujejo prireditev Društva Drava Augsburg – predstavniki Društva Drava Augsburg pa večkrat letno sodelujejo na mestnih medkulturnih in drugih prireditvah, npr. na spomladanskem gospodarskem sejmu, jesenskem sejmu (podobno kot Oktoberfest), povorki v augsburškem Oberhausnu, na mestni božični stojnici, v medkulturni mestni povorki (v narodnih nošah) – leta 2019 je sodelovalo v Augsburgu več kot 120 južnobavarskih društev –, folklorna skupina se udeležuje tudi različnih prireditev itn. Meščani in meščanke mesta Augsburg so priseljeni iz številnih držav: »V Augsburgu je 154 različnih narodov. To pove predsednik Urada za priseljence, župan vedno omeni pri vseh govorih, pozdravih, vedno pozdravi vseh 154 narodov,« je ponosno povedala Jana Kolman.¹²⁵

Društveni sestanki, manjše društvene prireditve in folklorne vaje ob petkih zvečer potekajo že nekaj let v prostorih slovenske župnije. »Smo v zelo dobrih odnosih z gospodom Romanom Kutinom, dobro sodelujemo. Slovenska šola [dopolnilni pouk slovenščine] pa poteka v

¹²⁵ Prim. Vižintin (2012, 2013b).

Augsburgu v šoli, v Steppachu, Neusäßu,« je o tem, kje se redno srečujejo, navedla Jana Kolman, saj Društvo Drava Augsburg nima svojih prostorov. Ko vabi Društvo Drava Augsburg na svoje prireditve, razpošlje vabila 120 družinam. Sodelujejo z lokalnimi društvi, z nemškimi, z drugimi priseljenskimi, med slovenskimi pa največ z društvi iz Ulma, Ravensburga, Münchna, Ingolstadta,¹²⁶ Stuttgarta, dobro sodelujejo z augsburškim župnikom Romanom Kutinom, v preteklosti so veliko sodelovali z nekdanjim stuttgartskim župnikom Zvonetom Štrubljem.¹²⁷

Člani in članice društva se redno udeležujejo folklorijad, 33. folklorijado je leta 2019 organiziralo ravno Društvo Drava Augsburg, in posvetov slovenskih organizacij v Nemčiji. Nazadnje so se udeležili 24. Posveta slovenskih društev, katoliških misij, učiteljev, socialnih delavcev in članov folklornih skupin v Nemčiji, ki je bil organiziran v Langenargnu ob Bodenskem jezeru (10.–12. 5. 2019), v organizaciji Slovenskega kulturno-športnega društva Planika Ravensburg, udeležilo pa se ga je več kot 100 udeležencev (*Tradicionalna prireditve Slovencev v Nemčiji 2019*).¹²⁸ »Posvet je pomemben za nas, ki tukaj živimo. Na srečanjih so vedno novi ljudje, ampak je tudi starejša generacija. Vidiš se s prijatelji, npr. iz Frankfurta ali Düsseldorfa, s katerimi se poznaš že 20 let. Tudi delavnice so pomembne, delavnica petja, folklorna delavnica, dramska delavnica ... vsak se lahko odloči, na katero delavnico gre. Gre za srečanje z ljudmi, lepo je. Traja od petka do nedelje, enkrat letno. Zvečer je druženje, veselimo se, igra se harmonika, poje se. Mislim, da je druženje zelo pomembno tudi za naslednje generacije, da ni samo nekaj uradnega. Gostje iz Slovenije nas seznanijo z aktualnimi informacijami; pomembno je, da jih slišimo od ljudi, ki so za to odgovorni. Folklorijada pa je krasna prireditev vseh folklornih skupin. Vse leto se pripravljamo na folklorijado, imamo vaje in vsako leto se naučimo drug ples. Društva se organiziramo tako, da plešemo različne ples, iz različnih pokrajin in jih vadimo. Vsako leto imamo cilj, da se naučimo nov ples. Starejši bomo počasi končali ples in bi bilo lepo, če bi to prevzele mlajše

¹²⁶ Več o slovenskem društvu Lastovka in Slovencih v Ingolstatdu gl. Wörsdörfer (2017).

¹²⁷ Katoliški duhovnik Zvone Štrubelj, ki danes deluje v Beneluksu, je bil napoten iz Slovenije v Stuttgart leta 2001. Leta 2009 so v Stuttgartu kupili Slovenski dom, katerega lastnica je nadškofija in metropolija Ljubljana (Štrubelj 2011: 9). Ob 500-letnici rojstva Primoža Trubarja je Zvone Štrubelj izdal monografijo *Pogum besede* (Štrubelj 2008 idr. izdaje), v nemščini *Mut zum Wort* (2009). S Potujočo razstavo Vsem Slovincem je potoval po »domala vseh nemških postojankah Trubarjeve življenjske poti (Štrubelj 2011: 82). Sodelovanje s socialno delavko Dorotejo Oblak je bilo podlaga za publikacijo *Temna in zamolčana stran slovenskega izseljenstva v Nemčiji* (Štrubelj 2012).

¹²⁸ 25. Posvet slovenskih društev, katoliških misij, učiteljev, socialnih delavcev in članov folklornih skupin v Nemčiji, predviden za 8.–10. 5. 2020 v Wiesbadnu, v organizaciji Slovenskega kulturnega prosvetnega društva Sava Frankfurt, je bil odpovedan zaradi koronaepidemije; več o 20. posvetu gl. Vižintin (2016).

generacije. Želimo si, da se folklorna skupina ohrani tudi po 40 letih,« je razložila Jana Kolman pomen sodelovanja na posvetih in folklorijadah.

Jana Kolman si želi, da bi se vključilo več mladih, ki se na novo priseljujejo v Nemčijo. Razume, da potrebujejo najprej nekaj časa po preselitvi zase, tako kot je bilo pri njihovi generaciji, ki je prihajala v 70. letih 20. stoletja. Razmišlja o razlogih, zakaj ni v društvu dejavnih več njihovih otrok:¹²⁹ »Mlade družine živijo drugače, imajo še zahtevnejše službe, kot smo jih imeli mi, imajo malo prostega časa. Tudi pri otrocih, ki so rojeni tukaj, ni več tolikšnega zanimanja, kot ga je bilo pri nas. Mi smo bili željni domače glasbe, harmonike, naši otroci pa manj, ker so vključeni v nemško družbo. Imajo drugačne službe, drugačno življenje živijo. In tudi mlade družine, novi priseljenci, ki prihajajo v Nemčijo, njihova primarna skrb je služba, drugo je stanovanje, tretje je vključitev v nemško družbo, Slovenija jim v tistem času ni pomembna. Šli so iz Slovenije, da si najdejo novo službo, boljšo službo, in se morajo najprej integrirati. Nemški jezik mogoče ni največja težava, vendar ga moraš obvladati v kateri koli službi. Mlajše generacije se tako redkokdaj vključijo v naše društvo. Imamo mogoče tri ali štiri nove naslove mladih. Društva se morajo pomladiti, ampak delovanje društev pri mladih bo drugačno. Delovanje ne mora biti takšno, kot ga imamo mi zdaj. Če imamo pustovanje ali katero drugo prireditev, mora biti všečno mladim, kar pomeni, da mora biti drugačna glasba, zabavna glasba,« se Jana Kolman zaveda potrebe po prilagajanju obstoječih društvenih dejavnosti, da bi jih približali mlajši generaciji.

Epilog v Avstraliji

V času po drugi svetovni vojni so se v Avstralijo odselile tri sorodnice Jane Kolman in njene mame Karoline Varlec. Najprej se je v petdesetih letih 20. stoletja izselila ena izmed tet mame Karoline, se spominja Jana Kolman. S seboj je odpeljala šestletno nečakinjo Reziko, ker sama ni imela otrok. Rezika, eden od desetih otrok Karolininega brata Jožeta, je Janina sestrična. Z ladjo sta potovali tri mesece, službo pa je teta dobila brez težav. Pozneje je spoznala Rajka, Slovenca, rojenega slovenskim staršem v Avstraliji; tekoče je govoril slovensko, ker so doma v Avstraliji vedno govorili slovensko. Poročila sta se, imata dva otroka. Rezika in Rajko sta obiskovala Slovenijo vsakih nekaj let, saj je Rezika želela obiskovati starše, družine svojih devetih sester in bratov, njihove otroke. Enkrat sta prišla Rezika in Rajko tudi v Sevnico, da sta videla, kam se je poročila Rezikina teta Karolina. V sedemdesetih letih sta se v Avstralijo

¹²⁹ Prim. Vižintin (2017) in Žitnik Serafin, Kalc, Mlekuž, Vižintin (2018: 19–33).

preselila še ena Rezikina sestra, ki je do takrat delala v Sevnici v tovarni Jutranjka kot šivilja, in njen mož. S seboj sta odpeljala enega izmed njunih sinov.

Sorodniki iz Avstralije. Z leve proti desni: Martin in Olga, Rajkov in Rezikin sin David, Rezika in Rajko. Sedijo: Davidova žena Trish in njuna hči Madeline; teta, ki je odpeljala v Avstralijo 6-letno Reziko, Rezika ji je rekla mama. Avstralija, Geelong, okoli leta 2015. Fotoarhiv: Jana in Franc Kolman, objavljeno z njunim dovoljenjem.

Februarja in marca 2020 so Jana Kolman, njena najstarejša hči Ingrid in njen mož Werner odpotovali v Avstralijo. Obiskali so veliko krajev, po katerih v teh tednih ni divjal požar. Srečali so se z Dano, eno izmed štirih hčera Ingrid in Wernerja Kolmana, ki je potovala in delala v Avstraliji že skoraj leto dni – predvsem pa so skupaj obiskali Reziko, sestrično Jane Kolman, in njeno družino. Jana Kolman je bila v Avstraliji prvič, Ingrid in Werner sta bila drugič. Med njunim prvim obiskom sta poleg Rezike obiskala tudi Olgo. Obe družini slovenskih sorodnikov v Avstraliji sta odprli svoja vrata; zelo so bili veseli obiskov iz Nemčije in Slovenije, povabili so ju na krst in zlato poroko – čeprav so se videli prvič v življenju. Tudi sorodniki iz Avstralije so dejavni v enem izmed slovenskih društev, in sicer v Geelongu blizu Melbournea.

LITERATURA

Aljec, Kornelija (2013). UNRRA v Jugoslaviji in Sloveniji. *Prispevki za novejšo zgodovino* LIII/2, 79–99.

Arlt, Elisabeth, Lorber, Verena (2015). Lebenswege: Slowenische »Gastarbeiterinnen in der Steiermark« = Življenjske poti: slovenske »zdomske delavke« na avstrijskem Štajerskem. [Laafeld]: Pavelhaus = Pavlova hiša = Pavel house.

Atlas evropske lirike: iz moderne poezije evropskih naroda čije manjine žive u Bosni i Hercegovini (2013). Banjaluka: Savez nacionalnih manjina Republike Srpske: Udruženje književnika Srpske, Podružnica Banja Luka.

Bade, Klaus J. (2005). Evropa v gibanju: Migracije od poznega 18. stoletja do danes. Ljubljana: Založba /*cf.

Batič, Ksenija (2003). »Domovina je tu in domovina je tam«. Raziskava med primorskimi izseljenci o njihovi vrnitvi v Slovenijo. *Dve domovini/Two Homelands* 18, 181–201.

Bečan, Marjan in drugi (ur.) (2004). *Slovenska sobotna šola v Münchnu: 30 let*. Ljubljana: Izseljensko društvo Slovenija v svetu, Slovenska župnija v Münchnu.

Beijbom, Ulf (2003). *Images of Swedish-America*. Växjö: Emigrant Institute Friendship Society.

Besednjak, Mirella (2001). Roža med trni: Moje življenje po koncu druge svetovne vojne. Miren: Oko.

Bilteni (2011–2019). *To smo mi, Bilten*. Društvo Slovencev Republike Srpske Triglav Banja Luka, <http://www.udruzenjetriglav.com/sl/bilteni> (2. 3. 2020).

Bitenc, Teja (2009). *Slovenska izseljenska društva in ohranjanje slovenstva v Kanadi in na Švedskem*. Magistrsko delo. Nova Gorica: [T. Bitenc], <http://www.ung.si/~library/magisterij/interkulturni/4Bitenc.pdf> (10. 3. 2020).

Boccagni, Paolo, Baldassar, Loretta (2015). Emotions on the Move: Mapping the emergent field of emotion and migration. *Emotion, Space and Society* 16, 73–80.

- Bofulin, Martina (2016). Daleč doma: Migracije iz Ljudske republike Kitajske v Slovenijo. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.
- Bogovič, Alenka, Borut Cajnko (1983). *Slovenci v Franciji*. Ljubljana: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete v Ljubljani.
- Božič, Maja (2013). *Prebežniki v Avstrijo 1945–1961*. Magistrsko delo. Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Oddelek za zgodovino.
- Bratun, Urša (2005). Pogled na imigracijo z vidika delovne terapije: Slovenci na Švedskem. *Dve domovini/Two Homelands* 7, 91–104.
- Brunnbauer, Ulf (2009). Labour Emigration from the Yugoslav Region from the late 19th Century until the End of Socialism: Continues and Changes. *Transnational societies, transterritorial politics: Migrations in the (Post-) Yugoslav region: 19th–21st century* (ur. Ulf Brunnbauer). München: R. Oldenbourg, 17–49.
- Budja, Avgušтина (1996). Slovenes in Sweden. *Dve domovini/Two Homelands* 7, 219–240.
- Budja, Avgušтина (2001). Slovenci na Švedskem: krajša statistična obravnava. *Dve domovini/Two Homelands* 13, 165–184.
- Budja, Avgušтина, ur. (2005). Slovenci na Švedskem: okvirno zgodovinski pregled: monografija = Slovener i Sverige: I ett globalhistoriskt perspektiv: monografi. Landskrona: [samozal.], <http://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:doc-UCSWNOCV> (10. 3. 2020).
- Castles, Stephen, Miller, Mark J. (2009). *The Age of Migration: International Population Movements in the Modern World*. New York: Guilford Press.
- Corsellis, John (1997). The Slovene Political Emigration 1945–50. *Dve domovini/Two Homelands* 8, 131–159.
- Čebulj Sajko, Breda (1999). *Med srečo in svobodo. Avstralski Slovenci o sebi*. Ljubljana: samozaložba.
- Čebulj Sajko, Breda (2000). Razpotja izseljencev. Razdvojena identiteta avstralskih Slovencev. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.
- Čelik, Pavle (2013). *Stražarji državne meje v Sloveniji (1918–2013)*. Ljubljana: Modrijan.

Četrto (4.) srečanje slovenskih društev Zapadne Evrope, Bled – Essen 1975 (1975). Essen: Kulturno-prosvetno in športno društvo »Bled«.

de Haas, Hein (2010). Migration and Development: A Theoretical Perspective. *The International Migration Review* 44/1, 227–264.

Deutsches Auswandererhaus/German Emigration Center 2020. Bremerhaven, <https://dah-bremerhaven.de/> (10. 3. 2020).

Dežman, Jože, Kokalj Kočvar, Monika (2010). *Slovenija, duhovna domovina. Zgodbe političnih emigrantov*. Ljubljana: Mladinska knjiga.

Dobrodošli doma (2011). Urad RS za Slovence v zamejstvu in po svetu, <http://www.dvajset.si/dobrodosli-doma/> (2. 3. 2020).

Dolinšek Divčič, Marija (2001). Slovenci v Bosni in Hercegovini. *Slovensko izseljenstvo: zbornik ob 50-letnici Slovenske izseljenske matice* (ur. Milica Trebše Štolfa, Matjaž Klemenčič). Ljubljana: Združenje Slovenska izseljenska matica, 301–306.

Doljak, Eva (20. 5. 2018). *Maja Keuc o Švedski: Pogrešam toplino Slovencev*, <https://siol.net/novice/slovenci-v-tujini/maja-keuc-o-svedski-pogresam-toplino-slovencev-467907> (10. 3. 2020).

Dopolnilni pouk slovenskega jezika in kulture 2019/20, Bosna in Hercegovina. Zavod Republike Slovenije za šolstvo, Stičišče – slovenščina za Slovence po svetu, <https://www.zrss.si/sticisce/dopolnilni-pouk/drzave/bosna-in-hercegovina/> (10. 3. 2020).

Dopolnilni pouk slovenskega jezika in kulture 2019/20, Nemčija. Zavod Republike Slovenije za šolstvo, Stičišče – slovenščina za Slovence po svetu, <https://www.zrss.si/sticisce/dopolnilni-pouk/drzave/nemcija/> (10. 3. 2020).

Dopolnilni pouk slovenskega jezika in kulture 2019/20, Švedska. Zavod Republike Slovenije za šolstvo, Stičišče – slovenščina za Slovence po svetu, <https://www.zrss.si/sticisce/dopolnilni-pouk/drzave/svedska/> (10. 3. 2020).

Drnovšek, Marjan (1998). Odnos Partije do slovenske emigracije. *Temna stran meseca. Kratka zgodovina totalitarizma v Sloveniji 1945–1990* (ur. Drago Jančar). Ljubljana: Nova revija.

Drnovšek, Marjan (2008). Društveni arhivi v Nemčiji: Med preteklostjo in sedanostjo. *Arhivi* 31/2, 251–261.

Drnovšek, Marjan (2010). Izseljivanje, »rakrana« slovenskega naroda: Od misijonarja Friderika Barage do migracijske politike države Slovenije. Ljubljana: Nova revija.

Drnovšek, Marjan (2012). Slovenski izseljenci in zahodna Evropa v obdobju prve Jugoslavije. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.

Drobnič, Sonja (1986). Zaposlitev in delovni pogoji jugoslovanskih zdomcev na Švedskem. *Družboslovne razprave* 3/4, 121–134, <http://dk.fdv.uni-lj.si/dr/dr4Drobnic.PDF> (10. 3. 2020).

Društvo Slovencev Republike Srbske Triglav Banjaluka/Društvo Triglav Banjaluka (2008). Društvo Slovencev Republike Srbske Triglav Banja Luka, O društvu, <http://www.udruzenjetriglav.com/sl/> (2. 3. 2020).

Eick, Simone (2017). Deutsches Auswanderer Haus: Das Buch zum Museum der Aus- und Einwanderung/German Emigration Center: The museum for emigration and immigration book (ur. Simone Eick). Bremerhaven: Dah.

Gombač, Jure (2005). Esuli ali optanti?: Zgodovinski primer v luči sodobne teorije. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.

Hanuš, Barbara (14. 12. 2019). *Že prišel je med nas stari, dobri dedek Mraz*. Društvo Slovencev Republike Srbske Triglav Banja Luka, <http://www.udruzenjetriglav.com/sl/dogodki/997-ze-prisel-je-med-nas-stari-dobri-dedek-mraz> (2. 3. 2020).

Hanuš, Barbara (8. 2. 2019). *Ustvarjalne delavnice ob slovenskem kulturnem prazniku*. Društvo Slovencev Republike Srbske Triglav Banja Luka, <http://www.udruzenjetriglav.com/sl/dogodki/1009-ustvarjalne-delavnice-ob-slovenskem-kulturnem-prazniku> (2. 3. 2020).

Hrastar, Mateja A. (8. 7. 2018). Rok Ogrin, prometni inženir na Švedskem: Za kavo in pecivo odložiš delo. *Dnevnik*, Slovenci po svetu, <https://www.dnevnik.si/1042831853>, 10. 3. 2020; *Nedeljski dnevnik*, Slovenci po svetu (4. 7. 2018), 9.

Hrastar, Mateja A. (10. 3. 2019). Alojz Macuh, predsednik slovenskega društva Simon Gregorčič v Köpingu: Švedsko govorijo le, kadar dobijo švedske obiske. *Dnevnik*, Slovenci po svetu, <https://www.dnevnik.si/1042877016> (10. 3. 2020); *Nedeljski dnevnik*, Slovenci po svetu (6. 3. 2019), 9.

Jaklitsch, Helena, Janežič, Helena, Rihar, Lenart (2018). *Rojstvo novih domovin, Bogata ustvarjalnost slovenskih beguncev v Italiji in Avstriji*. Ljubljana: Družina.

Janezic, Josephine (1989). *Pepca's Struggle*. New York: Vantage Press.

Japelj Carone, Liza (ur.) (2016). Mi, ki smo odšli: Pričevanja pariških Slovencev povojne generacije, *Korenine*, februar 2016, <http://www.dlib.si/stream/URN:NBN:SI:DOC-14RI3SF4/ee7a3f54-448f-434a-b8cc-3c63d1795a66/PDF> (10. 3. 2020).

Josipovič, Damir (2006). *Učinki priseljevanja v Slovenijo po drugi svetovni vojni*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.

Josipovič, Damir (2013). Pseudoprostovoljne migracije: Primer sistema notranjih migracij v nekdanji Jugoslaviji. *Ars & Humanitas* 7/2, 71–85.

Kalc, Aleksej, Milharčič Hladnik, Mirjam, Žitnik Serafin, Janja (2020). *Doba velikih migracij na Slovenskem*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.

Klavora, Marko (2012). Ko izbire ni: pričevalci in evakuacija Slovencev iz Sarajeva novembra 1992. *Dve domovini/Two Homelands* 36, 143–155.

Koblar, Stanislav (ur.) (2008). *Četrta stran trikotnika: Slovenci v Bosni in Hercegovini: 1878–2000*. Ljubljana: Mladinska knjiga.

Komac, Miran (2007). *Priseljenci: Študije o priseljevanju in vključevanju v slovensko družbo*. Ljubljana: Inštitut za narodnostna vprašanja.

Koordinacija slovenskih društev v južni Nemčiji, Društva, <https://koslovenija.wordpress.com/> (10. 3. 2020).

Kosmos (2020). *Kosmos: O nama*, Banja Luka, <https://kosmos.ba/o-nama/> (2. 3. 2020).

Kozorog, Miha (2012). Marginalizacija kot kontekst za interpretacijo delovanja subkulturnega festivala na lokalno skupnost. *Dve domovini/Two Homelands* 35, 177–187.

Krivec, Vasilij (16. 1. 2019). Predstavljamo slovensko inženirko, ki na Švedskem vodi gradbišče 94 stanovanj: Gradbena inženirka Maja Golubovič je bila ena izmed nominirank za inženirko leta 2018. *Finance.si*, <https://gradbenistvo.finance.si/8943561/Predstavljamo-slovensko-inzenirko-ki-na-Svedskem-vodi-gradbisce-94-stanovanj?cctest&> (10. 3. 2020).

Kržišnik Bukić, Vera (2003). Slovenci v Hrvaški, Bosni in Hercegovini, Srbiji in Črni gori ter Makedoniji med preteklostjo in sedanostjo. *Traditiones: zbornik Inštituta za slovensko narodopisje* 32/2, 117–135.

Kržišnik Bukić, Vera (2007). Slovenci v Bosni in Hercegovini skozi pričevanja, spomine in literarne podobe: 1831–2007. Ljubljana: Inštitut za narodnostna vprašanja.

Lamberger Khatib, Maja (2009). Social networks among Arabs in Slovenia. *Razprave in gradivo* 58, 140–158.

Leggewie, Claus (2010). Germany as an Immigrant Country. *Leaving Home: Migration Yesterday and Today* (ur. Diethelm Knauf, Barry Moreno). Bremen: ETB, 241–247.

Lenhart Reza, Franc (2011). *IN–IN: Življenjske zgodbe o sestavljenih identitetah* (ur. Mirjam Milharčič Hladnik). Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 103–113.

Levitt, Glick Schiller, Nina (2004). Conceptualizing Simultaneity. *International Migration Review* 38 (3), 1002–1039.

Lipušček, Uroš, Lokar, Metka (2013). *Primorski eksodus* (videoposnetek). [S. l.]: Libra News.

Lokar, Metka (2013). Zelen kot Slovenija in rdeč kot ljubezen: slovenski jezik med Slovenci v prostoru nekdanje Jugoslavije. *Dve domovini/Two Homelands* 38, 141–151.

Lukšič Hacin, Marina (1995). Med slovenskimi izseljenci na Švedskem. *Dve domovini/Two Homelands* 6, 131–136.

Lukšič Hacin, Marina (1999a). *Multikulturalizem in migracije*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.

Lukšič Hacin, Marina (1999b). Procesi resocializacije in etnična identiteta: primer Slovencev na Švedskem. *Teorija in praksa* 36/2, 274–289.

Lukšič Hacin, Marina (1999c). Razseljevanje ljudi iz slovenskega etničnega prostora s poudarkom na življenju Slovencev na Švedskem. *Teorija in praksa* 36/1, 19–41.

Lukšič Hacin, Marina (2001a). *Zgodbe in pričevanja: Slovenci na Švedskem*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.

Lukšič Hacin, Marina (2001b). Pomen kulturno-umetniške dejavnosti med slovenskimi izseljenci – Zahodna Evropa. *Dve domovini/Two Homelands* 14, 53–65.

Lukšič Hacin, Marina (2007). Normativni vidiki in delovne razmere za migrante v Zvezni republiki Nemčiji. *Dve domovini/Two Homelands* 25, 187–208.

Lukšič Hacin, Marina (2018). Selitvena dinamika slovenskega prostora v zgodovinski perspektivi. *Dve domovini/Two Homelands* 48, 55–72.

Lukšič Hacin, Marina (2019). Političnost migracij po drugi svetovni vojni: Od politike revanšizma do amnestije. *Dve domovini/Two Homelands* 5, 183–198.

Macuh, Alojz (2020). *Slovenska zveza na Švedskem*, Köping, <http://www.slovenskazvezasvedskem.com/o-nas.html> (10. 3. 2020).

Makarovič, Marija (ur.) (1999). *Moje Babno Polje*. Cerknica: Zveza kulturnih organizacij.

Marolt, Justina (1941–1945). *Pesmarica slovenskih pesmi*. [Schwäbisch Gmünd, med 1941 in 1945], <http://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:IMG-5GG3EGDQ> (10. 3. 2020).

Milharčič Hladnik, Mirjam (ur.) (2011). *IN-IN: življenjske zgodbe o sestavljenih identitetah*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.

Milharčič Hladnik, Mirjam (2015a). Kultura mešanosti v nacionalnem in migracijskem kontekstu. *Annales, Series historia et sociologia* 25/1, 171–182.

Milharčič Hladnik, Mirjam (2015b). Otroci v migracijskih kontekstih. *Slovensko izseljenstvo v luči otroške izkušnje* (ur. Janja Žitnik Serafin). Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 13–35.

Milharčič Hladnik, Mirjam (2020). Terezija Černelič: prisilne migracije in otroška izkušnja izgnanstva med drugo svetovno vojno v ustnem pričevanju. *Doba velikih migracij na*

Slovenskem (ur. Aleksej Kalc, Mirjam Milharčič Hladnik, Janja Žitnik Serafin). Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 428–438.

Milharčič Hladnik, Mirjam, Lukšič Hacin, Marina (2011): Identitete, pripadnosti, identifikacije. *Medkulturni odnosi kot aktivno državljanstvo* (ur. Marina Lukšič Hacin, Mirjam Milharčič Hladnik, Mitja Sardoč. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 31–39.

Mlekuž, Jernej (2001). Prispevek za drugačno geografijo moči: migracija, moč in identiteta v odnosu ena do druge, *Dve domovini/Two Homelands* 13, 25–50.

Mlekuž, Jernej (2011). *ABC migracij*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.

Mlekuž, Jernej (2019). Nadzor nad nenadzorovanimi migracijami: Kako je slovensko časopisje pisalo o prebegih iz Jugoslavije v letih 1945–1965. *Dve domovini/Two Homelands* 50, 163–182.

Molek, Nadia (2019). Biti Slovenec v Argentini: Kompleksnost identitetnih procesov argentinskih Slovencev. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.

Mortan, Kenan, Sarfati, Monelle (2012). *Heimatliche Fremde: Türkische Migration nach Deutschland*. Berlin: J & D Dağyeli.

Nacionalne manjine u BiH. OSCE, Organization for Security and Co-operation in Europe, <https://www.osce.org/hr/bih/110233?download=true> (2. 3. 2020).

Nakrst, Katja (28. 10. 2018). *Zala iz Švedske: Kdor se pritožuje zaradi hladnih Švedov, naj pride na zaključek naših produkcij*, <https://siol.net/novice/slovinci-v-tujini/zala-iz-svedske-kdor-se-pritozuje-zaradi-hladnih-svedov-naj-pride-na-zakljucek-nasih-produkcij-481175> (10. 3. 2020).

Nećak, Dušan (2010). »Nemci« na Slovenskem ob koncu druge svetovne vojne – maščevanje ali pregon? *Migracije in slovenski prostor od antike do danes* (ur. Peter Štih, Bojan Balkovec). Ljubljana: Zveza zgodovinskih društev Slovenije, 576–599.

Novak, Mojca (1991). Nekatere značilnosti kvalitete življenja migrantov v Jugoslaviji. *Družboslovne razprave* 8/12, 139–155.

Obleščak, Andrej (2015). *Spomini Andreja Andrejčevega*. Rokopisno gradivo, Arhiv Tolminskega muzeja.

Oitzl, Valentin - Vali (2010). *Polet v svobodo. Beg, sanje in ljubi kruhek*. Štanjel: Nassa Desella.

Papež Adamič, Vera (2009). *Od prednikov do potomcev: Slovenci v Slatini in Banjaluki 1923–2008/Od predaka do potomaka: Slovenci u Slatini i Banjaluci 1923–2008*. Banjaluka: Društvo Slovencev Republike Srbske Triglav.

Pavček, Saša (2017). *U srčanom džepu/V srčnem žepu*. Banja Luka : Društvo Slovencev Republike Srbske Triglav = Udruženje Slovenaca Republike Srpske Triglav.

Podvinski, Zvone (2001). *Folklorno življenje med Slovenci na Švedskem. Dve domovini/Two Homelands* 14, 151–168.

Pogačnik, Marko in drugi (ur.) (1978). *6. srečanje slov. društev zah. Evrope 1978: Velika kulturna in športna manifestacija slovenskih društev zahodne Evrope 10. 6. 1978 v svetovno znani dvorani Jahrhunderthalle. Frankfurt/M: Slovensko kulturno prosvetno društvo Sava.*

Prebilič, Vladimir (2000). *Geografski vplivi na konverzijo vojaških baz – primer območja Kočevska Reka/Conversion of military bases – Gotenica's case. Vojaška geografija v Sloveniji: posvet, Ljubljana, maj 8.–9. 2000/Military geography in the Slovenia: conference. Ljubljana, May, 8.–9. 2000*, 183–192.

Ramšak, Jure (2015). *Poskus drugačne globalizacije: Slovensko gospodarstvo in dežele v razvoju 1970–1990. Acta Histriae* 23/4, 765–782.

Repič, Jaka (2006). *»Po sledovih korenin«*. Transnacionalne migracije med Argentino in Evropo. Ljubljana: Filozofska fakulteta.

Režek, Mateja (2005). *Nov koncept pravosodja in kazenske zakonodaje. Slovenska novejša zgodovina 1848–1992*, 2. (ur. Jasna Fischer). Ljubljana: Mladinska knjiga in Inštitut za novejšo zgodovino, 947–950.

Rogelj, Janez (2001). *Petdeset let dela Slovenske izseljenske matice. Slovensko izseljenstvo: zbornik ob 50-letnici Slovenske izseljenske matice* (ur. Milica Trebše Štolfa, Matjaž Klemenčič). Ljubljana: Združenje Slovenska izseljenska matica, 15–52.

Rogelj, Janez (2019). Kje in od kdaj živijo Slovenci na Švedskem? *Kovček*, Janez Rogelj – Blog o slovenskem izseljenstvu, Švedska (več prispevkov), <https://kovcekblog.wordpress.com/2019/01/25/kje-in-od-kdaj-zivijo-slovenci-na-svedskem/> (10. 3. 2020).

Rosenwein, H. Barbara (2010). Problems and Methods in the History of Emotions, *Passions in Context I: Journal of the History and Philosophy of the Emotions* 1, 1–32.

Savez nacionalnih manjina Republike Srpske (2011). Savez nacionalnih manjina Republike Srpske, Banja Luka, Bosna in Hercegovina, <http://www.snm.rs.ba/> (2. 3. 2020).

Scheffer, Paul (2011). *Immigrant Nations*. Cambridge, Malden: Polity Press.

Sedmak, Mateja (2011). Kultura mešanosti. Družbeno in politično prepoznavanje socialne kategorije mešanih ljudi. *Annales, Series Historia et Sociologia* 21/2, 261–274.

Seznam društev (2020), Bosna in Hercegovina, *Združenje Slovenska izseljenska matica*, https://www.zdruzenje-sim.si/seznam_drustev/32/ (2. 3. 2020).

Slovenska društva na Švedskem (2020). Slovenska zveza na Švedskem, Köping, <http://www.slovenskazvezasvedskem.com/slovenska-druscarontva-na-scaronvedskem.html> (10. 3. 2020).

Slovenska izseljenska matica, Seznam društev, Nemčija 2020, https://www.zdruzenje-sim.si/seznam_drustev/ (10. 3. 2020).

Slovenske katoliške misije v tujini 2020. Družina, <https://druzina.si/ICD/spletnastran.nsf/cerkvene-informacije/slovenske-katoliske-misije-v-tujini?Open> (10. 3. 2020).

Slovensko glasilo/Slovenska bladet (2017–2018). Slovenska zveza na Švedskem, Köping, <http://www.slovenskazvezasvedskem.com/slovensko-glasilo.html> (10. 3. 2020).

Strle, Urška (2009a). »Bila je preprosto sreča, da sem prišla v Kanado« O razlogih za selitve skozi Stankino življenjsko zgodbo. *Krila migracij, Po meri življenjskih zgodb* (ur. Mirjam Milharčič Hladnik, Jernej Mlekuž). Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 89–120.

Štrle, Urška (2009b). »Pustili so vse in čez noč odšli.« Prispevek k ilegalnemu izseljevanju iz Posočja v Italijo po drugi svetovni vojni v luči ustnih pričevanj. *Zgodovina za vse* 1, 113–128.

Svetek, Lev (1985). *Pravice in dolžnosti: socialna in ekonomska varnost naših delavcev na tujem*. Ljubljana: Delavska enotnost.

Škrlj, Katja (2009). Komaj sem čakala, da zrastem in postanem aleksandrinka: Demitizacija aleksandrink. *Krila migracij: Po meri življenjskih zgodb* (ur. Mirjam Milharčič Hladnik, Jernej Mlekuž). Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 143–189.

Štrubelj, Zvone (2008). *Pogum besede: Primož Trubar, 500 let: 1508–2008*. Celovec; Ljubljana; Dunaj: Mohorjeva družba; Celje: Društvo Mohorjeva družba; Gorica: Goriška Mohorjeva družba.

Štrubelj, Zvone (2009). *Mut zum Wort, Primož Trubar, 500 Jahr: 1508–2008*. Klagenfurt = Celovec: Hermagoras = Mohorjeva.

Štrubelj, Zvone (ur.) (2011). *Slovenska župnija Stuttgart: 60 let (1960–2010)*. Stuttgart: Slovenska župnija sv. Cirila in Metoda.

Štrubelj, Zvone (2012). Temna in zamolčana stran slovenskega izseljenstva v Nemčiji: socialna delavka Doroteja Oblak v pogovoru z dr. Zvonetom Štrubljem. V Stuttgartu: Slovenska župnija sv. Cirila in Metoda.

Štumberger Saška (2007). *Slovenščina pri Slovencih v Nemčiji*. Ljubljana: Znanstvenoraziskovalni inštitut Filozofske fakultete.

Štumberger, Saška (2016). In tud z mojim staršam se pogovarjam nemško, oni pa slovensko nazaj – da se najboljše zastopimo: izginjanje slovenščine v Nemčiji po osamosvojitvi leta 1991. *Dialogi, Slovenščina danes* 52/7–8, 127–134.

Švent, Rozina (2007). *Slovenski begunci v Avstriji 1945–1950*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.

Tomažič, Dušan (18. 12. 2013). *Slovenci v Bosni in Hercegovini*. Regionalni RTV center Maribor, Televizija Maribor, Sledi, <https://www.youtube.com/watch?v=5gziicMnxzY> (2. 3. 2020).

Tomažič, Dušan (2018). Slovenačka etnična manjina u Bosni i Hercegovini/Slovenska etnična manjšina v Bosni in Hercegovini. Banja Luka: Grafid: Udruženje Slovenaca Republike Srpske Triglav/Društvo Slovencev Republike Srbske Triglav.

Toplak, Kristina (2005). Umetniška ustvarjalnost migrantov: Primer Slovencev v Nemčiji. *Dve domovini/Two Homelands* 22, 115–127.

Torekull, Bertil (2012). *The Ikea story: Ingvar Kamprad*. Litopad: Ikea family.

Toš, Niko (ur.) (2014). Vrednote v prehodu IX.: Iz zakladnice socioloških raziskav: Migracije Slovencev (1973–1987) in socialne strukture jugoslovanske družbe (1983–1987). Ljubljana: Fakulteta za družbene vede, IDV-CJMMK; Dunaj: Echoraum.

Tradicionalna prireditve Slovencev v Nemčiji 2019, *Moja Slovenija: Slovenske zgodbe iz sveta in domovine*, <https://www.slovinci.si/tradicionalna-prireditve-slovencev-v-nemciji/> (10. 3. 2020).

Triintrideseta (33.) folkloriada v Augsburgu (28. 9. 2019). Urad Vlade Republike Slovenije za Slovence v zamejstvu in po svetu, <https://www.gov.si/novice/2019-09-28-33-folkloriada-v-augsburgu/> (10. 3. 2020).

Troha, Nevenka (2000). Preselitve v julijski krajini po drugi svetovni vojni. *Prispevki za novejšo zgodovino* 40/1, 255–268.

Troha, Nevenka (2010). Odseljevanje in prebegi Slovencev z območja, ki je bilo z mirovno pogodbo z Italijo leta 1947 priključeno Ljudski republiki Sloveniji. *Migracije in slovenski prostor od antike do danes* (ur. Peter Štih, Bojan Balkovec). Ljubljana: Zveza zgodovinskih društev Slovenije, 432–446.

Tschinkel, John (2010). *Zvonovi so umolknili*. Ljubljana: Modrijan.

Uduč, Alenka (2011, 2014). Vseeno kdaj, vseeno kje – vedno smo Slovenci/Bilo kad, bilo gdje – uvijek smo Slovenci 1, 2. Prijedor, Laktaši: Grafomark.

Uduč, Alenka (2016). Vseeno kdaj, vseeno kje – vedno smo Slovenci. 3, Zavedno skriti od pozabe/Bilo kad, bilo gdje – uvijek smo Slovenci. 3, Zauvijek sakriveni od zaborava. Prijedor, Laktaši: Grafomark.

Valentinčič, Dejan (2016). Slovenci na Švedskem: tudi Slovenci so soustvarjali švedski multikulturni mozaik/Slowenen in Schweden: auch Slowenen haben das multikulturelle Mosaik Schwedens mitgestaltet. *Signal: das Magazin der Sloweninnen und Slowenen in der Steiermark: Jahresschrift des Pavel-Hauses*, 2016/2017/*Znak: revija Slovenk in Slovencev na avstrijskem Štajerskem: letni zbornik Pavlove hiše*, 2016/2017, 191–197.

Vidmar, Jernej (2015). Nadzor in represija na meji med Jugoslavijo (FLRJ) in Italijo v letih 1947–1954. *Kronika* 63, 119–136.

Vidmar, Jernej (2016). Nadzor in represija v prvem desetletju jugoslovanske oblasti na severnem Primorskem (1945–1955): primer okrajev Gorica in Tolmin. Koper: Univerza na Primorskem.

Vižintin, Marijanca Ajša (2012). Poročilo s 17. posveta slovenskih društev, katoliških misij, učiteljev, socialnih delavcev in članov folklornih skupin v Nemčiji (Bad Urach, 23.–25. 3. 2012). *Dve domovini/Two Homelands* 36, 177–178.

Vižintin, Marijanca Ajša (2013a). Uresničene želje: kjer je jezik doma: otroci, ki obiskujejo pouk slovenščine v Nemčiji, na obisku v slovenski šoli. *Šolski razgledi* (4. okt. 2013), 64/15, 10.

Vižintin, Marijanca Ajša (2013b). Poročilo z 18. posveta slovenskih društev, katoliških misij, učiteljev, socialnih delavcev, članov folklornih skupin in pevskih zborov ter z AFA-sejma v Nemčiji. *Dve domovini/Two Homelands* 37, 137–139.

Vižintin, Marijanca Ajša (2015a). Otroci in dopolnilni pouk slovenščine v Bosni in Hercegovini: od jezika prednikov do jezika prihodnosti. *Slovensko izseljenstvo v luči otroške izkušnje* (ur. Janja Žitnik Serafin). Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 157–173.

Vižintin, Marijanca Ajša (2015b). Prepoznavanje kulturne mešanosti in sestavljene identitete znotraj državnih meja. *Annales, Series Historia et Sociologia* 25/1, 211–222.

Vižintin, Marijanca Ajša (2016). Slovenski izseljenci in njihovi potomci v Nemčiji: dvajset let povezovanja slovenskih organizacij na posvetih. *Dve domovini/Two Homelands* 43, 157–170, <http://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:doc-Y0XQXT5G> (10. 3. 2020).

Vižintin, Marijanca Ajša (2017). Povezovanje Slovencev v Nemčiji na prehodu stoletij in generacij. *Raziskovanje slovenskega izseljenstva: vidiki, pristopi, vsebine* (ur. Janja Žitnik Serafin, Aleksej Kalc). Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 153–169, <https://omp.zrc-sazu.si/zalozba/catalog/view/945/4010/455-2> (10. 3. 2020).

Vižintin, Marijanca Ajša (2018). Dopolnilni pouk slovenščine v Nemčiji: pomembna oblika povezovanja ter ohranjanja slovenskega jezika in kulture poleg organiziranega društvenega delovanja. *Slovenščina v šoli* 21/2, 2–17, 69, <http://www.dlib.si/?URN=URN:NBN:SI:DOC-ZN4SMB08> (10. 3. 2020).

Vižintin, Marijanca Ajša, Kolman, Franc (2014). Društvo Drava Augsburg praznovalo 35 let s turnejo po Sloveniji. *Moja Slovenija* 7/9, 24–25.

Vodopivec, Peter (2005). Populacijske posledice druge svetovne vojne in povojnega nasilja na Slovenskem. *Žrtve vojne in revolucije* (ur. Janvit Golob et al.). Ljubljana: Državni svet Republike Slovenije.

Vrečer, Natalija (2007). Integracija kot človekova pravica: Prisilni priseljenci iz Bosne in Hercegovine v Sloveniji. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.

Vukšinič Zmaić, Vesna (7. 7. 2011). *Dobrodošli doma 2011*. Slovenska izseljenska matica, https://www.zdruzenje-sim.si/arhiv-novic/2011070713120733/dobrodosli_doma_2011/ (2. 3. 2020).

Wörsdörfer, Rolf (2017). Vom »Westfälischen Slowenen« zum »Gastarbeiter«: slowenische Deutschland-Migrationen im 19. und 20. Jahrhundert. Paderborn: F. Schöningh.

Zupančič, Jernej (2001). Slovensko izseljenstvo v Evropi po drugi svetovni vojni. *Slovensko izseljenstvo: zbornik ob 50-letnici Slovenske izseljenske matice* (ur. Milica Trebše Štolfa, Matjaž Klemenčič). Ljubljana: Združenje Slovenska izseljenska matica, 291–299.

Žajdela, Ivo (2007). Gotenica – država v državi. *Družina*, 3. 6. 2007, <http://www.druzina.si/icd/spletnastran.nsf/all/E1A5D88441C17F1AC12572EC003403C2?OpenDocument> (2. 3. 2020).

Žigon, Zvone (1998). *Otroci dveh domovin: Slovenstvo v Južni Ameriki*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.

Žigon, Zvone (2001). *Iz spomina v prihodnost. Slovenska politična emigracija v Argentini*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.

Žitnik Serafin, Janja (2013). Organiziranost, delovanje in prihodnji izzivi slovenskih društev v drugih delih nekdanje Jugoslavije. *Dve domovini/Two Homelands* 37, 41–52.

Žitnik Serafin, Janja (2014). Prerez zgodovine slovenskih kulturnih društev v jugoslovanskem prostoru. *Priseljevanje in društveno delovanje Slovencev v drugih delih jugoslovanskega prostora: zgodovinski oris in sedanjost* (ur. Janja Žitnik Serafin). Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 137–179.

Žitnik Serafin, Janja (2015a). Recipročnost ali simetrija? Primerjava kulturnih interesov in možnosti dveh manjšin. *Dve domovini/Two Homelands* 42, 113–126.

Žitnik Serafin, Janja (ur.) (2015b). *Slovensko izseljenstvo v luči otroške izkušnje*. Založba ZRC, ZRC SAZU, <https://doi.org/10.3986/9789612548469>.

Žitnik Serafin, Janja, Glušič, Helga (ur.) (1999). *Slovenska izseljenska književnost. 1: Evropa, Avstralija, Azija*. Ljubljana: ZRC, Rokus.

Žitnik Serafin, Janja, Kalc, Aleksej, Mlekuž, Jernej, Vižintin, Marijanca Ajša (2018). *Sodobne strategije slovenskih izseljencev za ohranjanje etnične identitete: zaključno poročilo*. Ljubljana: Inštitut za slovensko izseljenstvo in migracije ZRC SAZU, https://isim.zrc-sazu.si/sites/default/files/zakljucno_porocilo_4.pdf (2. 3. 2020).

VI. PRILOGE

**PRILOGA 1: ORGANIZIRANE OBLIKE DELOVANJA SLOVENSКИH
IZSELJENCEV (delovna različica – izbor do leta 1991)**

AFRIKA

EGIPT

	Ime	Kraj	Začetek delovanja
<i>Društva</i>	Slovensko društvo <i>SLOGA</i> (preimenovano v: <i>Slovenska palma ob Nilu</i>)	Aleksandrija	1895
	Krščanska zveza Slovenk	Aleksandrija	1902
	Slovensko društvo <i>Sv. Cirila in Metoda</i>	Kairo	1908
<i>Katoliške misije</i>	<i>Azil Franc Jožef</i> (združitev Slovenske palme in Krščanske zveze Slovenk)	Aleksandrija	1905
<i>Domovi</i>	Jugoslovanski dom	Aleksandrija	1936
<i>Ostalo</i>	Ustanova mariborskih šolskih sester v Aleksandriji	Aleksandrija	1908

AVSTRALIJA

AVSTRALIJA

	Ime	Kraj	Začetek delovanja
<i>Društva</i>	Zveza slovencev v Sydneyu (prvo slovensko društvo v Avstraliji)	Sydney, NSW	1953
	Slovensko društvo Melbourne, Eltham (<i>SSOV</i>)	Melbourne, Vic	1954
	Bocce Centre PLANINKA inc.	Cornubia, QLD	1955
	Slovensko kulturno in športno društvo <i>Ivan Cankar</i> , Geelong (<i>SSOV</i>)	Geelong, Vic	1955
	Slovensko društvo Planinka v Brisbanu	Brisbane, QLD	1955
	Slovensko društvo Sydney	Sydney, NSW	1957
	Slovenian Club Adelaide Inc. (Slovenski Klub Inc.)	Adelaide, SA	1957
	Avstralsko-slovensko društvo Tivoli Newcastle	Newcastle, NSW	1959
	Slovensko-avstralsko društvo <i>Canberra</i>	Canberra, ACT	1964
	Slovenski klub Triglav v Canberri	Canberra, ACT	1964
	Slovensko-avstralski klub "Planica" Wollongong	Wollongong, NSW	1970
	<i>Snežnik</i> – Slovensko dvomestno društvo: Albury in Wodonga (<i>SSOV</i>)	Albury, NSW – Wodong, Vic	1970
	Primorski slovenski socialni klub S.A.S. & S. Klub Jadran, Melbourne (<i>SSOV</i>)	Melbourne, Vic	1971
	Triglav – Mounties Group	Sydney, NSW	1971
	Slovenski klub Triglav v Sydneyu	Sydney, NSW	1971
	Slovensko-avstralsko kulturno in športno društvo "Planica" Springvale inc., Melbourne (<i>SSOV</i>)	Melbourne, Vic	1972
	Slovenski klub v Perthu	Perth, WA	1978
	Svet slovenskih organizacij Viktorije – <i>SSOV</i> (člani: socialno in športno društvo <i>JADRAN</i> ; <i>Snežnik</i> ; socialno in športno društvo <i>Melbourne</i> ; kulturno in športno društvo <i>IVAN CANKAR GEELONG</i> ; kulturno in športno društvo <i>PLANICA Springvale</i> ; slovensko socialno skrbstvo & informacijski urad)		1984
	Bocce Club "Lipa"	Gold Coast, QLD	1991

	Ime	Kraj	Začetek delovanja
Mediji	Revija <i>Misli/Thoughts</i> (Slovenski katoliški misijon Sv. Cirila in Metoda, Melbourne)	Sydney, NSW	1952
	Glasilo <i>Slovenska Kronika</i> / Slovenian Independent (glasilo društva Sydney)	Sydney, NSW	1954
	Revija <i>Vestnik</i> (glasilo društva v Melbourne)	Melbourne, Vic	1955
	Slovenski obzornik – <i>Revija svobodnih Slovencev</i>	Sydney, NSW	1957
	<i>Vestnik Žar</i> / <i>The Glow</i>	Sydney, NSW	1958
	Glasilo <i>RAFAEL</i> (slovenske cerkve)	Sydney, NSW	1965
	Glasilo <i>Glas Planike</i> (društvo Planika)	Brisbane, QLD	1965
	Književni magazin <i>Slovenska vest</i>	Sydney, NSW	1967
	<i>Vestnik Resnica/Truth</i> (blagovestni vestnik)	Canberra, ACT	1967
	<i>Slovenske novice</i> /Slovenian-Australian Club News Journal (1969–70 <i>Pavliha</i> ; 1970–73 <i>Triglav</i> ; 1987– <i>Slovenske novice</i>)	Canberra, ACT	1969
	Društvene novice <i>SDS</i> /Association News (glasilo društva Sydney)	Sydney, NSW	1971
	<i>Nedelja</i> (cerkvena oznanila verskega središča v Merrylandsu)	Sydney, NSW	1971
	Glasilo <i>Triglav</i> (glasilo društva Triglav)	Sydney, NSW	1971
	<i>Nova doba</i> (1936–58 <i>Napredak</i> , 1960–70 JAL, 1970 – <i>Nova doba</i>)	Sydney, NSW	1971
	Časopis <i>Avstralski Slovenec</i> (izdaja društvo Sydney)	Sydney, NSW	1973
	Slovenska Radijska skupina 4 EB	Kangaroo Point, QLD	1977
	Revija <i>Naše Slovo</i> (revija književnega društva Južnih Slovanov)	Sydney, NSW	1978
	<i>Naše novine</i> /Our Newspaper (jugoslovanski vestnik; slovenska stran: Kar po domače)	Sydney, NSW	1978
	SBS Radio Sydney & Melbourne	NSW, Vic	1978
	Glasilo <i>Novice/Bulletin</i> (društvo Planica Springvale)	Melbourne, Vic	1980
Glasilo <i>Klubske novice</i> /Slovene Klub Newspaper (glasilo kluba v Perthu)	Perth, WA	1980	
Revija <i>Svobodni razgovori</i> – literarnokulturna revija (SALUK)	Sydney, NSW	1982/83	
Revija <i>Naš List</i> (Združenja jugoslovanskih piscev v Avstraliji)	Melbourne, Vic	1982/83	
Glasilo <i>Lojzetov konjiček</i> (glasilo Slovencev, ki iščejo medsebojne stike)	Perth, WA	1987	

	Ime	Kraj	Začetek delovanja
	Slovenska radijska ura 3ZZZ na 92,3 FM Melbourne Vic. Avstralija	Melbourne, Vic	1988

<i>Katoliške misije</i>	Slovenski Misijon Svetega Cirila in Metoda	Melbourne, Vic	1956
	Slovensko versko središče v Kew (cerkev sv. Cirila in Metoda; uredništvo revije Misli)	Melbourne, Vic	1968
	Slovenska katoliška misija – Melbourne	Melbourne, Vic	1968
	Slovensko versko središče sv. Rafaela v Merrylandsu (cerkev; sedež Slovenske igralske skupine)	Sydney, NSW	1970
	Slovenska katoliška misija – Sydney (cerkev)	Sydney, NSW	1970
	Slovenski katoliški misijon Svete Družine	Adelaide, SA	1975
	Slovenska katoliška misija – Adelaide (cerkev)	Adelaide, SA	1984

<i>Knjižnice</i>	Baragova knjižnica	Melbourne, Vic	1977
------------------	--------------------	----------------	------

<i>Domovi</i>	Dom Slovenskega kluba Triglav v Canberri	Canberra, ACT	1971
	Dom Slovensko kulturnega in športnega društva Ivan Cankar	Geelong, Vic	1975
	Dom Slovenskega društva Melbourne	Melbourne, Vic	1978
	Dom Primorsko slovenskega socialnega kluba Jadran	Melbourne, Vic	1980
	Dom Slovenskega kluba Triglav v Sydneyu (Triglavski dom)	Sydney, NSW	1982
	Dom Slovenskega kluba Perth	Perth, WA	1983
	Dom Slovenski klub Planica v Wollongongu	Wollongong, NSW	1983
	Dom Slovenskega društva Planica v Melbournu	Melbourne, Vic	1984
	Dom Slovenskega društva Planinka v Brisbanu	Brisbane, QLD	1985
	Dom Slovenskega kluba Adelaide	Adelaide, SA	1987
	Dom Slovenskega društva Sydney	Sydney, NSW	1988

	Ime	Kraj	Začetek delovanja
<i>Zborniki</i>	Zbornik Svet naših otrok (slovensko društvo Melbourne)	Melbourne, Vic	1979
	Zbornik avstralskih Slovencev za l. 1985 in l. 1988	Sydney, NSW	v 80-ih
	Zbornik <i>Sonce in sence slovenske dediščine</i> (izdal SALUK)	Sydney, NSW	1984

<i>Ostalo</i>	Igralska družina Merrylands, Sydney	Sydney, NSW	1961
	Slovenska balinarska zveza Viktorije	Vic	1976
	Viktorijski inštitut za slovenistiko	Melbourne, Vic	1976
	Slovensko športno društvo St. Albans	St. Albans, Vic	1981
	Slovensko–avstralski umetniški krožek	Sydney, NSW	1982
	Slovensko–avstralski literarnoumetniški krožek (SALUK)	Sydney, NSW	1983

AZIJA

IZRAEL

	Ime	Kraj	Začetek delovanja
<i>Društva</i>	Udruženje Jevreja iz bivše Jugoslavije v Izraelu	Tel Aviv	1935

EVROPA

AVSTRILIJA

	Ime	Kraj	Začetek delovanja
<i>Društva</i>	Študentsko društvo <i>Triglav</i>	Gradec	1875
	Jugoslovansko delavsko društvo <i>Danica</i>	Gradec	1896
	Krščansko socialno delavsko društvo <i>Naprej</i>	Gradec	1899
	Delavsko izobraževalno društvo <i>Domovina</i>	Gradec	1902
	Katoliško prosvetno društvo <i>Šmihel</i>	Šmihel	1906
	Slovenska krščansko–socialna zveza za Koroško	Celovec	1907
	Katoliško izobraževalno društvo <i>Kres</i>	Gradec	1909
	Katoliško prosvetno društvo <i>Drava</i>	Nonča vas	1910
	Društvo <i>sv. Marta</i>		1911
	Slovensko prosvetno društvo <i>Danica</i>	Šentprimož	1914
	Klub slovenskih študentk in študentov na Dunaju	Dunaj	1923
	Zveza slovenskih žena/Verband slowenischer Frauen	Celovec	1943
	Zveza slovenskih pregnancev/ <i>ZSO</i>	Celovec	1946
	Krščanska kulturna zveza – <i>KKZ</i>	Celovec	1953
	Zveza slovenskih organizacij	Celovec	1955
	Slovensko kulturno društvo Ivan Cankar	Dunaj	1973
	Društvo slovenskih pisateljev, prevajalcev in publicistov v Avstriji	Celovec	1974
	Slovensko kulturno društvo Mura/Rankweil	Rankweil	1977
	Slovensko kulturno in športno društvo <i>Oton Župančič</i>	Salzburg	1978
	Strokovno pedagoško združenje/ <i>Pädagogische Fachvereinigung</i>	Celovec	1984
Slovensko kulturno in športno društvo <i>France Prešeren</i>	Linz		

<i>Mediji</i>	Humoristični časopis <i>Pavliha</i>	Dunaj	1869
	Literarna revija <i>Zvon</i>	Dunaj	1870/76
	Časopis <i>Stritarjevega Zvona</i>	Dunaj	1870/76
	Koledar Mohorjeve družbe v Celovcu	Celovec	1872
	Revija <i>Bratoljub</i>	Celovec	1888/89
	Časopis <i>Klasna Borba</i>	Dunaj, Pariz	2. pol. 20-ih
	<i>Nedelja</i> – Cerkvni list krške Škofije	Celovec ob Vrbskem jezeru	1926
	Časopis <i>Borbni študent</i>	Dunaj	1932
	Časopis <i>Punt</i> (takoј ukinjen)	Dunaj	1934

	Ime	Kraj	Začetek delovanja
	Časopis <i>Dimitrovac</i>	Dunaj	v 30-ih
	Glasilno <i>Slovenski vestnik</i>	Celovec	1946
	<i>Naš tednik</i> – glasilo <i>NSKS</i>	Celovec	1949
	Mesečnik <i>Družina in dom</i> (prej: <i>Vera in Dom</i> od 1950 do 1966)	Celovec	1949
	Revija <i>Mladi rod</i> (izdaja šolskega lista <i>Mladi rod</i>)	Celovec	1951
	Čtivo za dvojezični pouk <i>Mladi rod</i>	Celovec	1952
	Revija <i>Literarne vaje</i>	Dunaj	v 50-ih/60-ih
	Revija <i>Mladje</i>	Celovec	1966
	Publikacija <i>Slovenska vest</i>	Dunaj	1967/68
	Revija <i>Celovski zvon</i> (od 1990 <i>Zvon</i>)	Celovec	1983
	Revija <i>Koroška kronika</i>	Celovec	
	Kulturna revija <i>Slovenska beseda</i>	Lienz	

<i>Knjižnice</i>	Slovenska študijska knjižnica	Celovec	1927
------------------	-------------------------------	---------	------

<i>Šole</i>	Višja šola za gospodarske poklice/ <i>KKZ</i>		1908
	Zvezna gimnazija in Zvezna realna gimnazija za Slovence v Celovcu	Celovec	1957
	ABCČ središče za obšolsko oskrbo	Celovec	1989
	Katoliška prosveta v Kotmari vasi/ <i>KKZ</i>	Celovec	
	Katoliška prosveta Pliberk/ <i>KKZ</i>	Pliberk	
	Katoliška prosveta v Št. Ilju/ <i>KKZ</i>	Šentilj	

<i>Založbe</i>	<i>Mohorjeva založba</i>	Celovec	1851
	<i>DRAVA</i> – Založniška in tiskarska družba	Celovec	1953
	Založba <i>WIESER</i>	Celovec	1987

<i>Domovi</i>	Katoliški dom prosvete <i>SODALITAS</i>	Tinje	1906
	Slomškov dom/ <i>KKZ</i>	Celovec	

<i>Politično organiziranje</i>	Narodni svet koroških Slovencev (<i>NSKS</i>)	Celovec	1955
	Enotna lista (EL)	Celovec	1991

<i>Ostalo</i>	Pevsko društvo <i>Lipa</i>		1897
---------------	----------------------------	--	------

	Ime	Kraj	Začetek delovanja
	Zveza bank	Celovec	1921
	Slovenski narodopisni inštitut <i>Urban Jarnik/KKZ</i>	Celovec	1983
	Društvo " <i>Glasbena šola</i> "	Celovec	1984
	Slovenski dušnopastirski urad (<i>DPU</i>) – <i>Krška škofija</i>	Celovec	
	Slovensko planinsko društvo na Predarlškem/ <i>Slowenischer alpenclub in Vorarlberg</i>	Lustenau	
	Gledališče ob Dravi/Oder 73/(<i>KKZ</i>)	Pliberk	
	Avstrijsko–slovensko tamburaško društvo <i>Slavček</i>		

BELGIJA

	Ime	Kraj	Začetek delovanja
<i>Društva</i>	Zveza jugoslovanskih društev svete Barbare		1928
	Slovensko kulturno društvo sv. Barbara	Maasmechelen	1929
	Zveza jugoslovanskih društev (izseljencev) iz Jugoslavije	Eysden	1934
	Zveza revolucionarnih delavcev in kmetov iz Jugoslavije	Bruselj	1934
	Slovensko kulturno društvo <i>Jadran</i>	Charleroi	1954
	Slovensko kulturno društvo <i>Slomšek</i>	Genk	1960
	Slovensko kulturno društvo <i>France Prešeren</i>	Bruselj	1979
	Slovensko kulturno društvo <i>Naš Dom</i>	Genk	1984
	Slovensko katoliško, pevsko in kulturno društvo A. M. Slomšek	Maasmechelen	

<i>Mediji</i>	<i>SLOGA RADNIKA I SELJAKA</i> (komunistično glasilo)	Bruselj	1929/31
	<i>RAFAEL</i> (katoliško glasilo)	Heerlen	1931
	<i>NAŠA PRAVICA/NAŠE PRAVO</i> (komunistično glasilo)	Bruselj	1936
	<i>JEDINSTVO</i> (projugoslovanska glasila)	Seraing	

<i>Knjižnice</i>	Slovenska knjižnica (jugoslovansko društvo sv. Barbara)	Eysden	1930
------------------	---	--------	------

<i>Šole</i>	Tri zasilne slovenske šole	Eysden	1932
-------------	----------------------------	--------	------

<i>Ostalo</i>	Klub Ambasadorjev Slovenije v Belgiji	Bruselj	
---------------	---------------------------------------	---------	--

ČEŠKA

	Ime	Kraj	Začetek delovanja
<i>Društva</i>	Slovensko društvo		1901

DANSKA

	Ime	Kraj	Začetek delovanja
<i>Društva</i>	Slovenski klub Karel Destovnik Kajuh	Kopenhagen	

FRANCIJA

	Ime	Kraj	Začetek delovanja
<i>Društva</i>	<i>A.T.S.O. Aumetz</i> – Association des Travailleurs Slovenes d'Origine	Aumetz	1926
	Slovensko rudarsko podporno društvo sv. Barbara	Jeanne d'Arc	1926
	Jugoslovanska delavna podporna enota	Lens	1928
	Slovenski klub	Pariz	1928
	Jugoslovanska kolonija v Franciji	Pariz	1928
	Jugoslovanska sekcija mednarodne rdeče pomoči	Liévin	pred l. 1930
	Zveza slovenskih društev Liévin	Liévin	ok.1930
	Jugoslovanska rudarska zveza severne Francije	Liévin	ok.1930
	Jugoslovanska sekcija Svobodnih sindikatov rudarjev severne Francije	Sallaumines	ok.1930
	Združenje jugoslovanskih študentov	Pariz	ok.1930
	Jugoslovanska izseljeniška katoliška akcija	Aumetz	1931
	Zveza jugoslovanskih delavcev v Franciji	Metz	1933
	Jugoslovanska sindikalna zveza	Lens	1936
	Jugoslovanska radniška zajednica (<i>JRZ</i>)	Pariz	1936
	Odbor izseljeniške pomoči	Pariz, Pas de Calais	pred l. 1938
	Pevsko društvo <i>Ivan Cankar</i>	Lens	2. pol. 30-ih
	Podporno in prosvetno društvo <i>Vesna</i>	Lens	2. pol. 30-ih
	Slovensko društvo Planika – Association Planika (nekoč: Združenje Jugoslovanov v severni Franciji)	Sallaumines	1953
	Društvo Slovencev v Parizu	Pariz	1961
	Slovensko rudarsko pevsko društvo Jadran (združitev društva SAVA in SLAVČEK)	Freyming-Merlebach	1967
	Društvo prijateljev Slovenske katoliške misije		1983

	Ime	Kraj	Začetek delovanja
<i>Mediji</i>	GLAS DELAVCEV IN KMETOV/Radnika i seljaka iz Jugoslavije v Francuskoj (komunistično glasilo)	Pariz	1925
	Časopis <i>Klasna Borba</i>	Dunaj, Pariz	2. pol. 20-ih
	<i>YUGOPRESSE</i> (projugoslovansko glasilo)	Pariz	1927
	Jugoslavija u Francuskoj (glasilo)	Pariz	1928
	<i>Proleter</i> (komunistično glasilo)	Pariz	1929
	<i>Borbni radnik / Borbeni delavec</i> (komunistično glasilo)	Pariz	1929
	Jugoslovanski glasnik v Francuskoj	Freyning	1930
	Jugoslovenska <i>SLOGA</i>	Marlebach	1930
	<i>Pariske novine</i>	Pariz	1930
	Vestnik Jugoslovanske katoliške misije v Merlebachu (izšel enkrat)	Marlebach	1930
	<i>DELO</i> (komunistično glasilo)	Pariz	1930
	Plamen (komunistično glasilo)	Pariz	1930/31
	Jugoslovenske <i>Pariske novine</i>	Pariz	1931
	<i>Jugoslovanski rudar</i> (katoliško glasilo) (izšel enkrat)	Sallaumines	1931/32
	Glas Jugoslovenskih iseljenika	Amnéville	1933
	Protiv glavnjače (komunistično glasilo)	Pariz	1934
Glas izseljencev (komunistično glasilo)	Pariz	1936	
<i>Izseljenički glasnik</i>	Metz		

<i>Katoliške misije</i>	Slovenska katoliška misija Freyning - Merlebach	Freyning - Merlebach	1927
-------------------------	---	----------------------	------

<i>Knjižnice</i>	Jugoslovanska knjižnica	La Marine	1932
	Slovenske knjižnice v krajih: Liévin-Lens (dve); Bruay-en-Artois; Creutzwald, Merlebach-Freyning in L'Hôpital)		

<i>Ostalo</i>	Jugoslovansko pevsko društvo Triglav		1932
	Dekliški baletni zbor Prijatelj Sovjetske zveze	Lens	2. pol. 30-ih
	Emigrantski komite	Pariz	2. pol. 30-ih
	Jugoslovanski mednarodni odbor za pomoč španskemu narodu	Pariz	1937
	Odbor nekdanjih španskih dobrovoljcev iz Jugoslavije	Pariz	

ITALIJA

	Ime	Kraj	Začetek delovanja
<i>Društva</i>	Zveza Slovenskih Izseljencev Furlanije Julijske Krajine – Slovenci po Svetu/Unione Emigranti Sloveni del Friuli Venezia Giulia	Čedad	1968
	Društvo Slovensko gledališče	Trst	1959

<i>Mediji</i>	Emigrant (glasilo zveze slovenskih izseljencev iz Furlanije Julijske krajine – Slovenci po svetu)	Čedad	1968
---------------	---	-------	------

<i>Katoliške misije</i>	Papeški slovenski zavod v Rimu	Rim	1960
-------------------------	--------------------------------	-----	------

<i>Ostalo</i>	Amatersko športno združenje Sloga	Trst	1971
---------------	-----------------------------------	------	------

JUGOSLAVIJA (PO REPUBLIKAH)

➤ Bosna in Hercegovina

	Ime	Kraj	Začetek delovanja
<i>Društva</i>	<i>Slovensko omizje</i> (prvo slovensko društvo v BiH; preimenovano l. 1909 v “ <i>Slovenski Klub</i> ”)	Sarajevo	1897
	Slovenski klub	Sarajevo	1910
	Slovensko pevsko in izobraževalno društvo <i>Triglav</i>	Banja Luka	1923
	Slovenska kmetijska zadruga	Slatina	1927
	Izseljensko kulturno društvo <i>Istra</i>	Slatina	1927
	Delavsko kulturno društvo <i>Cankar</i>	Sarajevo	1934
	Slovenska kreditna zadruga	Sarajevo	1935
	Združenje emigrantov Gortan–Bazovica	Sarajevo	med svetovnima vojnama

<i>Mediji</i>	Časopis <i>Novice</i> (v okviru Kluba Slovencev Sarajevo od 1910)	Sarajevo	1910
	Časopis <i>Zora</i> (danes: <i>Zora Cankarjeva</i>) – glasilo DKD <i>Cankar</i>	Sarajevo	1937

➤ **Hrvaška**

	Ime	Kraj	Začetek delovanja
<i>Društva</i>	Kulturno–prosvetno društvo Slovenski Dom Triglav	Karlovac	1930
	Društvo Istra–Trst–Gorica	Karlovac	2. pol. 30-ih
	Slovenska kmečko – delavska sloga		v času NDH
	Slovenski dom – Kulturno prosvetno društvo Bazovica na Reki	Reka	1974

<i>Mediji</i>	Časopis <i>Odmev</i>	Zagreb	1931
	Glasilo <i>Zagrebski Slovenec</i>	Zagreb	1932
	Časopis <i>Novi Izseljenik</i>	Zagreb	1932
	Revija <i>Naša misel</i>		1935
	Glasilo <i>Nova ljudska pravica</i>	Zagreb	1939

<i>Knjižnice</i>	(Slovenska) narodna knjižnica in čitalnica (<i>NAKIČ</i>)(po drugi sv. vojni preimenovana v <i>Kulturno prosvetno društvo Slovenski dom</i>)	Zagreb	1929
------------------	---	--------	------

<i>Domovi</i>	Narodni dom		1936
---------------	-------------	--	------

➤ **Severna Makedonija**

	Ime	Kraj	Začetek delovanja
<i>Društva</i>	Prvo slovensko društvo v Makedoniji	Bistrenica	1933
	Društvo Istra–Trst–Gorica v Skopju	Skopje	1933

➤ **Srbija**

	Ime	Kraj	Začetek delovanja
<i>Društva</i>	Društvo Slovencev v Beogradu	Beograd	1935
	Društvo <i>Cankar</i>	Beograd	2. pol. 30-ih
	Društvo <i>Edinost</i>	Beograd	2. pol. 30-ih
	Prosvetno društvo	Beograd	2. pol. 30-ih
	Društvo Triglav	Beograd	2. pol. 30-ih
	Slovensko kulturno– prosvetno društvo <i>Franc Rozman-Stane</i>		1944
	Kulturno umetniško društvo <i>Sterija</i>	Gudurica	1946
	Kulturno umetniško društvo <i>France Rozman</i>	Vršac	1946

	Ime	Kraj	Začetek delovanja
	Društvo Slovencev <i>Mura Negotin</i>	Negotin	

<i>Mediji</i>	Glasilo <i>Naša radost</i> (priloga: <i>Našim mališanima</i> 1933/34–40/41)	Beograd	1925
	Glasilo <i>Preporod</i>	Beograd	1928
	Glasilo <i>Naše ognjišče</i>	Beograd	1932
	Glasilo <i>Slovenski glas Beograda</i>	Beograd	1933
	Glasilo <i>Beograjski Slovenec</i>	Beograd	1936
	Glasilo <i>Slovenski odmevi</i>	Beograd	1938
	Glasilo <i>Bilten</i>	Beograd	1939
	Glasilo <i>Iseljenički svet</i>	Beograd	1939
	Časopis <i>Domovina</i> (samo 9 številok)		1945

MADŽARSKA

	Ime	Kraj	Začetek delovanja
<i>Društva</i>	Slovensko društvo v Budimpešti	Budimpešta	1990

<i>Mediji</i>	Časopis <i>Porabje</i>	Szentgotthárd	1991
---------------	------------------------	---------------	------

<i>Šole</i>	Dvojezična osnovna šola in vrtec Števanovci	Števanovci	1990
-------------	---	------------	------

NEMČIJA

	Ime	Kraj	Začetek delovanja
<i>Društva</i>	Slovensko pevsko in podporno društvo Bratovska ljubezen	Homberg-Hochheide	ok.1898
	Slovensko delavsko podporno društvo	Zellimwiesental	1904
	<i>Slovenska Bratovščina Rožnega venca</i> (v krajih: Zell-Wiesental (1913); Marxloh (1913); Gladbeck (1915); Osterfeld (1919); Habinghorst (1924); Herne-Holthausen (1925); Bochum-Gerthe (1925); Dortmund-Marten (1925); Essen-West (1925); Moers-Meerbeck (1925); Wehofen (1925); Buer-Resse (1926); Hochheide (1926); Recklinghausen (1926); Lintfort (1926); Dorstfeld (1927))		po prvi svetovni vojni

	Ime	Kraj	Začetek delovanja
	<i>Zveza slovenskih katoliških društev – združitev društev sv. Barbare in Slovenske bratovščine Rožnega venca</i> (Katoliška društva sv. Barbara v krajih: Dortmund-Eving (1902); Hamborn (1902); Gladbeck (1908); Herne-Holthausen (1908); Moers–Meerbeek (1910); Osterfeld (1911); Buer (1913); Essen-Karnap (1913); Marxloh (1913); Recklinghausen (1913); Zell-Wiesental (1913); Wanne-Eickel (1921); Catrop-Rauxel (1922); Homberg-Hochheide (1922); Lintfort (1922); Bochum-Gerthe (1925); Dortmund-Mengede (1925); Schonebeck (1925); Suderwich (1925); Wehofen (1925); Buer-Resse (1926); Scherlebeck (1928); Essen-B. Borbeck (1935); Gelsenkirchen; Erkenschwick.)		1922
	Jugoslovansko delavsko društvo	Dorsten	1924
	Centralna zveza jugoslovanskih društev v Nemčiji	Dusseldorf	1933
	Jugoslovansko narodno pevsko društvo <i>Zvon</i>	Buchhausn	1934
	Jugoslovansko narodno društvo <i>Slavec</i>	Castrop-Rauxel pri Dortmundu	1934
	Zveza slovenskih izseljenskih duhovnikov, diakonov in pastoralnih sodelavcev v Evropi	München	1959
	Rudarsko društvo v Martenu	Marten	pred l. 1970
	Slovenska katoliška skupnost Berlin	Berlin	1970
	Slovensko kulturno umetniško društvo (<i>SKUD</i>) Triglav e.V. Stuttgart	Stuttgart	1971
	Slovensko kulturno in športno društvo Bled Essen e.V. (SKŠD Bled–Essen e.V.)	Essen	1972
	Slovensko kulturno–prosvetno društvo SAVA e.V. Frankfurt ob Majni	Frankfurt am Main	1972
	Slovensko kulturno–prosvetno društvo <i>Triglav München</i>	München	1972
	Slovensko kulturno umetniško društvo <i>Triglav – Böblingen–Sindelfingen</i>	Sindelfingen–Böblingen	1972
	Klub Slovenija Gütersloh	Gütersloh	1972
	Slovensko kulturno-umetniško društvo <i>Triglav</i>	Reutlingen; Nagold	1973
	Slovensko kulturno društvo Triglav Sindelfingen	Sindelfingen	1973
	Slovensko kulturno in športno društvo Triglav München	München	1975
	Slovensko kulturno športno društvo Maribor Hilden	Hilden	1975
	Slovensko športno društvo Slovenija Gütersloh	Gütersloh	1976
	Slovensko kulturno in prosvetno društvo Lastovka Ingolstadt	Ingolstadt	1977

	Ime	Kraj	Začetek delovanja
	Slovensko kulturno in športno društvo France Prešeren Burscheidt	Burscheidt	1977
	Slovensko pevsko in kulturno društvo Slovenski cvet Kerken	Kerken	1977
	Slovensko kulturno društvo Lipa Neuss	Neuss	1977
	Slovensko kulturno društvo Planinka Ravensburg	Ravensburg	1978
	Slovensko kulturno športno društvo Slovenski zvon Krefeld	Krefeld	1979
	Slovensko kulturno in športno društvo Drava Augsburg	Augsburg	1979
	Slovensko kulturno in športno društvo Kajuh e.V. Uhineen–Ebersbach	Uhineen–Ebersbach	1979
	Slovensko kulturno in športno društvo Simon Jenko Nürnberg	Nürnberg	1979
	Slovensko kulturno in športno društvo Planina Ludwigsburg	Ludwigsburg	1979
	Slovensko kulturno športno društvo Slovenija Ulm	Ulm	1979
	Slovensko kulturno prosvetno društvo Mura Bönningheim (tudi Besigheim in Heilbronn–Böckingen)	Bönningheim; Besigheim; Heilbronn– Böckingen	1980
	Slovensko kulturno umetniško društvo <i>Triglav</i>		1980
	Slovensko kulturno društvo Heinsberg (sedež Erkelenz, tudi Hückelhoven)	Erkelenz, Hückelhoven	1981
	Slovensko kulturno prosvetno in športno društvo Slovenija Berlin	Berlin	1982
	Slovensko kulturno in športno društvo Krka Hannover	Hannover	1986
	Slovensko kulturno društvo Slovenski muzikantje Sindelfingen	Sindelfingen	1990
	Slovensko društvo Rudar Dortmund	Dortmund	
	Slovensko kulturno društvo Erlangen	Erlangen	
	Slovensko društvo Ljubljana Essen	Essen	
	Slovensko društvo Celje Grevenbroich	Grevenbroich	
	Slovensko kulturno in športno društvo Ljubljana Leverkusen	Leverkusen	
	Slovensko kulturno umetniško društvo France Prešeren Mannheim	Mannheim	
	Slovensko kulturno društvo Planinka Radolfzell am Bodensee	Radolfzell am Bodensee	
	Slovensko kulturno športno društvo Zlatorog Schwäbisch Gmünd in Ruppertscofen	Schwäbisch Gmünd; Ruppertscofen	

	Ime	Kraj	Začetek delovanja
	Slovensko kulturno društvo Lipa Tuttingen	Tuttingen	
	Slovensko kulturno in športno društvo Kajuh Uhingen – Ebersbach	Uhingen-Ebersbach	
	Bavarsko-slovensko društvo (Bayerisch-Slowenische Gesellschaft e. V.)		

<i>Mediji</i>	<i>NAŠ ZVON</i> (katoliško glasilo)	Bottrop-Boy	1925
	Kulturna revija <i>Žica</i>	Münster	1947
	Kulturni časopis <i>Slovenija</i>	München	1948
	Revija <i>Iskra</i> (jugoslovenska)	München	1949
	Naša luč (katoliški mesečnik; glasilo Zveze izseljenskih duhovnikov, diakonov in pastoralnih sodelavcev v Evropi)	München	1951
	TV oddaja Video Slovenija – Berlin	Berlin	1991

<i>Katoliške misije</i>	Slovenske katoliška misija – München	München	1945
	Slovenska katoliška župnija Essen	Essen	1958
	Slovenska župnija Stuttgart	Stuttgart	1960
	Slovenska katoliška misija Mannheim	Mannheim	1964
	Slovenska katoliška misija Berlin	Berlin	1969
	Samostojna slovenska katoliška misija		1973
	Slovenske katoliške misije – Augsburg	Augsburg	
	Slovenske katoliške misije – Frankfurt	Frankfurt	
	Slovenske katoliške misije – Ingolstadt	Ingolstadt	
	Slovenske katoliške misije – Stuttgart	Stuttgart	
	Slovenske katoliške misije – Ulm	Ulm	

<i>Šole</i>	Prva Slovenska šola v Gladbecku (1926) in Meerbecku (1927)	Gladbeck, Meerbeck	1926/27
-------------	--	--------------------	---------

<i>Ostalo</i>	Slovensko pevsko društvo Ilirija 1	Essen-Borbeck	1898
	Glasbeno društvo v Osterfeldu	Osterfeld	ok.1898
	Slovensko pevsko društvo Ilirija 2	Bergenborbeck	1898
	Pevsko društvo <i>Planinska roža</i>	Herne-Holthausen	1928
	Pevsko društvo <i>Slavček</i>	Marxloh	1928
	Jugoslovanski izseljeniški odbor	Karnap pri Essnu	1928

	Ime	Kraj	Začetek delovanja
	Pevsko društvo	Rauxel-Habinghorst	1930
	Tamburaški klub	Hochheide-Meerbeck	1934
	Pevsko društvo <i>Triglav</i>	Hochheide	1934
	Slovenska folklorna skupina Ljubljana Essen	Essen	1977
	VdF Duplek/Slo.1990 e.V. Dormagen–Gohr	Dormagen-Gohr	1990
	Slovenska sekcija Jugoslovanskega kluba v Aalenu	Aalen	
	Internationaler Club Sloweniens (ICS)		

NIZOZEMSKA

	Ime	Kraj	Začetek delovanja
<i>Društva</i>	Slovensko podporno društvo <i>Sveta Barbara</i>	Heerlen	1926
	Združenje prijateljev Slovenije na Nizozemskem (dvojezično glasilo LIPA)	Heikant	1991

<i>Mediji</i>	Katoliško glasilo <i>Rafael</i> (1935 združitev <i>Izseljenskega vestnika</i> (LJU) z <i>RAFAEL</i> (Nizozemska))	Heerlen	1931
	Glasilo Slovenska delavsko-kmečka republika	Heerlen	1931
	Dvojezično glasilo <i>LIPA</i> (Združenje prijateljev Slovenije na Nizozemskem)	Scheemda	1991

<i>Ostalo</i>	Slovensko pevsko društvo <i>Zvon</i>	Langraaf (nekoč Heerlen)	1929
	Slovenski mladinski pevski zbor <i>Venček</i>	Heerlenheide	1931
	Slovenska folklorna skupina Nizozemska	Landgraaf	1953

RUSIJA

	Ime	Kraj	Začetek delovanja
<i>Mediji</i>	Časopis <i>Naš list</i>		1918

ŠVEDSKA

	Ime	Kraj	Začetek delovanja
<i>Društva</i>	Slovenski kulturni klub <i>Triglav</i> (l. 1973 preimenovan v Triglav)	Landskrona	1968
	Klub kulture Slovenija	Eskilstuna	1970
	Zveza društev in klubov Jugoslovanov	Göteborg	1971
	Slovensko društvo v Stockholmu/Slovenska föreningen i Stockholm	Stockholm	1972
	Slovensko društvo Slovenija	Eskilstuna	1972
	Slovensko kulturno društvo <i>France Prešeren</i>	Göteborg	1973
	Slovensko društvo <i>Simon Gregorčič</i>	Köping	1973
	Kulturno prosvetno društvo <i>Slovenija</i>	Landskrona	1973
	Kulturno društvo SLOVENIJA Olofström	Olofström	1974
	Slovensko kulturno društvo Planika – Malmö/Slovenska kulturföreningen Planika – Malmö	Malmö	1974
	Skupnost slovenskih društev	Stockholm	1975
	Slovensko kulturno društvo <i>Ivan Cankar</i>	Halmstad	1977
	Slovensko kulturno društvo <i>LIPA</i> (združitev Slovenskega kulturnega kluba <i>TRIGLAV</i> in kulturnega društva <i>SLOVENIJA</i>)	Landskrona	1977
	Slovensko društvo <i>Savinja</i>	Jönköpingu	1977
	Društvo slovenskih učiteljev in vzgojiteljev	Uppsala	1978
	Društvo švedsko–slovenskega prijateljstva	Helsingborg	1991
Slovenska zveza na Švedskem (<i>SZŠ</i>)		1991	

<i>Mediji</i>	Glasiło <i>NAŠ GLAS</i> (do l. 1975 glasiło slovenskega društva v Stockholmu, potem glasiło vseh slovenskih društev)	Stockholm	1972
	Televizijska oddaja <i>Invandrardags</i> (pozneje <i>Horizont</i> , pa <i>Mozaik</i>)		1977/78
	Časopis <i>Jugoslovanski list</i> (Jugoslovanska Zveza)	Stockholm	v 70-ih
	Časopis <i>Svobodna misel</i> (društvo v Stockholmu)	Stockholm	1984
	<i>Slovenski magazin</i> (radio oddaja)		v 80-ih
	Revija <i>Naša Slovenija</i>		
	Revija <i>Jedinstvo</i>		

<i>Katoliške misije</i>	Slovenska katoliška misija na Švedskem – Göteborg	Göteborg	1962
-------------------------	---	----------	------

ŠVICA

	Ime	Kraj	Začetek delovanja
<i>Društva</i>	Društvo beneških izseljencev (konec 70ih let se je preselilo v Čedad)	Orbe, kanton Vaud	1968
	Slovensko planinsko društvo <i>Triglav</i>	Zürich	1971
	Slovensko društvo <i>Planika</i>	Winterthur	1974
	SD Slovenija <i>Rüti</i>	Wetzikon	1977
	Slovensko društvo <i>Soča</i>	Schaffhausen	1977
	Združenje ženevskih Slovencev	Ženeva	1991
	Društvo Slovencev v Kneževini Liechtenstein	Liechtenstein	
	Slovensko kulturno društvo <i>Mura</i>	Rankweil	

<i>Mediji</i>	<i>Delavski List</i> (komunistično glasilo)	Zürich	1930
	<i>Balkan i društvo naroda – Les Balkans et la société des nations</i> (projugoslovanska glasila)	Ženeva	

<i>Katoliške misije</i>	Slovenska katoliška misija v Švici in Kneževini Liechtenstein	Zürich	1968
-------------------------	---	--------	------

<i>Šole</i>	Združenje staršev otrok dopolnilnega pouka slovenščine " <i>Martin Krpan</i> "	Zürich; Eschenbach	
-------------	--	--------------------	--

<i>Ostalo</i>	Slovensko planinsko društvo na Predarlskem	Dornbirn	
---------------	--	----------	--

VELIKA BRITANIJA

	Ime	Kraj	Začetek delovanja
<i>Mediji</i>	Politični mesečnik <i>Klic Triglava</i>	London	1967
	Politični bilten <i>Slovenska pravica</i>	London	v 60-ih
	Katoliški časopis <i>Pismo</i>		

<i>Katoliške misije</i>	Slovenska katoliška misija London – Slovenski dom (Slovenian Catholic Chaplaincy)	London	1948
-------------------------	---	--------	------

JUŽNA AMERIKA

ARGENTINA

	Ime	Kraj	Začetek delovanja
<i>Društva</i>	Slovenska skupnost v Argentini		1905
	<i>Odsek Slovenija</i> (iz skupne organizacije Jugoslovanska narodna obrana v Čile)	Buenos Aires	1919
	Pevsko društvo Primorje	Buenos Aires	1924
	<i>Center Jadran</i> (do odprtja Konzulata SHS)	Buenos Aires	1925
	Delavsko kulturno društvo <i>Ljudski Oder</i>	La Paternal	1925
	Vzajemno društvo <i>Slavija</i>		1928
	Slovensko prosvetno društvo (s podružicama Prosveta 2 v Parque Patricios, 1930; Prosveta 3 v Cordobi, 1933)	v več krajih	1929
	Slovensko društvo <i>Triglav</i> v Rosario (Slovensko delavsko društvo Triglav (1930–1945); Jugoslovansko triglavsko društvo (1945–1957); Jugoslovanski center (1957–1992); Hrvaško-slovenski kulturni dom (1992–1995))	Rosario, SF	1930
	Sokolsko društvo <i>La Paternal</i>	La Paternal	1930
	Izseljensko društvo <i>TABOR</i> (l. 1930 <i>SOKOL</i>)	Villa Devoto	1934
	Gospodarsko podporno društvo <i>Naš Dom</i>	Villa Devoto	1935
	Podporno društvo <i>IVAN CANKAR</i>	Buenos Aires	1936
	Slovensko šolsko društvo	La Paternal	1937
	Društvo Slovenski dom	Buenos Aires	1938
	Slovenska Krajina	Buenos Aires	1940
	Slovensko podporno društvo <i>Edinost</i>	Córdoba	1940
	Vzajemno društvo <i>Slovenec</i>	Bernal	1943
	Odbor za jugoslovansko primorje (prej <i>Primorski odbor</i>)	Buenos Aires	1943
	Slovensko podporno društvo Bernal	Bernal	1943
	Slovensko podporno društvo Cordoba	Córdoba	1945
	Slovenski svet (združevanja vseh organizacij)	Buenos Aires	1946
	Zedinjena Slovenija (prej <i>Društvo Slovencev</i> ; preimenovano l. 1959; l. 1974 zgradili Slovensko hišo in izdajali tednik <i>Svobodna Slovenija</i>)		1948
	Društvo Slovencev v Mendози	Mendoza	1949
	Slovenska dekliška organizacija – Slovenska fantovska zveza (<i>SDO–SFZ</i>)	Buenos Aires	1949
Rožmanov zavod (prej slovensko semenišče – Slovenski dijaški zavod)	Buenos Aires	1952	
Slovenska kulturna akcija, <i>SKA</i> (izdaja <i>Glas SKA</i> in revijo <i>Meddobje</i>)	Buenos Aires	1954	

	Ime	Kraj	Začetek delovanja
	Slovensko planinsko društvo (Club Andino Esloveno) v Bariloche (križ na Cerro Capilla 1950; bivak Pod skalco 1954; bivak Slovenija 1996; Planinski stan – Kulturno prosvetni dom 1954)	Bariloche, RN	1954
	Zveza slovenskih srednješolcev		1956
	Slovensko društvo Zarja		1957
	Društvo Slovenska Pristava	Buenos Aires	1966
	Zveza slovenskih mater in žena – Asociación Benéfica Eslovena de Madres	Buenos Aires	1966
	Slovensko (-jugoslovansko do 1991) vzajemno društvo TRIGLAV (Asociación Mutual Esloveno Yugoslava – AMEY; združitev SD Zarja, DKD Ljudski odbor in Naš Dom l. 1981)		1974
	Društvo Slovenska vas – Hladnikov dom (<i>Villa Eslovena</i>)	Buenos Aires	v 70-ih
	Slovenska skupnost v Berissu	Berisso	
	Slovenska skupnost v Miramaru	Miramar	

<i>Mediji</i>	Časopis <i>Jadran</i> (glasilo Centra JNO)	Buenos Aires	1919
	Časopis <i>Gospodarstvo</i> (v češkem, slovenskem in hrvaškem jeziku)	Buenos Aires	1926
	<i>Delavski List</i> (delavsko kulturno društvo Ljudski oder)	Buenos Aires	1928
	Časopis <i>Glas iseljenika</i>	Buenos Aires	1928
	Časopis <i>Izseljenec</i> (El emigrante)	Buenos Aires	1928 (1. št.)
	Slovenski tednik (glasilo slovenskega podpornega društva Slovenski dom)	Buenos Aires	1929/30
	Časopis <i>Delavski Glas</i> (delavsko kulturno društvo Ljudski oder)	Buenos Aires	1930
	Časopis <i>Ricinovo olje</i> (le 2 št.)	Buenos Aires	1930
	Časopis <i>Borba</i>	Buenos Aires	1931
	Časopis <i>Slovenski dom</i> (le 3 št.)	Buenos Aires	1932
	Časopis <i>Slovanski svet</i> (le 1 št.)	Buenos Aires	1932
	Časopis <i>Jugoslavija</i>	Buenos Aires	1932
	Časopis <i>Novi List</i>	Buenos Aires	1933/34
	Revija <i>Duhovno Življenje</i> (izdaja Društvo Slovencev; prej <i>Naše Duhovno življenje</i> ; otroška priloga Božje stezice)	Buenos Aires	1933/34
	Revija <i>Njiva</i> (delavsko kulturno društvo Ljudski oder)	Buenos Aires	1937
	Slovenski <i>Izseljenski koledar</i> (Slovensko prosvetno društvo)		1937
	Časopis <i>Naš dom/Nuestro Hogar</i> (gospodarsko podporno društvo)	Buenos Aires	1938

	Ime	Kraj	Začetek delovanja
	Letopis južnoameriških Slovencev	Buenos Aires	1941
	<i>Cankarjev koledar</i> (izdano s strani uredništva Njive)	Buenos Aires	1944
	Leksikon <i>Dnevi smrtnikov</i>	Buenos Aires	1945
	<i>Slovenski list</i> (združitev <i>Slovenskega tednika z Novega Lista</i>)	Buenos Aires	1945
	Časopis <i>Pravica/Justicia</i> (primorski slovinci)	Buenos Aires	1945/46
	Revija <i>Misel</i>		1946
	Slovenski glas	Buenos Aires	1946
	Katoliški misijoni/ <i>Las misiones catolicas</i>	Buenos Aires	1948
	Šmartinski vestnik	Buenos Aires	1948
	Časopis <i>Svobodna Slovenija</i>	Buenos Aires	1948
	<i>Oznanilo</i> (verska publikacija)	Buenos Aires	1949
	<i>Naš klic</i>	Buenos Aires	1949
	Gledališki list igralske skupine družine Narte Velikonja	Buenos Aires	1949
	<i>Naš dom</i> (gospodarsko podporno društvo)	San Luis, Androque	1949
	Slovenska beseda	Buenos Aires	1949
	Iseljenička Riječ	Buenos Aires	1949
	<i>Nova Mladina</i>	Buenos Aires	1949
	<i>Družabna Pravda/Justicia social</i>	Buenos Aires	1950
	<i>Slovenski glas</i> (časopis) (združitev <i>Pravica</i> (1945) in <i>Slovenskim Listom</i>)	Buenos Aires	1950
	Časopis <i>Nova Domovina/La nueva Patria</i> (od l. 1951 z umetnostno prilogo)	Buenos Aires	1950
	List <i>Mladina</i> (izdajal ga je učiteljski zbor Zedinjene Slovenije)		1950
	<i>Cilj in pota</i>	Buenos Aires	1950
	<i>Sokolski glas</i>	Buenos Aires	1950
	Antologija slovenskega zdomskega pesništva (SKA)	Buenos Aires	1950
	<i>Oder</i>	Buenos Aires	1951
	Revija <i>Vrednote</i>	Buenos Aires	1951
	Umetnostna priloga <i>Nove domovine</i>	Buenos Aires	1951
	Naš vodnik	Buenos Aires	1952
	Baragov vestnik	Buenos Aires	1953
	Slovenska pot	Buenos Aires	1953
	Vestnik	Buenos Aires	1953
	Gospodarski vestnik	Buenos Aires	1954
	Glas Slovenske kulturne akcije	Buenos Aires	1954
	Revija <i>Meddobje</i>	Buenos Aires	1954
	Mladi misijonar	Buenos Aires	1954

	Ime	Kraj	Začetek delovanja
	<i>Omnes unum/Todes uno</i>	Buenos Aires	1954
	<i>Zavodar</i>	Buenos Aires, Androque	1954
	<i>Gore/Las Montaña</i>	Buenos Aires	1955
	Glasnik	Mendoza	1955
	<i>Nova mladina</i>	Buenos Aires	1956
	Informativni vestnik Društva Slovencev	Buenos Aires	1956
	Fantovska vez	Buenos Aires	1956
	<i>Delo</i>	Buenos Aires	1956
	<i>Lipa/El tilo</i>	Buenos Aires	1957
	<i>Mladinska vez</i>	Buenos Aires	1957
	<i>Utrinki</i>	Buenos Aires	1957
	<i>Slovenska vas</i>	Buenos Aires	1957
	<i>Mali glas</i>	Buenos Aires	1958
	Informativni vestnik Društva Slovencev	Buenos Aires	1959
	<i>Časopis Novi časi/Tiempos Nuevos</i>	Buenos Aires	1962
	Informativni list Slovenskega katoliškega akademskega društva	Buenos Aires	1962
	Vestnik borcev	Buenos Aires	1963
	Domobranska revija <i>Tabor</i>	Buenos Aires	1964
	<i>Moj dom</i>	Buenos Aires	1965
	Smer v slovensko državo	Buenos Aires	1965
	<i>Naprej/Adelante</i>	Buenos Aires	1966
	Juventus	Buenos Aires	1966
	<i>Boletín informático de Eslovenia libre</i>	Buenos Aires	1966
	Gledališki list Slovenskega gledališča v Buenos Airesu	Buenos Aires	1966
	Misijonski zavod		1969
	<i>Časopis Sij slovenske svobode</i>	Buenos Aires	1969
	Glasnik Slovenskega zavetišča dr. Gregorja Rožmana	Buenos Aires	1969
	Skavtska pota	Buenos Aires	ok.1970
	<i>Glasnik/El Vocero</i>	Buenos Aires	1974
	<i>Glasilo Druga vrsta</i>	Buenos Aires	1977
	Noticiero Triglav	Buenos Aires	1977
	Stik	Buenos Aires	1978
	Elo slovenskih šahistov v Argentini	Buenos Aires	1981
	<i>Glas s pristave</i>	Buenos Aires	1981
	<i>Karapačajska vez</i>	Buenos Aires	1982
	Triglav	Buenos Aires	1984
	Slovenski kotichek – radijska (po l. 1993 pod imenom <i>Okence v Slovenijo</i>) in televizijska oddaja (od l. 2001)	San Justo, BA	1987

	Ime	Kraj	Začetek delovanja
	Glasiilo Hladnikovega doma	Buenos Aires	1988
	<i>Mali glas</i>	Buenos Aires	1989
	Naš list	Buenos Aires	1990
	Sanmartinski glas	Buenos Aires	1990

<i>Katoliške misije</i>	Cerkev Marija Pomagaj (v sklopu Slovenske Hiše)	Buenos Aires	1974
	Slovenska katoliška obzorja (SKA)	Buenos Aires	1990

<i>Knjižnice</i>	Jugoslovansko podporno društvo (Jugoslovanska čitalnica)	Córdoba	1928
------------------	--	---------	------

<i>Šole</i>	Šole za Slovence in Hrvate		1931
	Prvo slovensko osnovno šolo	Villa Devoto	1933
	Slovenski osnovnošolski tečaj		1935
	Slovenska javna osnovna šola - slovenščina		1937
	Šola pri župnijski cerkvi <i>sv. Rafaela</i> - slovenščina		1938
	Slovenski šolski tečaji		1938
	Slovenska šola		1938
	Slovensko–argentinska javna osnovna šola (španščina, slovenščina le popoldan)		1943
	Mladinski odsek in šolski referat (Društvo Slovencev)	Buenos Aires	1952
	Literarni krožek (slovensko srednje šolstvo)		1959
	Baragova šola v slovenski vasi, Buenos Aires	Buenos Aires	1987
	Jurčičeva šola v Carapachayu	Carapachay	1987
	Slomškova šola v Ramos Mejiji	Ramos Mejía	1987
	Balantičeva šola v San Justu	San Justo	1987
	Prešernova šola v Castelarju	Castelar	1987
	Rožmanova šola v San Martínu	San Martín	1987
	Aljaževa šola v Bariločah	Bariloche	1987
	Cankarjeva šola v Berasateguiju	Berasateguá	1987
	Šola sv. Cirila in Metoda v Mendози	Mendoza	1987
	Jegličeva šola v slovenski vasi, Buenos Aires	Buenos Aires	1987
Trdinova šola v Miramaru	Miramar	1987	

<i>Politično organiziranje</i>	Jugoslovanska narodna obrana (<i>JNO</i>) – odsek Slovenija	Buenos Aires	1919
--------------------------------	---	--------------	------

	Ime	Kraj	Začetek delovanja
<i>Domovi</i>	Slovenski dom (združitev Prosvete in Tabor)	Buenos Aires	1938
	Dom Delavsko kulturnega društva – Ljudski Oder	La Paternal	1939
	Dom Slovenskega delavskega društva Triglav – Rosario	Rosario	1939
	Vzajemno društvo Slovenec (dom v Bernalu)	Bernal	1943
	Slovenski ljudski dom (levičarska Slovanska zveza)		1947
	Slovenska pristava v Castelarju (ali Slovenska pristava v Moronu)	Castelar	1950
	Naš dom – Asociación Civil San Justo	San Justo	1956
	Hladnikov dom – Društvo Slovenska vas	Buenos Aires	1957
	Slovenski dom v Mendози (Društvo slovencev v Mendози)	Mendoza	1958
	Slovenski dom Carapachay	Carapachay	1960
	Slovenski dom San Martín	San Martín	1960
	Slovenski dom v Miramaru	Miramar	1960
	Slomškov dom v Ramos Mejia	Ramos Mejia	1961
	Slovenski dom v Berazeteguiju	Berazetegui	1965
	Slovenska Hiša (Društvo <i>Zedinjena Slovenija: Fantovska zveza; Dekliška organizacija; Cerkev Marije Pomagaj; Planinsko društvo; Katoliško starešinstvo; Kulturna akcija</i>)	Buenos Aires	1974
Počitniški dom dr. Rudolf Hanzelič	Córdoba	1978	

<i>Zborniki</i>	Zbornik Svobodne Slovenije	Buenos Aires	1949
	Zbornik: <i>Koledar Svobodne Slovenije</i>	Buenos Aires	1949
	Misijonski zbornik, 1953 (<i>SKA</i>)	Buenos Aires	1953

<i>Ostalo</i>	Tamburaški zbor	Rosario	1907
	Pevski zbor <i>Gallus</i>	Buenos Aires	1948
	Kulturni svet (vključuje interesne skupine: pisateljska družina <i>France Balantič</i> , igralska družina <i>Narte Velikonja</i> , pevski zbor)	Buenos Aires	1948
	Zbor v Mendози	Mendoza	1949
	Kreditna zadruga <i>SLOGA</i> (od l. 1953 Gospodarski svet; od l. 1956 Slovenska Hranilnica)	Buenos Aires	1961
	Slovenski lektorat na Filozofski fakulteti Univerze v Buenos Airesu	Buenos Aires	1967
	Mutual <i>SLOGA</i> (Carta Sloga – Mastercard)	Buenos Aires	1980
	Cerkvena organizacija Slovensko dušno pastirstvo		

BRAZILIJA

	Ime	Kraj	Začetek delovanja
<i>Društva</i>	Kulturno in prosvetno društvo Ornus	São Paulo	1928
	Slovensko izobraževalno društvo Primorje		1929
	Jugoslovansko udruženje		1931
	Zveza Slovencev v Braziliji / União dos Eslovenos do Brasil	São Paulo	1991

<i>Mediji</i>	Časopis Jugoslaven u Braziliji	São Paulo	1928
	Časopis <i>Izseljenec</i> (samo 1. številka)		1930
	Dnevnik <i>O Globo</i>	São Paulo	

<i>Katoliške misije</i>	Župnija s sedežem v cerkvi Presvetega Rešnjega Telesa	São Paulo	1971
-------------------------	---	-----------	------

<i>Šole</i>	Tečaj slovenščine	São Paulo	2. pol. 30-ih
-------------	-------------------	-----------	---------------

<i>Arhivi</i>	<i>Archivum Poetarum Latinorum Brasiliensium</i>		
---------------	--	--	--

ČILE

	Ime	Kraj	Začetek delovanja
<i>Politično organiziranje</i>	Jugoslovanska narodna obrana – <i>JNO</i> (odsek Slovenija ustanovljen l. 1919)	Valparaíso	1915/16

URUGVAJ

	Ime	Kraj	Začetek delovanja
<i>Društva</i>	Društvo Prekmurcev <i>Triglav</i>		1929
	Prvo slovensko prekmursko društvo v Montevideo	Montevideo	1935
	Slovenski krožek (združitev društva <i>Ivan Cankar</i> in <i>Slavček</i>)		1937
	Kulturno društvo <i>Ivan Cankar</i> (levo usmerjeno)		
	Pevsko društvo <i>Slavček</i>		

<i>Mediji</i>	Časopis <i>Naš glas</i> (delavsko društvo <i>Ivan Cankar</i>)	Montevideo	1932
---------------	--	------------	------

	Ime	Kraj	Začetek delovanja
<i>Šole</i>	Tečaj slovenskega jezika	Montevideo	

VENEZUELA

	Ime	Kraj	Začetek delovanja
<i>Društva</i>	Slovensko izseljensko društvo sv. Cirila in Metoda	Caracas	1965
	Društvo Ilirija	Valencija	1966

<i>Mediji</i>	Verski list <i>Življenje</i>	Caracas	1959
---------------	------------------------------	---------	------

SEVERNA AMERIKA

KANADA

	Ime	Kraj	Začetek delovanja
<i>Društva</i>	Slovensko kulturno društvo <i>Zvon</i>	Windsor, ON	1828
	Slovensko kulturno društvo <i>LIRA</i>	Windsor, ON	1927
	Slovenska progresivna zveza	Timmins, ON	ok. 1930
	Slovensko pevsko društvo <i>Zarja</i>	Timmins, ON	ok. 1930
	Slovenski pevski zbor <i>Triglav</i>	Kirkland Lake, ON	ok. 1930
	Klub <i>PIPA</i>	Kirkland Lake, ON	1932
	<i>Bled Mutual Benefit Society</i>	Hamilton, ON	1933
	Kanadsko–slovensko podporno društvo	Kirkland Lake, ON	1933
	Vzajemna podporna zveza Bled/Bled mutual benefit society (22. odsekov), Slovenian-Canadian Mutual Support Association	Kirkland Lake, ON	1935
	Zveza kanadskih Slovencev	Toronto, ON	1942
	Svet kanadskih južnih Slovanov		1945
	Slovensko Baragovo društvo	Montreal, QC	1951
	Kanadsko–slovensko kulturno društvo (prej: Slovenski klub v Manitobi/Slovenian Club of Manitoba; 1. 1996 preimenovanje)	Winnipeg, MB	1951
	Društvo Slovenskih protikomunističnih borcev <i>Tabor</i>	Toronto, ON	1952
	Slovensko prosvetno društvo <i>SLAP</i> (prvo registrirano društvo)	Welland, ON	1953
	Slovensko prekmursko društvo <i>VEČERNI ZVON</i>	Ontario	1956
	Slovenian Parishes Credit Union	Toronto, ON	1957
	Slovensko društvo v Vanvouvru	Vancouver, BC	1958
	Kulturno društvo <i>Simon Gregorčič</i> (Slovensko prosvetno društvo <i>Simon Gregorčič</i>)	Toronto, ON	1959
	Slovensko kulturno in družabno društvo <i>Triglav</i>	London, ON	1959
Slovensko športno društvo <i>Slovenija</i>	Toronto, ON	1959	
Slovensko društvo <i>SAVA</i>	Kitchener-Waterloo, ON	1960	
Slovensko kanadsko društvo <i>Edmonton</i>	Edmonton, AB	1964	
Slovensko-kanadski klub	Calgary, AB	1965	

	Ime	Kraj	Začetek delovanja
	Slovensko kulturno društvo	Thunder Bay, ON	1967
	Slovensko društvo	Sudbury, ON	1968
	Slovensko društvo <i>Zvon</i>	Windsor, ON	1969
	Kanadsko–slovenska skupina za kulturne izmenjave	Toronto, ON	1973
	Slovensko društvo	Ottawa, ON	1975
	Slovensko društvo Okanagan	Kelowna, BC	1981
	John E. Krek Credit Union	Toronto, ON	1985
	Slovensko kulturno društvo <i>Hamilton–Wentworth</i>	Hamilton, ON	1988
	Slovensko kanadski center <i>Ivan Cankar</i> (izdajatelj revije <i>Canadian Slovene Diary</i>)	Toronto, ON	
	Slovensko–hrvaška zveza	Sault Sainte Marie, ON	

<i>Mediji</i>	Časopis <i>Kanadski glas/Canadian Voice</i>	Winnipeg, MB	1929
	Časopis <i>Edinost (Unity)</i>	Toronto, ON	1943
	Časopis <i>Jedinstvo</i> (združitev: <i>Edinost, Novosti</i> (Zveza Kanadskih Hrvatov) in <i>Srbski glasnik</i> ; l. 1971 preimenovan v <i>Naše Novine</i>)	Toronto, ON	1948
	Časopis <i>Božja beseda/Word of God</i> (dvomesečnik)	Toronto, ON	1950
	Revija <i>Tabor</i>	Toronto, ON	1951
	Glasnik <i>SLAP</i>	Ontario, ON	1953
	Časopis <i>Slovenska država – Slovenian state</i> (uredništvo najprej v Chicago; izdaja Slovenska nacionalna zveza Kanade)	Toronto, ON	1954
	Časopis <i>Razgovori in razgledi</i>		1955
	Revija <i>Povest – The Story</i>	Brandon, MB	1958
	Glasilo <i>Bilten</i>	Toronto, ON	1961
	Vestnik <i>Save</i> (Bulletin)	Toronto, ON	1961
	Glasilo <i>Slovenska misel – Slovenian Thought</i> (društvo Slovencev Baraga)	Toronto, ON	1961
	Glasilo <i>Vestnik</i> (izdaja slovenska župnija sv. Gregorja Velikega)	Hamilton, ON	1964
	Radijska oddaja <i>Karavana Prijateljstva</i> (CHIN FM)	Toronto, ON	1965
	Gospodarsko glasilo <i>Slovenski gospodarski imenik – Slovenian Commercial Directory of Toronto</i>	Toronto, ON	1966
	Jugoslovanski radio program		1968
	CHCH – Polka Party, slovenska glasbena televizijska oddaja, Walter Ostanek	Hamilton, ON	ok. 1970

	Ime	Kraj	Začetek delovanja
	CHOW – slovenska glasbena radijska oddaja/Walter Ostanek	Welland, ON	ok. 1975
	Revija Dnevnik/Diary, Slovene – Canadian (prej: <i>The New Canadian–Slovene Diary</i> 1978–1983)	Toronto, ON	1976
	Radijski klub <i>Slovenski večer</i>		1977
	Glas mladine (priloga k Vestnika)	Hamilton, ON	1978
	Glasiilo <i>Med nami</i> (izdaja slovensko društvo v Otawwi)	Ottawa, ON	1979
	Slovenski lovski vestnik – Hunter's Yearbook (Slovensko lovsko in ribiško društvo)	Toronto, ON	1979
	<i>Kongresne misli</i> (glasilo Kanadsko–slovenskega Kongresa; v angleščini in slovenščini)	Toronto, ON	1990
	Radijski program <i>Glas kanadskih Slovencev</i>	Toronto, ON	1990
	Kanadsko–slovenska kronika (glasilo Vseslovenskega odbora)	Toronto, ON	1991
	Slovenska radijska ura		
	Verski glasnik <i>Misli</i>	Hamilton, ON	

<i>Katoliške misije</i>	Slovenska župnija Marija Pomagaj	Toronto, ON	1954
	Prvo slovensko cerkveno letovišče	Bolton, ON	1956
	Župnija <i>Naša gospa</i> iz Lurda, Our Lady of Lourdes	Winnipeg, MB	1962
	Misije Mission Slovene St. Vladimir	Montreal, QC	1963
	Župnija sv. Gregorija	Hamilton, ON	1960
	Slovenska župnija – Etobicoke	Etobicoke, ON	1959
	Slovenska župnija – Montreal	Montreal, QC	
	Slovenska župnija – Winnipeg	Winnipeg, MB	

<i>Knjižnice</i>	Prva slovenska knjižnica v Kanada	Kirkland Lake, ON	1938
------------------	-----------------------------------	-------------------	------

<i>Šole</i>	Slovenska šola <i>Our Lady of Miraculous Medal</i>	Toronto, ON	1961
-------------	--	-------------	------

<i>Domovi</i>	Slovenski Dom	Toronto, ON	1960
	Slovenski Dom	Vancouver, BC	1972

	Ime	Kraj	Začetek delovanja
<i>Zbornik</i>	Zbornik <i>Slovenians in Canada</i> (slovenski odbor)	Ontario	1984

<i>Ansamblji</i>	Orkester Walter Ostanek	St. Catharines, ON	1957
	Lipa Park Button Box Club, Klub diatoničnih harmonik Lipa Park	St. Catharines, ON	ok. 1985

<i>Ostalo</i>	Pevsko društvo TRIGLAV	Kirkland Lake, ON	1933
	Pevsko društvo Vigred	Sindbury, ON	1933
	Pevsko društvo ZVON	Windsor, ON	1943
	Slovenska telovadna zveza	Toronto, ON	1948
	Slovenska kulturna zveza		1949
	Slovenska Krekova Hranilnica in Posojilnica	Toronto, ON	1953
	Slovensko gledališče	Toronto, ON	1955
	Slovenska folklorna skupina Nagelj	Mississauga, ON	1959
	Slovensko letovišče – Slovenian Summer Camp	Mississauga, ON	1959
	Športni klub Toronto	Toronto, ON	1959
	Slovenska telovadna zveza SOKOL		1960
	Slovenski park	Kitchener, ON	1960
	Holiday Gardens – Slovenian country club	Pickering, ON	1961
	Športno društvo Slovenija	Toronto, ON	1969
	Slovensko lovsko in ribiško društvo	Toronto, ON	1971
	Plesna skupina Triglav	Winnipeg, MB	1972
	Slovenska plesna skupina Mladi Glas	Toronto, ON	1974
	Slovensko športno društvo Triglav	Quebec	1976
	Kanadsko – slovenski svet	Toronto, ON	1978
	Samostojni odbojkerski klub	Edmonton, AB	1979
	Slovenska plesna skupina Planika	Toronto, ON	1979
	Folklorna skupina Rožmarin	Montreal, QC	1982
	Slovenska igralska skupina – Slovenian Theatre Club Ensemble	Ontario	1988
Lipa Park Drama Group	St. Catharines, ON	1988	

	Ime	Kraj	Začetek delovanja
	Kanadska Slovenska Gospodarska Zbornica	Toronto, ON	1990
	Vseslovenski kulturni odbor (deluje za območje Toronta in Južnega Ontaria)	Toronto, ON	1990
	Kanadski slovenski kongres (neprofitna korporacija)	Toronto, ON	1990

ZDRUŽENE DRŽAVE AMERIKE

	Ime	Kraj	Začetek delovanja
<i>Društva</i>	Društvo Sv. Jožefa	Calumet, MI	1882
	Društvo Sv. Cirila in Metoda	Ely, MN	1889
	Erster Osterreichischer Unterstutzung Verein – First Austrian Mutual Aid Society (Kočevarji)	Cleveland, OH	1890
	Marijin spolek	Cleveland, OH	1890
	Avstrijsko slovensko bolniško podporno društvo -	Frontenac, KS	1892
	Slovensko podporno društvo Slovenija	Cleveland, OH	1893
	Društvo Sv. Martin, Češka Rimsko-Katoliška Jednota (Slovensko društvo)	Chicago, IL	1893
	Društvo Slovenija, št. 44, Češko-Slovaška Bratska Podporna Jednota	Chicago, IL	1894
	Kranjsko-Slovenska Katoliška Jednota (KSKJ) – <i>Grand Carniolian Slovenian Catholic Union - American Slovenian Catholic Union</i>	Joliet, IL	1894
	Slovenski Sokoli (telovadbeno izobraževalno društvo)	Cleveland, OH	1897
	Ameriška bratska zveza – <i>American Fraternal Union (AFU)</i> (Jugoslovanska katoliška jednota – South Slavic Catholic Union do l. 1941)	Ely, MN	1898
	Slovensko društvo, Catholic Order of Foresters	Chicago, IL	1899
	Podporno društvo sv. Barbare	Forest City, PA	1900
	Deutsche Osterreichischer Unterstutzung Verein – German-Austrian Mutual Aid Society (Kočevarji)	Cleveland, OH	1902
	Slovensko-Hrvatska zveza – Slovenic-Croatian Union of the United States	Calumet, MI	1903
	Društvo Slavija	Chicago, IL	1903

	Ime	Kraj	Začetek delovanja
	Slovenska narodna podporna jednota (<i>SNPJ</i>) - Slovene National Benefit Society	Chicago, IL Burr Ridge, IL Imperial, PA	1904
	Dr. Srca Jezusovega, št. 1533, Catholic Order of Foresters (Slovensko društvo)	Waukegan, IL	1907
	Jugoslovanska podporna zveza Sloga - Sloga Fraternal Life Insurance	Milwaukee, WI	1908
	Slovenska svobodomiselna podporna zveza – Slovene Progressive Benefit Society	Chicago, IL	1908
	Zapadna slovanska zveza – W.S.A. Fraternal Life Assoc. (Western Slavonic Association)	Denver, CO	1908
	Slovanska delavska podporna zveza	East Conemaugh, PA	1908
	Slovenska dobrodela zveza (<i>SDZ</i>) - Slovenian Mutual Benefit Association - American Mutual Life Association (AMLA)	Cleveland, OH	1910
	Prvo Szlovenszko Bratovcsine Pomagajousce Drüstvo vu Ameriki (The First Windish Benevolent Society of America)	Bethlehem, PA	1912
	Slovensko samostojno podporno društvo	New York, NY	1912
	Slovensko mladeniško podporno društvo Danica	Chicago, IL	1910
	Slovenski delavski Sokol	Chicago, IL	1912
	SNPJ – Mladinski oddelek	Chicago, IL	1912
	Društvo <i>France Prešeren</i>		1912
	First State Bank of Ely	Ely, MN	1912
	Družba svete družine	Joliet, IL	1914
	Društvo št. 16211, Modern Woodmen of the World (Slovensko društvo)	Chicago, IL	1914
	Slovensko hranilno in posojilno društvo	Franklin, PA	1915
	Slovensko hranilno in posojilno društvo	Johnstown, PA	1915
	Slovenska narodna zveza – <i>SNZ</i>	Cleveland, OH	1917
	Slovensko republičansko združenje – <i>SRZ</i> Slovenian Republican Alliance		1917
	Jugoslovansko republičansko združenje Jugoslav Republican Alliance		1917
	Mladinska sekcija <i>SDZ</i>		1919

	Ime	Kraj	Začetek delovanja
	Samostojno društvo Slovenski bratje	Girard, OH	1920
	Društvo Blejsko jezero		1923
	Angleško govoreče društvo SDZ	Cleveland, OH	1925
	Ameriška Jugoslovanska zveza v Minnesoti	Eveleth, MN	1925
	Slovenian Building and Loan Association	Waukegan, IL	ok. 1925
	Triglav stavbinsko in posojilno društvo	Chicago, IL	ok. 1925
	North American Bank	Cleveland, OH	ok. 1925
	Slovenska ženska zveza Amerike - Slovenian Women's Union (<i>SWU</i>) – Slovenian Union of America (<i>SUA</i>)	Joliet, IL	1926
	Clevelandska federacija društev SNPJ – Cleveland Federation of SNPJ Lodges	Cleveland, OH	1926
	Jugoslovansko stavbinsko in posojilno društvo – Jugoslav Building and Loan Association	Chicago, IL	ok. 1930
	Slovensko hranilno in posojilno društvo - Slovene Savings and Loan	Strabane, PA Canonsburg, PA	ok. 1930
	Austro-American Benefit Association	Oakland, CA	ok. 1930
	Slovenian American Fraternal Society	San Francisco, CA	ok. 1930
	Slovenian Beneficial Society of California	San Francisco, CA	ok. 1930
	Bratska zveza Slovenskih podpornih društev	New York, NY	ok. 1930
	Slovensko delavsko podporno društvo	New York, NY	ok. 1930
	Slovensko samostojno bolniško podporno društvo	New York, NY	ok. 1930
	Samostojno podporno društvo Sv. Lovrenc	Forest City, PA	ok. 1930
	Samostojno podporno društvo Koruznih fajf	Cliff Mine, PA	ok. 1930
	Samostojno slovensko podporno društvo	Moon Run, PA	ok. 1930
	Slovensko samostojno društvo	Barberton, OH	ok. 1930
	Samostojno podporno društvo Edinost	La Salle, IL	ok. 1930
	Jugoslavenska federacija socialističke radničke partije		ok. 1930
	Jugoslavenski prosvjetni savez		ok. 1930

	Ime	Kraj	Začetek delovanja
	Progresivne Slovenke Amerike - <i>Progressive Slovene Women of America</i>	Cleveland, OH	1934
	St. Clair Savings and Loan	Cleveland, OH	ok. 1935
	Jugoslovanski pomožni odbor – slovenska sekcija JPO-SS	Chicago, IL	1941
	Jugoslovanski pomožni odbor –slovensko, hrvaško- srbska sekcija	Chicago, IL	1941
	Slovensko kulturno društvo Triglav/Slovenian Cultural Society Triglav	Milwaukee, WI	1951
	Federation of Slovenian National Homes	Cleveland, OH	1961
	Slovenska kulturno–prosvetna ura	New York, NY	1972
	Society for Slovene Studies - Društvo za slovenske študije		1973
	Slovenian-American National Art Guild - Slovensko-ameriško nacionalno umetnostno društvo	Cleveland, OH	ok. 1980
	Slovenian Genealogy Society - Slovensko mednarodno rodoslovno društvo	Cleveland, OH	1986
	United Americans for Slovenia—Združeni Američani za Slovenijo	Cleveland, OH	1991

<i>Mediji in publikacije</i>	Molitvenik <i>Dušna Paša</i>		1830
	Koledar svetega Mohorja		1858
	Slovensko-angleška slovnica (avtor duhovnik Peter Jeram)		1879
	Časopis <i>Amerikanski Slovenec</i> (pet krat na teden)	Chicago, IL	1891
	<i>Glas naroda</i> - slovenski delavski list	New York, NY	1893
	<i>Slovenski-amerikanski koledar</i> (letna publikacija; uredništvo časopisa <i>Glas naroda</i>)	New York, NY	1894
	Revija <i>Naša beseda</i>		1895
	Katoliški dnevnik: <i>Nova domovina</i>		1899
	Časopis <i>Narodna beseda</i>	Cleveland, OH	1899
	Glasnik od Gorenjega jezera (od 1902 Glasnik)		1901
	Časopis <i>Mir</i>	Pueblo, CO	1901
	<i>Glas svobode</i>	Pueblo, CO	1902
	Časopis <i>Mosquito</i> (edini slovenski šaljivi list v Ameriki)	Cleveland, OH	1902
	<i>Glas svobode</i>	Chicago, IL	1903

	Ime	Kraj	Začetek delovanja
	Časopis <i>Komar</i>	New York, NY	1905
	<i>Proletarec</i> : List za interese delavskega ljudstva, tednik (priloge: <i>Prvi maj</i> (1917-33) in <i>Majski glas</i> (1933))	Chicago, IL	1906
	Amerikanski Slovenski narod (1908 Slovenski narod v Ameriki, potem Slovenski narod)		1907
	Jugoslovenski gospodar v Ameriki		1907
	Revija <i>Clevelandska Amerika</i> (Amerika)	Cleveland, OH	1908
	Časopis <i>Glas naroda</i> , dnevnik	New York, NY	1908
	Časopis <i>Ameriška domovina</i> , tednik	Cleveland, OH	1908
	Časopis <i>Oglasnik</i>	Leadville, CO	pred l. 1909
	Časopis <i>Zvonček</i>	Cleveland OH	pred l. 1909
	Časopis <i>Danica</i>	Cleveland, OH	pred l. 1909
	Revija <i>Ave Maria</i> (družba sv. Rafaela)		1909
	Časopis <i>Edinost</i>		1911
	Narodni vestnik - National Herald		1911
	Časopis <i>Naš Gospodar</i>		1912
	Časopis <i>Bodočnost</i>		1913
	<i>Ave Maria koledar</i> (letna publikacija)	Lemont, IL	1913
	Slovenski ilustrovani list	New York, NY	1913
	Jugoslovenski obzor – The Yugoslav Observer (po prenehanju izhaja kot priloga Ameriške domovine)	Milwaukee, WI	1913
	Časopis <i>Sloga</i> (magazine zveze Sloga Fraternal Life Insurance; od l. 1919 <i>Edinost</i>)	Milwaukee, WI	1915
	Časopis <i>Glasiło KSKJ</i> , tednik – <i>KSKJ Voice</i>	Cleveland, OH	1915
	Ameriški družinski koledar	Chicago, IL	1915
	Časopis <i>Čas</i> (od l. 1920 v Cleveland, OH)	Chicago, IL	1915
	Časopis <i>Slovenija – The Slovenia</i> (od l. 1922 <i>Delavska Slovenija</i> ; od l. 1926 <i>Delavec</i>)		1915
	Časopis <i>Pueblske novice</i>		1915
	Dnevnik <i>Prosveta</i> (Časopis <i>SNPJ</i>); (1908 mesečnik <i>Glasiło</i> ; 1909 tednik)	Chicago, IL Burr Ridge, IL Imperial, PA	1916

	Ime	Kraj	Začetek delovanja
	<i>Slobodna reč/ Free Word</i>	Bethlehem, PA	1916
	Katoliški mesečnik <i>Zvezda Vogrski Slovincov/Star of Slovenians from Hungary</i>	Chicago, IL	1916
	<i>Vogrski slovenec /The Voice of Slovenians of Hungary</i> (katoliški tednik)	Bethlehem, PA	1916
	Časopis <i>Slovenske novice</i>		1916
	Dnevnik <i>Prosveta</i> (Časopis <i>SNPJ</i>)	Burr Ridge, IL	1916
	Časopis <i>Slovenski svet</i>		1917
	Časopis <i>Mali Ave Maria</i>	New York, NY	1917
	<i>The Slovenian Review</i> (od l. 1919 <i>The Jugoslav Review</i>)		1917
	<i>Prvi Maj</i> (Jugoslovanska delavska tiskovna družba)	Chicago, IL	1917
	Časopis <i>Enakopravnost</i> , dnevnik	Cleveland, OH	1918
	Revija <i>Slovenska družina</i> (ustanovil pesnik Zvonko A. Novak)		1918
	Časopis <i>Slovenska družina – Slovenian Family</i>		1918
	Časopis <i>Pioneer Bulletin</i> , mesečnik	Chicago, IL	1919
	<i>Edinost</i>	različni kraji	1919
	Časopis <i>Čas</i>		1920
	<i>Socialistična Zarja</i>		1920
	Časopis <i>Angelček</i> (Mladinski oddelek <i>KSKJ</i>)	Joliet, IL	1921
	<i>Amerikanski Slovincov glas</i> (izdajala Ameriška prekmurska izdajateljska družba)		1921
	Časopis <i>Amerikanszki Szlovincov Glasz</i> , tednik	Bethlehem, Pittsburgh PA; Bridgeport, CT	1921
	<i>Zvona glass</i>	Bethlehem, PA	1921
	Kalendar za Vogrske Slovence vu Ameriki na navadno leto 1922		1922
	Mladinska revija <i>Mladinski list</i> (<i>SNPJ</i>), mesečnik – <i>The Voice of Youth</i>	Chicago, IL Imperial, PA	1922
	Časopis <i>Naš Dom</i>		1924
	Časopis <i>Kolo</i>		1924
	St. Francis Magazine (slovenski frančiškani ZDA)		1924

	Ime	Kraj	Začetek delovanja
	<i>Nova doba – New Era</i> (Ameriška Bratska Zveza)	Cleveland, OH	1925
	<i>Vestnik</i> (od l. 1927 <i>Vestnik in Naš dom</i>)	Journa	1925
	<i>Ave Maria</i> , mesečnik	Lemont, IL	1925
	Časopis <i>Slovenski Gladiator</i>		1927
	<i>Slovenske novine</i> (v prekmurščini, od l. 1916 do l. 1928 <i>Slobodno reič</i>)	Bethlehem, PA	1928
	<i>Glasilo Zarja – The Dawn</i> , mesečnik (Slovenska ženska zveza v ZDA)	Joliet, IL Cleveland, OH	1929
	Časopis <i>Svoboda</i> (jugoslovanska prosvetna zadruga)	Berwyn, IL	1929
	<i>Modra ptica</i>		1929
	WJAY – Slovenski radijski program – Dr. William Lausche	Cleveland, OH	1929
	Časopis <i>Cleveland Journal</i>	Cleveland, OH	ok. 1930
	<i>Majski Glas</i> (Jugoslovanska delavska tiskovna družba Proletarec)	Chicago, IL	1933
	WTAM - Slovenski radijski program – Charles Zorman	Cleveland, OH	ok. 1933
	Časopis <i>Iskra</i>		1934
	<i>Slovenski demokrat</i> (le 1.št)		1935
	Naprej: Tednik slovenskih proti-fašističnih delavcev v Ameriki in Kanadi		1935
	WGAR - Slovene Radio Hour – Dr. James Mally	Cleveland, OH	ok. 1935
	WJAY - Slovene Radio Hour – Jeannette Juttner	Cleveland, OH	ok. 1935
	Časopis <i>Naprej</i> , polmesečnik	Pittsburgh, PA	1936
	Časopis <i>Napredek</i> , tednik (priloga <i>Vrtec</i> ; Slovenska svobodnomiselna podpora zveza)	Cleveland, OH	1936
	<i>Cankarjev glasnik, The Cankar Herald</i> , mesečnik	Cleveland, OH	1937
	<i>Social Guide</i> , tednik (Jerry Koprivsek)	New York, NY	1937
	<i>Tamburitza News</i> , mesečnik (Matt Gouze)	Austin, TX	1937
	<i>Vzajemna svoboda</i>		1937
	WGAR – Slovenska ura, Slovenski radijski program – Martin Antončič	Cleveland, OH	1937

	Ime	Kraj	Začetek delovanja
	Mutual Network, Slovenski glasbeni radijski program – Johnny Vadnal	Cleveland, OH	1938
	American Slovene Radio Program - Slovenska radijska ura – Mary Skerlong	Pittsburgh, PA	1938
	<i>Novi svet</i> (kršanska struja)	Chicago, IL	1938
	Glas – <i>Our Voice</i> (Slovenska dobrodelna zveza SDZ)	Cleveland, OH	1939
	Časopis <i>The American Slav</i>		1939
	<i>Slavonic Bulletin</i>		1941
	Tiskovna poročila - Jugoslovanski informacijski center New York		1941
	Radio oddaja <i>Glas Amerike</i> (1944 osnovana slovenska redakcija)		1942
	<i>In Re: Two-Way Passage</i> (Louis Adamič)		1942
	<i>Sloga</i>	Milwaukee, WI	1942
	The Bulletin of the United Committee of South-Slavic Americans		1943
	<i>War and Post-War</i> (Louis Adamič)		1943
	<i>Today & Tomorrow</i> (Louis Adamič)		1945
	<i>Nova doba</i> (priloga <i>Naša pesem</i> od l. 1947)	NY, Cleveland	1946
	Fraternal voice (vestnik Western Slavonic Association)	Denver, CO	1947
	WMLO - Slovenski glasbeni radijski program – Louie Bashell	Milwaukee, WI	1948
	Mesečnik <i>Svobodna beseda</i> (Odbor za demokratično akcijo)		1949
	Slovenska polka televizijska oddaja – Johnny Vadnal	Cleveland, OH	1949
	Slovenski glasbeni radijski program – Ray Champa	Cleveland OH	1949
	Slovenski radijski program – Eddie Blatnick	Chicago, IL	ok. 1950
	WSRS - Slovenski glasbeni radijski program – Peter Smovršnik	Cleveland, OH	ok. 1950
	Slovenska polka televizijska oddaja - Frank Yankovic	Chicago, IL	ok. 1955
	Perme's Polka Time – slovenska glasbena radijska oddaja	Cleveland, OH	ok. 1955
	Slovenski glasbeni radijski program – Roman Possedi	Chicago, IL	1955
	Studia Slovenica	New York, NY	ok. 1960
	WCSB - Slovenski radijski program – Milan Pavlovčič	Cleveland, OH	ok. 1960

	Ime	Kraj	Začetek delovanja
	WXEN - Slovenski radijski program – Rudy Menart	Cleveland, OH	ok. 1960
	WXEN - Slovenski dnevni radijski program – Tony Petkovšek	Cleveland, OH	1961
	WYMS - Slovenian Radio Cultural Hour – Vladislav in Isabelle Kralj	Milwaukee, WI	1963
	Polka Spotlight – Slovenski glasbeni radijski program – Joe Godina	Youngstown, OH	1966
	WTOS - Slovenski glasbeni radijski program – Louie Bashell	Milwaukee, WI	1967
	WZAK - Slovenski nočni radijski program – Cilka Valenčič Dolgan	Cleveland, OH	1970
	WKPA - Slovenski glasbeni radijski program – Bill Seles	New Kensington, PA	ok. 1970
	Slovenski glasbeni radijski program – Ron Luznar	New Smyrna Beach, FL	1971
	Revija <i>Slovene Studies</i> (strokovno glasilo Društva za slovenske študije) 1 št. 1975		1975
	Anthology of Slovenian American Literature		1977
	Slovenian Melodies, Slovenski glasbeni radijski program – Frank Spetich	Akron, OH	ok. 1980
	Polkatown USA – televizijska oddaja - Joey Miskulin	Cleveland, OH	ok. 1985
	Songs and Melodies from Beautiful Slovenia, Slovenski glasbeni radijski program – Violet Ruparcich	Pittsburgh, PA	1985
	WJOL – Polkas on Tour, slovenski glasbeni radijski program – Bruce Korosa	Joliet, IL	1987
	Slovenski radijski program – Tony Ovsenik	Cleveland, OH	ok. 1990
	Ročni slovensko-angleški in angleško-slovenski slovar (NYC 1912; Cleveland 1919; Chicago 1923)		
	Prvi ameriški koledar kažipot za leto 1895 (založba Glas Naroda) (Slovensko-ameriškega koledarja)		
	Baragove Praktike		
	Časopis <i>Narod/The People</i> (ohranjena ena št. iz 1921)		
	Revija <i>Drobtinice</i>		
	Slovenski svet		
	<i>Lepa Vida</i>		
	<i>Izseljenski vestnik</i>		
	Revija <i>Mentor</i>		

	Ime	Kraj	Začetek delovanja
	Časopisi <i>Med prijatelji, Domovina, Vestnik SNZ, Brazde, Odmevi, Slovenski pregled</i>		
	Revija <i>Zapiski</i>		
	The Baraga Bulletin	Marquette, MI	
	Slovenian Genealogy Newsletter	Lafayette, IN	

<i>Katoliške misije in dejavnosti, domovi</i>	Slovenska katoliška župnija Sv. Štefan	St. Stephens, MN	1871
	Slovenska katoliška župnija Sv. Martin	Tower, MN	1888
	Slovenska katoliška župnija Sv. Jožef	Calumet, MI	1889
	Slovenska katoliška župnija Sv. Anton	Ely, MN	1890
	Slovenska katoliška župnija Sv. Jožef	Joliet, IL	1891
	Slovenska katoliška župnija Sv. Vid	Cleveland, OH	1893
	Slovenska katoliška župnija Sv. Barbara	Bridgeville, PA	1895
	Slovenska katoliška župnija Sv. Ciril in Metod	East Helena, MT	1895
	Slovenska katoliška župnija Sv. Marija	Pittsburgh, PA	1897
	Slovenska katoliška župnija Sv. Jožef	Leadville, CO	1899
	Slovenska katoliška župnija Sv. Družina	Krain, WA	1900
	Slovenska katoliška župnija Marija pomagaj	Pueblo, CO	ok. 1900
	Slovenska katoliška župnija Sv. Lovrenc	Cleveland, OH	1901
	Dvorana Avstrijsko slovensko bolniško podporno društvo – Austrian Hall	Frontenac, KS	1901
	Dom dr. Sv. Jožefa – St. Joseph's Lodge Hall	Pueblo, CO	1902
	Slovenska katoliška župnija Sv. Družina	Eveleth, MN	1903
	Slovenska katoliška župnija Mati Božja	Waukegan, IL	1903
	Slovenska katoliška župnija Sv. Jurij	South Chicago, IL	1903
	Slovenska katoliška župnija Sv. Rok	La Salle, IL	1903
	Slovenska katoliška župnija Sv. Jožef	Forest City, PA	1904
Slovenska katoliška župnija Rojstvo Gospoda	San Francisco, CA	1904	
Slovenska katoliška župnija Sv. Marija Vnebovzeta	Cleveland, OH	1905	
Slovenska katoliška župnija Sv. Ciril in Metod	Lorain, OH	1905	

	Ime	Kraj	Začetek delovanja
	SNPJ Hall	Conemaugh, PA	1905
	Dvorana JSKJ (Morrellville)	Johnstown, PA	1905
	Slovenska katoliška župnija Sv. Štefan	Chicago, IL	ok. 1905
	Slovenska katoliška župnija Žalostna Mati Božja	Cleveland, OH	1906
	Slovenska katoliška župnija Presv. Trojica	Indianapolis, IN	1906
	Društveni dom	Bridgeport, OH	1906
	Slovenski dom	Broughton, PA	1906
	Slovenska katoliška župnija Marija pomagaj	West Allis, WI	1908
	Slovenska katoliška župnija Sv. Družina	Kansas City, KS	1908
	Slovenski delavski center	Chicago, IL	1908
	Slovenska dvorana - Slovenian Ballroom	Herminie, PA	1908
	Slovenska katoliška župnija Sv. Peter	Steelton, PA	1909
	Slovenska katoliška župnija Presv. Trojica	Ironwood, MI	1909
	Slovenska katoliška župnija Sv. Ciril in Metod	Rock Springs, WY	1909
	Slovenian Workers' Home (Moxham)	Johnstown, PA	1909
	Slovenska katoliška misija Marija Pomagaj	Euclid, OH	1910
	Slovenska katoliška župnija Sv. Barbara	Black Diamond, WA	1910
	Dvorana pevskega dr. Zvon	Forest City, PA	1910
	Slovenski izobraževalni dom	Franklin, PA	1910
	Slovenska katoliška župnija Sv. Barbara	Springfield, IL	ok. 1910
	Slovenska katoliška župnija Sv. Peter in Pavel	Anaconda, MT	ok. 1910
	Slovenska katoliška župnija Božjega odrešenika	Butte, MT	ok. 1910
	Slovenski dom	Leadville, CO	ok. 1910
	Dvorana dr. Sv. Alojzija KSKJ	Salida, CO	ok. 1910
	Dvorana dr. Sv. Jerneja JSKJ	Aurora, IL	ok. 1910

	Ime	Kraj	Začetek delovanja
	Slovenski svobodomiselni dom	Burgettstown, PA	ok. 1910
	Slovenski dom	Black Diamond, WA	ok. 1910
	Kranjski dom - Krain Hall	Krain, WA	ok. 1910
	Slovenska katoliška župnija Sv. Ciril in Metod	Sheboygan, WI	1911
	Slovenian Independent Home Vihar	Krayn, PA	1911
	Dvorana dr. JSKJ	Lloydell, PA	1911
	Slovenski dom	Pittsburgh, PA	1911
	Slovenski izobraževalni dom	Presto, PA	1911
	Dvorana SNPJ dr. 6 - Slovenian Home	Sygan, PA	1911
	Zabavni dom - Willock Social Club	Willock, PA	1911
	Slovenski dom	Huntington, AR	1912
	Slovenski društveni dom	Jenny Lind, AR	1912
	Slovenski dom	Sheboygan, WI	1912
	Slovenska katoliška župnija Sv. Križ	Bridgeport, CT	1913
	Slovenska katoliška župnija Sv. Brigita	Greaney, MN	1913
	Slovenski dom – Slovenian Home	Rock Springs, WY	1913
	Slovenski narodni dom – Slovenian National Home (St. Clair Avenue)	Cleveland, OH	1914
	Slovenski narodni dom	Claridge, PA	1914
	Dvorana SNPJ dr. 138 - SNPJ Hall	Strabane, PA	1915
	KSKJ St. Jerome's Home	Strabane, PA	1915
	Slovenska katoliška župnija Sv. Jožef	Chisholm, MN	ok. 1915
	Dvorana Orel	Pueblo, CO	ok. 1915
	Dom Slovensko svobodomiselne podporne zveze	Chicago, IL	ok. 1915
	Szlovenszka evangelicsanszka gmajna Szv. Ivana - Slovenska evangeličanska cerkev Sv. Ivana – St. John's Windish Evangelical Lutheran Church	Bethlehem, PA	1916
	Cerkev Sv. Cirila	New York, NY	1916
	Dom Slovenske narodne podporne jednote	Chicago, IL	1916

	Ime	Kraj	Začetek delovanja
	Slovenski dom	Scotch Coulee, MT	1916
	Slovenski delavski dom – Slovenian Workmen’s Home (Waterloo Road)	Cleveland, OH	1916
	Windish Hall	Bethlehem, PA	1916
	Slovenska dvorana	Export, PA	1916
	Slovenski narodni dom	La Salle, IL	1917
	Slovenski narodni dom – Slovenian National Home (East 80th Street, Newburgh)	Cleveland, OH	1917
	Slovenski dom	Girard, OH	1917
	Dom Slovenskih društev	Denver, CO	1918
	Slovenic National Home	Waukegan, IL	1918
	Slovenski narodni dom – Slovenian National Home	Indianapolis, IN	1918
	Dvorana dr. Danica (Brooklyn)	New York, NY	1918
	Slovenski narodni dom	Bishop, PA	1918
	Slovenska dvorana	Lawrence, PA	ok. 1918
	Jugoslav National Home	Ely, MN	1919
	Slovenski dom, Collinwood – Collinwood Slovenian Home (Holmes Avenue)	Cleveland, OH	1919
	Jugoslovanski delavski narodni dom - West Park Slovenian Home (West 130 th Street)	Cleveland, OH	1919
	Slovenski društveni dom – Slovenian Society Home (American Jugoslav Center, Recher Avenue)	Euclid, OH	1919
	Slovenski narodni dom	Lorain, OH	1919
	Slovenski dom	Whiting, IN	1920
	Slovenian Club	Gowanda, NY	1920
	Slovenska katoliška župnija Presv. Rožni Venec	Aurora, MN	ok. 1920
	Slovenska katoliška župnija Sv. Janez Krstnik	Biwabik, MN	ok. 1920
	Slovenska katoliška župnija Sv. Jožef	Gilbert, MN	ok. 1920
	Slovenska katoliška župnija Sv. Elizabeta	New Duluth, MN	ok. 1920
	Slovenka katoliška župnija Sv. Konstantin	Oglesby, IL	ok. 1920
	Slovenska katoliška župnija Presveto Srce Jezusovo	Barberton, OH	ok. 1920
	Slovenska katoliška župnija Sv. Jožef	South Bethlehem, PA	ok. 1920
	Slovenska katoliška župnija Sv. Družina	Willard, WI	ok. 1920

	Ime	Kraj	Začetek delovanja
	Slovenski dom	Aguilar, CO	ok. 1920
	Slovenski dom	Aurora, IL	ok. 1920
	Slovenski dom	Springfield, IL	ok. 1920
	Dvorana SNPJ	Traunik, MI	ok. 1920
	Slovenski delavski dom	Aurora, MN	ok. 1920
	Slovenski narodni dom	Ely, MN	ok. 1920
	Narodni dom	Butte, MT	ok. 1920
	Slovenski dom (Danube Street)	Little Falls, NY	ok. 1920
	Slovenski dom (Seeley Street)	Little Falls, NY	ok. 1920
	Dvorana pevskega dr. Naprej	Forest City, PA	ok. 1920
	Slovenian Educational and Entertaining Club	Hackett, PA	ok. 1920
	SNPJ Lodge 41 Club	Irwin, PA	ok. 1920
	Slovenski narodni dom, SNPJ dr. 106	Imperial, PA	ok. 1920
	Slovenska dvorana - Slovenian Hall	Yukon, PA	ok. 1920
	Društveni dom	Willard, WI	ok. 1920
	Slovenski dom	Diamondville, WY	ok. 1920
	Slovenski izobraževalni, zabavni in podporni dom - Slovenian Educational and Entertaining Home	Library, PA	1921
	Shrine of Marija Pomagaj	Lemont, IL	1922
	Slovenki Dom - Slovenian Home	Johnston City, IL	1922
	Slovene Independent Society Home	Barberton, OH	1923
	Gottscheer Hall (Queens)	New York, NY	1924
	American Slovenian Citizen's Association	Acmetonia, PA	1925
	Slovenska katoliška župnija Sv. Marija Rožnivenska	Denver, CO	ok. 1925
	Samostan Marije Pomagaj	Lemont, IL	ok. 1925
	Dvorana društev Zvon in Triglav	Colorado Springs, CO	ok. 1925
	Slovenska katoliška župnija Sv. Kristina	Euclid, OH	1926
	Slovenska katoliška župnija Sv. Janez Vianney	Detroit, MI	1926
	Slovenski delavski dom (South Livernois Avenue)	Detroit, MI	1926
	Slovenski delavski izobraževalni dom	Farrell PA	1926

	Ime	Kraj	Začetek delovanja
	Slovenski delavski izobraževalni dom - Slovenian Workingmen's Educational Home	Sharon, PA	1926
	Slovenski napredni dom – Slovenian Hall	San Francisco, CA	1927
	Letoviški dom Prešeren	Rye, CO	1928
	Slovenski dom	Fly Creek, NY	1928
	American Slovenian Auditorium (Brooklyn)	New York, NY	1928
	Erster Osterreichischer Unterstutzung Verein Klub (E. O. U. V. Hall, Kočevarski dom, White Avenue)	Cleveland, OH	1928
	Slovenska delavska dvorana – Slovenian Workingmen's Home (Prince Avenue)	Cleveland, OH	1928
	St. Clair Rifle and Hunt Association (Slovenski lovski klub, letovišče)	Concord, OH	1928
	Slovenski dom dr. Svoboda, šte. 411, SNPJ	Filler, KS	1930
	Slovenska katoliška župnija Sv. Terezija	Johnstown, PA	ok. 1930
	Pierce Hall, privatna dvorana	Canon City, CO	ok. 1930
	Dremljeva dvorana, privatna dvorana	Canon City, CO	ok. 1930
	Slovenski dom (South Chicago)	Chicago, IL	ok. 1930
	Stropnikova dvorana, privatna dvorana	Mayville, IL	ok. 1930
	Bayukova dvorana, privatna dvorana	Ottawa, IL	ok. 1930
	Slovenski Hrvatski narodni dom	Kansas City, KS	ok. 1930
	SNPJ Northern Home	Detroit, MI	ok. 1930
	Slovenski dom - American Slovene Club	Akron, OH	ok. 1930
	SNPJ Federation Picnic Grounds (letovišče)	Evanstown, PA	ok. 1930
	Slovenski narodni dom	Homer City, PA	ok. 1930
	Slovenski narodni dom	Hostetter, PA	ok. 1930
	Slovenski dom	Lansford, PA	ok. 1930
	Slovenska dvorana	Masontown, PA	ok. 1930
	American Slovene Home	Meadowlands, PA	ok. 1930
	Slovenian Home	Moon Run, PA	ok. 1930

	Ime	Kraj	Začetek delovanja
	Slovenski narodni dom – Slovenian National Home (John R Street)	Detroit, MI	1935
	Slovene Center Social Club	Cicero, IL	1936
	Slovenski narodni dom – Slovenian National Home (Maple Heights)	Cleveland, OH	1937
	SNPJ Slovene Hall	Fontana, CA	1939
	Club of West Side Slovenian Lodges (Denison Avenue)	Cleveland, OH	1939
	SNPJ Recreation Grounds (SNPJ Farm, letovišče)	Kirtland, OH	1939
	Slavonic National Home	De Pue, IL	ok. 1940
	Slovene American Cub	Melvindale, MI	ok. 1940
	Slovenski dom – Slovenian National Home	Spring Glen, UT	ok. 1940
	SNPJ Lodge 603 Club	Samsula, FL	1941
	Slovenski dom	South Bethlehem, PA	1941
	Deutsche Osterreichischer Unterstutzung Verein Klub (D. O. U. V. Hall, Kočevarski dom, Buckeye Road)	Cleveland, OH	1943
	Slovenski narodni dom – Slovenian National Home	Chisholm, MN	1945
	American Slovenian Club	Fairport Harbor, OH	1947
	Slovenian Picnic Grounds (letovišče)	Indianapolis, IN	ok. 1950
	KSKJ National Home	Fontana, CA	1955
	KSKJ St. Joseph's Grove (letovišče)	Willoughby Hills, OH	ok. 1955
	Baragov Dom (Liga slovenskih katoliških Američanov in Slovenska pisarna)	Cleveland, OH	1956
	Slovenska pristava (letovišče)	Harpersfield, OH	1961
	Slovenian Cultural Society Triglav Park (letovišče)	Norway, WI	1961
	SNPJ Recreation Center (SNPJ Campsite, letovišče)	Borough of SNPJ, PA	1965
	AMLA Recreation Center (SDZ Farm, letovišče)	Leroy, OH	1969
	SNPJ Suncoast Center	Spring Hill, FL	ok. 1975
	Erster Osterreichischer Unterstutzung Verein (Gottscheer Park, Park Kočevarjev, letovišče)	Novelty, OH	1983

	Ime	Kraj	Začetek delovanja
	Yugoslav-American Social Club	North Miami, FL	ok. 1985
	Catholic Order of Foresters (več slovenskih društev po ZDA)		
	Slovenski dom	Aliquippa, PA	
	Slovenian Center	Ambridge, PA	
	Slovenian National Home	Avella, PA	
	Bishop Baraga Foundation	Baraga, MI	
	Dom SNPJ	Blaine, OH	
	Dom društva SNPJ - Slovenian National Home	Bon Air, PA	
	Slovenski izobraževalni dom	Braddock, PA	
	Slovenian Social Club	Bridgeville, PA	
	SNPJ Home (Arcadian Inn)	Brookfield, WI	
	Slovenska katoliška župnija	Brooklyn, NY	
	SNPJ 89ers Hall	Bulger, PA	
	Slovenski dom	Burdine, PA	
	Slovene Association of Center	Center, PA	
	Holy Cross Society	Chicago, IL	
	Slovenski narodni dom	Clairton, PA	
	Slovenian Catholic League – Cleve.	Cleveland, OH	
	St. Vitus Catholic War Veterans	Cleveland, OH	
	St. Vitus Catholic War Veterans – Ladies Auxiliary	Cleveland, OH	
	Narodni dom	Cliff Mine, PA	
	Narodni dom	Collinsburg, PA	
	Dvorana dr. Sv. Alojzija JSKJ	Conemaugh, PA	
	Dvorana dr. JSKJ	Cornwall, PA	
	Jugoslav Educational Home	Coverdale, PA	
	Hrvatsko-Slovenski dom	Escanaba, MI	
	SNPJ Hall	Eveleth, MN	
	Croatian-Slovenian Home	Flint, MI	
	Dvorana Slovenske ženske zveze	Greaney, MN	

	Ime	Kraj	Začetek delovanja
	SNPJ Club	Greensburg, PA	
	Prosvetna Ura	Jackson Heights, NY	
	American Slovenian Home	Joliet, IL	
	Slovenian Franciscan Fathers	Lemont, IL	
	Slovenski dom	Lyons, IL	
	Bishop Baraga Association	Marquette, MI	
	Slovene Beneficial Society	McKees Rocks, PA	
	Catholic Mission Aid (MZA)	Milwaukee, WI	
	Lily Club	Milwaukee, WI	
	Slovenski dom	New Castle, PA	
	Slovenski narodni dom	Piketown, PA	
	Dvorana Slovenskih Orlov	Pittsburgh, PA	
	Slovenian Hall	Pleasant Hills PA	
	Slovenski dom	Renton, PA	
	Catholic Mission Aid (MZA)	Richmond Heights, OH	
	Slovenian Catholic League NY	Ridgewood, NY	
	Slovenian Educational Society	South Fork, PA	
	SNPJ Hall	Southview, PA	
	Slovenski narodni dom	St. Louis, MO	
	Dvorana dr. Sv. Alojzija - St. Aloysius Club	Steelton, PA	
	Slovenski narodni dom	Tire Hill, PA	
	Slovenski dom - Universal Comets Lodge Hall (SNPJ)	Universal, PA	
	Slovenski narodni dom - Slovenian Home	Verona, PA	
	Jugoslovanski dom	Warren, OH	
	Slovenian Catholic League – Chi.	Westmont, IL	
	Slovenska dvorana	White Valley, PA	
	Dvorana dr. 14, SSPZ	Yale, KS	

	Ime	Kraj	Začetek delovanja
<i>Knjižnice</i>	Bralno društvo Mladi vrh	Sygan, PA	1902
	Slovenska narodna čitalnica	Cleveland, OH	1906
	Čitalnica slovenskega izobraževalnega kluba	Milwaukee, WI	1909
	Knjižnica socialističnega kluba	Breezy Hill, KS	1910
	Čitalnica Slovenskega narodnega doma	Waukegan, IL	1910
	Knjižnica pevskega zbora Naprej	Milwaukee, WI	1911
	Slovenska ljudska čitalnica	Pittsburgh, PA	1912
	Knjižnica Kluba "Slovenia"	San Francisco, CA	1922
	Knjižnica Kluba št. 1, JSZ	Chicago, IL	ok. 1920
	Knjižnica Kluba št. 47, JSZ	Springfield, IL	ok. 1920
	Knjižnica Kluba št. 118, JSZ	Strabane, PA	1924
	Knjižnica Kluba št. 235, JSZ	Sheboygan, WI	1925
	Čitalnica Collinwoodskega Slovenskega doma	Cleveland, OH	1927
	Knjižnica Slovenskega delavskega doma	Cleveland OH	ok. 1927
	Čitalnica društva št. 138 SNPJ	Strabane, PA	ok. 1930
	Knjižnica Kluba št. 222, JSZ	Girard, OH	ok. 1930
	Knjižnica Kluba št. 5, JSZ	Johnstown, PA	1930
	Čitalnica Slovenskega narodnega doma	Lorain, OH	1931
Slovenska zbirka, Cleveland Public Library	Cleveland, OH	ok. 1970	

<i>Muzeji in spominske zbirke</i>	Yugoslav Cultural Garden (zdaj Slovenian Cultural Garden)	Cleveland, OH	1934
	Yugoslav Room, Cathedral of Learning, University of Pittsburgh	Pittsburgh, PA	1939
	Slovenski muzej, Slovenski narodni dom (St. Clair Avenue, ukin. ok. 1950)	Cleveland, OH	ok. 1940
	Slovenian Chapel Our Lady of Brezje	Washington, DC	1969

	Ime	Kraj	Začetek delovanja
	Slovenska zbirka, Western Reserve Historical Society	Cleveland, OH	1970
	Slovene National Benefit Society, SNPJ Heritage Museum	Borough of SNPJ, PA	1976
	Slovenian Miner's Laborer's Memorial	Chisholm, MI	ok. 1980
	National Cleveland-Style Polka Hall of Fame & Museum (Slovensko-ameriški glasbeni muzej)	Euclid, OH	1987
	Bishop Baraga Snowshoe Priest Shrine Memorial	Baraga, MI	
	Slovenian Women's Union Heritage Museum	Joliet, IL	

<i>Šole</i>	Slovenska šola, župnija Sv. Jožef	Joliet, IL	1895
	Slovensko izobraževalno društvo Vihar	Krayn, PA	1912
	Slovenska šola, župnija Sv. Štefan	Chicago, IL	ok. 1920
	Slovenian School, St. Cyril Church	New York, NY	ok. 1920
	Slovenska šola, župnija Sv. Lovrenc	Cleveland, OH	ok. 1920
	Slovenska šola psihologije	Cleveland, OH	1922
	Slovenska šola, Slovenski narodni dom (St. Clair Avenue)	Cleveland, OH	1925
	Slovenska mladinska šola društva Pioneer št. 559 SNPJ	Chicago, IL	1930
	Slovenska šola, Slovenski narodni dom	Lorain, OH	ok. 1930
	Slovenska višja in nižja šola, Župnija Sv. Ciril in Metod	Lorain, OH	ok. 1930
	Slovenska šola, župnija Sv. Trojica	Indianapolis, IN	ok. 1930
	Slovenska šola, župnija Sv. Rok	La Salle, IL	ok. 1930
	Slovenska šola, župnija Mati Božja	Waukegan, IL	ok. 1930
	Slovenska šola, župnija Sv. Trojica	Milwaukee, WI	ok. 1930
	Slovenska šola, župnija Sv. Jožefa	South Bethlehem, PA	ok. 1930
	Slovenska šola, župnija Sv. Peter	Steelton, PA	ok. 1930
	Slovenska šola, župnija Mati božja	Pittsburgh, PA	ok. 1930
	Jugoslovanska šola modernih umetnosti	Cleveland, OH	1931

	Ime	Kraj	Začetek delovanja
	Slovenska šola, Slovenski delavski dom (Waterloo Road)	Cleveland, OH	1932
	Slovenska šola v Brooklynu	New York, NY	1942
	Slovenska šola, župnija Sv. Vid	Cleveland, OH	ok. 1950
	Slovenska šola, župnija Sv. Marija Vnebovzeta	Cleveland, Ohio	1953
	Slovenian Language Program, Indiana University	Indiana, PA	ok. 1970
	Slovenian Studies Program, Kent State University	Kent, OH	ok. 1970
	Slovenian Language Program, University of Kansas	Lawrence, KS	ok. 1980
	Slovenian Language Program, University of Washington	Seattle, WA	ok. 1990
	Slovenian Studies Program, Cleveland State University	Cleveland, OH	ok. 1990
	Conversational Slovenian Class (Slovenian Society Home, AMLA)	Wickliffe, OH	

<i>Založbe</i>	Tiskarna Enakopravnost – Equality Printing	Cleveland, OH	1919
	Književna matica SNPJ	Chicago, IL	1918
	Narodna tiskarna	Chicago, IL	
	Založba Prosvetne matice JSZ	Chicago, IL	
	Jugoslovanska delavska tiskovna družba (Proletarec)	Chicago, IL	
	Adria Printing and Publishing	Chicago, IL	
	Delniška tiskovna družba Edinost	Chicago, IL	
	Ameriška jugoslovanska tiskovna družba	Cleveland, OH	
	Založba Glas Naroda	New York, NY	
	American Home Publishing Company		

<i>Politično organiziranje</i>	Jugoslovanska socialistična zveza (JSZ) - Jugoslav Federation, Socialist Party	Chicago, IL	1903
	<i>Jugoslovanski narodni odbor</i>	Chicago, IL	1915
	Jugoslovanska socialdemokratska stranka		1921
	Slovenian-American Citizens Club	Girard, OH	ok. 1930
	Slovenian Citizens Club	Lorain, OH	ok. 1930
	American Jugoslav Association of Minnesota	Chisholm, MN	ok. 1930

	Ime	Kraj	Začetek delovanja
	Slovenian American Democratic Club	New York, NY	ok. 1930
	American Slovenian Citizens Club	Barberton, OH	ok. 1930
	Slovensko-ameriški narodni svet, Slovenian-American National Council	Cleveland, OH	1942
	Društvo Slovenskih protikomunističnih borcev Tabor	Cleveland, OH	1952
	Slovenski narodni svet - Slovenian-American Council	Cleveland, OH	1990
	Ameriški Slovenski Kongres (Slovenski svetovni kongres)	New York, NY	ok. 1990
	Jugoslovanski narodni svet	Pittsburgh, PA	

<i>Ansambl</i>	Trio Matija Hojer – Matt Hoyer Trio	Cleveland, OH	1911
	Trio Louis Špehek	Cleveland, OH	1920
	Trio Victor Lisjak	Cleveland, OH	1922
	Deitchmann Brata	Joliet, IL	1925
	Orkester Jack Zorc	Cleveland, OH	1925
	Orkester Frank Yankovic	Cleveland, OH	1934
	Orkester Johnny Vadnal	Cleveland, OH	1934
	Orkester Martin Serro	Herminie, PA	1935
	Orkester Pete Sokach	Cleveland, OH	1935
	Orkester Louie Bashell	Milwaukee, WI	ok. 1935
	Orkester Joe Kušar	Cleveland, OH	1935
	Orkester Lou Trebar	Cleveland, OH	1936
	Orkester John Korosa and the Melody Boys	Chicago, IL	ok. 1940
	Jerry's Starlight Orchestra (Jerry Koprivšek)	New York, NY	ok. 1940

	Ime	Kraj	Začetek delovanja
	Orkester Frank Spetich	Barberton, OH	1941
	Orkester Ray Champa	Cleveland, OH	1943
	Orkester Roman Possedi	Chicago, IL	1946
	Orkester Frank Mullec	Cleveland, OH	1947
	Orkester Johnny Pecon	Cleveland, OH	1949
	Orkester Art Perko	Cleveland, OH	ok. 1950
	Orkester Joe Mlakar	Chisholm, MN	1950
	Orkester Jolly Jack Flaisman	Cleveland, OH	1950
	Orkester Eddie Adamic	Detroit, MI	1952
	Orkester Frank Kramer	Cleveland, OH	1952
	Orkester Frankie Zajc	Fontana, CA	1953
	Orkester Mary Champa	Cleveland, OH	1955
	Orkester Don Lipovac	Kansas City, KS	ok. 1955
	Orkester Eddie Rodick	Cleveland, OH	1960
	Orkester Eddie Stampfl	Cleveland, OH	ok. 1960
	Orkester Joe Cvek	Chisholm, MN	ok. 1960
	Orkester Frank Kalik	Pittsburgh, PA	1961
	Orkester Dušan Maršič in njegovi Veseli Slovenci – Duke Marsic and His Happy Slovenians	Cleveland, OH	1962
	Orkester Trontel Zagger	Pittsburgh, PA	1965
	Orkester Almars (Al Markic)	Cleveland, OH	1965
	Orkester Richie Vadnal	Cleveland, OH	1966
	Orkester Joe Grkman	Yukon, PA	1967

	Ime	Kraj	Začetek delovanja
	Orkester Fred Kuhar	Cleveland, OH	1967
	Orkester Ron Luznar	Samsula, FL	1970
	Orkester Bob Timko	Cleveland, OH	1970
	Orkester Jeff Pecon	Cleveland, OH	1975
	Orkester Wayne Tomsic	Cleveland, OH	ok. 1975
	Orkester Klančnik Brothers	Detroit, MI	1976
	Orkester Veseli godci	Cleveland, OH	ok. 1980
	Orkester Alpski sekstet	Cleveland, OH	ok. 1980
	Orkester Frank Stanger	Barberton, OH	1984
	Orkester Joey Tomsick	Cleveland, OH	ok. 1985
	Klub diatoničnih harmonik Chicago – Chicago Button Box Club	Chicago, IL	1970
	Klub diatoničnih harmonik Herminie – Herminie Button Box Club	Herminie, PA	1970
	Klub diatoničnih harmonik Maple Heights – Maple Heights Button Box Club	Maple Heights, OH	1972
	Klub diatoničnih harmonik Fontana – Fontana Slovenian Button Box Club	Fontana, CA	1975
	Med 1970 in 1991 se je ustanovilo po ZDA najmanj 25 slovenskih klubov diatoničnih harmonik.		
	Dramski klub št. 1 Jugoslo. Soc. zveze, Zorislava, Balkan, Ivan Cankar, Mladinska šola SND, Danica, Naša zvezda, Pasijonski klub Kristus kralj, Socialistični klub Delavec itd.		

<i>Ostalo</i>	Slovenski pevski zbor Lira	New York, NY	1893
	Slovenski tamburaški zbor Ilirija	New York, NY	1893
	Mešan pevski zbor Slavec	New York, NY	1895
	Slovenska godba	Calumet, MI	1895

	Ime	Kraj	Začetek delovanja
	Austrian Cornet Band	Cleveland, OH	1897
	Slovenski pevski zbor Zora	Cleveland, OH	1897
	Slovenska godba	Ely, MN	1901
	Slovenski delavski pevski zbor Orel	Chicago, IL	1902
	Knausova dvorana (prvi izmed mnogih privatnih domov pod lastništvo slovencev v Clevelandu)	Cleveland, OH	1903
	Slovensko akademično društvo Baraga	St. Paul, MN	1903
	Slovensko dramsko društvo Triglav	Cleveland OH	1903
	Slovensko dramatično društvo	Calumet, MI	1905
	Slovenski pevski zbor Slovan	Chicago, IL	1905
	Slovensko pevsko in obraževalno društvo Bled	Johnstown, PA	1905
	Adria slovenski tamburaški zbor	Cleveland, OH	1906
	Slovenske Sokolice	Cleveland, OH	1906
	Pevsko dr. Prešeren	Pueblo CO	1906
	Slovenska godba	Leadville, CO	1908
	Dramsko društvo Lunder-Adamič	Cleveland, OH	1908
	Dramsko društvo Orel	Bridgeport, OH	1908
	Slovensko pevsko in dramsko društvo Domovina	New York, NY	1908
	Slovenski Sokoli (telovadbeno društvo)	Lorain, OH	1909
	Slovenski Orli (Katoliško telovadbeno društvo)	Chicago, IL	1909
	Pevsko društvo Zvon	Forest City, PA	1909
	Socialistični pevski zbor Naprej	Milwaukee, WI	1910
	Slovensko izobraževalno društvo Vodnik	Rock Springs, WY	1910
	Slovensko pevsko društvo Prešeren	Pittsburgh, PA	1911
	Socialistični pevski zbor Naprej	Springfield, IL	1911
	Tamburaški zbor Triglav	Johnstown, PA	1912

	Ime	Kraj	Začetek delovanja
	Dramatično društvo Zavedni Slovenec	Little Falls, NY	1912
	Slovenska godba Moxham	Johnstown, PA	1912
	Slovensko katoliško pevsko društvo <i>Lira</i> (Župnija Sv. Vid)	Cleveland, OH	1912
	Slovenska zadružna zveza (štiri podružnic)	Cleveland, OH	1913
	Pevski zbor Danica	Sheboygan, WI	1914
	Pevski zbor Zvon (Slovenski narodni dom, East 80 th Street)	Cleveland, OH	1914
	Slovenska godba Bled	Cleveland, OH	1915
	Slovenska godba	Chicago, IL	1916
	Pevsko dramatično društvo Soča	La Salle, IL	1916
	Slovenski pevski zbor Zarja	Cleveland, OH	1916
	Slovensko pevsko dr. Lira	Chicago, IL	1916
	Socialistični pevski zbor Svoboda	Detroit, MI	1917
	Slovensko pevsko društvo Slovan	New York, NY	1917
	Slovenska godba	Krayn, PA	1917
	Slovensko dramsko društvo	Indianapolis, IN	1917
	Mešani pevski zbor Ilirija	Strabane, PA	1917
	Pevski zbor Sava	Chicago, IL	1917
	Dramsko društvo Orel	Pueblo, CO	1918
	Slovenski Sokoli (telovadbeno društvo)	Girard, OH	1918
	Slovenka godba	Clinton, IN	1918
	Slovensko katoliško pevsko in dramsko društvo Naprej	Forest City, PA	1919
	Dramsko Društvo Ivan Cankar	Cleveland, OH	1919
	Dramsko Društvo Lilija	Cleveland, OH	1919
	Dramsko Društvo Ivan Cankar	Cleveland, OH	1919
	Dramsko Društvo Lilija	Cleveland, OH	1919

	Ime	Kraj	Začetek delovanja
	Katoliško pevsko društvo Slovenija (Župnija Sv. Lovrenca)	Cleveland, OH	1919
	Moxham Slovenian Co-operative Association – Slovenska zadruga	Johnstown, PA	1920
	Slovenski pevski zbor Jadran	Cleveland, OH	1920
	Dramsko društvo Naša Zvezda (Slovenski društveni dom)	Euclid, OH	ok. 1920
	Dramsko dr. Soča	Strabane, PA	ok. 1920
	Pevski zbor Ilirija	Strabane, PA	ok. 1920
	Pevski zbor Ilirija (Župnija Sv. Marije Vnebovzete)	Cleveland, OH	ok. 1920
	St Joseph's Cemetery	Joliet, IL	ok. 1920
	SNPJ Cemetery	Chicago, IL	ok. 1920
	Slovenski zadružni pogrebni zavod	Frontenac, KS	ok. 1920
	Slovensko pokopališče	DePue, IL	ok. 1920
	Slovenski samostojni izobraževalni klub	Waukegan, IL	1921
	Izobraževalni in dramatični klub Slovenia	San Francisco, CA	1922
	Pevski zbor Zarja	Chicago, IL	1922
	Prosvetna matica JSZ	Chicago, IL	
	Samostojno pevsko društvo Zarja	Indianapolis, IN	1922
	Dramsko dr. Anton Verovšek (Slovenski delavski dom)	Cleveland, OH	1923
	Pevski zbor Cvet (Slovenski dom, East 80 th)	Cleveland, OH	1924
	Slovenski dramski klub Zora	Pueblo, CO	1924
	Slovenska deška godba	Barberton, OH	1924
	Slovenska mladinska godba	Girard, OH	1924
	Slovenski Katoliški dramatični klub Ilirija	Chicago, IL	1925
	Orkester SNPJ	Chicago, IL	1926
	Dramski klub Soča	Strabane, PA	1926
	Dramsko društvo Adrija	Euclid, OH	1927
	Pevski zbor Javornik	Barberton, OH	1927
	Izobraževalni odsek Slovenskega narodnega doma	Waukegan, IL	1928
	Dramatično društvo Slovenija	Barberton, OH	1928
	Slovenski delavski zbor France Prešeren	Chicago, IL	1929

	Ime	Kraj	Začetek delovanja
	Glasbeno in dramsko društvo Zarja	Los Angeles, CA	1930
	Samostojno pevsko dr. Jugoslavia	Johnstown, PA	ok. 1930
	Slovenski orli (katoliško telovadbeno društvo)	Pittsburgh, PA	ok. 1930
	Samostojno slovensko podporno društvo	Moon Run, PA	ok. 1930
	Železnikarova dvorana (privat)	Pursglove, WV	ok. 1930
	Slovenska godba Sv. Lovrenc	Cleveland, OH	ok. 1930
	Slovene YMCA Club of Northeast Ohio	Cleveland, OH	ok. 1930
	Slovenski pevski zbor Slovenija (Sv. Lovrenc)	Cleveland, OH	ok. 1930
	Slovenian pevski zbor Zvon (Newburgh)	Cleveland, OH	ok. 1930
	Slovenski pevski zbor Soča (Newburgh)	Cleveland, OH	ok. 1930
	Jugoslovanski pasijonski klub	Cleveland, OH	ok. 1930
	Slovene Industrial Girls Club	Cleveland, OH	ok. 1930
	Slovenski krožek zavednih žen	Cleveland, OH	ok. 1930
	Pevski zbor Adria	Euclid, OH	ok. 1930
	Mladinski pevski zbor Škrjančki – Slov. dr. dom	Euclid, OH	ok. 1930
	Mladinski pevski zbor Črički	Cleveland, OH	ok. 1930
	Mladinski pevski zbor Kanarčki	Cleveland, OH	ok. 1930
	Mladinski pevski zbor Slavčki	Cleveland, OH	ok. 1930
	Dramsko društvo Triglav	Cleveland, OH	ok. 1930
	Slovenski pevski zbor Baraga	Cleveland, OH	ok. 1930
	Slovenian Ladies Society of St. Mary	San Francisco, CA	ok. 1930

	Ime	Kraj	Začetek delovanja
	Slovenski pevski klub Zvon	Milwaukee, WI	ok. 1930
	Slovensko pevsko društvo Bled	Milwaukee, WI	ok. 1930
	Slovenski ženski pevski zbor Planinska roža	Milwaukee, WI	ok. 1930
	Slovensko pevsko društvo Planinski slavček	Cheswick, PA	ok. 1930
	Slovensko pevsko in dramsko društvo Domovina	New York, NY	ok. 1930
	Windish Fraternal Sport Club	Bethlehem, PA	ok. 1930
	Vesna Club	Lorain, OH	ok. 1930
	Slovensko pevsko in prosvetno društvo Bled	New York, NY	ok. 1930
	Dramsko društvo Danica	Cleveland, OH	ok. 1930
	Klub Ljubljana	Euclid, OH	ok. 1930
	Jugoslav University Club	Cleveland, OH	ok. 1930
	Ameriško-Jugoslovanski Klub – Jugoslav Klub	Cleveland, OH	ok. 1930
	Educational and Dramatic Club Slovenia	San Francisco, CA	ok. 1930
	Slovensko pevsko društvo Slovan	New York NY	ok. 1930
	Pevsko in dramsko društvo	La Salle, IL	ok. 1930
	Slovensko pevsko društvo Sava	Chicago, IL	ok. 1930
	Slovensko pevsko društov Slovan	Chicago, IL	ok. 1930
	Slovensko pevsko društvo Zarja	Chicago, IL	ok. 1930
	Slovenski pevski zbor Glasbena matica (prej Samostojni Slovenski pevski zbor Zarja)	Cleveland, OH	1930
	Planina Singing Society	Maple Heights, OH	ok. 1930
	Pevsko društvo Slovenskega narodnega doma	Lorain, OH	1931
	Slovenski pevski zbor	Sharon, PA	1931
	Pevsko in dramatično društvo Baraga	Johnstown, PA	1931
	Pevski mešan zbor	Arma, KS	1932
	Fun-O-Leers Club	Milwaukee, WI	1932

	Ime	Kraj	Začetek delovanja
	Cankarjeva ustanova	Cleveland, OH	1934
	Slovenski socialistični pevski zbor Sloga	Cleveland, OH	1934
	Slovenian Junior Chorus (Slovenski mladinski pevski zbor, SNPJ krožek št. 2)	Cleveland, OH Euclid, OH	1937
	Mladinski pevski zbor (SNPJ krožek št. 3)	Cleveland, OH	1938
	Slovenski ameriški narodni svet SANS – Slovenian American National Council	Cleveland, OH	1942
	Združeni odbor južnoslovanskih Američanov ZOJSA	Pittsburgh, PA	1943
	War Relief Fund of the Americans of South Slavic Descent		1944
	Pevski zbor <i>Korotan</i>	Cleveland, OH	1951
	Folklorna skupina Kres (Kres Folklore Dancers, ples)	Cleveland, OH	1954
	Slovenski dom za ostarele – Slovene Home for the Aged	Cleveland, OH	1962
	Slovenian Research Center of America	Willoughby Hills, OH	ok. 1965
	Gottscheer Blaskapelle	Cleveland, OH	1969
	Society for Slovene Studies (zdaj na Bowling Green State University)	Bowling Green, OH	1973
	American Slovene Committee for Cultural Exchanges	Cleveland, OH	1974
	Slovenian-American Heritage Foundation	Cleveland, OH	1975
	Cleveland-Ljubljana Sister Cities Program	Cleveland, OH	1976
	Dawn Choral Society (Ženski pevski zbor SŽZ)	Euclid, OH	ok. 1975
	Primorski klub	Cleveland, OH	1977
	Štajerski-Prekmurski klub	Cleveland, OH	ok. 1980
	Belokranjski klub	Cleveland, OH	ok. 1980
	Slovenian-American Folklore Institute (ples)	Cleveland, OH	ok. 1980

	Ime	Kraj	Začetek delovanja
	United Slovenian Society Band	Cleveland, OH	ok. 1980
	Slovenian Arts Program, University of Wisconsin at Milwaukee	Milwaukee, WI	1982
	USPEH, Pevski zbor	West Allis, WI	1982
	Slovenian-American National Art Guild - Slovensko-ameriško nacionalno umetnostno društvo	Cleveland, OH	1985
	Preseren Slovene Singing Society	Cicero, IL	
	Zvon, Slovenska Pevska Skupina	Fairfield, CT	
	Lipa, Pevski Zbor	Geneva, OH	
	Slovenska Pesem Chorus	Lemont, IL	
	St. Cyril Slovenian Chorus	New York, NY	
	Živio, Slovenci Chorus	Pittsburgh, KS	
	Slovenian Glee Club	Pueblo, CO	
	Washington Slovenian Choral Society	Washington, DC	

ZDRUŽENE DRŽAVE AMERIKE (vir: 1990, Cecilia Dolgan – Slovenian National Directory)

PRILOGA 2: AKTIVNE OBLIKE DELOVANJA IZSELJENCEV IZ JULIJSKE KRAJINE V ČASU PRVE JUGOSLAVIJE

1. DRUŠTVA

Slovenija

Soča (matica - Ljubljana)

Soča (podružnice - Bohinjska Bistrica, Celje, Jesenice, Novo mesto, Dolnja Lendava)

Klub jugoslovanskih primorskih akademikov (Ljubljana)

Klub Primork (Ljubljana)

Zora (Šiška)

Tabor (Ljubljana, Kamnik)

Nanos (Maribor)

Jadran (Maribor)

Mlada Soča (Ljubljana)

Orjem (Trbovlje, Kočevje, Laško)

Edinost (Škofja Loka)

Zarja (Kranj)

Organizacija jugoslovanskih emigrantov – Orjem (vsejugoslovanska)

Zveza jugoslovanskih izseljencev iz Julijske krajine (vsejugoslovanska)

Hrvaška

Istra (Slavonski Brod, Zagreb, Osijek)

Učka (Split)

Istarski akademski klub (Zagreb)

Akcioni odbor za kolonizaciju seljaka emigranata iz Istre, Trsta, Goričke (Zagreb)

Srbija

Odbor za begunce (Beograd)

Istra, Trst, Gorica (Beograd)

Istra (Novi Sad)

Severna Makedonija

Agrarna zajednica Bistrenica

Istra, Trst, Gorica (Skopje)

2. TISK

Primorski glas (Ljubljana): 1928–1929

Istra (glasilo Zveze jugoslovanskih emigrantov iz Julijske krajine, Zagreb): 1929–1940

Soča: kalendar izbjeglica iz Istre, Trsta i Goričke (Zagreb, Zveza jugoslovanskih emigrantov) (1934–1936)

Jadranski kalendar: [kalendar jugoslovenskih emigranata iz Julijske krajine] (Zagreb, Zveza jugoslovanskih emigrantov, konzorcij Istra) (1934–1937)

Südost-Korrespondenz – informativni bilten, ki ga v letih 1930–31 na Dunaju izdaja Andrej Gabršček

Svit in Zora – litografirana mladinska glasila ljubljanske sekcije Organizacije jugoslovanskih emigrantov

PRILOGA 3: SEZNAM BIBLIOGRAFIJ IN POPISOV SLOVENSКИH IZSELJENSKIH TISKOV

Brgoč, Milena (1996). *Opisna bibliografija slovenskega tiska v Avstraliji = An annotated bibliography of Slovenian books and periodicals published in Australia*. Melbourne: Simon Špacapan. Dostopno tudi na: <http://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:DOC-1BM2ATFX>.

Kolerič, Antonija, Pertot, Marjan (1969). *Bibliografija slovenskega tiska v Italiji. 1, od I.V.1945 do 31.XII.1954*. Trst: Narodna in študijska knjižnica.

Kolerič, Antonija, Pertot, Marjan (1970). *Bibliografija slovenskega tiska v Italiji. 2, od I.I.1955 do 31.XII.1964*. Trst: Narodna in študijska knjižnica.

Pertot, Marjan (1983). *Bibliografija slovenskega periodičnega tiska v Italiji : maj 1945–december 1980*. Trst: Knjižnica Dušana Černeta.

Pertot, Marjan (1987–1991). *Bibliografija slovenskega tiska v Argentini*. Trst: Mladika.

Pertot, Marjan (2000). *Slovenska bibliografija za Veliko Britanijo : 1. 1. 1945–1. 5. 2000*. Trst: Mladika.

Pertot, Marjan (2008). *Slovenska bibliografija za Kanado : 1832–2007*. Trst: Mladika.

Slovenski tisk iz begunskih taborišč v Avstriji in Italiji, 1945–1949 : seznam tiska razstavljenega v Zavodu Sv. Stanislava Ljubljana–Šentvid = Slovenian printed material from the D.P. camps in Austria and Italy, 1945-1949 : catalog of items exhibited at the Zavod Sv. Stanislava Ljubljana–Šentvid (1993). Ljubljana; New York: Studia Slovenica.

Švent, Rozina (1991). *Slovenski tisk v zdomstvu po letu 1945 : od begunskih taborišč preko naselitvenih središč po svetu v matično domovino*. Ljubljana: Svetovni slovenski kongres: Narodna in univerzitetna knjižnica.

Ude, Lojze (1951). Bibliografija slovenske Koroške. *Zgodovinski časopis* 1/4.

Urbanc, Darja (2010). Izbrana bibliografija slovenske politične emigracije po letu 1945. *Slovenija - duhovna domovina* (ur. Jože Dežman in Monika Kokalj Kočever). Ljubljana: Mladinska knjiga: Muzej novejšje zgodovine.

Življenje in delo Slovencev v Argentini : (po letu 1945) = Vida y obra de los Eslovenos en la Argentina : (desde 1945) (1994). Ljubljana; Washington: Studia Slovenica.